FÜTUHÂT-I MEKKİYYE

İbn Arabî

10

LİTERA YAYINCILIK

FÜTÛHÂT-I MEKKİYYE

10

MUHYİDDİN İBN ARABÎ

Çeviri: Ekrem Demirli

LİTERA YAYINCILIK

LİTERA YAYINCILIK
İSTANBUL – 2008

İnternet satış: www.e-literayayin.com

İÇİNDEKİLER

YAYINCININ ÖNSÖZÜ 9

ON DOKUZUNCU SİFİR

İKİ YÜZ YETMİŞİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Münacattan Kutub ve İki İmam'ın Menzilinin Bilinmesi 13

İKİ YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Münacattan, 'sabah seçkin topluluk hamd eder' Menzilinin Bilinmesi 22

İKİ YÜZ YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM
Tevhidin Tenzihi Menzilinin Bilinmesi 31

İKİ YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Musevî Makamdan Hevayı ve Nefsi Yok Etme Menzilinin Bilinmesi 41

İKİ YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Musevî Âlemden, 'Belirlenmiş Ecel'in Bilinmesi 52

İKİ YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM
Musevî Makam'dan, Putlardan Uzak Durma Menzilinin Bilinmesi 62

İKİ YÜZ YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM
Muhammedî Makamdan, Havuz Menzili ve Sırlarının Bilinmesi 73

İKİ YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM
Musevî Makam'dan Yalanlama ve Cimriliğin Bilinmesi ve Sırları 84

İKİ YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM
Musevî ve Muhammedî Makamdan, Ülfet Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi 94

İKİ YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM
Muhammedî Makamdan İtibar Menzili ve Sırlarının Bilinmesi 105

İKİ YÜZ SEKSENİNCİ BÖLÜM
Musevî Makamdan 'Bana Ne' Menzilinin Bilinmesi 116

İKİ YÜZ SEKSEN BİRİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden Damme Menzilinin ve Bir'in Topluluğun Yerini Alması Meselesinin Bilinmesi 127

İKİ YÜZ SEKSEN İKİNCİ BÖLÜM
Musevî Mertebeden Ölüleri Ziyaret Menzili ve Sırlarının Bilinmesi 136

İKİ YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden Kavâsım (Engelleme) Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi 142

İKİ YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden Değerli Komşuluk Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi 153

İKİ YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ BÖLÜM
Donukların Münacatı Menzilinin Bilinmesi 163

İKİ YÜZ SEKSEN ALTINCI BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden Kendisine 'Ol' Denilip de Direnen ve Olmayan Kimsenin Menzilinin Bilinmesi 173

İKİ YÜZ SEKSEN YEDİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Samedanî Tecelli Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi 183

İKİ YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ BÖLÜM
Musevî Mertebeden, İlk Tilavet Menzilinin Bilinmesi 193

YİRMİNCİ SİFİR

İKİ YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU BÖLÜM
Musevî Mertebeden Kendisinden Önce Bilginin Bulunmadığı Ümmî Bilginin Menzilinin Bilinmesi 205

İKİ YÜZ DOKSANINCI BÖLÜM
Musevî Mertebeden, Nimetleri Takrir ve Kabul Menzilinin Bilinmesi 217

İKİ YÜZ DOKSAN BİRİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Zamanın Başlangıcının -ki Dördüncü Felektir- Bilinmesi 226

İKİ YÜZ DOKSAN İKİNCİ BÖLÜM
Musevî Mertebeden, Gayb Âlemi ile Şehadet Âleminin Ortaklık Menzilinin Bilinmesi 235

İKİ YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Musevî Mertebeden, Şehadet Âleminin Varlığının ve Gayb Âleminin Zuhurunun Sebebinin Bilinmesi 256

İKİ YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Musevî Mertebeden, Mekkeli Muhammedî Menzilin Bilinmesi 274

İKİ YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Yüce Sayıların Mertebesi Menzilinin Bilinmesi 284

İKİ YÜZ DOKSAN ALTINCI BÖLÜM
Musevî Mertebeden, Ahiret Hayatında Mutluların Niteliklerinin Bedbahtlara İntikali Menzilinin Bilinmesi 296

İKİ YÜZ DOKSAN YEDİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, En Yüce Mertebede İnsan Çamurunun Tesviyesinin Övülmesi Menzilinin Bilinmesi 303

İKİ YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden Ulvi Âlemden Zikir Menzilinin Bilinmesi 314

İKİ YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU BÖLÜM
Muhammedî-Muradî Mertebede, Süryanî Makamdan Müminlerin Azabı Menzilinin Bilinmesi 324

ÜÇ YÜZÜNCÜ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Ulvi Âlemin Bölünmesi Menzilinin Bilinmesi 333

ÜÇ YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM
Nimet Ehliyle Azap Ehli Arasında Taksim Edilmiş Kitabın Menzilinin Bilinmesi 343

ÜÇ YÜZ İKİNCİ BÖLÜM
Muhammedî, Musevî ve İsevî Mertebeden En Yüce Âlem'in Gidişinin ve Aşağı Âlem'in Varlığı Menzilinin Bilinmesi 355

ÜÇ YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Cebrailî Ârif'in Menzilinin Bilinmesi 364
ÜÇ YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Musevî Makamdan, Zenginliği Fakirliğe Yeğlemenin ve İsevî Mertebeden, Fakirliği Zenginliğe Yeğlemenin Menzilinin Bilinmesi 374
ÜÇ YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM
Muhammedî Mertebeden, Hallerin Adamların (Rical) Kalplerine Ardışık Gelişi Menzilinin Bilinmesi 385

DİZİN 397
SON NOTLAR 411

ON DOKUZUNCU SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

İKİ YÜZ YETMİŞİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Münacattan Kutub ve İki İmam'm Menzilinin Bilinmesi

Kutub'un ve iki imamın menzili
Alameti olmayan bir menzil

Bir'dir onun sahibi
Yürümek ve yerleşmekten münezzeh Bir

Renginde bir sararma
Sağ yanağında ise ben var

Gizlidir, açık değil
Allah onu esenlikle desteklemiş

Allah yücelerle ona yönelmiştir
Kıyamette emir âleminde

Allah seni kendinden bir ruh ile desteklesin, bilmelisin ki, nebilerden bu menzile ulaşanlar dört kişidir: Hz. Muhammed, Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. İshak. Velilerden ise iki tanedir: Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin! Bununla birlikte zikredilen bu isimlerin dışındaki (veli ve nebilerin de) imamlıktaki mertebesine göre bu menzilden belli bir payı vardır.

Bilmelisin ki, kutuplar ve sâlihler, belli isimlerle adlandırılmış olsalar bile, bu mertebede ancak 'kulluk' ile kendilerini yöneten isme çağrılırlar. Allah teala şöyle buyurur: *'Allah'ın kulu O'na ibadet için ayağa kalktığında...'*[1] Böylelikle, babası kendisini Muhammed veya Ahmed diye adlandırmış olsa bile, onu Abdullah (Allah'ın kulu) diye adlandırmıştır.

Öyleyse kutup her zaman bu birleştirici isme tahsis edilmiştir. Bu yönüyle o, bu mertebede Allah isminin kuludur.

Onlar, makamın kendisini talep ettiği bu özel isimde ortak olsalar bile, derece derecedir. Bu yönüyle bir kısmı, bu isimden başka diğer isimlerden birisine tahsis edilmiş olabilir. Böylelikle o isme izafe edilerek kutupluk makamının dışında çağrılır. Buna örnek olarak Hz. Musa'yı verebiliriz. Onun adı, (kendi özel ismi yönünden) Abdüşşekûr'dur (eş-Şekûr'un kulu). Davud'un kendisine özgü ismi ise, Abdülmelik'tir (el-Melik'in kulu). Hz. Muhammed'in özel ismi ise, Abdulcami'dir (el-Cami'nin kulu). Her kutbun genel ismine -ki bu isim Abdullah'tır- ilave özel bir ismi vardır ve onunla çağrılır. Kutubun, sona eren nebilik zamanında bir nebi olması veya Hz. Muhammed'in şeriatı zamanında bir veli olması durumu değiştirmez. İki imam da böyledir. O ikisinden her birine özgü bir isim vardır. Bulunduğu vakitte her imam o isimle çağrılır. Soldaki imam, Abdülmelik, sağdaki Abdurrab'dır. Onlar kutup için iki vezirdir. Hz. Peygamber'in devrinde Ebu Bekir Abdülmelik, Ömer Abdurrab idi. Peygamber vefat ettiğinde ise, Ebu Bekir Abdullah, Ömer Abdülmelik olmuş, Ömer'in makamına varis olan imam ise Abdurrab diye isimlendirilmiştir. Kıyamete kadar iş böyle devam eder. Hasan ve Hüseyin (ra.) kendisiyle nitelenen diğer insanlara göre bu makama daha sağlam yerleşmişti. İlahi sünnet, makama yerleşen kutubun yakınlık ve temkin meclislerinden birisinde bulunması şeklinde cereyan etmiştir. Onun adına o meclise büyük bir taht konulur. İnsanlar onun heybetine baksalardı, akılları başlarından çıkardı. Kutub o tahtın üzerine oturur ve Allah'ın kendisine vermiş olduğu iki imam önünde oturur. İlahi biat ve halife atanmak için, Kutub elini uzatır. Melekî ruhlara, ruhanîlere, cin ve insanlara tek tek kendisine biat etmeleri emredilir. Çünkü Hakkın katı, herkesin ulaşacağı bir yer olmaktan münezzehtir ve ona tek tek gidilir. Bu makamda kendisine biat eden her ruh, ona soru sorar. Başka bir ifadeyle, her ruh kutuba herhangi bir konuyu sorar, o da, orada bulunanlar bilgideki mertebesini öğrensin diye, bu soruya cevap verir, hangi ilahi ismin kendisine tahsis edilmiş olduğunu da öğrenirler. Biz bu ilahi biatleşme hakkında müstakil büyük bir kitap yazmış ve onu *Mübayatü'l-Kutub fi-Hazreti'l-Kurb* diye isimlendirmiştik. O kitapta sorulan ve cevaplanan sorulardan pek çok meseleyi zikrettik. Kutuba ancak temiz ve yakın ruhlar biat edebilir. Biat eden cin ve insan

ruhlarından ise, kutubların ruhları soru sorar. Biz o kitapta onların sorularını ve kendisine verilen cevapları yeterli ölçüde zikrettik. Kendi zamanında kendisine biat edilen bütün kutupların durumu böyledir.

Bu bölümde, onun bazı hallerini zikredelim. Bunlar, kendisine özgü haller değil, bütün kutuplara özgü hallerdendir. Böylece benim bu kitabımı okuyan ve kendisini müşahede eden kimse şunu öğrenir: Ben bu kitabımda bu konuyu bilen bütün âriflerin aşina olduğu yöntemden ayrılmadım. Kendisine özgü hali zikretseydim belki şöyle denilirdi: 'Bu bir iddiadır.' Bu nedenle, öncelikle, uzak imam'ın halinden söz etmeye başlayalım. Sonra, daha yakın imam, sonra kutubtan söz ederiz. Uzak imama gelirsek, o Rabbinin kuludur. Çünkü onun hali, kendilerini günahları işlerken gördüğü için âleme şefkat ederek, ağlamaktır. Onların günahları karşısında, cezalandırma ve hesaba çekmeyi gerektiren ilahi isimleri görür. Hâlbuki ona günahlara karşı bağışlamayı, affetmeyi ve hataları silmeyi gerektiren ilahi isimler tecelli etmez. Bu nedenle de ağlaması artar. Sürekli olarak Allah'ın kullarına dua eder, onlara merhamet eder, Allah'tan kendilerini itaatlerin yoluna sevk etmesini ister.

Bir seyahatimde ben bu imam'ı görmüştüm. Gördüğüm salih insanlar arasında Allah'ın kullarına karşı ondan daha çok endişe duyanı ve daha çok merhametli olan kimseyi görmemiştim. Şöyle dedim: 'Niçin Allah uğruna gayret seni tutmuyor (da günahları nedeniyle insanlara ağlıyorsun)?' Şöyle dedi: 'Ben kendimden dolayı Allah adına gayrete gelmiyorum. Bunun yerine Allah'tan kendi adıma beni bağışlamasını ve günahlarımı silmesini diliyorum. Allah'ın kulları adına ise ancak kendi adıma istediğimi istiyorum. Allah karşısında dürüst olan kimsenin, makamının gerektirmediği bir halde bulunması yakışık almaz.'

Bu imam, şeytanlara karşı otorite sahibidir. Onlar, kendilerini yollarından çevirmek için, salih insanlara eşlik eden ve onlardan ayrılmayan şeytanlardır. Şeytan kendisini bulunduğu yoldan çevirmek üzere bir salihe tuzak kurarken bu imamı gördüğünde, ateşte pasın erimesi gibi erir. Bunun üzerine imam, belki teslim olur umuduyla, onu adıyla çağırır, fakat şeytan koşarak uzaklaşır. İmam kendisine baktığı ve onun karşısında bulunduğu sürece, bu salih insan, bu tür şeytanların kendisine verdiği ve onu iyilikten çıkartacak vesveseden korunmuştur. Bununla birlikte bu salih insan, imam'ı tanımaz ve (şeytan ile imam arasında) ce-

reyan eden hadiseyi de bilmez. O grubu gördük. Allah, kendilerine dönük inayetiyle, özellikle salihlere tahsis edilen kötülükleri bu imam vasıtasıyla kullarından uzaklaştırır.

Bu imamın özelliklerinden birisi de, Allah'tan haber veren herkesin haberini tasdik etmektir. Habercinin doğru sözlü veya iftiracı olması, birdir, çünkü bu imam, haber verende kendisini yöneten ilahi isme bakmaktadır. Doğru sözlü ise, verdiği haber de gerçek bir keşfe dayanır. Bu durumda o ve imam bu haberde ortaktır. Keşfi olmayıp kendinde gerçekleşen şeyden haber verirse -ki bunu gerçekleştirenin farkında değildir ve yalanı amaçlamaktadır- bu imam yine de onu, verdiği haberde doğrular. Haber veren ise, Allah tarafından cezalandırılır ve yalanı amaçladığı için mahrum kalır. Gerçekte ise söylediği yalan değildir. Bu durumda niyetinin vebali, kendisine döner ve Allah yalanın hesabını soruncaya kadar azap çeker.

Bu imam'ın hallerinden birisi de, sürekli, hallerden müşahede makamına, makamlardan ise salah makamına geçmek için dua etmesidir. O sürekli olarak cennetlere muttalidir. Allah'ın kendisini böyle bir bilgiye tahsis etmesinin nedeni, onun varlığını koruma iradesidir. Bu sayede imam, içinde bulunduğu ve umutsuzluğa yol açan ağlama ve üzülme halinin karşısında, Allah'ın kendisine göstermiş ve bildirmiş olduğu cennetteki sevinç, ehlinin oradaki nimetleri, ehline kavuşmaya duyduğu özlem ve onların gelişini beklemesi gibi hususlarla karşılık verir. Bu ise, onun itidaline sebep olur. Bu imamın makamı, (hadiste geçen) birinci ihsandır. Bu ihsan, Cebrail'in Hz. Peygamber'e sorduğu 'ihsan nedir?' sorusunda zikredilmiştir. Hz. Peygamber bu soruya şöyle cevap vermiştir: 'İhsan Allah'ı görür gibi ibadet etmektir.' Bundan sonra gelen ihsan tanımı ise, bu imama ait değildir.

Âlemin yararları ve kendisinden yararlandıkları hususlar bu imamın elindedir. O, Efrad'ı terbiye eder ve ilahi bilgilerle onları besler, bilgileri gerçek bir teraziyle ehline taksim eder. Bunu ise, kendisine verilen bilgiyle nefsine hayat versin diye, ârifin maslahatının gerektirdiği miktara göre taksim eder. İnsanlara ve cinlere karşı efendilik ona ait olduğu gibi onların yararlarına göre haklarında hüküm vermek ve tasarrufta bulunmak da ona aittir.

Bu imam'ın özelliklerinden birisi de, kendisi adına meydana elen bütün hallere ve makamlara yerleşmektir. Böyle bir şey herkese ait olmaz. Herkes, bir halle veya makamla nitelenip ondan ayrılmaz. Bu imamdan başkası, bir hale veya makama intikal ettiğinde, makam ve halin otoritesi üzerinde hakimdir ve onu ayrıldığı makam veya halden habersizleştirir. Bu imam ise, öyle değildir, çünkü onun ayrıldığı makam, onun için korunmuştur ve ondan habersiz kalmaz. Bu, Allah'ın kendisine tahsis ettiği ilahi bir güçten kaynaklanır. Ruhunun iki yüz dört kanadı vardır. Hangisini açarsa, dilediği yere kendisini uçurur. Üçüncü ve ilk mertebede bir nasibi vardır. Bazı vakitlerde 'el-Birru'r-Rahîm' diye dua eder. Başlangıcı üçüncü mertebeden iken sonu birinci mertebededir. Başından sonuna kadar takip ettiği yöntem, bilinen sülûk tarzından farklıdır. Makamları, derece ve menzilleri kat ederek, geriye doğru hareketle, geri döner. Sülûkunun başından sonuna kadar on dokuz menzil vardır. Başlangıç ve son menzili buna dahildir. Onun derecelerinin menzili, yüz, iki, on, doksan, yirmi, üç, dört, otuz, kırk beş, elli altı, yetmiş yedi, yetmiş sekiz, doksan sekiz ve iki yüzdür.

Mertebeler dörttür ve onlara ilave bir şey yoktur. Her mertebe, nihayetsiz bilgi, sır ve halleri gerektirir. Birinci mertebe iman, ikincisi velayet, üçüncüsü nebilik, dördüncüsü resullüktür. Resullük ve nebilik - bu ümmet hakkında teşriî bakımından kesilmiş olsalar bile- bu ikisinden gelen miras kesilmemiştir. Buna göre bazı kimseler nebiliğe varis iken bazı kimseler hem nebiliğe hem de resullüğe varistir.

Bu uzak imama ait hususları zikrettikten sonra, 'Melik'in kulu' (Abdülmelik) olan yakın imama ait hususları zikredelim. Şöyle deriz: '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[2] Bu imamın ruhaniyeti yönünden doksan kanadı vardır. Hangisini açarsa, o kanat kendisini dilediği yere uçurur. Onun başlangıcı ve sonu, ikinci mertebededir. Onun diğer üç mertebede bir payı yoktur. Onun kendilerini kat edeceği menzilleri, dereceleri ve makamları yoktur. Güç ve kahır özelliği, ona aittir. Oluşu gerektiren bütün ilahi isimlerle tasarruf eder. Örnek olarak Hâlık, Râzık, Melik ve bazı yönleriyle Bâri vb. ismini verebiliriz. Daha önce zikrettiğimiz imam'dan ayrı olarak, tenzih isimleriyle tasarruf edemez. Büyük ve şiddetli hadiselerde kendisine sığınılır, Allah onun eliyle bu sıkıntıları kaldırır. Çünkü Allah onun için bu sıkıntılara karşı otorite yaratmıştır. Kerem sahibidir. Başkasını tercih etmeye mümkün

kılacak şekilde bir şeye ihtiyacı olmadığı için, îsar (başkasını tercih) ona ait bir özellik değildir. Farkında olmadıkları yönden yaratıkları nimetlendirir. Bu imam, bir müjdeyle beni nimetlendirmişti. Ben halimde o nimeti bilmiyordum, fakat benim halim olmuştu. Bunun üzerine bana onu bildirdi ve beni karşılaştığım şeyhlere bağlanmaktan engelledi. Bana şöyle dedi. 'Sadece Allah'a bağlan! Benim karşılaştığım hiç kimsenin senin bulunduğun hale ulaşmanda bir katkısı yoktur. Aksine senin işini Allah inayetiyle üstlenmiştir. İstersen karşılaştığın kimselerin özelliklerini sana anlatayım. Onlara intisap etme ve sadece rabbine bağlan.' Bu imamın hali benim halimle eşitti. Allah'tan başka, Allah yolunda karşılaştığı kimselerin onun üzerinde bir katkısı yoktu. Benim güvenilir bulduğum kimseler, bana böyle aktarmıştı. İmam da, kendisiyle bir araya geldiğimizde bunu bana kendinden aktarmıştı. Onunla berzahî bir müşahededе bir araya gelmiştim. Bu nedenle Allah'a hamd ü senalar olsun!

Yaratıkların işlerinin yöneticileri, bu imam'a döner, o da onları görevden alır veya görevlendirir. Allah onunla kötülükleri def eder. Onun ateş kaynaklı ruhlar üzerinde büyük bir otoritesi vardır. Bunlar, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış şeytanlardır. Beş derecenin birisinde uzak imam ile ortak iken uzak imam diğer dört mertebede kendisinden ayrılır. Onun hallerini, *Mârifetu'l-Kutub ve'l-İmameyn* (Kutub'un ve İki İmam'ın Bilinmesi) isimli küçük bir kitabımızda yeterli ölçüde zikretmiştik. Burada özetleme amacıyla zikrettiklerimizle yetiniyoruz.

İki imam'ın hallerini bu kadar zikrettikten sonra, şimdi de Allah'ın izniyle bu eserde yeterli olacak ölçüde Kutub'un hallerinden söz edeceğiz. Kutub, el-Câmi isminin kuludur (Abdu'l-câmi). Bu yönüyle o, ahlaklanma ve özdeşleşme yoluyla bütün ilahi isimlerle nitelenen kimsedir. O, Hakkın aynası, kutsi niteliklerin tecelli ettiği yer ve ilahi mazharların yansıdığı bir yerdir. O, vaktin sahibi, zamanın kendisi, kaderin sırrıdır. Dehirlerin dehrinin bilgisi ona aittir. Ona gizlilik hakimdir. Gayret hazinelerinde saklanmış, korunma örtülerine bürünmüştür. Şüphe ona musallat olmaz, makamıyla çelişen bir düşünce aklına gelmez. Cinsel ilişkisi çoktur, onu çok sever ve kadınları sever. Meşru bir sınırda doğaya hakkını verdiği gibi ruhanî yöne de hakkını –meşru ölçüye göre- verir. Terazileri koyar, belli bir ölçüye göre tasarrufta bulunur. Vakit ona aittir, vakte ait değildir. O, başkasına değil, Allah'a ait-

tir. Onun hali, kulluk ve muhtaçlıktır. Çirkini çirkin bulur, güzeli güzel! Ziynete ve şahıslara bağlı güzelliği sever. Ruhlar kendisine en güzel suretler içinde gelir. Âşık olarak erir. Allah adına gayrete gelir ve Allah adına öfkelenir. İlahi mazharlar onun için tedbir ile sınırlanmaz, aksine onlarda serbesttir. Yöneticinin yönetmesinde onun ruhaniyeti, şehadet ve gayb perdesinin ardından, duyumsanan beşerden ortaya çıkar. Nesnelerde yalnızca Hakkın yüzünü/zatını görür. Sebepleri yerleştirir ve ikame eder, onlara delalet eder ve onların hükmünü uygular, onlara iner, onlar da kendisi üzerinde hüküm sahibi olur ve etki eder. Herhangi bir şekilde kendisinde Rabbanîlik bulunmaz. Daima bu haldedir. Dünyalık ve servet sahibi olursa, cömert bir efendinin malında tasarruf eden köle gibi tasarruf eder. Dünyalık bir şeyi olmaz ve kendisine açılan şeye sahip ise, herhangi bir nefs onun için üstün olmaz. Aksine ihtiyaç anında doğasının muhtaç olduğu bazı şeyler için kendisini tanıyan samimi bir dostunun evine yönelir ve adeta doğası adına bir şefaatçi gibi doğasının muhtaç olduğu şeyi kendisine sunar. Ardından gerek duyduğu şeyleri dostundan alır ve kullanır. Orada sadece zorunlu ihtiyacıyla oturur. Bir arkadaşını bulamazsa, doğasının ihtiyacını karşılaması için Allah'a sığınır -çünkü doğası üzerinde yönetici olduğu için doğasından sorumludur- sonra da, Allah'tan dilediği şeylere karşılık vermesini bekler. Allah dilerse istediğini hemen, dilerse sonra verir. Mertebesi, istekte ısrar ve doğasına şefaattir. Hal sahipleri ise öyle değildir, çünkü eşya onların himmetlerinden oluşur ve onlar kendilerinden sebepleri uzaklaştırmışlardır. Bu nedenle, rabbanîlerdir. Kutup ise, halden münezzeh, bilgide sabit ve görülen, bilgiyle tasarruf eden kimsedir. Hak, olacak şeylerin bilgisini verirse, Allah'a muhtaçlık ve minnet yoluyla -yoksa övünme amacıyla değil- onları bildirir. Yeryüzü onun adına dürülmez, su üstünde veya havada yürümez, esbaba tevessül etmeden yemez. Zikrettiğimiz tarzda harikulade bir olay onda gözükmez. Hallerin ona verdikleri istisnadır ki bu Hakkın irade ettiği bir nedenden kaynaklanır ve o da onu yapar. İradesiyle değil, zorunluluk gereği açlığını giderir. Evlenme imkanı olmadığında, cinsel ihtiyaçlara karşı sabırlıdır. O, nikâh (cinsel birleşme) tecellisinden, kendisini onu talebe ve arzu duymaya kimin sevk ettiğini bilir. Çünkü o ve ârifler adına kulluk hiçbir şeyde cinsel ilişkide olduğu kadar tahakkuk etmez. Ne yemede ne içmede ne de kendisinden bir sıkıntıyı uzaklaştırmak için bir şey giymede, kulluğu

(cinsel ilişkide olduğu kadar) öğrenemez. Kutub cinsel ilişkiyi üremek için arzulamaz. Aksine salt şehvet amacıyla arzular. Bu esnada çoğalmayı düşünmesi ise meşru emirden kaynaklanır. Bu konuda çoğalma ve üreme, bu dünyada türün bekasını korumak için, doğal bir durumdan kaynaklanır. Çünkü bu makam sahibinin cinsel ilişkisi, tıpkı cennetliklerin cinsel ilişkisi gibi, salt şehvet amaçlıdır. Çünkü o, en büyük tecellidir ve o Allah'ın kendisine tahsis ettiği insan ve cinlerin dışında bütün yaratıklara gizlidir. Hayvanların cinsel ilişkisi de, bu şekilde salt şehvet amaçlıdır. Fakat bu gerçek âriflerin büyük kısmından gizlenmiştir. Çünkü bu, Allah ehlinden az bir kimsenin öğrenebileceği ilahi sırlardandır. Cinsel ilişkide kulluğun hakkı olan zayıflığı gösteren üstün bir delil, insanı gücünden ve iddiasından uzaklaştıran kahır (üstünlük) hazzı vardır. Söz konusu kahır (eziklik), haz veren bir kahırdır. Yoksa kahır ile karşılaşmak, haz almak ile çelişir, çünkü kahırda lezzet ve haz, kahredilenin değil, kahredene aittir. Bu fiilde ise durum farklıdır. İnsanlar, hiç kuşkusuz, (cinsel ilişkinin) bu değerinden habersiz kalmış ve -onu hayvani bir haz sayarak- kendilerini ondan uzak tutmuş, yine de onu isimlerin en şereflisiyle, 'hayvanî' diye isimlendirmişlerdir. Başka bir ifadeyle cinsel ilişki (arzusu), hayvanın, yani hayat sahibi olmanın özelliklerinden biridir. Hayattan daha üstün bir nitelik olabilir mi? Öyleyse kendileri adına çirkin diye inandıkları şey, kâmil ârife göre övgünün ta kendisidir. Bu iş yolunda gitmiştir.

Kutub mutlak güzellikte içkin olarak bulunan sınırlı güzelliği de sever. Bunun nedeni, onun ilişki bakımından güzelliğe yakınlığıdır. Bu nedenle böyle bir güzelliğe bakarken derin bir bakışa ve sayesinde doğa çirkinliğinin perdesini aşarak o çirkinliğe tevdi edilmiş ilahi güzelliği görmesini sağlayacak bir güce gerek duymaz. Öyleyse sınırlı güzellik, ilk bakışta, maksadını kendisine verir. Öyle ki, mutlak güzelliği idrake karşı doğal çirkinliğin direnişinden başka bir şeye geçiş yapar. Çünkü nefesler, yükümlülüğü yerine getirirken pek kıymetlidir. Kutub ise en güzel şekilde kendisini karşılayacağı ve en güzel ziynet ve süse yönlendireceği bir nefesinin olmasını ister. Kuşkusuz bu ölçüdeki bilgiden âriflerden bir topluluk perdelenmiş, sıradan insanlarla bu konudaki amaç ortaklığı nedeniyle de nefislerini bunlardan uzaklaştırmışlardır. Bununla birlikte sıradan insanlar, kendilerinden farklı olarak, (sınırlı güzelliği görmede kendilerine ortak olan) bu adamın sınırlı güzellikte

veya onun dışındaki şeylerde mutlak güzelliği görme imkânına sahip olduğunu bilemezler.

Bilmelisin ki, kutub, dört dinar elde etmiş kâmil adamdır. Her dinar, yirmi beş kırattır ve onlarla adamlar tartılır. Adamların bir kısmı çeyrek, bir kısmı yarım, bir kısmı üçte bir, bir kısmı altıda bir, bir kısmı on ikide bir iken bir kısmı tam ve kâmil adamdır. Tek dinar, mümin kâmile, ikinci dinar bilhassa veliye, üçüncüsü iki nübüvvete, dördüncü dinar ise, iki resullüğe aittir. Burada babalık hükmüyle aslî ve oğulluk hükmüyle verasetle olanı kastetmekteyim. İkinciyi elde eden kimse, birinciyi elde eder. Üçüncüyü elde eden kimse ise, ikinci ve birinciyi elde eder. Dördüncüyü elde eden ise, bütünü elde eder. Kutub kâmil adamlardan biridir. Burada kâmil adamlardan dememizin nedeni Efrad'dır. Çünkü onlar, kemale erdirenlerdir. Kutubun özelliklerinden birisi de, adetleri kabul etmek ve onlara göre hareket etmektir. Genellikle harikulade bir olay kendisinde görünmez. Hâlbuki hal sahibinde gözükür. Harikulade onun hedeflediği bir şey değildir. Aksine ondan ortaya çıkabileceği gibi çıkmayabilir de. Çünkü onun bu konuda bir iradesi yoktur. Ârif Ebu's-Suud b. Şibl, kalbe gelen düşüncenin (hatıra) gereğiyle hareket etmediği halde, hatıra üzerinde konuşan bir adama şöyle demiştir. 'Düşünce, onun hakkında tesadüf yoluyla gerçekleşirken Allah hakkında irade ve kasıtla gerçekleşir.'

Allah'a hamd olsun, Kutub'un zorunlu özelliklerini açıklamış, bilmeyenler için rütbesini belirtmiş olduk. Bunun yanı sıra, adamlığın bu yol ehlinin bilgisizlerinin zannettiği konuyla ilgili olmadığını açıklamış olduk. Onlar böylelikle hal nedeniyle bilginin ve makamın gerektirdiği şeyden perdelenmişlerdir. Şöyle derler: Halle ilgili olmayan her bilgi değersizdir. Böyle diyene sen de şöyle de: Kardeşim, böyle bir şey söyleme, çünkü gerçeğe aykırıdır. Doğrusu şöyle demektir: Zevkten kaynaklanmayan bilgi, Allah ehlinin bilgisi değildir. Hal ile zevki ayırt edemediğini görüyorum. Zevkten olmayan bir bilgi yoktur ve bundan başkası olamaz. Zorunlu kulluğa yerleşmiş olan kimsenin kendisini kulluğundan çıkartacak bir hali kesinlikle yoktur. Hallerdeki eksikliklerden birisi, kulu bulunduğu (kulluk) makamından onun hak etmediği bir makama çıkartmaktır. Halin kendisini çıkarttığı makam, onun adına bir hak değildir. Bu hal üzere ölseydi, eksiklik sahibi olarak ölür, eksik makam sahibi olarak diriltilirdi. Öyleyse haller, adamların amaçladığı şey-

ler değildir. Fakat onlar zevkleri talep eder. Zevkler, sahipleri için kendilerinde onlar adına meydana gelen bilgiler nedeniyle teorik düşünce sahipleri için deliller gibidir. Allah bizi anlayan, muradını Allah'tan anlayan kimselerden etsin. Allah dilediği kimseyi doğru yola ulaştırır. Bu bölümde ilahi mertebeden kendisine istinat ettiği şeyin bilgisi vardır. Bunun yanı sıra Âdemoğullarının özel isimlerden Allah'a nispetlerinin bilgisi, ruhani bilgiden sakınılması ve çekinilmesi gerekenlerin bilgisi, ruhani âlemin nereden (gelip) nereye döndüğünün bilgisi, beşeri sudurun bilgisi vardır.

İKİ YÜZ YETMİŞ BİRİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Münacattan, 'sabah seçkin topluluk hamd eder' Menzilinin Bilinmesi

Bu menzil, emir menzillerindendir.

'Nedir' bu, yaratıkların söylediği sözcük:
Sabah seçkin kavim hamd eder

Ya şu sözlerine ne demeli: 'Ey gören,
Önde ve artta bütün yaratıkları'

İftiracı, getirdiği haberde ziyandadır
Cereyan edeni bilerek İlah'a iftira eden

Allah bir ruh ile bizi ve seni desteklesin, bilmelisin ki: Bu menzil, yükseklik menzili ve ehlinin bilinme menzilidir. Bunun yanı sıra, yaratma ve gölge âlemini içerir. Buradan keşif ehli ay tutulmasını ve onun aya tecelliden kaynaklanan bir korku olduğunu anlarlar. Bu menzille ilgili başka bir konu ise, sihir ilmi ve nurların doğuşu ilminden Hârut ve Mârut'un ilmidir.

Allah seni makbul işlere erdirsin, bilmelisin ki, nurlar iki kısımdır: Bir kısmı, asli nurlar, diğer kısmı ise oluşun karanlığından doğan nurlardır. Buna örnek olarak şu ayette geçen nuru zikredebiliriz: '*Onlara bir ayet de gecedir. Ondan gündüzü çıkartırız, onlar karanlıkta iken.*'[3] Başka bir ayette ise 'O, *Sabahı çıkartandır, geceyi de dinlenme olarak yarattı*'[4] buyrulur. Buna benzer başka bir ayette Allah teala şöyle buyurur: '*Onun ayetlerinden birisi de, sizin için nefislerinizden kendilerinde sakinlik bulacağınız eşler yaratmasıdır.*'[5] Bunun anlamı, insanın doğum nurunu elde etmesidir. Bu menzilde kendisinden söz edilen nur, zamansal olarak türeyen nurdur. Bu menzil, Kutub'a ait iki imamdan birisine özgüdür ki, 'Rabbinin kulu' (Abdurabbihi) diye isimlendirilir. Bu nur bazen erkek, bazen dişidir. Gece gündüzü örttüğünde, ondan doğan şey, amaçlanan nurdur. Hakkında konuşmaya başladığımız bu doğan nur, peygamber için ismet (korunma), veli için sakınılma nurudur. Bu nur, tam keşif ve hayâ duygusu verir, çünkü o, keşfeder ve keşfi sağlar. Asli nur ise keşf ederken kendisiyle keşf edilmez, çünkü gözlerin ışığına hakimdir, ışığın yararını giderir. Bu nedenle âriflerin nefisleri, nurlar ve onların mertebeleriyle karanlıktan doğan bu nura yönelirler. Bunun nedeni onunla aramızda ruhlarımızın yaratılmış olmasındaki karşılıklı ilişkidir. Çünkü tikel ruhlar, Hakka izafe edilen tümel ruhtan ve düzenlenip (ruhu) kabul etmek için istidatların oluşmasından sonra karanlık doğadan doğmuştur. Bunların arasında bedende tikel ruh ortaya çıkar, ki insanın ruhu denilen şey budur. Ondan ise, gece içinde sabahın faliku'l-isbah'tan ortaya çıkması gibi, cisim ortaya çıkar, bu nedenle bu nur ile insan ruhu arasında karşılıklı ilişki gerçekleşir, ona ünsiyet eder ve ondan yararlanılır. Allah âdetini böyle uygulamıştır ve bundan daha fazla bir güç vermemiştir. Dileseydi, yapardı. Tecelliler diye isimlendirilen ilahi mazharlar da devam etmiştir. Çünkü asli nur, onlarda gizlidir ve bize görünmez. Tecellinin gerçekleştiği suretler ise, izhar edenin kendisinde zuhur edeceği bir yerdir. Böylelikle biz mazharları görürüz. Bu nedenle mazharlar, sahih bir ilişki nedeniyle idrakimiz gerçekleşsin diye, suretlerle sınırlanmışlardır. Çünkü burada amaç, kendisinden ve kendisinden meydana gelen şeyden faydanın gerçekleşmesidir.

Bu menzil, yüce ve değeri büyük bir menzildir. Onu bilen kimse, hem cinslerine karşı ayrıcalık kazanır. Bu nur, eşyaya yayılmıştır. Allah kendisini sabahı yaratan diye zikrettiği gibi aynı zamanda o, kendilerin-

den ortaya çıkan şeye göre, tohumu ve çekirdeği de yaratandır. Öyleyse yararlar ancak böyle bir ışıkla gerçekleşir. Nebiler o nuru bir korunma (aracı) olarak alır ve var olanlardan meydana gelen şeylere karşı -ki bunlar başkaların karanlıklarıdır- sakınırlar.

Türeyen ışığın değeri ve menzili belli olduğuna göre, şimdi de neye karşı siper edinildiğini açıklayalım: Şöyle ki: Sakınma ancak insanın doğası gereği ve dince nahoş bulduğu bir takım durumlardan olabilir. Bunlar, yaratılış âlemine ve doğal terkibe özgü bir takım durumlardır, yoksa emir âlemine ait değillerdir. Bu ve başka kitaplarımızda, 'emir âlemi' ve 'yaratılış âlemi' derken neyi kast ettiğimizi açıklamıştık. Hepsi Allah'a aittir. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Yaratma ve emir O'na aittir. Âlemlerin Rabbi mübarektir.'*[6] Burada alem, başka bir isme değil, Rab ismine tahsis edilmiştir. Yaratılış ve terkip âlemi, özü gereği kötülüğü gerektirir. Bu nedenle kendisinde kötülük bulunmayan iyilik olan emir âlemi, insanın yaratılışını ve birbirini iten -ki birbirini itme çekişme, çekişme ise bozulmaya yol açan bir durumdur- doğalardan bileşik olarak yaratıldığını gördüklerinde şöyle demişlerdir: *'Orada bozgunculuk yapacak ve kan akıtacak birini mi yaratacaksın?'*[7] Bunu derken (kan akıtmanın nedenleri arasında) meşru hükümlerin gerekçelerine değinilmemiştir. Nitekim aynen söyledikleri gibi olmuş ve fakat Hakk'ın şöyle dediğini görmüşlerdir: *'Allah bozguncuları sevmez.'*[8] Başka bir ayette ise *'Allah bozgunculuğu sevmez.'*[9] Bu nedenle (meleklerin bulunduğu) emir âlemi, Allah'ın sevmediği bir işi sevmemiş, sevdiğini sevmiştir. Allah'ın yaratılıştaki hükmü ise, Aziz ve Alîm'in takdir ettiği şekilde gerçekleşmiştir. Öyleyse insanda ortaya çıkan kötülükler, meleklerin zikretmiş olduğu doğasından kaynaklanırken, onda ortaya çıkan iyilik ise onun ilahi ruhundan kaynaklanır. Söz konusu ruh, (tümel ruhtan) türeyen nurdur. Böylelikle melekler doğru söylemiştir. Bu nedenle Allah şöyle buyurur: *'Sana isabet eden kötülük kendindendir.'*[10] Yaratılış âlemi bu mesabede olunca, bütün akıl sahiplerinin bu menzilde zikredilen bu nur ile kendilerini korumaları gerekir. Bütün kötülükler, halk âlemine, bütün iyilik ise, emir âlemine aittir.

Bilmelisin ki doğa, halk âleminin ortaya çıkabilmesi için birbirini iten (unsurlardan) bir araya gelmiş ve toplanmış, içerdiği iyilikle birlikte nurun üstünlüğü zuhur etmiş, gücü ve emir âleminin yaratılışına hakim olması nedeniyle bu bileşiklikten doğmuştur. Ardından duyusal

varlığa girmiş, hayvan, bitki ve donuk (câmid) diye isimlendirilmiştir. Bütün bunlarda bozulma ve hallerde başkalaşma bulunur. Koruyucu nur olmasaydı, halk âlemi bir anda yok olurdu. Allah, bütün bu nahoş durumları gidermek üzere, duayla kendisine yönelmesini emretmiş, -bu nurdan verdiği şeye göre- Rab ismiyle ruhu desteklemiş, bu sayede o, doğanın karanlığı yönünden gerçekleşecek zarardan kurtulur.

Bilmelisin ki, gerçekte kötülük ve iyilik (hayır) denilen şey, bir takım hususlarla ilgilidir. Bir şey ya Hakkın peygamberlerinin vasıtasıyla bildirmesiyle iyi veya kötüdür. Ya da bir mizaca yatkın olup olmama durumuna göre iyi veya kötüdür. Ya da delilin gerektirdiği kemal sabittir ve bu durumda iyidir. Ya da bu dereceden eksik olur ve kötü diye isimlendirilir. Ya da bir amacın gerçekleşmesiyle ilgilidir, bu durumda iyi olur. Ya da onun gerçekleşmemesiyle ilgilidir ve o kişi için kötü olur. İnsan bakışını bütün bu (göreli) durumlardan kaldırdığında, geride iyilik ve kötülükle nitelenmeyen var olan hakikatler kalır. İşte bu, insaf ve derin incelemeyle varılan noktadır. Fakat Allah, ancak kemal, eksiklik, yatkınlık, zıtlık, iyilik veya kötülüğe hükmeden şeriatlar gibi varlıkta meydana gelen şeyleri yapmıştır. Allah nefislere bazen ulaşılan bazen ise ulaşılmayan amaçlar yaratmıştır. Varlık bütün bu mertebelerden boş değildir. Konuşanın sözü ise, varlıkta gerçekleşene göredir, yoksa Hak yönüne ait olan başka bir yönden değildir.

Bütün bu işlerin kaynağı, özü gereği varlığı zorunlu olan -ki O, kendisinde kötülük bulunmayan sırf iyiliktir (hayr-ı mahz)- ve bu mutlak varlığın mukabilinde bulunan salt yokluktur. O ise, iyilik bulunmayan sırf kötülüktür. Âlemde bir kötülük ortaya çıktığında, aslı bu yokluktur. Çünkü kötülük, kemalin olmayışı veya (mizaca) yatkınlığın olmayışı veya amacın gerçekleşmemiş olmasıdır. Bunlar ise nispetlerdir. Varlıkta gözüken her iyiliğin faili, mutlak varlıktır. Bu nedenle Allah (c.c.) şöyle buyurur: *'De ki hepsi Allah katındandır.'*[11] Senin katında olmakla nitelenen şey, senin aynın değildir. Yok etme ve var etme, Allah'ın iradesi, kudreti arasındadır. Bu nedenle şöyle dedik: İyilik, Hakkın fiilidir. Hâlbuki kötülük hakkında fiil demedik, sadece salt kötülüğün onun aslı olduğunu söyledik ve onu serbest ifade ettik ki, akıllı okur maksadımızı anlasın.

Bu bölümde bu yararlı konu anlaşılınca, şöyle deriz: Fiillerden sevilmeyenleri uzaklaştırmak için sığınılacak şeylerden birisi, şeytanların Süleyman'ın mülkü üzerinde okudukları sihir ilmidir. Onlar sihri, Hârut ve Mârut adlı iki meleğe indirilmiş gerçek bilgiyle katıştırmışlardı. Gerçek bilgi, mucizeler diye isimlendirilen şeyleri bilmektir. Çünkü Hak (ve hakikat), aciz bırakandır ve kendisine istinat edilen nurdur. Batıl ilim ise, hayaldir. Onun hakkında Allah *'Sihirleri sanki onların (iplerin ve asaların) koştuğunu kendilerine zannettirdi'*[12] buyurur. Bu nedenle sihir, ışık ile karanlığın karışımı demek olan seher kelimesinden alınarak 'sihir' diye isimlendirilmiştir. Öyleyse seherin bir yönü karanlığa -fakat bütünüyle karanlık değildir-bir yönü ise ışığa dönüktür, fakat saf ışık değildir. Aynı şekilde sihrin de bir yönü hakikate bakar. Bu, kendisine bakanın gözüne gözüken kısımdır ve bu gerçektir. Bir yönü de batıla bakar. Çünkü gerçek gözün algıladığı gibi değildir. Bu nedenle Araplar onu sihir diye isimlendirmiştir. Onu yapan ise sâhir (sihirbaz) diye isimlendirilmiş, onu bilen ise isimlendirilmemiştir. Bu nedenle de tuzak kurmak anlamındaki 'kâde-yekîdu' neredeyse anlamı taşımıştır. Yani neredeyse gerçeğe yakındır. Allah teala şöyle buyurur: *'Onlar tuzak kurdu.'*[13] Yani kendilerine gözüken şeyde hakikate yaklaştılar. (Tuzak kurmak anlamındaki) Kâde yaklaşma bildiren fiillerden birisidir. Araplar şöyle der: 'Kâde'l-arûsu yekûnu emiran'. Yani 'damat, neredeyse emîr olmaya yaklaştı.' Allah şöyle buyurur: *'Onların yaptıkları sadece sihirbaz tuzağıdır.'*[14] Yani onlar, göze görünen suretinde gerçeğe benzeyen bir şey yaptılar. Hâlbuki o gerçek değildi. *'Haktan sonra delaletten başka ne kalır. O halde nasıl yüz çevirirsiniz.'*[15] Yani bu hakikatleri bilmekten nasıl yüz çevirirsiniz!

Bu kötülük bilgisiyle ilgili bir husus, hamdin ters çevrilmesidir (zıddıdır). Allah *'nankörlük etme'*[16] buyurur, çünkü hamdin tersi, nankörlüktür (küfür) ve o kınamadır. Hamd, celali ve güzel ahlakı nedeniyle birini övmek iken kınama zikrettiğimizin tersidir. Allah teala şöyle buyurur: *'O ikisinden öğrenirler.'*[17] Yani iki öğretmenden öğrenirler. *'Kişi ile karısının arasını ayıran şeyi.'*[18] Allah bunu nahoş karşılamış, ülfete, beraberliği temine teşvik etmiştir.

Allah teala, insanlardan gizlenmiş bir hakikat nedeniyle, bir araya gelmiş her toplamda bir dağılma ve ayrışmanın olacağını bilir. Bu nedenle, kullarına merhametinin gereği olarak boşanmaya şeriatta yer

vermiştir. Bu sayede onlar, fiillerinde sevap kazanır, -şeytanların burnu sürtünse bile- kınanmazlar ve övülürler. Bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah'ın en sevmediği helal, boşanmadır.' Boşanma, yokluğa dönmektir. Doğaların bir araya gelmesiyle, bileşikliğin varlığı ortaya çıkmış iken bir aradalığın kaybolmasıyla da yokluk gerçekleşir. İlahi isimler ise, tesir etmeyi gerektirir. Bu kokunun kendisinde bulunması nedeniyle Allah, eşler arasında ayrılığı nahoş karşılamıştır. Bir araya gelmenin varlığı, boşanmayla ortadan kalkar. Başka bir ifadeyle kendileri var olsa bile, ayrılmalarıyla söz konusu birlik ortadan kalkar. Bununla birlikte bir araya gelme, ayrılma ve bundan meydana gelen hareket ve durağanlık, akledilir nispetlere döner, yoksa bazılarının zannettiği gibi- dış varlıklara dönmezler. Bu menzile özgü nur ile, zikrettiğimiz kötülükler ortadan kalktığı gibi kemale izafeyle veya yatkın olmamak vb. nedenlerle ortaya çıkan kötülükler de onunla kalkar. Ayrılığa yol açan sihir, nurun bu menzilde bulunmasının sebebini uzaklaştırdığı şeydir. Bu örtü ve karanlığa nurun girmesiyle sabah olur, ortalık aydınlanır, karanlıktan çıkılır. Bunun olacağı yer ise, ahiret âlemidir. Orası gayretinin övüleceği ve gayreti harcarken uykusuzluğun (sihir ve aynı kökten uykusuzluk anlamında seher) sana kaybettirdiği uyku, dinlenme ve durağanlık hazzını telafi edeceğin yerdir. Böylelikle uygun bir lafız ortaya koymuşlardır. Bu ise sabahları söyledikleri 'seçkin kavim hamd eder' ifadesidir. Sabah bu ışıktan ibarettir. Böyle bir nurun kendisi adına gerçekleştiği kimse karşısında insanlar, gıpta ya da haset edenler olmak üzere ayrılırlar. Gıpta eden -o hal kendisinden silinmeden- söz konusu kişi adına gerçekleşen şeyin kendi adına da gerçekleşmesini talep eden kimsedir. Hasetçi ise, bu halin o kişiden yok olmasını talep eden ve o hali elde etmek için bir talebe tevessül etmeyen kimsedir. Diğer kişiden kaybolmasını istemekle birlikte o hali de talep ederse, bu durumda gıpta eden ile haset eden arasında bulunur. Burada ortak özellik farklılığı sağlayan özellikle bir değildir. Öyleyse o özelliği elde etmeyi istemek, gıptadır ve övülmüştür. Bu özelliğin kişide yok olmasını istemek ise hasettir ve kınanmıştır. Bu nedenle de ona dair bu açıklamaları yaptık. Bununla birlikte Şeriat haset lafzını gıpta yerinde kullanmış ve (Peygamberimiz) şöyle buyurmuştur: 'Ancak iki kişiye haset edilir (yani gıpta edilir): Allah'ın kendisine mal verip de hak uğruna harcamayı nasip ettiği kimse; bu kişi, malını harcar, sağına ve soluna dağıtır.' Bura-

da, karşılıksız verme ve cömertlik yapmanın üstünlüğü hakkında bir sır ve işaret vardır. Bedel karşılığı vermek, alış veriştir, cömertlik değil! Cömert, bedelsiz verendir. Bu nedenle hadiste 'sağ ve sol demiştir. Sol derken zina gibi kötülük uğruna harcama kast edilseydi, bu da cömertlik olmazdı. Çünkü bu durumda verilen karşılığında maldan daha sevimli bir bedel kazanılmıştır. Şöyle denilebilir: Bedel onun için gereklidir. Çünkü cömertlik nedeniyle övülmek, cömert kimse için ayrılmaz bir özelliktir. Şöyle deriz: Böyle bir şey ancak bilgisizden meydana gelir. Çünkü güzel övgü, cömertliğin ayrılmaz özelliklerinden biridir. İnsanın bunu isteyip istememesi birdir. Öyleyse onu elde etmekle ilgilenmek, bilgisizliktir. Çünkü elde olan bir şey istenilmez. Bir şeyin lazımı olan ise, zorunlu olarak vardır. Aksi halde lazım olmazdı. Cömert insan böyle davranırsa, bedel peşinden koşanlara katılır ve bu esnada cömertlikle nitelenen veya bu elbiseyi giyenlerden olmazdı. Hadiste zikredilen diğer adam ise şudur: 'Allah'ın kendisine bilgi verdiği ve bilgisini insanlara yayan kimse.' Yani bilgiyi insanlara dağıtır. Hadis, Hz. Peygamber'in söylediği üzere, bu kadardır. Biz ise onu anlam yoluyla ve bazı sözleriyle birlikte zikrettik. Hz. Peygamber burada bu davranışı 'haset' diye isimlendirmiştir. Bazen bir şey, kendisine yakın anlamla veya ondan olan bir sebeple bir şeyin adıyla isimlendirilir.

Amaçladığımız hususu açıkladıktan sonra, maksadımızla ilgili kuşku ortadan kalkar. Biz burada ancak '*Haset ettiğinde haset edenin kötülüğünden*'[19] ayetinde belirtildiği üzere Allah'ın kast ettiği şeyi kast ettik. Kötülük bunun bir benzerini elde etmeyi istemede değildir. Kötülük, sahip olan kimseden o şeyin yok olmasını istemededir. Abdurrab'ın beş derecesi olduğunu ve dört dereceyle Abdülmelik'in derecelerinden fazla dereceye sahip olduğunu söylemiştik. Bu menzil beş derecedir. Bu menzile ait altıncı derece hakkında ise bu konuyu bilenler arasında görüş ayrılığı vardır. Bir kısmı onu bağımsız derece saymıştır. Fakat o, ilahi makamlardan her iki makamı ayırt eden şeydir. Bu bizim görüşümüz değildir. Bir kısmı ise onu bu menzilde altıncı derece saymıştır ki bizim görüşümüz de budur. Bu derece, bu konu uzmanlarının görüş birliğiyle, gayb menzillerinden bir menzili içerir. Aralarındaki görüş ayrılığıyla birlikte üç menzil olduğu söylenmiştir. İbn Berrecan ise, bu derecede iki menzili gayb menzillerinden çıkartmakla ayrılmıştır. Başkasının böyle bir görüşte olup olmadığını bilmiyorum. Onun bu konuda

bir yorumu vardır. Fakat uzak bir yorumdur. Gerçi biz de bazı kitaplarımızda bu görüşe varmıştık. Fakat onun varlığında bu güç bulunmaz ve ancak tahlil sanatında bu ortaya çıkar. Burada ise bu yolun bilgisine göre terimler hakkında konuşulmaktadır. Bu ise hüviyetin bilgisiyle ilgilidir.

Bu derecenin şehadet menzillerinden on dokuz derecesi vardır. Bu menzillerden her birisi, ateş üzerinde bulunan on dokuz melekten birisini engeller. Böylelikle bu menzil sahibine ateş isabet etmez. Allah teala şöyle buyurur: '*Onun üzerinde on dokuz vardır.*'[20] Öyleyse bu menzillerin bu derecede bulunması nedeniyle, cehennem melekleri on dokuz olmuştur. Bunun tersini alarak şöyle diyemeyiz: Bu melekler nedeniyle bu menziller on dokuz olmuştur. Çünkü gerçek böyle değildir. Bu menziller de meleklerden farklı olarak mecul ve yapılmış değillerdir. Çünkü bu derece bu menzilleri özü gereği gerektirir. Allah melekler hakkında şöyle demiştir: '*Onların sayısını bir sınama (fitne) yaptık.*'[21] Onlar yapılma hükmüne bağlı olmuşlardır ve onlar şehadet âleminde bulunmuştur. Çünkü ateş, duyulur ve görülür bir şeydir. Bu altıncı derece ise, ilimlerden âlemle ilgili ilahi isimleri içerir. Bu menzil genel hakkında yaratma yönünden, seçkinler hakkında ise mutluluk yönünden suret sahibidir.

Bilmelisin ki, bu kitaptaki menzillerden her biri, mutlaka bu dereceye sahiptir. Eserleri ise, menzillerin değişmesiyle değişir. Bunun istisnası, kahır menzilidir. Allah izin verirse, ondan daha sonra söz edeceğiz. *Heyakilü'l-Envar* isimli kitabımızda bu menzilden ve ona özgü durumlar ve heykelinin gereği olan şeylerden söz etmiştik, oraya bakılmalıdır. O, yüz on ikinci heykeldir. Bu bölüm, yani kitaptaki bölüm, her menzile bırakılmış sırları açıklamak için sınırlı bir kitaptır. Aynı şey münazeleler için geçerlidir. Menzil ile münazele arasındaki farkı sana açıklıyoruz. Şöyle ki: Menzil, kendisinde Hakkın sana indiği veya senin Hakka indiğin (yükseldiğin) makamdır. Burada sana veya O'na arasındaki farkı bilmelisin. Münazele ise, Hakkın sana inmeyi irade etmesi ve senin kalbine de kendisine yükselme arzusunu yaratmasıdır. Böylelikle himmetin kendisine yükselmek üzere ruhanî özel bir şekilde harekete geçer. Böylelikle iki iniş arasında bir araya gelme meydana gelir: Menzile ulaşmazdan önce senden O'na yükseliş (iniş, nüzul) ve O'ndan sana iniş. Başka bir ifadeyle menzile ulaşmazdan önce bir ilahi ismin sana

yönelmesidir bu. Bu bir araya gelmenin iki menzilden başka bir yerde gerçekleşmesi ise, münazele diye isimlendirilir. Burada bu hal sahibinin, üç hali olur. Ya amaçlanan fayda kavuşma esnasında gerçekleşir. Bu fayda, bir yandan o ismin bu kuldan istediği şey iken öte yandan kulun o isimden talep ettiği şeydir. Bu durumda ismi kendisinden ayrılarak isimlendirilene gider ve kul kendisinden çıkmış olduğu makamına döner. Ya da ilahi isim kendisinden çıktığı şeye dönmesi şeklinde onun üzerinde hüküm verir. Bu durumda bu ilahi isim, çıktığı yere ulaşana kadar kendisiyle birlikte olur. Ya da ilahi isim onu kendi yanına alır ve onu isimlendirilene yükseltir. Zikrettiklerimizden hangi durum gerçekleşirse gerçekleşsin, bu özel nitelikle kendisine döndüğümüz bu menzil, münazele menzili diye isimlendirilir. Çünkü o, inişi münazeleden olmadığında verdiği hükümlerden verdiğinin zıddını verir. Zevk, şurb ve rey (kanma) sahipleri bunu bilir. Biz bu kitapta münazelelerden Allah'ın izniyle öğreneceğin bölümleri ele alacağız.

Bilmelisin ki, menzillere bu ad kendisine yerleştikten sonra verilebilir. Kişi menzile yerleşir ve ondan ayrılmazsa, bu kez adı, kendisini yurt edindiği için vatan (mevtın) veya kendisinde oturduğu ve başka bir yere ayrılmadığı için mesken olur. Fakat bu menzilin kendisine ve derecelerine onlardan ayrılmayacak şekilde intikal etmesi gerekir. Bu durumda insan, sakini olduğu bir evin odalarında tasarruf eden kimse gibidir. Öyleyse ârif, sürekli ilahi bir isim ile beraber olmak zorundadır. Bununla birlikte o isimdeki tasarrufu değişebilir ve genel olarak onun adına vatan olur. Ârifin iki nefes aynı halde kalması imkânsızdır. Her nefes, onun intikali zorunluluktur. Bu nedenle Allah ehlinden bazıları, ismin vatan veya mesken olmasını imkânsız saymıştır. Çünkü ona göre, her ismin ve halin ilahi bir ismi vardır. Hâlbuki o, ismin bir hükmünün veya birbirinden farklı hükümlerinin olması gerektiğini anlamamıştır. Öyleyse bir isim, hükümleri altında tasarruf ettiği sürece, belli bir şahsın vatanı olur. Sûfilerin birinin bir hükmün niteliği olması anlamında 'iki nefes tek bir hükümde kalması imkânsızdır' demeleri ise, doğrudur. Bununla, izafe yoluyla -ki bu hükmün Bir'e izafesidir- tek bir hüküm üzere iki nefes kalmasını kast etmişlerse, bu doğru değildir. Çünkü bu ilahi isime ait yönler vardır. Bu bağlamda Gaffâr ismi, taleplere göre, insanı şundan bundan örter. Bu talepler, el-Gaffâr isminin kendisini örtebileceği şeylerle ilgilidir. Bu örtme, peş peşe ve ardışıktır, araya başka

bir ismin talep ettiği bir şey girmez. Bu nedenle bu isimde mübalağa geçerli olmuştur. Çünkü örtme ondan çok gerçekleşir. Aynı şey Hallâk, Rezzâk ve oluşta etkisi bulunan bütün isimler için geçerlidir. Bunlar, insana talep ettikleri şeyler ardışık olarak geldiğinde, (sürekli olarak fiillerini icra ederler). Öyleyse ilahi isimler bir yönden menziller iken bir yönden de mesken ve vatandır. Bu bölümde vaktin elverdiği ölçüde ve işaret yoluyla zevk sahibi için faydanın gerçekleşeceği şeyleri belirtmiş olduk. Sahip olduğumuzdan, her bölüme ancak denizden bir nokta kadarını koyduk. Bu durum bizim sahip olduğumuz bilgiye göredir. İşin kendiliğindeki durumuna kıyasla ise, sahilsiz bir deryadır.

Bu menzil emir menzillerindendir. Bu emir menzilleri ise, sayıca yedi olsalar bile, ana menziller bakımından böyledirler, gerçekte ise daha fazladırlar. Kendilerini ele alırken bizim onları sınırlamamız gerekir ki, Hakkın mertebesinde kaça ulaştıkları öğrenilsin. Çünkü bunda bir takım faydalar vardır ve bu faydalar kitaba serpiştirilmiştir. Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır. Bu menzillerde bulunan ilimler, ilahi isimlerle bilinmezleri ortaya çıkartma ilmi, yaratılış ilmi, şehadete dahil olan gayb ilmi, benzerlik ilmi ve ruh'un kalbe ilhamı ilimleridir.

İKİ YÜZ YETMİŞ İKİNCİ BÖLÜM

Tevhidin Tenzihi Menzilinin Bilinmesi

Ben İlah'ın tevhidinin tenzihini söylerim!
Bu bir nurdur, onun katında söylerim

Onun tenzihi zat ve rütbe arasında
Onu bilen ise pek azdır

Her tenzihçinin tenzihinden münezzeh
Kim bir söz söylemek isterse, 'diyor' desin

Çünkü Hakkın varlığı, gaybının harfindedir
Huzur harfidir, üzerinde kabul olmayan

Allah kendinden bir ruh ile seni ve bizi desteklesin, bilmelisin ki, tevhidin tenzihi derken iki şey kast edilir: Birincisi tevhidin Hak ile değil, tenzihle ilgili olmasıdır. Diğeri ise, tenzihin başka bir anlamda tevhide izafe edilmiş olmasıdır: Hak teala, kendisini kendisinin birlemesiyle tenzih edilir, yaratıklarının birlemesiyle tenzih edilmez. Bu durum hamdin hamdine benzer. Çünkü bir niteliğin sahibinde bulunması, sahibinde bir iddia bulunmaz böyle bir ihtimalin kendisine bulaşması da söz konusu değildir. Kendisini veya başkasını bir nitelikle niteleyen kimse ise, iddiasının doğruluğu için delile muhtaçtır. Bazı konular bununla ilgilidir. Bunlara Allah'ın kitabından ayetler delalet eder. Bunlardan birisi şudur: Kafiyenin zorunluluğu olmadan, (ismi) vermezden önce zamir kullanılır mı, kullanılmaz mı? Şair şöyle der:

Onun Rabbi razı olsun, Adi b. Hatim'den

Burada zamir isimden önce gelmiştir. Fakat şiirde (kafiye ile ilgili) zorunluluk vardır. Bu menzilin fasıllarından birisi de, Allah'ın birliğini emretmektir. Dolayısıyla onda Hakkın kendisini birlemesi yoktur ve bu konuda taklit kendisiyle ilgilidir. Çünkü emir, delilin bunu kendisine verdiği kimseyle ilgili değildir. Şu var ki emrin konusu tarif değil, teslim tarzında istidlal ve delalet yerinde uyarma tarzındaki istidlal olabilir. Buna örnek olarak şu ayeti verebiliriz: *'Böyle bir durumda her ilah kendi yarattığını sevk ve idare ederdi...'*[22] Başka bir ayette ise *'Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, onlar bozulurlardı'*[23] denilir. Başka bir ayet ise *'Doğurmadı ve doğurulmadı'*[24] ayetidir. Bu menzilin fasıllarından birisi de, *'Bir eş veya çocuk edinmedi'*[25] ayetinde belirtilir. Çünkü denklik söz konusu değildir. Çünkü *'O'nun dengi hiçbir şey yoktur.'*[26] Denklik bulunsaydı, bu durum caiz olabilirdi. Allah teala şöyle buyurur: *'İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin.'*[27] Böylelikle dinde denkliği dile getirmiştir. Başka bir ayette ise *'Şayet Allah bir çocuk edinmek isteseydi'*[28] diyerek bunu imkân kabilinden saymıştır. Ardından *'(dilediğini) seçerdi'*[29] buyurmuştur. Seçmek bir yaratmadır ve yaratılmış olan yaratan ile denk olamaz. Fail nerede, meful nerede? Bu menzilin bölümlerinden birisi de, tenzihin öncüllerle idrak edilmesidir. Bunlar

Allah'ın varlığını ortaya koyan veya O'nu bilmeyi sağlayan öncüllerdir. Allah böyle bir şeyden münezzehtir.

Menzilin fasıllarından birisi de, öncüllerin kendisiyle nitelendiği ve öncüllerde bağlayıcı sebep olan terkip nedeniyle bir şeyi ortaya çıkartmak için öncülün olmayışıdır. Böylelikle bu husus, karşılıklı ilişkiyi gerektirir. Hak ile yaratıklar arasında karşılıklı ilişki, makul veya mevcut değildir. Öyleyse O'nun zatı yönünden kendisinden bir şey meydana gelmeyeceği gibi zatı yönünden bir şeyden de meydana gelmez. Şeriatın kendisini gösterdiği her şey veya aklın delil edindiği her şey, zat ile değil, ulûhiyet ile ilgilidir. İlah olması yönünden Allah, imkânı nedeniyle mümkünün kendisine dayandığı şeydir. Şimdi de, Allah izin verirse, özetle bu menzilin bölümleriyle ilgili hususları zikredelim.

Bilmelisin ki, bu menzil, başlangıç ehli hakkında azamet menzilinden dördüncü menzildir. Ruhani büyükler hakkında ise, yüz on ve on birinci menzildir. İlahi mertebe üç kısma ayrılır: Zat, nitelikler ve fiiller. Bu menzil onlardan birisi olmuştur ve o onların üçüncüsüdür. Nitelikler iki kısma ayrılır: Fiil ve tenzih nitelikleri. Bu nedenle bu menzil, o ikisinden tenzih menzili olmuştur. Tevhit tenzihine gelirsek, bu, kendisini Hakkın katına nispet ettiğin söz konusu tevhidin Haktan başkasına nispet edilmekten münezzeh olmasıdır. Öyleyse gerçekte tenzih edilen O'dur, başkası değildir. Bunu söyledik, çünkü lafzın verisine göre, onunla Haktan başkasının nitelenmesi mümkündür. Nitekim varlık, bilgi, kudret ve diğer isimlerde de Hak ile yaratıklar arasında böyle bir ortaklık gerçekleşmiştir. Bu menzil, Allah'a mensup olan tevhidi kendisiyle başkasının nitelenmesinden tenzih eder. Çünkü o, bütün yönleriyle zat tevhididir. Bu tevhit ile -ne lafız ne anlamda- O'ndan başkası nitelenemez. Bu tevhidin kendisine nispet edildiği Hakkın zatıyla ise herhangi bir tenzih ilgili değildir. Çünkü bu, onun hakkında caiz değildir. Böylelikle hakkında caiz olan niteliğinden uzaktır. Çünkü zat gerçekte -herhangi birinin tenzihiyle olmadan- münezzehtir. Tenzihin tevhidin konusu Hak ise, bu durumda zatı yönünden bu niteliğin diliyle münezzehtir ki, bu, tevhittir. Bu durum, cömertliğin bulunduğu kimsenin cömertlik niteliğinin diliyle 'cömert' diye övülmesine benzer, yoksa o kişi, bunu söyleyenin söylemesiyle övülmez. Teorik düşünceden hareket eden insanın delili Allah'ın bir olduğunu söyler. Hâlbuki sen yoktun, fakat Allah o niteliğe sahipti. Sen sensin ve Allah bu niteliğe sahiptir.

Durum böyle olunca, mutlak gaybın sahibinden başka, ismi zikredilmeden zamirle işaret edilebilecek kimse yoktur. Mutlak gayb, herhangi bir hal ile görülemez. Bu durumda üçüncü şahıs zamiri (gaip zamir), O'nun adına türemeyen ve isimlendirilene verilen özel isim gibidir. Bu zamir, daha öncesinde herhangi bir şey zikredilip de dinleyenin nefsinde yerleşmesine gerek olmadan, ilk bakışta O'na delildir. Öyleyse 'O' zamiri, Allah hakkında geçerli olabilir ve Allah'tan başkasına ismi zikredildikten sonra verilebilir. Başka bir ifadeyle herhangi bir şekilde tanındıktan sonra 'o' denilebilir. Ya da bu zamir, yanında bulunduğu için hakkında 'o' demenin caiz olmadığı kimse hakkında düşünülebilir. Bu duruma kıyasla kendisinden 'o' zamiri düşer, fakat yanında olmayan, ona 'o' diyebilir. Şöyle denilebilir: İfade ettiğin şey doğru ise, Hak kendisi tarafından görülendir. Öyleyse kendisini görmesi nedeniyle O'na 'o' demek caiz değildir. Öyleyse 'o' zamiri, Allah için, senin iddia ettiğin gibi, özel bir isim yerindeki zamir değildir. Şöyle deriz: Allah kendisini görse bile, hüviyet bilinir, görülmez. 'O' zamirinin kendisi için isim olduğu şey de, hüviyettir. Bu bizim görümüze göre böyledir ve bu görüş Hak ehlinin görüşüdür. Bu bağlamda başka bir grup vardır ve şöyle iddia ederler: 'Allah kendisini bilmez.' Bu görüşe göre, bize ve ona göre 'o' zamiri kendisinden düşmez. Allah teala ihlâs suresinin başında peygamberine şöyle der: *'De ki, O Allah birdir.'*[30] Böylelikle zamir ile başlamış, daha öncesinde ise zamirin Kuran'da kendisine döneceği bir isim zikretmemiştir. Gerçi Yahudiler peygambere şöyle demişlerdi: 'Bize Rabbini tanıt.' Belki de dilci şöyle zanneder: Bu zamir, Yahudilerin kendisini zikretmiş oldukları Rab ismine döner. Hâlbuki bu zamir ile Yahudilerin kendisini zikrettiği Rab isminin kast edilmediği bilinmelidir. Çünkü Allah, zatının bilgisine yaratıklarının ulaşmasından münezzeh ve mütealdir. Bu nedenle Allah *'O Allah'tır'*[31] buyurdu. Hâlbuki surenin bütününde yaratmaya delil olan bir şey zikretmemiştir. Aksine bu surede bütünüyle yaratıklardan münezzehliği dile getirmiş, kendisini bilmeyi yaratmanın bir neticesi yapmamıştır. Bu nedenle Allah, *'doğurmadı'*[32] demiş, ardından bazı kimselerin zannettiği gibi, hangi tarzda olursa olsun kendi varlığını yaratıklardan kaynaklanan bir netice de yapmamış ve şöyle demiştir: *'Doğrulmadı.'*[33] Burada herkesin birliğine benzemeyi de reddederek şöyle demiştir: *'O'nun dengi hiçbir (ahad) şey yoktur.'*[34] Burada kendi adına başkasına ait olmayan bir birlik kabul et-

miştir. Ardından kendisi adına samedânîlik özelliğini ortaya koymuştur. O, tenzih ve uzaklaştırma niteliğidir. Böylelikle zamirin Yahudilerin, 'bize Rabbini nitele' derken zikredilen ve yaratıklara izafe edilen rabbe dönmesi ihtimali ortadan kalkmıştır. Onlar da rabbi kendilerine değil peygambere izafe etmişlerdir. Hz. Peygamber indirilen sureyle Rabbini nitelediğinde ise, O'nu ne kendisine ne de onlara nispet etmiş, şanına yaraşır şekilde nitelemiştir. Öyleyse '*O Allah*'[35] ayetindeki zamir, zikredilene dönmez. Sınırlı nerede, sınırsız nerede? Öyleyse sınırlının hüviyeti, Mutlak'ın hüviyeti değildir. Sınırlının hüviyeti, oluşla ilgili bir nispettir. Böylelikle oluş kendisiyle sınırlandığında onunla sınırlanır ve şöyle denilir; yaratan-yaratılmış, güç yetiren-güç yetirilen, bilen-bilinen, irade eden-irade edilen, duyan-duyulan, gören-görülen, konuşan-konuşulan. Hayat sahibi anlamındaki Hayy ise böyle değildir. O, Hakkın hüviyetidir ve oluşla ilgisi yoktur. Kayyum ismi ise, böyle değildir. Zikrettiğimiz şeyi öğrendiğinde, isim zikredilmezden önce zamirin gelmesinin Allah için geçerli olabileceğini öğrenmişsindir. İsim zikredildikten sonra ise, Hak ile yaratıklar ortaktır. Allah teala şöyle buyurur: '*Allah, O'ndan başka ilah olmayandır.*'[36] Burada zamir, ayetin başında zikredilmiş olan Allah'a döner.

Bilmelisin ki, kula kendisini öğrenmesinin veya söylemesinin emredildiği tevhit, Hakkın kendisini birlediği tevhit değildir. Emredilen tevhit, bileşiktir, çünkü emredildiği kimse yaratılmıştır ve yaratılmıştan kendisine uygun bir şey meydana gelebilir. Öyleyse bu tevhit, bir yaratılmış tarafından meydana getirilmiştir ve kendisinden meydana geldiği yaratılmış insana kıyasla yaratılmışlıkta Allah'tan daha uzaktır. Bu durum, fiilleri yaratılmışlardan olumsuzlayanlar ile onları yaratıklara ait sayan bütün mezheplere göre böyledir. Fiilleri yaratıklara ait görmeyenler kesbi savunurken kabul edenler (fiillerin insan tarafından yaratılması anlamında) yaratmayı savunur. Öyleyse yaratıklara izafe edilen bir şey yüce mertebeye nasıl layık olabilir ki? Allah'a şeriata göre ibadet etmekteysek de, onu kendi yerinde kabul eder ve kendisine yaklaşmak niyetiyle bize emrettiği yerde onu söyleriz. Bununla birlikte '*O'nun benzeri bir şey yoktur*'[37] ayetinde belirtildiği üzere bilinmiyor olması yönünden Hakkın bize gösterdiği bilginin (ne kadar) olduğunu da biliriz.

Başka bir örnek ihlâs suresinde ve genel anlamda tenzih anlamlı ayetlerde geçen ifadelerdir. Allah teala '*İzzet sahibi Rab onların niteleme-*

lerinden münezzehtir'[38] buyurur. İzzet sahibi olmak, bilinmeyi engellemeyi gerektirir.

Bu menzilin sırlarından birisi, '*Allah bir çocuk edinmek isteseydi*'[39] ayetinde belirtilir. 'Lev' (şayet), imkânsızlık bildiren bir edattır. Fakat, başka bir durumun imkânsızlığı nedeniyle, bir şeyin imkânsızlığını bildirir. Öyleyse burada söz konusu olan bir yokluk nedeniyle yokluktur. Bu edattan sonra olumsuzluk edatı gelseydi, bu durumda da o, olumlu bir durum nedeniyle imkânsızlık bildirirdi. Ayette böyle bir olumsuzluk edatı gelmemiş ve bu nedenle iradenin çocuk edinmeyle ilgisi olumsuzlanmıştır. Ayrıca 'bir çocuk doğurursa' dememiştir. Zira Allah şöyle der: '*Doğurmamıştır.*'[40] Edinilen çocuk, evlat olmadan kendisi mevcut olandır. Ardından seçilme ve yakınlaştırılma yoluyla çocuk edinilerek evladı konumuna yerleştirir. Hakikat ise, çocuk (sahibi olmayı) ve çocuk edinmeyi imkânsız kılar. Çünkü zattan nispet düşmüştür. Allah'tan bütün yaratıklarına dönük ilahi nispet, tek bir nispettir ve onda bir derecelenme yoktur. Çünkü derecelenme çokluğu çağrıştırır. Bu nedenle 'lev' edatı gelmiş, ardından olumsuzluk edatı gelmemiş, böylelikle imkânsızlık bildirmiştir. Yani zat'ın hak etmediği bir şey ile nitelenmesi imkânsız olduğu için, böyle bir şey olmamış ve gerçekleşmemiştir. Bu nedenle şöyle demiştir: '*Bir eş ve çocuk edinmedi.*'[41] Bunu ise '*O rabbimizin şanı yücedir...*'[42] ayetinden sonra zikretmiştir. Allah, merbuba (Rabbin kulu) tamlama yapılan Rabbin büyüklüğü nedeniyle, bu niteliğin kendisinde bulunmasından münezzeh olmakla kendisini nitelemiştir. Hal böyle iken, lafzî bir tamlama olmaksızın, Rab nasıl olabilir? İsim olmaksızın, zat nasıl olabilir? Daha büyük bir tenzih olamaz.

Denklik ve benzerliğin reddedilmesine gelirsek, hakikatler hakkında bilgisi olmayan kimse şöyle zannedebilir: Denklik bulunsaydı, denk olan eşin varlığı nedeniyle çocuğun olması mümkündü. Bilinmelidir ki, denklik, akledilir bir şey değil, dince belirlenmiş bir şeydir. Şeriat ise (evliliğin taraflarından) bir taraf adına bunu şart koşmuştur, iki taraf adına değil! Bu bağlamda şeriat, kadının kendisine denk olmayan bir erkekle evlenmesini yasaklamış iken erkeğin kendisine denk olmayan bir kadınla evlenmesini yasaklamamıştır. Bu nedenle erkek cariyesiyle evlenebilirken kadın kölesiyle evlenemez. Hak ise, yaratılmış değildir. Bir çocuğu olsaydı baba olurdu. Eş tarafından denklik ise zorunlu değildir. Böylelikle denklik (şartı aranmadığı) için çocuğun var olması için engel

kalkardı. Aksine zat nispetlerin ortadan kalkmasını istemiştir. Nispetler ise, ulûhiyetin birliğini talep eder, çünkü çocuk babasına benzer. Böylelikle *'Allah bir eş veya çocuk edinmedi'*[43] ayetinin 'imkân' anlamındaki yorumu geçersizleşir, ayetin anlamı bizim belirttiğimiz olur.

Belirttiğimiz bu anlamda, tenzih zat'a aittir. Bu durumda mümkün varlık olarak kendisine dayanmamız nedeniyle Allah'ı bilmek hakkındaki bilgimiz, kendimiz hakkındaki bilgimizin neticesi değildir. Öte yandan kendimizi bilmemiz, olumlu niteliklerle zatı bilmeyi gerektirmez - ki bu, ilkinden daha da doğrudur. Bize nispet edilen niteliklerden münezzeh zata nispet edilen zati nitelikler de tarafımızdan bilinemez. Öyleyse Hak kesinlikle bilinmezdir. Nezihlik ve yüksekliği nedeniyle, kendisini bilmek imkansız ise, varlığının mertebede kendisini önceleyen bir nedenin nedenlisi olması imkânsızdır. Ya da o, daha önceki bir şartın şartlısı değildir. Ya da hüküm sahibi bir hakikat veya delilin yönünün kendisini delile bağladığı bir delilin medlulü de değildir. Öyleyse bizim ile Allah'ı bu dört birleştirici yönden bir araya getiren bir şey yoktur. Öyleyse bizim O'nu bilmemiz, kendisini idrak etmekten münezzehlik ve yükseklikte varlığını bilmekle sınırlıdır. Onu bir şeyin meydana getirmesi mümkün olmadığı gibi hüviyetinin de -hüviyeti bakımından, mertebesi bakımından değil- bir şeyi meydana getirmesi mümkün değildir. Hüviyeti yönünden bir şey kendisiyle irtibatlı olsaydı, hüviyeti de onunla irtibatlı olurdu. Hakkın (hüviyeti yönünden) bir nedenlinin nedeni veya şartlının şartı veya bir hakikatin kaynağı veya bir delillinin delili olması mümkün değildir. Allah şöyle buyurur: *'Doğurmadı.'*[44] Bunu kayıtsız söylemiştir. Bir hakikat olsaydı, hakikatin sonucunu doğururdu, bir delil olsaydı, delillendirileni doğururdu, neden olsaydı nedenliyi doğururdu, şart olsaydı bir şartlıyı doğururdu. Hak, kendisine dayanılan bilinmeyendir. Onu akıllar idrak edemez, onun bilinmezliğini fasıllar açıklayamaz. İşte bu da tevhidin tenzihinin yönlerinden biridir.

Mutlak birliğinde Vahid-Ehad ile ilgili tevhide gelirsek, ahadiyet (birlik) sözü, başkaları için genel anlamda kullanılmıştır. Allah teala şöyle buyurur: *'Rabbine kullukta hiçbir kimseyi (ahad) ortak koşmasın.'*[45] Allah ehlinin yöntemiyle yorumlarsak, ayetten hiç kimsenin mutlak birliği yönünden Allah'a ibadet edemeyeceği sonucu çıkabilir. Çünkü ahadiyet (mutlak birlik), kulun varlığını ortadan kaldırır. Allah sanki şöyle der: Ancak rabliği yönünden Rabbe ibadet edilebilir, çünkü seni

Rab var etmiştir ve O'na bağlan, O'nun önünde zelil ol, ibadette rabliğe ahadiyeti ortak koşup da rablik karşısında zelil olduğun gibi ahadiyet karşısında zelil olma! Çünkü ahadiyet seni bilmez ve seni kabul etmez. Böyle bir durumda ibadet edilmeyen bir şeye ibadet etmiş olur, arzu edilmeyecek bir şeye arzu duymuş, uğrunda çalışılmayacak bir şeyin peşinden koşmuş olursun. Bu, cahil insanın ibadetidir. Böylelikle ibadet edenlerin ibadetinin ahadiyetle ilgili olmasını olumsuzlamıştır. Çünkü ahadiyet, sadece kayıtsız anlamda Allah adına söz konusu olabilir. Allah'ın dışındakilere gelirsek, onların mutlak anlamda birliği yoktur. Kur'an-ı Kerîm tefsirindeki yöntemimize göre, ayetten anlaşılan genel anlam budur. Şekilci bilginler de bu ayetten kendi yöntemlerine göre kendi miktarlarını alırlar. Ardından ayette geçen 'ahad'ı ortak koşulan ilahlar anlamında yorumlarlar. Bu da doğru bir yorumdur. Kur'an-ı Kerîm, sahilsiz bir ummandır. Ona ait bir söz, -yaratılmışların sözlerinden farklı olarak- sözün kendisini talep ettiği bütün anlamları kast etmiştir. Bunu öğrenince, Allah teala'nın peygamberine yönelik söylediği *'De ki O Allah birdir'*[46] ayetinin de anlamını anlarsın. Yani bu niteliğe ortak koşulmaz.

Vahid (Bir) ismine gelirsek, Kur'an-ı Kerîm'de bu ismin ahad ismi gibi başkaları hakkında kullanılıp kullanılmadığına baktık, böyle bir kullanım göremedim, fakat yine kesin kanaate sahip değilim. Allah bu ismi başkası adına kullanmamış ise, bu isim ahadiyetten daha özeldir. Bu durumda vahid, ahadiyet gibi bir nitelik değil, zatın özel ismi olur. Çünkü nitelik, ortaklık mahallidir. Bu nedenle ahadiyet, Kur'an-ı Kerîm'de Allah'tan başkalarına da verilmiştir. İnsanların sözleri ve yorumları geçerli değildir. Bu konularda ancak Kur'an-ı Kerîm'de -ki Allah'ın kelamıdır o- geçen ifadelere bakılır. Kur'an-ı Kerîm'de Vahid sözünün (Allah'ın dışındakiler için de kullanıldığı) bulunursa, hakkındaki lafzî ortaklık nedeniyle, onun hükmü de Ahad'ın durumu gibi olur (nitelik). Allah'ın kelamında Vahid sözünün Allah'ın dışındakilere verildiği bulunmazsa, zatın hak ettiği özellikler arasına katılmalıdır. Bu durumda Vahid, kendisinden başka hiç kimsenin adlandırılamayacağı Allah ismi gibi özel bir isim haline gelir.

Bu menzille ilgili tenzihle alakalı konulardan birisi de, gerçekleşen bilgilerdir. Bu bilgileri *Mevakiü'n-Nücum* isimli eserimizde samedani tecelli bahsinde zikretmiştik. Biz bununla ârif Ebu Abdullah el-Besti'nin

Abdurrab ve Abdussamed hakkında yazmış olduğu eserinde kast ettiğini kastetmiyoruz. Bizim kast ettiğimiz 'Samed', ne kimseye tamlama olur ne bir şey kendisine tamlama yapılır. Çünkü tamlanan (ve göreli olan) iki şey arasında bir yönden bir farklılık bulunmalıdır. Aralarında bir bağ bulunur ve bu sayede tamlama gerçekleşir. El-Besti'nin Abdussamed ifadesiyle kast ettiği samed ise, kendisine sığınılan, kendisine bağlanılan ve yönelerek karşısında durulan kimsedir. Bu nedenle namaz kılan kimsenin önüne asa veya taş gibi bir sütre koyduğunda, doğrudan ona yönelerek namaz kılmayı yasaklamıştır. Namaz kılan, önündeki sütrenin biraz sağına veya soluna doğru kılmalıdır. Tenzihin niteliklerinden birisi, kendisine yönelmek değildir. Böyle bir nitelik, cömerdin niteliklerindendir. Bu sınırlanmadan uzak samedanilik ise, tenzih niteliği olmayı hak eden şeydir. Çünkü âlemin kendisiyle bir bilgisi yoktur. Öyleyse bu samedanilik, bu menzilde açıklanmak istenilen şeydir. Kelime anlamı ise sözlüklerde açıklanmıştır.

Bilmelisin ki, bu menzil, bütün yönlerden tenzihi ve birliği talep etse bile, yine de mazharlarla sınırlanmış sûri keşifte ortaya çıkar. Buna örnek olarak, beş sütuna dayalı ve üzerinde çatısı bulunan bir evi verebiliriz. Bu evi, bir bahçe çevreler. Açık bir kapısı yoktur. Kimsenin herhangi bir yoldan oraya girmesi mümkün değildir. Fakat evin dışında evin duvarına bitişik sütunlar vardır. Keşif ehli, kabul ettikleri gibi ona temas ederler. Nitekim onlar, Allah'ın evin dışına yerleştirdiği Hacer-i esved'e de temas ederler. Allah o taşı sağ eli yapmış, evine değil kendisine izafe etmiştir. Aynı şekilde bu sütunlar da kendisinden olsalar bile eve izafe edilmezler. Bunlar evden olsalar bile ona özgü değillerdir. Çünkü o bütün ilahi evlerde bulunur. Adeta o, bizim ile menzillerin verdikleri bilgiler arasında bir tercümandır. İbn Meserre el-Cebeli *Kitabu'l-Huruf* isimli kitabında bu meseleye dikkat çekmiştir. Bu direkler, menzillerin içermiş olduğu şeyleri bize anlatan fasih bir dildir. Böylelikle ondan bu bilgiyi ediniriz. Menzillerin bir kısmı, içine girdiğimiz ve yollarında yürüdüğümüz menzillerdir. Orada gerçeğin bildiğimiz gibi olduğunu buluruz. Bazı menzillere ise, tıpkı bu menzil gibi, girme imkânımız yoktur. Bu direklerden ise, teslim yoluyla, bilgi alırız. Çünkü duyu âleminde peygambere söylendiği üzere keşif âleminde bize söylediği hakkında onun masum olduğunu gösteren delile sahibiz. Öyleyse o doğru bir dildir. İnsanların bir kısmı, onu evin sütunlarına ka-

tar. Çünkü duvarın bir kısmı onun üzerindedir ve ondan bize ancak tek bir yüz görünür. Diğer kısımları ise duvarda gizlidir. Bir keşif sahibi der ki: 'Ev altı sütun üzerine kuruludur.' Sütunların sayısının beş veya altı olduğunu iddia edenler arasında, evin bu sütunlar üzerine kurulu olduğu hakkında bir görüş ayrılığı yoktur. Bunu açıklamış olduk ki, Hakkın bu sözlerden birisinde olduğunu veya iki gruptan birisiyle birlikte olduğunu zannetmeyesin! Her grup, doğru söylemektedir ve bu nedenle sana işin keyfiyetini açıkladık. İnsanlara gözüküp de görüş ayrılığına düştükleri bütün hususlarda aynı durum geçerlidir. Allah'a hamd olsun, sûfiler arasında hakka'l-yakin öğrendikleri hususlarda bir görüş ayrılığı yoktur. Onlar, ilgilendikleri şeylerde duyulardan bilgi alanlardan daha doğru ve daha gerçek bilgiye sahiptir.

Bilmelisin ki, bu menzile adamlığa ait dinarlardan ikinci dinardan girilir. Onda sona ermek ise, dördüncü dinara ulaşmakla gerçekleşir. Bu ise, adamlığın tamlığıdır ve bu sayede şahıs adam diye isimlendirilir. Nitekim bu meseleyi daha önce iman, velayet, nebilik ve resullüğün tertibinde zikretmiştik. Bunların bir beşincisi yoktur ki, beşin beşincisi olsun. Bazen dördün beşincisi olabilir. Bunu bilmelisin! Hakkın açıklamış olduğu hususlara dikkatle bakarsan, Hakkın *'bunlardan daha azı'*[47] ayetindeki özet ifadenin tafsilinin kendin (olduğunu) öğrenirsin. Kastedilen ikidir. *'Ya da daha fazlası.'*[48] Burada ise yedi ve üzerindeki tek sayılar kast edilmektedir. 'Üç kişilik bir grup yok ki dördüncüsü, beş kişi yok ki altıncısı olmasın' demişti. Fakat 'dört kişilik bir grup yoktur ki, beşincisi O olmasın' demeyince, daha çok veya daha az derken tek sayıyı kastettiğini anladık. Allah ise, onlarda olmayan şeyle bu tekleri çiftleştirir. Buradan şunu öğrendik: Burada gayret hüküm sahibidir. Herhangi biri adına ferdiyet sabit olduğunda, Hakkın hüviyeti onu çift yapar ve mutlak birlik sadece kendisine ait olur. Hakkın ferdiyetini herhangi bir yaratılmış çift yapamaz. Allah ise yaratıkların tekliklerini çift yapar. Bu nedenle Allah *'Her nerede olursanız, O sizinle beraberdir'*[49] buyurmuştur. Hâlbuki 'siz O'nunla berabersiniz' dememiştir. Çünkü Allah'a nasıl eşlik edileceği bilinmez. Allah bize nasıl eşlik edeceğini bilirken biz O'na nasıl eşlik edeceğimizi bilemeyiz. Öyleyse O'nun bizimle beraberliği sabit iken bizim O'nunla beraberliğimiz olumsuzlanmıştır. Allah şöyle dememiştir: 'Dört kişi yoktur ki beşincisi O olmasın. Ya da iki kişi yoktur ki üçüncüsü O olmasın.' Çünkü gayret, var olanlardaki çift olmayla

ilgili değildir. Çünkü çift olmak, var olanların gerçek özelliğidir. Gayret, var olanlara nispet edildiğinde, teklikle ilgilidir. Halbuki varolanlar tekliği hak etmez. Yaratıkların birliği Hak sayesinde gerçekleşir ki, eşyada zuhur eden Hak olsun! Bu, Hakkın gayret özelliğiyle nitelenmiş olmasının en büyük delillerindendir. Çünkü 'gayret', 'başkayı görmek' anlamından türetilmiştir. Başka ortaklığı çağrıştırır. Allah ise, başka birinin kendisine ortaklığından münezzehtir. Öyleyse Allah, Bir'den başka olmaktan veya Bir'in İlah'tan başkası olmasından münezzehtir. Hz. Peygamber şöyle -veya bu anlamda- buyurur: 'Allah'tan daha kıskanç kimse (ahad) yoktur.' Peygamber Allah'ı gayret özelliğiyle nitelemiştir ve gayretin bu makamdaki hükmü güçlüdür

Vakit darlığına rağmen, bu menzilin vermiş olduğu bilgilerin bir kısmını sana açıklamış olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Bu menzilde, ahadiyet ilmi, ahadiyet ile vahidiyet arasındaki farkın bilinmesi, ilahi nispetler ilmi vardır. Allah teala kıyamet günü şöyle der: 'Bugün sizin nispetlerinizi alçaltıyor, kendi nispetimi ise yükseltiyorum. Takva sahipleri nerededir?' Ayrıca yalınların ilmi, zorunlunun bilgisi, misallerin bilgisi bu menzille ilgili bilgilerdir. Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun.

İKİ YÜZ YETMİŞ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Musevî Makamdan Hevayı ve Nefsi Yok Etme Menzilinin Bilinmesi

Yaratıklar rüzgârda helak oldu
Levha'da estiğinde rüzgâr

Efendisinden başkasına sığındı
Ruh ve bedenin ilah'ından

Kolay yolu zorlaştı
Nuh'un getirdiğine göre

Ve Lut'un ki! Ey nefsim!
Benim söylediğim üzere

Aşk olmasaydı, ona yol açardı
Vahyedilen sina'dan bir şimşek

Bilmelisin ki, Allah teala felekleri yarattığında, onlara melekleri yerleştirmiş, yedi hareketli yıldız için feleklerde belli bir süreye kadar yüzecekleri menziller belirlemiştir. Zaman onların akışı ve yüzüşleriyle belirlenir. Allah, mekânlardan önce mertebeyi (mekanet) yaratmış ve ondan yedi gökte ve yerdeki belli mekânlara ince bağlar uzatmıştır. Sonra da mekânlıları kendi mekânlarında mekânlarının sayısınca yaratmıştır. Aziz ve Alim Allah'ın takdir ettiği işlerden birisi de, kudret niteliğinden - başka bir nitelikten değil- kendisine yerleştirdiği şeyleri bildirmek üzere, akıllardan birisini yaratmaktı. Bu özelliğiyle onu hemcinslerinden üstün yaptı. Bu durum, bu akla özgü ez-Zâhir isminden kaynaklanır. Bunu ise, akla bir tür zorlama yoluyla aktarmıştır. Akla bir sevgi yayılmıştır. Bu sevginin, serinliği, soğukluğu ve sevinci vardı. Böylelikle onda beş bilgi nehri el-Evvel ve bu aklın kendisine özgü olduğu el-Ahir isminden ortaya çıkmıştır. Sonra bu nehirler, kendisine ait el-Bâtın ismine akmış, O'nun ilk olması, diğer ilk olmalardan, son olması, diğer son olmalardan farlılaşmıştır. Aynı şey zâhiri ve bâtını için geçerlidir. Onun yanındaki Ümmü'l-kitab'tan ümmü'l-cem' diye isimlendirilen bir mertebe çıkmıştır. Hak beni oraya soktu ve onu gördüm. Zâhirini ve bâtınını gördüm. Aklın oradaki yerini, siyah ile sarı arasında bir nokta olarak gördüm. Mertebe ile bu belli mekân arasındaki bağı gördüm. Musa'yı, Harun'u, Yusuf'u o akla bakarken gördüm. Allah, kendisine ayırdığı bu birleştirici mertebeden gökte, yerde, bu ikisinin arasında ve istiva noktasına kadar toprak altında sayısını sadece Allah'ın bilebileceği bir takım mertebeler daha çıkartmıştır. Bütün bu mertebeler Hakka aittir ve onlara dönük özel bir bakışı vardır. Bu sayede onları başkalarına karşı yükseltir. Allah'ın kendisine tanıttığı kimseler nezdinde, bu mertebelerin saygınlığı, iyiliği ve ikramı vardır. Bu mertebeler tenzih makamları olarak bilinir. Yüce ruhaniler kendilerine girdiğinde, ilahi ten-

zih hallerinden kadrini ancak Allah'ın bildiği şeyleri kazanır, onlar adına girmezden önce sahip olmadıkları bir huşu, korku, zillet, yoksulluk gerçekleşir. Bu mertebelerden ve bu makamlarda onlar adına her şeyde Hakkın yüzünü tam ve kemaliyle görmek gerçekleşir. Fakat adamların bir kısmı bunu görürken bir kısmına bunu hal verir. Söz konusu kimseler bu görmenin -Allah'ın haklarında takdir ettiği bilgiye göre-hangi mertebede gerçekleştiğini bilmez. Bunlar, farklı farklı kimselerdir. Daha önce zikrettiğimiz akla tekrar dönebiliriz. O, mertebesi nedeniyle, bu menzilde edilgenlik etkisine sahiptir. Bu akla ait ondan ve onun sebebiyle meydana gelen şeyleri de zikredeceğiz. Bütün bunlar, kendisini müşahede eden ve Hakkın kendisine doğruluk, duruluk verdiği kimselere göre, bu menzille ilgili hususlardır. Allah söz konusu kimse adına yetmiş iki basamak belirlemiştir. Bunlardan her birisi, kendisine yükselen kimseye, bu suretin gerektirdiği duruluk nedeniyle bir takım bilgiler verir. Öyleyse bunlar, zirvesine varana kadar, keşif ilimleridir. Böylelikle onun karşısında doğrudan ana mertebe bulunur. Bu mertebe kendisine ilahi tenzihi, vahdaniyet övgüsünü, doğruluğu, kahrı, yardımı, ihlâsı ve zilleti verir.

Allah beni bu basamaklara soktuğunda, Hakkın onları doğanın karanlığıyla perdelemiş olduğunu gördüm. Üzerlerinde kalkmayan bir perde vardı. Günümüzde kimse onlara ulaşmamıştır. Fakat onlar, doğa karanlığının ardından keşf edilebilir, fakat bu menziller hakkında bir tecrübesinin olması mümkün değildir. Ben işi böyle gördüm. Benimle birlikte âriflerin hakikatlerinden pek çoğunu gördüm. Onlar, bir kısmı yüksek bir kısmı daha yüksek olmak üzere, farklı derecelerde idiler. Onlar, bu derecelerde bu konumdaydılar. Allah bu menzille ilgili akla zikrettiklerimizden bir şahsın (bulunduğu yere) yükseltmesini emretti. Akıllar onun etrafında toplandı. Ben de, kendisinden istifade edeyim diye, ne yapacağına ve ne söyleyeceğine bakıyordum. Sonra bir şahıs daha gördüm. Konuşmuyordu ve ilahi emirle mi böyle hareket ediyordu, bilmiyorum. Döndüğünde, üzerinde sıkılma ve zorlanma izi vardı. Anladım ki o, Hakkın ruhları korkuttuğu makamlardan birisindedir. Bir rivayette, Cebrail ve Mikail'in oturup ağlaştıkları aktarılır. Allah onlara 'Niçin ağlıyorsunuz?' diye vahyettiğinde, şöyle demişlerdir: 'Senin tuzağından emin değiliz.' Allah da 'İşte böyle olun diye' bildirmiştir. Ona ilham ettiğini bize de huşu ve zillet halinde ilham etti. Tesadüfen

sola döndüğümde, heva ve şehveti gördüm, sohbet ediyorlardı. Allah heva gücüne etkili bir güç vermiştir. Bu sayede, Allah'ın korudukları hariç, akılların çoğuna hakimdir. Heva bu yerde durmuş ve şöyle demiştir: 'Bütün varlıklar nezdinde tapılan ilah benim!' Akıldan ve naklin getirdiği bilgiden yüz çevirmiş, şeytanlar da onu takip etmiştir. Şehvet, önünde durmaktaydı. Ta ki ateş tavassut etmiş ve ona katrandan bir döşek hazırlamıştır. Heva, Allah'ın azabından kendisini kurtaracağını zannettiği bir şeye dayanmıştır. Allah kendisi ile dayandığı şey arasına perde çekmiştir. Bunun üzerine heva ve kendisine uyanlar mutluların nimetiyle helak olmuştur. Bu, saygın, korkutucu ürkütücü bir müşahedeydi. Ben ve benimle birlikte o gün aynı müşahededе bulunmuş hiçbir ârif, bu korkudan bütünüyle emin olamadık.

Bu menzildeki mertebeleri, hakikatleri, sırları ve ilimleri ihata etmek istedim. Bunun üzerine, menzilin sahibi olan ve kendisinden dolayı menzilin ortaya çıktığı akıl, elimden tutarak bana şöyle dedi: 'İşte bu, helak menzili ve helak mekanıdır. Orada beş ev gördüm. Birinci evde dört hazine vardı. Birinci hazine üzerinde ise, üç kilit, ikinci üzerinde de bu kadar, üçüncü hazine üzerinde ise altı kilit vardı. Dördüncü hazine üzerinde üç kilit vardı. Onları açmak istediğimde, akıl bana şöyle dedi: 'Her bir evde bulunan hazineleri görene kadar yürü. Onları gördükten sonra kilitleri açar ve içlerindekini öğrenirsin.' Sonra elimden tuttu. Kalktık, ikinci eve geldik. İçine girdim. Orada dört hazine vardı. Birinci hazinenin üzerinde altı, ikinci hazinenin üzerinde üç, üçüncü hazinenin üzerinde dört, dördüncü hazinenin üzerinde altı kilit vardı. Sonra elimden tuttu. O evden çıktık ve üçüncü eve girdim. Orada üç hazine daha gördüm. Birinci hazine üzerinde beş kilit, ikinci hazine üzerinde dört kilit, üçüncü hazine üzerinde altı kilit vardı. Sonra elimi tuttu ve o evden çıktık. Bütün evlerde bir kapıdan giriyor başka bir kapıdan çıkıyorduk. Dördüncü eve girdim. Orada üç hazine vardı. Birinci hazinenin üzerinde yedi kilit, ikinci hazineni üzerinde beş kilit, üçüncü hazinin üzerinde beş kilit vardı. Sonra elimden tuttu ve oradan çıktık. Beşinci eve girdik. Orada üç hazine gördüm. Birinci hazinenin üzerinde yedi kilit, ikinci hazinenin üzerinde üç kilit ve üçüncü hazinenin üzerinde ise beş kilit vardı. Sonra elimden tuttu ve kilitleri açıp bu hazinelerin içermiş olduğu emanetleri görmek ve birinci eve dönmek üzere çıktık. Birinci evde ilk hazineye girdim. Kapalı olduğunu gördüm. Her

kilit üzerinde kendi anahtarı vardı. Bazı kilitlerin üzerinde ise iki veya üç tane anahtar vardı. Birinci kilidin üzerinde üç anahtar bulunduğunu gördüm. Bu anahtarlar dört yüz hareket içermekteydi. Elimi uzattım ve o anahtarı açtım. Üçüncü kilit üzerinde de üç anahtar bulunduğunu gördüm. Onlar da dört yüz hareket içermekteydi. Ben de üçüncüyü açtım. Ve ikinciye döndüm. Onun üzerinde iki anahtar vardı. O uyumlu bir anahtardı. Bu ikisi ise, tek bir kilitteki iki kilit idi. Bu kilit, iki hareket içinde dört hareket içermekteydi. Kilitleri açıp da hazineleri gördüğümde, ilimlerin suretlerinden bana o hazinelerin hareketlerinin sayısı kadarı gözüktü. Ne eksik ne fazlaydı. Burada kendisiyle ilgilenenlerin yok olduğu ilimler gördüm. Bunlar, filozof ve kelamcı akılcılara özgü ilimlerdi. Bunların arasında sahibini sürekli helake sevk eden ilimleri gördüm. Bir kısmının ise, sahibini önce helake sevk ettiğini sonra kurtulduğunu gördüm. Ne var ki şeriat nurunun onlarda kesinlikle etkisi yoktu. Böyle ilimlerin sahibi, mutluluktan mahrum kalmıştır. Bunların arasında çoğunlukla Berahime'nin bilgileri, sihir ve başka bilgiler vardı. Kendilerinden sakınmak için bütün bu ilimleri öğrendim, bunlar açıklanması mümkün olmayan sırlardır ve sır ilimleri diye isimlendirilirler. Sahabe'den bu ilme tahsis edilen, Huzeyfe b. Yeman idi. Hz. Peygamber kendisini bu ilme tahsis etmiş ve bu nedenle de kendisine sahabe arasında 'sır ilmi sahibi' denilirdi. Bu ilim sayesinde Huzeyfe münafıkları tanırdı. Ömer b. Hattab bir gün kendisine 'bende nifaktan bir parça var mı?' diye yemin ettirerek sormuştur. Huzeyfe 'hayır' demiş ve şöyle eklemiş: 'Vallahi, senden sonra kimseye bunu söylemem.' Ömer b. Hattab, Huzeyfe'nin bulunduğu bir cenazede Huzeyfe namaz kılmadan cenaze namazı kılmazdı. Huzeyfe kılarsa, Ömer de cenaze namazını kılardı. Bu ilmi kendisinden uzak durmak için öğrenen kimse, mutlu olur. Onu öğrenip de kendisine inanan ve onunla amel eden kimse ise, bedbaht olur. Ben bu ilimleri elde edip hepsini öğrendiğimde, Allah'ın beni kendisiyle koruduğu ilahi inayet ile onlarla amel etmekten ve onların etkileriyle nitelenmekten kendimi uzak tuttuğumda, bunun için Allah'a şükrettim. Bu makamlarda bu yolda sülûk edenlerin pek çoğu helak olmuştur. Çünkü onlar bir takım ilimler görürler ve nefisleri onlara bağlanır, onlar nedeniyle rabler haline gelirler ve şeyh olurlar. Nefisler, hemcinslerine başkan, önder olmak ister. Böylelikle mülk âleminde on-

ları izhar eder ve kullanırlar, sapıtırlar ve saptırırlar. 'Pek çoğunu saptırmışlar ve doğru yoldan sapmışlardır.'

Sonra, ikinci hazineye geçtim. İki kilit üzerinde anahtarlar vardı. Üçüncü kilit üzerinde ise anahtar yoktu. Birinci kilit üzerinde üç anahtar bulunduğunu gördüm. Bunlar, on hareket içermekteydi ve onu açtım. Sonra ikinci kilide geldim. Üzerinde, dört hareket içeren tek bir anahtar vardı. Onu aldım ve kendisiyle kilidi açtım. Sonra üçüncü kilide geldim. Onun üzerinde anahtar görmedim. Bunun üzerine şaşırdım ve ne yapacağımı bilemedim. Bana şöyle denildi: 'Üzerinde anahtar bulunmayan bütün kilitlere '*Rabbin Fettah ve Alim'dir*' ayetini oku. Sonra şöyle denildi: 'Bu kilidin anahtarı, sadece Allah'ın kendisini bildiği gaybın anahtarlarındandır.' Ben de bu ayeti okudum ve kilit açıldı. Hazine açıldı. Orada anahtarların hareketlerinin sayısınca ilimlerin suretlerini gördüm. Bilginin suretinin benim gördüğüm suretlere ilave olduğunu gördüm. Benim gördüklerim anahtarların hareketlerinin sayısı kadardı. Şöyle dedim: 'Bu bilgi de nedir?' Şöyle dedi: 'Bilinenlere ve bilgilere sirayet eden ilimdir.' Bütün bilgiler, kendi başlarına değil, bu bilgilerle bilinenlerdir. Bu durumda Ebu'l-Meali el-Cüveynî'nin şu sözünü anladım: Bilgi ile diğer bilinenler bilindiği gibi aynı zamanda bilgi de kendisiyle bilinir. Cüveynî, malumun bilinmesini sağlayan bilgiyle bilginin kendisinin de bilineceğini kast etmiştir. Hâlbuki gerçek onun zannettiği gibi değildir. Aksine bilgi sirayet edici bu bilgiyle bilinir. Bu sayede bilinenler onun vasıtasıyla bilinir olurlar. Yoksa o bunları bilmez. Bunu bilmelisin!

'İşte bu keşfin verisidir. Söz konusu keşf, suretlerin değil, anlamların keşfidir. Bu ikinci hazinede gördüğüm ilimler, kudret, iktidar ilimleridir. Ayrıca eşyanın kendilerinden oluştuğu ve var olanlara izafe edilen niteliklerin kendileriyle ortaya çıktığı ilimlerdir. Bunlar, kullara nispet edilen fiillerin varlıklarıdır. Bu menzil, kendilerine eşlik eden sirayet eden bilgi nedeniyle, onlar üzerinde yok oluculuk hükmünü verir. Bu, varlığın kendisinin değil, izafetin ve nispetin yok olmasıdır. Başka bir ifadeyle yok olan şey, bu fiillerin kullara nispet edilmesidir. Bu menzil kendisine, bu nispetin doğru olmadığı bilgisini verir ki, bu bilgi onun helak olması demektir. Sirayet edici bilgi kendisini bu fiillerin Allah'ın fiilleri olduğunun bilgisine ulaştırır. Öyleyse kulların fiillerinin varlıkları, yok olmaktan uzaktır. Bu hareketten tekvin (var etme) ilimleri ve

'*ol*'[50] sözünün sırrını öğrendim. Bu, bütün var olanlara yayılan bir sözdür.

Sonra, üçüncü hazineye intikal ettim. Onun üzerinde altı kilit vardı. Anahtarları da üzerlerinde idi. Birinci kilidin üzerinde tek bir hareketi içeren tek bir anahtar vardı. İkincinin üzerinde iki hareketi içeren iki anahtar vardı. Üçüncünün üzerinde ise, on hareketi içeren iki anahtar vardı. Dördüncünün üzerinde ise, üç hareketi içeren bir anahtar vardı. Beşincinin üzerinde ise beş hareketi içeren tek bir anahtar vardı. Altıncının üzerinde ise iki hareketi içeren iki anahtar vardı. Anahtarları aldım, kilitleri açtım. Hazine açıldığında, cehennemin (kısımlarının) birbirini yediğini gördüm. Ortasında yeşil bir bahçe vardı. Ateşten çıkan bir adam gördüm, bir süre bahçenin yanında durduruldu, sonra tekrar ateşe döndürüldü. Altı tür azapla kendisine azap edildi. Sonra tekrar bir süreliğine bahçeye döndürüldü. Sonra bahçeden çıkartılıp ateşe atıldı. Türlü azaplarla kendisine azap edildi. Bu acı azaptan ve yakıcı ateşten sakınmayı sağlayan bilgiyi öğrendim. Söz konusu bilgiyi o bahçeden içmiş olduğum bir sudan öğrendim. Benim korunmam o suyu içmemde idi.

Sonra dördüncü hazineye gittim. Orada birinci kilidi gördüm. Üzerinde altı geometrik hareketi olan bir anahtar gördüm. İkinci kilidin üzerinde ise, üç anahtar vardı ve bu üç anahtar, belli bir fiille, dört yüz hareketi içermekteydi. Üçüncü kilidin üzerinde ise -ki o bir kilit içindeki iki kilit idi- iki anahtar vardı. Bunlar, dört hareket içinde iki hareketi içermekteydi. Kilitleri açtım. Bu evdeki ilk hazinenin diğer ilimlerini öğrendim. Şu var ki bu evde birinci hazinede bulunan bu ilimler, niteliklerin varliklarını yok etmeyle ilgili ilimlerdir. Dördüncü hazinede bulunan ilimler ise, bu yok edici niteliklerle nitelenmiş olan zatların varlıklarını yok etmeyle ilgilidir. Kendilerinden uzak durayım ve özellikleriyle kendilerini talep ettikleri fiillerden sakınayım diye bu ilimleri de öğrendim. Bunlardaki ilimlerin suretleri de anahtarların içermiş oldukları hareketler kadardır. Bütün bu menzillerin ilimleri de böyledir. Onların sayıları anahtarlarının hareketlerinin sayıları kadardır. Bunların bir takım tafsilleri ve halleri vardır ki, sözü uzatmak korkusuyla onları saymaktan sarf-ı nazar ettik.

Sonra, hazinelerinde bulunan şeyleri öğrenmek için, ikinci eve intikal ettik. Bunlar dört hazine idi. Birinci hazineye geldim. Üzerinde altı kilit vardı. Birinci kilidin üzerinde kırk hareket içeren tek bir anahtar vardı. İkinci kilide ait anahtar bulamadım. Ben de onu isimle açtım. Üçüncü kilit üzerinde tek bir hareketi içeren bir anahtar vardı. Dördüncü kilidi ise, üzerinde bulduğum ve dokuz yüz hareket içeren iki anahtarla açtım. Hiçbir hareket diğerine benzemiyordu. Beşinci kilidi ise iki anahtarla açtım. Onların elli geometrik hareketi içerdiğini gördüm. Altıncı kilide geldim. Onun üzerinde bir anahtar bulamadım. Onu da isimle açtım. Bu menzile giren bazı keşif sahiplerine bu altıncı kilit, üzerinde on hareket içeren iki anahtar olduğu halde gözükmüştür. Bu kilit fehvani hitap mertebesinde iken, anahtarın olmayışı olmasından daha doğrudur. Kilidin anahtarı olduğunu gören, onu Levh-i mahfuz'dan görmüştür. Bu hazineyi açtığımda, kendisinde saklanmış olan ilimlerin suretlerini gördüm. Bunların sayıları, ne fazla ne eksik olarak, hareketlerin sayısıyla birdi. Bunlar, (ilahi) emirden kaynaklanan 'fena' ilimleridir. Söz konusu fena, Rabbi hakkında bilgisi olmayan kimsenin kendisine dayandığı şeydir. Bütün bu ilimleri fena ilimlerinden elde ettim. Sanki onlar kendilerine istinat ettikleri şeyleri sınırlamaktaydı.

Sonra bu hazineden çıktım ve ikinci hazineye geldim. Orada üç kilit vardı. Birinci kilidin üzerinde bir anahtar vardı. İkincinin üzerinde iki anahtar, üçüncünün üzerinde tek bir anahtar vardı. Bu anahtarlar, (sırasıyla) yüz, beş ve yirmi hareket içermekteydi. Hazineyi açtım. Meğerse onlar, ilim suretlerinden olan ilimler imiş. Bunlar ancak kendisinden alınır. Öyleyse bunlar, örnek verilmesi güç kaynaklardır. Bunların hepsini tek bir anda öğrendim.

Sonra üçüncü hazineye geldim. Onun üzerinde dört kilit vardı. Birinci, üçüncü ve dördüncü kilit üzerinde tek bir anahtar vardı. Bir anahtar daha vardı. Bunlar, yetmiş bir hareket içermekteydi. İkinci kilidin ise anahtarı yoktu. Bu kilitleri anahtarlarıyla ve isimle açtım. Bunlar da Samiri'nin kendisiyle kavmini saptırdığı ve kendisinin de doğru yolu bulamadığı ilimler imiş. Kötülüklerinden sakınmak için hepsini öğrendim ve onları Allah katında beğenilmiş bir yerde (kullanmak üzere) aldım.

Sonra, üzerinde altı kilit bulunan dördüncü hazineye geldim. Birinci, ikinci ve dördüncü kilitlerin üzerinde bir(er) tane anahtar vardı. Üçüncünün üzerinde ise anahtar yoktu. Altıncının üzerinde ise iki anahtar vardı. Bu anahtarlar, üç yüz doksan dokuz hareketle, bütün anahtarları içermekteydi. İlahi isimle ve anahtarlarla, kilitleri açtım, içerdikleri ilimlerin suretlerini gördüm. Bunlar, verilerek değil, çalışmayla elde edilen ilimlerdir. Başka bir ifadeyle onlar, fikir gücüyle elde edilen ilimlerdir. Ben de çalışma ve amel ile onları elde ettim ki, onlar şimdi de kazanılmış ilimlerdir.

Sonra üçüncü eve çıktım ve oraya girdim, evde üç hazine buldum. İlk hazinelere yöneldim. Onların üzerinde beş kilit vardı. İkinci kilit üzerinde üç anahtar vardı, beşinci kilidin üzerinde ise anahtar yoktu. Diğer kilitlerin üzerinde ise, birer anahtar vardı. İsim ile anahtarlarla onları açtım. Orada 'ıstılam' ilimlerinin suretlerini gördüm. Onlar, haller ilimlerindendi ve kendi yollarından onları elde ettim. Oradan çıktım ve ikinci hazineye yöneldim. Üzerinde dört kilit vardı. İkinci ve dördüncü kilitlerin üzerinde anahtar yoktu. Birinci kilidin üzerinde iki anahtar vardı ve elli hareket içermekteydiler. Üçüncü kilidin üzerinde ise iki yüz hareket içeren bir anahtar vardı. (Anahtar bulunmayan) kilitleri isim ile ve (diğerlerini) anahtarlarla açtım. Bir de baktım ki, korku, mücahede ilimleri, özlem ve şevk halleri, Cehennemden 'sair' ilmini - zemherir değil- içermektedirler. Bunun yanı sıra cehennemde derilerin pişmesini sağlayan şeyin ilmi de onlardaydı. Çünkü bu, ne ateşten ne de zemherirdendir. Aksine birbirlerine komşu olmak nedeniyle, o ikisinin arasında meydana gelmiş bir azaptır. Böylelikle ikisinin karışımından başka bir hal meydana gelir. Bu hal onlardan herhangi birisiyle aynı değildir. İşte bu hal, cehennemde derilerin pişmesini sağlayan yeni azaptır. Ayrıca onların değişmesinin hangi mertebeden gerçekleştiği de buradan öğrenilir. Bu, büyük bir müşahededir. Çünkü tebdil ve değişme, rivayetlerde deriler, gökler, yerle ilgili olarak zikredilmiş, fakat Allah teala yaratmadan onu olumsuzlayarak şöyle buyurmuştur: *'Allah'ın yaratmasında değişme bulamazsın.'*[351] Başka bir ayette ilahi sözden de kendisini olumsuzlayarak şöyle buyurmuştur: *'Benim katımda söz değişmez.'*[352] Başka bir ayette ise *'Allah'ın kelimelerinde değişme yoktur.'*[353] Bütün bunların bilgisini bu hazine içerir.

Sonra, üçüncü hazineye geldim, üzerinde altı kilit vardı. Kilitleri kendisinden bu hazineye geldiğim bir önceki hazineye benziyordu. İkinci kilidin anahtarı yoktu. Birinci kilidin ise iki anahtarı vardı. Üçüncü kilidin ise üzerinde üç anahtar vardı. Dördüncü ve beşinci kilitlerin her birinin bir anahtarı vardı. Altıncının üzerinde ise iki anahtar vardı. Bu anahtarlar, bin yüz otuz yedi hareket içermekteydi. Onları (anahtarı olmayanı) isimle ve (anahtarı olanları) anahtarlarla açtım. İçlerinde yükseliş ve miraç ilimlerinin suretleri vardı. Ayrıca 'miktarı elli bin sene olan' günün bilgisi vardı. Fakat yükselişler müritlere aitti murad edilenlere değil! Bu nedenle bu yükselişler, özlem, mücahede, riyazet ve güçlüklere tahammül ile gerçekleşen yükselişlerdi.

Sonra dördüncü eve geldim. İçine girdim. İçinde üç hazine vardı. Birinci hazine üzerinde yedi kilit vardı. İkinci kilidin anahtarı yoktu. Birinci kilidin ise, altı hareketi (içeren) bir anahtarı vardı. Üçüncü kilidin anahtarı ise, kırk hareket içermekteydi. Diğer kilitler ise, altı yüz hareket ve altı hareket içermekteydi. Bütün anahtarlarının hareketlerinin toplamı, altı yüz elli iki hareket idi. Onları açtım. İçerde nikah (cinsel birleşme) ilmi, Rabbine itaat etme hususunda kendisine yardımcı olmayan eşine erkeğin nasıl eşlik edeceğinin bilgisi vardı. Bu durum '*Kötülük ve düşmanlık hususunda yardımlaşmayın*'[54] ayetine dayanmaktaydı. Acaba insan Allah'a ibadet ederken söz gelişi abdest alırken, su dökmesi için başkasından yardım isteyebilir mi? Çünkü bazı bilginler bunu nahoş bulmuşlardır. Nefis b. Vehban es-Sülemî vakıasında bunun mekruh olduğunu bizzat peygamberden duymuştur ve bunu bana aktarmıştır. İşte bu konu bu hazineden öğrenilir. Sonra ikinci hazineye geldim. Üzerinde beş kilit vardı. İkinci kilit, sıkıştırılmıştı. Üçüncü kilidin anahtarı yoktu. Birincinin ise bir anahtarı vardı. Aynı şekilde, ikinci ve beşincinin de anahtarı bir taneydi. Dördüncü kilidin ise, üç anahtarı vardı. Bu anahtarlar, dört yüz yetmiş sekiz hareket içermekteydi. Onları açtım. Bir öncekiyle bazı yönlerden benzer iken, başka bazı hususları da içermekte olduğunu gördüm. Sonra üçüncü hazineye geldim. Üzerinde beş kilit vardı. Birinci kilidin anahtarı yoktu. İkinci, üçüncü, dördüncünün ise birer anahtarları vardı. Beşinci kilidin ise, iki anahtarı vardı. Bu anahtarlar, kırk altı hareket içermekteydi. Onları açtım. Orada ahirette kendisiyle ateşin tutuşturulacağı ateşin bilgisi vardı. Ateş nasıl olur da yanabilir? Hâlbuki ateş kurudur ve doğa bilimine göre kuru olan yan-

maz. Acaba zatı ve varlığı kalırken, kendisini doğasından uzaklaştıracak bir şey mi eklenecektir? Çünkü bunu olumlayan veya reddedenler arasında pek çok insan bu konuda sürçmüş ve bilgisiz kalmıştır. Her iki yol da doğru ve övülmüş değildir. Her iki grup da bu hususu kendine ait yoldan başka bir yolla kabul etmiş veya kendine ait yoldan başka bir yolla reddetmiştir. Allah teala şöyle buyurur: *'Ey ateş! Soğuk ol.'*[55] Bu ayetteki durum ateşteki durumun benzeridir.

Sonra beşinci eve geldim. Orada üç hazine gördüm. Birinci hazinenin üzerinde yedi kilit vardı. Birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kilitlerden her birinin iki anahtarı vardı. Beşinci, altıncı kilitlerin ise birer anahtarı vardı. Yedinci kilidin ise, anahtarı yoktu. Bu anahtarlar, yüz on üç hareket içermekteydi. Onları açtım, içerde duyu ve duyulur, hayal ve hayal edilen, fikir ve hakkında düşünülen, hafıza ve ezberlenen, akıl ve akledilir olan gibi şeylerin bilgisi vardı. Kısaca sayesinde bilgilerin idrak edildiği bütün güçler, cemaatlerin ve nurların bilinmesi, karşılamalar, göklerin yollarında ruhların hareketleri, doğanın hayvanlar, bitkiler ve donuklardaki hareketleri, nefes âleminin kendisine özgü olduğu ilimler vardı. Burası, Hz. Peygamber'e Yemen yönünden gelen Rahman'ın nefesine dayanmaktaydı. Sonra, ikinci hazineye geldim. Üzerinde üç kilit vardı. Birinci ve üçüncü kilitlerin üzerinde birer anahtar bulunmaktaydı. İkincinin üzerinde ise iki anahtar vardı. Bu anahtarlar, kırk hareket içermekteydi. Onları açtım. Onlarda varlıktaki genel ve Allah ehline özgü olan sebeplerin bilgisi vardı. Ayrıca Allah'a izafe edilen nüzul sebeplerinin bilgisi bulunmaktaydı. Bunlara itimat edilir ve kendisine itimat edenleri Allah'a ulaştırırlar. Onları göz ardı eden ise, Allah'ın kapısından ve onun vereceği mutluluktan kovulur. Bunlar değerli ilimlerdir. İnsanların büyük kısmı onları küçümsemiş ve bedbaht olmuşlardır. Bazı insanlar ise kendilerini kullanmış ve mutlu olmuşlardır. Ayrıca bu hazine, indirilmiş şeriatların -yoksa aklî şeriatların değil- bilgisini içermekteydi.

Sonra üçüncü hazineye geldim. Onun üzerinde beş kilit vardı. Birinci kilidin üzerinde bir anahtar vardı. Diğer kilitler de böyleydi. Onların kilitleri de dört yüz otuz dört hareket içermekteydi. Onları açtım. İçerde bir araya gelme ilimlerinin suretleri vardı. Bunlar, ruhların bedenlerle birleşmesi, sevenlerin sevilenlerle bir araya gelmesi, iki topuğun birleşmesi, 'lam' harfinin 'elif' ile birleşmesi, *'topuk topuk ile birleş-*

ti'[56] ayetinin anlamı ve görelilerin birbiriyle birleşmesiydi. Bütün bunlar, irtibat ilimleridir: Rab-merbub, ilah-meluh, kadir-makdur, alim-malum gibi. Bu hazine, bütün ilimleri içerir.

Bu menzilin içerdiği bilgi hazinelerini zikretmiş olduk. Allah teala şöyle buyurur: '*Her şeyin hazinesi bizim katımızdadır, onu belli bir ölçüyle indiririz.*'[57] Şu var ki bu menzile girerken bir evi dehlizde bırakmıştım. O herkese açılmayan bir evdir. Bana açıldı ve içine girdim, içerde bulunan şeyleri öğrendim. Bu ev, kitapta zikredilen bu menzillerin içermiş olduğu bütün hazinelerin anahtarlarını içermekteydi ve bu anahtarlar onda saklanmıştı. Bu ev, değerli hususları içermekteydi. Onu bilen kimse, varlıkların O'ndan nasıl yaratıldığını da bilir. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[58] Kuşkusuz ki bu menzilde bulunan bazı bilimlere dikkatini çekmiş olduk.

İKİ YÜZ YETMİŞ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Musevî Âlemden, 'Belirlenmiş Ecel'in Bilinmesi

Oluş fetihleri yoksul şehirde geldi sana
Yardım ve başarıyla desteklenmiş iken

Karanlık bir gecede binekler gelmiştir
Ulvi âlemden örtülerin içinde

Yöneldiğinde sadece Allah'a başvur
Zikirden doğan tenzih imanınla

Dilerse Arş'tan dilerse Amâ'dan sana karşılık verir
Varlığında sıcak hava bulunmayan Amâ

Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Sonra bir ecel belirledi.*'[59] Bu, ölümlü her canlının ömrünün sonu ve belirlenmiş ecelidir. Bu, ölümden önce ilk hayatında bulunan herkesin ömrünün süresidir ve diriliş diye ifa-

de edilen şeydir. Bu nedenle Allah teala şöyle buyurur: *'Sonra siz kuşkuya kapılırsınız'*[60] yani diriliş hakkında. Ölüm hakkında kuşku olmaz, ölüm, her nefes bütün canlılara görülür. Kuşku diriliş hakkındadır ve o zikredilen belirli eceldir. Ölüm eceli, isimlendirilen olmamıştır, çünkü Allah şöyle der: *'Sûr'a üflenir, Allah'ın dilediklerinden başka göklerde ve yerdeki herkes bayılır.'*[61] Burada Allah belli bir gurubu istisna etmiştir ve onlar bayılmayacaktır. Dolayısıyla onlar ölmeyecektir. Bunun nedeni ya onların ölümsüz bir hakikate sahip olmalarıdır. Bu durumda istisna, munkati istisnadır. Ya da ölümlü bir mizaca sahiptirler, fakat üflemeyi duymazlar. Dolayısıyla kendilerine ulaşmaz ve bu nedenle bayılmazlar. Bu durumda istisna, muttasıl istisna olur.

Ey dinleyici! Bilmelisin ki, mürid veya murad (istenilen ve isteyen) kısımlarıyla Allah ehlini kendisine çektiğinde, onların kalplerine mutluluklarını aramaya dönük bir arzu yerleştirir. Bu nedenle O'nu ararlar, araştırılar ve kalplerinde bir rikkat, huşu ve insanların üzerinde bulunduğu bayağılık, hasetçilik, birbirine yüz çevirme, birbirinden nefret etme gibi huylardan kurtuluşu ararlar. Güzel ahlakı tam olarak kazanır veya ona yaklaşırlarsa, nefislerinde halvetlere, insanlardan ayrı kalmaya dönük bir duygu bulurlar. Bir kısmı seyahate çıkar ve dağlara, yalnız bölgelere yerleşir. Bir kısmının seyahati ise şehirleredir. Bir şehir halkıyla tanıştığında veya orada tanındığında, başka bir şehre göçer. Bir kısmı kendi evinde uzlete çekilir ve orada yalnız kalarak insanlardan gizlenir. Bütün bunlar, saliki kendisine çağıran Allah ile yalnız kalmak ve O'nunla ünsiyet etmek içindir. Yoksa bunun amacı öğrenmek veya içinde veya dışında harikulade bir olay bulmak amacı taşımaz. Bu kişi söylediğimiz hal üzere devam eder. En sonunda -bir kısmı için- içinde, -bir kısmı için- hayalinde -bir kısmı için- dışarıdan Hak yönünden bir hal ortaya çıkar. Bu hal, kendisiyle nefsi arasına girer ve kendisine gelen bu vâridden ürker ve hemen o saat yaratıklarla ünsiyet etmek ister. Varidin hükmü etkisini kaybedip de tekrar duyusuna geri döndüğünde, şiddetli bir şekilde ona özlem duyar, kendisini bütünüyle o varidin sevgisine kaptırır. Onu yitirdiğinde bir tat bulur. Bu haz onun duyusuna yayılır. Bu vâridde, ona halini veya çağrıldığı şeyi bildiren bir bilgi veya hitap gelir. Örnek olarak İbrahim b. Edhem'i verebiliriz. O, atının eğerinden 'bunun için yaratılmadın ve sana bu emredilmedi' diye bir hitap duymuştur. Başka bir defasında şöyle kendisine denilmiştir: 'Beni arı-

yorsan, ilk adımında beni kaybetmişsin.' Başka bir keresinde ise 'Sen benim kulumsun' diye hitap duymuştur. İnsanlardan uzaklaşan bu kişi dağlara ve tenhalara çekilen kimselerden ise, ünsiyeti hayvanlarladır. Şehirlerde dolaşan birisiyse, onun ünsiyeti iki şehir arasındaki hareket-tedir. Evine çekilen birisiyse, onun ünsiyeti ruhanilerledir. Bunların her biri bir sınamadır. Şu var ki Allah ona nuranî-melekî ruhlarla ünsiyet imkânı verebilir. Böyle birinin kurtulması umut edilir, hatta o hakka'l-yakin derecesine ulaşır. Bu, Allah'tan gelen bir müjdedir ve Allah'ın inayeti hızla kendisine eşlik eder. Bunun dışındakiler ise, büyük bir tehlike üzerindedir ve dolayısıyla böyle bir yalnızlığı bırakması gerekir.

Bu insanlar arasında bir kısım vardır ki, onlara vârid geldiğinde, hava onlar için kararır. Bu nedenle kalbinde bir tasa, gam, darlık bulur. Böyle biri sabretmelidir. Çünkü bu darlığın ardından genişlik ve açıklık gelir. Sonra ruhlar hallerinin birçoğunda onun hayalinde kendisine eşlik etmeyi sürdürür, bazı vakitlerde ise duyuda kendisine gözükürler. Bu durumda onu reddetmemelidir ve değersiz görmemelidir. Fakat kendisine bağlanma duygusunu ortadan kaldırmaya çalışmalı ve onun kendisine getirdiği yararı elde etmeye çalışmalıdır. Amaçlanan şey budur. Nefs peresinin ardın bir hitap duyarsa, *'şahit olduğu halde kulak vermelidir.'*[62] Dinlediğini anlayan olmalıdır. Anlayışın ölçüsünde konuşma bir cevap gerektiriyorsa, anladığın ölçüde cevap vermelisin. Bu konuda bilgiyle rızıklanırsan, bu, büyük inayettir. Konuşma bir cevap gerektirmiyorsa, sana söylenen şeyi ezberleme hazinende saklamalısın. Çünkü onun kendisine muhtaç olunacak bir yeri mutlaka vardır. Bu durumda o bilgi senin için söz konusu yerde adeta bir hazırlık gibi olur. Çünkü Allah teala şöyle der: 'Hazırladım.' Allah teala, kudreti şimdiki zamana nüfuz etmekle birlikte, bir takım şeylerin hükümlerinin kendilerinde ortaya çıkacağı zamanlar belirlemiştir. Hal böyle iken yaratılmış buna daha layıktır. Allah teala şöyle buyurur: *'Her şeyin hazineleri bizim katımızdadır.'*[63] Burada 'in' edatı, 'şey' anlamındaki 'ma' yerinde kullanılmıştır ve böylelikle ifade genelleşmiştir. Allah her bir şeyi bize görünmeyen gayb hazinelerinde saklamıştır. Bu nedenle şöyle dedik: Oluş, bir varlıktan -ki o bu hazinelerin içerdiği şeydir- bir varlığa -ortaya çıkmıştır. Kendisine çıktığı varlık ise o hakikatlerin bu hazinelerden kendileri nedeniyle sayesinde kendisini keşf ettiği bir nurla zuhur etmesi demektir. Çünkü hakikatler, hazinelerin karanlığında kendilerini görmekten per-

delenmiştir. Bu esnada onlar yokluk hallerindedir. Allah teala şöyle buyurur: '*Ancak belli bir ölçüye göre indiririz.*'[64] Hakkın katında ancak bulunun şey, farklılaşabilir. Kader/miktar ise başkasından ayrışmış bir şeye işleyebilir. Bu ise her bakımdan yok olanın niteliği değildir. Bütün bunlar, yoklukları halinde hakikatlerin Allah için özü gereği var olduklarını gösterir. İşte bu, asli-izafi varlık iken aynı zamanda göreli yokluktur. Böylelikle haller, âlem ve Allah'ın dışındaki her şey için sabit olmuştur. Aynı zamanda varlık, Allah'tan başka hiçbir mevcudun aynı değildir. Allah hakkında ise, varlığının nedenlisi olmasın diye, varlık var olanın aynıdır. Çünkü varlığının nedenlisi olsaydı, O'nun bir hali olurdu. Allah böyle bir şeyden '*yüce ve büyük olarak*'[65] münezzehtir. Arzu ve doğasının karanlığından kurtulan insan aklının ve hidayetinin nuruna ulaşmış olarak kırk gün sabahlarsa, kendisine zuhur eden şeyin bir benzeri kendisinden ortaya çıkar, kendisinin aldığı gibi ondan da alınırdı. Bu ise, üçüncü dinarın ilk derecesi ve onun bir kıratıdır. Bu hal üzere kalmayı sürdürür. En sonunda kendisinden aldığı kimseyi araması gerekir. Bu arayış tıpkı farz-ı ayn gibi onun üzerinde mutlaka yerine getirmesi gerekli dini bir farz haline gelince, bu hal, dördüncü dinarın ilk kıratı olur ve bu esnada adam diye isimlendirilir. Bu zorunluluk onun adına gerçekleşmezse, adam değildir. Öyleyse adamlığın kemali, zikrettiğimiz konudadır. Onun erkek veya kadın olması durumu değiştirmez. Zati kemal ise, adamlık kemalinden başka bir şeydir. Bu kemal, içinde kulluğuna herhangi bir şekilde rabbaniliğin girmemesi demektir. Böyle bir durumda o, yokluğun kendisinde varlık, olumsuzlukta ispat haline gelir. Allah da kendisini bunun için yarattı. Öyleyse adamlığın kemali, geçicidir. Kulluk kemali ise zatidir. İki makam arasındaki fark, iki kemal arasındaki fark gibidir. Bu iki kemalin menzillerinin dereceleri ise, mahiyetleri bakımından tarafımızdan bilinir. Zati kemalin derecesi ise, Hakkın kendisindedir. Geçici-arızi kemalin dereceleri ise, cennetlerdedir. Öyleyse bir gurubun nuru vardır, öteki gurubun ise ücreti vardır. Allah teala şöyle buyurur: '*Onların ecirleri vardır.*'[66] Burada kast edilen geçici kemalden ve geçici her işten elde edilen ecirleridir. Onların zati kemallerinden ise nurları vardır. '*Allah göklerin ve yerin nurudur.*'[67] Peygamberler ise -ki onlar hiçbir görüş ayrılığı olmaksızın, kâmillerdir şöyle der: '*Benim ücretim Allah'a kalmıştır.*'[68] Çünkü bu makam, zorunlu olarak ücret verir. Böylelikle geçici kemalde derecelenme meydana ge-

lirken zati kemalde bu derecelenme gerçekleşmez. Allah teala şöyle buyurur: *'Bunlar, bir kısmını diğerlerinden üstün yaptığımız peygamberlerdir.'*[69] Başka bir ayette ise *'Onlar Allah katındaki derecelerdir'*[70] buyrulur. Hâlbuki Allah, 'Onların Allah katında dereceleri vardır' demedi. Böylelikle onların varlıklarını derecelerin kendisi yapmıştır. Çünkü onlar, zati kemalin ta kendisidir. Geçici kemalle ise, onlar cennet derecelerini elde eder. Bunu bilmelisin! Allah bizi iki kemali bir araya getirenlerden etsin! Bir araya getirmekten mahrum kalırsak, Allah bizi keremiyle ve ihsanıyla kemal ehlinden etsin! Ben onu Allah'tan elde etmiş olmayı umut ederim. Rabbime karşı hüsnü zannım eksik değildir. Ne yüce bir müşahededir o!

Kul adına bu geçici kemal meydana gelip -delil veya kanıt arama olmaksızın- çağrısına kevnî karşılık bulunca, kesin olarak şunu anlamalıdır: Hak kullarının kalplerine tecelli eder ve kendisiyle kullarının kalpleri arasındaki vasıtaları ortadan kaldırmıştır. Allah kendisine vasıtaları ortadan kaldırmayı emrederse, (emrine) asi olması beklenemez. Çünkü o emir 'kün (ol)' şeklinde verilmiştir ve bu emir ancak 'olmamışlık' ile nitelenene söylenebilir. 'Olmamışlık' ile nitelenenin emre direnmesi düşünülemez. İlahi emir vasıtayla geldiğinde ise, artık 'ol' sözüyle gelmez, çünkü bu, yok olana -ki o vasıtayla meydana gelmez- verilen emrin özelliklerindendir. Emir, fiili gösteren şeyle meydana gelir ve Hak namaz kılmayı, zekât vermeyi emrederek şöyle denilir: 'Namaz kıl, zekât ver.' Bu nedenle fiil kipi olarak kendisine emir adı türetilmiştir. Bu nedenle içlerinden dileyen emre itaat eder, dileyen karşı çıkar. Emre itaat ettiklerinde bu durum, daha önce de zikrettiğimiz gibi, kulların kalplerine gerçekleşen bu ilahi tecelliden kaynaklanır. Bu delilde emrin muhatabı, icabet zorunlu olarak gerçekleşeceği için, kesin bir delile veya kanıta gerek duymaz. Burada zorunluluk, insanın içinde bulduğu şeyi kendinden uzaklaştırmaya güç yetiremeyeceği için dikkate alınmıştır. Çünkü 'ol' emri, insan nefsinde meydana gelen şeye ilişmiştir. Böylelikle her kimde meydana gelirse gelsin, hüküm bu zorunlulukla gerçekleşir. Böylece kişi zorunlu olarak iman eder veya namaz kılar veya oruç tutar. Bütün bunlar, 'ol' emrinin kendisine iliştiği durumun hakikatine göre gerçekleşir. Bu bağlamda vasıtalı emir reddedilebilirken doğrudan gelen emir reddedilmez. Fakat bazen muhatap fiili yerine getireceği bir araç bulamaz ve bu nedenle asi olarak gözükür. Halbuki o, asi değil, acizdir

ve yoksundur. Çünkü kendisinden meydana gelmesi emredilen şeyi (meydana getirecek araç) onda bulunmamıştır. *'Allah zengin ve Hamid (övülmeye layık olan)dır.'*[71]

Bilmelisin ki, oluşla ilgili ilahi fetihler -ki örnek olarak düşmanlara karşı yardımı, onları yok etmeyi, velilere merhameti ve ilgiyi verebiliriz- adamlığın neticelerindendir, yoksa başka bir şeyden kaynaklanmazlar. Adamlık makamı gerçekleşip yapısı kemale erdiğinde, Hak kulunun sırında kendisine hitap eder. Bu hitap, kulun kemalinden ve Hakkın kemalinden kaynaklanır. Kul ise yaratıcısının kemalini geçici kemalden tenzih eder. Bu, ilahi kemaldir. Çünkü ilahi kemal (kuvve halinde değil) fiil halindedir. Başka bir ifadeyle ilahi kemal, ilahi iktikadın güç yetirilenlere, iradenin irade edilenlere nüfuzu ve ilahi isimlerin hükümlerinin zuhurundan ibarettir. Zati kemal ise, bütün bunlardan münezzeh olan zat'a özgü kemaldir. Böylelikle bu makamda kul, yaratıcısının zatını ilahlıkla nitelenmiş bir halde müşahede etmez. Kulun müşahede ettiği zat, ilahlığın hak ettiği kevnî fiillerden müstağni zattır ve kendinden kaynaklanan bir (nedenle) o zata muhtaç olur. Böyle bir ibadette kul, kendisine emir bitişmeksizin, 'zatî ibadet' halindedir. Çünkü emir, zati durumlar ve hallerle değil, sadece arızî ve geçici durumlarla ilgilidir. Bu nedenle kula 'kul ol' denilemez, çünkü o, özü gereği kuldur zaten! Ona 'ey kul, şunu yap' diye emredilir ve bu arızi bir emirdir. Kulda emrin konusu ameldir ve kul bu ameli yapabilir veya yapmayabilir.

Bu menzil bütün bu zikrettiklerimizin (bilgisini) verir. Kul bu menzilde yaratıcısını, zati kemale özgü olarak, hak ettiği övgüyle tenzih eder. Sonra da sahip olduğu arızî kemale göre -ki bu kemal adamlık kemali demektir bu- kendisinden başka bir övgü daha ortaya çıkar. Bu övgü ise, İlah'ın geçici bir durumla hak ettiği kemalle ilgilidir, fakat bu durumda tenzih söz konusu değildir. Çünkü tenzih yoluyla övmek, zat'a aittir. Nitekim Allah, *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[72] buyurur. Bu ifade, zati kemalle ilgilidir. *'Duyan ve görendir.'*[73] Bu ise duyulanın ve görülenin (varlığını) talep eden ilahi kemale aittir. Her talip, bir matlubu arar. Talep edilen ise, kendisini talep eden kulun halleri karşısında mevcut değildir. *'Allah zengindir, hamiddir (hamde layıktır).'*[74] Edep dili şunu demeyi gerektirir: 'Talebin kendin içindir, O'nun için değil.' Şiirde denileni söylemek gerekir:

Bir kitap ki, ne varsa onda (fihi ma-fihi)
Anlamlarında eşsiz

İçindekileri görürsen
İnciyi görürsün, kitabın içinde

Söz konusu olan, bu menzil, ifade ettiğimiz bu söz ve yazdığımız kitaptır. 'Ne varsa ondadır', hakikat dilidir. Bu ifade, gerçeğin zikredilenin ve yazıldığının üzerinde olduğunu gösterir. Böyle bir şeyin anlatılması ve dile getirilmesi, ancak yazıldığı kadardır. Allah ise bundan daha büyüktür. Sonra bu hakiki dil şu ifadeyle gizlenmiştir: 'Anlamlarında eşsizdir.' Şair, onda bulunan şeyleri hoşlanma ve beğenme yoluyla söylediğini belirtir. İkinci mısrada buna dikkat çekmiştir. Sonra, bu menzilde Allah'a övgü, rabliğin hakkından kaynaklanır. Yoksa sana hemcinslerine karşı tahsis ettiği üstünlükten ve senden başkasına karşı sana verdiği nimetten kaynaklanmaz. Çünkü bu menzil, öyle bir övgüyü içermez. Kul bu menzilde Hakkı tenzih ederken rububiyetin sana tahsis ettiği özellik yönünden kendisini övmesinden yardım alır. Kul, verdiği nimeti karşılığında Rabini Rabbiyle övme işini tamamladığında, yolunun sağından Allah hakkında bir bilgi kendisine parıldar. Anlar ki, takip etmesi gereken yoldan sapmıştır. Burada ince bir mesele vardır ve bu mesele bu menzille ilgilidir. Şöyle ki: Kulun Hakkı övmeyi verdiği nimetle sınırlaması, mârifette veya en azından kendi bilgisinde bir eksiklik midir, yoksa bundan başka bir şeyi yapması zaten mümkün değil midir? Ancak bunu yapabiliyorsa, gücündeki şeyi hakkıyla yerine getirmiş demektir. Çünkü kul, başkasına gelen nimet nedeniyle Hakkı övdüğünde, kesin olarak bildiği bir şey nedeniyle O'nu övmüş demektir ki, bundan başkası olamaz. Bu durumda kul, söz konusu bilgiyle nitelenir. Başkası (nedeniyle) Hakkı övmesini sağlayan bu niteliklerle nitelenmiş değil ise, bilgiyle nitelenmesi, bu bilgiyi -ki bilgi ilahi bir niteliktir- vermesi nedeniyle kendisinden Allah'a dönük bir övgüdür. Çünkü Allah, kulunu Hakkın sahip olmadığı ve niteliği olmayan bir şeyle över (kulluk). Bu durumda Hakkı övmek, bunu bilmek ile O'nu nitelemek demektir ve yaratma da O'na aittir. Hak kulunu ibadet etmekle över ve ibadet Hakkın bir niteliği değildir. Aynı şekilde bu kul da Rabbini başkasına verdiği nimet nedeniyle övdüğünde, Rabbini kendisine verdiği

şeyler nedeniyle övmesi, Rabbinden bu konuda kendisi adına meydana gelen bilgiden kaynaklanır. Öyleyse kul Rabbini ancak kendisine tahsis ettiği (bilgi) nedeniyle övmüştür. Onun rabbini Hakkın başkasına verdiği nimet nedeniyle övmesi veya başkasını zikretmezden ve değinmezden övmesi birdir.

Bu meseleyi iyice öğrenmelisin! Çünkü bu konu, hakikatlerdendir ve hakikatler değişmezler. Bu menzil, ulaşana bu bilgiyi kazandırır. Zikrettiğimiz bu bilgi sana parıldadığında, ona bakışı, bulunduğu halden kendisini perdeler. Söz konusu kişi, bu bilginin bilinmeyen bir sırrı gösterdiğini anlar. O sır saklanmalıdır, açıklanmamalıdır. Ardından, yüz yüze ve huzur halinde hitabı dinlemekten, gaipte hitaba (ikinci tekil şahıstan, üçüncü tekil şahsa) geçer. Bu, daha nezihtir. Çünkü hakikatler, huzur halinin ancak kendin ile olduğunun bilgisini verir. Gerçek her kim ile hazır olursan ol, karşısında bulunduğun kimseyle ancak mertebenin gereğine göre bulunabileceğinin bilgisini verir. Öyleyse sen kendin ile berabersindir, O'nunla değil! Çünkü O'ndan sana ancak mertebenin verdiği kadarı tecelli edebilir. Bunu anla ki, yararlanabilesin!

Kendisinden döndüğün herhangi bir hususta Allah'a dönerken bu durumu görür, kendinden daha üstün birine dönmüş olduğunu zannetmezsin. Çünkü gerçekte kendinden yine kendine dönmüşsündür. Hak sana ancak seninle (sana göre) döner, yoksa kendisiyle sana dönmez! Çünkü herhangi bir yaratığın O'nunla örtüşmesi, mümkün değildir. Bu nedenle Hakkın dönüşü değişir, tecellileri başkalaşır, mazharları yinelenmeden çoğalır. O ise, kendiliğinde, çoğalma ve başkalaşmadan münezzehtir. *'O'nun benzeri bir şey yoktur.'*[75] Bu, O'nun zatıyla ilişkilendirilen hususlarda geçerlidir. Allah teala şöyle buyurur: *'Sonra Allah onlara dönmüştür.'*[76] Bunun amacı, onların da dönmesini sağlamaktır. Öyleyse kulların Hakka dönmesi, sayesinde kendisine dönecekleri şeyi onlara vermesiyle, Hakkın onlara dönmesinin neticesidir. Hakka döndüklerinde ise, kendisine dönmelerinin meydana getirdiği ilahi dönüş onlar adına fazlalaşır. Hâlbuki onların dönmesini de, gerçekte, Hakkın daha önce onlara dönmüş olması meydana getirmişti. O halde Hakkın birinci dönüşü, bir inayet ve şereflendirme dönüşüdür. Onların Hakka dönmelerinin meydana getirdiği ve 'bana bir karış yaklaşana bir kulaç yaklaşırım' sözünde dile getirilen ikinci dönüş ise -ki bu kulaç karşısında karış kadardır-, bir hak ediş dönüşüdür. Bu dönüşü, onların hakka

dönmeleri meydana getirmiştir. Kulacın kendisiyle kemale erdiği ikinci karış ise, O'ndan dönüştür. Bu ise, Kerim'in davranışına göre, fazilet, teşvik, nitelik ve veznin tercihi içindir. Öyleyse ikinci ilahi dönüş, iki durumu içerir: Haktan hak ediş dönüşü-ki bu beden konumundadır. Diğeri ise, O'ndan ihsan dönüşüdür ki, bu da bedenin ruhu konumundadır. Bedenin hayatı o ruha bağlıdır. Hak ediş Hakkın kendisine bunu vacip kılmasından kaynaklanmış olsa bile, hakikat, kulun efendisine karşı bir şey hak etmemesini gerektirir. Öyleyse kulun adına Hakkın kendisine bir şeyi vacip kılması, O'nun ihsanından kaynaklanır. Bu sayede kul, Hakkın kendisine vacip kıldığı şey karşılığında, itaate ısınır ve kendisine farz kılınan işleri yerine getirmeye koşar. Kul bu makama ulaştığında, bu makamın ardında herhangi birinin hedefleyeceği bir gaye yoktur. Kul bilir ki, Hak kendisini şehadet âleminden gayb âlemine intikal ettirmek istiyor. Gaybet, bunun dışında ve başka bir hükmü olan bir mertebede onun adına şehadet haline gelir. Bu, ilahi mazharların kendisinde bulunduğu vatandır ve mertebelerin en genişidir. Bu nedenle bu menzil, 'isimlendirilmiş ecel' diye ifade edilmiştir. Çünkü o, suret ile sınırlanmış şehadet âleminden kendisine gitme ecelidir. Söz konusu suret, suretlerde halden hale girmeyi kabul etmezken, başkalaşmayı kabul eder. Bu ise, kendisinde bulunan bu gayb nedeniyle, onun varlığının başka bir suret nedeniyle yok olmasıdır. Gaybî ruh, o başkanın suretini yönetir. Bu nedenle dedik ki: Değişimi değil, başkalaşmayı kabul eder. Çünkü hakikatler değişmez. Öyleyse kişinin suretlerde intikal mertebesine geçmesi, 'isimlendirilen ecel' diye adlandırılır. Başka bir ifadeyle sonu bilinen ecel demektir. Bu ise, başka birinden değil, Musevi makamdan meydana gelir. Çünkü Hz. Peygamber'in isra yolculuğunda Musa'dan başka iki sureti kendinde toplayacak şekilde kimseyi gördüğü aktarılmamıştır. Hz. Musa'yı gökte görmüş ve aralarında gerçekleşen hadise gerçekleşmiştir (namazın sayısının azaltılmasıyla ilgili tavsiyeler). Ardından, kabrinde namaz kılarken, Hz. Peygamber kendisini görmüştür. Böylece peygamber kendisini her iki halde de görmüştür. Böyle bir keşif için, 'an, tek bir şahısta birbiriyle çelişik iki durumu sığdıramaz' denilemez. Böyle bir söz doğru olabilir, fakat burada 'an' nerededir ki? An ancak zamanla sınırlanan ve mekânla belirlenen kimse için söz konusudur. Varlık zamanla veya mekânla sınırlanmadığında, böyle bir nitelik onun üzerinde imkânsızdır.

İşaret ettiğimiz meseleyi anladıysan, vardığımız ve dile getirdiğimiz görüş ile isra yolculuğunun bir gece vakti gerçekleşmesi ile -ki zamandır- Musa'nın kabirde ve gökte bulunması -ki mekândır- arasında bir çelişki gerçekleşmez. Sen (bağlı olduğun) mezhebinden, cismin iki mekânda bulunamayacağını kabul edersin, fakat aynı zamanda bu hadise de inanırsın. Mümin isen (peygamberi) taklit etmelisin. Bilgin isen, itiraz etmemelisin. Çünkü bilgi seni bundan alı koyar ve seçim hakkın yoktur. Çünkü Allah'tan başka ihtiyar sahibi yoktur. Yerde olanın göktekinden başka olduğu şeklinde bir tevile kalkma. Çünkü Hz. Peygamber 'Musa'nın ruhunu gördüm, bedeni yoktu' dememiştir. Sadece 'Musa'yı gökte gördüm' demiştir. Hz. Musa'nın toprakta defnedilmiş olduğu malumdur. Hz. Peygamber'in gördüğü bütün nebiler de böyledir. Öyleyse Musa diye isimlendirilen kimse Musa'nın kendisi olmazsa, onun Musa olduğu şeklinde verilen bilgi yalan olurdu. Şöyle dersin: 'Seni dün gece rüyamda gördüm, şöyle şöyle diyordun.' Rüyada görülenin görüldüğü halden farklı veya aynı bile olsa başka bir yerde olmak üzere evinde bulunduğu açıktır. Ona senden başkasını gördüm demeden bize böyle bir konuda karşı çıkma. Mertebeler ve mekânlar değişir, haller başkalaşır, fakat varlık tektir.

Bu menzilin içerdiği bazı hususları zikrettik, evlerinden ve hazinelerinden ise söz etmedik. Her menzilin evleri, hazineleri, kilitleri, anahtarları vardır. Fakat her menzilde bunların zikredilmesi sözü uzatır. Hatta bunları açıklamış olsaydık, yalancı kişiler de onları sahiplenirdi. '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[77]

Bu menzilde anlamların suretlerde getirilmesinin bilgisi, fetihler ilmi vardır. Bu bahsin daha önce zikredilen bir bölümü vardır. Ayrıca Hakka konuk olanların bilinmesi, tenzih bilgisi, örtünme ve tecellinin bilinmesi, Hakkın -her kime dönerse- dönüşünün bilinmesi bu konuyla ilgilidir. Acaba Hak isimlerine mi döner, yoksa kullarına mı döner?

İKİ YÜZ YETMİŞ BEŞİNCİ BÖLÜM

Musevî Makam'dan, Putlardan Uzak Durma Menzilinin Bilinmesi

Bu menzil, yedi emir menzilinden birisidir.

Emir menzilleri nidayla
Öyle menziller ki bitimleri yok

Ey, ey, ey! Ayrılma
Sizin oluşunuzun bitimi yok

O'ndan olan her bir şey
Onun yüzünü aramızdan görür

Harfler için askerler gelmiştir
Feza onları taşımaya dar gelir

Onların bütün mızrakları yıldızlardır
Emir ve kaza onları destekledi

Gemiler ki denizleri derin
Rüzgârları güçlü eser

Ey kardeşim, bilgiden ayrılma
Gök ve yer ona dar geldi

Başkasını körlüğünde bırak
Amâ olmayan bir müşahede mertebesi

Bilmelisin ki, âlem ancak Allah karşısında yoksul ve hor olabilir. Öyleyse Allah'tan başkasının karşısında zelilleşen ve başkasına muhtaç olan, ona bel bağlayan ve ona eğilen herkes, putperesttir. Muhtaç olunan ise, put (vesen) diye isimlendirilirken, muhtaç olan, onu ilah diye adlandırır. Putların en görünmezi, heva, arzu gücü iken en kesifi, taştır. (Putlar latiflik ve kesiflikte) bu ikisinin arasında sıralanır. Bu nedenle müşrikler, ilahlığında İlah'ı birlemeye davet edildiklerinde şöyle demiş-

lerdir: *'Bu tuhaf bir iştir.'*[78] Bu, peygamber kendilerini İlah'ın birliğine davet ettiğinde, onların çokluklarına inanan kâfirlerin bir sözüdür. Bize göre ise bu, Hakkın sözü veya peygamberin sözüdür. Kâfirlerin sözüne gelirsek, bu söz, *'tek ilah'*[79] ifadesinde bitmiştir. Şaşırma, aklı tevile zorlamasıdır. Bunun neticesinde insan ilah'ın insanın belirlemesiyle olamayacağını bilir. Çünkü o kendi nedeniyle ilahtır. Bu nedenle *'Yonttuklarınıza mı ibadet ediyorsunuz?'*[80] ayetinde azarlama dile getirilmiştir. Aklın zorunlu hükmüne göre, ilah etkiye konu olmaz. Onların taptığı ilah ise, kendisiyle oynanan bir ahşap veya temizlikte kullanılan bir taştır. Sonra insan onu alır ve karşısında zelil olunan, kendisine muhtaç olunan ve korkarak ve arzulayarak dua edilen bir ilah haline getirir. Akılları kendilerinde bulunuyorken böyle bir halde olmaları ise, akılların gerçekte kendisi için bedihi ve zorunlu olan bir hükmü algılamaktan perdelenmiş olduklarının öğrenilmesi için, şaşırmayı meydana getirir. Böylece onlar şunu öğrenmelidir: İşler Allah'ın elindedir ve işlerdeki hüküm Allah'a aittir. Akıllar kendi başlarına düşünemez, düşündükleri ve bildikleri şeyleri ancak Rablerinin ve yaratanlarının kendilerine ilham ettiği şeyle bilirler. Bu nedenle de dereceleri farklılaşır. Bu bağlamda bazı akıllar üzerinde kilit vurulmuştur. Bazı akıllar üzerine zincir (kinn) vurulmuştur. Bazı akılların aynasına ise, pas bulaşmıştır. Akıllar kendileri nedeniyle akletmiş olsalardı, bir topluluk yaratıcılarının birliğini bilirken bir kavim inkâr etmezdi. Hâlbuki her ikisinde de (aklın) tanımı ve hakikati eşittir. Bu nedenle ayetteki *'Bu garip bir iştir'*[81] ifadesini kâfirlerin sözü saymadık.

Kardeşim, bilmelisin ki! Bu menzil, gizlilik, örtme ve Allah'tan başka kendilerine ibadet edilen herkeste ilahlığı kabul etme menzillerinden birisidir. Çünkü herhangi bir taşa kendisi nedeniyle değil, ilahlığın ona nispet edilmesi nedeniyle ibadet edilmiştir. Bu nedenle bu menzilin 'gizleme' ve örtme menzillerinden olduğunu belirttik. Allah teala şöyle buyurur: *'Rabbin sadece kendisine ibadet edilmesine hükmetti.'*[82] Onlar ancak ilahlığı zikretmiş, şahısları zikretmemişlerdir. Fakat Allah onların mazeretini kabul etmemiş, şöyle demiştir: *'Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınız.'*[83] Başka bir ifadeyle bu ismin kendisine tahsis edildiği kimseler *'cehennem odunudur.'*[84] Bu ayet, *'Cehennemin yakıtı insanlar ve taşlardır'*[85] ayetiyle aynı anlama gelir. Bunlar, sizi kendisine ibadet etmeye çağıran veya sizin kendisine ibadet ettiğiniz herkestir. Onlar, sizi bun-

dan engelleme gücüne sahip olduğu halde, bunu yapmayan kimselerdir. İşte böyleleri, cehennem odunudur. Muvahhid (birleyen), Allah'a iki yoldan ibadet eder: Birincisi, ilahlık niteliğini hak etmesi yönünden, zat olması yönüyle ibadet eder. Diğer yol ise, ilahlık yoludur. Mutlu insan, iki yolu birleştirendir. Çünkü ibadet eden insan, bir harf ve anlamdan bileşiktir. Öyleyse harf harfe, mana manaya aittir. Bu nedenle ilahlıktan münezzeh iken zata ibadet edemeyeceğimiz gibi kendisiyle nitelenene nispet edilmeksizin de ilahlığa ibadet edemeyiz. Öyleyse ibadetin esası, kulun hakikatinin gerektirdiği durumdur -ki o da bileşikliktir-, yoksa Hakkın hakikatinin gerektirdiği durum -mutlak birlik- değildir. Bu nedenle de ibadet ederken Allah'ın hakkını yerine getirdiğini iddia eden kimse, bu ifadesiyle zatı kast etmiş ise, doğru söylememiştir. Çünkü zatın hakikati, mutlak birliktir (ahadiyet). Hâlbuki şöyle diyen kimsenin sözü doğru olabilir: Ben Allah'a zatın hakikatinin (gereğini) yerine getirmek için değil, rabliğin hakkını yerine getirmek için ibadet ediyorum. Çünkü her hakkın bir hakikati vardır. Burada hak, ibadet edenin ibadetinin kendisiyle ilgili olduğu şeydir. Hakikat, herhangi bir şeyle ilgili olmayan veya bir şeyin kendisiyle ilgili olmadığı mutlak birliktir. Bu nedenle kelimenin başına geldiğinde elif harfine (ki mutlak birliğin simgesidir) bir harf bitişmediği gibi o da bir harfe bitişmez. Elif'in böyle yazılması, Hakkın belirlemesiyledir. Kelimenin sonunda olduğunda ise, bazı harfler kendisine bitişir. Bunlar, bu zatın hakkı olan mutlak birliğe dair bilgisi olmayan harflerdir. Beş harf ise, bu durumda da elif'e bitişmez. Bunlar, dal, zel, ra, ze ve vav'dır. Bunlar, (bâtınî olarak) beş haldir ki, onlarla nitelenen kimse, mutlak birliği bilir. Onun ibadeti ise, zati ibadettir ve kendisine emir bitişmemiştir. Bu ibadet, anlam için anlamın ibadetidir. Çünkü emir ise, harfin harfe ibadetidir. Dolayısıyla anlam (nedeniyle) ibadet edenin aklına zat ile ilahlık veya çokluk arasında fark gelmez. Aksine o, tek bir hakikat görür. Söz konusu hakikat, harfi yönünden değil, manası yönünden bu kulun bulunduğu durumu hak eder. İşte bu, celal, azamet, kulun mutlak birliğinin makamıdır. Kulun bu birliğini ise, zati birlik, tenzih ve müstağniliğin bilgisi kazandırır. İşte bunlar, kelimenin sonlarında geldiğinde elif'in kendilerine bitişmediği beş harfin kendisini verdiği beş haldir. Bu durumlara örnek olarak; cebira, aziza, vahida ve iza, ve alu, gibi kelimeleri verebiliriz. Öyleyse elif, bitişmenin olmayışı bakımından kelimenin başında şu ifa-

deyi gösterir: 'Allah vardı, başka bir şey yoktu.' O, elif kelimeye bitişmediği gibi bitişmenin olmayışı nedeniyle, eşya var iken de bulunduğu hal üzeredir. Beş harfin kelimenin sonunda elif'e bitişmeyişi, Allah'ı bilen kullardan bir kısmının bilgisinin durumuna işaret eder. Onlar, kendileri ile Allah arasındaki nispeti ortadan kaldıranlardır. Aynı zamanda onlar, belirtmiş olduğumuz, celali, azameti, büyüklüğü, tenzihi ve zenginliği müşahede edenlerdir. Bu gurubun dışındakiler ise, İlah ile meluh arasında nispet ve bağlar kabul etmiş, Allah'ı ancak kendi nefislerinden bildikleri için, zat ile mertebeyi ayırt etmemişlerdir. Onlar Allah'ı mümkünün kendisini tercih edene dayanması nedeniyle delalet yoluyla bilmişlerdir. Böylelikle onlar Allah'ı, Allah da onları talep etmiştir. Onlara ait harf, kelimenin sonunda elif'e bitişen bütün harflerdir.

Bu büyüklerin de, (elif'e) bitişen bu harflerin menzillerinde harfliklerı yönünden -manaları yönünden değil- bol pay ve nasipleri vardır. İşte bunlar, kendileri arasındaki bu ayrımı bilememişlerdir. Fakat onlar, bunu sıradan insanlardan gizlemiş, hem cinslerinden ayrı olarak bu bilgi kendilerine özgü kalmıştır. '*Allah dilediğine rahmetini tahsis eder.*'[86] İşte bu nedenle taifenin efendisi Cüneyd şöyle demiştir: 'Bin sıddîk hakkında 'zındık' demedikçe, kişi hakikat derecelerine yükselemez.' Çünkü bu makam, gül kokusu mayıs böceğine zarar verdiği gibi, ehli olmayana zarar verir. Çünkü onların hali, böyle bir makamı kabul etmediği gibi bu makam da onları kabul etmez. İnsanlar onları genel içinde gördüklerinde ise kendilerini tanımazlar. Çünkü onların harfleri üzerinde sıradan insanlardan ayrışacakları bir alamet yoktur. İnsanlar seçkinler içinde kendilerini gördüklerinde ise -ki bunlara örnek olarak fakihler, kelam bilginleri ve Müslüman filozoflarını verebiliriz-, onların kâfir olduklarını söylerler. Şeriatlarla kendilerini sınırlamamış olan hakimler -söz gelişi filozoflar- kendilerini gördüklerinde ise 'bunlar arzularına uyan kimselerdir' derler. 'Bunların hayal hazineleri bozulmuş, akılları zayıflamıştır.' Onları kendilerinden başkası ve yaratıklardan uzaklaşarak Hakka yönelenlerden başkası tanımaz. Allah teala bu anlamda şöyle buyurmuştur: '*Allah'ı hakkıyla takdir edemediler.*'[87] Bu insanların bu ayetten büyük nasipleri vardır. Çünkü onları sıradan-seçkin insanlar, Müslüman olan olmayan kimseler tanımamıştır. Öyleyse onlar, gayret perdeleriyle sakınılmış ve gizlenmiş kimselerdir. Öyleyse onları sadece Hak tanıyabilir. Onlar birbirlerini tanır mı acaba? Burada tereddüt vardır. Onlar kul-

ların arasından talep edilenlerdir. Allah bizi de onlara katsın ve kendim de onlardan birisi olmayı umut ederim.

Müslümanın müşrikin dayandığı şeyden uzaklaşmasına gelirsek, bu uzaklaşma, nispetten ve nispet olandandır, yoksa nispet edilenden değildir. Öyleyse müşrik ve Müslüman, nispet edilende ortak iken kendisine nispet olanda ve nispette birbirlerinden ayrılırlar. Bu nedenle müşrike cizye (yükümlülüğü) verilmemiş ve onunla indirilmiş kitap ehli olan kâfirler ayırt edilmiştir. Çünkü müşrik, şirk koşması nedeniyle, hem Hakka hem kevnî (varlıklar olan peygamberlere) zarar vermiştir. Onun kendisini ölümden kurtaracak bir dayanağı yoktur. Çünkü o tevhide ve peygamberlere zarar vermiştir. Ehl-i kitap olan kâfirler ise, tevhide veya oluşa, yani peygamberlere zarar vermemiştir. Fakat onlar, arzuları veya içlerindeki bir kuşku nedeniyle, belli bir peygambere zarar vermişlerdir. İçlerindeki bu kuşku, doğru olduğunu bildikleri halde, kendilerini haksızlık ve taşkınlık yapmaya sevk etmiştir. Onlardaki kuşku nedeniyle, iddia sahibi (peygamberin) doğruluğu onların nezdinde sabit olmaz. Bu nedenle, onların -gerçekte olmasa bile, kendilerine göre- kendilerini öldürülmekten koruyan sahih bir dayanakları olmuş, bunun için onlara cizye cezası verilmiş, dinleri üzerinde bırakılmışlar, dinlerini veya kendisine uydukları ölçüde bir kısmını uygulamalarına müsaade edilmiştir.

Burada, anlayan için şöyle bir sır vardır: Ehl-i kitabın dinleri, bizim şeriatımız sayesinde onlar için meşrudur. Çünkü onların (kendi dinleri üzerinde kalmasını) onaylamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber, Bizanslıların İranlıları yendiğini duyduğunda, yüzünde mutluluk görünmüştür. Hâlbuki Bizanslılar da Hz. Peygamber'i inkâr etmekteydi. Fakat peygamber, bilgisi nedeniyle, insaflıydı, çünkü o, Bizanslıların dayandığı kimsenin hakikat ehlinin kendisine dayandığı kimse (Allah) olduğunu bilmekteydi. Çünkü onlar kitap ehli ve ona inanan kimselerdi. Fakat önderlerinin indirilen kitabı tahrif etmeleri nedeniyle, kendilerine kuşku bulaşmış, bu kuşku kendileri ile Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul, ona inanma veya genel olduğunu kabul etmelerinin arasına girmiştir. Bizim sözümüz, onların arasından insaf sahibi bilginleredir. Şeriat, kendilerinden bilmiş olduğu bu ölçüyle onları mazur saymış, onlarda Hakkın yönünü dikkate almıştır. Çünkü onlar da Hakkı birlemişlerdir. Bizanslılar, İranlılar ve putperestler kendisine ortak koştukların-

da Allah'a ortak koşmamışlar, İlah'ın birliğine ve hak ettiği ahadiyete zarar vermişlerdir. İşte bu makam ehli olan âriflerin hali böyledir.

Hz. Peygamber bize ehl-i kitaba aykırı davranmayı emretmiştir. Bunun nedeni, onların kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr ederek bunun ortasında bir yol tutmayı istemiş olmalarıdır. Hz. Peygamber ise bize belirli hükümlerde ve zikrettiğimiz hususta karşı çıkmayı emretmiştir. Onlara bütün konularda karşı çıkmayı emretmiş olsaydı, hiç kuşkusuz ki, bize emretmiş olduğu imana da aykırı davranmamız gerekirdi. Öyleyse ehl-i kitaba kayıtsız anlamda karşı çıkmak, geçerli değildir. İşte bu 'ehl-i kitaba muhalefet edin' hadisinin anlamıdır.

Bilmelisin ki bütün müşrikler kâfirdir. Çünkü müşrik, şirk koştuğu ve kendisini ilah edindiği şey hakkında arzusuna uyar, İlah'ın mutlak birliğinden yüz çevirir ve İlah'ın birliğine götüren ayet ve delilleri incelemekten onları gizler. İşte, zâhirde ve bâtındaki bu örtme davranışı nedeniyle de, kâfir (örten) diye isimlendirilirken Allah ile birlikte ilahlığı Allah'tan başkasına nispet ettiği için de müşrik diye isimlendirilmiştir. Böylelikle müşrik, iki nispet kabul etmiştir. İşte müşrik ile kâfir arasındaki fark budur.

Müşrik olmayan kâfire gelirsek, o, birleyendir. Şu var ki o peygamberi ve kitabın bazı ayetlerini inkâr eder (örter). Öyleyse onun örtmesi iki türlüdür: Birincisi, küfrünün Allah katından gelen şeylerle ilgili olmasıdır. Bu durum, müşrikin Allah'ın birliğini inkârına benzer. Diğer tarz ise, Allah'ın peygamberini ve onun Allah katından gelmiş olduğunu bildiği halde, başkanlık sevdasıyla, bunu sıradan insanlardan ve kendisine uyan kimselerden gizlemektir. Hz. Peygamber'in Kayser'e yazdığı mektubunda söylediği, 'yüz çevirirsen, sana uyanların günahı da senin üzerindedir' ifadesiyle kast ettiği durum budur. Burada kast edilen hükümdara uyan kimselerdir.

Bilmelisin ki, 'ey' diye çağırma ve nida etme, çağrıldığı halden uzaklığı bildirir. Kendisini çağıran, o hal nedeniyle kendisini çağırmaktadır. Allah teala şöyle buyurur: *'Ey iman edenler, iman ediniz!'*[88] Böyle demesinin nedeni, kendisine iman etmeye çağrıldıkları şeyden uzaklıklarıdır. Bu nedenle Allah onlara nida etmiştir. O esnada çağrıldıkları hal ile nitelenmiş olsalar, bu kez uzaklık, onların hakkında gelecek zamanla ilgili olurdu. Başka bir ifadeyle, gelecekte de dinin sizin adınıza beğen-

diği bu halde sebat ve ısrar ediniz. Nitekim Hz. Yakub, oğullarına şöyle der: Ancak *'Müslümanlar olarak ölünüz.'*[89] Yani onlar şu anda Müslümanlardır. Babaları ise, kendilerine gelecekte de İslam üzere kalmak için ısrar etmeyi emretmektedir. Gelecek, şimdiki zamandan uzaktır. Öyleyse ünleme ve nida, şimdiki anda bulunan bir şeyin gelecekte de sürmesi için yapılır. Allah teala şöyle buyurur: *'Ey iman edenler, sözlerinize uyunuz.'*[90] Onlar, şimdiki halde, iman sözleşmesine bağlı idiler, çünkü Allah kendilerini 'iman' sahibi olmakla nitelemiştir. Böylelikle burada uzaklık, kendisini her ne zaman kabul ederlerse kabul ettikleri sözleşmelerdedir.

Bilmelisin ki, Hakkın nidası, mümini, kâfiri, itaatkârı, günahkârı, ruhları ve ruhanîleri içeren genel nidadır. Nida ise ancak ilahi isimlerden olabilir. Bir ilahi isim, kendisinde başka bir ilahi ismin hükmünün bulunduğu bir kimseye nida eder. Bu çağırma, söz konusu ismin hüküm süresinin bittiğini bildiğinde olabilir. Böylelikle kendisini çağıran isim, (hükmü biten ismin ardından) o kişiyi (hükmü altına) alır. Dünya ve ahirette böyle devam eder. Allah'tan başka herkes, çağrılandır ve bir ilahi isim, kendisine ulaştırmak istediği kevnî bir hal nedeniyle onu çağırır. Çağrıya olumlu karşılık veren kişi itaatkâr diye isimlendirilir ve mutlu olur. Olumlu karşılık vermeyen ise, günahkâr diye isimlendirilir ve bedbaht olur. Birisi şöyle iddia edebilir: Çağrı ilahi bir isimden olup da âlem zayıflığına ve ilahi iktidarın etkisi altında bulunmasına rağmen nasıl olur da bu çağrıya olumsuz karşılık verebilir? Şöyle deriz: Bir varlığın çağrıya olumlu karşılık vermekten sarf-ı nazar etmesi, onun kendiliğinden ve hakikatinden kaynaklanmaz. Çünkü (bu yönüyle) varlık sürekli olarak ezilmiştir. Fakat bir ismin kahrı altında olduğunda, söz konusu isim, kendisini çağıran isme karşılık vermesine müsaade etmez. Öyleyse çatışma, ilahi isimler arasında gerçekleşmektedir ve onlar birbirlerine denktir. Hüküm ise, 'mülkün sahibine aittir ve o ise, diğer ismin nida vaktinde, yetki sahibi olan isimdir. Bu nedenle hal için o daha güçlü olmuştur. Şöyle diyebilirsin: Öyleyse kul direndiğinde niçin cezalandırılır? Çünkü o direnmeyi kendisi adına sahiplenmiş, fakat hükmü altında bulunduğu ilahi isme onu izafe etmemiştir. Şöyle diyebilirsin: İş bakidir! Çünkü varlık ancak bir ilahi ismin etkisi altında olduğu için (yeni ismin çağrısına karşı) direnmiştir. Bu çağrılan isme karşı direnme onda gerçekleşmiştir. Şöyle deriz: Haklısın! Fakat o kişi bunu bilme-

mektedir ve bilgisizliğinden dolayı cezalandırılmıştır. Çünkü bilgisizlik onun kendisinden kaynaklanır. Şöyle diyebilirsin: Bu bilgisizlik de üzerinde hüküm sahibi olan ilahi isimden kaynaklanmaz mı? Deriz ki: Bilgisizlik, var olan değil, var olmayan bir durumdur. İlahi isimler ise, yokluğu değil, varlığı verir. Öyleyse çağrılan için yokluk, onun kendinden kaynaklanır. Bilgisizlik (cehalet), bilginin olmayışı demektir. Böylelikle itiraz eden kimse, neye itiraz ettiğini bilmez. İlahi isimler ise, sadece varlığı verir ve dolayısıyla zikrettiğimiz zorunluluk ortaya çıkmaz. Böylece zikrettiğimiz hususla bu kişinin itirazı ortadan kalkar.

Nida ve ünlemenin genel olduğunu belirttik. Öyleyse nida eden de genele (nida eder). Fakat Hakkın nidası, ancak kendisinde kulun mutluluğunun bulunduğu şeye çağrı tarzında olabilir. Kulun bedbahtlığına yol açacak şeye çağırma ise, Hakkın nidası değildir. Nida, kelam niteliğindendir. Öyleyse kulun yaptığı her fiil, iki duruma ayrılır: Birincisi kulun mutluluğunun bulunduğu fiildir. Bu, Hakkın nidasının kendisine bitiştiği kısımdır. İkincisi ise, kulun mutluluğunun kendisine bitişmediği fiildir. Dolayısıyla bu ikinci kısım fiil, hakkın nidasından meydana gelmez. Fakat o da Hakkın iradesinden ve yaratmasından kaynaklanır. Hâlbuki nidasından ve şeriatının emrinden kaynaklanmaz. Böyle bir fiilden mutluluğun dışlanması iki tarzda gerçekleşir: Birincisi, kendisine mutluluk veya bedbahtlığın bitişmediği fiildir. İkinci kısım ise, kendisine bedbahtlığın bitiştiği fiildir. Bedbahtlığın kendisine bitiştiği fiil ise, iki kısma ayrılır: Birinci kısım, sonsuza değin bedbahtlığın kendisine bitiştiği kısımdır. Bu kısım, şirk bedbahtlığıdır. İkinci kısım ise, bedbahtlığın sonsuza değin bitişmediği kısımdır. Bu kısım, şirk olmayan veya Hakkın nidasının hiçbir şekilde bulunmadığı fiildir.

Bu menzil, nida menzilidir, fiiller menzili değildir. Allah izin verirse, fiiller menzili de daha sonra gelecektir. Bazı ârifler için bu ve kardeşi olan menziller, fiiller menziline benzer. Bunun nedeni, nidayı fiillerde görmesidir. Bu noktada menzil tek değildir. Aksine nidanın bir menzili olduğu kadar fiilin de bir menzili vardır.

AÇIKLAMA

Nida Harflerinin Anlamları

Bilmelisin ki, nida, mertebe mertebedir: Her mertebenin belli bir edatı vardır. Buna göre edatlar, hemze (e), ya (ey), heyya (haydi), ey gibi harflerdir. Bunların mertebe bakımından en yerleşik olanı, hemze iken, en uzağı heyya edatıdır. Nidaya bazen tembih eşlik ederken bazen etmeyebilir. Nida 'ey' edatıyla olduğunda, belirsizdir. Dolayısıyla uyarı zorunludur. Çünkü nida, bildirmeyi amaçlar ve o çağrılanın kendisidir. Bu nedenle 'ey' edatına uyarı 'he'si eşlik etmelidir (eyyu-he). Çünkü uyarı ve ikaz, bildirmek ve tarif demektir. Sonra uyarı harfini, çağrılanını ismi takip eder ki, -başkasının değil- onun çağrıldığı anlaşılsın. Çağrılanın ismi eksik olabilir. Söz gelişi 'ellezi' ismi- mevsulu isim olabilir. Bu durumda onun sılasının gelmesi gerekir. Sıla, maksadın anlaşılması için, ellezi (ki o) edatını tamamlamak üzere onun nitelenmesidir. Bu sıla ile kendisine bağlandığı kimse arasında irtibatın bulunması da zorunludur. Bu sayede bu nidayla amaçlanan kişinin o olduğu öğrenilir. Nida edatından sonra eksik bir isim gelmezse, zikrettiğimiz şeye gerek olmaz ve şöyle denilir: 'Ya eyyühe'n-nâsü (ey insanlar).' Nidaya 'ey' bitişmediğinde ise, nida çağrılanın ismine bitişir. Bazen çağrılan nekre (belirsiz isim) olabilir. Buna örnek olarak şu ayeti verebiliriz: *'Ya hasreten ale'l-ibad (kullara yazık olsun).'*[91] Bunun anlamı, 'ey şaşılacak' demektir. Şair şöyle der:

Şu afete şaşılır (ya acaba)
Felaketle yüzleri gülecek mi?

Bazen çağrılan ve nida edilen kimse, belirli olabilir. Buna örnek olarak *'Ey dağlar! Onunla...'*[92] ayetini verebiliriz. Nidadan sonra gelen 'ma', ya lafız veya mana yoluyla, ancak mansup olarak gelebilir. Bu nedenle mansup ile *'ve kuş'*[93] kelimesine atıf yapılmıştır. Burada *'ve kuş'*[94] kelimesinin yerinde nasp olarak atıf yapılmıştır. Burada kelime merfu olsa bile, bunun nedeni belli vakitlerde lafzın dikkate alınmış olmasıdır. Bu nedenle 've't-tayru' şeklinde merfu da okunmuştur. Bu fasıllardan

her birinin ilahi hakikatleri vardır. Uzatmaya yol açmasaydı, onları fasıl be asıl zikrederdik. Bu nedenle onları âriflerden sözlerimizi öğrenecek kimseler için nida menzilinin içermiş olduğu ilahi anlamlar için bir uyarı olarak bıraktık. Aynı zamanda âlemin parçalarının birbiriyle irtibatlı olduğuna dikkat çekmek amacı taşır. Bu irtibat, anlamların kelimelere bağlanmasına ve onlarla irtibatlı olmasına benzer. Genellikle 'vav' harfini nida edatlarından yapmışlardır. Fakat özel bir hal nedeniyle özel bir hale tahsis etmişlerdir. Diğer edatlar ise öyle değildir. Böylelikle onu ağıta tahsis etmişler ve kendisiyle ölüyü çağırmışlardır: 'vâ-cebelahu! vâ senedahu!' gibi. Melek ölüye azap eder ve 'şöyle idin' diyerek bulunduğu yerde onu sıkıştırır. Şöyle derler: 'vâ-Zeydahu, vâ-sultanahu.' Bu nidada, sekte 'he'sinin kelimenin sonuna getirilmesi gerekir. Çünkü bu nidada, kendisinden sonra bir şeyin söylenmemesi şartı yoktur. Bu nedenle sekte he'si getirilir ve onunla yetinilerek şöyle denilir: 'vâ-Cebelahu, vâ-hazenahu!' Başka bir şeye gerek yoktur. 'Ey Zeyd' dediğinde ve ağıt nidasından başka bir nida harfiyle kendisini çağırdığında, onu çağırmanı gerektiren sebebi de zikretmen gerekir ve bunun için şöyle dersin: *'Ey dağlar! Onunla...'*[95] *'Ey iman edenler, sözlerinizi yerine getirin.'*[96] *'Ey insanlar, takva sahibi olun.'*[97] Öyleyse sekte 'he'si ancak ağıt nidasında getirilir.

Düşmüş nidaya gelirsek, bu tarz nida ile sözü kolaylaştırmayı kasteder. Bu sayede, hazfedilen kelime sayesinde, kendisini süratle maksada ulaştırmak için çağrılanın işi kolaylaştırılır. Çünkü terhim (kelimenin düşülmesi), kolaylaştırma demektir. Güzel maşuku nitelerken söylenen, 'rahimü'd-delal' bu ifadeden türetilmiştir. Yani, o kolaydır. Kolaylaştırılan için terhim, çağrılanın isminin sonunun düşülmesidir. Adı Haris olan birisine şöyle nida edersin: Haru, gel! Kolaylaştırma amacıyla kelimenin son harfi düşülmüştür.

Bilinmelidir ki isimler ve isimlerin isimleri, iki kısımdır: İrablı olan, mebni olan. Amillerin başına gelmesiyle son harfi değişen isme irablı isim denilir. İrab, değiştirmek demektir. Şöyle denilir: 'A'rabat mi'detü'r-racül (adamın midesi değişti). Bazen bu isim bir halden bir hale değişmeyi anlatır. Bu, irablı diye isimlendirilmesi yönüyle kelimenin kökeninin bazı yönleridir. Mebni ise, lafzının tek bir nitelik üzerinde kaldığı her fiil ismi veya diğer kelimelerdir. İrablı da değişmeyi sağlayan amiller bu kelimenin başına geldiklerinde bir etki yapmazlar. Bu

nedenle de, bina kelimesinden türetilerek, değişmeyi kabul etmediği ve sabit olduğu için 'mebni' diye isimlendirilmişlerdir. Mebniliğin zat olması yönünden ve sürekli olarak ilahlığın O'nun adına sabit olması yönünden İlah'a ait sübûtî nitelikte bir yönü vardır. İrablı olan ise, ilahi mârifetlerde *'her gün O bir iştedir'*[98] ayetiyle irtibatlıdır. Bu konuda başka bir ayet ise *'sizin de hesabınızı ele alacağız'*[99] ayetidir. İşte bu, mebni ile irablı arasındaki farktır. İsmin son harfi düştüğünde, irabı kelimenin kalan son harfine geçer. Şöyle dersin: 'Ya Haru (harisü)'. Burada ra harfi daha önce kesre iken, düşen harfin harekesi kendisine geçmiş ve ötreli okunmuştur. Bu sayede dinleyici, isimden bir harfin düştüğünü anlar. Çağrılan kişi de, ismi Haris ise kendi adının çağrıldığını bilir. Belki de 'se' düştüğünde, 'ben değilim' diyecektir. Se harfinin harekesi (ötre) ra harfine aktarıldığında ise, kast edilenin kendisi olduğunu anlayacaktır. Aynı şekilde, kul ilahi bir isimle çağrıldığında, belki de içinden bu isme layık olduğunu düşünecektir. Böylelikle onun kulluk niteliği, kulun kendisiyle çağrıldığı bu isme geçecektir. Böylelikle kul, kast edilenin kul olması yönünden kendisi olduğunu anlar. Çünkü nitelik kendisine eşlik etmektedir. Bu durum, (hareke) aktarıldığında böyledir. İsmin düşen harfinin harekesi kalan harfe aktarılmadığında ve bulunduğu hal üzere bırakıldığında ise, bu durumda başka bir kasıt vardır. Bu, herhangi bir yaratılmışın başka bir yaratılmışta etkisi olmasın diye, her hakkı kendi hakikati üzerinde bırakmak demektir. Bu sayede, ihsan sadece Allah'a ait kalsın diye, herhangi bir yaratılmışın başkası üzerinde bir ihsanı (hilat) olmasın istenir. Çünkü (Harisu ismindeki se harfinin) ötresi, onun elbisesi demektir. Kolaylaştırma yöntemi gereği, bu hareke ra harfine verildiğinde ise, bir varlık başka bir varlığa giysisini vermiş demektir. Belki de hilat verilen harf, kendisine kulluk ve onu övmek için bunu ona vermiştir. Gerçekte elbise, se harfine değil, konuşan ve çağıran kimseye aittir. Öyleyse nida eden, varlığını ortadan kaldırdığında, daha önce se harfine ait olan ötreyi ra harfine vermiştir. Bu durum, vefat etmesiyle kutupluk ve imamlık hilatinin o makama yerleşen kimseye verilmesine benzer. Burada da, o kişiyi bu makama yerleştiren, Allah'tır, yoksa vefat etmiş olan imam değildir!

Böylelikle bu menzilde bildiğimiz bazı sırları sana açıklamış olduk. Bu sayede, talibin dikkatini -Allah'ın izniyle- menzilin içerdiklerine çekmiş olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ YETMİŞ ALTINCI BÖLÜM

Muhammedî Makamdan, Havuz Menzili ve Sırlarının Bilinmesi

Havuz suyun kirle nitelenme menzili
Bunlar beşere özgü ilimlerdir

Kaynakta su duru, kir yok onda
Kuyu içindeki kirleri izhar eder durur

Bulanıklığın nedeni fikrin neticesi olmak
Aradığın bilgi, fikrin ulaşamadığı olsun

Hayal ona gelince onu fikir ile sınırlar
Cesetler ve suretler âleminde

Fikir onların suretlerinden, bazen duru yapar
Fakat zarardan da masum değil

O'nu fikirle değil zikirle ara, elde edersin
'Başka'nın şaibesinden saf ve münezzeh olarak

Ey samimi dost, Allah senin basiretini nurlandırsın ve gidişatını güzelleştirsin! Bilmelisin ki, bilgiler iki kısma ayrılır: Bir kısmı verili ilimlerdir. Bu kısım, *'üzerlerinden yiyecekler'*[100] ayetinde belirtilir. Bunlar, *'Allah'tan korkun, O size öğretir'*[101] ayetinde belirtildiği gibi, takvanın neticesi olan ilimlerdir. Başka bir ayette ise *'Allah'tan korkarsanız, sizin için bir furkan yaratır'*[102] buyurulmuştur. Başka bir ayette ise *'Rahman, Kuran'ı öğretti'*[103] denilir. Bilgilerin bir kısmı ise kazanılmıştır. *'Ayaklarının altından yerlerdi'*[104] ayetinde de bu tür ilimlere işaret vardır. Burada Allah, onların çalışmasına, gayretine işaret etmektedir. Söz konusu kimseler, ölçülü giden kimselerdir. 'Ayaklarının' kelimesindeki zamiri, *'üzerlerinden yiyen'*[105] kimselere döner. Onlar, Allah'ın kitabının ve *'kendilerine indirilen şeylerin'*[106] (hükümlerini) uygulayanlardır. Onlar, iyiliklere koşan kimselerdir. *'Onlar iyiliklere koşanlardır.'*[107] Bu bağlamda bir kısmı iyiliklere koşar, bir kısmı, eğrilmişken kitabı doğrultur. Çünkü

daha önce doğru iken bilginlerin tevili onu eğriltebilir. Böylece Allah'ın razı olduğu işleri yerine getirme imkânı verdiği birisi gelir ve kitabı doğrultur. Başka bir ifadeyle, tevilinden ve fikir gücüyle kitap üzerinde çalışmaktan onu uzak tutar. Böyle birisi, Rabbine ibadetini yerine getirir, kitabın içerdiği sözlerdeki muradını ve maddelerden soyut anlamların bilgisini Allah'tan öğrenmek ister. Allah da katışıksız bir bilgi kendisine verir. Allah teala şöyle buyurur: *'Onun tevilini ancak Allah ve bilgide derinleşmiş olanlar bilir.'*[108] Allah onlara bu indirilmiş ve işaretlenmiş ayetin tevilinin ne olduğunu ve ona yerleştirmiş olduğu anlamları -fikir gücünü kullanmaksızın- öğretir. Çünkü fikir gücü, kimse adına, hatadan korunmuş değildir. Bu nedenle Allah *'Bilgide derinleşenler... Rabbimiz kalbimizi saptırma, derler'*[109] buyurdu. Yani indirdiğin ayetler hakkında fikir gücüyle saptırma. *'Bize hidayet ettikten sonra.'*[110] Bize indirilenlerin bilgisini senden aldıktan sonra. *'bize senin katından rahmet ver, sen el-Vehhab'sın.'*[111] Böylelikle Allah'tan -kazanım yoluyla değil- vergi ve bağış yoluyla bilgi isterler. Bu nedenle zamirin üzerlerinden yiyenlere döndüğünü belirttik. Allah 'ayaklarının altından da' der. Bunlar bir ümmettir. Bir kısmı, dengeli gidenlerdir. Onlar, (bilgiyi elde etmek için) çalışanlardır. Başka bir ifadeyle onlar, Allah'ın kitabını tevil eden ve kendisine inmiş olduğu amel ile doğrultmayanlardır. Söz konusu kimseler, onu alırken edepli davranmazlar. Bunlar iki kısma ayrılır: Az bir kısmı, bu konuda dengelidir. Bu kısım, Hakka yakın olan gruptur. Bu kesim, tevilinde -kesin olarak değil- muvafakat yoluyla hakikate ulaşabilir. Çünkü Allah'ın indirdiği bir vahiyde neyi kast ettiği tam olarak ancak vehbi yoldan öğrenilebilir. Vehbi yol, Hakkın kulun sırrına -ki sır Hak ile kulu arasındadır- kendisiyle konuştuğu ilahi bildirim yoludur. Bu konuda ölçülü olmayıp da tevilde derinleşenler vardır. Öyle ki, indirilmiş lafız ile anlam arasında hiçbir ilişki bırakmayacak hale gelir. Ya da lafzı teşbih anlamıyla benimser ve bu konunun bilgisini Allah'a bırakmaz. Bunlar, haklarında Allah'ın *'Onların çoğu ise... ne kötüdür yaptıkları'*[112] dediği kimselerdir. Bundan daha büyük bir kötülük olabilir mi? Bunlar, ikinci kısımdır:

Hz. Peygamber -ki o getirdiğiyle birlikte bize rahmet olarak gönderilmiştir- bu durumu görüp de çoğunluğa bu rahmetin ulaşmadığını da görmüştür. Bunun nedeni ise, onların iki yolda tevile kalkışmış olmalarıdır. Bunlar, teşbih veya lafzın anlamından büsbütün uzaklaşmış

tevildir. Bu nedenle Hz. Peygamber tebliğ edip etmemede hayrete düşmüş ve şunu öğrenene kadar çekinmiştir: Acaba Rabbi bunu kendisine farz kılmış mıdır, yoksa kılmamış mıdır? Bunun üzerine Allah şu ayeti indirmiştir: *'Ey peygamber! Sen Rabbinden sana indirilmiş olanı tebliğ et.'*[113] Ona şöyle denilmiştir: *'Senin görevin ancak tebliğ etmektir.'*[114] Başka bir ayette ise *'Onları hidayete erdirmek senin işin değildir'*[115] denilir. Başka bir ifadeyle onlardan meydana gelecek iyilik veya kötülükte peygamberin görevi insanları hidayete erdirmek değildir. Başka bir ayette kendisine şöyle denilmiştir: *'Sen sevdiklerine hidayet edemezsin, fakat Allah dilediğine hidayet eder.'*[116] Böylelikle Hz. Peygamber şunu öğrenmiştir: Ondan istenilen şey, sadece tebliğ etmesidir. Bunun üzerine tebliğ etmiş, tebliğ etmesi emredilenlerden hiçbir şeyi kesinlikle gizlememiştir. Çünkü peygamber, Rabbinden aktardığı ve kendisine tebliğ etmesi emredilen hususları bildirirken kesinlikle masum ve korunmuştur. Kendisine özgü olan hususlar ise, kendi düşüncesine kalmıştır. Öyleyse ayetin anlamı -(işârî yorumla değil) tefsir olarak- şöyle olmalıdır: 'Ve ayaklarının altından...' Bazı ümmetler vardır onların bir kısmı ölçülüdür. Çoğunun yaptığı ise ne kötüdür. Bu nedenle Allah peygamberine şöyle demiştir: *'Yeryüzündeki kimselerin çoğuna uyarsan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar.'*[117] Başka bir ayette ise şöyle denilir: *'Onların bilgisi pek azdır.'*[118]

Binaenaleyh bilgilerin en üstünü kulun vehbi yoldan elde ettiğidir. Gerçi bu tarz bilgiyi, verildiği kimsenin istidadı meşru ve temiz amellerle bezenmesiyle talep eder. Fakat bu durum bu tarz bilginin gerçekleşmesinde bir şart değildir ve bu nedenle bu bilgi çalışmanın etkisinden uzaktır. Çünkü bazı nebiler, nebiliği kabul etmek için istidatlı olmalarını sağlayan meşru bir amele sahip değilken, nebi olmuşlardır. Bazıları ise, meşru bir amele sahipti ve bu durum istidadın ta kendisidir. Belki de bilgisi olmayan insan şöyle zannedecektir: İstidat olmasaydı, nebilik gerçekleşmeyecekti. Bu durumda nebiliğin kazanılan bir şey olduğunu zannedecektir. Hâlbuki nebilik, gerçekte, ilahi bir tahsistir. Allah onu dilediği kullarına verir. Verdiği kişinin şeriat hakkında veya başka bir konuda bilgisi olmayabilir. Söz konusu kişi, kim olduğunu ve gerçekte durumu bilmeyebilir. İstidat bu bilgiyi meydana getirseydi, hiç kuşkusuz bu durum nebilerde bulunurdu. Hâlbuki iş böyle gerçekleşmemiştir. Çünkü nebilik, kazanılmış değildir ve bu konuda Allah ehlin-

den olan keşif sahipleri arasında bir görüş ayrılığı yoktur. Bununla birlikte fikir mensubu akılcılar arasında görüş ayrılığı vardır. Bu durum bize göre fikir gücünün bazen doğruya ulaştırırken bazen yanılttığı hakkındaki en güçlü delilimizdir. Fakat bu gücün hatası, doğrusundan daha fazladır. Çünkü onun kendisinde durduğu bir sınırı vardır. Öyleyse fikir gücü her ne zaman kendi sınırında durursa, zorunlu olarak isabet ederken sınırını aşarak bazı kullara verilmiş olan başka bir gücün alanına taştığında, bazen hata ederken bazen isabet edebilir. Allah bizi ve sizi fikir gücünün yanılgılarından korusun. Bizi ihsanıyla zikreden ve zikredilenlerden etsin. O'ndan başka Rab yoktur.

Biraz önce zikrettiğimiz hususla ilgili bir şiirimiz vardır. Bu şiiri altı yüz bir senesinde Musul şehrinden bir kardeşime yazmıştım. Şiir, nebiliğin Allah'ın bir tahsisi -ki bu nedenle ona kir bulaşmaz- olduğuyla ilgilidir.

Dikkat ediniz, resullük berzah âleminden
Sahibi yumuşaklığa muhtaç değildir

Yapısı güçlerini verdiğinde
Oğulları kendisini güçleriyle algılar

Tahsis onun niteliğidir
Eşariler de buna delil bulmuş

Hakikat bu, gizli değil
Felsefe kitaplarının ne dediğini bir yana bırak

Bu uzun bir şiirdir. Fakat konumuzla ilgili hususları özetledik. Bilinmelidir ki, kirlerin zuhur nedeni, suyun yerleşmesi ve kendi yerinin ve mevzisinin dışında bir yerde hareketin verdiği (yorgunluktan) dinlenmek istemesidir. Bu nedenle bu durumu havuz ile ilgili olarak yazdık. Çünkü havuzda su yerleşir ve dinginleşir. Daha önce bunu bir gazelin nesib bölümünde söylemiştik. Sevilenin kendiliğindeki nezihliğini niteliyordum.

Yad ettiğim herkes yola çıktı
Beşer mertebelerinden taşınarak

Salığı katışır korkusuyla
Havuzdaki kirle

Burada şunu anlatmak istedim: Bu nitelikteki birisi âşık olduğunda, maşuk onun üzerinde hüküm sahibidir. Onu kendisine çeker, elbiselerinden ona giydirir. Böylelikle, sevilen bilgi ise, onu doğa âleminin gerektirmiş olduğu benzerlik (kuşku) kirlerinden temizler. Sevilen amel ise, onu kuşkululardan ve haram kirlerinden temizler. Ya da sevilen maddelerden soyut ruh ise, doğal şehvetlerden temizler. Sevilen melek ise, beşeri arzulardan temizler. Fakat sevilen Allah ise, seveni Allah'ın dışındaki her şeyden temizler. Öyleyse dürüst âşık, sevgilinin niteliğine intikal eden kimsedir, yoksa sevgilisini kendi niteliğine indiren kimse değildir. Bakınız! Hak bizi sevdiğinde, bize uygun olan ve şanı yüce Hakkın kendilerinden münezzeh olduğu gizli lütuflarıyla bize inmiştir. Bu bağlamda Hak, kendisiyle konuşmayı arzulayarak evine gittiğimizde bizden dolayı sevinmiştir. Kendisinden yüz çevirme halinden sonra, tövbe etmemiz ve kendisine dönmemiz nedeniyle 'ferahlar.' Delikanlıda delikanlılık taşkınlığı olmayışı nedeniyle de -ki o delikanlılığının otoritesinin hükmü altındadır- şaşkınlıkla nitelenir. Bununla birlikte delikanlıda taşkınlığın olmayışı, Allah'ın kendisini razı olduğu işlere ulaştırmasından kaynaklanır. Acıktığımızda, susuz kaldığımızda ve hastalandığımızda ise bizim yerimizi almıştır. Allah, bir kulu acıktığında kendisini evimize gelen konuk yerine koymuştur. Bu nedenle diğer kullara Allah şöyle der: 'Acıktım, beni doyurmadın.' Başka bir kulu susadığında ise, Allah başka bir kuluna şöyle diyecektir: 'Susadım, beni içirmedin.' Başka bir kulu hastalandığında ise, başka bir kuluna şöyle der: 'Hastalandım, beni ziyaret etmedin.' Bütün bu kullar bu ifadelerin anlamını kendisine sorduklarında ise, onlara şöyle diyecektir: 'Falan kulum hastalanmıştı, onu ziyaret etseydiniz, beni onun yanında bulacaktınız. Falan kulum acıkmıştı, onu doyursaydınız, onu benim katımda bulacaktınız. Falan kulum susadı, ona su verseydiniz, onu benim katımda bulacaktınız.' Rivayet doğrudur. İşte Hakkın bize (ait niteliklere ve fiillere) inmiş olması, sevginin neticelerindendir. Bu nedenle şöyle dedik: Sevgide dürüstlük, sevenin sevilenin özeliğiyle nitelenmesini sağlar. Aynı şekilde Rabbini sevdiği iddiasında dürüst olan kul da, O'nun isimleriyle ahlaklanır. Bu bağlamda kul, Allah'tan başkasına muhtaç olmamak, Al-

lah ile aziz olma, Allah'ın eliyle verme, Allah'ın gözüyle koruma özelliğiyle ahlaklanır. Bilginler Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmayı bilirler ve bu konuda kitaplar yazmışlardır. Çünkü Allah'ı sevdiklerinde, kendilerine layık olduğu tarzda, O'nun nitelikleriyle nitelenmişlerdir.

Sonra konumuza dönerek şöyle deriz: '*Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.*'[119] Bilinenlerin hakikatleriyle ortaya çıkıp bulundukları hal üzere idrak edilmelerini sağlayan bilgi, kuşkunun bulunmadığı sahih bilgi ve tam idrak diye isimlendirilir. Bilinenin varlık veya yokluk veya olumlama veya olumsuzlama kesif veya latif, Rab veya merbub, harf veya mana, cisim veya ruh, bileşik veya basit veya bileşikliğin meydana getirdiği bir şey, nispet veya nitelik veya nitelenen olması birdir. Bu zikrettiklerimizden herhangi bir şey kendi zatında bilgiye görünmeyip de başka bir surette bilgiye görünebilir. Bu bağlamda yokluk bilgi için varlık suretinde -veya bunun tersi- gözükebilir. Olumsuzlama ispat suretinde -veya bunun tersi- gözükebilir. Latif olan kesifin suretinde -veya bunun tersi- gözükebilir. Rab merbubun niteliğiyle ve merbub Rabbin niteliğiyle gözükebilir. Anlamlar cisimlerin suretlerinde gözükebilir. Bunlara örnek olarak, bilginin süt suretinde, dinde sebatkârlığın bağ suretinde, imanın halat suretinde, İslam'ın direk suretinde, amellerin güzel veya çirkin insanların suretlerinde gözükmesini verebiliriz. Bu durum, bu ise, bilgiye ilişen kirdir. Böylelikle bu durumun kendisine gözüktüğü kimse, kendisini bu suretten surette ortaya çıkan anlama taşıyacak ilahi bir güce muhtaçtır. Böylelikle kişi yorulur. Bunun nedeni, hayal mertebesi, temessül ve müfekkire gücüdür. Onun aslı ise, bu doğal cisimdir ve o bu menzilde havuz diye isimlendirilen şeydir. Bu havuzun dibi, hayal hazinesidir. Dinde yerleşmiş havuz suyunun kirliliği ise, hayalin ve tahayyülün kendi suretinden çıkartmış olduğu şeylerdir. Böylelikle bakan insan, gördüğü şey nedeniyle (gerçeği) karıştırır ve bu sureti hangi anlamın giymiş olduğunu bilemez. Bunun üzerine hayrete düşer, hiçbir zaman kesin bir kanaate ulaşamaz. Onun ulaşacağı nihai şey, ancak 'muvafakat' tarzıdır. Söz konusu kişi, Allah'ın haber vermesi olmadıkça, isabet edip etmediği hakkında da kesin bir inanca sahip değildir. Nitekim Ebu Bekir bu makamda bulunduğunda, rüya tabir etmek istemiş ve Hz. Peygamber de rüya tabir etmesini emretmiştir. Rüyayı tabir ettiğinde ise, Hz. Peygambere doğru tabir edip etmediğini sormuş, Hz. Peygamber ise şöyle demiştir: Kısmen doğru tabir ettin,

kısmen yanlış.' Hâlbuki Ebu Bekir bu tabirde neyi yanlış neyi doğru yaptığını kesin olarak öğrenememiştir. Bu nedenle şöyle dedik: 'Böyle bir durumda doğruya ulaşan kimse, isabet ettiği hususta kesin kanaate sahip değildir.' Bu nedenle ârifler yanılmış ve bilgiyi sadece vehbî yolla Allah'tan almayı kabul etmişlerdir. Bunun velilerdeki yolu, fikir değil, zikirdir. Öyleyse anlamlar soyut olarak verilir de bilinenler onlar için kendi zatlarıyla suretlerinde -ki onlar da bu suretlerin hakikatleridir- ortaya çıkarlarsa, maksat gerçekleşmiştir. Hak bilinenleri onlara zikir ve bu talep esnasında suretlerinden başka suretlerde gösterir ve onların zatlarını perdelerse, (onlara) bu suretlerin ardına geçebilecekleri bir nur ve güç verilir. Ardında olan, bu suret ile amaçlanan ve bu suretle sınırlanan şeydir. Öyleyse onun müşahede ettiği, sürekli olarak anlamlardır ve maksat da onlardır. O, lafızlar ve ibareler âleminde nass veya tevili veya belirsizliği olmayan muhkem konumundadır. Diğeri ise, farklı anlamlar taşıyabilen zâhirler konumundadır. Araştıran kimse, onlarla konuşanın maksadını onlardan anlamaz.

Bilmelisin ki, bu ilimleri Allah kendi suretlerinden başka suretlerde kuluna verip de onlarla neyi kast ettiğini kendisine bildirirse, (öğrendiği) suretten o şeyin hakikatini de öğrenmiş olur. Çünkü o suyu idrak etmiştir ve havuzun dibinde bulunan ve suya karışan kiri de idrak etmiştir. Bakanın gözünde o kirin renginin bulunması gerekir. Bu renk, sarı veya kırmızı veya herhangi bir renk olabilir. Böylelikle suyu kırmızı veya sarı veya diğer bir renkte görür. Bu nedenle, kendisine mârifet ve âriften sorulduğunda Cüneyd şöyle demiştir: 'Kabın rengi içindekinin rengidir.' Su bu rengi kabul edince, gözde renk ve renklenenden bileşik olarak bulunmuştur. Gerçekte ise başka bir şeydir. Böylelikle su bilinir ve bu rengin kabın rengi olduğu da bilinir. Her nerede gerçekleşirlerse gerçekleşsinler, ilahi tecelliler de böyledir. Ârife gelirsek, ârif onları sürekli olarak idrak eder. Tecelli onun adına sürekli olduğu gibi onun nezdinde ayrılık da süreklidir. Böylelikle kimin tecelli ettiğini ve niçin tecelli ettiğini bilir. Nasıl tecelli ettiği sorusu('nun cevabını bilmek) ise, âleme değil, Allah'a aittir. Tecellinin keyfiyetini ne bir melek ne peygamber bilebilir. Çünkü bu da Hakkın özelliklerinden biridir. Çünkü zat, gerçekte bilinmeyendir. Öyleyse O'nun mazharlardaki tecellisinin keyfiyeti de, Allah'ın yarattığı herhangi bir kimse tarafından bilinmez ve idrak edilmez. İşte bu, başkasını meydana getirmeyen bilgidir ve

nesli kesilmiştir, ardı yoktur. Bunun dışındaki bilgiler ise, bazen -incelendiklerinde- başka bir bilgiyi meydana getirebilirler. Ancak da böyle olabilir ve yaygın olan budur, hatta insanların elindeki bilgidir. Çünkü öncülleri ve onlardan sonuç verenler ile vermeyenleri, öncüller arasındaki orta terimi bilmen gerekir. Bunu öğrendikten sonra, bu özel bileşimin verdiği bilgiyi öğrenebilirsin. Bilgilerde meydana gelen bu durum, canlı ve bitkilerde gerçekleşen üremenin (tenasül) benzeridir. Başka bir ifadeyle bu, anlamların üremesidir. Bu nedenle anlamlar bedensel suretleri kabul etmiştir. Çünkü cisimler, üreme yeridir.

Şöyle diyebilirsin: Bilgilerden meydana gelen şey, netice vermez. Öyleyse onun suretleri kabul etmemesi gerekir. Şöyle deriz: O sureti kendisini meydana getiren bir öncülün neticesi olmak yönünden kabul etmiştir. Kendiliğinde ise, sonuçsuzdur ve kesinlikle netice vermez. Bu yönüyle o, bir başkasından doğmuş olsa bile, kendisi bir şey doğurmayan kısır hayvana benzer. Çünkü o, kısır olmasını gerektiren bir niteliktedir. Bu nedenle Hak, kendisini her iki durumdan tenzih etmek üzere, şöyle buyurmuştur: '*Doğurmadı ve doğrulmadı.*'[120] Bu zatın tenzihidir. Zat ise herhangi bir şeyle ilgili olmadığı gibi herhangi bir şey de kendisine ilişmez. Netice ise, ancak mertebede ortaya çıkmış ve var olmuştur. Rab merbubu talep etmiş, kadir güç yetirileni talep etmiştir. Şöyle diyebilirsin: '*Doğurmadı ve doğrulmadı*'[121] ayetinde durum belirttiğim gibi ise, mazharlar olmamalıdır. Halbuki onlar, mevcuttur. Ne diyeceksin?' Şöyle deriz: Mazharlar, zata değil, mertebeye aittir. Öyleyse Allah'a ancak ilah olması yönünden ibadet edilir ve isimleriyle ahlaklanılır. İsimleriyle ahlaklanmak, O'na ibadet etmek demektir. Mazharlarında ve mazharlarından ise, O, ancak ilah olarak anlaşılır. Bunu bilmelisin! Mazharları zat, 'zat' olmak yönünden izhar etmiş ise, bilmişlerdir. Bilmişler ise, onu ihata etmişlerdir. İhata etmiş iseler, zat sınırlanmış, sınırlanmış ise, münhasır olmuş, münhasır olmuş ise, sahiplenilmiş ve mülk olmuştur. Hakkın zatı ise böyle bir şeyden münezzeh ve mütealdir. Böylelikle şunu öğrendik: Mazharın kendisiyle ilgili olması yönüyle bilinebilecek zat ile bu mazharlar arasında bilginin herhangi bir nispeti yoktur. Allah'ı bilenlerin nefislerinde böyle bir bilgi gerçekleşmeyince -ki Allah bundan münezzehtir-, zatın bu mazharlarla ilişkisinin bilinmesi daha da güçtür. Şöyle diyebilirsin: Nispet tektir, fakat iki yönü vardır. Zat cihetinden bir yönü, mazhar cihetinden bir yönü. Şöyle deriz: İki göreli arasındaki

nispetin tek olduğu hususunda gerçek, zannettiğin gibi değildir. Çünkü çocuğun babayla olan ilişkisi, oğulluk ilişkisidir ve oğulluk edilgenliktir. Babanın oğulla ilişkisi ise, babalıktır ve o etkinlik nispetidir. Edilgen nerede, etken nerede? Öyleyse nispet tek olmadığı gibi iki ucu da yoktur. Çünkü nispet, bölünmeyi kabul etmez. Kast ettiğim bu özel nispettir. Bu, kendi hayalinde (aklınla değil) nispete ait saydığın yöndür. Bu yön, senin zikrettiğin yöndür. Çünkü bir şey için olan iki yön, o şeyin bölünmesini ifade eder. Anlam ise bölünmez, çünkü bileşik değildir. Havuzlara benzetilen bu bilginin meydana getirdiği, Hakkın sadır (göğüs) yönünden konuşmasından ibarettir. O, sana kullarına çıkmanı emrettiğinde, Hakkın seninle sadrında konuşmasıdır. Allah, peygamber isen tebliğ etmek, varisi isen sabit durmak üzere kullarına çıkmayı emreder. O'ndan sana dönük bu münacat, ancak sende meydana gelebilir, başkasında değil. Öyleyse sen kendinden O'nu tanırsın, başkasından değil! Çünkü sen, en yakın perdesin ve O'nun üzerine çekilmiş örtüsün. Örtü ve perde olman bakımından O'nu sınırlarsın. Öyleyse O'nu bu mertebede bilmen, O'nu bilmekten acizliğin ta kendisidir. İstersen 'O'nu bilmemek' de diyebilirsin. Burada bilgisizlik derken bilginin olmayışı kast etmekteyiz. Başka ise, sana göre, daha uzak perdedir. Çünkü Allah kendisini ancak sana yakın olmakla nitelemiştir. Aynı şekilde, Hakkın başkaya yakınlığı da, o başkanın sana yakınlığı gibidir. Böylelikle onun sana yakınlıkla nitelenmesi, kendisini senden bilmeyi kast ettiğinde, senden başkasına kıyasla daha uzaktır. Nitekim sen de başkasından O'nu bilmek istediğinde aynı durumdasın. Nitekim Allah şöyle buyurur: *'Biz ona şah damarından daha yakınız.'*[122] Burada Allah, eşyaya yakınlığını dile getirmiş, eşyaya yakınlığının keyfiyetinin bilinebilmesini ise reddetmiştir. Allah teala şöyle buyurur: *'Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz görmezsiniz.'*[123] Bu ifade, kalp ve baş gözünü içerecek şekilde geneldir. Gözün idraki içte (bâtın) gerçekleşmesi, basiret diye isimlendirilir. Bu esnada zat tek iken mertebeler değişmiştir. Böylelikle görme duyulurun görülmesinde 'basar (baş göz)' diye isimlendirilirken anlamların idrak edilmesinde ise basiret diye isimlendirilir. Her ikisinde de idrak eden, aynı kişidir.

Ahiret diyarındaki havuzda içenlerin sayısı kadar pek çok kâse bulunacaktır. Kaptaki su ise, şekil ve renk yönünden kabın suretine göredir. Buradan kesin olarak şunu öğrendik: Allah'ı bilmemiz, kendi isti-

dadın, teorik gücün ve kendinde bulunduğun duruma göre değişir. Öyleyse iki kişi, hiçbir zaman Allah hakkındaki bilgide bütün yönlerden aynı noktada bir araya gelemez. Çünkü iki kişide hiçbir zaman tek bir mizaç bir araya gelmez ve bu doğru değildir. Çünkü her birinin varlığının sabit olabilmesi için, her iki kişide farklılığı sağlayan bir özellik bulunmalıdır. Böyle olmasaydı, onların iki kişi olması mümkün olmazdı. Öyleyse herkes Hak'tan ancak kendisini bilmiştir. Kendisine tecelli eden kimse ona yaptığı şeyi yaptığında -kuşkusuz amelinin kendisine döndüğü sabittir-, Allah'a bu amelden herhangi bir şey ulaşmayacaktır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'İşte bunlar sizin amellerinizdir. Size döndürüleceklerdir. Allah, kendilerini sağlam yaptığınız ve asıllarına (iman ve niyet) itina gösterdiğiniz ölçüde, size amellerinizden elbiseler giydirir.' Her kim ipek veya pamuk veya başka (kötü) bir elbise giyerse, sadece kendisini kınamalıdır. Onu giydireni değil, kendini kınamalıdır! Sen kendi elbiseni giymişsindir.

Şöyle diyebilirsin: 'Allah'a bu amelden hiçbir şey ulaşmayacaktır diye nasıl dersin?' Hâlbuki Allah *'Sizden takva Allah'a ulaşır'*[124] buyurur.' Bilmelisin ki: Burada Hakkın katına ulaşmanın veya ulaşmamamın zikredilmesi, yaratıkların amellerinden herhangi bir şeyin Allah'a ulaşmaması demektir. Allah söz konusu amellerle kendilerini yükümlü tutmuştur ve bu amelleri yerine getirerek onlarla süslenirler. Allah bu amele muhtaç değildir ve bundan dolayı sahip olmadığı bir özellik ortaya çıkmaz. Fakat takva Allah'a ulaşır. Takva, size kendisini siper edinmeyi emrettiği takvanın derecelerinde ve menzillerinde O'nu siper edinmek demektir. Kuşkusuz Allah şöyle buyurmuştur: *'Ateşten'*[125] sakının. Başka bir ayette ise *'Allah'tan sakının'*[126] buyrulur. Başka bir ayette ise *'Kendinizi ve ailenizi sakının'*[127] denilir. 'Takva O'na ulaşır' demek, Allah onu senden alır ve seni şereflendirmek amacıyla kendi eliyle onu sana giydirir demektir. Çünkü burada vasıta olmaksızın seni giydirmiştir, hâlbuki takva sahibi olmayan ise, aynı elbiseyi -Hakkın elinden olmadan- giyer. Giyilen elbisenin değerli veya değersiz bir elbise olması durumu değiştirmez ve bu durum sana döner. Çünkü senden ancak O'na verdiğin şey sana ulaşır. Takva bunu da içerse bile, Allah takva sahibi olmayandan herhangi bir şey almaz. Bu nedenle, kulların takvasının ulaştığı kimse olarak kendisini nitelemiştir. Allah takvanın kendisine ulaşacağını belirtmiştir. Kurbanın kanı ve eti ise, kendisine ulaşmaz. İsabet tesadüf

yoluyla -kasıtla değil- gerçekleşirse, ulaşma yaratılmışa izafe edilir. Çünkü Allah, bilinmekten münezzehtir ve bilindiği yönden kendisine yönelinebilir. Fakat tesadüf yoluyla ulaşılabilir. Hak ise, eşyayı tesadüf yoluyla bilmekten münezzehtir. Aksi halde eşya hakkındaki bilgisi, tesadüfî olurdu. Takva sahibinden takva Allah'a ulaşır ve takva sahibi de Allah'ın önünde durur, zatını O'nun önünde kendisine yapacağı işler için teslim eder. Bu durumda Hak, takva sahibine bilgi elbiseleri giydirir. Bu bilginin bir özelliği, vermenin bütün tarzlarıyla Allah'tan kul adına meydana gelmiş olmasıdır. Öyle ki bilgiyi alan herkes, ondan bir pay alır. Bir kısmı onu cömertlik elinden alır. Bir kısmı ise cûd elinden alır. Bir kısmı bilgiyi seha elinden alır. Bir kısmı bilgiyi minnet ve ihsan elinden alır. Ancak (kendisi muhtaç iken sahip olduğunu başkasına veren anlamındaki) îsar elinden almak söz konusu değildir. Çünkü îsar'ın ilahi mertebede eli yoktur. Çünkü Allah muhtaç olarak vermez. Fakat ilahi isimler oluşun varlığında eserlerini ve hükümlerini görmek isteyince, onların vermelerinin kendilerinden alınmasına muhtaçlıklarından kaynaklandığı zannedilir ve buradan bir îsar kokusu yayılır ki bu doğru değildir. Kuşkusuz, Allah'ın basiretlerini körelttiği bir grup böyle bir zanna düşmüştür. Bu nedenle ârifler, isimlerle ahlaklanırken bütün verme türleriyle nitelenmişler, fakat 'îsar' ile ahlaklanmamışlardır. Çünkü onlar bu konuda emanetçilerdir. Onlar başkasını tercih etmezler. Çünkü gerçek îsar -mecazî olan değil- onların nezdinde düşünülemez. Ârif ise 'sana verdim' demez. Çünkü iki kişi vermede iki kişi ortak olmaz. Bu nedenle tekil gelir ve çoğul gelmez. Bu konuda çoğul, hitaptaki genişliktir. Gerçek ise söylediğimizdir. Bu menzil hakkında konuşmak geniş vakit ister ki bizim vaktimiz ona yetmez. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Havuz menzilleri ve sırları
Bilgi mertebeleri ve nurlarıdır

O öyle bir bilgidendir ki
Ezelden beri duruluğu kirlerle karışmıştır

Onun yeri dürdüğü doğadır
Dip tortularıyla birlikte ona ilişir

İKİ YÜZ YETMİŞ YEDİNCİ BÖLÜM

Musevî Makam'dan Yalanlama ve Cimriliğin Bilinmesi ve Sırları

Bilgi ikidir: suretlerdeki din ilmi
Beşerde ruhlardan ortaya çıkar o

Tahkike bağlı Hak bilgisi, onu destekler
Allah'ın ayet ve surelere koyduğu şeyler

Bakan ve parlak her gözden
Lam haberde Fe'ye bakar

Bu yedili nurlarm menzilleridir
Beşi hunnes'tir, güneş ve aydan başka

Gayb'deki her şey onlardan zuhur eder
Her menzil kendi kadrince koşar

Kitabın getirdiği nitelikler
Akıl ve fikir mecali üzerinde mukaddestir

Hiçbir şeyin benzemediği kimseyi nasıl idrak ede?
Bilgiyi duyudan ve teorik araştırmadan alan kimse

Allah'ı bilmek O'nu bilmemenin ta kendisi
Allah'ı bilmemek bilginin ta kendisi, düşünün

O'ndan başka âlemde bilinen yok
Ey başarısız kişi! Sınırlamaya kalkma

Zuhur sınırını aşarsa gizlenir
İş de böyledir, onu incele ve düşün!

Ey samimi dost! Allah basiretini nurlandırsın, bilmelisin ki, (ahirette amele verilecek) karşılığı bilmek, aklın nurundan değil, iman nurundan meydana gelir. Çünkü dünya ve ahirette cezanın amelle irtibatı, iman ve keşif yoluyla öğrenilebilir. Onu 'bilgi', yani iman bilgisi

diye isimlendirdik, çünkü iman haber verenin verdiği haberi doğrulamak olsa bile, böyle bir şey bilgi olamaz. Çünkü varsayımsal olarak haber veren verdiği haberden dönebilir ve bu durumda tasdik ortadan kalkar. Öyleyse onun iki yönü vardır: Birincisi mümin onu zorunlu olarak içinde bulur. Öyle ki, ondan ayrılmak istese bile, bunu başaramaz. Mümin için iman, akıl sahipleri için zorunlu bilgi gibidir. Diğer yön ise, imanın hakkında haber verilen şeyi ortaya çıkartan bir nur olmasıdır. Nitekim akıl da şaz delil, daha doğrusu kâmil delilindeki 'sahih delili' vasıtasıyla delillendirileni ortaya çıkartır. Akıl delil ve burhanında zorunlu bir bilgiye dayanmıyorsa, burhana sahip olmadığı gibi bilgisi de yoktur. İman bilgisi, zorunlu bilgidir ve varmak istediği hakikatte aklın dayanağıdır. Öyleyse insan, teorik bilgisiyle cezayı soruşturduğunda, onun bir ceza olduğunu söylemeyecektir. Ya feleğin hareketi, bu kendisinden kabul edenin durumuna göre, oluş ve bozuluş âleminde bu vakıayı gerektirmiştir. Bundan önce ise bir hareket daha vardı. Bu hareket ise, oluş ve bozuluş âlemindeki bu kabul eden için kendisinden meydana gelen bir durum daha gerçekleştirmişti. Böylelikle iki hareket arasında karşılıklı bir ilişki meydana gelmiştir. Bu ise, ya geçici bir durumla veya insanların genelinin nefislerine yerleşmiş olan vaz'î bir nedende geçekleşir. Böylelikle her kimde gerçekleşmiş ise, sonraki vakıa, ilk vakıa için ceza diye isimlendirilmiştir. Ceza denilen bu kadardır! (Ceza ile amel arasındaki) Bu bağı ise, ancak keşif ehli bilebilir. Akılcılar da bu bağı idrak edebilir, fakat onlar, bir ceza olması yönüyle değil, (ilk fiile uygun) bir fiil olması yönüyle onu idrak ederler. Bunun bir bütün olarak ortadan kaldırılması mümkün değildir. Akılcı kelam bilginleri, akıllarının nuruyla onun ortadan kalkmasını mümkün görürler ve haklıdırlar. Çünkü akıl nuru verdiği hükümlerde kendi gücünü aşamaz. İman nuru ise, bunun üzerindedir ve gücüne göre (hüküm) verir. Allah teala'nın ona yerleştirdiği şeyleri akıl şarttan soyutlanmış olarak anlayamaz. Çünkü akıl şöyle der: 'Bilgi bunun gerçekleşmesini takdir etmişse, aklen bunun olması zorunludur.' Böylelikle akıl buraya şart sokmuştur. İman ise böyle değildir. Çünkü iman, herhangi bir kuşkunun bulunmadığı kesin keşiften (haber) verir.

Sonra, akılcılardan zikretmiş olduğumuz bir grup -ki onlar fiili kabul edip onun ceza olduğunu inkâr edenlerdir- dünya ve ahirette bunu inkâr etmişlerdir. Dünyada onu inkâr etmelerinin nedenini söyledik.

Ahirette ise onlar iki kısma ayrılır: Bir kısmı ahirette (cezayı) iman (nurunun) kabul ettiğinden farklı bir şekilde kabul eder. Onlar, doğal cisimlerde tekrar dirilmeyi inkâr edenlerdir. İkinci kısım ise, ahireti bütün olarak reddedenlerdir. Onların cezayı kabul etmeleri beklenemez. Ahireti kabul edip de cezayı reddedenler, cennet nimetlerinden duyusal cezayı reddetmişlerdir. Ruhani cezayı ise ruhlara ait saymışlardır. Ruhlar bedenleri yönetmekten ayrılıp doğanın esaretinden kurtuluncaya kadar iyi ahlaklardan, ilahi ve ruhani bilgilerden güzel bir yapı kazanmış olurlar. Bu yapı kendilerini meleklik mertebesine katar. Ruhlar doğadan ölüm diye isimlendirilen bir halle tamamen ayrıldıklarında ise, meleklere katılırlar ve ebedi olarak bu hal devam eder. Bu süreklilik onlar için bu meleklik mertebesinde onların cennetlerinin meyvesi olur. Onlar bu meyveyi doğal bedeni yönetirkenki zindan hayatlarında devşirmişlerdi. İşte bu, şeriatta ceza diye isimlendirilen şeydir ve bundan başka bir şey yoktur. Allah'a ve O'nun nezdinden gelen şeylere iman edenler -ki onlar bizim arkadaşlarımız ve iman nuruyla amel eden aramızdan keşif sahipleridir-, bu insanlarla eğitilmiş nefisler için gerçekleşecek ruhani ceza hakkında görüş birliğindeyizdir. Fakat doğal cisimlerde yenilenmenin gerçekleşmesi hususunda ise onlardan ayrılırız. Doğal cisimler ahirette keramet diyarında sürekliliklerini sağlayacak özel bir mizaca göre yeniden yaratılırlar. Öte yandan özel mizaç, giyinme, süslenme, yeme, içme, cinsel ilişkiye girme veya habis şeylerin cennet menzillerinden kaldırılması gibi duyusal cezayı gerektirir. Cennet menzillerinden kaldırılan habis şeyler, doğadan kaynaklanan dışkılar veya kötü kokulu ruhlardan kaynaklanan şeylerdir. Bunlar, mutluların hali hakkındadır. Bedbahtlara gelirsek, onlardaki yeniden yaratma da, doğal cisimlerde gerçekleşecektir. Fakat illetler nedeniyle (mizacın) yok olması ve kaybolması özelliğinde, dünyadaki mizaca yakın bir mizaçtadır. Bu illetler, mizaçlarının varlığını ortadan kaldırır ve yeni mizaçlar yaratılır. Bununla birlikte azabı hisseden cevher geride kalır. Öyleyse, her ikisi de yeniden yaratılışta ortak olsalar bile, bedbahtların yeniden yaratılışı mutlularınkine benzemez. Bedbahtların bedbahtlık yerindeki hastalıkları, sonsuzdur ve (o yeri) doldurdukları sürece devam eder. Bu durum, dünya hayatında ömürleri sürecinde devam eden zamaneye benzer. Her bir grup, içinde bulundukları halin kısmen yaptıkları işlerin karşılığı olduğunu bilir. Burada 'kısmen' dedik, çünkü cennetler üç kısımdır: Amele

ceza cenneti. Miras cenneti -ki bunu iman etmiş olsaydı müşrik elde etmiş olacaktı-, bu iki gurubun dışındaki ihtisas cenneti. İhtisas cennetinin genel mi, yoksa Allah'ın kullarından seçkinlere mi ait olduğunu bilmiyorum. Dince belirlenmiş bir iyilik yapmamış olanlara (müminlere) miras cenneti vardır. Bu cennetin onlar adına tahsis mi yoksa söylediğimiz tarzda mı olup olmadığını bilmiyorum. Var olmaları yönünden değil meşru olmaları yönünden, meşru amel cennetlerinde onların bir nasibinin bulunup bulunmadığını da bilmiyorum. Çünkü onların bir kısmında güzel ahlak bulunabilir. Fakat onu meşru olması yönünden yapmamıştır.

Zikrettiğimiz bu husus ortaya çıkınca, bilmelisin ki: Ceza bilgisi hakkında kendilerinde imanın gerçekleşmediği grup, vehbi ilimlerden kendi içlerinden bir mizan bulamadıkları herhangi bir kabul etmekten mahrumdurlar. Söz konusu mizan ise, işlemiş oldukları bir amelden meydana gelir. Halvetlerinde kendilerine fetih geldiğinde ve ilahi ve mukaddes nurlar zarar verici kuşkuları ortadan kaldırdığında, sahip oldukları amellerine ve çabayla gerçekleşen istidatlarına bakarlar. Böylelikle bu bilgilerden terazilerinin kendilerine vermiş olduğu kadarını alırlar ve şöyle derler: 'Bu Allah katındandır.' Bu ilimlerden onların terazilerine girmeyenleri ise, reddederler. Bu grup hakkında en şaşılacak işlerden birisi, onların ceza bilgisini kabul etmemiş olmalarıdır. Söz konusu grup ilahi ilimlerden ancak terazilerinin kendilerine vermiş oldukları amelleri, kazanılmış istidatları alırlar. Bu yol ehline göre, bu davranış, işin kendiliğinde bulunduğu durumla çelişir. Bunu bilmek, bizim gibilere tahsis edilmiş bir keşiftir. Bu nedenle de Allah'a hamd olsun.

Biz ve bizim yolumuzdan gidenler yol ehline gelirsek, bu konuda bize gelenlerden herhangi bir şeyi reddetmeyiz veya genel olarak onu dışlamayız. Bizim amelimizin veya çabayla gerçekleşen istidadımızın onu gerektirip gerektirmemesi birdir. Çünkü iktiza ve gerektirme, bize göre her konuda zorunlu değildir. Aksine Allah dilediği bir şeyi dilediği yerde var eder. Allah zikretmiş olduğumuz bu gurubun basiretlerini nurlandırmış olsaydı, kendi hallerini görür ve farkına varırlardı. Çünkü onlar, cezayı kabul etmedikleri gibi bilgilerden de ancak kendi nefislerinden (elde ettikleri) terazinin verisini kabul ederler. Onlar ise bunun farkında değildir ve burası hayret yeridir. Aynı zamanda biz, Allah'ın bize herhangi bir vasıtayla vermiş olduğu bir şeyi de reddetmeyiz. Söz

konusu vasıtanın kötü veya iyi olması durumu değiştirmez. Nitekim Süleyman (as.) böyle yapmıştı. Ya da vasıtaların ortadan kalkmasıyla da bir şey verebilir. Bunun yasaklanmış veya emredilmiş bir şey olması da durumu değiştirmez. Çünkü Allah bize güç, siyaset ilmi vermiştir ve bunlarla neyi nasıl alacağımızı biliriz. Onu aldığımızda ise, bu kez nasıl tasarruf edeceğimizi, onu nasıl ve nerede kullanacağımızı biliriz. Bu, sürekli olarak Haktan duyanlara özgü bir haldir. Bizim yolumuz budur ve büyüklerimiz de ona göre davranmıştır. Bunun için bol bir bilgiye, uyanık bir akla, sürekli müşahedeye ve uyumayan ve uyku nedir bilmeyen bir göze gerek vardır. Artık insan bu müşahede haliyle özdeşleşir. Duyusunda, uykusunda, hayalinde, fena ve gaybet halinde onunla birlikte yürür. Bu, aramızdan Efrad'a özgü olan çetin bir makamdır. Nebilerin bilgisinin büyük kısmı, herhangi bir dayanağı olmayan bu tür ilimlerdir. Bu nedenle nebilik, kulun çabasıyla ve kazanımıyla gerçekleşen bir şey değil, bir tahsis olmuştur. Biz de ihsan yoluyla bu makama varis olduk ve böylelikle nebilikten başka kendilerini talep eden bir dayanağının olmadığı bilgileri elde ettik. Çoğunlukla da o bilgileri nefislerimiz değil, sırlarımız bilmekteydi. Bu nedenle de onlardan üzerimizde herhangi bir şey gözükmemiştir. Çünkü o bilgilerin oluşla ilgisi yoktu. Allah teala şöyle buyurur: *'Seni yetim buldu, himaye etmedi mi? Seni şaşırmış bulup da doğru yola iletmedi mi? Seni yoksul bulup zenginleştirmedi mi?'*[128] Böylece arkadaşlarımız bu üç halde ve onlara benzeyen hallerde birbirinden farklılaşmıştır. Acaba bunlar, himaye, doğru yola iletme (hidayet) ve zenginlikten meydana gelen istidatlar mıdır? Yoksa istidat değiller midir? Bir kısmımız şöyle der: İstidat, hakkında çalışmaktan meydana gelebilir. Bunlar çoğunluktur. Bir kısmımız ise şöyle demiştir: İstidat, ister çalışmayla olsun ister olmasın, herhangi bir şeyi meydana getirmeye ehil olan kimseden meydana gelir. Buradaki görüş ayrılığı, sözdedir ve o, bu yol ehline nispet edilen görüş ayrılığıdır. Bazen şahıs istidadı bilebilir, bazen istidat bilinmez. Bu konuda işin gerçeği söylediğimizdir. İstidat, talebin Allah'tan (istenilen) herhangi bir şeyin gerçekleşmesine hazırlayıcı olmasıdır. Talebin bulunması, çaba diye isimlendirilir. Çünkü istidat kelimesi, istihrac ve istirsal gibi, dilek bildiren bir kipte gelmiştir. Onun gerçekleşecek şeyi hazırlayıcı olmasına gelirsek, onun kendiliğinde bu durumda olması zorunludur, yoksa o birinin yapmasıyla böyle olmaz. Onu mümkün yokluk gizler. Yokluk ise im-

kânsızdır. Mümkün yokluk, tercih edenin etkisini kabul etmek için kendiliğinde hazırlayıcı (istidat) olmasaydı, belli bir vakitte iki yönden birisi, başka bir vakitte ise diğer yönün onun adına tercihi mümkün olmazdı. İmkânsız yokluk ise, kendiliğindeki yokluğu nedeniyle, bulunduğu duruma aykırı bir hali kabul ediyor olmasaydı onu kabul ederdi. Aynı şekilde, özü gereği varlığı zorunlu olan için de bu durum geçerlidir. İstidat ve onunla hazırlama arasında farkın bilinmesi hususunda meselenin iç yüzü budur. Hazırlama zorunludur. Bu, hem varlık hem yokluk, ne varlık ne de yokluk durumu için böyledir. Bu kısma örnek olarak nispetleri verebiliriz.

Böylelikle bu menzildeki bu faslı bitirmiş olduk. Geride ise diğer fasıllardan bilginin bilinmesi bölümü kalmıştır. Söz konusu bilgiyi fakir, yoksulluk ve muhtaçlığıyla talep etmiştir. Acaba bu bilgi nedir? Acaba bu bilgi gerçekleştiğinde, zenginlik sağlar mı sağlamaz mı? Sûfilerin ona giden belli bir yöntemi var mıdır, yok mudur? Onu bilenler insanları onun peşinden gitmeye teşvik ederler mi, etmezler mi?

Bilmelisin ki, yoksulluk Allah'ın dışındaki herkes için zati bir durumdur. Zevke ve sahih bilgiye göre bu halden ayrılmak mümkün değildir. Şu var ki bu fakirin muhtaç olduğu şeylerde maksadı belirlemesi ve hakkında kendisine muhtaç olduğu anlamın mahiyeti değişebilir.

Bilmelisin ki, fakirlik ve yoksulluk âlemde zati nitelikler olunca, onun konusu -ki fakirlik bununla ilgilidir-, bu niteliğin varlığının sürekliliğini ve (nimetin) zıddının kendisine giremeyeceği şekilde en yetkin tarz üzere nimetlerin sürekliliğini istemek olmuştur. Bu yol ehli, bunu sadece Allah'tan bir hal ve akit olarak görmüşler ve bu nedenle -başkasına değil- bu konuda Allah'a muhtaç olmuşlardır. Onlar için Allah'a muhtaçlık, varlıklarında değildir, çünkü vardırlar. Bu yoksulluk, öyleyse, yoklukları halinde var olmakla ilgiliydi ve bu nedenle de onları var etmiştir. Öyleyse her zaman yoksulluk, kendilerini var etsin diye -çünkü yaratma O'nun elindedir- her zaman yoklukla ilgilidir. Bizden başkaları ise, yoksulluğu Allah'tan bir hal olarak değil, akit olarak görürler. Onlar, bileniyle ve bilmeyeniyle, müslümanların çoğunluğudur. İnsanların bir kısmı fakirliği akit veya hal olarak değil, asıl olarak görürler. Bunlar, nedenleri ve nedenlileri kabul eden kimselerdir ve onlar Al-

lah'tan en uzak kimselerdir. İnsanların bir kısmı yoksulluğu Allah'tan ne asıl ne akit ne hale olarak görür. Bunlar ise, muattıla'dır.

Zikrettiklerimizden her bir grup, yoksulluğu kendi zatından bulur ve bu gruplardan herhangi birisinin mutlak anlamda Allah'tan müstağni kalmaları imkânsızdır. Fakat bazen onlar adına sınırlı bir müstağnilik gerçekleşebilir ve bu esnada ondan ayrılmazlar. Yolun kendisi ise, yol olması yönünden zatidir. Kazanmanın kendisiyle ilgili olduğu şey, kendisine muhtaç olan kimse adına, bu yoldaki özel bir sülûktur. Sülûk bu mesabede olunca, ona teşvik etmek ve bilmeyene açıklamak gerekmiştir. Sülûku bildiği halde, hak eden kimseye onu açıklamaktan sarf-ı nazar eden kimse, başarısız ve mahrumdur. Hz. Peygamber, bunun mertebelerinden birisine şu ifadesiyle dikkat çekmiştir: 'Bir soru karşısında bilgisini gizleyene Allah cehennemden bir ateş ile gemler.' Soru bazen hal diliyle bazen dille sorulabilir. Hadiste tehdide muhatap olan soru sorulan kimseye soru sorulmuş olması zorunludur. Bu durumda bilgili kimse bu soruya cevap vermek zorundadır. Yoksulluk sorularının hepsi bu konumdadır. Allah teala şöyle buyurur: *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaç olanlarsınız.'*[129] Bu hitapta Allah 'hep' ismiyle isimlendirilmiştir. Başka bir ifadeyle Allah, kendisine muhtaç olunan 'her şey' adıyla isimlendirilmiştir. Bu da, kendisinden başkasına muhtaç olunmasın diye, ilahi gayret kapsamındadır. Üstünlük, kendisini bilenindir. Bu hitapta insanlar için bir teşvik vardır. Çünkü onlar bu durumu ancak peygamberlerin diliyle gelen şerî hitapla gerçekleşen ilahi bildirimden sonra öğrenebilirler. Bununla birlikte pek çok insan bunu inkâr eder ve yoksulluğu belli şeylere tahsis ve izafe eder. Yoksa varlığın ayrılmaz özelliği olan ve ona uyan bütün durumlara değil! Bunlar, her an, yaratıklara ilişen şeylerdir. Ayeti tam olarak anlasaydık, gözyaşlarımız kanın bedeli olacak şekilde, sürekli ağlamamız gerekirdi. Çünkü biz, Hak bunu bildirene kadar, bu gerçeği kendimizden bilmiyorduk. Acaba onu inkâr edenin veya tevil edip sınırlayanın durumu nasıldır? Böylelikle bu menzille ilgili ikinci bölümü de bir ölçüde açıklamış olduk.

ALLAH, KULLARINI BELİRLİ MERTEBELERE DAVET EDER

Bu menzilin fasıllarından üçüncü fasla gelirsek, bilmelisin ki: Allah teala kullarına belli durumlara ait belli mertebeleri olduğunu bildirmiş, onları mertebelere girmeye ve bunları O'ndan elde etmeye kendilerini çağırmış, kullarını o mertebelere muhtaç etmiştir. Kulların bir kısmı bunları kabul etmişken bir kısmı ise, onları bilmeyerek, reddetmiştir. Bu mertebelerden birisi, müşahede mertebesidir. Bu mertebe, kendisini bir mertebe içerse bile, farklı menzillerdedir. Bu bağlamda bir kısmı Hakkı eşyada müşahede eder, bir kısmı eşyadan önce, bir kısmı eşyadan sonra, bir kısmı eşyayla birlikte görür. Kulların bir kısmı Hakkı eşyanın aynı olarak görür. Bununla birlikte burada farklı pek çok makam vardır. Allah yolunun ehli olan zevk ve 'şurb' sahipleri bunları bilir. Bu mertebelerden birisi de, karşılıklı konuşma mertebesi, birisi kelam mertebesi, birisi duyma mertebesi, birisi öğretme mertebesi, birisi tekvin (var etme) mertebesidir vs. Çünkü bunlar çoktur ve onları saymaya kitap yetmez. Buna göre karşılıklı konuşma mertebesi, bu menzilin özelliklerinden biridir. Ondan yüz çeviren kimse, bu menzilin içermiş olduğu ilahi bilgilerden ve Rabbani konuşmayla gerekleşecek olan hazdan mahrum kalır ve hakkında '*Kendilerine Rableri Rahman'dan her yeni söz geldiğinde, ondan yüz çevirirler*'[130] denilenlerden olur. Bu sözün gelişi, tecelliye göredir. Bunlar belli bir gruptur. Başka bir grup ise haklarında '*oynayarak onu dinlerler*'[131] denilenlerdir. Bizim yolumuzun ehli olanlar ise, bu kelamın gelişi esnasında, kelamın içermiş olduğu yararlardan kendilerini alı koyacak herhangi bir şeyle ilgilenmezler. Kelam icabeti gerektirirse, Rablerine icabet ederler. Başka bir şeyi gerektirirse, hitabın gerektirdiği o fiili yapmaya koşarlar. Onlar gözlerini bu esnada bütünüyle konuşana dikerler. Bu sayede gözleri aydınlanır, nefisleri ise, hitabı duymak nedeniyle nimetlenir. Şu var ki onlar, bu halde bütünüyle bakmayla ilgili değillerdir. Çünkü onlar, bu hitap ile Allah'ın onlardan istediği şeyin 'anlamak' olduğunu bilirler ve bu nedenle de bakmaktan korkarlar. Bununla birlikte onlar, Allah'ın kendilerini yükümlü tuttuğu 'anlamak' fiilinden muaf kılarak (bütünüyle kendilerini bakmaya vermeye) özlem duyarlar. Bu durumda onlar, kendi nefislerinin hazlarını

Allah'ın onlardan irade ettiği şeylere tercih edenler olurlardı. Öyleyse onlar her iki durumda da yoksul kullardır. Fakat bütün bu mertebelerden her birisinde edep, kulun kendisine yerleştirilmiş olduğu mertebenin hakkını yerine getirmektir. Onun istediği şeyin ise (kendisini bütünüyle bakmaya vermesi), başka bir mertebesi vardır, fakat o bu değildir. Öyleyse acele etmemelidir, yoksa mahrum kalır. '*Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder.*'[132] Elçi, konuşmasında O'nun vekilidir ve tercümandır. Allah teala şöyle buyurur: '*O'nu komşu edin, ta ki Allah'ın kelamını duysun.*'[133] Burada tercümanın -ki o Allah'ın peygamberidir- diliyle söylenen kelamı kast etmektedir. Bir şeyhin şöyle dediğini duydum: 'İnsan beşeriliğinde devam ettiği sürece kendisine kelam, perde ardından gerçekleşir. Beşeriliğinden çıktığında ise, perde kalkar.' Bu şeyh, İbnü'l-Kerh diye tanınan Abdülaziz b. Ebu Bekr el-Mehdevî idi. Tunus'taki evinde bunu kendisinden duymuştum. Bu görüşünde hem doğrudur hem hatalıdır. Görüşünde doğru olduğu yer, perde ardından kelamın varlığını kabul etmesi ve onaylamasıdır. Böylece kelam ile müşahedeyi birleştirmemiştir. Yanıldığı nokta ise, 'perde kalkar' deyip, bunu sınırlamamış olmasıdır. Sadece şöyle denilmiştir: 'Beşerilik perdesi kalkmıştır.' Hiç kuşkusuz beşerilik perdesinin ardında başka bir perde daha vardır. Bazen beşerilik perdesi ortadan kalkar ve böyle bir kul için kelam başka bir perdenin ardından gerçekleşir. Bu perdelerin en üstünü, Allah'a en yakını ve yaratılmış olandan en uzağı, ilahi mazharlardır. Bunlar sınırlı ve genellikle müşahede edilen şeyler olduklarında, ilahi tecelli onlarda gerçekleşir. Örnek olarak, meleğin bir adam şeklinde gözükmesini ve itidal ve adet üzere, kendisiyle konuşmasını verebiliriz. Bazen ise, kendisine tecelli eder ve ufku kaplamış olabilir. Bu durumda insan, bir sınır bulsa bile alışık olmadığı bir şeyle (karşılaştığı için), bayılıp düşer. Peki sınır veya alışık bir durumla karşılaşmayan ne yapabilir? Bazen mazharlar, mutat veya mahdut olmayabilirken bazen de mutat ve mahdut olabilir. Bazen ise mahdut ve mutat olur, fakat müşahede edenlerin halleri de bunların her birisinde birbirinden farklılaşır. Buna göre karşılıklı konuşma mertebesinden yüz çeviren insan, hiç kuşkusuz ki, hüsrana uğrayanlara katılır. Sonunda mutlu bile olsa, bu, büyük bir bedbahtlıktan sonra gerçekleşir. Bu yoldaki iddia sahipleri gibi bazı insanlar, Allah ile yaratıkları içinde konuştuklarını ve yaratıklarının içinde

O'nun sözünü duyduklarını zannederler. Allah böyle kimseler hakkında *'Nefsini arındırmayan bedbaht olmuştur'*[134] buyurmuştur. Buna karşı nefsini arındıran ise, kurtuluşa ermiştir. Böyle bir insan, kendi nefsiyle baş başadır ve Rabbi hakkında herhangi bir bilgisi yoktur. Çünkü o Rabbini bilmediği gibi O'ndan nasıl duyacağını ve O'ndan neyi duyacağını da bilmez.

Bu yolda iddia sahipleri, müslümanların arasındaki münafıklar gibidir. Çünkü onlar, dış şekillerinde sûfilere benzerken içlerinde birbirlerinden farklıdırlar. Öyleyse onlar, sûfilerle beraberdir, fakat Allah ile birlikte değillerdir. *'Kitabı yazıp da sonra bu Allah'ın katındandır diyenlere yazık olsun.'*[135] O da Allah'ın katındandır, fakat onların zannettiğinden farklı bir tarzda! Bu nedenle onlar, kendisine inanmamış olsalar da, sözleri nedeniyle bedbaht olmuşlardır. Başka birisi ise 'Allah katındandır' derken mutlu olmuştur. Söz konusu kimse onun Allah katından olmasına, bedbahtlığa yol açmayacak bir tarzda inanır. Öyleyse söz aynı söz, fakat hüküm farklıdır. Bilgisini bir gruptan saklayıp da diğerlerini bilgisine ulaştıran Allah münezzehtir. *'Allah'tan başka ilah yoktur. Aziz ve Hakimdir.'*[136] Durum da ancak böyle olabilir. Çünkü böyle gerekleşmiştir ve gerçekleşen şey, böyle gerçekleştiği bilinen şeydir. Çünkü gerçekte de durum öyledir ve bundan farklı olması mümkün değildir. Burada bir düğüm vardır ki, onu ancak özel keşif çözebilir, yoksa ibare onu çözemez.

Bunu anlayınca bilmelisin ki, bu menzilin fasıllarından başka bir fasıl ise, iyilik ve takva hususunda yardımlaşmadır. Çünkü bundan; âleme konulmuş olan sebepleri bilmeyle ilgili değerli bir bilgi meydana gelir. Sebep illet olduğunda, onların varlıklarının ortadan kaldırılması mümkün değildir. İllet olmadığında ise, bazen gereği geride kalsa bile, varlığının ortadan kalkması mümkün olabilir. Fakat gereğinin kalması, onun lazımı olması yönünden değil, lazımın kendisi olması yönünden söz konusudur. Öyleyse lazım, özel bir yolla, lazımı olduğu şeyden kalkmaz. Kendi varlığı yönünden ise, başka bir şeyin lazımı olsa bile, bu durumda eseri başkasına ait olurdu. Böylelikle onun hükmü, kendisi nedeniyle var olurdu. Ortadan kalkan sebepler içinde lazımı geride kalanlar kendisi nedeniyle etkin olur. Söz gelişi alışıla gelmiş yolla gıda, kendisinden yenildiğinde doymayı meydana getirir. Bazen doyma yemeden veya gıda olmadan da gerçekleşebilir. Doyma ortadan kalksaydı,

insanın doyması da ortadan kalkardı. Sebeplerin bir kısmı ise, ortadan kalkmaları geçerli olan sebepler iken bir kısmının ortadan kalkması geçerli değildir. Kendilerini yerleştirenin yerleştirdiği şekilde, sebeplerin yerli yerinde ve sınırında bırakılması, büyüklere yaraşan şeydir. Onlar, sıradan insanlardan ise (sebeplere) bel bağlamakla (sıradan insanlar) ayrışırlar. Büyüklerin ise, herhangi bir şeye bel bağlamaları söz konusu değildir. Onlar ancak Allah'a bel bağlarlar. Sebeplerin varlığını reddeden, hiç kuşkusuz ki, Hakkın varlığını onayladığı bir şeyi reddetmiştir. Bu nedenle de, yüce grup nezdinde kınanır. Böyle bir davranış, makamda eksik, halde kemal sahibi, sülûkte övülmüş, gayede ise kınanmış bir davranıştır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yol ulaştırır.'

İKİ YÜZ YETMİŞ SEKİZİNCİ BÖLÜM

Musevî ve Muhammedî Makamdan, Ülfet Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi

Ülfet menziline girmez
O'nun suretinde olandan başkası

Kendisini gördüğünde görürsün O'nu
Sureti üzere onda inerken

Bildiği şeyle hüküm verici olarak
Sireti üzerinde cereyan ederken

Hak onu kendine ayna seçti
Bu nedenle de suretinde artış oldu

Allah kendisine bildirerek yasakladı ona
Bu yasak onun gayretinden

Serbest olan şeyi kendisine yasaklarken
Hayretinden tenzih etti

Yasaklananı yemekten ortaya çıktı
Yemenin mertebesi avret yerinde

Onu görünce anladı ki
Kendi davranışından gelmiş olan bir zillettir

İki kişi ancak aralarındaki bir ilişki nedeniyle bir araya gelir. Buna göre ülfet menzili, Hak ile yaratıkları bir araya getiren şeydir. Bu ilişki, insanın üzerinde yaratılmış olduğu ilahi surettir. Bu nedenle insandan başka hiç kimse ilahlık iddiasında bulunmamıştır. Onun dışındakiler ise, kendisi hakkında iddiada bulunmuş, fakat ilahlık iddiasında bulunmamıştır. Firavun şöyle demiştir: *'Ben sizin en büyük rabbinizim.'*[137] Yaratıklar içinde insandan başka mülk sahibi olan yoktur. İnsanın dışında melek ve benzerleri, herhangi bir şeye sahip olamaz. Allah teala insanın mülk sahibi olduğunu dile getirirken şöyle der: *'Ya da ellerinizin sahip oldukları.'*[138] İnsandan başka kendisi adına kulluğun onaylandığı kimse yoktur. Bu bağlamda 'bu falanın kuludur' denilir. Bu nedenle Allah insan adına azatlığa şeriatında yer vermiş, onu buna teşvik etmiş, varisi olmadan efendi öldüğünde azat edilen köle için veli belirlemiştir. Kullarında mirasçılık da, Allah'a aittir. Allah teala şöyle buyurur: *'Yeryüzüne ve üzerindekilere varis olan biziz.'*[139] İnsandan başka bütün ilahi isimlerle isimlendirilebilen kimse yoktur. Kuşkusuz Allah bu isimlerle ahlaklanmaya teşvik etmiştir. Bu nedenle insana halifelik ve vekillik verilmiş, bütün ilahi isimler kendisine öğretilmiştir. İnsan âlemdeki son yaratık ve âlemdeki bütün hakikatleri kendinde toplayandır. Allah o hakikatleri mülküne ve suretine tahsis etmiştir. Onun yaratılışının bir yönü de, içinde düşünme gücünün de yer aldığı dört doğadan meydana gelen doğadır. Allah bu gücü doğadan yaratılmış yaratıklar içinde sadece insana tahsis etmiştir. Bu yönüyle doğa, aklın delilinin kendilerinden başkasını vermediği, dört şeye dayanan ilahi suret gibidir. Bunlar, hayat, bilgi, kudret ve iradedir. Bu dört nitelikle âlemin yaratılışı geçerli olmuş ve Allah bu niteliklerle ilah olmuştur. Çünkü Allah bu niteliklerden soyutlanmış olsaydı, âlemin ilahı olamazdı. Bu, benzersiz olan Kuran'da yer almış bir örnektir. Allah teala şöyle buyurur: *'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.'*[140] Yani O'nun benzerinin benzeri bir şey yoktur. Böylelikle tenzil. etmek amacıyla kendisi adına insana benzerliği ispat et-

miştir. Başka bir ifadeyle varsayımsal benzerine bir şey benzemezse, Allah teala kendisine benzer olmasından daha uzak ve daha nezihtir.

Hadiste, Âdem'in 'O'nun suretine göre' yaratılmış olduğu zikredilmiştir. Bu ayet ile de bu benzere benzerliği reddetmiş ve onun için gayb ve şehadet yaratmıştır. İnsan bu mesabede olduğunda, Rabbiyle arasında ülfet gerçekleşmiştir. Böylece o Rabbini sevmiş, Rabbi de kendisini sevmiştir. Bu nedenle gök ve yerin, başka bir ifadeyle ulviliğin ve süfliliğin Hakkı sığdıramadığı, fakat takva sahibi mümin kulun kalbinin kendisini sığdırdığı zikredilmiştir. Bu da, meleğin değil, insanın bir niteliğidir. Bununla birlikte bütün bu hususlarda insana ortak olunsa bile, insan kendisine ortak olan herkesten suret ve toplam ile ayrışır. Bunu bilmelisin! Öyleyse rabliğin hiçbir şekilde katışmadığı sırf kulluk ancak kâmil insan adına meydana gelebilir. Herhangi bir şekilde kulluğun kendisine katışmadığı sırf rablik ise ancak Allah adına gerçekleşebilir. Öyleyse insan, hakikatinde benzerliğin bulunmasından münezzehlik ve mukaddeslik bakımından Rabbin sureti üzerindedir. Öyleyse insan, mutlak meluh iken Hak mutlak ilah'tır. Bütün bunlarla da insan-ı kâmil'i kast etmekteyim. İnsan-ı kâmil, kâmil olmayan insandan sadece bir bağla ayrılır. O da, kulluğuna hiçbir şekilde rabliğin katışmayışıdır.

İnsan-ı kâmil bu yüce makama sahip olunca, âlemde amaçlanan varlık (maksat), sadece insan olmuştur. Bu kemal ise, Âdem'de ortaya çıkmıştır. Bu durum '*Âdem'e bütün isimleri öğretti*'[141] ayetinde belirtilir. Burada Allah 'bütün' kelimesiyle anlamı güçlendirmiştir. Bu ise, ihata gerektiren bir sözdür. Böylelikle Hak bu özellikle onun adına tanıklık etmiştir. Aynı zamanda bu kemal Hz. Muhammed'de zuhur etmiştir. Bu durum: 'Öncekilerin ve sonrakilerin ilmini öğrendim' hadisinde dile getirilmiştir. Bu bağlamda Âdem'in bilgisi Hz. Muhammed'in bilgisine dahildir, çünkü Âdem öncekilerdendir. Burada 'sonradan gelenlerin' ifadesinin zikredilmesi, sadece bu konuda işaret ettiğimiz hususu anlamadığında, duyanın zihninde meydana gelebilecek bir ihtimali ortadan kaldırma amacı taşır. Bu durum Hz. Peygamber'in 'Bana cevamiü'l-kelim verildi' hadisinde belirtilen hususdur. Burada Hz. Peygamber, kendi adına kendisi tanıklık etmektedir. Bizim arkadaşlarımız hangi makamın daha üstün olduğu hususunda görüş ayrılığına düşmüştür: Hakkın kendisi adına tanıklık ettiği kimse mi, yoksa Hakkı kendisine

tanık tutan kimse mi? Örnek olarak Yahya ve İsa peygamberleri verebiliriz.

Bu konudaki görüşümüz şudur: Kendisi için tanıklık eden ve özünde doğru olan kimse, daha yetkin, daha tam ve daha üstündür. Çünkü o, kendisi hakkında tanıklıkta bulunduğu hususta ancak kemali hakkındaki kesin bir zevke dayalı olarak tanıklıkta bulunmuştur. Onun bu tanıklığı, o esnada ihtimalden uzaktır. Öyleyse bu kişi, kesinleşmiş zevk ile -artık ihtimal ortadan kalkmıştır- hakkında tanıklık edilenden daha üstündür. Binaenaleyh bu makam daha üstündür. Edepli, insaflı ve Allah yolunu bilen kimsenin özelliği, adamların derecelenişi üzerinde konuşmak değildir. Bunu bilse bile, edep kendisini konuşmaktan alı koyar. Bu nedenle şöyle deriz: Edepli insan, (adamların değil), makamların derecelenişi üzerinde konuşuruz. Böylelikle bu konuda sorumluluktan kurtulur ve bu hususta sorumlu tutulmaktan kurtulur. Çünkü makamların bir talebi yoktur. Talep, makamlarla nitelenenlere aittir. Öyleyse edepli insanın hali, zikrettiğimiz şekilde (makamlar hakkında konuşmak) olmalıdır.

Bütün bu zikrettiklerimizi bu menzile ulaşan kimse müşahede eder. Ona ait harf, lam'ın elif ile ülfetidir. Bu, ilk bileşik harftir ve onu şekli bir yapmıştır. Öyleyse elif lam'dan (ayrı) bilinmemiştir ve tekillere bitişmiştir. Ayrılmaları mümkün olmayınca, elif ve lam, adeta bir harftir. Lam'ın şekli elif'in şeklinden ayrılmaz ve göz kendisini göremez.

Şöyle denilebilir: 'Kulak 'la' denilirken kendisini algılar.' (Cevap olarak deriz ki): Lam hareke taşırken elif'in hareke taşımadığı bilinmelidir. Dolayısıyla elif'i söylemek mümkün değildir. Bu nedenle, elif'in ortaya çıkması için, lam harekesi işba edilerek okunur ki, kast edilenin diğer lam değil, lam-elif olduğu anlaşılır. Böylece kâtip de kendisine özgü tarzda onu yazabilir. Aralarında ülfet gerçekleşmiş olduğu için, elif lam'dan ayrılmaz. Aynı şekilde, bir hadiste zikredildiği üzere, Hak duyması, görmesi olduğunda insan da lam'ın elif'e bağlanması gibi Hakka bağlanır. Bu nedenle, 'la-ilahe illallah' ifadesinde (kelime-i tevhit) önce 'la' ifadesi zikredilmiştir. İlahlığın elif'i cahil müşrikin kabul ettiği Allah'ın dışındaki bütün ilahları reddetmiştir. Bunu ise kulu ve rabbi içeren bir harf ile yapmıştır. Çünkü o, lam'ın ve elif'in medlulünü içerir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Ben, Ebu Bekir ve

Ömer buna iman ettik.' Böylelikle o ikisini imanda kendisine ortak yapmıştır. Hâlbuki onlar, orada değildi veya vardılar, fakat Hz. Peygamber onların adına bu sözü söylemişti. Hak kendisinin birliğine tanıklık edince, kendisinden ve kuluna da (vekil olarak) bu tanıklığı yapmış ve lam-elif (hayır) getirmiştir. Bu nedenle de lam-elif diye isimlendirilmiştir. Hâlbuki 'lamü'l-elif' şeklinde mârife kullanmamıştır. Böylelikle iki harf ile isimlendirmiştir. Bunun nedeni, belirli geldiğinde duyan kişinin Allah'ın, bu belirli harfi değil de, tamlamayı kast ettiğini zannetmesini önlemektir. Böylelikle bu harf, Rame-hürmüz ve bale-bekke gibi (bileşik isim) yerine geçmiş, Abdullah (Allah'ın kulu), Abdurrahman (Rahman'ın kulu) gibi tamlamalı isimler yerine geçmemiştir. Bu nedenle Bale-bekke, Rame-hürmüz, Bilal-abad gibi kelimelerde irabın yeri hakkında görüş ayrılığı var iken Abdullah, Abdurrahman gibi tamlamalı isimlerde böyle bir görüş ayrılığı yoktur. Çünkü bu ismi veren, hiç kuşkusuz ki, tamlamayı kast etmiştir ve bu zorunludur. Bu isimleri tamlamalı isimler gibi sayan kimse, irabın yerini birinci ismin sonu yapar. Bu bileşik isimleri Zeyd ismi gibi tekil isim sayan kimse ise, irabın yerini kelimenin son harfi sayar. Aynı şekilde lam-elif harfinde de bir görüş ayrılığı vardır. Bu görüş ayrılığı, yazıldığında bu harfin hangi ayağının elif ve hangi ayağının lam olduğu hususundadır. İnsanların bu konudaki değerlendirmeleri birbirinden farklı olmuştur. Yazıyı söylenişle kıyaslayan kimse için lam, sıralamada ister önce ister sonra gelen ayak olsun, hattatın önce yazdığıdır. Yazıyı söylenişe göre dikkate almayan kimse ise, meseleyi farklı değerlendirir ve bu konuda dilediği gibi hareket eder. Böylelikle dilediği ayaklardan birisini lam sayarken, ötekini elif sayar. Çünkü, lam'ı kendi hakikatinden çıkartan karışma nedeniyle, o ikisinden her birisi ötekinin suretine göredir. Aynı şekilde insan-ı kâmil ve Allah da, birbirine karışma (iltifaf) konumuna inen bir surettedir. Öyleyse fiili kulun kudretine nispet edersen, bunun ilahi bildirimde bir yönü olur. Fiili Allah'a nispet edersen, ilahi bildirimde bunun da bir yorumu vardır.

Bu konuda akli delillere gelirsek, gerçekte çelişik olmasalar bile, akıl sahiplerinde deliller çelişme halindedir. Fakat akılcıların delilini kuşkudan ayırma güç ve çetindir. Aynı şey ilahi bildirimde de güçtür. Aynı şekilde, kulun hakikatinde de bu durum güçtür, bunun nedeni emrin onunla ilgili olmasıdır. Binaenaleyh sadece emredileni yapmaya

gücü veya yasaklanan bir şeyden uzak durmaya ve imkânı olan kimseye bir şey emredilebilir ve yasaklanabilir. Böylelikle, bu hususta hitabın hikmeti de ortadan kalkacağı için fiilin kuldan -ki yükümlüdür- olumsuzlanması güçtür. Başka bir ilahi haber veya aklî değerlendirme ise, kula nispet edilen fiilin gerçekte Allah'a ait olduğu hükmünü verir. Böylelikle bu iki hüküm, hem akıl hem nakil bakımından çelişir. İşte burası hayretin gerçekleştiği yer olduğu kadar aynı zamanda bu konuda delillerini inceleyişlerinde akılcılar ile kendi delillerini inceleyişlerinde nakilciler arasında görüş ayrılığının gerçekleştiği yerdir. İşin gerçeğini sadece keşif ehli bilebilir. Onlar Allah ehlinin seçkinleridir. İnsanın suret üzerinde yaratılmış olması, fiilin kendisine ait olmasını gerektirirken yükümlü tutulma da bu durumu güçlendirir, duyu buna tanıklık eder. Öyleyse bu, delil olmada daha güçlüdür. Bütün bunların asıl hükme göre Allah'a dönmesi durumu değiştirmez. Çünkü bu durum bu değerlendirmeyi ortadan kaldırmaz. Bu nedenle de kesbi kabul edenlerin (Eşariler) kanıtları zayıflamıştır. Bunun nedeni, Eşarilerin kesbi kabul etmiş olmaları değildir. Aksine diğer grup da onu kabul eder, çünkü o, şerî bir haberdir ve aklî bir durumdur. İnsan kendinden bu durumu bilir. Eşarilerin delillerinin zayıflamasının nedeni, yaratılmış kudretten eseri dışlamış olmalarıdır.

Ülfet menzili içindeki bu faslı öğrendikten sonra, tekrar bu tarzdan farklı bir şekilde, başladığımız konuya dönüyoruz. Onu açıklama tarzında dile getireceğiz.

Bilmelisin ki, bu menzil, yedi bedel'in sefer (yolculuk) menzilidir. Onlar, bir araya gelen ve birbirleriyle ülfet eden kimselerdir. Bununla birlikte birbirlerine karşı kabz halindedirler ve birbirlerini inkâr ederler. Üstelik kendi aralarında bir dostluk da vardır. Onların mârifet bahsinde iki seferleri vardır: Birincisi mazharlarında kendilerinden İlah'a doğru sefer ve yolculuktur. Diğeri ise, yine kendilerinden zat'a doğru yolculuktur. Onların İlah'a dönük seferleri kendi rabliklerindendir. Zat'a dönük seferleri ise, kendi zatlarındandır. Bu nedenle onlar zata sefer etmek istediklerinde, Yemen'e doğru yönelirlerken İlah'a yolculuk etmek istediklerinde ise Şam'a ve kuzey şehirlerine yönelirler. Hangi yöne yönelirlerse yönelsinler, onların istidatları türlü türlü olsa bile, kendisine muhtaç oldukları ölçüde eşittir. Çünkü gıdalar yönlerin değişmesiyle değişir. Bu nedenle onlar, her yöne dönük besinden ancak o yöne giden

yolcunun mizacına uygun besini alırlar. Bunun amacı, kendisiyle maksadı arasına bir hastalığın girmesini engellemektir. Bu hastalık, yönlerdeki farklı arzular ve bu arzuların mizaçtaki etkileridir. Bu durumda istidadın da değişmesi gerekir. Şu var ki onların yolculuklardaki kalışları da azdır ve kendi vatanlarına geri dönerler. Yemen'e doğru yöneldiklerinde ise, orada yirmi dört gün kalırlar ve orada amaçlarını elde ederler, başka bir sene geri dönerler. Şimale doğru yolculuğa çıktıklarında ise, altı gün kalırlar. Altı günde amaçlarını gerçekleştirir ve başka bir seneye dönerler. Onların seferleri ve yolculukları, bedensel değil, ruhanidir.

Yemen'e (sağ yöne) yolculuklarında elde ettikleri ilimlere gelirsek, bunlar ıstılam ilmi, perde ardından tecellilerin ilimleri ve zevk ilmidir. Kuzeye doğru yolculuklarından elde ettikleri ilimler ise, kendilerine gerçekleşen tecelliye göre, yakinin artışından (kaynaklanan) ilimler, kulluk ilmi ve kabz ilmi ve halvetlerin meydana getirmiş olduğu zevk ilmidir. Kendisine yerleştikleri mekân Mekke'dir. Çünkü Mekke'nin ruhaniliğine konuk olmak, konuklukların en kâmilidir. Çünkü Mekke Allah teala'nın buyurduğu gibi *'şehirlerin anasıdır.'*[142] Başka bir ayette ise *'her şeyin meyveleri orada devşirilir'*[143] buyrulur. Böylelikle genelleştirmiştir. Başka bir ayette ise *'katınızdan bir rızık'*[144] demiştir. Hâlbuki onu başkasına izafe etmemiştir. Öyleyse bunlar, vehbi ilimlerdir. Bunlar ile onların ruhları hayat bulur. Mekke'nin dışındaki bir şehir hakkında aynı şeyi söylememiştir. İşaret ettiğimiz bu ilimler ise, hali zillet ve yoksulluk, makamı ise celal, kabz, heybet, havf (korku) olan kimse adına gerçekleşebilir. Kulun nitelikleri söylediğimiz gibi olduğunda, Allah teala onun haline izzet, zenginlik, güzellik, bast, kendisiyle ünsiyet, kendisi adına değil başkası adına ümit ihsan eder. Çünkü kendisi adına Rabbinden güvendedir. Çünkü o *'Dünya hayatında onlar için müjde vardır'*[145] denildiği gibi müjdelenmiştir. Hakkın verdiği müjde, bir haktır ve neshedilmez. Böyle bir müjde olduğunda, -fakat nass ise- tuzaktan güvende olunur. Bu menzilde garip bir zevk vardır ki başkasında bulunması mümkün değildir. Şöyle ki: Herhangi bir halde bulunduğunda, Allah o halde sana o halden bir bilgi verir. Bu halde, bir şeyi bilmekten o şeyi görmeye intikal eden kimse gibi çıkmazsın. Söz konusu kimse adına tek bir şeyde daha çok açıklık gerçekleşir. Aynı şekilde bu menzil de öyledir ve ondan bir menzildir. Söz konusu kişi, iki zıddı bir araya getirmeyi öğrenir. Bu, bir zıddın kendi zıddında bulunmasıdır. Bu bilgi

en güçlü bilgidir. Onunla vahdaniyet öğrenilir. Çünkü bu bilgi sahibi öyle bir hal müşahede eder ki, bir şeyin kendi zıddının aynı olduğunu bilmemesi mümkün değildir. Böylelikle mutlak birliği çoklukta idrak eder. Fakat bu idrak, matematikçilerin yöntemine göre gerçekleşmez. Çünkü onların yöntemi, vehmi bir yöntem iken bu yöntem müşahede edeli kesin bir yöntemdir.

Bu menzilde gözükenlerden birisi de, öncekilerden Ebu Said el-Harraz idi. Ben bu menzile girdiğimde ve benim adıma gerçekleşen haller gerçekleştiğinde, bu durumu bizzat kendisinden duydum. Onun gerçek olduğunu ve insanların onu inkâr ederken de bir hakikate dayandıklarını anladım. Çünkü onlar bunu akla göre inkâr etmektedir. Akıl ise, teorik gücü yönünden, bundan daha fazla bir güce sahip değildir. Bütün gücünü sarf eden kimse, hiç kuşkusuz ki, görevini yerine getirmiş demektir. Bizim ayağımızın üzerinde sabit olduğu ve yerleştiği (bilgi) budur. Herhangi birinin dile getirdiği iddiayı da inkâr etmeyiz. Fakat bize inkâr etmemiz emredilirse, dinen onu inkâr ederiz. Bu inkâr da bir gerçektir. Bu durumda inkâr edilmesi zorunlu bir durum müşahede etmişizdir. Nitekim daha önce de onu aklen inkâr etmiştik. Şeriatın bir gücü vardır. Şeriat kendi hakikati bakımından bu gücü aşamadığı gibi aşnı şey akıl için geçerlidir. Zevkin bir gücü vardır ve bu güce göre ona davranırız. Nitekim bütün güçleri de kendilerine nispet edilen güçlerine göre kullanırız. Öyleyse biz vakte göre hareket ederiz. Bu bağlamda akılla birlikte aklın inkâr ettiklerini inkâr ederiz. Çünkü o esnada vaktimiz akıldır. Aynı şeyi keşif yoluyla veya şeriata göre inkâr etmeyiz. Şeriatla birlikte olduğumuzda (vaktimiz şeriatın hükmünü dikkate almak olunca), şeriatın inkâr ettiğini inkâr ederiz. Çünkü bu esnada vaktimiz şeriattır. Fakat aynı şeyi akla veya keşfe göre inkâr etmeyiz. Keşfe gelirsek, bu durumda hiçbir şeyi inkâr etmeyiz. Aksine her şeyi yerli yerinde onaylarız. Öyleyse kimin vakti keşif olursa, kendisi inkâr edilir, o ise hiç kimseyi inkâr etmez. Vakti akıl olan kimse ise, kendisi inkâr edilir ve kendisi de inkâr eder. Kimin vakti şeriat olursa, kendisi de inkâr eder, kendisi de inkâr edilir. Bunu bilmelisin!

Bilmelisin ki, bu menzilin bir hali vardır ki, başka bir menzile ait olamaz. Bu hal, ilahi isimlerin hüviyetinin bilgisini kazandırmasıdır. Bu durum 'hüve' hakikatinin verisinden farklıdır. Çünkü 'hüve'nin hakikatinin bir yönü, ancak bu müşahede yerinde ve menzilinde müşahede

edilir ve öğrenilir. Çünkü bu menzilde zâhir olan, bâtın olanın aynıdır. Şu var ki Hakkın hüviyeti, bu menzile girmez. İlahi isimler hakkında söylediğimiz bu hususu onların kendileri (enaniyet) bakımından değil, hüviyetleri bakımından söyledik. Bilmelisin ki bu menzile girdiğinde, peygamberlerden bir grup ile bir araya gelirsin ve kendilerine özgü zevklerden sahip olmadığın bir takım bilgiler alırsın. Bu durumda söz konusu bilgiler peygamberler adına zevk yoluyla gerçekleştiği gibi senin için de keşf yoluyla gerçekleşir. Böylelikle senin adına onlardan delillerin ve alametlerin bilgisi meydana gelir. Artık yeryüzünde ve gökte hiçbir şey sana gizli kalmaz. Sana her ne gözükürse, kendisini ayırt eder ve bu menzile ulaşmamış olan bir başkası onu bilmezken sen onu öğrenirsin. Bu bir keşif bilgisidir. Çünkü sen onu -sana ait bir zevk olmadığı için kendinden görmeden- alamet vasıtasıyla müşahede edersin. Peygamberlerden kıdem bilgisini de öğrenirsin. Bu bilgi değerli bir bilgidir ve onun sayesinde öğrenmiş olduğun sırları ve bilgileri mertebelerden ayrıldıktan sonra muhafaza edebilirsin. Söz konusu mertebelerde senin adına gerçekleşen bilgi ve sırlar gerçekleşmişti. İnsanların büyük kısmı, gördüğü şeyleri (mertebeden ayrıldıktan sonra) unutur. Bu peygamberden bu bilgi onun adına gerçekleştikten sonra, nebiler (bilgilerini) koruduklarını gibi o da (bilgisini) korur. Aynı zamanda peygamberlerden âlemde şeriatlar bilgisini öğrenirsin. Bu ilmin kaynağı nedir, nereden alınır? Bazı hükümlerde şeriatlar niçin değişir? Hangi hususlarda aynı ve ortaktırlar? Öyle ki bu kişi, keşfinde Allah'ın yardımıyla desteklenmemiş olsaydı, nebilik iddiasında bulunurdu. Fakat Allah velilerini desteklemiş ve kendilerine ait olmayan iddialarda yanılmaktan onları muhafaza etmiştir. Çünkü onlar insanların nezdinde kendi hazlarından uzaklaşmışlardır. Fakat Allah'ın katında kendi hazlarından uzaklaşmış değillerdir. Hakkın Hak için talep edilmesi mümkün değildir. Hak haz için talep edilir. Bu bağlamda talebin yararı, talep edilen şeyin elde edilmesidir. Hak ise, herhangi bir kimse tarafından elde edilemez ve (bu yönden) bir bilen tarafından talep edilemez. Sadece haz için talep edilebilir.

Bu ilimden âşıklar tedavi edilir. Muhabbet onlarda ifrata kaçtığında, bu mertebeden çektikleri azap halinden kendilerini kurtaracak rahatlık ilacı onlar için çıkartılır. Söz konusu azap, sıkılma, daralma gibi aşkın yol açtığı durumlardır. Bu nebileri müşahede etmekten, aynı za-

manda, kulları arasında hakkın vekilleri olan kimselerin kendisine muhtaç oldukları rahmet, kahır, güç, yumuşaklık gibi şeylerin bilgisi öğrenilir. Bunlar, vekil (naib) olduklarında insanlara karşı davranışlarını belirlediği gibi kendi nefislerine ve Hakka karşı da onlara göre davranırlar. Böylelikle bütün bunları elde ederler. Böyle bir insan sıradan insanlar arasında naiblik derecesini elde etmemiş olsa bile, kendisine özgü âlemde o Allah'ın vekilidir. Kendisine özgü âlem ise, kendi nefsi, -ailesi ve çoluk çocuğu var ise- ailesi ve çocuklarıdır. Bu menzildeki insan peygamberlerden bir sır öğrenir. Söz konusu sır vasıtasıyla bilgisiz, bilgisizlik ölümünden hayat bulduğu gibi Allah da ölüleri onunla diriltir. Çünkü o da ülfet menziline racidir. Çünkü bir şeyin hayatı, kendisiyle ülfet etmesinden ve el-Hay isminden kendisine bakmasından kaynaklanır. Bu isim, bileşik değildir. Aynı zamanda 'muhallak (tam yaratılmış)' ifadesinde geçtiği üzere tam yaratılış onun adına gerçekleşir. Bu menzilde onun adına muhallak olmayan yaratılışın bilgisi gerçekleşmez. Eksik yaratılışın bilgisi, ancak başka bir menzilden meydana gelebilir.

Bu menzilde, nebilerden tasavvur bilgisini öğrenir. Bu bilgi, bileşik olmayan tekillerin bilgisidir. Bu menzilden anlamlar suret giyer. Böylelikle alim meseleleri kendi nefsinde tasvir eder, sonra onları öğrenenlere en güzel şekilde onları gösterir. Bunlar, 'muhallak', yani tam yaratılış sahibidir. Hata ederse, başka bir menzilden kaynaklanır. Bu menzilde âşıkta meydana gelen aşkın sebebinin ne olduğunu ve başka birine değil de sadece kendisine bağlanmasını sağlayacak şekilde âşık ile maşuku birbirine bağlayan bağın ne olduğunu öğrenir. Acaba âşık niçin bilgisine göre daha güzel olan birisinden kendi gözünde daha güzel görmektedir. Kölesi olsa bile, niçin maşukunun otoritesi altına girmektedir? Niçin maşuk olduğunda, otorite efendiden köleye geçmektedir ve onun emir ve yasakları altına girmektedir? Böyle bir durumda kölesinin kendisine verdiği emre karşı çıkmayı aklından bile geçiremez. Nasıl oluyor da efendilik köleye, kölelik ise efendiye intikal etmektedir? Köle efendi de açık bir şekilde nasıl hüküm sahibi olmaktadır? Niçin onu kendinden daha büyük gördüğünü zannetmektedir? Kendi mutluluğunu kölelikte ve onun önünde zelil olmada görmektedir? Hâlbuki o, doğası gereği başkanlığı sevmektedir. Niçin aşk, doğasına etki etmektedir? Bu sayede ruhların doğa üzerindeki otoritesi onun adına belirginleşir. Aşk ruhanidir ve ruhun hakikatinin gerektirdiği şeye kendisini çevirmiştir. Çünkü

ruhun kendisinde başkanlık (duygusu) yoktur ve böyle bir nitelik kabul etmez. Bu insan şunu da öğrenir: Aşk doğal ve ruhani (aşk) diye bölünür mü? Yoksa o, ruhun özelliklerinden birisi midir? Yoksa aşk, hayvanda ve bitkilerde de bulunması nedeniyle, doğanın özelliklerinden birisi midir? Bir insan bir cariyeye veya oğlana âşık olup da bütünüyle kendisinden niçin geçer ve belirttiğimiz bu durumda olur? Hâlbuki insan kendisini altın, gümüş, akar, mal gibi insan olmayan bir nesneye ise kendisini aynı şekilde bırakmaz. Bu, kıymetli bir bilgidir. Bu nedenle insan, zikrettiğimiz dünyevi malların dışında, kendisini sadece Hakkın sevgisine böyle bırakır. İnsan, Hakka olan sevgisinin tümel mi, yoksa tikel mi olup olmadığını öğrenir. Bunun anlamı şudur: Acaba insan Hakkı doğası ve ruhu yönünden bütünüyle mi sever, yoksa sadece ruhu yönünden mi Hakkı sever? Çünkü doğal sevginin bu ilahi mertebeyle ilgisi yoktur. Acaba bu mertebenin doğal sevginin kendisiyle ilgili olduğu bir mazharı var mıdır, yok mudur? Bütün bunlar, bu menzilin bilgisinin özelliklerindendir. Bu menzilin ilimlerinden öğrenilen hususlardan birisi de, zamanın ve onun niçin döndüğünün bilgisidir? Acaba o, var olan bir durum nedeniyle mi yoksa var olmayan bir durum nedeniyle mi döner? Acaba gece ve gündüz zaman mıdır, yoksa onlar bir zamanın bulunduğuna delil midir? Gece ve gündüz zamanda mı meydana gelir? Bu menzilden, ruhları indirtmek için konulmuş bedenler, onların suretleri, şekilleri, yapıları, üzerlerine işlenen şeyler, onlardan meydana gelen şeyler, bir süreleri olup olmadığını öğrendikten sonra ise süreleri öğrenilir. Özellikleri, doğaları ve Allah'ın kendilerinde yarattığı etkileri yönünden harfler ve yıldızlar öğrenilir. Bu etkinin kimlerde olduğunu, bunların etkilerinden neyle sakınılacağı bu menzilden öğrenilir. Bağladığında ise, bağladığını nasıl serbest bırakacağın veya serbest bıraktığında ise, serbestlikten nasıl bağlayacağın bu menzilden öğrenilir. Bu menzilden şu mısrada dile getirdiğimiz husus öğrenilir:

Hak bilinmezlik ve bilinme arasında
İnsanlar terk edilmişlik ve ülfet edilmiş arasında

Şe'n nitelik ile nitelenen arasında
Hal makbul ve sarf edilen arasında

İşte bunlar, bu menzilin içerdiği bazı hususlardır. Menzilde başka pek çok şey vardır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ YETMİŞ DOKUZUNCU BÖLÜM

Muhammedî Makamdan İtibar Menzili ve Sırlarının Bilinmesi

Fiillerdeki tecellisi mümkün değil
Bizce, başkası için ise mümkündür bu

Bu imkâna delil kendi fiiliyle getirilir
Kul aciz iken fiilde nasıl görülür

Bir kısmı Hak âlemde zâhirdir der
Bir kısmı der ki, Hak vermemede faildir

İşin gerçeği acizlik ve hayret
Bu ise ancak başarıya erene aydınlanır

Bilmelisin ki, bir mazharın dışında zati tecelli, hakikat ehli arasında imkânsız sayılmıştır ve bu konuda bir görüş ayrılığı yoktur. Mazharlarda tecelli ise -ki bu inanç suretlerindeki tecellidir- herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın gerçekleşir. Akledilirlerde tecelli de, bir görüş ayrılığı olmaksızın gerçekleşir. Bu ikisi, itibar tecellileridir. Çünkü bu mazharlar, ister akledilirlerin suretleri olsun ister inanç suretleri olsun, bilgiyle üzerinden geçilen bir köprüdür. Başka bir ifadeyle bu suretlerin ardında görülmesi ve bilinmesi mümkün olmayan bir varlık olduğu bilinir. Görülmeyen ve bilinmeyen bu bilinenin ardında ise, bilinebilecek bir hakikat kesinlikle yoktur. Fiillerdeki tecellisine gelirsek -ki kendisinden var olanların meydana geldiği ve mazharların ortaya çıktığı zat ile var olanların ve mazharların ilişkisini kast etmekteyim- bu durum şu ayette belirtilir: *'Onları göklerin ve yerin yaratılışına tanık tutmadım.'*[146] Hak, bazı

kullarının inançlarında bu durumun geçekleşeceği inancını yerleştirmişken bazı kullarının inançlarına ise böyle bir şeyin gerçekleşmesini reddetme inancını yerleştirmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Allah inanç suretlerinde tecelli eder. Öyleyse bazı kimseler, kendisinin ve başkasının fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olduğunu ve bununla birlikte onları kendi kudretinden görür. Bilir ki, fiiller, ilahi kudretten meydana gelir. Bununla birlikte kendi kudretinin veya başkasının kudretinin fiilin var edilme ve yokluktan varlığa çıkartılması esnasında güç yetirilene ilişmediğini görür. Böyle birisi, hakkın fiillerde ancak burada gerçekleşmiş olacağı şekilde tecelli edeceğini kabul eder. Böylelikle bu tecelliyi imkânsız sayar. Kendi fiillerinin kadim kudret tarafından değil kendisi tarafından yaratılmış olduğunu bilip de, onları ancak varlıkları esnasında görürse, bu inanç sahibi insaflı olursa, kudretinin fiilin yaratılmasına iliştiğini görmez. O sadece kendisindeki hareket ile organın bu tecellinin gerçekleşmesine iliştiğini görür. Bu hususta meseleyi bilenler arasında görüş ayrılığı vardır ve bu, dünyada ve ahirette ortadan kalkmaz. Şu var ki dünya, kendi hali gereği, bu ve benzeri konularda çekişmeyi gerektirir. Cennette ise bu konuda çekişme söz konusu değildir. Çünkü her bir görüşü Hak, sahibinin inancına göre, onaylamıştır. Ahirette birinci kişi adına fiillerde tecelli edeceği inancını korumuş iken diğeri hakkında ise fiillerde tecelli etmeyeceği bilgisini korumuştur. Bununla birlikte tecellinin gerçekleşmeyeceği veya gerçekleşeceği inancı sabit olsa bile, tecelli gerçekleşir. Fiillerde tecelliyi imkânsız sayan, onu kabul edenin Haktan gördüğünü görür ve bu tecellide gördüğünü öğrenir. Nitekim burada da kendisinden çıkan akledilirleri bilir. Bu diğer kişi ise, imkânsızlığı kabul eden kimsenin Allah'tan öğrendiği şeyi öğrenemez. Buradan işin sorunlu olduğu ortaya çıkar. Allah teala kitaplarında ve peygamberlerinin diliyle bize hitap ederken tecellinin olacağını ortaya koyan olduğu kadar aynı zamanda onu akılcıların düşüncelerinde de ortaya koyan ve onaylayan da Allah'tır. Böylelikle akıllar, tecellinin gerçekleşmeyeceği şeklindeki bilgiyi fikir güçlerinden alır. Bu perde hiçbir zaman ortadan kalkmaz. Yükümlülük ise, her iki grup arasında bir görüş ayrılığı olmaksızın, fiillerin kazanılmış olduğu yönüyle kesindir. Görüş ayrılığı, iki kudretten hangisinden var edildiği hususundadır. Allah teala şöyle buyurur: *'Onlara nasıl yaptığımız size göründü.'*[147] Bu, tecellinin fiillerde gerçekleşeceğini kabul edenlerin en güç-

lü delili olduğu gibi aynı zamanda bunu reddedenlerin de en güçlü delilidir. *'Bakmazlar mı, Rabbin gölgeyi nasıl da uzatır.'*[148] Burada görme 'e' edatına bitişmiş, görülen şey 'nasıl' yapılmıştır. Fiillerde tecelliyi kabul etmeyen kimse şöyle der: 'Burada Hakkın zatını görmüyoruz. Hâlbuki O, gölgenin uzamasına keyfiyet vermektedir. Hâlbuki biz onu görmüyoruz. Biz sadece yoğun şahıslardan gölgenin uzadığını görmekteyiz. Bu gölgeler, üzerinde bulundukları cisimlerin üzerine ışıkların yayılmasını engeller. Buradan şunu anladık: Bu hitapta görmek, zikretmiş olduğumuz 'nasıl' ifadesiyle ilgili olmalıdır. Bu ise, başkasından değil, Allah'tandır. Başka bir ifadeyle Allah kesif şahısların dikilip bir yönlerindeki nurların bu şahıslar nedeniyle mekânlara yayılmasının engellenmesini dileseydi, onların bu engellemeleri gölge diye isimlendirilirdi. Ya da bu gölgeler o mekânlar üzerine ışığın yayılmasını engellerdi ve mekânlarda başka bir ışık yaratılmazdı. Bu perdelenmiş ışık ise, iradesi bundan eksik kalacağı için, o mekânla üzerine yayılamazdı. Nitekim Allah şöyle buyurur: *'Sonra onu kolaylıkla kendimize çekeriz.'*[149] Burada çekme, mekânın görülmesini sağlayacak şekilde ışığın ortaya çıkmasıyla gölgenin kendisinden çıktığı şahsa göre dönmesidir. Burada çekilen gölge duvara değil, Allah'a çekilmiştir. Duyuda ve gözün gördüğü kadarıyla, gölgenin çekilmesi ve kesif şahsın yönüne doğru toplanmasının nedeni ışığın ortaya çıkmasıdır. İlahi konularda en fazla ve büyük hayretin ortaya çıktığı mesele, fiillerdeki (tecelli) meselesi, bilhassa da yaratıkların fiillerinin kınanmaya ve övülmeye konu olmalarıdır. Fiillerin iyi veya kötü değerlendirmesine tabi tutulması, onları yaratıkların fiilleri olmaktan çıkartarak kendilerinden ortaya çıkma halinde yaratılmamışlardan başkasının fiilleri yapar. Allah'a ait bütün fiiller, fiili yaratılmıştan olumsuzlayan muhalifin mezhebine göre iyi ve güzeldir. Hâlbuki herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın, fiiller için kötülük (hükmü) sabittir. Söz konusu kişi, Allah katından kınanmanın bu fiile ilişmiş olduğunda tereddüt etmez. Bunun sebebi ise, Allah'ın o konudaki övgüsüne aykırı olarak meydana geldiğinde, kesbtir. Söz konusu fiil ya emredilmiştir fakat kişi onu yapmamıştır veya yasaklanmış bir iştir, fakat kişi onu yapmıştır (kınanmanın nedeni budur). Bunun içindeki kendindedir. Şair böyle bir mesele hakkında şöyle demiştir:

Hayretten hayret sadır oldu
Keşke, keşke! Hayrete düşülmeyen kim vardır?

Ben 'ben' dersem, der ki hayır
O ben derse, ödünç olmaz

Ben mecburum ve fiilim yoktur
Yaptığımı zorunlulukla yaparım

Fiilimin dayandığı kimse
Onun fiillerinde seçim yoktur

Ben ve O aynı noktadayız
O noktanın ise bir kararı yok

Bu bölümde söylediklerimizle hakkında hayretini artıracak hususları sana öğrettik. Zikrettiklerimizi söyledikten sonra bilmelisin ki: Bu menzil, gerçekte hayret menzili ve gayret makamıdır. Bu menzilin ilimleri arasında -ki o hayret bölümüne dahildir- yokluğun olmakla nitelenmesi vardır ki olmak kendisini gerektirir. Bunun yanı sıra, Hakkın var olanları yoklukta yaratmayla nitelenmesi, yokluğun belirli bir tarzda yaratılmasının bilgisi vardır. Bu yaratılış sonucunda şöyle denilir: Failin fiili bir şey değildir ve şey olmayan fiil olmaz. Hak onu kendisine nispet etmiş ve şöyle demiştir: *'Dilerse sizi giderir.'*[150] Yani sizi yokluğa katar. *'Başka bir yaratılış getirir.'*[151] Burada Hakkın yokluğa katmayı meşiyete nasıl izafe ettiğine bakınız! Hâlbuki onu kendisiyle yaratmanın gerçekleştiği kudrete izafe etmemiştir. İlahi kitaplar, böyle ifadelerle doludur ve bu menzil de onları içerir. Bu konuda işin doğrusu şudur: Var olanlar zikredildiği üzere yoklukla nitelenme halinde -ki yokluk mümküne aittir, hale ait değildir- sabit hakikatlere sahiptir. Hak onları varlık için izhar edip de kendilerine halini giydirmiş ve yokluk halinden soyutlamıştır. Böylelikle de kendisi var eden diye isimlendirildiği gibi bu 'ayn' da mevcut diye isimlendirilmiştir. Böyle ise, Hakkın onları kendisinden çıkarttığı şeye -ki o yokluk halidir- geri çevirmesi uzak görülemez. Bu durumda Hak onları yok edici olmakla nitelenirken onlar da madum olmakla nitelenir. Artık bunun hangi nitelikle geldiğini öğrenmeye gerek yoktur. Bize sorulursa, biz her iki durumun ve halin gerçekleşmesi-

ni de meşiyete ait sayarız ve birbiriyle tartışan iki hasım bu görüşü kabul eder. Bu ayn-ı sabite'nin varlığa nasıl katıldığı sorulursa, onu kudrete ve meşiyete izafe ederiz. İki hasım bunu da kabul eder. Anlatmak istediğimiz şeyi anladıysan, hepsini meşiyete katabilirsin. Bu, en doğrusu ve en uygun olanıdır ve öyle yaparsan, bu konuda tartışmaktan kurtulursun. Öyle ki bütün gruplar bu konuda tartışmadan uzak kalır. Allah'ın onların nurlarını gidermesi de bu konuyla ilgilidir. Başka bir ifadeyle nurlarını gözlerinden giderir. Fakat gözlerinden nurun giderilmesi onun yok edilmesini gerektirmez. Bundan anlaşılan şey şu değildir: Allah onların gözlerinden nuru yok edip onları görmez bir halde karanlıklarda bırakır.

Bu menzilin ilimlerinden birisi de, Hakkın bir topluluğu içlerinden sadece birisinin yerine getireceği bir iş için göndermesidir. Bu menzilin ilimlerinden birisi de, görmeden, vurmadan ve atmadan bilginin var olmasıdır. Acaba bu fiiller, öğrenci için öğretmenin sözü konumuna nasıl geçmektedirler? Biz bu sanattan, bakıştan (bilginin meydana gelmesini) tattık. Bilmelisin ki, güneşin nuruyla bakmak çokluklarına, uzaklıklarına rağmen bütün görülenleri içerir. Üstelik onları uzun bir zaman diliminde görmez. Aksine gözden çıkan ışığın görülenlerin üzerine yayılma anı, gözün kendilerini idrak etme anıyla birdir. Burada bir zamansal sıralama veya uzama yoktur. Bununla birlikte, söz gelişi neden ve nedenlinin varlıkta eşit olmalarına rağmen belirli bir sıralamada gelmesi gibi, akledilir bir sıralama olabilir. Aynı şey lahza, vurma veya atma da Allah'ın kendilerine yerleştirmiş olduğu bir takım ilimleri içerir. Vurandan veya atandan veya düşünenden bu fiiller gerçekleştiğinde, o vuruşun gücündeki bütün bilgileri idrak eder. Bu durum, güneş ışığıyla bakışın o bakışın gücündeki bütün görülenleri vermesine benzer. Burada vurma veya diğer fiillerde bir eksiklik yoktur. Çünkü o, güneşin görülenlerin büyük kısmı üzerine yayılması gibi, sonsuz bilgileri içerir. Eksiklik, idrak edenin kalbinde meydana gelir. Bu durum, güneşin aydınlattığı bütün cisimleri görmeye imkân vermeyen gözün eksikliğine benzer. Bütün bunlar, idrak eden -söz gelişi mekânda bulunmayan ruhlar gibi- zamanla sınırlananlardan ise, tek bir anda gerçekleşir. Böylelikle onlar, zamanda ve zamanda olmaksızın idrak edilenlerden idrak ettikleri şeyleri zamanda olmaksızın idrak ederler. Hz. Peygamber'in Hakkın iki eliyle kürek kemiklerinin -veya sırtına- arasına vurduğu, parmak-

larının serinliğini göğsünde hissettiği ve böylelikle öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini öğrendiğini belirttiği bir ifadesi buna işaret eder. Dilediğine dilediğini dilediği şekilde öğreten Allah münezzehtir. Allah'tan başka ilah yoktur. O, Alim ve Kadir'dir.

Hz. Peygamber'in Huneyn günü düşmanların yüzüne attığı toprak da bu konuyla ilgilidir. Bu toprak onların gözlerine isabet etmiş ve bozguna uğramışlardır. Bu atmanın ve bu vuruşun içerdiği şeylere bakınız! Bu bağlamda bakışa gelirsek, ben onu kimseden aktarmadım ve kimseden de duymadım. Ben onu bizzat kendimden gördüm. Bir baktım ve bu bakışın içermiş olduğu ilimleri öğrendim. Bana bir bakış verildi, onunla baktım ve bu bakışın içerdiği tüm bilgileri öğrendim. Bu zevkler ilmidir. Buradan, 'duyduğuyla görür, gördüğüyle duyar, konuştuğuyla işitir' diyenin sözü anlaşılır.

Bir kişinin topluluğun yapabileceği şeyi yerine getirmesinin faydasına gelirsek, bunun nedeni, Allah'ın bu cemaate olan inayeti ve nimetidir. Çünkü Allah onlar için bu iyilikte bir pay ayırmıştır. Bunun nedeni, bir kişinin topluluğun yapacağı işi yapmadaki eksikliği değildir. Bunun nedeni nispetlerin hakikatleridir. Çünkü bu konulmuş (vaz'î) değil, gerçek bir tertiptir. Bu durum (ilahi nitelikler arasında) Hayy'ın Alim'in önüne geçmesine benzer. Ya da Mürid isminin Alim, Kadir isminin Mürid isminin kapsamı altına girmesine benzer. Bu nedenle Mürid, Kadir'e özgü bir işi yerine getirmez. Ya da Alim mürid ismine özgü bir şeyi yerine getirmez. Hay, Alim ismine özgü bir şeyi yerine getirmez. Alim hay ismine özgü bir şeyi yerine getirmez. Mürid Alim ismine özgü bir şeyi yerine getirmez. Kadir Mürid ismine özgü bir şeyi yerine getirmez. Hâlbuki Alim Hayy'ın aynıdır, Mürid Kadir'in aynıdır. Hayat bilginin, bilgi iradenin, irade kudretin aynıdır. Ya da hayat Hayy'ın, o da Alim'in, o da Mürid'in, o da Kadir'in aynıdır. Diğer nitelikler de böyledir. Öyleyse nispetler farklı farklı iken hakikat birdir. Bilinen, nitelik, hal ve nitelenendir. Öyleyse toplam birliğin kendisinde hüküm olarak -varlık olarak değil- içkindir. Çünkü orada bu toplama ait mevcut hakikatler yoktur. O sadece tek bir hakikattir ve ne kadara ulaşırsa ulaşsın nispetleri vardır. İşte bu varlığın var olanlara yayılmasıdır. Başka bir ifadeyle bu, mevcut ve makul arasında, bir'in topluluğun yapacağı işi yapmasıdır. İşte bu menzil, zikrettiğimiz bu meseleyi içerir.

Bu menzilin ilimlerinden birisi de, unsurların ve türeyenlerin birbirlerine dönüşmesinin bilgisidir. Bu dönüşme, dönüşen ile kendisine dönüşüleni birleştiren bir bağla gerçekleşir. Bu bağlayıcı nispet ortadan kalksaydı, herhangi bir şey diğerine dönüşmezdi. Çünkü (bu bağ yok ise), bir şey ötekinden her yönden farklıdır. Bu nedenle Rab ile merbub arasında nispet bulunmuştur ve bu sayede rab kulun rabbi olabilmiştir. Hâlbuki merbub ile rabbin zatı arasında herhangi bir nispet ve ilişki yoktur ve bu nedenle de zattan herhangi bir şey meydana gelmez. Nitekim nedenleri ve nedenlilerden söz edenler bunu belirtmiştir. Öyleyse zat, zat olması bakımından eşyayı var etmeye yönelemez. Eşyayı var etmeye ancak buna güç yetiren olması ve engelin bulunmayışı yönünden yönelir. Bu durum ise, ilahlık diye isimlendirilen şeydir. Aynı şekilde Allah doğaları da başkalaşmalar nedeniyle garip bir şekilde sıralamıştır. Böylelikle ateş unsurundan sonra hava unsuru gelir. Hava unsurunu ise su unsuru takip eder. Su unsurunu ise toprak unsuru takip eder. Ateş ile su arasında bütün yönlerden doğal olarak birbirini itme özelliği vardır. Toprak ile hava arasında da doğal olarak bütün yönlerden birbirini itme hali vardır. Allah, her biri iki yön olsun diye, bu doğaların arasına vasıtalar yerleştirmiştir. Her bir yönün kendisini takip eden uçla özel bir ilişkisi vardır. Bu bağlamda Allah suyu ateşe dönüştürmek istediğinde -ki ateş suya doğası gereği zıttır- onu önce havaya, sonra ise o havayı ateşe çevirir. Allah'ın havaya dönüştürmeden suyu ateşe dönüştürmeyişinin nedeni, (kudretteki eksiklik değil) sadece karşılıklı ilişkinin varlığıdır. Doğa âlemindeki bütün dönüşmeler de böyledir.

Bu konunun ilahi mertebedeki durumuna gelirsek, bu konuya bu kitapta yaratılmışın zatının Yaratan'ın zatının niteliğiyle ve Yaratan'ın zatının yaratılmışın zatının niteliğiyle nitelenmesi bahsinde işaret etmiştik. Sonra Yaratan'ın zatı yaratılmışın zatının gerektirdiği özellikten soyutlandığı gibi yaratılmışın zatı da Yaratan'ın zatının gerektirdiği özellikten soyutlanır. Rab ile merbub arasındaki ilişki olmasaydı, merbub kendisine delil olamayacağı gibi ikisi de birbirlerinin nitelikleriyle nitelenmeyi kabul etmezlerdi. Bu nispet sayesinde Hak kullarını yükümlü tutmuş, onlara emir vermiş ve yasaklar koymuştur. Yine aynı nispet nedeniyle yaratıklar, emir ve yasakla muhatap olmuştur. Kalp sahibiysen ve zikrettiğimiz hususta 'şahit olduğun halde kulak verenlerden' isen, dikkatini çektiğim hususu iyice incele. Böyle olmazsan, büyük iyiliği ve

değeri ve yararı büyük kıymetli bilgiyi kaçırırsın. Fakat o, Allah korumadıkça, tehlikeli bir şeydir.

Bu menzilde gizli ilahi tuzak, el-Kahir, el-Kadir isimlerinden ortaya çıkar. Bu tuzak, gayb âleminden duyu âlemine kahır kılıcı vasıtasıyla var olmuştur. Bu kılıç, rahmani bir isme bağlanmış bir varlığı arar. Örnek olarak, Hz Musa'nın Firavun'u veya Nemrut ve Firavunların peygamberleri peygamber adına aramasını verebiliriz. Bütün bunlar, ârifte bilfiil bulunan ve onun zâhirinde ve bâtınında gözüken niteliklerdir. Ârif bunları kendi nefsinden keşf eder. El-Kahir isminin adamları kendisine musallat olduğunda, ârif el-Bâtın ismine iltica eder. Böylelikle bu isim onun adına el-Kahir ismi nezdinde şefaat eder ve ilahi isimlerden bir grup el-Bâtın ismi adına harekete geçer. Bunun nedeni, hüve'ye yakınlığı nedeniyle el-Bâtın ismine saygıdır. Onunla birlikte, menzilinin hüve'den uzaklığı nedeniyle, ez-Zâhir ismi üzerine hakim olurlar. Bu isim onlar adına gayb âleminden berzahta bir topluluk harekete geçirir. Çünkü berzah âlemi, etki bakımından duyu âleminden daha güçlüdür. Çünkü berzah âlemi, duyu âleminde duyunun kendilerine etki ettiği şeyle etki edebilirken duyu hayale (berzah) etki edemez. Bakınız! Uyuyan insan rüyasında cinsel ilişkiye girdiğini görür ve bunun etkisiyle duyu âleminde cenabet olur. Kendisini korkutan bir kâbus görür, bunun etkisiyle uyuyanın bedeninde hareket, kendisinden çıkan ses veya anlaşılan bir söz veya korkunun etkisiyle terleme görülür. Hayal duyu suretinde kendiliğinde duyulur olmayan bir şeyi izhar eder ve kendisini duyuya katar. Duyu âlemi ise, duyuluru bizzat hayal edilen haline getirme gücüne sahip değildir. Böylelikle ârif için bu berzahî topluluğun kendisinden bilgiler meydana gelir. Bu bilgilerle ârif, -böyle bir şey sabit ise- mutluluğuna zarar veren kuşkunun bilgisine ulaşır. Bu menzilde bu kuşku ve bu delillerin bulunması zorunludur.

FASIL

Mevkıf (Durak) Nedir?

Bilmelisin ki, iki menzil veya münazele (Hakkın inişi ve kulun yükselişi), iki makam veya iki hal arasında bir berzah vardır. Kulun kendisinde durduğu bu berzah, mevkıf (durak) diye isimlendirilir. Mevkıf, *el-Mevakıf* adlı eserinde Muhammed b. Abdülcabbar en-Nifferi'nin hakkında konuştuğu meseledir. Bu eserinde Nifferi 'falan mevkıfta Hak beni durdurdu (evkafenî)' diyerek söze başlar. Kendisine izafe ettiği bu isim, kendisine intikal ettiği menzil veya makam veya hal veya münazele'dir. Şu var ki 'beni mevkıfta durdurdu' dediği mevkıf ise, mevkıfların ötesindedir. Söz konusu mevkıf, kendisine intikal edilen mevkıfın adından başka bir adla isimlendirilmiştir. Bu mevkıf, kendisinden sonraya ilkine uygun olmayan bir şeyin bulunduğu mevkıftır. Bize göre bu, Hakkın kendisini aktarmak istediği şeydir. Hak onu makamdan hale veya halden makama veya makamdan menzile menzilden münazeleye münazeleden makama aktarmak irade edebilir. Bu mevkıfların varlığının yararı şudur: Hak, kulu bir şeyden başka bir şeye aktarmak istediğinde, kendisinden ayrıldığı ile kendisine geçeceği şey arasında durdurur ve kendisine intikal ettiği yerin adabını verir, kendisini karşılayacağı emre karşı nasıl davranmasını gerektiğini ona öğretir. Çünkü Hak her menzil, makam, hal, münazele için bir adap belirlemiştir. Kul bu hususlardaki ilahi adaba riayet etmezse, kovulur. Bu edep kulun söz konusu mertebe veya hallerde Hakkın gözükmesini irade ettiği şekilde davranmasıdır. Hakkın iradesi ise, -o emirde veya hazrette inkâr veya kabul edilme tarzındaki- tecellisiyle öğrenilir. Kul da mertebenin hak ettiği adaba göre davranır. Sahih bir rivayette Hakkın karıştırma mertebesinde tecellisi zikredilmiştir. Hak inanç suretlerinden -ki burası inançlar mertebesidir- başka suretlerde tecelli eder. Böylelikle hiç kimse O'nu kabul etmez ve kendisine yaklaşmaz. Aksine Allah kendilerine 'Ben sizin Rabbinizim' dediğinde, şöyle derler: 'Senden Allah'a sığınırız.' Ârif ise böyle bir makamda Allah'ı tanır. Şu var ki Allah'ın kendisine verdiği bilgiden şunu öğrenmiştir: Allah teala, dünya hayatında, bilgisinin Allah'a ibadet ettiği belirli bir suretle sınırlanmış oldu-

ğu kimsenin bu yerde O'nu tanımasını dilememiştir. Ârifin edebinin bir yönü, inkâr ederken söz konusu insanlara uymaktır. Fakat ârif onların söylemiş olduğu sığınma sözünü telaffuz etmez. Çünkü ârif Allah'ı bilir. Allah kendilerine bu mertebedeki bu görüş esnasında şöyle sorar: 'Sizin ile Rabbiniz arasında kendisini tanımanızı sağlayan bir alamet var mıdır?' diye sorar. Onlar da 'vardır' diye cevap verirler. Bunun üzerine Allah, alametleri birbirlerinden farklı bile olsa, onlar için söz konusu alamete (göre tecelli eder). Yeni surette (Hakkı) gördüklerinde ise -ki o kendisinde Allah'a ibadet ettikleri surettir- o zaman Allah'ı kabul ederler. Ârif, Allah karşısında göstermesi gereken edebin gereğiyle, bu kabulde de kendilerine uyar. Böylelikle Allah adına topluluğun kabul ettiği şeyi kabul etmiş olur. İşte bu mevakıf'ın yararıdır. Öyleyse daha önce de belirttiğimiz gibi, aralarında mevkıf bulunmayan iki menzil veya makam yoktur. İki menzil veya iki mertebe veya iki makam veya iki hal veya iki münazele -hangisini istersen öyle söyle- arasında mutlaka mevkıf vardır. Bunun nedeni, onun tek bir şey olmasıdır. Şu var ki, onun hali salik üzerinde başkalaşır. Böylelikle başka bir menzile veya mertebeye intikal ettiğini zanneder ve hayrete düşer. Çünkü o Hakkın kendisini durdurduğunu görmemiş, fakat başkalaşma onun nezdinde gerçekleşmiştir. Kendisinde ortaya çıkan bu başkalaşmanın ise, intikal ettiği menzilden mi yoksa, kendisine geldiği menzilden mi olduğunu da bilemez. Burada işi bilen bir ârif varsa, ona öğretir. Bir şeyhi yok ise, işi karıştırır. Çünkü bu işin bir özelliği de, daha önce kendisine yaptığı gibi veya gelecekte kendisine yapacağı gibi, Hakkın onu durdurmamasıdır. Bu durumda salik, üzerinde ortaya çıkan halde saygısızlık yapıp yapmamaktan korkar: Acaba ona önceki edebe göre mi davranacaktır, yoksa yeni halin kendisine ait bir edebi mi vardır? Bu durum, Allah'ın kendisini durdurduğu saliklere aittir. Hak birisini bu mevkıflardan birisinde durdurmazsa ve kendisinden ayrıldığı makam ile kendisine gittiği makamın ayırıcı özelliğini ona bildirmezse, onun intikalleri aynı menzilde gerçekleşir. Çünkü bu zevk sahibinde sadece tek bir emir vardır ve intikaller bu emirde gerçekleşir. Bu hal, *el-Makamat* yazarı Münziri'nin haliydi. *Makamat* diye isimlendirilen kitabını da buna dayandırmıştır. Onları tek bir makam içinde yüz makama ulaştırmıştır ki bu tek makam muhabbet makamıdır. Böyle bir insan, durdurulmaz ve hayrete düşmez. Fakat Allah'ı ve kendisine intikal edilen menzil veya makamla ilgili

niteliklerini bilmekten pek değerli şeyleri kaçırır. Bunun yanı sıra Hakkın mertebesi ile bu menzil arasındaki ilişkileri de bilemez. Bu durumda onun bilgisi, bu mertebelere girdiği ilk anda birinci emrin içermiş olduğu bir icmal bilgisidir. Buna mukabil, mevakıf sahibinin bilgisi ise, bir tafsil bilgisidir. Fakat kendisinden böyle bir şey gerçekleşmediğinde, adap konusundaki eksiklikleri bağışlanır ve bu eksiklik onun haline etki etmez. Aksine işleri gerektiği şekilde verir. Fakat bu kişi, duranın menziline ulaşamaz veya yitirdiği şeyleri de öğrenemez. Duran (mevkıf sahibi) onu bilir, fakat o, onu tanımaz. İçinde bulunduğumuz bu menzilin bilinmeyen bir mevkıfı vardır. Bilinmeyen de değil, mevakıf sahibinin kendisinde hayrete düşeceği bir menzili vardır. Çünkü kendisine özgü mevkıfın vermiş olduğu şey ile bu menzil arasındaki ilişki, menzilin üzerine kurulduğu şeyden uzaktır. Aynı şey, ondan sonra gelen menzil için geçerlidir. Şu var ki ona konuk olan kimse, hayrete düşmüş olsa bile, menzil ile vakfe arasındaki ilişki ortadan kalktığında, bu duruş esnasında mevkıftan şunu öğrenir: İlişki, (mevkıf ile menzil arasında değil), vakfe ile (menzile) yerleşen arasındadır. Böylelikle karşılıklı ilişki oradan kalkmış olsa bile, mertebenin hak etmiş olduğu adabı öğrenir ve bundan dolayı Allah'a şükreder. Mevkıf sahibi, yorulmuştur, fakat o büyük bir bilgindir. Mevkıfı (durak) olmayan kimse, sülûkunda rahattır ve yorulmaz. Belki de bu ikisi bir araya gelse ve mevkıfı olmayan kimse mevkıf sahibinin halini görseydi, kendisinde gördüğü meşakkat nedeniyle onu reddeder ve mertebe bakımından kendisinden aşağı olduğunu zannederdi. Bu nedenle onu kınar, meşakkati nedeniyle kendisini azarlar ve kendisine 'bu yol, senin üzerinde bulunduğun halden daha kolaydır' diyerek şeyhlik taslardı. Böyle yapmasının nedeni, mevkıfları bilmeyişidir. Mevkıf sahibi olan kimse ise, diğerini bilir, kendisine karşı oylan saygısızlığına karşı ona tepki göstermez, ona tahammül eder, kendi halini ve bu yolda kaçırdığı şeyleri kendisine bildirmez. Çünkü mevkıf sahibi şunu öğrenmiştir: Allah o kişi adına bu mertebeyi irade etmemiş ve onu buna ehil kılmamıştır. Bu nedenle onun söylediklerini kabul eder. Ona söyleyeceği son söz şudur: Kardeşim! Ben seni halinle baş başa bıraktığım gibi sen de beni halimle baş başa bırak.' Sonra da onu kendi haliyle bırakır. Dikkatini çektiğim bu husus, bu yolda olabilecek en yararlı bilgilerdendir. Çünkü bu mesele, karıştırma ve hayretle ilgilidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSENİNCİ BÖLÜM

Musevî Makamdan 'Bana Ne' Menzilinin Bilinmesi

Dedim ki bana ne var, dedi ki 'kulum senin için ne var?'
Dedim ki benim için ne var, dedi ki senin için olan katımdadır

Dedim ki, onu bana mülk olarak izafe ettiğinde
Sözünle onu 'benim katım' diyerek niçin sınırladın

Dedi ki, benim katımda olduğunu bilince
Senin katındaki mülk benim katımda olur

Dedim ki, sen benim aynım isen
Senin katındaki benim katımdadır sözün doğru olur

Nasıl ki sen 'senin katındaki benim katımdadır' diyorsun
Biz de diyelim o zaman: Senin katındaki bizim katımızdadır

Bu daha uygun, çünkü benim zatım bir zarf
Sen münezzeh oldun, 'kat' benim katımdır

Bu, yüce bir menzildir. Onunla mevkıfı arasında bir ilişki yoktur. Bu nedenle ilişki, bundan önceki menzilde de olduğu gibi, vâkıfa (durakta durana) döner. Yakup peygamber oğullarına şöyle demiştir: '*Ben sizi Allah'a karşı koruyamam. Hüküm Allah'a aittir.*'[152] Bu menzilden Hz. Peygamber'e şöyle vahyedilmiştir: '*En yakın akrabalarını korkut.*'[153] Bu nedenle Hz. Peygamber Safa'da durmuş, kendisine insanların en sevimlisi olan kimseye şöyle hitap etmişti: Ey Muhammed kızı Fatıma! Kendine dikkat et. Allah'tan gelecek bir şeyi senden engelleyemem.' Hz. Peygamber bütün akrabalarına benzer bir söz söylemiştir. Amcası Ebu Leheb de oradaydı. Ellerine üfleyerek şöyle demişti: 'Söylediğinden ellerimize bir şey geçmedi.' Ebu Leheb haklı idi. Çünkü Allah peygamberinin korkutmasından onu yararlandırmadı veya kendisinin bedbahtlığını irade ettiğinde kalbine söylediklerinden bir şey sokmadı. Bu nedenle Allah onun hakkında şu ayeti indirdi: '*Ebu Leheb'in elleri kurusun ve kurudu da. Ona malı ve kazandığı fayda vermedi.*'[154] Çünkü Ebu Leheb

malına itimat etmekteydi. İşlerinde Allah'tan başaksına bel bağlayan ise hüsrana uğrar. Sebepleri benimseyenler sebeplere bel bağlayıp da Allah'a tevekkülden uzaklaşırlarsa, amelleri boşa gidenler zümresine katılırlar. Sebepleri kabul edip de Allah'a bel bağladıklarında ve sebeplere Allah'ın kendilerini yerleştirdiği sınırlarını aşırmadıklarında ise, Allah adamlarının büyüklerinden olurlar. Onlar hakkında Allah *'ticaret ve alış verişin Allah'ı zikretmekten alıkoymadığı kimseler'*[155] demiştir. Böylelikle Allah onlar adına bu menzilde adamlık mertebesini dile getirmiştir. Allah birisi hakkında bir konuda tanıklık ederse, söz konusu kişi o konuda iddiada bulunduğunda haklıdır. Hak kendilerini ortaya koyduğu için sebepleri kabul edip doğal olarak sebeplere yönelenler de vardır. Söz konusu kimse, Allah'a itimat etse bile, sebepler bulunmadığında içinde bir sıkıntı yaşar. Böyle biri, orta derecedeki adamlardandır. Sebeplerin bulunmadığını hissedip mizaç sıkıntıya düşerse, bu davranış, büyük adamların özelliklerindendir. Mizaç zorlanmaz ve sebeplerin bulunmadığını da hissetmezse, bu hal Allah'a itimat halidir ve o hal sahibi olan orta derecedekilerin halidir. Mekke'nin fethi esnasında Hz. Peygamber'in önünde bir adam durmuş. Hz. Peygamber o adamın öldürülmesini istiyordu. Adam işini görüp ayrıldığında ise, Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Önümde durduğunda, onu niçin öldürmediniz?' Sahabe kendisine:'Kaş işaretiyle bize ima etseydin ya?' dediklerinde ise, şöyle demiştir: 'Bir peygamberin düşmanca bakması yakışık almaz.' Bu kendisinden uzak durulamayan bir haldir. Bu halden uzaklaşmanın en ileri derecesi, kötülükte kendisinden uzaklaşmaktır. İyilik hakkında ise, bazen onu iyilikte övülmüş bir yöntem edinmişlerdir. Büyük insan, emrine uyacak birisine huzurundaki kimse için mal veya hediye getirilmesini işaretle emreder ve getirileni hediye eder. Bunu ise, açıkça söyleyerek değil, hakkında bu iyiliğin düşünüldüğü kimse farkına varmaksızın gözle işaret ederek yapar. İyilik bile olsa, peygamberden böyle bir davranış meydana gelmez. Bunun nedeni ise, nefsinin böyle bir alışkanlık kazanmamış olmasıdır. Çünkü nefs, iyilikte kaşla işareti alışkanlık haline getirdiği için, kötülükte de kullanmaya başlayabilir. Çünkü nefsin özelliği, doğanın boyunduruğu altına girmektir. Bu işaret 'düşmanca bakış (hain bakış)' diye isimlendirilmiştir, çünkü nefiste bulunan şeyi ifade etmek, gözün değil, konuşma niteliğinin bir özelliğidir. Göz de işaretle nefste bulunan şeyi ifade edebilir, fakat ona ait olan bakmaktır. Bu du-

rumda gözde konuşma niteliğinden bulunan şey, konuşma niteliğine ait bir emanet olarak bulunur. Göz elindeki emanete herhangi bir konuda ve birisi hakkında ima veya işaret yoluyla tasarrufta bulunduğunda, hiç kuşkusuz, emanete hainlik etmiştir. Bu nedenle göz hainlik ile nitelenmiştir. Hainlik, emanette tasarrufta bulunmak demektir. Çünkü emanet sana ait bir mal değildir, sen sadece onu sahibine ulaştırmakla yükümlüsün. Bulunulan menzil bir şahıs hakkında kötülük veya iyilik yapmayı gerektirebilir ve göz işaret ettiği kimseye bu niyeti aktarma gücüne sahip olabilir. Göz ifadenin kelama ait bir nitelik olduğunu bilip işaret etmeden emaneti sahibi olan dile ulaştırır ve dil de onu söylerse, hiç kuşkusuz, göz emaneti sahibine ulaştırmış ve ona hainlik etmemiştir. Allah teala şöyle buyurur: *'Gözlerin hainliğini bilir.'*[156] Başka bir ifadeyle onların hainlik olduğunu bilir. Hâlbuki Allah 'gözlerin işaret ve ima ettiği şeyi bilir' dememiştir. Çünkü işaret edilen, bunu bilir ve bu bir övgü değildir. Fakat herkes, Allah'ın kendisine bunu bildirdiği kimselerden başka kimse o bakışın hainlik olduğunu bilemez. Kuşkusuz Allah bize de onu bildirmiş ve biz de onu öğrenmişizdir. Öyleyse böyle bakış (gözle işaret ve ima), iyilik söz konusu olduğunda övülen bir hainlik iken kötülükte kınanmış bir hainliktir. Her iki durumda da hainlik niteliğini yitirmez.

Bu durumu sana açıkladıktan sonra, tam bir bilinç ile, bundan yapabildiğini yapmaya çalışmalısın. Çünkü sen masum değilsin. Öyleyse bilinçli ve huzur halinde olmaya çalış ki, belki bu makama ulaşabilirsin. Şöyle diyebilirsin: 'Kuşkusuz kemal sahibi olduğuna şahitlik edilen kimse de, işaret diliyle konuşmuş ve dille konuşma kendisine yasaklanmıştır. Meryem, İsa'ya durumunu sormalarını işaret etmiştir.' Şöyle deriz: Meryem, daha sonra kemale ulaşmıştır, yoksa o esnada değil! Bakınız! Zekeriya'ya şöyle denilmiştir: *'Senin işaretin insanlarla ancak remizle konuşmaktır.'*[157] Remiz işaretle gerçekleşen anlatımdır. Çünkü işaret, amaçlanan konuda daha açıktır. Hatta işaret, konuşanın hal karinesine muhtaç olduğu bazı yerlerde işaret edilenin isminin söylenmesinden daha güçlü bir bildirime sahiptir. Öyle ki, bir şahıs diğer bir şahsa, Zeyd'in de bulunduğu bir ortamda 'Zeyd'e şunu şunu söyle' dese, dinleyen kişi onun başka bir Zeyd'i kast ettiğini zannedebilir. Hâlbuki konuşan kişi, oradaki Zeyd'i kast etmiştir. İsmini söylemeyi bırakıp da eliyle veya gözüyle kendisine işaret ederek 'şuna söyle' dese, belirsizlik-

ten ve müphemlikten daha uzak bir ifade ortaya çıkardı. Harf, kapalı bir sözdür ve bir takım durumlara yorumlanması mümkündür. Nitekim şair kendisini isimlendirmeden ateşi remizle tanıtırken bunu yapar:

Kuş vardır kanatsız uçar
Akşam ve sabah yer durur

Dallarda yürür, öter de öter
Çatışmada savaşçıları tahrik eder

Aslan kendisinden kaçar geniş çöllerde
Okları ve kargıları mağlup eder

Bakirelerin dizleri önünde oturur
Gerdanlığın altındakini açığa çıkartır

Öldüğünde ise ebeveyni yaralanır
Yaralıyken diri olarak geri döner

Ebeveyn derken çakmak taşını kast eder ki ateş hakkındaki bir remizdir. Başka bir şair ise göz hakkında daha güzel bir remiz kullanmıştır:

Bir kuş kanatsız uçar
Kuşların ve uçanların üstüne çıkar

Taş kendisine değse erir
İpeğin kendisine değmesini inkâr eder

Taşlar derken sürme taşını kast eder. Bilmelisin ki, nefsinde bir mabud yerleştirip de -kesin inanca sahip olarak değil- zanna uyarak ona ibadet eden kimseye, bu zan hainlik eder ve Allah'a karşı kendisine bir fayda vermez. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Kuşkusuz ki zan bir gerçek ifade etmez.*'[158] Onların ibadetleri hakkında ise şöyle demiştir: '*Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyarlar.*'[159] Allah, kendisinden başkasına yapılan ibadetin ancak -bir bilgiye göre değil- zanna göre yapılmış olduğunu belirterek bu ibadeti onlara nispet etmiştir. Çünkü (Allah'tan başkasına tapılmasını sağlayan) böyle bir hal, gerçekte bilgi değildir.

Buradan bilginin kurtuluşun nedeni olduğu öğrenilir. Yolda bedbaht olsa bile, varış kurtuluşadır. Öyleyse bilginin mertebesi ne kadar şereflidir! Bu nedenle Allah peygamberine bilgiden başka herhangi bir konuda 'daha fazlasını' istemeyi emretmemiştir. Allah peygamberine şöyle demiştir: '*De ki, Rabbim benim bilgimi artır.*'[160] İşaret ettiğimiz hususu anlayan kimse, bedbaht olanlarla mutlu olanların (farkını) öğrenir ve yolda bedbahtlığı gerektiren geçici şeyler kendisine etki etmez. Müşrik Hakkın layık olduğu celal niteliklerini bilseydi, hiç kuşkusuz ki, kendisine şirk koşulmayı da hak etmediğini bilirdi. Müşrik Allah'a ortak koştuğu şeyin Allah ile birlikte ilahlıkta ortak koşulmayı hak etmediğini bilseydi, ortak koşmazdı. Öyleyse müşrik her iki taraf (Allah'ın layık olduğu nitelik ve ortak koştuğu şeyin durumu) hakkında da bilgisizliği nedeniyle cezalandırılacaktır. Allah teala şöyle buyurur: '*Cahillerden olma.*'[161] Başka bir ayette ise şöyle der: '*Cahillerden olmamanı sana öğütlerim.*'[162] Müşrik ortaklığı ilahlıkta değil de fiille sınırlı tutsaydı, bu durumda işte bir genişlik bulunurdu. Çünkü fiillerin yaratılmışlara izafe edilmesinde bir sorun vardır ve fiil sahibi olan hakkında sahibi mazurdur. Öyleyse insanlar fiilleri fail olmadığını bildikleri kimseye izafe ettiklerinde, bu durumda bilgisizlik nedeniyle cezalandırılırlar ve bilgisizlik nedeniyle kınanmışlardır. Bu bağlamda şöyle denilir: '*Yonttuğunuz şeye mi taparsınız?*'[163] Fiil sahibi olan hakkında ise Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Firavun kavmini saptırdı ve hidayet etmedi.*'[164] Böylelikle saptırmayı Firavun'a nispet etmişken kavmine nispet etmemiştir. Çünkü Firavun onlarda etkin olduğu gibi gerçekte de öyleydi. '*Hidayet etmedi*'[165], yani onlara Hakkın yolunu açıklamadı demektir. Çünkü o, etkin olması yönüyle, (doğru yolu açıklamadı). Hâlbuki ibadet edilen şey donuk olsaydı, karıştırma meydana gelmezdi.

Şöyle denilebilir: Acaba müşrikler, donuk veya bitkilerden özellikle fiil sahibi olanlardan ilah edinselerdi, mazur mu olacaklardı?' Şöyle deriz: Mazur olmazlardı. Çünkü onun özelliği, Allah'a izafe edildiği gibi kendisine fiillerin izafe edilmesini sağlayacak şekilde, her şeye yayılmaz. Bu kadarlık bilgisizlik nedeniyle ise, Firavun ve benzerleri gibi fiilleri olan yaratılmışlara tapanlar cezalandırılmıştır. Çünkü onun sahip olduğu kudret, kendisine ibadet edenin gücünü aşmaz. Öyleyse onun kudreti, bütün fiillerine sirayet etmez. Çünkü yaratılmış kudret, mekânlı varlıkları ve cisimleri yaratamaz. Böylelikle onlar, kendilerini yaratmayan

birisine ibadet ederler. Bu nedenle Allah teala kendilerini şu ayetle kınamıştır: *'Yaratan yaratmayan gibi midir? Öğüt almaz mısınız?'*[166]

Şöyle denilebilir: Herhangi birisi harikulade yoluyla bir cevheri yaratmayı başarsaydı, birisi de bu nedenle kendisine ibadet etseydi, mazur mu olacaktı? Şöyle deriz: Mazur olmaz. Çünkü ibadet eden kimse, taptığı şeyin hâdislere (sonradan olanlara) konu olduğunu ve onlardan yoksun kalmadığını görmektedir. Hâdislerden yoksun kalmayan bir şeyin ise bütünüyle onların önüne geçmesi imkânsızdır. Bütün olarak hâdislerin önüne geçmezse, o da onlar gibi bir hâdis olur. İlah'ın özelliği ise, genel olarak sonradan var olan her şeyden önce olmaktır. Öyleyse sonradan olan, hangi tarzda olursa olsun, bir şekilde kendisinden sonra gelmelidir. Bu ölçüdeki bir bilgiden mahrum kaldığı ve onu bilmediği için, mazur değildir ve bundan dolayı cezalandırılır. İşin aslı ise, onu bilmemektir. Öyleyse ortaya konulmuş mabuda dayanan kimse, bilgisiyle değil, zannıyla ona dayanmış demektir. Bu nedenle de bilgisizliği nedeniyle cezalandırılır ve bedbaht olur. Fakat içinden ortağı atmak için bütün gayretini gösterdiği halde, düşüncesi, teorik araştırması ve akıl yürütmesi onu kendinden uzaklaştırmaya imkân vermeyebilir. Böyle bir insana peygamber gönderilmemiş veya davet kendisine ulaşmamış olabilir. Böyle birisi hakkında akılcılardan bir grup şöyle demiştir: 'Bu haldeki bir insan mazurdur ve hatalı (sonuca ulaşsa bile), gerçekte sevap almıştır. Böyle birisi, zan sahibi değildir. Aksine o, bilen değil, fakat kesin kanaat sahibidir. Bir şey hakkında kesin hükmün bilgiden kaynaklanması gerekmez. Böyle biri Allah teala'nın şu ayetinden bir umut duyabilir: *'Allah'tan başka bir ilaha ibadet edip de hakkında kesin kanıtı olmayan kimse...'*[167] Kuşkusuz Allah böyle birini mazur görebilir.

Hiç kuşkusuz ki, itikat bahislerinde içtihadında yanılan kimse, araştırmasının kendisini ulaştırdığı sonuçta kesin kanaate sahip olduğunu zanneder. Söz konusu kanıt gerçekte kesin-doğru kanıt olmasa bile, içtihadından dolayı bu kesinliğe ulaştığı için, Allah kendisini mazur görür. Nitekim sahabe de Dıhye'yi gördüklerinden emindi. Hâlbuki görülen, Cebrail idi. Bu, bir bilgiye sahip olmadan (varılan) kesin kanaattir. Dolayısıyla sahabe içtihat etmiş ve yanılmıştır. Çünkü, taksimdeki eksik bıraktığını hatırlamaz. Şöyle diyebilirdi: 'Ruh olmasaydı, bedenlenirdi. Yoksa o, Dıhye'dir.' Bu konuda ortaya koyduğumuz meseleyi iyice düşünmelisin. Çünkü Hz. Peygamber içtihat edip de doğruya ulaşan kim-

se hakkında şöyle der: 'Onun iki sevabı vardır. Yanılsaydı, bir sevabı olacaktı.' Burada Hz. Peygamber, inanç ve amel (usul ve füru) meselelerinde içtihat edip etmemeyi ayırt etmemiştir. Allah teala ise şöyle buyurur: '*Biz bir peygamber göndermedikçe azap etmeyiz.*'[168] Bu kapsama, alimlerin kendilerine azabı zorunlu gördüğü ve bilgi ifade eden açık bir delil olmaksızın onlar hakkında bedbahtlık hükmü verdikleri grupların büyük kısmı dahildir. Böylelikle alimler, o grupları gerçekte bir bilgiye sahip olmadıkları halde zanla ve kesin kanaatle bedbaht menzillerine yerleştirmişlerdir. Öyleyse zanna dayalı ilah olmaz. Zikrettiğimiz hususla birlikte, zanna göre hareket edenin İlah hakkındaki azaptan kurtulamayacağı sabit olmuştur. Şöyle denilebilir: Allah şöyle der: 'Ben kulumun bana dair zannına göreyim.' Şöyle deriz: Bizim görüşümüz de budur. Çünkü Allah 'bana' demiş ve onu ispat etmiştir. Hâlbuki 'ben kulumun ilah saydığı kimse hakkındaki zannına göreyim' dememiştir. Öyleyse burada sözü edilen zan, mutluluk veya bedbahtlıkla ilgili olarak Allah'ın katındaki zannıyla ilgilidir. Çünkü burada sözü edilen insan, Allah'ı bilendir ve Allah'ın hesaba çekeceği, günahı cezalandıracağı veya bağışlayacağı hakkında zanna sahiptir.

Bu hususu ortaya koyduktan sonra, bilmelisin ki, cennet iki tanedir. Duyusal-maddi cennet ve manevi cennet. Buna göre duyusal cennet ile hayvani ruhlar ile düşünen nefisler nimetlenir. Manevi cennet ile ise, sadece düşünen nefisler nimetlenir. Bu cennet, bilgiler ve mârifetler cennetidir. Ateş de iki kısımdır: Duyulur ateş ve manevi ateş. Buna göre duyulur ateş ile hayvani nefisler ile düşünen (nâtık) nefisler azap görürken, manevi ateş ile sadece düşünen nefisler azap görür. İki nimet ve iki ateş arasındaki fark şudur: Duyusal azap ve duyusal nimet, temas sonucunda hayvani ruhta meydana gelen acıyla (veya nimetle) gerçekleşir. Manevi azap (ve nimet) ise, temasıyla düşünen nefisler (haz veya acı verecek) bir şeyin temasıyla gerçekleşmez.

Manevi azap, düşünen nefsin kaçırdığı ve hayvani ruhun mutluluğunu sağlayacak -ki düşünen nefsin mutluğunu da içerir- bilgi ve ameli öğrenmekle gerçekleşir. Acısı nefs ve duyuyla ilgili fikir ateşi, manevi bir ateştir. Ondan bir bilgi meydana gelirse, onu manevi cennet nimeti takip eder; bilgi meydana gelmezse, sahibi fikrettiği sürece azap görmeye devam eder ve manevi nimeti olmaz. Fikir herhangi bir şekilde kendisinden kaybolursa, bilgi meydana gelmeksizin (azap da) ortadan

kalkar. Bu durumda nefsin bulmuş olduğu nimet, kalbine musallat olan tefekkür ateşinden rahatlama demektir. Öyleyse bu manevi değil, duyusal bir rahatlamadır. Bunu bilmelisin!

Bilmelisin ki, bu menzil, doğal-duyusal algıda canlı olmayan şeyin, Allah'ın emrettiği şeyi Allah'tan öğrenmesinin bilgisini içerir. Örnek olarak, *'emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk, onlar emaneti yüklenmekten çekindi'*[169] ayetini verebiliriz. Başka bir ayette, *'göğe ve yere isteyerek veya zorla gelin diye emretti, onlar da isteyerek geldik dediler'*[170] buyrulur. Allah onları akıllı çoğul saymış, duyan, güç yetiren ve anlayan canlı için kabul ettiği nitelikleri onlar adına kabul etmiştir. Başka bir ayette, *'üzerlerine salınmış ateş vardır'*[171] buyrularak ateşin (canlılara özgü bir fiil olabilecek) musallat olduğu bildirilmiştir. Halbuki tasallut, akıl sahibinin işi olabilir. Ateş ise, doğası gereği yakıcıdır, aksi halde kafirler üzerine salınmayı kabul etmezdi. Ateşte yanıcılık doğası gereği bulunmasaydı, kendisinden muhalefet ortaya çıkmazdı ki bu, yanmanın kendisidir. Öyleyse bu, varlığı bir yaratıcının var etmesine bağlı başka bir durumdur. Hak sadece ateşe hitap etmiştir. Yanma ise, ateşin kendisinden başka bir yerde varlığa muhtaç bir arazdır. Ateşte bulunsaydı, ateşin kendisine musallat olduğu cisme intikal etmezdi, çünkü araz yer değiştirmez; yer değiştirseydi, mahalde bulunmaz ve kendi başına var olurdu. Araz kendi başına var olamaz. Öyleyse yakıcı cismin ateşle tahriki imkansızdır ve böyle bir durumda ateşe yanma emrini vermek anlamsız olurdu. Halbuki ateşin musallat olması hitapta zikredilmiştir. Bu hitap kimedir? Hakkın abes söylemesi mümkün olmadığına göre, ateş için yakıcılık doğası gereği değil ise bu söz kime söylenmiştir? Hitaba mazhar olan bütün donuklar, bitkiler ve hayvanların da canlı, akıllı ve kendisine söyleneni kabul edici olması gerekir. Bunlar, söyleneni anlama ve 'yap' denildiğinde yapma özelliğine sahip kimselere söyleneni kabul edicidir. Böylece bu menzilin içerdiği idrak tarzı hakkında dikkatini çekmiş olduk.

Bilmelisin ki, bu menzilin içerdiği bütün ilimlere ancak Hakkın bildirmesi yoluyla ulaşılır. Hak, keşif sahibi peygamberlerin ruhanilikleri vasıtasıyla onları bildirir. Bu ruhlar da söz konusu bilgileri Allah'tan vasıtayla almışlardır, bunun nedeni bilgilerin kapalı ve hassas olmalarıdır. Bu bağlamda menzilin içerdiği ilimler arasında -sonsuza değinmeksur olanın kesresinin ilmi vardır. Meksurun sınırlı olduğu akıl yo-

luyla bilinir. Başka bir ifadeyle meksur (kesreli), özü gereği sonludur. Peki nasıl olur da sonsuza değin kesreliliği kabul edebilir? Bu, cismin filozoflara göre aklen -duyuda değil- sonsuza kadar bölünmesine benzeyen bir meseledir. Bu yaklaşımın hedefi, kelamcıların görüşünde bölünmenin kendisinde bittiği tek cevher fikrini ortadan kaldırmaktır. Bu menzilden, iki gruptan hangisinin doğru (söylediğini) öğrenirsin. Azabın azap edilenlerin cisimlerinden başka bir yerde var olmasını ve kendisiyle azap görenlerin -ki onlarda bilfiil bulunmaz- acısını bu menzilden öğrenirsin. Bu husus, en zor konulardan biridir. Bir anlam, bulunduğu kimseden başka birisinde hükmünü nasıl gerektirir? Aynı zamanda bu mesele şu sözde belirtilen konuya benzer: 'Allah bir şeyi uygulamak istediğinde, bir mahalde olmaksızın bir irade yaratır. Sonra onunla o emri uygulamak ister.' Hiç kuşkusuz nitelikleri hükümleri olan 'varlıklar' (a'yan) sayanlara göre, anlam hükmünü (bulunmadığı kimsede) zorunlu olarak icra eder ki, söz konusu kimseler kelamcılardır.

Bu mesele ile bizim meselemiz arasındaki fark şudur: Azap bir takım cisimlerde bulunurken hükmü azabın kendisinde bilfiil bulunduğu cisimlerden başka cisimlerde ortaya çıkar. Bu cisimlerde taşınan azap onların azap görmesini gerektirmez. Halbuki azap o cisimlerde bulunur ve onlar -kendisiyle azap görmeleri anlamında değil- ona yer olmaları anlamında kendisiyle nitelenmişlerdir. İki meseleyi birleştiren yorum, anlama tamlama yapılan hükmün o anlamın kendisinde bulunduğu yerden başka bir yerde bulunmasıdır. Acaba bilgi bu hususta irade ve diğer nitelikler gibi midir, değil midir? Bilgi söz gelişi Zeyd'de bulunur ve onunla Zeyd bilmez, fakat Ömer bilir. Böyle bir şey aklen imkansızdır. Fakat bu menzil, bunun gerçekleşebileceği hükmünü verir. Bu meselede bu menzilin verdiği hükmü kabul etmek üzere kendini ısındırmak istersen, arkadaşlarınla birlikte görüş birliğinde olduğun şu meseleyi bir düşün! Allah teala cisimlere yerleşmekten münezzehtir. Çünkü insan yüzündeki organında bilfiil bulunan görme gücüyle görür, kulak organında bulunan duyma gücüyle duyar, dilini, dudaklarını ve harflerin göğüsten dudaklarına kadar olan mahreçlerini hareket ettirmesi ve durdurmasındaki söz ile konuşur. Sonra, aynı şahıs, farz ibadetlere ilave olarak nafile ibadetlerini yerine getirir. Nafile ameller ise, onun duymasını, görmesini, konuşmasını, tutmasını ve yürümesini (sağlayan) anlamları ondan olumsuzlamayı gerektirir. Halbuki onda bulunan bu an-

lamlar, hükümlerini zorunlu kılar ve bunlardan dolayı kişiye konuşan, gören, duyan vb. adı verilir. Bu özellikler olumsuzlandıktan sonra insan, daha önce kendisi nedeniyle duyarken Hak vasıtasıyla duyan, daha önce kendisi vasıtasıyla görürken (Hak vasıtasıyla) gören haline gelir. Bununla birlikte şunu biliriz: Hak eşya için bir mahal olmadığı gibi eşya da O'nun için bir mahal değildir. Öyleyse kul kendisinde bulunmayan birisi (vasıtasıyla) duymuş, kendisinde bulunmayan birisi vasıtasıyla görmüş, kendisinde bulunmayan birisi vasıtasıyla konuşmuştur. Bu durumda Hak onun duyması, görmesi ve eli olmuştur. İşte hükmü azap olan nitelik kendisinde bulunmaksızın azabın bir yerde bulunması buna benzer. Nitekim niteliğin de hükmünün zıddı bir sonucu verebileceği sabittir ve bunu kabul edersin. Her iki mesele arasında bir fark yoktur. *Mehasinü'l-Mecalis* yazarı şöyle bir dize söylemiştir:

Duydunuz mu? Bir yönü sağlam
Bir yönü hasta bir sevgi

Azapla nimetlenir
Nimetten azap çeker

Ebu Yezid el-Ekber Tayfur b. İsa el-Bestamî ise, Rabbine hitap ederken şöyle der:

Seni istiyorum ama nimet için değil
Senin istemem azap içindir

Bütün isteklerime ulaştım da
Azaptan duyduğum hazdan gayrı

Burada Bestamî, azapta hazzı istemektedir. Bu ise akla göre hakikatlere aykırıdır. Fakat keşif ve zevk sahipleri aklın kendilerini imkansız saydığı bir takım durumlar görmüşlerdir. Nitekim biz de şairlerin şiirlerinde söyledikleri hususları biliyoruz. Bu konuyla ilgili olarak, Allah teala ateşe hitaben, '*serin ve esenlikli ol*'[172] demiştir. Ateş akla göre serin olamaz, çünkü serin olsaydı, hakikatler hakikat olma özelliğini yitirirdi. Kuşkusuz ki zevk, Hakkın tecellisi hakkında aklın verisinden farklı bir bilgi getirmiştir. Biz, Hakkın burada söylediği sözün anlamını ve kime

söylediğini biliyoruz, fakat müridi Allah'ın her şeye güç yetiren olduğunu kesin olarak öğrenmeye ısındırmak için bunları zikrettik. Allah'ın kudreti, var olmasını dilerse, imkansıza bile yeter. Nitekim Allah bu hususu kitabında aklın verisine göre imkansız olan hakkında zikrederek şöyle buyurmuştur: *'Allah çocuk edinmek isteseydi, yarattıkları arasından dilediğini seçerdi. Münezzehtir O. Allah, bir ve kahhar'dır.'*[173] Burada çocuk edinmeyi ilahi meşiyete göre imkan sınıfına dahil etmiştir. Akıl ise böyle bir şeyin imkansızlığını gösterir, yoksa Allah bunu dilemediği için (olmamış) değildir. Öyleyse ayetin başı, delilinin doğruluğu hakkında akla dönük bir eleştiridir ve bu iddiayı geçersiz kılar. Sonra bu eleştiri ayetin sonundaki şu ifadeyle telafi edilmiştir. *'Münezzehtir O.'*[174] Yani O, birliği karşısında bir ikincinin bulunmasından münezzehtir. Şu var ki *'kahhar'dır'*[175] ayetinde bir takım sırlar vardır. Bu sırları hesaba katan kimse, Hakkın kim için kahhar olduğunu (anlar). Bütün fiiller, oluşta Hakkın isimlerinin eserleridir. Öyleyse Allah'tan başka fiil sahibi yoktur. O halde bütün fiiller, el-Kadir ve el-Kahir isminden kaynaklanır. Binaenaleyh Allah el-Kahir ismiyle ancak o fiili -ki Kahir isminin eseridir- oluşta var edeni 'kahreder.' Öyleyse kahir ancak kendisini 'kahretmiştir.' Ya da fiil Kadir isminin eseridir. Bu durumda Kahir isminin hükmü Kadir isminde ortaya çıkmıştır ve bu isim bir fiili var etmede kendisine ortaktır. Bu durumda Kahir isminin hükmü Kadir'de ancak Kadir isminin tavassutuyla ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle Kahir ismi fiilini Kadir ismiyle uygulamıştır. Bu durum, Kahir ismi engellemeyle ilgili olduğunda böyledir. Var etmeyle ilgili olduğunda ise, el-Mürid ismine izafeyle gelir. Mürid ismi ise, varlığı kabul etmek üzere hazırlanmış hakikati ancak Kahir ismiyle (var olmaktan) engeller. Böylelikle meşiyet kendisini 'kahreder (engeller)' ve varlıkta geride bırakır. Çünkü (mümkün için varlığı veya yokluğu) tercih, meşiyete aittir.

Bu meseleyi kabul etmeni sağlamak üzere, sûfilerin yöntemine göre yeterli ölçüde açıklama yapılmıştır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSEN BİRİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden Damme Menzilinin ve Bir'in Topluluğun Yerini Alması Meselesinin Bilinmesi

İkindi namazının yok bir benzeri
Çünkü sevgiliyle tam kavuşmadır o

Devri olan bir işin ortası o
Garip bir iş üzerinde gerçekleşendir o

Devrin gördüğün bir ortası yoktur
Akıllının bilgisinde iki ucu da yok

Onda durum nasıl, canım sana feda olsun!
Kul garip bir bilgiye tahsis edilmiş

Bu menzil sahibi şöyle demiştir: 'Orta namazı (ikindi) cemaat ile kılınmadığında, ehlinin ve malının vitrinin ücretine bitişiktir. Hz. İsa ise şöyle demiştir: 'Kişinin kalbi, malının bulunduğu yerdedir. Mallarınız gökte olsun ki, kalbiniz de gökte olsun.' Bunun anlamı, sadaka verin demektir. Bu adilin bilgisi buraya ulaşmıştı. Kendisine cevamiü'l-kelim verilmiş olan Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur: 'Sadaka Rahman'ın eline düşer ve böylelikle Rahman onu çoğaltır. Kulun kalbi malının bulunduğu yerdedir.' Onun yeri Rahman'ın elidir. Peki Rahman'ın eli göğsün neresindedir? İki adil insan (Hz. İsa ve Hz. Peygamber), malın insan kalbinde üstün bir yerinin olduğunda hemfikirdir. Eş ve çocuk gibi ailenin konumu ise, akıllı insanların bildiği gibi, (kalbin daha içi olan) fuad'a kök salmıştır. Bu bağlamda hanıma gelirsek, Allah onunla eşi arasında sevgi, merhamet ve kadına karşı dinginlik yerleştirmiştir. Dinginlik, büyükler için talep edilen bir niteliktir ve itminan demektir. Hz. İbrahim şöyle der: *'Evet, fakat kalbim mutmain olsun diye.'*[176] Başka bir ifadeyle kalbim, ölülerin kendisiyle hayat bulduğu tarzda itminan kazanır ve benim için o tarz belirginleşir. Çünkü (yeniden yaratmanın) pek çok tarzı vardır. Böylece Hz. İbrahim, kendisine hayretin ve karıştırmanın girmeyeceği şekilde onda, yani yeniden yaratmanın niteliği hakkında dinginlik bulmuştur. İkindi namazını kaçıran kim-

seye Hz. Peygamber'in neyi bitiştirdiğine bakınız! Bunun nedeni, ikindi namazının dışındaki dört namazın başlangıçlarının sınırlı olmasıdır. İkindi namazı ise, kesinliği olmaksızın sınıra yaklaşmış olsa bile, sınırlı değildir. Böylelikle ikindi namazı, sınırlarla sınırlanmaktan tenzihliğe yakınlaşmıştır. Çünkü akşam vakti, güneşin batımıyla sınırlanmıştır. Güneşin batımı ise, duyulur ve görülür bir sınırdır. Yatsının başlangıcı, şafağın batışıyla sınırlıdır ki o da, -hangi şafak olursa olsun bilinen şafaktan farklı olarak- kesin ve duyulur bir sınırdır. Sabah namazının başlangıcı, ufukta ortaya çıkan çizgi şeklindeki beyazlıktır. O da, hissedilen kesin bir sınırdır. Öğlenin başlangıcı ise, güneşin tepe noktasından kaymaya ve gölgenin ortaya çıkmasıyla sınırlanmıştır. O da, duyuyla algılanan kesin bir şeydir. İkindi namazında ise bu sınırlar gelmemiştir. Böylelikle ikindi namazı, kesin sınırlardan uzak kalmış, Hz. Peygamber onun vaktini güneşin açık bir beyazlıkla yükselmesi olarak belirlemiştir. Bu konuda söylenen (belirsiz) vakit ölçüsü öğle namazında olmadığı gibi diğer namazların da vakitlerinde zikredilmemiştir. Böylelikle Hz. Peygamber, sınırını tam olarak belirlemeyerek, ikindi namazının değerini yüceltmiştir. Aynı şekilde mal ve aile sevgisinin de bir sınırı yoktur. Çocuk sevgisi hakkında şair şöyle der:

Yanımızdaki çocuklarımız
Sanki yeryüzünde yürüyen ciğerlerimiz

Böylelikle şair çocuğu can konumuna yerleştirmiştir. Nasıl ki insan aşırı yakınlık nedeniyle kendisini aşırı sevmesinden dolayı yok olmaz, aynı şekilde çocuğunu veya malını veya ailesini sevmek nedeniyle de yok olmaz. Çünkü insanın kalbi, ona bağlıdır ve aşırı yakınlık bunu gizlemiştir. Bir kocanın eşini boşama ihtimali ortaya çıksa bile, daha önce eşine olan sevgisi içinde gizlenmiştir ama aşırı yakınlık nedeniyle onu izhar etmez. Boşadıktan sonra ise, kendisine özlem duyar, coşkusu artar ve bu aşırı yakınlıktan uzaklaştığı için ona arzu duyar. Çünkü artık özlem ve şevk kendisine ilişmiştir. Bu nedenle âşık, yabancı sevgilisinde kendini yitirir. Çünkü yabancı sevgili söz konusu olduğunda, onunla sevgiliyi özlemek arasında engel teşkil eden aşırı yakınlık bulunmaz. Hak, kesin ve zevk ederek buldukları bir bilgiyle âriflerin kalplerine yakındır. Bu nedenle ayık olurlar ve Allah âşıkları gibi Hakta kendilerin-

den geçmezler. Allah âşıkları ise, Hak kendilerine mutlak güzellikte tecelli ettiği için, kendilerinden geçerler. Hâlbuki Allah, kendisini bilenlere mutlak kemalde tecelli eder. Kemalde tecelli nerede, güzellikte tecelli nerede? Çünkü kâmil hakkında ilahi isimler, birbirini engeller ve bu karşılıklı engelleme bu nitelik sahibinde etkisiz kalmalarına yol açar. Böylelikle kâmil insan, etkiden uzak bir halde kalır. Bununla birlikte, isimlerin veya niteliklerin kendisini sınırlamadığı mutlak zat (tecellisine mazhardır). Böylelikle kâmil insan, tıpkı peygamberler gibi, son derece ayık bir halde kalır. Onlar, grupların en kâmilleridir. Çünkü kâmil, yakınlığın zirvesindedir ve kulluğunun kemalinde onunla ortaya çıkar ve kendisini var edenin zatının kemalini müşahede eder.

Bu söylediğim hususu hakkıyla öğrendiğinde, kâmil adamların zevki karşısında senin zevkinin neredede olduğunu da öğrenirsin. Allah bu konuda onları seçmiş ve ondan uzaklaştırmıştır. Öyleyse onlar ve kendisi, sanki O'dur ve onlardır! Böylelikle kâmil onu asır diye isimlendirmiştir. Çünkü o, amacı elde etmek üzere, bir şeyin bir şeye eklenmesi demektir. Burada kendisine herhangi bir şekilde rabliğin katışmadığı saf kulun zatı, kendisine herhangi bir şekilde kulluğun katışmadığı mutlak zata katılır. Hakkın zatına herhangi bir şekilde kulluğun katışmayışı, oluşu talep eden ilahi isimlerden birisinin ona katılmayışı demektir. Böylelikle iki zat bu şekilde karşı karşıya geldiğinde, sıkılmış olan şey, Hakka ve kula ait olan kemal olmuş olur. Bu ise, asrın kendisi için var olduğu maksattır. İşaret ettiğimiz meseleyi anladıysan, hiç kuşkusuz ki, mutlu olmuş ve kemal derecesine katılmışsın demektir. Artık o derecede yüksel! Bölümün başındaki şu mısraımızda bu anlama işaret vardır:

İkindi namazının benzeri yoktur
Onda sevgiliye kavuşma vardır

Kemal mertebesini açıkladıktan sonra, şimdi de bu menzilden bir'in çokluğun (cemaatin) yerini tutmasını açıklayalım. Burada bir, insan-ı kâmilin kendisidir. İnsan-ı kâmil, âlemin toplamından daha yetkindir. Çünkü insan-ı kâmil, harf be harf, âlemin sureti iken sahip olduğu bir hakikatle âleme fazla gelir. Meleklerin en üstünü olan İsrafil kendisini kabul ederken, o küçültmeyi kabul etmez. İsrafil günde yetmiş kere küçülür ve böylece nokta gibi veya söylediği gibi olur. Küçül-

me önceki bir yükseklikten olabilir. Halbuki tümel kul için kulluğunda bir yükseklik söz konusu değildir. Çünkü o niteliklerinden soyunmuştur. Bu küçülen ruh adına bu tümel kulun hali meydana gelseydi, onun küçülmesi tekrarlanmazdı. İşaret ettiğim şeyi anla. Bu meleğin Allah'ı en iyi bilen yaratıklardan birisi olduğuna dikkatini çektim. Onun küçülmesinin yinelenmesi, tecellinin tekrarlanmasından kaynaklanır. Hak ise bir surette iki kere tecelli etmez. Böylelikle her tecellide o küçülmeye yol açan şeyi görür. İşte bu, Allah'ı bilmenin kendisine kazandırdığı sahih bilgidir.

Sonra bilmelisin ki, Allah teala insanı en güzel kıvamda yaratmıştır. Bunun nedeni, kendisine tahsis ettiği ve kendisine bu konumu kazandıran surettir. Böylelikle insan, kendi hakkında, en güzel kıvam olmuştur. Burada 'en güzel', 'şundan daha güzel' şeklinde karşılaştırma anlamı taşımaz. Aksine bu, 'Allah en büyüktür' örneğindeki gibi bir anlam taşır. Başka bir ifadeyle kast edilen, Hakka ait olan mutlak büyüklük gibi, kamil kula ait kayıtsız güzelliktir. Öyleyse insan, en güzel kıvamdır, fakat bir şeyden daha güzel anlamında değil! Nitekim Hak da bir şeyle karşılaştırılmadan, en büyüktür. O'ndan başka ilah olmadığı gibi kulluğunda suskun kalmış kuldan başkası da yoktur. Kul bu mertebeden - rahmani niteliklerden bir nitelik vb. gibi övülmüş bile olsa- rabbani bir nitelik nedeniyle kaymış olsaydı, kendisi için yaratılmış olduğu bu mertebeden düşerek kemalden ve Allah'ı bilmeden mahrum kalır. Bu mahrumiyet, Hakkın nitelikleriyle nitelenmiş olduğu miktardadır ve az veya çok olması durumu değiştirmez.

Bilmelisin ki, insanın iki hali vardır. Birincisi, maddeden soyut olan akli ve nefsi halidir. Diğeri ise maddeyi yöneten akli ve nefsi halidir. Kendinden soyutlanma halinde duyusal olarak kendisini bürünmüş olsa bile, en güzel kıvamda bulunur. Duyusunda olduğu gibi nefsinde de maddeyi giyinmiş bir halde bulunursa, bulunduğu halde hüsrandadır ve ticaretinde herhangi bir kazancı yoktur. '*Ticaretleri onlara fayda vermedi, doğru yola da ulaşmadılar.*'[177] Bu, '*insan nankördür*'[178] ayetinde kast edilen durumdur. Başka bir ayette ise, '*insan çok zalim ve çok nankördür*'[179] buyrulur. Ya da, '*insan rabbine karşı pek nankördür*'[180] buyrulur. '*İnsan gerçekten zarardadır.*'[181] '*Doğrusu o (insan) çok zalim ve çok bilgisizdir.*'[182] İnsan-ı kamil 'Allah' dediğinde ise, onun söylemesiyle birlikte Allah'ın dışındaki bütün alem ve Allah'ın bütün isimleri de (aynı şeyi) söyler. Bu

isimlere Allah'ın katında saklanılmış ve bilgisine sadece bazı kulların tahsis edildiği isimler ile bütün yaratıklar tarafından bilinen isimler dahildir. Böylelikle insanı kamil'in tespihi, bütün zikrettiklerimizin tespihi haline gelirken onun sevabı da sınırsızdır. Bu konunun gerçeğine iki yüz seksen dokuzuncu bölümde dikkat çekeceğiz.

Bir kişinin tevhidinin iyilik veya kötülükte topluluğun yerini almasına dikkatini çekmiştik. Allah teala bu makamda iyilik veya kötülük hakkında şöyle der: '*Bir can karşılığında olmaksızın, bir canı katleden kimse, sanki bütün insanları öldürmüş gibidir.*'[183] Bizim bu açıklamadaki menzilimiz, bu işin ehli olan arkadaşlarımız ile açıkladığımızı kabul edenler ile onu kabul etmeyenlerin menzilidir. Allah teala bu ayetin ardından halleri tanıtarak şöyle demiştir: '*Onlara elçilerimiz açık kanıtlarla gelmiştir. Sonra onların büyük kısmı yeryüzünde taşkınlık etmiştir.*'[184] Öyleyse günahkarların imanı demek olan tövbe ve onun gereklerini açıklayalım. Şöyle ki: Asıl iman, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtrattır. Bu, insanların, misak alırken, Allah'ın birliği hakkındaki tanıklıklarıdır. Doğan herkes, bu misak üzere doğar. Fakat bu cisimle doğayla sınırlanmış bir halde unutma yerine geldiğinde, Rabbi karşısında bulunduğu durumu bilememiş ve (verdiği sözü) unutmuştur. Bu kez insan, teorik araştırma imkanına kavuştuğunda, yaratıcısının birliğini gösteren kanıtları araştırmaya gerek duymuştur. Bu dereceye ulaşmadığında ise, ebeveynine uyar. Ebeveyni mümin iseler, Allah'ın birliği hakkındaki inancı taklit yoluyla onlardan alır. Ebeveyni başka bir din üzere ise, onlara katılır. Kim taklit ederek iman ederse, imanını delillerden elde eden kimseye göre, daha güvenli ve daha sağlamdır. Bunun nedeni -söz konusu araştırmacı zeki ve yetenekli birisiyse- delillerine hayret ve kuşkunun girme ihtimalidir. Dolayısıyla böyle biri itimat edebileceği kesin bir kanaat bulamaz ve böyle biri hakkında korkulur. Allah'a imanını ebeveyninden veya teorik araştırmasından veya içinde bulunduğu toplumdan kazandığı şirk öncelerse, bu iman onun misak halindeki imanının ta kendisidir. Sadece kul ile imanı arasında şirk perdesi adeta göz ile güneş arasında perde olan bulut gibi girmiştir. Bulut ortadan kalktığında ise, güneş tekrar göründüğü gibi aynı şekilde şirkin ortadan kalkmasıyla imanın kula gözükmesi de böyledir. Çünkü müşrik de Allah'ın varlığını kabul etmektedir.

Şöyle diyebilirsin: Deist'in (muattıl) durumu nedir peki? Acaba bu esnada onun imanı var mıdır, yoksa onun durumu da müşrikin durumu gibi midir? Şöyle deriz: Deist, imana müşrikten daha yakındır. Çünkü her insanın varlığında mahiyetini bilemediği bir şeye dayanması kaçınılmazdır. Deist'e, dayandığı kimsenin 'Allah' olduğu söylenir. Bunu öğrendikten sonra, deist için 'acaba bir midir, yoksa birden fazla mıdır' diye bir kuşku ortaya çıkarsa, bunu ya araştırması gerekir veya birleyenlerden inandığı bir kimseyi taklit etmesi gerekir. Öyleyse (fıtratta bulunmayıp da) yeni ortaya çıkmış bir iman yoktur! Aksine iman, bütün müminlerin kalbine yazılmıştır. Bedbaht müminde bu iman ortadan kalkarsa, kalkan şey, Mabud'un varlığı değil birliği hakkındaki inançtır. Mutluluk ise tevhidin varlığına bağlı iken ebedi bedbahtlık tevhidin yokluğuna bağlıdır. *'Ey iman edenler'*[185] ayetinde bu misaka işaret vardır. 'İman ediniz.' Yani katımızdan size gelen peygamberin sözüne iman ediniz. Onlarda iman bulunmasaydı, bu özellikle nitelenmezlerdi.

Amellerin bu menzille ilişkisine gelirsek, bu, ortaya koyduğumuz tarzdadır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim.' Güzel ahlak ise göreli bir takım ameller ve hallerdir. Çünkü güzel ahlakın bulunduğu insanlar iki haldedir; hür ve köle. Nitekim ahlak da övülmüş ve kınanmış diye iki kısma ayrılır. Birinci kısım güzel ahlak iken öteki bayağı ahlak diye isimlendirilir. Karşılarında güzel ve bayağı ahlakın yerine getirildiği kimseler, iki kişi ve bir kişidir. Bir olan, Allah'tır. İki kişi ise, kendinin karşında yabancı haline getirdiğin nefsin ile başkalarıdır. Başkaları, Allah'ın dışındaki herkestir. Allah'ın dışındaki herkes -ki sende ona dahilsin- iki kısma ayrılır; unsurdan oluşanlar ile unsurdan oluşmayanlar. Unsurdan oluşanlar karşısında yaratıkların davranışı duyusaldır. Unsurdan oluşmayanların karşısındaki davranış ise, manevidir. Buna göre ahlak diye ifade edilen ameller ise iki kısma ayrılır. Birinci kısım salih amellerdir. Bu kısım, güzel amellerdir. Diğer kısım ise değersiz ve bayağı ahlaktan ibaret olan salih olmayan amellerdir. Allah teala birinci kısım hakkında, *'ve salih amel'*[186] demiştir. Salih olmayan amel hakkında ise, *'hakkında bilgin olmadığı konuda soru sorma (istekte bulunma), cahillerden olmamanı tavsiye ederim'*[187] buyurdu. Allah ona edep öğretti. Edebin bir gereği de, bilmediğinin bilgisini sormaktır. Öğrendiğinde ise, şefaat edecek kimselerden ise, onun adına şefaat diler. Şefaat edilecek kimselerden değil ise,

hakkında dilekte bulunmaz. Fakat babalık merhameti kendisine baskın gelmiştir. Bu, doğal ve unsur kaynaklı bir şefkattir ve onu bulunduğu yerden başka bir yere sarf etmiş olur. Allah ise, bu davranışın bilgisizlerin özelliklerinden olduğunu bildirmiştir. Bilgisizlikten bir hayır meydana gelmez. Nitekim bilgiden de bir kötülük meydana gelmez. Öyleyse Hz. Peygamber'in 'güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim' hadisi, onların mahiyetini, nerede kullanılacaklarını ve nasıl kullanılacaklarını açıklamayı hedefler. Bilmelisin ki, bunlarla yükümlü kimse, daha önce de belirttiğimiz gibi, hür ve köle (olmak üzere) iki kişidir. Bu bağlamda kölenin bunlardan bir payı olduğu kadar hür kimsenin de bir payı vardır. Ahlakı Allah'a tamlama yaptığında, Allah'ın dışındaki herkes O'nun kölesidir. Allah teala şöyle buyurur: *'Göklerde ve yerde bulunan herkes istisnasız, kul olarak Rahman'a gelir.'*[188] Ahlakı birbirlerine izafe ettiğinde ise, ahlak hür ve kölelerde bulunur. Bu bağlamda önce kölenin ahlaktan payına değinmek gerekir. Bilmelisin ki, genel anlamda efendi, farz kılar, haram eder, yasaklar ve emreder. Kuşkusuz mubah kılmıştır ve bu iyiliktir. Tercih etmiştir ve teşvik etmiş ve mendup yapmıştır. Burada altıncı bir sınıf yoktur. Efendinin -ki Allah'tır- emriyle zorunluluğun iliştiği her amel veya amele teşviki yerine getirmek, Allah ve kendi nefsin karşısında güzel ahlakın bir parçasıdır. Bu durum, amelin vacip olması durumunda böyledir. Teşvik edilen bir amel ise, kendi nefsin karşısındaki bir güzel ahlaktır. Bu amel başkasına bir yarar sağlamayı da içeriyorsa, başkasına karşı güzel ahlak demektir. Böyle bir özellikteki bu ahlakı terk etmek ise bayağı ahlak sayılır. Mekruhluk veya yasaklamanın ilgili olduğu ameldeki taksim, vacip veya teşvik edilen kısımlarda da aynı şekilde yapılır. Böyle bir davranışı terk etmek, güzel ahlakın gereği iken onu yapmak ise bayağı ve kötü ahlaktır. Terk etmek ise, ruhani bir ameldir, yoksa cisimsel bir amel değildir. Çünkü onun dışta varlığı yoktur.

Seçime bırakılan amele gelirsek, bu kısım, mubahlardır. Bu kısmın yapılması, dünyada -ahirette değil- kendi nefsine karşı güzel ahlakı yerine getirmek demektir. Bu amele, onu dince mubah sayılması için yapma niyeti de eklenirse, bu kez Allah karşısında ve dünyada ve ahirette kendi nefsine karşı güzel ahlakın bir parçası olur. Aynı durum, bu taksimde mubahın terk edilmesiyle ilgilidir. Öyleyse bütün kısımlar köleyle ilgilidir. Mubah kısmı ise, hür olanla ilgilidir. Mekruh ve teşvik

edilen kısım ise, hür ile ilgilidir. Bu kısımda -gerçek olmasa da- bir kulluk kokusu bulunur. Böylelikle bu menzil bedbahtlık ve mutluluk menzillerini sınırlamış ve onları açıklamış oldu. Yani onları nereden öğreneceğin sana açıklandı. Bu, senin üzerinde bulunduğun şeriatın bilgisidir. İnsan davetin kendisine ulaşmadığı kimselerden ise, ona göre güzel ahlak, aklın ortaya koyduklarıdır. Akıl amacın ve kemalin varlığı ve mizaca yatkınlığa göre onları belirler. Buna örnek olarak, iyilik yapana teşekkür etmenin dine ve akla göre güzel ahlak olmasını veya iyiliğe nankörlüğün dine ve akla göre kötü ahlak olmasını verebiliriz. Allah insanı ancak yapabilecekleriyle yükümlü tutmuştur. Davetin ulaşıp ulaşmaması birdir, çünkü şeriatın gerçekte onların yerine getirilmesinde bir hükmü vardır ve kötü ahlakı yerine getirdiğinde affedilir. Çünkü davet kendisine ulaşmamıştır. Bu durumda bağışlamak da, Hakka ait güzel ahlakın bir yönüdür. Binaenaleyh Hak, kula göre, güzel ahlakta daha önceliklidir. Hatta güzel ahlak gerçekte O'na ait iken kulda Hakkın başarıya erdirmesinin inayetiyle bulunur.

Bu menzille ilgili erdemlerden birisi de, iyilik yapana teşekkür hususunda yardımlaşmak, belayı verenden belayı alma hususunda yardımlaşmaktır. Öyle ki kendisinden belanın kaldırılması için ancak belayı kendisine indirene sığınır ki o da Allah'tır. Onu başkasına indirirse, bu davranış, kötü ahlaka girer. Allah ile indirirse, güzel ahlaktır. Kul her iki halde belanın kendisinden kaldırılmasını ister. Bela ise, sadece ve sadece acıyı hissetmesi ve bulmasından ibarettir. Bu makamda yol ehlinin büyük kısmı yanılmış ve belalar karşısında kendilerini Allah'a şikayetten alıkoymuşlardır. Bu konudaki kuşkuları, şöyle demeleridir: 'Bizde icra ettiği hususta kendisine karşı gelemeyiz. Çünkü şikayet etmek, Allah'tan razı olma haline etki eder.' Onlara şöyle denilir: 'Rıza sadece kendisini hissetmek ve kaldırılmasını istemeyerek gerçekleşmiştir. Rıza bu demektir. Yoksa belanın devam etmesi gerekmez.' Çünkü nefs, acının varlığını nahoş karşılar. Bu nedenle belayı 'acı' diye ifade ettik -yoksa sebebini değil-. Kula yakışan şey, kendisine indirdiği belayı kaldırmasını Allah'tan istemektir. Çünkü bu bela, Allah'ın fiilini nahoş karşılamasına yol açar ve doğal olarak onu nahoş karşılaması zorunludur. Çünkü açı, özü gereği kendi hükmünü zorunlu kılar. Belanın indirilmesinde fail Allah'tır. Öyleyse acıyı nahoş bulmak, onu doğa gereği nahoş bulmayı da içerir. Çünkü acının hükmünü onun varlığı gerekti-

rir. Acı ise, kendisi nedeniyle var olmamış, onu bu kulda Allah var etmiştir. Böylelikle nahoş bulmak, hal ve içerme yoluyla, ilahi mertebeye yönelmiştir. Bu nedenle büyükler, *'Rabbim! Bana zarar temas etti'*[189] demişlerdir. Bunun yanı sıra, şimdiki zamanda gerçekleşmesi istenmeyen şeyin gelecekte de gerçekleşmemesini istemek öğretilmiş ve şöyle denilmiştir: *'Bize gücümüzün yetmediği şeyi yükleme.'*[190] İlahi kahra karşı direnmek de kötü ahlakla ilgili olduğu gibi kulun efendisinin herhangi bir emrine direnmesi kötü ahlak kapsamındadır. Çünkü böyle bir davranış, kulluk özelliklerinden değildir. Zayıf olduğunda mümin, bu hususta kardeşinden yardım isterken kardeşinin de öğretme ve destekleme yoluyla yardım etmesi gerekir. Çünkü 'mümin kardeşiyle çok olandır.' İnsan tek başına kaldığında, bela kendisine ağır gelir. Bir yardımcı bulduğunda ise, rahatlar ve sıkıntıya direnir, yükü azalır. Böylelikle mümin kardeşi tasasında kendisine kulak vererek ona yardımcı olur. Böyle biri, dürüst ve doğru sözlü dosttur. Nitekim bir mısrada şöyle denilir:

Dostum gamlarımı bölüşendir
Benim düşmanım onun da düşmanıdır

Başka bir şair ise şöyle demiştir:

Ağır bir yükü pay edersen
İnsanların boynuna, hafifler

Böylece bu menzilin içermiş olduğu hususları ana hatlarıyla zikrettik ve sözü uzatmak korkusuyla ayrıntıya inmedik. Bazı hususları açıkladık, bazılarını bıraktık. Allah izin verirse, bütün menzillerde böyle yapacağız. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSEN İKİNCİ BÖLÜM

Musevî Mertebeden Ölüleri Ziyaret Menzili ve Sırlarının Bilinmesi

Ruhlarımız zatlarını bilmezse
Bilgisizlik ölüm, cisimler ise kabir

Bilirlerse, haşir orda gerçekleşmiştir
Bu nedenle diriliş tamamdır

Bilgi nur ile karanlık arasında
Bunun dışındaki her söz, yalan!

Bilmelisin ki, ölüm, ruhun duyusal canlılığının kendisiyle gerçekleştiği bedenden ayrılmasıdır. Ölüm, bir araya gelmekle -ki bu hayatın nedenidir- nitelenmiş olduktan sonra o ikisine ilişir. Aynı şekilde nefsin ölümü de bilginin olmayışla gerçekleşir. Şöyle diyebilirsin: Allah'ı bilmek, ilişen bir şeydir ve nefislerin hayatı demektir. Bilgisizlik ise, bilgiden önce sabittir. Kendisinden önce bir bilgi gelmemiş iken bilgisiz nasıl ölüm ile nitelenebilir? Şöyle deriz: Kuşkusuz Allah'ı bilmek, Allah'ın kendilerini kendilerine karşı şahit tutuğu misak esnasında her insanın nefsine işlemiştir. İnsan nefisleri doğal bedenlerde yaşamaya başladıklarında ise, Allah'ı birlemeyle ilgili bilgileri kendilerinden ayrışmış, böylelikle nefisler Allah'ı birlemeyi bilmemek haliyle ölü olarak kalmışlardır. Bundan sonra Allah bazı nefisleri Allah'ın birliğini bilmeyle canlandırmış iken varlığını bilmeyle ise hepsini canlandırmıştır. Çünkü Allah'ın varlığını bilmek, aklın zorunlu hükümlerinden birisidir. Bu nedenle nefisler ölü diye isimlendirilmiştir. Allah teala şöyle buyurur: *'Ölü iken...'*[191] Yani, Allah'ı bilme ruhunu kendisinden alması nedeniyle ölü olan kimse demektir. *'Sonra kendisine hayat verdik ve kendisiyle insanların arasında yürüdüğü bir nur verdik.'*[192] Böylelikle, ahirette dirilişle birlikte tekrar bedenlerine döndürülecekleri gibi, bilgisini kendisine döndürdü ve onunla hayat buldu. Başka bir ayette ise şöyle denilir: *'Karanlıklarda yürüyen kimsenin örneği.'*[193] Burada kendisiyle insanların arasında yürüdüğü ve hayatın ta kendisi olan nurun karşıtı karanlık kast edilmektedir. Öyleyse

hayat, varlığı, yani Allah'ın varlığın ikrar etmek demektir. Yaratılmış bilgi ise, Allah'ın birliğini bilmek demektir. Karanlıklar ise Allah'ın varlığını bilmemek demektir. Bu nedenle Allah teala bizden misak alınan ayette sadece varlığını zikretmiş, birliğini zikretmemiştir. Misakta birliğe değinilmeden şöyle buyurmuştur: '*Ben sizin Rabbiniz değil miyim, onlar da evet Rabbimizsin*'[194] dediler. Böylelikle rabliği kabul ettiler. Başka bir ifadeyle, O'nun efendileri olduğunu kabul ettiler. Bazen köle, ortaklık hükmüyle, iki efendinin mülkü olabilir. Bu durumda hangi efendi kendisine, 'ben senin rabbin değil miyim?' derse, onun 'evet, Rabbimsin' demesi ve doğrulaması gerekir. Bu nedenle şöyle dedik: Onaylama ve ikrar, Allah'ın varlığını rab olarak, yani kendisinin sahibi ve Rabbi kabul etmesiydi. Bu nedenle Allah teala ayetin devamında '*kendisine hayat verdiğimiz*'[195] demiş, fakat bununla yetinmeyerek '*ona kendisiyle insanların arasında yürüdüğü bir nur yarattık*'[196] buyurmuştur. Burada kast edilen, Allah'ın birliğini bilmektir. Çünkü insan adına üstünlük ve mutluluğun gerçekleştiği bilgi bu bilgidir. Bunun dışındaki bilgi ise, bu yerde o bilginin yerini alamaz. Artık söylediğimizi iyice düşün! Kuşkusuz ki nefislere ölümün gelmesinin daha önceki bir hayattan (Allah'ın varlığını bilmek) kaynaklandığını öğrenmiş oldun. Çünkü ölüm, canlıya gelebileceği gibi dağılma da bir araya gelmeden sonra olabilir.

Bunu öğrendikten sonra, bilmelisin ki: Bu menzilin özelliklerinden birisi de, çokluk ile bir'i bilmenin mümkün olmadığını öğrenmektir. Çünkü onun gördüğü şey, çokluktur. Şöyle ki: Ruh kendisini çokluk ve niceliğin yeri olan bedenle birlikte düşünebilir ve hiçbir zaman kendini yalnız göremez. Bununla birlikte o, kendiliğinde bölünmemiştir. Ruh insanlığını ancak cismin varlığıyla birlikte bilebilir. Bu nedenle tanımından ve hakikatinden sorulduğunda şöyle der: 'Beslenen, duyumsayan ve düşünen bir cisim.' İşte bu, insanın hakikati ve kendisine ait öz tanımıdır. İnsan oluşu sorulduğunda her zaman bu çokluk tanımında zikredilir. Öyleyse ruh zatındaki birliğini bilemez. O, hakikatin tekliğini değil, cinsin birliğini bilebilir. Kendiliğinde bir olduğu hakkında kazanımla elde ettiği bilgi ise, zevk, müşahede ve keşfe dayalı bir bilgi değil, teorik araştırmaya ve fikre dayalı bir bilgidir. Aynı şekilde Allah'ı bilmek de, ilahlığın birliğini -yoksa zatın birliğini değil- bilmek demektir ki onun isimlendirileni Allah'tır. Çünkü zatın bilinmesi kesinlikle mümkün değildir. Öyleyse Allah'ın birliğini bilmek, müşahede ve keşfe

dayalı bir bilgi değil, fikre dayalı bir delildir. Başka bir ifadeyle birliği bilmek, hiçbir zaman zevk olarak gerçekleşmez ve onun sadece mertebelerle ilgisi vardır. Manevi nitelikler, insanların onlar hakkındaki görüş ayrılıkları ve tanım ve hakikat bakımından onların kendiliklerindeki farklılıkları ve birinin öteki olmadığı rivayetlerde zikredilmiş iken, zatın birliği nasıl olabilir ki? Bu durum hem akla hem şeriata göre böyledir.

Şonra, Allah eli, gözü, ayağı, parmakları ve benzeri şeyleri zikretmiştir. Bütün bunlar, zatın birliğiyle çelişen şeylerdir, hâlbuki ulûhiyetin birliğiyle çelişmezler. Bu nedenle Hz. Peygamber'in şu hadisi hakkında tartışma olmuştur: 'İki halifeye biat edildiğinde, ötekini öldürünüz.' Çünkü mertebenin birliği, ikinciyi kabul etmediği gibi aynı zamanda ortaklığı da kaldırmaz. Çünkü amaçlanan şey, bozulma değil, düzelmedir, yok etme değil, var etmedir. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Gök ve yerde iki ilah bulunsaydı, bozulurlardı.*'[197] Böylelikle ilah'ı birlemiş ve 'İlah'ın zatı bölünmüş olsaydı, yer ve gök bozulurdu' dememiştir. Allah böyle bir şeye değinmemiştir. Kelamcılara göre ilah, zatların bir toplamıdır. Çünkü nitelikler (onlara göre), Hakkın zatı ile var olan mevcut hakikatlerdir. Allah ancak toplam ile birlikte ilah olmuştur. Öyleyse onların iddia ettikleri tevhit nerede kalmıştır? Akılcı filozoflara göre de ilah nispetlerin bir toplamıdır. Öyleyse bu anlayışta birlik nerede kalmıştır? Çünkü onlar İlah'ı bilgi, hayat, kemalinden mutlu olma ve sevinmek gibi nispetlerle nitelemişlerdir. Öyleyse insafla düşünürsen, birlik, duyulan bir söz, gerçek bir isimlendirileni olmayan bir addır. O halde, ilahlığında bir olan Allah'tan başka ilah yoktur. O, ilahlığında ve kendisiyle didişen ve fiillerinde ise O'na ortak olmaya çalışan kullarını kahredendir. Bu iki sınıfın dışındakiler için ise Allah, Bir ve Bağışlayandır.

Bunu öğrendikten sonra, artık bu çokluk, Allah'ın birliğinden seni perdelememelidir. Biz sana sadece tevhidinin neyle ilgili olduğunu açıkladık ve kendiliğinde zatın birliğine değinmedik. Çünkü zat hakkında düşünmek dince yasaklanmıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin.' Allah teala ise şöyle buyurur: '*Allah sizi kendisinden sakındırır.*'[198] Yani kendisi hakkında düşünüp onun hakkında şöyle veya böyle bir hüküm vermekten sizi sakındırır. Hâlbuki ilahlık hakkında konuşmak veya onun fikir gücüyle idrak edilmesi yasaklanmamıştır. Onun kendiliği bakımından müşahede edilmesi ise, Al-

lah ehline göre, imkânsız sayılmıştır. Onun sadece kendilerinde zuhur ettiği mazharları vardır ve kullar bu mazharları görürler. Kuşkusuz ki şeriatlar bunu zikretmiştir. Bizim Allah hakkındaki bilgimiz, tenzih niteliklerini veya fiil niteliklerini bilmekle sınırlıdır. Allah'ın zatî-olumlu bir niteliğini bildiğini iddia edenin iddiası boş bir iddiadır. Çünkü böyle bir nitelik zatı sınırlar, hâlbuki zatın sınırı ve tanımı yoktur. Bu, âleme kapatılmış bir kapıdır. Bu kapının açılması mümkün değildir ve o kapının bilgisi Allah'a kalmıştır. Hz. Peygamber'in bir hadiste bildirdiğine göre, Allah'ın kendisi hakkında kendisine özgü bilgisi vardır. Hadiste şöyle denilir: 'Allah'ım! Kendini isimlendirip de kullarından birisine bildirdiğin veya gaybının bilgisinde kendine ayırdığın bütün isimlerinin (hürmetine) senden isterim.' Öyleyse Allah katında sadece kendisinin bilebildiği isimleri vardır ve bu isimler O'na döner. Kuşkusuz 'kendine ayırdığın' ifadesiyle, yaratıklardan herhangi birisinin onları bilmesi imkânsız sayılmıştır. Allah'ın isimleri, özel isim veya donuk isimler değillerdir. O'nun isimleri, övgü, metih ve sena için verilmiş isimlerdir. Bu nedenle anlamlarından hareketle 'güzel' isimler olmuşlardır. Kınama veya övgü tarzında verilmeden, sadece gösterdikleri varlıklara işaret eden özel isimler ise böyle değildir. Bize göre bu isimlerin en büyüğü, Allah ismidir. Bu isimde ortaklık gerçekleşmez. Öyleyse zata ait tevhidi öğrenmiş olduğunu iddia eden insanın sözünde tevhit nerede kalmıştır? Hâlbuki şeriat veya akıl veya keşif onun adına böyle bir tanıklık yapmamıştır. Hâlbuki bunların dışında bir (bilgi kaynağı) yoktur ve onlar güvenilir kaynaklardır. Bunların dışında bir hüküm nasıl verebilirsin? Öyleyse ölüleri ziyaret etmekle ilgili seni yükümlü tuttuğu işe sarıl. Bu, onlara katılmak ve onların yollarını takip etmek demektir. Bu yol, kendiliğinde bulunduğu hal üzere, gerçeği öğrenemeyeceğini itiraf demektir. Biz sadece yakınlık bildiren fiilleri kullanmaktayız (neredeyse, sanki oldu vb.). Bu fiiller 'kade (ola yazdı)' ve kardeşleridir. Bu bağlamda şöyle denilir: 'Damat neredeyse emir oldu.' Hâlbuki gerçekte emir değildir. 'Zeyd neredeyse hacı oldu.' Yani hacı olmaya yaklaştı. Allah teala ise şöyle buyurmuştur: '*Elini çıkardığında, neredeyse onu göremedi.*'[199] Böylelikle onu elini görmemekle ve kendisini görmeye yaklaşmamakla nitelemiştir. Çünkü ayette geçen 'lem (olmadı)' edatının 'yekadü (neredeyse oldu)' kelimesinin başına gelmesiyle yakınlık orta-

dan kaldırılmıştır. Bu edat, muzari fiillerin başına gelerek onları olumsuzlayan ve kesin olumsuzluk bildiren bir edattır.

Zecr ve rada ilmi (yasaklama ve engelleme bilgisi) de bu menzille ilgilidir. Bu durum, Hakkın zatını bildiğini iddia eden kimseye karşıdır. Böyle birisine bildiğini iddia ettiği hususlaki bilgisizliği ancak ahiret hayatında gözükür. Böylece ahirette işin, bildiğine inandığından başka türlü olduğunu ve dünyada ve ahirette bilgisiz olduğunu öğrenir. Allah teala şöyle buyurur: *'Hesap etmedikleri şey Allah'tan kendilerine göründü.'*[200] Burada genel ifade kullanmıştır. Böylelikle her gruba, inandığı bir şeyin inandığından farklı olduğu ahirette gözükür. Ayette olumsuzlamanın acizlikle mi yoksa zıddını bilmekle mi gerçekleştiğine ise değinilmemiştir. Her iki durum da ahiret hayatında gerçekleşecektir. Söz gelişi günahkâr olup tövbe etmeden ölenler hakkında tehdidin gerekleşeceğine inanan kimseyi Allah kıyamet günü bağışlar. Bu durumda söz konusu kişi için Allah tarafından günahın bağışlanması ve cezalandırılmanın ortadan kalkması gibi beklemediği bir şey ortaya çıkar. Öyleyse her gruba Allah katından istediği şey gözükecektir. Öyleyse bilgi gerçekte kesin bilgi olsaydı, (ahirette) değişmezdi. Bilgi sadece bir zan ve tahminden ibarettir ve sahibinden bilgi suretiyle perdelenmiş ve bu nedenle de sahibi bildiğini iddia etmiştir. Hak ise ona 'sen zannetmektesin ve var saymaktasın' der. O makam nerede, bu makam nerede? Binaenaleyh her şey bilinmez, her şeyin de cahili olunmaz. Öyleyse bilginlerin en bilgilisi, neyi bildiğini bilen ve ne bilmediğini bilendir.

Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Sana övgüyü sayamam!' Kuşkusuz ki Hz. Peygamber ortada ihata edilemeyen bir durum olduğunu bilmekteydi. Hz. Ebu Bekir ise şöyle der: 'İdrake ulaşmaktan acizlik, bir idraktir.' Yani idrak edilmeye imkân vermeyen bir şey olduğunu idrak etmiştir. Öyleyse bu, (bir yönüyle) bilgidir (bir yönüyle de) bilgi değildir. Kıyamet günü insan, idrak etmiş olduğunu zannettiği şeyi fikir gücünün idrak etmekten aciz olduğunu öğrenir. Fakat o, kendini sarsan ateş nedeniyle, fikriyle azap görür. Çünkü şeriatın delili onun üzerindedir. Çünkü şeriat hakkında düşünmesi gereken şeyi kendisine bildirmiş ve açıklamıştı. Nitekim Allah teala şöyle buyurur: *'Arkadaşlarında delilik olmadığını düşünmezler mi?'*[201] Başka bir ifadeyle peygamberi tanımaya delil ile ulaşılır. Bu ayetten Allah'ın peygamberine -iddiasını doğrulayan- bir delil verdiği sonucu çıkartılır. Böyle olmasaydı, Allah teala'nın

'Düşünmezler mi?'[202] ayeti doğru olmazdı. Çünkü düşünme ancak Allah katından gelen bir peygamber doğruluğunu gösteren delil hakkında olabilir. Delil, incelenen ve medlule ulaştıran şeydir. Deliller ortaya konulmuş olmasaydı, akıllılara düşünmek emredilmez ve böyle bir şey kendilerinden istenmezdi. Aynı şey akıllıların Allah'ı bilmesinde geçerlidir. Allah teala bir takım durumları zikrettikten sonra şöyle buyurmuştur: *'Kuşkusuz bu konuda düşünen bir topluluk için ayetler vardır.'*[203] Öyleyse insan fikriyle fikrin sınırını aşarak hakkında düşünmesi uygun olmayan bir hususta düşündüğünde, kıyamet günü fikrinin ateşiyle azap görür.

Sonra, hakkında düşünmenin emredilmediği hususlarda düşünmek, insanı Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlere karşı O'na şükretmekten alı koyar. Böylelikle iki azap sahibi olur: Birincisi gereksiz bir hususta düşünmenin azabı, öteki ise kendisine verilen nimete karşı şükrün olmayışından kaynaklanan azap. Bilgi nimetinden daha büyük bir nimet yoktur. Allah'ın nimetlerinin nedenleri sayısız olsa bile, gerçekte nimet, hazzın nimet sahibinde bulunmasıdır. Söz konusu nimetler sınırsız sayıdaki pek çok vesileyle ulaştırılmıştır ki bunlar iki şeye irca edilebilir: Birincisi, hazza yol açan şeyin bulunmasıdır. İkinci tür sebepler ise, yokluğunun hazza ulaştırdığı sebeplerdir. Bunlar nispi durumlardır. Örnek olarak, kendisinden korktuğu bir düşmanın yok olmasından dolayı haz alan insanı verebiliriz. Söz konusu insan düşmanın yok olmasıyla değeri takdir edilemeyecek ölçüde bir haz alır. Bu haz, çekindiği bir şeyden emniyete ulaşmış olmaktır. Öyleyse sebepler sayıca çoktur, haz ise, birdir. O da, gerçek nimet demektir. Nitekim, sebepleri çok olsa bile, elem de gerçek azap demektir. Böylece bir şey, kendisine bitişik olduğunda veya bir nedenle kendisinden kaynaklandığı için, başka bir şeyin adıyla isimlendirilir.

Bilmelisin ki, ziyaret, meyil anlamındaki zûr kelimesinden türetilmiştir. Kim bir topluluğu ziyaret ederse, nefsiyle onlara meyletmiş demektir. Manasıyla onları ziyaret ederse, kalbiyle kendilerine meyletmiş demektir. (Aynı kökten gelen) Yalan tanıklık (şehadetü'z-zûr) ise, doğrudan yanlışa yönelmek demektir. Ölüleri ziyaret etmek, ölüm niteliğinin kendisine yerleşmesini arzulayarak, onlara meyletmek demektir. Çünkü ölünün kendiliğinde bir hükmü yoktur. O ancak kendisinde tasarrufta bulunanın hükmüne bağlıdır. Ölüden engelleme veya direnme

veya övgü veya kınama veya itiraz beklenemez. Aksine o haliyle ve zatıyla bütünüyle teslim olmuştur. Aynı şekilde, onu ziyaret eden insanın (Hakkın karşısındaki) halinin, ölünün kendisinde tasarruf eden kimsenin karşısındaki durumu gibi olması gerekir. Bir insan şeriatça belirlenmiş tarzda -yoksa kayıtsız bir şekilde değil- bu dereceye ulaşırsa, adamların makamına ulaşmış demektir. Böyle bir nitelikle -kayıtsız isemanasında nitelenebilir, yoksa zâhiri ve bâtını duyusunda nitelenemez. Aksine insan, şeriatın emir ve yasaklarının ilgili olduğu hususlardaki zâhirî ve bâtınî fiillerinde diri olması gerekir. Buna karşılık, bütün bu konularda hakkındaki kaza ve kadere teslim olarak ölü olması gerekir. Fakat insan (kazaya rıza gösterirken), takdir edilen şeye karşı etkisiz kalması gerekmez. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSEN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden Kavâsım (Engelleme) Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi

Masumların sevgisiyle dolu olduğunda
Ayetlerden engelleyici ayetleri hatırla

Onlar engelleyici ve koruyucudur
Koruyucu ayetlerin hayat verdiğinden daha güvendedir

Bunlar, fikirle ulaşmadığım şeylerdir
Fakat onlar Kasım'ın eliyle gelmiştir

İlah yaratılışı adilce ve ihsanıyla vermiştir
Kahhar'ın engellemesi ve korumasıyla

Meleklere katılan bir adam ile
Hayvanlara katılan insancık arasında ne kadar da fark var!

Bilmelisin ki, -Allah dilediği ayetleri göstermek üzere beni miraç ettirdiğinde- miracım esnasında bu menzile ulaştığımda, yanımda bir melek vardı. Menzilin kapısını çaldı, kapının ardından şöyle dendiğini duydum: 'Allah'ın bildirmesinden başka bir şekilde bilinmeyen bu kapıyı da çalan kim?' Melek şöyle dedi: 'Senin kulunun mertebesinin kulu, Muhammed b. Nur'dur.' Kapı açıldı, içeri girdim. Hak o menzilde bulunan her şeyi bana bildirdi. Fakat kendisini müşahede ettikten seneler sonra bana onları bildirdi. Bu müşahede benim için tarif olmaksızın sûri bir müşahede idi. Bundan sonra ise, hak onu bana bildirmiştir. Bilinmeyen bir menzil olduğu belirtilince, belim kırıldı. Onu bana tanıtınca, Allah'ın gördüklerimden korudukları müstesna, onun bütünüyle kavasım olduğunu gördüm. Bunun üzerine korktum, Allah ise bana dönük tecellisiyle korkumu dindirdi.

Bu menzilde, ruhaniler suretlerde şekillendiği gibi, duyulur suretlerin cisimsel suretlere dönüşmesini gördüm. Bu ilk suretlerin ortadan kalktığını zannettim. Onları derinden inceledim, onları göremedim. Bütün gücümü onlara yönelttiğimde, başkalaştılar ve ben de amacıma ulaştım. Meğerse suretler başkalaşmada iki tür imiş: Birincisi, bir güç vererek, görünmek istediğin herhangi bir surete girmek üzere görenin gözüne etki etmendir. Bu durumda o kişi seni ancak senin girmek istediğin surette görebilir. Sen ise, kendiliğinde ve kendi suretinde değişmeden, cevherinde ve suretinde bulunursun. Şu var ki senin görene gözükmek istediğin bu sureti hayalinde canlandırman gerekir. Gören insan da, kendisini tahayyül ettiğin şekilde, senin hayalindeyken o sureti algılar. Bu bakış ise o esnada bilinen suretini idrak etmekten kendisini perdeler. Bu yolların birincisidir. Diğer yolu ise, bu menzil içerir. Şöyle ki: Senin suretin, cevherindeki bir arazdır. Allah o arazı ortadan kaldırarak sana seni kendisinde göstermek istediği yılan veya aslan veya başka bir şahsın sureti gibi bir arazı giydirir. Cevherin ve cevherini yöneten ruhun ise, sahip olduğu akıl ve diğer güçlerinde birlikte olduğu hal üzere kalıcıdır. Öyleyse bu durumda suret hayvan veya bitki veya donuk suretidir. Akıl ise insan aklıdır ve o konuşabilir ve düşünebilirdir. Hakkın kendisini konuşturmak istediği herhangi bir dille dilerse konuşur, dilerse konuşmaz. Böyle birinin hükmü, bilinen suretteki kişinin hükmüyle birdir.

AÇIKLAMA

Donukların, Bitkilerin ve Hayvanların Konuşması

Donukların, bitkilerin ve hayvanların konuşması bu konudan öğrenilir. Onlar suretlerinde iken konuşur ve -tıpkı insanın konuşmasını duyman gibi- onları duyarsın. Nitekim ruh da beşer suretinde bedenlendiğinde, suretin onun üzerinde hüküm sahibi olması nedeniyle insanlar gibi konuşur. Ruhani, insandan farklı olarak, gözüktüğü suretten başka bir surette konuşamaz. Bu, mesh edilenin menzilidir. Bu mertebeden dünya ve ahirette duyusal suret başka suretlere çevrilir. Yine bu menzilden bâtınlar (başka suretlere) çevrilir. Dışta insan suretini görünen birisi, bâtında o suretten farklı olarak melek, şeytan veya bâtınının durumuna uygun bir şekilde köpek, domuz, maymun, aslan olabilir. Bütün bunlar, insanlığın kendisini talep ettiği şeyden yüksek veya düşük niteliklerdir. Bâtınların çevrilmesi, daha önce zâhiri suretlerin başka suretlere çevrilmesi İsrailoğullarında çok olduğu gibi, bu dönemde de çoktur. Allah onları domuz ve maymunlar yapmıştı. Ahir zamanda da bu ümmet içinde de (dış suretin çevrilmesi anlamında) meshin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Fakat bu da (davet ümmeti anlamında) Yahudilerde gerçekleşecektir, Müslümanlarda değil! Çünkü iman onları korur. Öyleyse bu ümmet içinde ancak Yahudi veya dıştan Müslümanlığını gösterip de içerden Yahudiliğini gizleyen ikiyüzlü insanların suretleri çevrilir. Yahudileri bu ümmete kattık, çünkü bir Peygamber'in ümmeti onun kabilesinden ibaret değildir. Onun ümmeti, gönderildiği herkestir. Hz. Peygamber ise, bütün insanlara gönderilmiştir. Bütün dinlerdeki ümmetler de onun ümmetidir. Onların bir kısmı iman etmiş iken bir kısmı iman etmemiştir, bir kısmı teslim olmuştur.

Cinlerin Hz. Peygamber'in dinine girmesine gelince, onların bu dine girmesi, kendi vaktinde peygamber gönderilmeyen birisinin vaktinin peygamberinin dinine girmesine benzer. Sonra kendisine peygamber olarak gönderilmemiş olan bu nebi, dinine giren kimse kendisine peygamber olarak gönderildiği kimselerden değil ise, gönderildiği kimselere uyguladığı hükümleri onlara da uygular. Çünkü her nebinin bir

yöntemi ve şeriatı vardır. Cinlerin Hz. Peygambere iman etmeleri de böyle gerekleşmiştir. Bâtınların çevrilmesi hakkında söylediğimize gelince, Hz. Peygamber ümmetinden bir topluluğun niteliğini kutsi hadiste Allah'tan şöyle aktarır: 'Onlar görünürde kardeş, gizlide düşmandırlar. Dilleri baldan tatlı, kalpleri kurtların kalpleri gibidir. İnsanlara yumuşak davranırlar.' İşte bu, insanın sureti insan iken kalbinin kurt kalbine değiştirilmesi gibi, suretin değiştirilmesiyle ilgilidir. Bu belalardan koruyan Allah'tır.

Suretteki başkalaşmanın diğer yöntemi ise, şahsın sureti bulunduğu hal üzere kalırken, nefsinin bulduğu bir ruhaninin suretini giymesidir. Söz konusu ruhani hangi surette olursa olsun, kişi o surette başkalarına görünebilir ve bu şahıs ise o surette gizlenir. O, kendisinin üzerinde, kendisini kuşatan bir hava gibidir. Bu durumda bakanın gözü o aslan veya köpek veya maymun -veya Azîz ve Alîm'in takdirine göre her ne ise- suret üzerine düşer.

Başka bir tarz ise şudur: Kendisini kuşatan havanın dilediği bir surete girmesidir. Şahıs ise o suretin bâtını olur. Böylelikle idrak, kendisinde görünmek istediği o surette şekillenen hava suretinin üzerine düşer. Şu var ki bu suretten konuşma meydana gelirse, ancak gören tarafından bilinen onun diliyle gerçekleşir. Böylelikle nağmeyi duyar, onu bilir, sureti görür ve onu inkâr eder. Bu haldeki birinin onun nağmesinden uzaklaşması mümkün değildir. Bu, kendisini tanıyanlar için, cinin gücüdür. Çünkü onlar diledikleri suretlerde gözükürler. Onların nağmesi ise, cin nağmesidir ve bundan fazlasına güçleri yetmez. Bu tarz hakkında bilgisi olmayan kimsenin ise cinler hakkında bilgisi yoktur. Şu var ki, cinlerin akıllarıyla oynadığı bazı topluluklar vardır. Sihirbazın ipleri, hayalde koşan yılanlar suretlerinde hareket ettirmesi gibi, onların gözlerine hayali suretler gösterirler. Bunun üzerine söz konusu insanlar, cinleri gördüklerini zannederler, hâlbuki onlar cin değildir. Bu suretler, kendilerine gösterilen hayali suretlerde onlarla konuşur. Hâlbuki suretler konuşucu değildir. Cinlerin kendiliklerinde bedenlenmesi ise bundan farklıdır. Öyleyse âriflerden her gurubun nağmesini bilen kimse, görür ve gördüğü konuda bir karıştırmayla karşılaşmaz. Endülüs'te cinleri şekillenmeksizin ve şekle girerken gören bir topluluk görmüştük. Onlardan birisi, Kurtubalı Fatıma b. Müsenna idi. O, hiç karıştırmadan, cinleri bilen birisiydi. Fas şehrinde de bir grup görmüştüm. O in-

sanların gözlerine cinler, hayali suretler olarak görünmekteydi. Kendilerini sınamak için diledikleri şekilde onlarla konuşuyorlardı. Onlar cin olmadıkları gibi cin suretinde de değillerdi. Onlardan birisi, Fas şehrindeki Ebu'l-Abbas ez-Zekkak idi. O bu konuda gerçeği karıştırmıştı ve cin ruhlarının kendisiyle konuştuğunu zannediyordu ve bundan emindi. Böyle düşünmesinin nedeni, onların seslerini ve nağmelerini bilmeyişiydi. Benim yanımda oturduğunda veya benim meclisime geldiğinde, susar ve sonra da gördüklerini betimlemeye başlardı. Ben de onun böyle zannettiğini bilirdim. O bu halde (cinlerle) oynaşmaya, arkadaşlık etmeye ve konuşmaya kadar işi vardırmıştı. Bazen de kendisiyle gördüğü kimse arasında belirli konularda bir hasımlaşma ve nefret meydana gelirdi. Bu nedenle cin başka bir yönden kendisine zarar verirdi. O ise, bu zararın gördüğü suretlerden kaynaklandığını zannetlerdi ve bu kanaat kendisine hakimdi. Allah kendisine merhamet etsin! Ebu'l-Abbas ed-Dehan ve bütün arkadaşlarımız bu hali kendisinden görürdü. Öyleyse nağmeleri tanıyan, hiçbir sureti karıştırmaz. Bunu bilenler ise azdır. İnsanlar, belirli vakitlerde kendilerine gözüken şeyin doğruluğuna (güvenerek) aldanırlar.

Suretten surete girmenin mertebelerini bu menzilden açıklamış olduk. Bu menzilde suretlerde gözükmenin akılları hayrete düşüren garip sırları vardır. Bunların en büyüğü ise, cevher baki olmakla birlikte -ki bu sureti taşıyan için cevherin kalması zorunludur- bir mizacın başka bir mizaca dönüşmesidir. Cevher baki olmasaydı, asla başkalaşma gerçekleşmezdi. Fakat bu başka cevher, Zeyd Amr olmadığı gibi, kendi suretinde değişmemiştir ve öteki de değildir.

Bu menzilden Ebu Bekir ümmet ile tartılır ve onlardan üstün gelir. Bu, Allah'ın dışındaki bütün yaratıklar arasındaki tartı menzilidir. Kim bu menzildeki şeyleri bilir, hükmünü müşahede eder, hal ve makam olarak Allah'ın kendilerini koymuş olduğu hususlar üzerinde yaratıkların ölçülerini bilirse, meleklerin, insanların, cinlerin, hayvanların, bitkilerin, donukların bir kısmının diğerlerinden üstünlüğünü bilir. Bunun yanı sıra melekler ile insanlar, cinler ile insanlar, donuklar, bitkiler ve insanlar arasındaki üstünlük ilişkilerini de bilir. Böyle bir insan, her cinsin diğer cinsle arasındaki üstünlük ilişkisini de bilir. Buradan hacer-i esved'in (siyah taş) bir taş -ki o Allah'ın sağ elidir- olmasına rağmen üstünlüğü öğrenilir. Bir donuk olmasına rağmen, taştaki bu üstünlüğe

bakınız! İnsan olmalarına rağmen, Firavun ve Ebu Cehil'e bakınız! Bu menzilden bu üstünlükleri öğrendiğinde, bu cinslerin arasından hangi cinste, hangi türde, türün hangi türüne -ki son dereceye kadar gidercennetin sirayet ettiğini öğrenirsin. Son derece, son türün şahıslarıdır. Aynı zamanda bu insan, cinslere, cinslerin türlerine ve son türün şahıslarına varıncaya kadar türlerin türlerine sıcak ile zemherir arasında nasıl sirayet ettiğini de öğrenir. Bu durumda gördüğün herkesi hakkında onu gördüğün halde bulunduğu vakitle değil geleceğiyle birlikte görmüşsündür. Burada, bu mertebenin mukabilinde, hayali bir mertebeden karıştırma ortaya çıkar. Böylelikle vaktin şahidinin verdiği şey görülürken görülen hakkında gelecek hükmü verilir. Bu, daha önce zikretmiş olduğumuz nitelikten kaynaklanan şeytani bir karıştırmadır. Söz konusu nitelik, şeytan ve cinlerin insanlara kendilerinden ve başkalarından gerçek olmayan bir takım hayali suretler göstermesidir. Bu konu, Ebu Hamid el-Gazzâlî ve benzerlerinin yanıldığı bir konudur.

Bizim kendilerine yetiştiğimiz şeyhler arasında bu meseleyi karıştıranlardan birisi de, Ebu Ahmed b. Seyid Bûn idi. O ve benzerleri şöyle derdi: 'İnsan unsurlar âleminde bulunduğu sürece karıştırmayla karşılaşır. Unsurlar âleminden yükselip de kendisine göklerin kapıları açıldığında ise, karıştırmadan kurtulur. Çünkü artık o, kovulmadan ve şeytanlardan korunma ve sakınılma âlemindedir ve burada gördüğü her şey gerçektir.

Şimdi ise bu konunun gerçeğini sana açıklayalım: Şöyle ki: Kendilerinden aktardığımız üzere, bu grup gördükleri şeylerde karıştırmadan kurtulduklarını iddia ederler. Çünkü onlar, şeytanların giremeyeceği bir yerde bulunurlar. Onların bulunduğu yerler, Allah'ın kendilerini betimlediği üzere, mukaddes ve temiz yerlerdir. İşin onların zannettiği gibi olduğu da doğrudur. Fakat bunun böyle olması, o yerlere yükseliş tıpkı Hz. Peygamber'in miracı gibi cisim ve ruh yoluyla gerçekleştiğinde olur. Ölüm ayrılması olmaksızın, aksine sadece fena ile veya kendisine verilen bakma gücü gibi düşüncesiyle ve ruhaniliğiyle bu menzile miraç yapanlar da vardır. Bu miraç esnasında bedeni evindedir ve kendisi de ya ondan fani olmuş veya sahip olduğu güç nedeniyle onun farkındadır. Böyle birinin de, kendisiyle Allah arasında bir alamet bulunmadığı sürece, karıştırması kaçınılmazdır. Söz konusu alamette Allah'ın kendisine gösterdiği, söylediği ve müşahede ettirdiği hususlarda tam bir açıklık

üzerinde bulunur. Başka bir ifadeyle sayesinde Rabbinden bir açıklığa sahip olacağı alameti olmadıkça, karıştırma ve -insaf sahibi ise- bu konuda kesin bir bilgiden yoksun kalmıştır. Bazen müşahede ettiği şey gerçek olabilir. Bunun yanı sıra gerçekte korunmuş ve sakınılmış olabilir. Fakat onun bu konuda bir bilgisi yoktur. Rabbinden açık bir delile sahip olduğunda ise, evlerinde dururken kendilerine aktarılan vahiyde karıştırmadan güvende oldukları gibi, onlar da karıştırmadan güvende olurlar. Çünkü şeytan, ister alamet sahibi olsun ister olmasın, sürekli olarak keşif sahibi böyle bir müridin halini kontrol eder. Çünkü şeytan kulu saptırma ve karışıklığa düşürme hususunda hırslıdır. Aynı zamanda şeytan, kendisine verdiği ilhamda onu koruduktan sonra kulunu hüsrana uğratabileceğini bilir. Bu nedenle 'belki' der ve umutla ve beklentiyle yaşar. İnsanın bâtını kendisinden korunursa ve meleklerin nurlarının bu kulu kuşattığını görürse, bu kez onun duyusuna intikal eder. Böylelikle duyu suretinde ona bir takım durumlar gösterir ve bunlar vasıtasıyla kulun bâtınında üzerinde bulunduğu Allah yolundan çekip alabileceğini umut eder. Bâtınında duyusal olarak meleklerin nurlarıyla korunmuş ve sakınılmış bütün kimseler karşısında şeytanın davranışı böyledir. Gerçekte de korunmuş kimselerden ise, bu durumda onun kalbinde meleklerden koruyucular bulunmaz. Çünkü şeytan onun kalbine gelir. Böyle bir şahıs, gerçekte masum olması itibarıyla, Rabbinden sahip olduğu açık kanıt sayesinde şeytanın kendisine vereceği ilhamları kabul etmez. Bu durum, söz konusu kişi bilgide derinleşenlerden değil ve sınırlı bir makam sahibiyse böyledir. Temkin sahibi ve ilahi ilimde derinleşmiş birisi ise, şeytanın verdiği ilhamı da ondan alır, çünkü o da Allah'tan kendisine gelen bir elçidir.

Verilen ilham övülen bir şey (hakkında ise) ise, sadece almak için onun şeklini değiştirir, çünkü onu Allah'tan almıştır ve vasıtaya iltifat etmez. Çünkü bu insan, şeytanın (vasıta) Allah katındaki yerini ve kovulmuşluğunu bilir. Böylelikle şeytan, bir şey dileyip de onu tamamlayamadığı her defasında, başarısız bir şekilde geri döner. Hatta böyle bir işte bu şahıs adına ilave mutluluk vardır. Fakat şeytan, onu saptırmadaki hırsı nedeniyle, tekrar tekrar kendisine döner. Kendisine getirdiği ilham kınanmış bir ilham ise, onun hakikatini değiştirir ve onun hakkında iyi haline gelir. Başka bir ifadeyle kul o ilhamın kullanım yerini değiştirerek Allah'ın razı olacağı bir işte kendisini kullanır. Bu durumda

da şeytan, bir şey isteyip de onu tamamlayamadığı için başarısız bir şekilde geri döner. Üstelik bu iş kulun daha çok mutluluk kazanmasına sebep olmuştur. Söz konusu şahsın hali topraktan (yerden) almak ise, şeytan onun adına kendisinden alması için bir toprak yerleştirir. Kul ise, ya şeytanı başarısız bir şekilde geri döndürür ve iki yeri ayırt eder veya derinleşmiş birisi olur ve Allah'a şükreder. Bu şükrün nedeni, Allah'ın duyulur bir toprak (yer) verdiği gibi hayali bir yer daha vermiş olmasıdır. Allah'ın bu hayali yerdeki sırrına bakar ve Allah'ın kendisine yerleştirdiği sırları ondan alır. Hâlbuki söz konusu sırlar şeytanın aklına gelmemişti. Allah ise o sırları söz konusu kişinin mülküne ilave olarak kendisine verir. Bu insanın hali gök olabilir (bilgilerini gökten alabilir). Bu durumda şeytan onun için kendisinden (bilgisini) aldığı semanın bir örneğini (hayalinde) yerleştirir ve öldürücü zehirlerden kişiye güç yetirebilecek miktarı o hayali suretlere katar. Böylelikle şeytan, daha önce (bilgilerini) yerden alan ârife davrandığı gibi bu ârife davranır. Bu makamda değil ise, onu giyer ve bu öldürücü zehirleri yudumlar, amelleriyle hüsrana uğrayanlara katılır. Böyle bir ârifin hali, Sidre-i münteha('dan bilgi almak) veya meleklerden birisinden (bilgi almak) olabilir. Şeytan böyle bir ârifin (hayaline) Sidre'nin bir benzerini veya o meleğin suretinin bir benzerini gösterir ve onu o meleğin adıyla adlandırır. Sonra kendisine içinde bulunduğu makamdan öğrendiği şeyleri ilham eder ve onu şaşırtmak ister. Söz konusu kul karıştıracak kimselerden olursa, düşmanı kendisine karşı muzaffer olur. Masum kimselerden ise, ondan korunur. Şeytan kovulur, getirdiği şeyi kendisine atar ve -şeytan olmaksızın- o bilgiyi Allah'tan alır. Allah'a da, kendisine bu imkânı verdiği için ve bilgisini artırdığı için şükreder. Sonra bu şahıs, daha üst bir hale yükselir. Onun hali Arş veya Amâ veya ilahi isimler ise, şeytan kendisine -haliyle tam uyumlu olarak- ilham verir. Karıştıranlardan ise, durumu belirttiğimiz gibi olur. O kişilerden değil ise, durumu zikrettiğimiz bölümlere ayrılır.

O halde İblis'in insana ancak onun haline göre ilham verdiğini açıklamış olduk. Bu hal, o kişinin zihninde yerleşik olabileceği gibi şeriatın onayladığı bir durumda da olabilir. Bakınız! İbn Sayyad'a İblis'i Arş'ı göstermişti, çünkü onun hali Arş'ı (görmek) idi. İblis Arş'ı kendisine deniz üstünde göstermişti. Çünkü Allah teala'nın şöyle buyurduğunu görmüştü: *'O'nun Arş'ı su üstünde idi.'*[204] Bunun üzerine İblis, İbn

Sayyad'a Arş'ı deniz üstünde göstermişti. İblis, onun üzerinde oturmuştu. Sayyad ise, -Allah'tan aldığını zannederek- ondan (bilgi) alıyordu. Çünkü Allah, peygamberinin kendisinden bildirdiğine göre, şöyle buyurmuştu: *'O'nun Arş'ı su üstünde idi.'*[205] Hz. Peygamber İbn Sayyad'a 'Ne görüyorsun?' diye sorduğunda, 'Arş'ı görüyorum' demiştir. Hz. Peygamber 'nerede?' diye sorunca, 'deniz üstünde' demişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine şöyle demiştir: 'Senin gördüğün İblis'in Arş'ıdır.' Sonra Hz. Peygamber kendisine Kuran'dan Duhan suresini okumuş, ardından kendisine 'Sana ne okudum?' demiş, o da 'duh' demiş. Duh sözlükte duhan (duman) demektir. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisine 'Hadi ordan! Senin kadrin geri dönmeyecek?' Yani sen işi karıştıranlardan birisin. Çünkü Hz. Peygamber kendisine ancak Duhan suresini okumuş, bazı şeyleri ise gizlemişti. Bu sure ise, hem dumanı hem başka şeyleri içerir. İbn Sayyad ise, surenin adını söylemiş, fakat gizlediğini söyleyememiş ve Duhan suresi dememiştir. O sadece duh demiştir. Hâlbuki bu surede duh değil, ikisi de aynı şey olsa bile, duhan zikredilmiştir. Bunun üzerine İbn Sayyad, Duhan suresi ile (duman) anlamındaki duhanı ayırt edememiş ve bilgisiz kalmıştır. Bu nedenle de Hz. Peygamber kendisine 'hadi ordan' demiştir: Çünkü Sayyad, bu surede kendisine bu kelimeyi bildiren İblis'e uygun bir şeyi zikretmişti. Şöyle ki, şeytan ateşten yaratılmıştır. Şeytan bu gizlemede kendisine uygun bir şeyi görmüş, onun duhan suresi olduğunu anlamamış, İbn Sayyad'ın sırrına ise bu kadarlık bilgiyi ilham etmişti. Çünkü Hz. Peygamber içinden kendisini belirlediğinde surenin adını söylerken şeytan onu çalmış ve peygamberin telaffuzundan onu edinmişti. Hz. Peygamber onu içinde gizlemiş olsaydı, şeytan onu öğrenemeyecekti. Çünkü İblis, bir velinin kalbinden farklı olarak, Hz. Peygamber'in kalbine ulaşma veya muttali olma gücüne sahip değildi. Çünkü peygamber, vahyin inişi esnasında şeytanın vesvesesinden korunmuştur ve başka hallerde de durum aynıdır. Bakınız! Şeytan Hz. Peygamber'in bu konumda ve Allah'ın inayetiyle kalbine şeytanın ulaşmasından korunmuş olduğunu öğrenince, namazda kıblesine hayali bir ateş aleviyle gelmiş ve ateşi yüzüne atmış. Şeytanın amacı, -namazda peygamber adına gördüğü iyilik nedeniyle- kendisiyle namazı arasına girmekti, çünkü şeytan, özü gereği peygamberi kıskanır. Hz. Peygamber ise, ar-

kaya doğru çekilmiş ve namazını bırakmamış, sonra da bunu sahabesine bildirmiştir.

Veliye gelirsek, (şeytan) bazen velinin kalbine ilham eder ve veli içinden konuştuğu şeyleri ondan dinler. Şeytan, daha önce de zikrettiğimiz üzere, veliyi hali (hakkında) karışıklığa düşürmek ister. Kim Rabbinden gelen açık bir kanıta sahipse, hiç kuşkusuz, mutludur ve onun adına belirsizlik kalkmıştır. Açık kanıt üzerinde onun kanıt olduğunu gösteren bir alamet bulunmalıdır. Bir şey açık kanıt değil ise, ona göre hüküm vermek mümkün değildir. Çünkü bazen alamet olabilir, fakat açık kanıt olmayabilir ve veli alametin kanıtın kendisi olduğunu zanneder, hâlbuki öyle değildir. Çünkü alamet açık kanıt değildir. Açık kanıt, (ilham edilen şeyi) hakka'l-yakin olarak bilmeyi sağlar ve nebiler ve veliler Allah'tan kendilerine gelen ilhamlarda ona göre hüküm verirler. Bağdatlı Ebu'l-Bedr et-Temaşükî -ki dürüst sûfilerin en temiz giyineni ve en güzel konuşanıydı- bana şöyle demişti: Bir mecliste Şeyh Rağibü'r-Rahbi ile bir araya gelmiştik. Ârîflerdendi, fakat bize ulaşan haberlere göre, işlerinde kemale erdiren ârifler derecesine ulaşmamıştı. Vaktin bir adamının mertebeden kendisi için çıkartılan bir hilat gördüğü kendisine söylenmişti. Adama bu konuda bir de alamet verilmişti. Şimdi de o alamet vardır. Fakat onu görmemiştir, çünkü alameti görmemiştir. Bunun üzerine Ebu'l-Bedr kendisine şöyle demiştir: 'Şeyh! O adamdan sonra pek çok adam görmedin mi?' 'Evet' deyince, 'Büyüklerden mi idiler' diye sormuş, adam cevap vermiş: 'Evet, fakat bu alameti onların hiçbirinde görmemiştim.' Ebu'l-Bedr şöyle demiş: 'Kim bilir, belki kendilerini görmüş olduğu adamlardan birisi o hilat ile amaçlanan kimseydi ve senden gizlendi de kendisini tanıyamadın.' Rağib şöyle demiş: 'Böyle bir şey olabilir.' İşte bu kişi, alamet sahibidir, fakat alametinde açık bir kanıta sahip değildir. Çünkü alamet, bâtında olabilir ve ondan ayrılmaz. Böyle birisi, bu alamet sayesinde Rabbinden gelen açık kanıta sahip kişidir. Bir kişiye ait olan alamet başka birisine verildiğinde, söz konusu kişi, alamet üzerinde hüküm sahibidir. Dilerse, o kişi adına alamette gözükür, dilerse gözükmez. Bu nedenle Rağib, alamet hakkında söylediğini söylemiş, fakat alametin kendisine mi, yoksa başka bir adama mı ait olduğunu açıklamamıştır. Ebu'l-Bedr'in alamet hakkındaki karışıklıkla ilgili sözlerini kabul edince, kesin olarak şu kanaate vardık: Rağib'in alametin başkasında olduğu hakkındaki iddiasını doğ-

rularsak, bu durumda Rağib Rabbinden gelen açık bir kanıta sahip değildir. Öyleyse onun alameti kendisindedir, başkasında değildir. Bu nedenle Ebu'l-Bedr'in kendilerini gördüğü ve kendisinden gizlenen adamlardan birisinin alamet sahibi olduğu hakkındaki sözü doğru olabilir. Öyleyse Ebu'l-Bedr'in bu adama itirazı, bu yolda geçerli yerinde bir itirazdır. Rağib'in de bu itirazı onaylaması, doğrudur ve iddiasındaki doğruluğunu gösterir. Fakat bu şeyh, açık kanıta sahip olmayan kimselerden birisi olabileceği gibi açık kanıt sahibi de olabilir. Çünkü onun sözünde açık kanıt ifadesi geçmemiştir ve ortaklığın kendisinde söz konusu olduğu alamete yönelmiştir.

Adı geçen şeyh Ebu'l-Bedr et-Temaşükî'nin şeyhi Şeyh Ebu's-Suud b. eş-Şibl'e gelirsek, hallerinden anlatıldığı kadarıyla, kendisi Rabbinden açık bir kanıta sahipti ve zamanının en akıllısıydı. Adı geçen Ebu'l-Bedr, kendisinden Abdülkadir'i sakince ve saygıyla değil de öfkeyle yâd eden bir adamı azarladığını aktarmıştır. Adama Abdülkadir'i tanıdığını, ailesi içinde ve kabrinde halinin nasıl olduğunu bildiğini söylemiştir. Bu rivayet olmasaydı, hiç kuşkusuz ki, sırf kul olurdu. Fakat bundan sonra da yaşamıştır. Mümkündür ki daha sonra sırf kul haline gelmiş olabilir. Çünkü o adama şeriatta yasaklanmış bir iş yaptığı için tepki göstermemiş, sadece Abdülkadir'in hallerini nitelemiş ve konumunu yüceltmiştir. Hatta adam dince mahzurlu bir iş yapsaydı ve bundan dolayı kendisine tepki göstermiş olsa ve kızsaydı, bu davranış da kendisini sırf kul olmaktan çıkartmazdı. Öyleyse Ebu's-Suud'a verdiğini vereni tenzih ederim! Kuşkusuz ki o, kendi zamanında bu hususta vaktinin biriciğiydi. Evet! Bu zikreden kişi onun müridi olsaydı, kendisini uyarması gerekirdi, çünkü onu uyarmak da, terbiyenin bir parçasıdır. Bu durumda söz konusu kişi onun müritlerinden birisiyse, bu azarlama onu kendi kulluğundan çıkartmaz. Ebu's-Suud'un bu azarlaması kendisine söylenen ilahi bir emirden kaynaklanmış olabilir. Bu emir, herhangi birisi adına gerçekleşecek bir yarar veya konuşan o kişinin hakkında saygısızlıkta bulunduğu makama karşı Allah hakkında kıskançlıktan kaynaklanmış olabilir. Böyle bir durumda saygısızlık yapan kişiyi azarlaması, kendisini kulluktan çıkartmak bir yana, kulluğunu gerçekleştiren unsurlardan birisi olur. İşte bu, daha önce zikrettiğimiz kimse hakkında değil, Ebu's-Suud ve hali hakkındaki hüsnü zandır. Bütün bunları zikretmemizin nedeni, bu makam ve menzil hakkındaki bilgileri bütün yönle-

riyle ortaya koymaktır. Bu şeyhin de o yönlerden birisi üzerinde olması gerekir ve bunlardan birisiyle onun üzerinde hüküm vermemiştir. Kitabı okuyana, bu makamın ve hallerinin bilgisini vermiş olduk. Allah teala bana Ebu's-Suud'un hallerinden herhangi birisini bildirmedi ki, onu kendi menziline katayım. Hangi menzilde olduğunu en iyi Allah bilir! Şu var ki onun terazisinin şeyhler arasında üstün olduğundan eminim. Allah bizi kendisini ve ehlini sevmekle nimetlendirsin.

Bu menzilin içermiş olduğu kavasım'ın bazı yönlerini açıklamış olduk. Çünkü onların hepsi, korkutucudur. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSEN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden Değerli Komşuluk Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi

Anlayış meydanında fikrin orduları karşılaştı
Bu karşılaşmadan bilgi doğdu

Rahatlıkla ulaşılamayacak zevk sırlarının bilgisi
Nitelenme ve nicelik halinden münezzeh

Sabahı karanlıkların orduları üstüne kışkırtan
Benim güneşimi açığa çıkartan ve gizlimi izhar eden

Fikrin çakmasından bir ateş meydana getiren
Cisimden doğan ruh ile vurmaktan!

Övmek üzere sena topukları üzerinde kalktım
Mârifet müjdeleri mühürle geldi.

Nuruyla fuada hayat veren münezzehtir
Bilgiyi kendisinden almaya ve anlamaya tahsis eden münezzehtir

Bu konuyla ilgili bir ayet, *'Onlar iyiliklere koşanlardır, onlar iyilikler için yarışırlar'*[206] ayetidir. Zikredenlerin -herhangi bir kesinti araya girmeksizin- üzerinde bulundukları zikir halinde kalplerinde konuşan vardır. Böylelikle onlar, kendileri susarken kalplerinde veya iç konuşmaların birisinde Allah'ı zikreden bir konuşan görürler. Fakat içlerinde kimin konuştuğunu bilmezler. İşte bu konuşan kişi, Musa'ya, 'ben Allah'ım! Benden başka ilah yoktur' diyendir. Böyle bir konuşma, kalp konuşması diye isimlendirilirken onlarda konuşan da kalptir. Bir grup şöyle der: Burada konuşan, Allah'ın zikredenin zikrinden yarattığı bir melektir. Bu melek kalbin üzerinde bulunur ve Allah onu kalbe yerleştirmiştir. Zikrin arasına giren gaflet vakitlerinde zikredenin yerine zikreder. Gaflet halleri devam eder ve kişi zikri bırakırsa, konuşan da kaybolur. İnsanların bir kısmı, Hakkın sebepleri aşıp a kuluna dönük bir keramet olarak, kişiye göğsünde bulunan kalbinin konuşmasını duyurduğunu düşünmektedir. Allah'ın kuluna kalbinin konuşmasını duyurması, organlarının zikri nedeniyle imanı artsın diye, kuluna dönük bir ihsanıdır. Nitekim Allah şöyle buyurur: *'İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye...'*[207] Ahir zamanda ve ahiret hayatında organlarının konuşmasını duymalarına göre imanları artar. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Kişiye ailesinin yaptığını ayakkabısının bağı bildirmedikçe ve kırbacının ipiyle konuşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.' Allah teala ise şöyle buyurur: *'Elleri yaptıklarını bize anlatır ve ayakları da şahitlik eder.'*[208] Başka bir ayette ise şöyle buyrulur: *'Siz kulaklarınızın, gözlerinizin ve derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz; yaptıklarınızdan çoğunu Allah'ın bilmeyeceğini sanıyordunuz.'*[209] Kıyamet günü bu insanlar derilerine şöyle diyecektir: *'Derilerine, 'niçin bizim aleyhimize tanıklık ettiniz' derler. Onlar da şöyle der: Bizi her şeyi konuşturan Allah konuşturmuştur.'*[210] Kulağıyla kalbinin zikrini duyan bu insanın mertebesinin üzerine çıkan kimseye Allah bütün bedeninin konuşmasını, hatta bütün donukların, bitkilerin ve hayvanların konuşmasını duyurur.

Hayvanlara gelirsek, böyle birisi, onların konuşmalarını duyar, zikir ve hatırlama yolundan olmaksızın, sözlerini anlar. Söz konusu kişi, hayvanın söylediklerini etini yiyerek veya etinin suyunu (içerek) anlar. Hayvanın etini yiyen veya (etin piştiği) suyunu içen insan, Allah'ın âlemde meydana getireceği tikel ve genel hadiseleri öğrenir, bütün hayvanların konuştuğu ve söylediği özleri anlar ve duyar. Bir hayvanın eti-

ni yiyen ve et suyunu içen birisini görmüş bir adam görmüştüm. Söz konusu kadın, bu hale sahipti. Onu gören kişi ise buna şaşırmıştı. Bu hayvan, Mekke ile Irak arasındaki bir yerde, fakat bineklinin yolunun dışında bir yerde olurdu. Hayvan, bir kadına benzerdi ve Arapça konuşurdu. Bölgenin Arapları kadına çıkardı. Onlar, tanınan bir kabiledir ve her yıl belli bir günde o bölgeye gelirler. Ellerinde oklar bulunduğu halde, o mağaranın önünde dururlar. İçlerinden bir grup mağaraya girer, çığlıklar atarak oraya dağılırlar. Kendisini kaçırtmak için hayvanı ararken bağrışırlar. Hayvan korkmuş ve ürkmüş bir halde mağaranın çıkışlarından birisine doğru kaçar, mağaranın çıkışındaki kişi - yapabilirse- mızrakla kendisine vurur ve onu öldürür. Kaçırırsa, hayvan ormana kaçar. Bu kez kabile, ertesi yıl aynı gün tekrar oraya gelirler. Her sene böyle yaparlar. Hayvanı yakalarlarsa, onu keserler ve etini bütün mahalleye dağıtırlar. Herkes kendi parçasını pişirir yer, suyunu içer, ailesinden ve evinden dilediklerine yedirir. Yanlarında binekten kesilmiş ve yolunu şaşırarak onların yanında bulunmuş bir misafir olduğunda, o güne denk geldiğinde kendisini etten yemekten veya suyunu içmekten men ederler. Şu var ki kendilerinin bilgisi olmaksızın hırsızlık yaparak ondan alabilir. Hırsızlık yaptığını öğrenirlerse, ona zorla yediğini fazlasıyla kustururlar. Böylelikle etin kendisindeki etkisi eksilir, fakat bütünüyle ortadan kalkmaz. Bu nedenle gayblerin bilgisinden üzerinde bir takım şeyler kalır. Yaratıklarına tevdi ettiği sırlarının bir kısmını yaratıklarından gizleyen Allah münezzehtir. *'O'ndan başka ilah yoktur.'*[211] *'Alîm ve Hakîm'dir.'*[212]

Kalpteki bu konuşanın anlamı ve hakikati hakkındaki bütün görüşler, doğrudur. Çünkü bu konuşan, kalbinin kendisi olabileceği gibi zikrinden yaratılmış melek veya onun istilzam ettiği bir ruh veya ima ettiğimiz bir şey olabilir. Bizim ima ettiğimiz ile başkalarının tam adını verdiği arasında fark vardır. Başkaları, söz konusu şeyin kendisiyle konuştuğu, sohbet ettiğini ve ilahi ve kevnî bildirimlerden dilediği şeyleri bildirdiğini söyler. Başka bir ifadeyle Allah'ı bilmeyle ve yaratıkları bilmeyle ilgili hususlar olmasıdır. Onu zikre devam ettiğinde ve Rabbine itaat etmeye devam ettiğinde böyledir. Bu durum, Mevakıf sahibine sorulan bir soru nedeniyle kendisinin söylediği sözdür. Mevakıf yazarı, 'bana dedi, ben de ona dedim ki' (şeklinde dile getirilen) bilgilerin mertebelerine dikkat çekmiştir. Bazı ârifler, bunu yapar, çünkü onlar, var-

lıkta hal (diliyle konuşan) veya söz söyleyen olarak Allah'tan başkasını görmezler. Bunların hepsi kesin bilgidir. Şu var ki ilimlerin mertebelerini ifade etmiş olabilir. Böyle bir durumda dinleyen, bu makam sahibi 'bana dedi ki, ben de dedim ki' ifadesini duyduğunda, şunu anlar: Kuşkusuz Hak, onunla konuşmuştur. Dinleyen kendisine sorarsa, gerçeği kendisine söyler. Çünkü ârifler, soru soran Allah yolunun ehlinin söylediklerine inanan birisiyse, doğru sözlüdürler. İnanıp inanmada tereddüt içinde olan birisi ârife soru sorduğunda iki ihtimal vardır: Böyle biri ârifin dince kendisine itaat etmesi gereken kimselerden değil ise, susar ve kendisine bir şey söylemez. Kendisine dince itaat etmesi gereken kimselerden olup da bu hususları anlama ehliyetine sahip değil ise, ârif şöyle der: Bunlar, sadece soyutlamalar, ibareler ve hallerdir. Bu sözler, söz konuşması değil halin ifadesidir. Yeryüzü kendisine çakılan kazığa şöyle der: 'Niçin bana eziyet etmektesin.' Kazık cevap verir: 'Çakana sor.' Yani beni buraya koyana sor demektir. Bu bilinen bir hal konuşmasıdır ve insanlar arasında örnek olarak verilir.

Bunu açıkladıktan sonra, bilmelisin ki: İyiliklere koşan ve onlar için yarışan kimse ilahi müşahedeler ve rabbani ilimleri istiyor ise, geceleyin uykusuz geçirmeli ve geceleri cemiyet (cem-i himmet) halinde olmalıdır. Çünkü böyle birisine her iki nur arasına giren karanlığın kesintiye uğrattığı nurlar parıldar ve bu nurların kalıcılığı olmaz, süratle kaybolurlar. Bu durum, kabul ve fethin ilk alametidir. Böylece kendileri için ve onlara doğru mücahede ederek ve sürekli koşarak, bu değerli nurlar ona görünmeyi sürdürür. En sonunda kendisine en büyük nur görünür. Bu nur sayesinde insanların bu ilimlere ulaşmasını engelleyen manileri ortadan kaldıran nurdur. Bu nur, kendi makamlarında bir takım sırları açar ki söz konusu sırlardan o kişide bir şey bulunmadığı gibi aynı zamanda onlarla nitelenmiş de değildir. Aynı zamanda bu nur ona amellerini gösterir. Bunlar, onun yerine getirdiği zikirler, riyazet ve mücahedelerdir. Allah onları ruhani bir yaratılışla inşa etmiştir. Böylelikle söz konusu kişi kendisi için yarıştığı gibi ameller de bu nuru almak için yarışırlar. Böylelikle onları alır ve kendilerini yapana 'uygun bir karşılık' giydirirler. Bunun nedeni, bu yaratılan şeylerin varlığının sebebi olmasıdır. Söz konusu varlıklar, onun konuşma ve hareket şeklinde bedensel fiillerinin ta kendisidir. Huzur ise, bu ameli suretlerin ruhlarıdır. Amel sahibi bu esnada bu ilim ve sırların bilgisiyle nitelenir. Kendi-

lerini müşahede ettiğinde ise, onları böyle müşahede eder. Bazen bu ilimler gayb perdesinin ardından bulunabilir ve fakat işin nasıl olduğunu bilemez. Durum, söylediğimiz gibidir. Şair şöyle der:

Sabah düşmanlar üzerine hapşırdığında
Atların toz kaldırması, 'çok yaşa' demek olur

Böyle birisi, bu ilimlerin suretleri ile bu amellerin suretleri arasında bu konuda ilahi izni beklemek nedeniyle uygunluk görür. Amel sahibi Allah'ın kendisine dünya hayatında bu sırların gerçekleşmesini nasip etmeyi murat ettiği kimselerden ise, bu konuda ilahi izin gelir. Böylelikle bu amel sahibine bâtınında çeşitli ilimler açılır. Şöyle denilir: Falan kimseye bilgiler açılmıştır (fetih olmuştur).' Allah teala, kendisini (bu sırlara ulaşmadan) uzak tutmada gördüğü bir yarar nedeniyle, o kişi hakkında bu sırları ahiret hayatına bırakmak isteyebilir. Bu durumda amellerin suretleri bu ilimlerin hilatlerini amel sahibine giydiremez. Fakat onları ameller giyer. Ta ki kişi ahiret hayatına göçer. Böylelikle kendisi için onları hazırlanmış bir halde bulur ve ilahi hilatler olarak onları giyer. Dünya hayatında böyle bir amel sahibi için şöyle denilir: 'Amelleri çok olsa bile kendisine fetih nasip olmamıştır. İnsanlar bu duruma şaşırırlar. Çünkü onlar, fethin (amelin) ayrılmaz parçası olduğunu zannederler. Evet, gerçekten de fetih ayrılmaz bir özelliktir ve amel kendisini talep eder. Fakat acaba fetih dünyada mı ahirette mi amel sahibinin niteliği olacaktır? Bu durum Allah'a kalmıştır. Dürüst bir amel sahibi görürsen veya kendinin böyle olduğunu bilir de bâtınında aynı amele sahip kimseye olduğu gibi fethin gelmediğini gördüğünde, itham etme! Çünkü fetih, senin adına saklanmıştır ve bu konuda kendinden ithamı kaldır. Öyleyse suçlama ve kendini suçlayanlardan olma! Bu konuda şairin dediği gibi ol:

Ben töhmet ehli değilim
Suçlayanlardan da değilim

Ben 'hayır' desem bile
Ardından eklerim, 'evet'

Tersi vaki değil
Engin bir deryayım ben

Ve Hatemoğluyum
Müsamaha ve cömertlik evinin oğlu

Nice cömertliklerimiz var
Dikilmiş bir alem gibi

Işıklarıyla yol bulunur
Araplar ve Acem içinde

Bilinen tanınan
Bütün dillerle söylenendir

Sevilendir şükredilendir
Yayılmıştır, defalarca

Söylediğimin benzeri olarak şair ne güzel demiş:

Ona vaat veririm veya tehdit ederim
Vaadimi yerine getirir tehdidimden cayarım

Tehdidin önüne bir engel koyması ve onu uygulamaması, ilahi cömertliğin bir sonucudur. Bu engel, bağışlama ve günahları silmedir. Hâlbuki iyiliğe karşı vaadi için ise, ilahi bir isimden engel koymamıştır. Kulun cömertlikteki durumu böyle olunca, ilahi mertebe bu niteliğe daha hak sahibidir. 'Hatemoğlu' oluşuma, cömertlik nedeniyle dikkat çektim, çünkü ben de cömertlik özelliğine sahip olarak yaratıldım. Benim aslım cömertliktedir. Şairin dediği gibi:

Atlar kökleri üzerinde yürür (At ata benzer)!

Mısrada geçen 'a'rak', ark kelimesinin çoğuludur ve Arapça'da kökler demektir.

Bilmelisin ki, ârifler mertebelere gerektiği gibi davranırlarken ârif olmayanlar böyle değildir. Öyleyse ârif, insanlara Rabbinin kendisine ihsan ettiği bilgi ve sırları gösterirse, hemcinslerine karşı övünme amacıyla değil, Rabbinden dolayı onları izhar eder. Böyle bir davranıştan

ârifi tenzih ederim. Hz. Peygamber kendisine insanlara konumunu bildirmesi emredildiğinde şöyle demiştir: 'Ben Âdemoğullarının efendisiyim.' Bu kendisine söylemesi emredilen şeydir. Ardından ise, kendiliğinden şunu eklemiştir: 'Övünme yok.' Yani şöyle demektedir: Ben bu sözü söylerken övünme amacı taşımadım. Fakat Allah'ın izniyle size Allah katındaki makamımı bildirdim. Ârifin ilahi emir ve izin olmaksızın makamını insanlara bildirmesine gelirsek, böyle bir davranış, kendisine gözüken bir teville nefsinin arzunu gösterir. Bu davranış âriften ortaya çıkmış bir sürçmedir ve kötülüğünden Allah'a sığınması gerekir. Çünkü dünyevi hayat, peygamber olarak gönderildiklerinde nebilerden başka kimseler için, makamı açıklamayı ve bildirmeyi gerektirmez. Velileri ise sırf kulluk etkisi altına almıştır. Öyleyse onlar, kendileri için değil, Rableri için, yani Rablerinden dolayı makam ve hallerini örtme halindedirler ve bu konuda sürekli olarak Rablerinin karşısında huzur sahibidirler. Ârif, -insanlığı ve nefsi bakımından- hemcinslerine karşı üstünlüğünün ortaya çıkmasına yol açacak şekildeki konumuyla efendisi tarafından övülmeyi seven birisi olabilir. Böyle biri mazurdur. Allah ile iftihardan büyük iftihar olabilir mi? Fakat saf kul, halis dindarlığın sahibidir. Halis dindarlık ise, yaratılmışların diliyle değil, hakkın kendi kelamı ve diliyle kendisini ödüllendirmekle kulunu ödüllendirmesidir. Böyle bir ârif, Allah'ın bildirmesiyle kulluk makamının gerektirdiği veya rablik makamının hak ettiği işlerden herhangi birisini ihlal etmediğini öğrenmek için, Allah'ın kendisini övmesini ister. Böylece kendisi hakkında bir basirete sahip olmak ister. Kuşkusuz böyle bir durumda ârif, insanlığının ve nefsinin gerektirdiği övülmeyi sevmeyi sevmiştir. Fakat Allah'ın övmesini sevmiştir, yoksa kulların veya başka bir yaratılmışın yaratıklar içinde kendisini övmesini sevmemiştir. Çünkü yaratıklar içerisindeki durumu hakkında bir basirete sahip olmadığı gibi Allah'ın bu konuda bir izni yoktur. Nitekim ârif, yaratılmışlara muhtaç olmaktan insanı kurtaran zenginliği sağladığı için malı da sevebilir. Öyleyse kim Allah ile zengin olursa, Allah onun mülküdür. Çünkü mal özü gereği sevilen bir şey değildir veya varlığıyla muhtaçlığı ortadan kaldırdığı vehmedilmeden saklanan bir şey değildir. Bunu bilmelisin! Öyleyse bütün nefisler, zâhirde malı severler. Gerçekte ise sevilen zenginliktir (başkasına muhtaç olmamak). Öyleyse kulun nefsinde zenginlik hangi şeyle gerçekleşir-

se, onun nezdinde, hatta bütün nefislerin nezdinde sevilen mal odur. Bu konuda şu mısraları söyledim:

Mal ile bütün güçlükler boyun eğer
Yer ve gök âleminden

Onun hapsi, perde âlemi
İkramın hazzını bilmediler

Kasideden başka bir bölüm:

Zannetme ki mal gördüğün şeydir
Sanma ki mal görene parıldayan bir şeydir

Evladım! Mal seni zengin yapan şeydir
Başkalarına muhtaç olmazsın artık

Sen yücelerin rabbiyle zengin ol
Hakka karşı vefayla davran

Evladım! Bu menzilden kalplerin saklamış olduğu sırları, onlara akan düşünceleri, nefislerin iç konuşmalarını, geçmişi de kuşatacak şekilde öğrenirsin. Öyle ki, bu menzile hakkıyla ulaşan birisi, doğum anından annesinin memesini emmek üzere hareket ettiği andan yanında bulunduğu ana kadar süregelen, bir şahsın kalbinin içermiş olduğu sırları ve iradesinin ilgili olduğu her şeyi öğrenir. Söz konusu şahıs ise, küçüklüğü nedeniyle kendisi hakkında bu meseleleri bilmez. Onları bilmeyişinin başka bir nedeni ise, aradaki zamanın uzunluğu nedeniyle, unutması, kalbine gelen her şeye ve nefsinin kendisine söylediği bütün sözlere dikkat etmeyişidir. Bu menzil sahibi ise, bütün bunları herhangi bir kuşku ve tereddüt olmayacak bir doğrulukla öğrenir. Bu bilgileri öğrenmesi kendisi için geçerli olduğu gibi yanında bulunan veya aklına gelen birisi için de geçerlidir. Bu, kula gelen bir haldir. Halleri hakkında duyduğumuz kadarıyla, Ebu's-Suud b. Şibl bu menzilin sahibiydi. Arkadaşımız Ebu'l-Bedr bize aktardığına göre, Ebu's-Suud'un önünde Şeyh Abdülkadir'den söz edilmiş ve kendisini överken söz uzamış. Konuşan kişinin amacı, şeyhin konumunu Ebu's-Suud'a ve oradakilere tanıtmaktı. Abartıya kaçınca, Ebu's-Suud kendisine şöyle demiştir: 'Nasıl

olur da kendisini eleştiren birisi gibi bize Abdülkadir'in konumunu öğretmek istediğini söyleyebilirsin? Allah'a yemin olsun ki, ben onun ailesindeki durumunu, şimdi nasıl olduğunu ve kabrindeki durumunu biliyorum.' Böyle bir bilgi ise ancak bu menzilden öğrenilebilir. Fakat bu bilginin tam olarak gerçekleşmesi, kişinin Allah'tan yaratıkları kendi gözüyle ve gücüyle görmeye yönelmesiyle mümkündür. Yine bu menzilden insanın kaç haşırda haşredileceği öğrenilir.

Bilmelisin ki, Allah insan ruhunu var ettiğinde, onu doğal ve duyusal bir suretin yöneticisi olarak var etmiştir. Dünyada, ahirette, berzahta ve her nerede olursa olsun, durum böyledir. Bu bağlamda ruhun kendisini giymiş olduğu ilk suret, Hakkın üzerindeki rabliğini kabul etmek üzere kendisinden söz alınırken giymiş olduğu suret idi. Sonra bu suretten (ayrılarak) dünyadaki cisimsel surete intikal etmiş, onun içinde annesinin karnında bedeninin yaratılmasının dördüncü ayından itibaren ölüm vaktine kadar hapsedilmiş olarak kalır. Öldüğünde ise, bu kez ölüm anından sorgu anına kadar kendisinde kalacağı başka bir surette geçer. Sorgu vakti geldiğinde ise, bu kez o suretten de (daha önce) ölümle nitelenmiş bedenine geçer. Böylelikle beden ruhun gelişiyle canlanır. İnsanların kulakları ve gözleri, bu ruh ile bedenin canlanmasını idrakten engellenmiştir. Allah teala'nın bu hali keşfettirdiği insan ve cinler arasından nebi ve veli gibi seçkinler bunun istisnasıdır. Diğer hayvanlar ise, onun canlılığını ve içinde bulunduğu durumu gözleriyle görürler. Sorgudan sonra ise, bu kez berzahta başka bir surette haşredilir ve o surette tutulur. Daha doğru bir ifadeyle, ruhun kendisine intikal ettiği suret, berzahın ta kendisidir. Uyku ve ölüm burada eşittir. Diriliş üflemesine kadar böyle sürer. Bu kez bu suretten diriltilir ve dünya hayatında kendisinden ayrılmış olduğu surete geçer. Bu durum, soru onun üzerinde kalmışsa böyledir, yoksa bu sınıf ehli değil ise, kendisiyle cennete gireceği surette haşredilir. Kıyamet günü sorguya çekilen kimsenin sorgusu tamamlandığında, kendisiyle cennete veya cehenneme gireceği surete götürülür. Bütün cehennemlikler, sorguya çekileceklerdir. Cennete girdiklerinde ve oraya yerleştiklerinde ise, (Hakkın yüzünü) görmeye davet edilirler ve onlar da koşarlar. Bu kez sadece görmeye uygun olabilecek bir surette haşredilirler. Geri döndüklerinde ise, bu kez cennete uygun olacak surette haşredilirler. Ruh her surete girdiğinde, daha önceki suretini unutur ve hüküm yeni girdiği ve ken-

disine geçtiği surete aittir. Cennet çarşısına girdiğinde ve oradaki suretleri gördüğünde, gördüğü ve beğendiği herhangi bir surette haşredilir. Sürekli olarak cennette sonsuza varıncaya kadar bir suretten başka bir surete geçer ve onda haşredilir. Bunun nedeni, ilahi genişliğin öğrenilmesini sağlamaktır. Nasıl ki ruh için tecelli suretleri tekrarlanmaz, aynı şekilde tecelligah da, kendisine gerçekleşen tecelli suretine başka bir suret ile karşılık vermeye gerek duyar ve bununla tecelliye işaret eder. Bu nedenle sürekli (yeni bir) surette haşredilir ve bu suretleri cennet çarşısından alır. Cennet çarşısından aldığı ve beğendiği suretler ise, ancak gelecekte kendisi adına gerçekleşecek olan tecelli suretine uygundur. Çünkü bu suret, o tecelliye özgü istidat gibidir. Bunu bilmelisin, çünkü bu husus, ilahi bilginin özüdür. Dikkatle meseleye baksaydın, şimdi de her nefes yeni bir surette haşredildiğini görürdün. Fakat mutat olanı görmek, seni bu değişimi görmekten perdeler. Bununla birlikte, kendilerine göre zâhirinde ve bâtınında tasarruf ettiğin hallerindeki intikallerini hissedebilirsin. Fakat onların her an kendilerine girdiğin ve kendilerinde haşredildiğin ruhunun suretleri olduğunu bilmezsin. Ârifler ise onları sahih, sabit ve göze görünen suretler olarak görürler.

Bu menzil, hıbra (bilgi edinme) menzilidir. Bu menzile hakim isim, er-Rab ismidir. Bu suretleri ise, yükümlülük diyarında kendilerine karşı kanıt getirmek üzere, hıbra talep eder. Ârif, bütün insanların kendisine döneceği kıyametini yükümlülük diyarında takdim eder ve amellerini tartar, (ahiret hayatına) intikal etmezden önce nefsini burada hesaba çeker. Şeriat böyle yapmaya teşvik etmiş ve şöyle demiştir: 'Hesaba çekilmezden önce kendinizi hesaba çekin.' Bizim bu hususta büyük bir müşahedemiz vardır. Onu gördük ve bu muhasebeyle o müşahedede yararlandık. İnsanların hesaba çekildiği yerde ise bize dönmedi. Ben bu makamı ancak şeyhimiz Ebu Abdullah b. el-Mücahid ve Ebu Abdullah b. Kasûm'dan İşbiliyye'de almıştım. Çünkü bu, onların haliydi. İbn Kasûm'a ise bu hususta nefsimi düşünceler hakkında da hesaba çekmeyi ekledim. Şeyh ise, nefsini sadece fiilleri ve sözleri hakkında hesaba çekerdi.

Bu menzilin içerdiği hususları tanıtmak için bu kadar açıklama yeterlidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.' Bana şöyle denildi: Her menzilden sonra şöyle de: 'Allah'ım seni tenzih ederim! Senden başka ilah yoktur. Bağışlanma diliyorum ve sana dönüyorum.'

İKİ YÜZ SEKSEN BEŞİNCİ BÖLÜM

Donukların Münacatı Menzilinin Bilinmesi

Bunu öğrenen kimse, Muhammedî ve Musevî mertebenin yarısını elde etmiş demektir.

Unsurlar benimle açıkça söyleşti
Kendilerindeki garip bilgiyi açıklayarak

Cismimin üstünlüğünü öğrendim o anda
Yakından, aklıma ve nefsime karşı

Kavmim! Keşif ilimleri yücedir
Kalp ilimlerini vermesi nedeniyle

Aklın takati yok ki
Müşahede ve gaybler meydanında

Fikrin nice eksikliği ve acizliği varken
Gözün ise doğru bakışı var iken

Göz olmasaydı akla görünmezdi
Akıllı kimse nezdinde doğru bir delil

'Gözün ise doğru bakışı var iken' ifadesini şiir sanatının gereğiyle kullandık. Nitekim daha önce onu şiirin girişinde de söylemiştik. Doğru görüş, gözün yanılmadığıdır. Ne göz ne de diğer duyular yanılır. Çünkü duyuların eşyayı idrak etmesi, zati bir idraktir ve geçici ve arızi nedenler ise zati olanlara etki edemez. Aklın idraki ise iki kısma ayrılır: Birincisi zati idraktir. Bu kısımda akıl, tıpkı duyular gibi, yanılmaz. İkinci kısım ise zati olmayan idraktir. Bu kısım aklın bir araçla algıladığı kısımdır. Bu aletler ise, fikir ve duyudur. Buna göre hayal, verdiği şeyde duyuya bağlıdır. Fikir ise hayale bakar ve şeyleri tekil olarak bulur. Bunun üzerine onlardan aklın kendisini koruyacağı bir suret inşa etmek ister. Böylelikle bazı tekilleri diğerlerine ekler. Bu durumda ise, işin kendiliğindeki durumuna göre, bu bağlantıları kurarken bazen yanılır ve bazen isabet kaydeder. Akıl da, bu tanıma göre hüküm verir ve bazen

yanılır, bazen isabet eder. Öyleyse akıl, taklit edendir ve bu nedenle yanılmayla nitelenmiştir. Sûfiler akılcıların yanıldıklarını gördüklerinde, eşyayı ayne'l-yakin bir kesinlikle öğrenmek üzere, karıştırmanın bulunmadığı başka bir yöntemle yöneldiler. Böylelikle onlar, kesin bilgi sahibi olmakla nitelenmeyi amaçlamışlardır. Çünkü cahil insan da bilmediği bir hususta bilgiyle nitelenebilir, fakat kesinlikle nitelenemez. Bu nedenle bilginin yakin'e (kesinlik) tamlama yapılması mümkün olmuştur. Böyle bir tamlama, ne anlam ne de söz olarak, bir şeyin kendisine tamlama yapılması demek değildir.

Bu bağlamda lafız farklılığına gelirsek, yakîn sözü, bilgiyle bir değildir ve bu nedenle tamlama caizdir. Anlam yolundan meseleye bakarsak, yakîn, bilginin nefiste yerleşmesi demektir. Hâlbuki yerleşme yerleşen şeyin kendisi değildir. Aksine yerleşme, yerleşen şeyin niteliğidir ve bu nitelik, manevi bir hakikattir, yoksa nefsi bir hakikat değildir. Öyleyse bu nitelik, bilginin kendisi değildir. Bu nedenle de tamlama caizdir. 'Cahil de bilmediği konuda bilgiyle nitelenebilir' dedik, bu durum şu ayette belirtilir: '*Zikrimizden yüz çeviren ve sadece dünya hayatını isteyene bakma. Bu onların bilgiden ulaşacakları şeydir. Kuşkusuz ki senin Rabbin yolundan sapanı bilir. O doğru yolda olanı en iyi bilendir.*'[213] Böylelikle Allah, ayette her iki sınıf için de bilgiyi zikretmiştir. Biz bu ifadelerle şiirde söylediğimiz düşünceyi açıklamış olduk. O ise, bu menzilde bulunan şeyleri açıklar ve bu nedenle kendisini zikrettik. Şimdi ise bu menzilin verdiği (bilgilere) dönelim, destekleyen Allah'tır, şöyle deriz:

Bilmelisin ki bu menzilin bir yönü de, taşların Hz. Peygamber'in elinde tespih etmelerinin (nasıl olduğu ondan öğrenilmesidir). Bu menzilden, Hz. Peygamber'in koyunun ön kollarını yemesinin (hikmeti) öğrenilir. Uhud dağını sevmesi de bu menzilden öğrenilir. Taşların kendisine selam vermesi bu menzildendir. Sesinin ulaştığı yerlerdeki kuru ve yaş her şeyin müezzin lehinde tanıklık etmesi, taşın Musa'nın elbisesini alarak kaçması bu menzildendir. Bu sayede İsrailoğulları avret mahallinin kendisiyle ilişkilendirdikleri kusurdan nezih olduğunu görmüştür. Allah teala şöyle buyurur: '*Allah onu söyledikleri şeyden tenzih etmiştir. O Allah katında saygın idi.*'[214] İlahi emir kendilerine yöneldiğinde gökler ve yer bu menzilden şöyle demiştir: '*İtaatkâr olarak geldik.*'[215] Emanetin taşınmasını istemek, bir emir değil, teklif idi. Bu nedenle gökler ve yer, bir tehlikeye düşeceklerini bildikleri için, kabule yanaş-

mamışlardır. Dolayısıyla onların bu konudaki işlerinin neye varacağını bilemezsin.

Bu menzilin şeriattaki hükmü geniştir. Şimdi de, Allah'ın yardımı ve izniyle bu menzilin içermiş olduğu hususların bir kısmını zikredelim. Bu menzilin içermiş olduğu ilk bilgi, duyulur ve hissedilir hareketlerin bilgisidir. Bilmelisin ki, hareketler, intikallerin ve yer değiştirmelerin kendilerinden meydana geldiği anlamlar ve (sebeplerdir). Arkadaşlarımız onların hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Acaba onlar, kendi varlıklarında mevcut zatlar mıdır, yoksa nispetler midir? Bize göre hareketler nispetlerdir. Bu nispetler, kendisine mensup oldukları şeye göre hükümler verirler. Buna göre onların mekânlılarda bir nispeti vardır ve bu nispet mekânlı olmayanlarla nispetlerinden farklıdır. Cisimlerdeki nispetleri ise, cevherlerdeki nispetlerinden farklıdır. Her varlıkta hareketlerin -nispet olsa bile- özel bir nispeti vardır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Rabbimiz yakın semaya gecenin son üçte birlik bölümünde iner.' Allah teala, kendi irade ettiği anlamla Arş üstüne istiva etmiş olmakla nitelenmiş olduğu gibi aynı zamanda her nerede olursanız, şanına yakışır şekilde O sizinle beraberdir. Allah bize *'şah damarından daha yakındır.'*[216] Allah teala üzerinde ve altında havanın bulunmadığı Amâ'dadır. Bütün bunlar, intikaller derken kast edilen şeyi sana gösterir. Bazen bir niteliğin hükmü başka bir nitelik üzerinde ortaya çıkar. Bazen ise intikal bir halden başka bir hale, bazen bir mekândan başka bir mekâna, bir menzilden başka bir menzile doğru gerçekleşir. Kuşkusuz ki, intikalin zatlarının hak ettiği şekilde bütün varlıklara nüfuz ettiğini sana açıklamış olduk. Böylelikle de keyfiyetler değişir. Hepsi de, hareketin hükmüne racidir. *'Sizin de hesabınızı ele alacağız, ey insan ve cinler'*[217] ayeti de bu konuyla ilgilidir. Başka bir ayette ise *'Her gün O bir iştedir'*[218] buyrulur.

Bunu ortaya koyduktan sonra, bilmelisin ki, hareketlilerde hareket, iki kısma ayrılır: Birincisi, söz gelişi büyüyenlerdeki büyüme hareketi gibi, doğal harekettir. Diğeri ise, arazî harekettir. Arazî hareket, ihtiyari olan ve olmayan diye iki kısma ayrılır. Buna göre ihtiyari hareket, ancak canlıda bulunabilir. İhtiyari olmayan hareket ise, canlıda bulunduğu gibi başkalarında da bulunabilir. Bir de zorlamalı (kasrî) hareket vardır. Bu hareket, hareketli dışında birisinden meydana gelen harekettir. Doğasının bunu gerektirip gerektirmemesi birdir. Buna göre donuklarda

zorlamalı hareketi onun doğası gerektirmez. Donuk olmayanlarda ise ihtiyarının gerektirdiğinden farklı bir şekilde gerçekleşir. Bazen hareket ettiren hareket ettirilen ile aynı cinsten olabilirken bazen aynı cinsten değillerdir. Bazen zorlamalı hareket, başka bir zorlamalı hareketten meydana gelmiş olabilir. Bazen ise zorlamalı bir hareketten olmaksızın meydana gelir. Birinci durum, rüzgârların dalları hareket ettirmesi iken ikincisi insanın taşı yukarı doğru atmasıdır. Bu konularda söz incelir ve belirsizleşir. Çünkü hareket bahsi, aklın kolayca alamayacağı, çok değerli ve önemli bir konudur. Konu, tevellüd bahsiyle de ilgilidir. Örnek olarak, parmağın hareketiyle yüzüğün hareket etmesini veya elin hareket etmesi nedeniyle kalemin hareketini verebiliriz. Hareketin büyük bir otoritesi vardır ve hükmü cisimlerde ve onların ayrılmaz özelliklerinde görülürken anlamlarda ve tanımı bilinmeyen şeylerde ise akledilir olarak bulunur. Öyleyse hareket, varlıklara tam olarak yayılır. Allah'ın dışındaki her şeyde hareketin ilk hükmü, a'yân-ı(sâbite'nin ilahi ilimden) dışa çıkması ve yokluk halinden varlık haline yer değiştirmeleridir. Herhangi bir varlığın istikrarda olması mümkün değildir. Çünkü istikrar durağanlık demektir ve durağanlık ise hareketin olmayışıdır. Bunu bilmelisin!

Bu konuyu belirttikten sonra, bilmelisin ki, bu menzilde hareketin durumu, bazı insanlar için belirsizleşmiştir. Onlar, hareketin doğal mı yoksa zorlamalı mı ya da zorlamalı-doğal mı yoksa zorlamasız-doğal mı veya doğal olmayan-zorlamalı mı olduğunu bilememişlerdir. Görüş ayrılığı bu menzili müşahede etmeyen ve bu menzile girmemiş olanlar arasında gerçekleşebilir. Bize göre hareket, ilahi emirle bir takım sırları ortaya çıkartmak için doğal-ihtiyari harekettir. Onlar bu hareketin nedeni üzerinde de görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Acaba sebep hayat sebebi midir, yoksa nefesler âlemi midir? Yoksa hareketin ilahi emirden başka bir nedeni yok mudur?

Bilmelisin ki, bu konudaki emir, nefesler âleminde ilahi emrin varlığıdır. Böylelikle emir oluş âlemine yönelir ve onu hareket ettirir. O da, doğasıyla hareketi kabul eder. Bu durum havanın esintileriyle kendilerini hareket ettirmek üzere ağaçlara yönelmesine benzer. Bakan kimse, bu durumda rüzgârların esintisiyle dalların hareket ettiğini görür. Bilgi ise şu hükmü verir: Dallar kendi doğal mekânlarını boşaltmamış olsalardı, rüzgâr esecek yer bulamazdı. Öyleyse ağaçların da bir bakıma onda hükümleri var iken bir yönden de esintinin ağaçlar üzerinde hük-

mü vardır. Havanın dalları hareket ettirmesindeki maksat, meydana gelen bozuk buharları ortadan kaldırmaktır. Bunun amacı, âlemde hastalık ve illetlere yol açacak durumların geride kalmasını engellemektir. Bu ağaçlar onlarla beslendiğinde veya bir canlı kendilerini yediğinde veya bizzat kendileri bu beslenme nedeniyle bozulduğunda, bu durum ortaya çıkar. Öyleyse rüzgârlar, kendisinden sıkıntıyı giderdiği için, âlemin yararları için eser. Böylece havayı pisliklerden arındırır ve hava temizlenir. Öyleyse rüzgâr, neticesinde etkin olan bir sebep değil, amaçlanan bir sebeptir. Etki, sebepleri koyan ve Allah'ı bilmede yaratıklar arasında üstünlük belirginleşsin ve şirk koşan birleyenden ayrışsın diye, onları kendisini (örten) perde haline getirene aittir. Öyleyse müşrik, kayıtsız anlamda cahil kimsedir. Çünkü böyle bir durumda ortaklık, hiçbir şekilde mümkün değildir. Çünkü fiili var etmek, ortaklıkla gerçekleşmez. Bu nedenle Mutezile müşriklere katılmamıştır. Çünkü onlar, kulların fiillerini kullara ait sayarak birlemişlerdir. Böylelikle onları ortaklar yapmamışlardır. Onlar, sadece fiili akla göre kullara nispet etmişler ve şeriat da onları bu konuda doğrulamıştır. Eşariler ise, mümkünlerin bütün fiillerini -herhangi bir taksim yapmaksızın- Allah'a ait saymışlardır. Şeriat onlara da bu konuda imkân vermiş, fakat bu hitabın bazı yorumlarını dikkate alarak buna imkân vermiştir. Mutezile'nin bu konudaki kanıtları ise, görünüşte daha güçlüdür. Eşarilerin vardığı görüş ise, Allah ehli arasından keşif sahiplerinin nezdinde daha güçlüdür. Her iki grup da, tevhit ehlidir. Müşriki cahil ilan ettik. Bunun nedeni, varlığın ancak birinin yaratmasıyla meydana gelebilecek olmasıdır (halbuki müşrik ortak koşmaktadır). Kudret varlıklarda sadece var etmeyle ilgilidir. Öyleyse bir şey iki varlıkla mevcut olamaz. Öyleyse varlığın iki kudretin ilişmesinden meydana gelmesi mümkün değildir. Onlardan her birisi, mevcuda bir varlık verir. Onlardan birisi varlığı verdiğinde, diğerinin kendisinde bir etkisi olmayacaktır. İyice incelersen, ortaklık anlamsız olmuştur. Bu nedenle de ortaklık inançlarda etkin değildir. Öyleyse dine göre öldürülmesi meşru müşrik, İlah'ın hak ettiği şeyi Allah'tan başkasına izafe eden kimsedir. Böylelikle ilah sayarak kendisine ibadet eder. Adeta onu mertebeye ortak saymıştır. Bu ortaklık, iki hükümdarın hükümdarlık anlamında ortaklığına benzer. Birisi ötekinin yönetiminde söz sahibi olmasa bile, her birisi gerçek hükümdardır.

Vakit ölçüsünde hareketleri bilmenin bu konuyla ilgisini belirttikten sonra, şimdi de bu menzilden bu özel hareketin niçin var olduğunu açıklamalıyız: Bilmelisin ki, bu özel hareket, gaybte gizli kalan ve varlıkları yaratıklara ağır gelecek haberleri izhar etmek üzere ortaya çıkmıştır. Nitekim bu ağırlıkla ilgili olarak Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Sana ağır bir söz vahyedeceğiz.*'[219] Kıyametin durumu hakkında ise şöyle buyurmuştur: '*Göklere ve yere ağır geldi.*'[220] Şöyle ki: Emir gaybe ağır gelip karşısında daralıp ve genişleyemeyince, şehadet âlemine yönelerek rahatlık aramıştır. Böylelikle gayb, hamilenin rahatlaması gibi, nefes vermiş, taşıması ağır gelen şeyleri şehadet âlemine izhar etmiştir. Anlam bakımından bu durum, kardeşlerinden emanet edeceği birisini bulamadığında, insanın sırrını gizlemesinin ve himmetini taşımasının kendisine ağır gelmesine benzer. Böyle bir kardeş bulduğunda ise, içinde bulunan ve kendisine ağır gelen niyetinden rahatlamasını sağlayacak bir kısmı kendisine açar. Böylece arkadaşının kendisinden aldığı kadarıyla bir rahatlık bulur. Sanki arkadaşı onu sırrına ortak etmiş ve onun yardımıyla kendisine ağırlık veren şey azalmıştır. Bu durumda ağırlık bütünüyle kendisinden gider. Böyle bir şey, gaybteki ağırlığa benzer ve şehadete (çıkmakla) rahatlar. Bunun nedeni ise, kendisine ait olan şeyin şehadet âlemine ait bir emanet olmasıdır. Bu emirde amaçlanan şey şehadet olunca, bu kez gayb nezdinde bir emanet olur. Böylelikle gayb onu korumakla ve vaktinde kendisini şehadete ulaştırmakla yükümlüdür. Böylelikle zorunlu olarak kendisine ağır gelir. Allah teala'nın şu ayetine bakınız: '*Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik, onlar onu taşımaktan kaçındı ve korktu. İnsan ise onu yüklendi. O zalimdir.*'[221] Yani kendisine karşı zalimdir. '*Cahildir.*'[222] Emanetin değerini bilmez. Öyleyse emanet, taşımak için hafif olsa bile, anlamda ağırdır. Böylelikle gökler, yer ve dağlar, gerçekte daha bilgili olmasalar bile, bu meselede insandan daha bilgilidir. İnsan ilahi surete göre yaratılmış olduğu ve âlemin bir toplamı olduğu için, kendisi nedeniyle ve Allah'ın ona vermiş olduğu zikrettiğimiz güç nedeniyle gururlanmış, emaneti taşımak kendisine kolay gelmiştir. Sonra Hakkı makamını kendisine teklif etmeksizin halifeliğe kendisini ehil kıldığını gördüğünde ise, kendisinde ehliyetin bulunduğunu tam olarak öğrenmiştir. Bu nedenle tek başına gökler veya yer veya dağlar, insanın toplayıcılığının gücüne sahip değildir ve bu nedenle onların emaneti taşımaktan korktuğu ve kaçındığı söylenmiştir. İnsan

emaneti taşırken kendisine ilişecek şeyleri bilememiştir. Bu arıza nedeniyle ise insan emanete hainlik eden diye isimlendirilir. Çünkü insan tamahkârlık ve tembellik özelliğinde yaratılmıştır. Emaneti kabul etmesi ise acûl olmasından kaynaklanmıştır. Allah kendisine geniş zaman verseydi ve kendisi hakkında düşünse, zatına ve kendisine ilişecek engellere baksaydı, kendisine sunulan şeyin değeri ortaya çıkardı. Bu durumda ise, emanetin kendilerine sunulduğu yer ve diğer varlıklar gibi, kendisini taşımaktan kaçınırdı.

Rivayet edildiğine göre, adamın biri yolculuktan gelmiş ve Hasan Basrî'nin evine doru yönelmiş. Hasan kendisini karşılayınca, ona şöyle demiş: 'Falan şehirden geldim. Senin falan arkadaşın sana ulaştırmam için bana selam emanet etti. Sana selam ediyor.' Hasan kendisine şöyle demiş: 'Ne zaman geldin?' Şimdi diye cevap verince, şöyle demiş: 'Bana gelmezden önce evine gittin mi?' Adam şöyle cevap vermiş: 'Hayır! Sana emaneti ulaştırmak üzere önce buraya geldim.' Hasan şöyle demiş: 'İyi ki böyle yaptın. Yoksa evine gidip de emaneti bana ulaştırmadan ölmüş olsaydın, emanete hainlik etmiş olurdun. Akıllı insan emanet almayan ve kabul etmeyen kimsedir.' Emanetin hükmü, kendisine ulaştırdığın kimseye aittir, yoksa onu sana yükleyene ait değildir. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Kuşkusuz Allah size emanetleri ehline ulaştırmanızı emreder.'*[223] Her varlık, kendisine ağır gelen şeyden sıkıntı duyar, bu açıktır! Bu nedenle onu kendisinden çıkartmak ister, çünkü o, kendisine ağırlık veren şey, ona ait olmayan ilave bir şeydir. Bu şey kendisine ait olsaydı, ağırlık ortadan kalkar ve mülkü haline geldiği ve efendiliği üzerinde otaya çıktığı için onunla sevinirdi. Bakınız! İnsana bir mal emanet edildiğinde, üzerinde nasıl bir ağırlık hisseder? Onu korumak ve saklamak için güçlük çeker. Mal sahibi kendisine 'bunu sana hediye ettim, kendi mülkümden çıkardım onu' dediğinde ise, bu ağırlık nasıl bir hafifliğe dönüşür. Artık onunla sevinir ve büyük mutluluk duyar, malı veren kişinin değeri gözünde artar. Aynı şekilde, Hakkın nitelikleri de kulun nezdinde bir emanettir. Bu niteliklerin kendisinde bir emanet olması nedeniyle ârife kendisini gözetmek ağır gelir. Bu nitelikleri nasıl ve nerede kullanacaktır? Sahipmiş gibi onları kullanmaktan korkar. Bunu taşımak kendisine ağır gelirse, onları sahibine iade eder ve kulluğuyla hafiflemiş ve haz alır bir şekilde kalır. Çünkü kulluk onun malı, hatta hakikatidir. Artık fazlalık gitmiş ve emanetini sağ salim yerine ulaştırdı-

ğı için Allah tarafından övülmüştür. Öyleyse kendi kadrini aşmayan kimse kurtuluşa ermiştir. Nitekim örnek verilirken şöyle denilir: 'Kıymetini bilen kişi yok olmaz.'

Bu menzilden sorunun neyle ilgili olduğu öğrenilir. Şöyle ki: Soru gerçekte bilgi olmadığında sorulabilir. Ya da bilginin olmadığını göstermek üzere olabilir. Bunun amacı, soru sorulan kişiye soranın bilgisini öğretmektir. Çünkü soru soran kişi o konuyu bilmektedir. Anlamak isteyen şöyle sorar: 'Sende ne var? Falancayı niçin dövdün?' Sormanın nedeni, bilgisizlik iken soru sormaya sevk eden neden, soru sorana göre değişir. Sorduğu şeyi biliyor ise, soru sormanın amacı başkasına öğretmektir. Çünkü onlar, işi olduğundan farklı kabul etmiş ve zannetmişlerdir. Böyle soruya örnek olarak Allah teala'nın Hz. İsa'ya sorduğu *'Sen mi insanlara, 'beni ve annemi iki ilah edinin' dedin'*[224] sorusunu verebiliriz. Bu soru, kendisine ilahlığı nispet eden ve ona ibadet eden Hıristiyanların huzurunda sorulacaktır. Hz. İsa ise, onların huzurunda böyle bir nispetten kendisini tenzih ederek *'Seni tenzih ederim, ben nasıl böyle bir şey derim'*[225] demiştir. Burada sorunun amacı, ümmetinden kendisine ibadet eden ve onu ilah sayanları kınamaktır. Kuşkusuz ki bu durum soru tarzında dile getirilmiş iken gerçekte kınamadır.

Arapça'da böyle bir örneği terimsel olarak irablı yaptıklarında hemze olarak irab ederler. Bu, onaylama ve inkâr ifade eder, yoksa soru değildir. 'Hemze' derlerse, kast edilen inkârdır. Onların böyle bir şeyi irabta iki yöntemleri vardır. Bu nedenle kulun soru sorulmaya yol açacak bir nitelikle gözükmemesi gerekir. Böyle bir durumda soru, anlamak isteyende bilginin bulunmadığını gösterir. Bu mertebe ise, böyle bir şeyden münezzeh ve mukaddestir. Bu makamdan sakın! Fakat kulluğun üzerinde hüküm sahibi olmadıkça ve her durumda sende gözükmedikçe, böyle bir halden kurtulamazsın. Hak sana bir şeyden sorarsa, bu (bir neden olmaksızın) kendiliğinden sorulmuş sorudur ve senin bu konuda bir sebebin yoktur. Allah teala üzerinde herhangi bir şey hüküm veremez. Çünkü Allah dilerse bir şey sorar, dilerse sormaz. Bununla birlikte soru sorduğu şeyi bilmesi de zorunludur.

Soru sormanın edatları vardır. Örnek olarak 'nedir (ma)', 'hangi (eyyü)', 'mi' edatlarını verebiliriz. Bu menzile özgü soru edatı, diğer edatlar değil, bilhassa 'nedir' edatıdır. Diğer edatların bu menzile gir-

mesi söz konusu değildir. Şimdiye kadar, bu menzilin niçin bu edata tahsis edildiğini öğrenemedim. Bu edatın kullanıldığı kimse hakkındaki hükmü, 'kimdir (men)' ve 'mi' edatlarının hükmüyle birdir. Çünkü o da isimlerin, fiillerin ve harflerin önüne gelir ve sadece de bu üç mertebe vardır. Böylelikle genel olmuştur. Bu menzil genel soru mertebesidir ve bu nedenle bu menzilde ancak 'nedir' edatının gözükmesi mümkün olabilir. Çünkü onun anlamları kendisini talep eder. Bazen ise işaret ile soru sorulur.

Sırların yayılması ve kendilerine ait mertebeleri aramak üzere bilinmeyenlerin gizlenmesi, bu menzildendir. İnsan bu menzilden sahip olduğu sırların kendilerinde açıklanacağı yerleri ve bu mertebeleri öğrenir. Dünya hayatının bunu gerektirmediğini de öğrenir. Bu nedenle bu menzilden herhangi bir şey Melamiler üzerinde gözükmez. Burada 'sırlar' derken, mertebenin kendisini talep etmediği bütün bilinmeyenleri kast etmekteyim. Her mertebenin kendisini talep ettiği sırlara gelirsek, her mertebenin sırrının kendi mertebesinde şehadete çıkması gerekir. İşte bu Melamilerin halidir. Şu var ki bu çıkarma, ilahi bir emirle olabileceği gibi bazen kendisine herhangi bir emir bitişmemiş olabilir, fakat herhangi bir hal kendisini talep edebilir. Herhangi bir hal, kendisini talep etmezse, bunlar açıklanmaz. Bu nedenle insanlar, Allah ehlinin Allah katındaki değerini bilemezler ve bu nedenle de onlar 'eminler' diye isimlendirilmiştir. Bulunulan mertebe herhangi bir sırrı izhar etmeyi gerektirirse, ona ilk koşan ve aceleyle davranan kişi, âriftir. Böyle yapmazsa, hain, hilekâr ve herhangi bir şeye yararı olmayan kimsedir. O sırrı açıklamada başka birisi kendisini geçerse, bu kez ârifin yapması gereken şey, onu gizlemek ve yaratıklardan birisinin o konuda kendisinde bulunan bilgiyi öğrenmesini engellemektir. Çünkü o sırrı (açıklamada) başkası onun yerini almıştır. Öyleyse bu durumda ârifin o sırrı açıklamadaki yegâne payı, nefsinin hazzıdır, başka bir şey değil! Kendi hazzı için bir şeyi açıklamak ise, Hakkın ve ehlinin özelliklerinden birisi değildir. Söz konusu sır başkası tarafından açıklanmış olsa bile, yine de o konuda kendisine Allah'tan (açıklasın diye) bir ilham gelirse, Allah'ın emrine koşmalı, o sırrı açıklamalıdır. Bu durumda o sırrı açıklamada birinci gibi desteklenir.

FARKLI TÜRLERİYLE VAHİY

Bilmelisin ki, melek, cin, insan, hayvan, bitki ve donuk gibi yaratıklardan her bir cinse Allah vahyeder. Allah teala hayvanlardan arıyı, donuklardan gök ve yeri zikretmiştir. Gerçi bize göre her şey canlı olsa bile, hakim duyuda bilinen ve örf haline gelmiş olan, bunlara cansız (donuk) demektir. Nitekim Allah teala şöyle buyurur: *'Her bir şey O'nun hamdini tespih eder.'*[226] Başka bir ayette ise *'Her bir ümmete bir korkutucu gelmiştir'*[227] denilir. Başka bir ayette ise *'Onu melek yapsaydık, bir insan suretinde yapardık'*[228] buyrulur, Başka bir ayette ise *'Yeryüzünde mutmain bir halde yürüyen melekler bulunsaydı, onların üzerine gökten peygamber olarak melek indirirdik'*[229] buyrulur. Başka bir ayette ise şöyle denilir: *'Her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik.'*[230] Başka bir ifadeyle onların anlayacağı dille gönderdik. Farklı türleriyle vahiy, bu menzilin içerdiği konulardandır. Buna göre vahyin bir kısmı, hayal âlemindeki doğru rüyalar gibi, hayal ile algılanır. Bu, uykudaki vahiy iken algılanan şey hayaldir. Nazil olan da böyledir. Vahiy de böyledir. Bir kısmı duyu sahibi için duyuda gerçekleşir. Bir kısmı, duyu veya hayal kendisine ilişmeksizin, vahyedilenin içinde bulduğu bir anlamdır. Bazen yazı olabilir. Bu kısım, çoğunlukla veliler adına gerçekleşir. Ebu Abdullah Kadîbu'l-Ban ve Ebu Zekeriya el-Becaî'ye Mu're-Nakra'da vahiy (ilham) genellikle böyle gerçekleşirdi. Başka bir örnek ise, Müsned yazarı Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi Bakî b. Muhalled idi, fakat o bu konuda cemaatin en zayıfıydı. Bu nedenle ancak uykudan kalktıktan sonra bir yazıya yazılı halde (ilhamı) bulurdu.

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, gözün göreceği şekilde, arazların kendi başlarına var olan mekânlı suretler olarak yaratılmasıdır. Bilmelisin ki, Allah insanı kendisine getirdiğinde, kendisinde bir toplanmışlık bir araya getirir. Bu halde herhangi bir dağılma yoktur. Ta ki Allah, bilgisinde takdir edilmiş olanlardan dilediklerini kendisine ilham eder. Bu müşahede halinden ve bu halden çıktığında ise, elde etmiş olduğuyla birlikte çıkar. Bu durumda o, tümel ve belirsiz bir şey elde etmiştir, ayrıntılı hale gelmemiştir. Bu kez çıkarken, varlıklar ayrıntılı olarak kendisine gözükür. Her bir parçanın kendisine özgü bir sureti vardır. Bu durumda insan, cem' (toplanmışlık) halinden fark ve dağılma

haline çıkar. Böylelikle amellerin suretleri bir bütün olarak kendisine gelir. Bu suretlerden her birisi, varlığında kendi aslı olan şeyle ilgilidir. Bu ya onun lehine veya aleyhinedir. Buna göre görmesiyle ilgili (amellerin) suretleri gözüne ilişirken duymasıyla ilgili (amellerin) suretleri ise kulağına ilişir. Dışındaki bütün diğer güçleri de böyledir. Bâtınının amellerinin suretleri de bâtınına ilişir. Bunlara örnek olarak, fikrinin, hayalinin ve kendisindeki diğer bâtınî güçleri verebiliriz. Ameli suretler bir sevinç meydana getirirse, onunla sevinir veya zıddı gerçekleşir. Amellerin sureti hüzün veya tasayı gerektirirse, insan bu suretin gereğine göre hareket eder. Herhangi bir amelin sureti şunu veya bunu gerektirebilir. Bu durumda ferahlık veren amelin suretinin kendisine ait olduğu parçanın sevinci, yükümlü nefs bakımından değil, kendi cihetinden bir sevinç olur. Böylelikle bu insan nefsi, o ölçüye göre nimetlenir. Diğer parça ise, kendi amelinin parçasıyla hüzünlenir. Bu durumda nefs, aynı andaki iki ayrı kabulle, bir parçası sevindiği için dolaylı olarak sevinirken bir parçası üzüldüğü için dolaylı olarak üzülür. Nitekim nefs, görürken duyar, tutarken yürür, dokunurken koklar, yerken koklayabilir. İdrak eden bir iken, bunlardan birisi ötekinden alı koymaz. Aynı şekilde nefs, bir yandan nimetlenirken bir yandan hüzünlenir. Öyleyse insan, cennete girene kadar, sevinen-üzülen, kazanan-kaybedendir. Bu menzil, müşahede edilenlerin en gariplerindendir. Bu diyarda yol ehlinden onu müşahede edenler azdır. Bunun nedeni, onların keşiflerinin ve hakka'l-yakîn (bilgilerinin) olmayışı, bilgilerinin ise azlığıdır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSEN ALTINCI BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden Kendisine 'Ol' Denilip de Direnen ve Olmayan Kimsenin Menzilinin Bilinmesi

Fena güneşi tekvinimin kef'inde (kün sözü) gözüktü
Bilir ki beni ışıkla fani edebilir

İşaret etti de anlamadım işaretini
Meğer bu imada beni kast ediyormuş

Ben Ayn'ın vav'ı idim, bilgi ise açıktır
'Kef' ve 'nun' arasında gizlenmiş vav (k-v-n)

Levha'da kıymetli sırları açıklarım
Ki Rahman onları Nun'da özetlemiş idi

Bu menzilden küçük bir eser kayda geçmiş, adını da *el-Fena fi'l-Müşahede* diye isimlendirmiştim. Şimdi bu menzilin içermiş olduğu hususları ana hatlarıyla zikredelim, çünkü açıklama uzun sürer.

Bilmelisin ki, bu menzilin mazharının adı nur ismidir. Fakat nurlar iki kısma ayrılır: Birinci kısım, parıltısı olmayan nurlar iken diğeri ise parıltılı nurdur. Buna göre parıltılı nurda tecelli gerçekleşirse, gözleri götürür. Bu nur, Hz. Peygamber'in 'Nurânî idi nasıl görebilirdim ki?' diye işarete ettiği şeydir. Hz. Peygamber, kendisine 'Rabbini gördün mü?' diye sorulduğunda, böyle demişti. 'Nurânî idi, nasıl göreyim' ifadesi, parıltılı nura işaret eder. Çünkü bu parıltılar görmeyi ortadan kaldırır ve ışıkların kaynağını algılamayı imkânsızlaştırır. Hz. Peygamber başka bir hadiste de buna işaret eder: 'Allah'ın yetmiş küsür nurdan, yetmiş tane karanlıktan perdesi vardır. Onları açmış olsaydı, zatının tecellileri yaratıklarının gördüğü her şeyi yakardı.' Burada tecelliler, hakikatinin nurları demektir. Çünkü bir şeyin veçhi ve yüzü, o şeyin hakikati demektir.

Parıltısı olmayan nura gelirsek, kendisinde tecellinin gerçekleştiği nurdur ve onun parıltısı yoktur ve ışığı kendisini aşamaz. Bakan kimse, herhangi bir kuşku olmaksızın, onu son derece açık ve parlak bir şekilde görür. Bu ışığın kendisinden ortaya çıktığı -ki her kime tecelli etmiş isemertebe ise, son derece açık bir halde kalır ve kendisinde bir kapalılık bulunmadığı için hiçbir şey kendisinden gizli kalmaz. Bu tecelli hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Dolunay gecesi ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.' Görmek hakkındaki bu benzetmeyle kast edilen şeylerden birisi, ayın ışıklarının görülmesini engelleyemeyecek kadar zayıflaması nedeniyle, ayın zatını görmektir. Bu konuda işin doğrusu şudur: Hz. Peygamber burada dolunay gecesinin kesifleşmesini kast

etmektedir. Çünkü bu esnada göz, eksilme ve artma kabul etmeyen, ayın zatını görür. Öyleyse bu, ayın zatının tam ve gerçek idrakidir. Sonra aynı hadiste şöyle demiştir: 'Ya da önünde perde olmadan öğlen vakti güneşi gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.' Bu esnada güneşin ışığı, en güçlü halindedir ve böylelikle bütün eşya kendisiyle gözükür. Göz de, güneş ışığı üzerlerine vurduğunda, idrak ettiği her şeyi idrak eder. Bu esnada göz güneşin zatını idrak etmek istese, bunu başaramaz. Bu nedenle benzetme, tecellinin insanların birbirini görmelerini engellemeyeceği şeklinde yapılmıştır. Yani fani olmaz. Bu nedenle (Hakkı görmek), dolunay gecesinde ayı görmeye veya güneşi görmeye benzetilmiş, onlardan birisine benzetmekle sınırlanmamıştır. Bu müşahede mertebesinde kalıcılık ise şöyle pekiştirilmiştir: 'Zarara uğramayın ve birbirinizi sıkıştırmayın.' Birisi sıkışmak, diğeri zarar demektir.

Bu menzile girdiğimde, parıltısı olmayan bir ışıkta benim adıma tecelli gerçekleşti. Onu bir alem olarak gördüm. Kendimi onunla, bütün eşyayı ve eşyanın zatlarında taşıdıkları nurları -ki onları eşyanın hakikatleri verir- kendimle gördüm, yoksa buna eklenen bir nur ile değil! Bu esnada büyük ve -aklî değil- duyusal bir müşahede ve hakkî bir suret -mana değil- gördüm. Bu tecellide büyüğün girmesi için küçüğün genişlemesini gördüm. Bu esnada büyük büyüklüğünü, küçük küçüklüğünü yitirmemişti. Bu durum devenin (veya kalın ip) iğne deliğinden geçmesine benzer ve bu girme -hayali değil- duyusaldır. Küçük büyüğü sığdırmıştır. Bunun nasıl olduğu bilinmez, fakat görülen inkar edilemez ki! Akılların biçimlendirdiğinden uzak ve müteal Allah'ı tenzih ederim! Gözün idrak ettiği, akıllarınkinden üstün gelmişti. *'O'ndan başka ilah yoktur. Aziz ve Hakim'dir.'*[231] Allah, gözlerin gücünü ve onların akıllardan üstünlüğünü bu tecelliyle izhar etmiş, akılların acizliğini göstermiştir. Bunun yanı sıra Allah parıltılı nurdaki tecellisinde gözlerin acizliğini ve akılların üstünlüğünü göstermiştir. Bunun gayesi, bütün güçlerin acizlikle nitelendiğini ve zatî kemalin Hakka ait olduğunu göstermektir. Kim bu menzili görürse, başka bir menzilin içermediği sırları ve ayetleri de görür.

Bu menzile ilk girişinde kendini Hakkın mazharı olarak görürsün. Onu gördüğünde ise O olmadığını kesin olarak öğrenirsin. Bu müşahede ise, bu menzilin sonudur. Böylelikle menzilin (sonu), başlangıcını da içerir ki, o müşahededir. Bu menzilde O olmadığını sana bildirir.

Çünkü o, müşahedenin yok etmediği tecellilerdendir. Böylelikle görme ile hitabı bir araya getirirsin. Bu menzilin sonu ise, O'yu içerir. O ise, görülmeksizin, gayb'tedir ve aklın (bilgisinin) konusudur. Öyleyse bu menzilin başlangıcı gözle ilgiliyken onu ve ikisinin arasında bulunanlar akılla ilgilidir. Bu menzil, zikrettiğimiz bu hususları da içerir.

Bilmelisin ki, Hakkın bu yolun ehli kullarına ihsan ettiği sırlar iki kısma ayrılır: Bir kısmını Hak, izhar etmelerinde bir yükümlülüğün bulunmadığı sırlar olarak kendilerine vermiştir. Bu kısım, başkasına bildirilmek üzere ilahi izne gerek olmayan sırlardır. Diğer kısım ise, özü gereği bu hükme sahip olmayan sırlardır. Bunlar ise iki kısımdır: Bir kısmı, izhar edilmelerinin ilahi izni gerektirdiği sırlardır. Bu sırları izinsiz izhar edersen, karşılığını görürsün ve bundan dolayı üzerinde yükümlülük ve sorumluluk olur. Benim adıma da böyle bir durum gerçekleşmişti. Fakat -hamd olsun- sadece azarlanmakla karşılığını gördüm -Allah'ın bana dönük bir rahmetinden ve inayetinden dolayı- cezalandırılmadım. Başka bir takım sırlar vardır ki, Allah onları herhangi birine vasıtayla vermez. Onların bilgisine ulaşıp başkalarına bildirmek üzere izin istesen, izin verilmez. Bu sırlar, zevklerden ibarettir ve sadece 'ifade edilme' yoluyla başkasının onları öğrenmesi mümkün değildir. Bunları kullarına ulaştırılmak Hakka ait bir iştir. Aynı durum hallerde geçerlidir. İnsan özlediği kimseye karşı duyduğu şevki anlatmaya kalkışsaydı, bunu başaramaz ve özlemi başkasının idrakine ulaştıramazdı. Özlem ve şevk, arkadaşında bulunduğu gibi kendisinde de bulunduğunda onu anlayabilir ve ancak böyle bir durumda bu lafzın ismi olduğu şeyi gerçekte anlayabilir. Aynı şey, özlemin anlamı için geçerlidir. Başka bir örnek, iktidarsız insanın bilgisinden mahrum kaldığı cinsel ilişkinin hazzıdır. Bu hazzı yaşayan birinin iktidarsıza onu bildirmesi imkansızdır. Duyuyla algılanan bütün bilgiler de, aynı duyuyla algılamadıkça, yalnızca akıl yoluyla başkasına anlatılamaz ve ifade edilemez.

Bu menzille ilgili hususlardan birisi de, açıklanması izne bağlı sırlardır. Bu sırlar her kimde bulunur ve verilirse, o kişi bu sırları ancak ilahi izne bağlı olarak açıklayabilir. Suretler perdesinin ardındaki sırların bilgisi de bu menzille ilgilidir. Bu sırlar, ancak bu konuda Rabbinden açık bir kanıta sahip kimselere izhar edilebilir ve o konuda bir kanıt gören kimse onları kabul eder. Böyle biri, başkalarında olduğu gibi, bir şahide ve kanıta muhtaç değildir. Kul bu makamda bulunur, Hak da

kendisine bu sırları tecelli yoluyla verir. Bunun sonucunda kul, Allah'ı bilme hakkında gizli sırları öğrenir, onları -emanetin hakkı ve onu sahiplerine ulaştırmanın gereğiyle- gizler ve örter. Gizlemenin başka bir nedeni ise, sırların değerini ve menzilini bilmektir. Bazı fiilleri Allah'tan başkasıyla ilişkilendiren Mutezile, filozoflar ve Allah'a ibadet etmenin yanında O'ndan başkasına da ibadet eden şirk ehli, bu sırların bir kısmına -anlam yoluyla- ulaşmıştır. Söz konusu müşrikler, belirli vakitlerde sadece Allah'a ibadet etmişlerdir. Bu vakitler, ilahlarının kendilerine fayda veremeyeceğini düşündükleri tehlike anlarıdır. Böyle bir anda sıkıntıyı ve zorluğu kaldırması için Allah'a yalvarırlar. İşte bedbaht olsalar bile sahip oldukları bu gizli hakikat yönünden -duyusal bir tehlike altında bulunmadıkları anlarda- söz konusu sırlara ulaşırlar. Bu sırlara ulaşmaları, onların bedbahtlıklarını artıran unsurlardandır. Çünkü onlar iktidarın kimin elinde olduğunu öğrenmiş, fakat O'ndan yüz çevirmiş ve bizzat kendi elleriyle ve hemcinslerinin elleriyle 'ilah' olarak yaptıkları başka varlıklar için çalışmışlardır. Halbuki o ilahların acizlikleri kendilerine görünmüştür. Onlar, Allah teala'nın, *'taşkınlıklarında (onlara fırsat verir) bir müddet başıboş dolaşırlar'*[232] buyurduğu gibi, taşkınlıklarını sürdürmüşlerdir.

Bilmelisin ki, Allah'ın kullarındaki açık kanıtları iki kısma ayrılır: Birincisi, gerçek kanıttır (beyyine). Bu kanıt, *'Rabbinden apaçık bir kanıt üzerinde bulunan kimse...'*[233] ayetinde belirtilmiştir. Burada 'kendinde' demektir. Bazen bir insan için beyyine ve açık kanıt, onun adına başkasına yerleştirilir. Böyle birinin söz konusu kanıtı kabul etmesi veya etmemesi mümkündür. Kabul eden taklit yoluyla kabul etmiş olabilir. Bu durumda kanıt, onun adına açık kanıt değildir ve kendisine yarar sağlamaz. Taklit peygamberlerin Allah'tan getirdikleri hükümlerde olabilir, yoksa peygamberin doğruluğunu gösteren kanıtlarda ve delillerde taklit olmaz. Kişi bu delili taklit ederek kabul etmemişse, Rabbinden bir delile sahip olarak onu kabul etmiştir. Rabbinden sahip olduğu delil ise, söz konusu delilin peygamberlik iddiasında bulunanın iddiasının doğruluğuna açık bir delil ve mucize olmasıdır. Buradan şunu öğrenirsin: Bir şey ancak senin içinde bulunuyor ise, sana fayda verebilir! Bu nedenle pek çok yerde şunu dedik: Azabın gerçek nedeni, sebeplerinin değil, acının varlığının sende bulunmasıdır! Burada sebeplerin sende veya başkasında gerçekleşmesi birdir. Eşya hakkında ancak senden ve

sende meydana gelenleri söylüyoruz. Bunun en azı ise, Allah yolunun ehlinin gerçek saydığı hususları doğrulamandır. Böyle bir durumda söz konusu bilgiyi 'tatmamış' olsan bile, onlarla ters düşmez ve Rabbinden açık bir kanıta sahip olursun. Onların doğru söyledikleri kesindir. Bu açık kanıtın vasıtasıyla da, bu hususta onlara katılır ve böyle bir durumda meşreplerinden birisinde (bütününde olmasa da) onlarla olursun. Onlar da, bulundukları hallerde kesin olarak öğrendikleri hususlarda birbirlerine katılan ve uyanlardır. Halbuki onlardan birisi (her konuda) ötekinin zevk yoluyla idrak ettiğini idrak etmemiştir. Bununla birlikte arkadaşının idrak ettiği şeyi onaylar ve onun bu bilgiye ulaştığını kabul eder, kuşku ve suçlama kalktığı için onun bilgisini inkar etmez. Kendilerine inanmayanların böyle insanlarla oturup kalkması, büyük bir tehlike ve açık bir hüsrandır. Büyüklerden birisi -ki Rüveym olduğunu zannediyorum- şöyle der: 'Allah bu insanlarla oturup da ulaştıkları sırlardan birisinde kendileriyle ters düşenin kalbinden iman nurunu çekip alır.' İnsan bulunduğu halde kalmayı sürdürürken o halden çıkması için bir delil ortaya konulur. Bu durumda kim gizleme halindeyse, gizler, her kim izhar etme halindeyse, izhar ve ifşa eder. *'Herkes kendi özelliğine (şakile) göre amel eder. Rabbiniz kimin doğru yolda olduğunu en iyi bilendir.'*[234] Kastedilen, bütün bu gruplar içinden doğru yolda olanlardır. Allah bizi ve sizi Rabbinden açık bir delile sahip olanlardan etsin! Açık kanıtın ardından şahit gelmesi ise, iyilik, itminanın artması ve ilgili hususta nefsi güçlendirmek demektir. Böyle olmazsa, Rabbinden bir kanıta sahip olması yeterlidir. Çünkü şahidin şahitliğinde doğru söylediği hususunda kişi kesin bir kanaate sahip değil ise, içinden onu kabul etmez. Söz gelişi iddia sahibi karşısında şahidi düşünelim. Böyle biri iddiasında hak sahibi ise, doğru sözlülüğü hakkında Rabbinden açık bir kanıta sahiptir. Fakat hakim ondan şahit getirmesini ister. Bir şahit onun lehinde tanıklık ettiğinde ise, diğer taraf iddiasında doğru söylediğine inanır. Hakim şahit talep ettiğinde yalancı şahit getirir ve gelen şahit onun iddiasında doğru söylediğini belirtebilir. Böyle bir durumda iddiacı, iddia ettiği hususta doğru söylemediğini içinden bilir.

Bu hususu ortaya koyduktan sonra, bilmelisin ki, Hakkın katından sana ait bir beyyine ve delil olarak bildirdiği şey, Haktan kalbine gelen bir yolcu ve elçidir. Bu elçi, gaybın gizliliğinden ve ilahi hitap mertebesinden sana tahsis edilmiş, Hak onun 'kendi katından' olduğunu bil-

dirmiştir. Haktan gelen bu elçi neyi kabul ederse, sen de onu kabul et, neyi gösterirse sen de ona itimat et, neyi olumsuzlarsa, sen de onu olumsuzla! Akılcı delilinde nasıl hareket etmekteyse, sen de (Haktan sana gelen şahit hakkında) öyle hareket etmelisin. Akılcı, gerçekte delil olmayan bir şeyi delil saymış olabilir, bazen de gerçekte delil olanı delil almış olabilir. Fakat bu, aklın gücüne kıyasla böyledir. Akıl, gücünde bulunanı vermiştir ve akıl olması yönünden akla göre o delil kesin delildir. Rabbinden açık kanıta sahip olan ise, Allah'tan gelen bir nura sahiptir ve doğru yoldadır. O nur sayesinde eşya bulundukları hale göre öğrenilir. Böyle bir bilgi, kendi suretindeki bir kuşkuyu kabul edebilir. Akılcılardan faklı olarak, eşya hakkında karışıklığa düşmesi mümkün değildir.

Elçinin verdiği bilgilerin bir kısmı sadece geldiği kişiye özgü iken bir kısmını kendisi ve başkası adına verir. Bir kısmı ise, sadece başkası adına verilmiştir. Kendisine veya başkasına ait olmayan bir bilgiyi ise vermez. Verdiği şeylerin bir kısmı, o kimse için yerleşik iken bir kısmı yerleşik değildir. Yerleşik olanlar, makamlar, yerleşik olmayan ise haller gibi şeylerdir. Bu makam sahipleri, bu hususta iki gruba ayrılır ve çeşitlenirler. Bir kısmı, arzusunun etkisinden kurtulanlar, bir kısmı ise arzusunun tesirinden kurtulmayanlardır. Her grup kesin bir bilgiye dayanır. Öyleyse onların sahip oldukları kanıt (beyyine), masum oldukları ve arzularının onlar üzerinde hüküm sahibi olamayacağıdır. Diğer grubunki ise, masum olmadıkları ve arzularının onlara etki ettiğidir. Bunun nedeni, Allahın bilgisinde öyle takdir edilmiş olmasıdır. Bu bilgi Allah katında mutluluğuna bir fayda sağlar mı, sağlamaz mı? Bize göre bu bilgi, faydalı iken başkalarına göre faydasızdır. Görüş ayrılığı, (faydayı) kabul edende keşfin bulunması ve etmeyende ise keşfin bulunmayışından kaynaklanır. Keşf yok iken, ya akli veya vahiy kaynaklı aykırı bir duruma dayanır.

Allah teala, kullarına Allah'a muhtaçlık ve O'nun karşısında horluk halinde -ki onları bu özellikte yarattı- kalmayı emreder. Onlar, bâtınlarıyla genel olarak, zâhirleriyle ise Şâri'nin belirlemiş olduğu özel bir yöntemle bu makamda kalmalıdır. Bunlar, görünüşte kendilerine izzetin veya zilletin, rabliğin veya kulluğun bitişmesine bakılmaksızın, Allah'a yaklaştıran fiillerdir. Bâtındaki (kulluk) ise, böyle değildir, çünkü bâtın, üzerinde bulunduğu kesin duruma göre hareket ederken, zâhir

senin veya başkasının bulunduğu anda maslahatın gereğine göre hareket eder. Ârif kulun zâhirinde ve dışında rablik veya izzetin gözükmesi, daha önce belirttiğimiz gibi, bir maslahattan kaynaklanır. Çünkü bâtında meyil zillete doğrudur ve onda kulluk vardır. Bâtın itimat edilen şey iken bilhassa yükümlülük diyarında olmak üzere zâhir geçicidir.

Bu menzilden kul, amelleri bilfiil var olan suretler olarak inşa eder ve onlarda bilfiil yaratıcı olur. Bu durum, sayesinde Allah katında mutluluğa ulaşacağı fiiller için geçerlidir. Kul bu sureti inşa etmeyi sürdürür, en sonunda onu duyusal olarak önünde bulur. Ona bakar ve sevinir. O suretten meydana gelen ve mutluluğu sağlayan bütün hususlar, bu sureti inşa edene, yani kula aittir. Söz konusu suret, kul için sermaye, suretten meydana gelen şeyler ise, neması sermaye sahibine dönen ve sermayeden değerli olan kâr gibidir.

Bu menzilden, kulun iradesinin bulunmadığı ve uzaklaştırılması mümkün olmayan zati cömertlik ortaya çıkar. Böylelikle kul Rabbinin istediğini O'na verirdi. Öyle ki, (sözle) onu istememiş olsaydı bile, kul onu verirdi. Bu cömertlik, gerçekte Allah'ın cömertliğinden kaynaklanır, çünkü Allah kulun onu vermesi gerektiğini bilir. Çünkü bu verme, kulun zatının gerektirdiği bir durumdur. Bu nedenle Hak, bu konudaki emrine bağlanman karşılığında seni ödüllendirmek üzere, (istenmeden vereceğin şey için) sana emir verir. Allah yapman veya ayak sürümenin mümkün olduğu hususları da senden istemiştir. Allah (yerine getirmen zorunlu hususlarda) sana emir vermesini, bir cömertlik olarak, ötekinin yerine koymuştur. Bunun yanı sıra, gerçekte zati olan, fakat emri nedeniyle yerine getirdiğin şeyi, Hakka vermediğin ve bu konudaki emrine karşı geldiğin zati olmayan -aksine mümkün hususlardır- hususların karşılığı yapmıştır. Mümkün olanlar, meşru amellerdir. Allah, tıpkı kandilin aydınlatmasını engellemeyişi gibi, ayrılmanın mümkün olmadığı hususları emretmiştir. Fakat kandile şöyle bir emir verilebilir: 'Eşyayı görsünler diye, insanlara ışığını ver ve bundan dolayı ödüllendirileceksin.' 'Ol' mertebesinin bir ruh ve cisim içerdiğini bilmelisin. Bunlar bazen birbirine bağlanır bazen bağlanmaz. Bağlandıklarında, bu cicim o surette k-v-n'den (kün sözünün harfleri) canlı olarak meydana gelir. Canlı olduğunda ise, ruh kendisiyle irtibatlı olduğu için, yöneldiğimiz şeyi onun vasıtasıyla yaparız. Burada ruh, ilahi izindir ve Hz. İsa'nın ilahi izne -ki üfleme demektir- bitişik olarak üflemesine benzer. Böyle-

likle (İsa'nın) üflemesi, ilahi izne girer. Kuş, İsa'daki bu cisimsel üflemeyle hayat bulmuş ve ruhuna kavuşmuştur. Ruh ile irtibatlı olmazsa, 'ol' sözünün cismi var olduğunda, ondan herhangi bir şey var olmaz. Çünkü ölüye fiil kesinlikle izafe edilemez ve kendisinde akıl (akletme) bulunmaz. Diri ise, öyle değildir. Halbuki her ikisi de cisimsel suret bakımından birdir. Cisimliği olmaksızın 'ol' sözünün ruhu yalnız kaldığında, eşyaya etki eder. Bu bağlamda 'ol' sözünün cismi -ki harfler alemindedir- de ondan etkilenen eşyadan birisidir. Açıkladığımız hususu öğrendiğinde, *'irade ettiğimiz bir şeye sözümüz 'ol' demektir, o da hemen olur'*[235] ayetinden önemli bir husus öğrenmiş olursun. Bu emrin varlığı zorunludur. Hak ise, yüce kelamında kullarına şöyle der: Namazı doğru kılın, *'sabredin, (düşman karşısında) sebat gösterin ve irtibatlı olun'*[236], (düşmana karşı) cihat (gayret) edin. Bunlardan herhangi birisi, (sadece söz ile) meydana gelmez. Allah kullarına (adeta) 'yaratın' diye emretmiştir, halbuki onların özelliği yaratıcılık değildir. 'Ol' sözünün cismi, ruhu olmaksızın, kendilerine ilişir. Bu durumda kelime ölüdür ve kullanılması haramdır. İlahi izin -ki ol sözüdür- cihadı, irtibatı, namazı veya kulların fiillerinden herhangi birisini var etmek üzere canlıya ilişseydi, bize yönelmesi esnasında fiiller gerçekleşirdi. Halbuki fiiller, kendi başlarına var olma imkanına sahip değildir. Öyle olsaydı namaz, namaz kılandan; oruç, oruç tutandan; cihat, cihat edenden ayrı olarak var olurdu. Böyle bir şey ise, doğru değildir. Binaenaleyh bu fiillerin savaşanda, namaz kılanda ve oruç utanda ortaya çıkması gerekir. Bunlar insanda ortaya çıktığında, Allah fiili kendisine nispet eder ve -kendinden bir ihsan ve lütuf olarak- onu ödüllendirir. Çünkü namaz, namaz kılanda ortaya çıkmıştır. Fiil yükümlüye nispet edilmeseydi, ilahi hitapta ve yükümlülükte bir eksiklik ve duyuyu yanıltma olur, artık hiçbir konuda duyuya güvenilmezdi. Allah ise, kendilerinde ortaya çıkan fiilleri sahiplerine nispet ve izafe ederek, bu durumu gidermiş, fiilleri onlara emretmiştir. Fiillerin yaratılması ise, onlara ait değildir. Yaratma, Allah'a aittir. İşin ne kadar garip olduğuna bakınız! Bununla birlikte bu durum, kesin bir çelişki de içermektedir. Fakat her iki çelişik yola da inanmak da zorunludur. İman ile birlikte ilahi keşif vasıtasıyla bu hususun bilgisi kime verilirse, böyle bir şey, büyük bir destek ve güçtür. Keşif ehlinden pek çok kimse burada yanılmıştır. *'Allah'ın kendi katındaki bir bilgiye göre saptırdığı (kimse)'*[237] ayetinde belirtilen husus budur. Bil-

giyle birlikte dalalet olmaz ve bilgi dalaleti gerektirmemelidir. Halbuki ayette dalalet zikredilmiştir. Öyleyse dalalete düşmek, ya bilgi nedeniyle veya bilmemek nedeniyle gerçekleşmiştir ki, müphemdir.

Bu menzil, amellere verilen karşılığı içerir. Kastedilen, bu menzilde zikretmiş olduğumuz üzere, Hakkın sırlarını gizleyenlere verilen karşılıktır. Onlar, bu sırların emanetçileri yapılmış ve ilahi bir izin olmadıkça bu sırları açıklamazlar. Onlarla birlikte olan kimselerin ödülleri de bu menzilden öğrenilir. Onların karşılıkları, celal, büyüklük ve heybet iken dünyada korku, kabz ve vahşet (yalnızlık), hallerde ise ıstılamdır (kendinden çekip almak). Sevgide ise, taşkınlık, özlem, iştiyak, bitkinlik, haşyettir. Bu konunun gerçeği, her mertebede o mertebenin gerektirdiği şekilde, süreklilik ve süreksizliğin bulunmasıdır. Onun zuhuruna gaflet veya kesinti girmez. Makam ortadan kalkınca, makam nedeniyle, hal de kalkar. İşte bu, emaneti koruyan ve onu Allah'ın emriyle açıklayanın karşılığıdır. Allah'ın emriyle emaneti açıklayanın ödülü, er-Rab isminden -başka bir isimden değil- Allah'a komşuluk makamına yerleşmek ve bir takım bilgileri öğrenmektir. Bu bilgiler, bu ismin kapsamı ve altında bulunanlarla ilgilidir, yoksa üzerindeki kimseyle değil! Bu hal ve bu makam onlar için dünyada ve ahirette süreklidir. Cemal ve ünsiyet hali onlarındır. Hallerden ise, rıza onlara aittir. Muhabbetten ise, kavuşma, sarılma, sevgiliye kavuşmaktan haz alma hali onlarındır.

Bu menzilin özelliklerinden birisi de, sahibinin amellerinde bütün gücünü harcamayışıdır. Onun amelleri, gücünün ve takatinin altındadır. Allah onun bu durumunu kabul eder. Çünkü o, Allah'tan gücü ölçüsünde korkanlardan değil, hakkıyla korkanlardandır. Bu makam sahibinin kendisi adına gerçekleşebilecek hususlar arasından bir şey isteyip de Hakkın onu vermemiş olması düşünülemez. Fakat Allah'tan utanma duygusu istemekten kendisini alıkoyar, çünkü gayretini harcamamıştır ve Allah kendisini nafile ibadetlerle yükümlü tutmamıştır. Bu nedenle kul, Hakkın kendisine verdikleriyle mutmaindir ve -neyi kaçırdığını bilse bile- kaçırdığı şeylere karşı bir teşebbüs kendisinde bulunmaz. Çünkü onun hali, içinde bulunduğu nimetlere göre, o haliyle haz almaktır.

Bu menzilin esaslarını açıklamış olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSEN YEDİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Samedanî Tecelli Menzilinin ve Sırlarının Bilinmesi

Zamanın şahsının bir nefsi var, yönetir onu
Emir aleminden, hoş koku salarak

Cim, Ayn ve Fe; kendi menzillerinden
Peygamberleri muhkem zikrinde getirdi onu

İki namazı var, gaybler aleminden
İkindi ve öğlen yok; işte bu övgü ve fecirdir

Bu menzilin (es-Samed isminden kaynaklanan) samedanî tecellide içerdiği -ki kendisine özgüdür- bilgileri, hakikatleri, aydınlık (ziya) kaynaklı sırları ve diğer sırları öğrenmek isteyen kimse, bu yolun bilinmesi hakkındaki *Mevakiu'n-Nücum* adlı eserimizin kalp bölümünde onları incelemelidir. Sözü uzatmak endişesiyle o kitapta zikredilmeyen hususları açıklayacağız.

Bilmelisin ki, bu menzile ait olan şey, inabe'dir. Ona ulaşanlardan birisi ise Ebu Yezid el-Bestamî'dir. İnabe, zatın toplanmışlığı (cem-i zat) demektir. Ârifin bu makama ulaşması ise, beşeri mazhar ardından gerçek bir müşahededen gerçekleşir. Bilmelisin ki, sûfiler nefislerinde yerleşik bir takım anlamlar için lafızlar geliştirmişler, bunlarla birbirlerine hitap etmişlerdir. Nitekim her grup takip ettiği bilimde böyle davranmıştır. Söz gelişi nahivciler, matematikçiler, geometriciler, doktorlar, kelamcılar, fakihler ve diğerleri de böyle yapmıştır. Sûfilerin kullandıkları terimlerden biri, nefislerindeki gayeleri anlatmak üzere, hüviyet, enniyet (benlik, hüviyet) ve enaniyet terimidir. Bu menzil, enane (benlik) menzilidir. Benlik, salt birliği (ahadiyet) yönünden hakikat demektir. Enaniyet, mutlak birlik hakikati demektir ki, o da cem'in (toplanmışlık) kendisidir. Bu menzil, şehadette zuhur etmeyen gayb menzillerinden birisidir. Fakat gaybte bulunan menziller iki kısma ayrılır. Birincisi, kendisinden şehadet alemine eserlerin ortaya çıktığı menzillerdir. Bu eserler ile, kendileri görünmez olsa bile, o menzile istidlal edilir.

Haktan bu konuda bir bildirim gelse de gelmese de birdir. Bazı menziller ise, şehadet aleminde kendilerinden bir eserin ortaya çıkmadığı menzillerdir. Dolayısıyla bu menziller, ancak hakkın bildirmesiyle öğrenilebilir ve eserleri ortaya çıkan menziller gibi kavranılmaz. Benlik menzili şehadet ve melekut âleminde eserleri ortaya çıkan menzillerdendir ve etkileri farklı farklı olduğu gibi eserlerinin değişmesiyle kendisi de sınırlanır. Bununla birlikte, bunlar kendiliklerinde uyumludurlar. Bazen mertebede kendi benzeri olan bir zamirin adıyla sınırlanırlar. Bu durumda -çokluk gibi- başka bir sınırlamaya gerek duyar. Bazen zamir adıyla sınırlanmaz. Örnek olarak 'Ben falanın oğluyum' ifadesini verebiliriz. Bir mısrada şöyle denilir:

Biz, Dabbeoğullarıyız, iş sarpa sardığında
Ölüm bize baldan tatlı gelir

Kuran'da benzer bir ifade örneğiyle karşılaşmadım ki, ondan örnek getireyim. Bu nedenle bu mısradan örnek getirdim. Bu mısra ayet olmasa bile, Kuran'ın dilleriyle indiği Arapların sözüdür. Bu menzilde ele aldığım şey, ârif kullarına yönelik tenzil değil, ilahi inzal (indirme)dir. Bu ise, ya yaratıklarında icra ettiği veya edeceği şeylerle gerçekleşir. İnzal iki türdür. Birincisinde indirme, yaratıklarında icra edeceği şeyin yerini ve değerini bildiren kısımdır. Bu bilginin kalbe indirilmesi, gaybten gaybe, bir hakikatten bir hakikate indirme şeklinde gerçekleşir ve bu kısımda tafsil yoktur. Diğer kısım ise tenezzülü kulun kalbine gerçekleşen kısımdır. Kulun kalbi o esnada bedeni ve doğasını yönetmekle ilgilidir ve tenezzül kendisini engellemez. Bu indirme, cem'den cem'edir. Bu sayede ârif, Hakkın yaratıkları adına indirdiği ve onlarda uygulayacağı şeyleri tafsil eder. İçlerinde Ebu'l-Bedr'in de bulunduğu bir gruptan bize aktarılmıştır. Ebu'l-Bedr şeyhimiz Abdülkadir'in şöyle dediğini aktarmıştır: 'Kendisine bir şey katıldığında, hadis (sünnet) bana gelir ve kendisine katılanı veya ihdas edilen kısmı haber verir.' Aynı şey, ay, Cuma ve gün için söylenir. Mağrip şehirlerindeki Şeyh Ebu Ya'za Ebu'n-nur'a Ramazan ayı gelir ve kabul edilen amelleri, kimin amellerinin kabul edildiğini ve edileceğini söylerdi. Burada şeyhimiz Ebu Ya'za hakkında konuyu Ramazan ile sınırladık, çünkü arkadaşımız Ebu Zeyd Rekraki el-Usûlî bu tanıklığı Ramazan hakkında aktarmıştı. Çünkü ha-

beri veren kişi o esnada onun yanındaydı ve Ramazanın kendisine gelerek söylediğimiz hususu bildirdiğini görmüştür. İlahi bildirim ve inayet yoluyla varlıkların Allah katındaki yerlerini, ancak Hakkın bildirmesiyle bilebilirsin. Allah bu menzilleri kullarının sırlarına rav'larına (sır) gönderdiği nefes vasıtasıyla bildirir. Bu durum, meleklerin nebilere vahyi indirmesine benzer.

Bilmelisin ki, yaratıklar kendi cinslerine göre mertebe mertebedir. Bu bağlamda resullerin bir kısmı diğerlerinden üstündür. Nebilerin bir kısmı diğerlerinden üstündür. Muhakkiklerin bir kısmı diğerlerinden üstündür. Âriflerin bir kısmı diğerlerinden üstündür. Bilgi ve sanat erbabına kadar, üstünlük ilişkisi böyle sürer. Görülmesi güneşin ve ayın görülmesine benzer bu menzil, ilahi tecellilerde diğer menzillerden üstündür ve bu üstünlük içerdiği iki bin sekiz tecelliyle gerçekleşir. Sekiz, özel bir niteliğe sahiptir. Bu nitelik ise yüz altmış altı tecelli olan makamlarda ortaya çıkar. Bu esnada sekiz tecellinin otoritesi zuhur ederek, ârife Allah'ın vermesini dilediği şeyleri verir. İki bine gelirsek, onlar hızla kaybolan tecellilerdir. Az bir süre kalırlar ve genel bir bilgi vermezler. Yüz altmış altı tecelli ise, varlıklara yayılan genel ilimlerden verirler. Onlar kalıcıdır, kendileri nedeniyle genel bir bilgi meydana gelir. Bu bilgi soyuttur, saftır, sabittir. Sarsılmaz ve kuşku taşımaz. Bununla birlikte hükmü kendisinden ve kendisinde ayrılabilir, fakat ondan (bütünüyle) ayrılmaz.

Arkadaşlarımız bu tecelliler içinde sureti bakımından eksiklikle nitelenen bir tecelli bulunup bulunmadığı hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Söz konusu olan, suret doğal olduğunda Hakkın tecelli ettiği suretlerdir. Doğalar dörtlüdür. Doğal suretteki eksik tecelli bazen ateş unsurunda gerçekleşir ve bu durumda tecelli kamil değildir. Fakat unsurunun verdiği şeyi verir ve ona ilave olmaz. Başka bir tecellide olduğunda ise, surete ikinci unsur eklenir, ta ki unsurlar dört tecelli içinde kemale erer. Dördüncü unsurun tecellisi, mükemmel bir surette doğal suretin kemaliyle gerçekleşir ve benzeri olan diğer tecellilere katılır. Bize göre iş böyle değildir. Burada artan veya eksilen bir tecellinin olması düşünülemez. Bu görüşü belirten şahsın hali kendisine (eksik) tecellide göründüğünde, eksikliğin (kendisinde değil) tecellide olduğunu zannetmiştir. Halbuki eksiklik kendisindedir. Ardından ikinci tecelli (kamil olarak) gerçekleştiğinde ise, bulunduğu bu surette daha önce bulunma-

yan bir artış gerçekleştiğini zanneder. Halbuki artış ve eksiklik, kendisindedir. Ardından tecelli hakkında böyle hüküm verir.

Bilmelisin ki, -yönetici değil- amade olmuş nurani ruhlar, daha önce belirttiğimiz gibi, ilahi emirler, işler ve iyiliklerle âriflerin kalplerine iner. Bu iniş, Hakkın o kul hakkındaki muradına göre gerçekleşir. Böylelikle indirilen şeyler kulu yükseltir, uzaklaştırıcı perdelerden en yakın mertebeye yaklaştırır. En sonunda Allah, vasıtaların ortadan kalkmasıyla, onu dost edinir. Bu yolun mensupları ile nefislerini doğanın kirlerinden temizlemek için çalışan hakimlerin (filozoflar) ortak olduğu ilahi tenezzüller kalbi terk ettiği halde, Hak vasıtaların ortadan kalkması nedeniyle henüz işini üstlenmediğinde, her iki emirden soyutlanmış bir halde bekler. Bu bekleme, iki durak (vakfe) arasındaki beklemeye benzer. Başka bir örnek, duyu ile hayal arasındaki uykudur. Bu hal, o kalp için hayret makamıdır. Çünkü ünsiyet ettiği ve (bilgi) aldığı hal kendisini bırakmıştır. Gelmiş olduğunu ise henüz görmemiştir. Bu nedenle hayret halinde kalır.

Arkadaşım Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Ensari el-Kurtubî -Allah kendisini başarıya erdirsin- şeyhimiz Becaye'li Ebu Zekeriya el-Hüseyni'den aktarmıştır. Arkadaşlarından ve ölümü esnasında yanında bulunanlardan birden çok kişi bana şunu bildirmiştir: Şeyh, Ramazan ayında büyük cami'de itikafta iken insanların huzuruna çıkarak giydiği elbiseyi değiştirmiş, (halinde) başkalaşma görmüş ve onlara şöyle demişti: 'Bana dua edin, çünkü bulduğumu yitirdim.' Artık elde ettiklerinden herhangi bir şey gerçekleşmedi ve hayrete düşerek insanlardan dua istemiştir. Çünkü şeyh, fikhın kendisine hakim olması nedeniyle, zevk ehli değildi ve bu yola tam olarak kendini vermemişti. Halvete geri dönmüş. Dışarı çıkması gecikince, yanına geldiklerinde dünyadan ayrılmış bir halde bulmuşlar. Elbisesini değiştirerek, giydiği şeyin kendisinden çıktığını onlara göstermişti. Kardeşlerin duasına muhtaç olmak ve hayrete düşmek, Hakkın daha önce işaret ettiğimiz üzere, onun işini deruhte etmediğini gösterir. Ölüm esnasındaki hali nedeniyle onun adına sevindim. Belki Allah, ölümünden biraz önce, onun işini deruhte etmiş ve öylece kendisine çekip almış, şimdi de o haldedir. Bu hayrette ve duruşta ârifin hali, kendi işini üstlenmeyle tecelli edinceye kadar, yoksulluk ve korkuyla Allah'a yakarma ve yönelmedir. Hak, kendisiyle

her bir yaratık arasında bulunan ve ârifin bile bildiği özel yönden onun işini üstlenir.

Bu menzilden Hakkın kullarının kalplerine melekleri indirmek suretiyle indirmiş olduğu bilgiler öğrenilir. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Ruhu (vahyi) emrinden dilediği kimseye indirir.'*[238] Başka bir ayette ise, *'ben'den başka ilah yoktur (diye bildirmesi için gönderir)'*[239] buyurur. Burada Allah 'O('ndan) dememiştir. Böylelikle Allah katından kulların kalplerine ilka eden ruh olur ve kendisine ilka eden Allah'ın emridir. Ruh ise, *'benden başka ilah yoktur..., benden korkun'*[240] ayetinin sureti olur. Bu menzilde de vasıtalar ortadan kalkmıştır, çünkü inzal edilen vahiy, ruhun kendisidir. İlka eden ise, Allah'tır, başkası değil! Bu ruh, meleğin değil, meleklerin aynıdır. Anla! Böyle bir ruhu melekler tanımaz, çünkü onlarla hemcins değildir. Çünkü taşınmayan bir ruhtur ve nurani değildir. Melek ise nurdan bir ruhtur. Bize ve peygamberlere ait zevk budur. Meleklere gelirsek, onlar bazen resullere gönderilen kimseler olabilir. Bu durum, *'onu ruhu'l-emin (Cebrail) indirdi. Senin kalbine...'*[241] ayetinde belirtilir. Öyleyse o, elçinin elçisidir.

Melekî ruhların kulların kalplerine inmesine gelirsek, onlar Rab Allah'ın emriyle inerler. Bunun anlamı, Allah hitap menzilinden onlara inmeyi emreder, demek değildir. Allah onlara makamlarına yaraşmayan bir şeyi indirildikleri kimsenin suretiyle indirir. Onlar da, Allah'ın kendilerine yaraşmayan bir vahyi ilgili şahsa indirmelerini irade ettiğini anlarlar. Meleklerin makamlarına uygun olmayan, insanlara özgü hususlardır. Vahiy indirilenin suretini suretlerin içinde müşahede ederler. Söz konusu suretin meleklerin yanındaki tespihi şöyledir: 'Ey değişen ve kalkan örtüler nedeniyle güzeli izhar eden ve çirkini örten!' Bu suretlerden hareketle, onların yeryüzündeki sahiplerine iner ve kendisine aktaracakları şeyi aktarırlar. Aktarılan, şeriat ve vahiy diye ifade edilir. Nitelik hükmüyle Hakka ait ise, Kuran, Furkan, Tevrat, Zebur, İncil ve Sahife diye isimlendirilir. -Nitelik değil de- fiil hükmüyle Hakka ait ise, hadis, haber, rey ve sünnet diye isimlendirilir.

Melekler, ilahi emri hitap menzilinden de indirirler. Her iki inme tarzını, Hakkın peygamberine söylemesi için emir verdiğinde, Cebrail'in Hz. Muhammed'e Rabbinden aktararak söylediği hususları içerir. Bu nedenle onu Kuran'dan saymıştır. Halbuki o, Cebrail'in aktarması-

dır. Vahyi indiren Cebrail'dir ve bu durum onu vahyi indiren olmaktan ve Allah'tan aktarımı ise Kuran olmaktan çıkarmaz. Cebrail, şehadet aleminde 'Allah şöyle demiştir' şeklinde bir şey aktarsaydı, onu bu tarzda aktarırdı. Bu durum, *'Rabinin emriyle ineriz, önümüzde ve ardımızda olanlar O'nundur, Rabbin unutan değildir'*[242] ayetinde belirtilir. Allah, Cebrail'in Hz. Muhammed'e söylediklerini unutmaz. Melekler, yokluları ve hitapları halinde sabit hakikatlerdir. Bu durum, *'unutan'*[243] sözünde ifade edilir. Böylelikle anlatım, hadislikle nitelenmemiş Allah'ın gerçek varlığından gerçekleşmiş bir durumdur. Sonra bu hakikatler için varlık meydana gelmiş, var olmalarından önce Hakkın bildiği şeyleri kendilerinden Hakka bildirmişlerdir. Onlar ise, Hakkın bildiğini kendiliklerinde varlıkları bulunmadığı için görmüyorlardı. Zührî'nin güvenilir bir raviden aktardığı rivayet edilir -veya kendinden aktarılır- aktaran şöyle demiştir: 'Bu hadisi bilmiyorum ve onun hakkında kesin bir bilgiye sahip değilim. Fakat sen bana göre güvenilir birisin. Bunun üzerine ona kendinden rivayetle şöyle demiştir: Falan kişi benden aktarmış ve şöyle demiştir: Ben ona benden falanca aktardı dedim ve isnat kesintisizdir. Böylelikle rivayet yolunda bu meseleye dikkat çekmiştir.

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi, örtülü bilginin görülen bilgiye üstünlüğüdür. Örtülü bilgi iki türlüdür: Bir kısmı, görünüşte kelimelerin suretlerini içermez, diğer kısmı ise kelimelerin suretlerini içerir. Kelimelerin suretlerini içeren bilgi, herhangi birinin kesin olarak bilemeyeceği hususlardır. Öyle bir bilgiye kesin olarak ancak Hakkın bildirimiyle ulaşılabilir. Kuran'dan müteşabih olan ve bilgisini sadece Allah'ın bilebildiği ayetlerin durumu budur. Böyle bir bilgi, örtülü bilgilerdendir. Fakat kelimelerin suretlerinden, hangi yönden kapalı olduğunun bilgisi öğrenilebilir. Kapalı bilgi, kelimelerin suretlerinden kendisiyle kapalı kaldığı bir sureti olmayan kısımdır. Böyle bir bilginin değeri ve üstünlüğü belirsizdir. Onu sadece Allah ve Allah'ın bildirdiği kimseler bilebilir. Bazen insan bu ilmin gereğini ameliyle yerine getirebilir (ve onu doğrulayabilir). O ise, ahiret hayatına göçene kadar böyle yaptığını bilmez. Ahirette ise, amelinin ürününün o örtülü ilmin menziliyle irtibatlı olduğunu görerek bu durumu o esnada öğrenir.

Bölümle ilgili hususlardan birisi, üçüncü tekil şahıs zamirinin (hüve) görünen konumuna yerleştirilmesidir. Bununla birlikte üçüncü şahıs zamiri kendiliğinde münezzeh kalır. Bu zamir, ya hayalde veya du-

yuda ancak duyuyla idrak edilen suretlerde böyle inebilir ve suretin görünmesi esnasında hüve diye isimlendirilir. Böylece üçüncü tekil şahıs zamirinin o suretin ruhu olduğu öğrenilir. İnsan anlar ki, bu suretin anlamını Allah bilebilir. Nitekim Allah şöyle buyurur: *'Gaybın anahtarları O'nun katındadır. Onları sadece kendisi bilebilir.'*[244] O'nun katında bulunan kimse, hüve (üçüncü tekil şahıs zamiri, o) gibidir ve bilinmezdir. Dolayısıyla O'nun katındaki şey de bilinmezdir. Bir şey gaybte gayb ise, şehadet onu bilemez. Onu gayb bilebilir. Öyleyse gaybte bulunanı gayb olan bilebilir. Suretlere gelirsek, suretler nispet edilir ve gayb bir mekan gibi düşünülür. Suret kalktığında, gayb de kalkar. Çünkü perde ortadan kalkmıştır ve artık gayb veya şehadet diye nitelenemez. Çünkü şehadet, suretlerden ayrılamaz. Halbuki şehadet olmadığına göre suret de yoktur dedik. Suret bir şeyi gayb haline getirir. Halbuki suretin ortadan kalktığını belirttik Böyle bir şeyden gayb hükmü de düşmüştür. Artık ne gayb var ne şehadet!

Bu menzilde sırlar ve garip bilgiler vardır. Onları açıklasaydık, hiç kuşkusuz, bu yolun ehli olan selim akıl sahiplerinin büyük kısmının bile kabul edemeyeceği hususları öğrenirdin. Bu menzilden, ölüm meleği insanların ömürlerini öğrenir. Bu bağlamda keşif ehli hayvanların ve insanın dışındaki bütün canlıların ömürleri hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Acaba onlar bu menzilden mi öğrenilir, yoksa başka bir menzilden mi? Acaba hayvan dışındaki şeylerin bir ömrü var mıdır, yok mudur?

Bilmelisin ki, Allah teala alemdeki her bir suret için bir ömür yaratmıştır ve dünya veya ahirette her suret, o ömürde sonlanır. Suretleri kabul eden a'yan (cevherler) ise, bunun dışındadır. Çünkü cevherlerin eceli yoktur, Allah'ın kendilerini yarattığı ilk andan itibaren onlar süreklilik ve beka özelliğine sahiptir. Allah teala şöyle buyurur: *'Hepsi belli bir süreye kadar akar.'*[245] Başka bir ayette ise, *'sonra bir ecel belirledi, O'nun katında bilinen bir ecel...'*[246] Burada hepsi kelimesi gelmiştir ki, kapsam ve ihata bildirir. Halbuki biz (arazları) kabul eden cevherlerin bir ömürlerinin olmadığını belirttik. Peki onlar nasıl olup da 'hep' hükmünün dışına kalacaklardır? Şöyle deriz: Onlar bu genelliğin dışına çıkmamışlardır. Cevhere ait olan ömür, kendisini kabul etmiş olduğu suretlerden birisiyle olan irtibatıdır. Öyleyse cevherlerin arazları kabulü belli bir ömürde sona erer. Bu ise, o suretin bitim zamanıdır. Bu irtibatla ilgili

Allah katında belirlenmiş süre geldiğinde, suret de kaybolur ve cevher başka bir suret kabul eder. Öyleyse cevherler için belirli bir süre ve ömür, bir sureti kabul etmekle ilgilidir. Nitekim suret de belli bir süreyle bu cevhere ait olmayı sürdürür. Sonra başka bir hale geçer ve yine belli bir süreye kadar onda devam eder. Çünkü Allah teala her nefes sürekli olarak yaratandır. Bazı şeylerin beka süresi varlık süresiyle birdir ve var olmadan sonraki ikinci zamanda birlikte eceline ulaşır (araz). Bu süre, alemdeki en kısa süredir. Allah teala'nın böyle yapmasının nedeni, her nefes cevherlerin Allah'a muhtaç olmasını sağlamaktır. İki veya daha fazla sürede kalsaydı, bir suret o süre zarfında Allah'tan müstağnilik özelliğiyle nitelenirdi. Arazların durumu, sadece aramızdan muhakkik keşif ehli ile, Eşari kelamcıların dile getirdiği bir düşüncedir. Hepsinin bu konuda görüş birliğine vardığı ve inkar edemeyeceği husus, harekettir. İki grup bunun dışındadır. Onlar, hareketi varlığı bulunmayan bir nispet saymışlardır. Bu görüş, kelamcılar arasında Bakıllani ile kümun ve zuhuru (gizlenme ve açığa çıkma) benimseyen kimselere (Mutezile) aittir. Kümun ve zuhuru benimseyenler, bu görüşü ileri sürse bile, onlar da bu görüşün ihatası altındadırlar. Çünkü bir şey kümun halinde de belli bir süreye kadar varır ki o da, söz konusu şeyin zuhur zamanıdır. Onun var olma zamanı budur. Bu zaman sona erince, zuhur vakti sona ermiştir. Belli bir süreye ulaşmış olmaları, irade edilen şeyin onların yokluğunun olmasını gerektirmez. Aksine onlar adına yokluk mümkün olduğu gibi -akış ile nitelenen cevher mevcut olmakla birlikte- yer değiştirme de mümkündür. Aynı zamanda kendisini yok eden bir ecelin olması da mümkündür. Bir kısmı ise intikal etmekle kendisini yok eden bir ecele sahiptir. Bizim vardığımız ve benimsediğimiz görüş budur.

Bilmelisin ki, bu menzilde Allah'ın meleklerden (ibaret olan) ruhları vardır. Onların ellerinde miktarını sadece Allah'ın bildiği sürekli ve daimi nimet vardır. Allah onları bu işle görevlendirmiş, bu işin bekçisi yapmıştır. Bunun yanı sıra onlar, insanları da gözeterek, Hakkın kendileri adına belirlediği ve bu mutlu kulun kendisine intikal etiği hal ve vakitte emaneti kendisine teslim ederler. Allah'ın bunun zıddıyla görevli melekleri de vardır. Onlar başka bir insana yardım eder ve Hakkın onlar adına hal olarak belirlediği vakitte kendisine ulaştırırlar. Söz konusu hal, o bedbaht kulun intikal ettiği haldir. Bütün bunlar, Aziz ve Alim'in takdiriyle gerçekleşir.

AÇIKLAMA

Allah'ın Melekleri Kelimelerden Yaratması -Söz Konusu Kelimeler, Onların İsimleridir-

Bilmelisin ki, kulun söylediği her kelimeden Allah bir melek yaratır. Kelime iyi ise, yaratılan şey rahmet meleğiyken kötülük ise intikam meleği yaratılır. Allah'a tövbe eder ve tövbesini söylerse, o sözden bir rahmet meleği yaratılır. 'Tövbe' sözüyle gösterilen kalpteki anlamdan da bir rahmet meleği yaratır. Allah ondan bir hilati daha önce kötü sözden yarattığı (intikam) meleğine giydirir ve onu kötülükten yarattığı melek ile (kulun) arasına yerleştirir. Bu kulun 'Allah'a döndüm' sözüdür. Tövbe genel ise, Allah teala o kul adına kötü sözlerinden yaratılmış meleğe bir elbise giydirir. Allah ona merhamet elbisesi giydirir ve onun tövbe lafzından yaratılmış meleğe eşlik etmesini sağlar. Çünkü kul 'seni memnun etmeyen her işten sana döndüm' dediğinde, bu iyilikten kötülüğün toplamı olan bütün bir iyilik gerçekleşir. Allah ise, bu sözden kendisinden meydana gelmiş kötülük sözlerinin sayısınca pek çok melek yaratır. İnsana tekliğe delalet eden bir söz verildiği gibi ikiye veya çokluğa delalet eden söz de verilmiştir. 'Hep' sözü, çokluğu gösterir. 'Her şeyden (pişman olarak) Allah'a tövbe ettim' sözü, 'şundan Allah'a döndüm, bundan Allah'a döndüm, şundan döndüm, şundan döndüm vs.' demektir. Nitekim Zeydûn (çoğul) dersin ve bundan Zeyd, Zeyd, Zeyd'i kast edersin. Üç çoğulun en azıdır ve sayısal olarak sonsuza dek gider. Aynı şey, cem-i kesir olan Zeyûd kelimesinde de geçerlidir. Bu nedenle Allah çokluk kelimesinden kelimenin içerdiği sayıda melekler yaratır.

'Kötülük kelimesinden yaratılmış meleklerin üzerine iyilik elbiseleri giydirilir ve bu tövbekar hakkında rahmet meleklerine dönerler ve kendileriyle bu kötülükten tövbe etme kelimesinden yaratılmış meleklerin arasına girerler' dedik. Çünkü keşif, bu bilgiyi verir ve bu sınıf hakkında indirilen vahiy de bilgiyi doğrular. Allah teala şöyle buyurur: '*Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.*'[247] Bu, kötülüğün kendisindeki iyiliktir ve zikrettiğimizdir.

Mekke'de ricalden (adamlar) birisi olan Mısırlı Abdülkerim el-Vahşi, beş yüz doksan dokuz senesinde bana şöyle demişti: 'Mısır'a gitmek üzere Cidde'den gemiye binmiştik. Gece olmuş, denizin ortasına gelmiştik. Gemidekiler uyumuştu. Topluluktan biri ihtiyacını gidermek üzere ayağa kalktı, ayağı kaydı ve denize düştü, dalgalara kapıldı, kaptan sustu ve konuşmadı. Sakin bir rüzgar vardı ve geminin kaptanı henüz işin farkında değil iken adam su üstünde çıkageldi ve gemiye girdi. Büyük bir kuş kendisine eşlik ediyordu. Gemiye geldiğinde, kuş uçtu ve köyün yakınındaki bir direğin üzerine kondu. Sonra onun gagasını adamın kulağına doğru uzattığını gördü, konuşur gibi yaptı ve tekrar uçtu. Kaptan kendisine bir şey söylemedi. Gündüzün bir vakit kaptan adamı aldı ve ikramda bulunarak kendisinden dua istedi. Adam şöyle karşılık verdi: 'Ben dua istenilen o topluluktan değilim.' Bunun üzerine, 'dün başına gelenleri gördük' dediğinde, adam şöyle dedi: 'Kardeşim! İş zannettiğin gibi değil. Denize düşüp dalgalara kapıldığımda, öleceğimden emindim. Sizden yardım istememin de işe yaramayacağını anladım ve Allah'ın takdirine teslim olarak şöyle dedim: *'Bu Aziz ve Kadir'in takdiridir.'*[248] Baktım ki, bir kuş beni tutmuş ve dalgaların arasından kaldırmış, gördüğünüz üzere gemiye gelinceye kadar dalgaların üzerinde tuttu. Ben de Allah'ın fiili karşısında hayrete düşerek kuşa bakıyor ve şu sözleri söylüyordum: 'Bu ne haldir! Allah'ın benim kurtuluşuma ve yaşamama vesile yaptığı bu kuş da nedir böyle?' Kuş yukardan gagasıyla kulağıma uzanarak, bana şöyle dedi: 'Ben senin, *'bu Aziz ve Kadir'in takdiridir'*[249] sözünüm ve bu adla isimlendirildim.' Öyleyse söz konusu kuşun adı, *'bu Aziz ve Kadir'in takdiridir'*[250] şeklindedir. İşte bu, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Allah'ın kelimelerden melekler yaratmış olmasıyla ilgilidir. Bu kelimeler, onların isimleridir ve bu isimlerle ayrışır, -her ne olursa olsun- onlarla çağrılırlar. Pek çok bilgi ve haklarında konuşmanın sözü uzatacağı tecelliler bu menzille ilgilidir. Bu kadar açıklama yeterlidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ SEKSEN SEKİZİNCİ BÖLÜM

Musevî Mertebeden, İlk Tilavet Menzilinin Bilinmesi

Beşer için besmele neyse, Ilah için öyledir 'ol'
Rab ismindendir besmele, ruhun ve suretin rabbi

Yaratma, emir ve var etme; hepsi
O'na ait, akıl ve taş arasında yok bir fark

Rabbiyle zengin olan yüce zahit gibi
Mücevher ile çamuru ayırt etmez zahit

Nezihliğinde yücelmiş ârif ise
Göz ile basarı ayırt eder

Çünkü tahkike dönmek bir mizaçtır
Surelerde ve alemlerde menzilleri görür

Allah'ın kuluna ilk emri, cem'dir (toplama). Cem, edep demektir ve me'debe kelimesinden türetilmiştir. Bu ise, yemek üzere toplanmak demektir. Edep de bütün iyilikleri toplamak demektir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Beni Allah edeplendirdi.' Yani bütün iyilikleri bende topladı. Çünkü ardından şöyle buyurmuştur: 'Ne güzel edeplendirdi.' Yani beni bütün iyiliklerin yeri yaptı. İnsana şöyle denilmiştir: 'İyilikleri bir araya getir.' Çünkü Allah dünyada kulunu çalışan ve derleyen olarak yaratmıştır. Allah kendisi adına betimlediği her şeyi onun adına devşirir. İnsan da onu toplar. Allah onu ancak toplamak için yaratmıştır. Allah'ın kendisine toplamasını ve derlemesini emrettiği şeyleri toplarsa, mutlu olur. Allah kendisine derlediği her şeyi ihsan etmiştir ve kendisine nimette bulunmuştur. Böylelikle onun ücreti, topladığı şeyin kendisidir. Bununla birlikte Allah, onu emanet, adalet, zalim ve hain olmamak özelliğiyle över. Kötü bir kul ise, emanete hıyanet eder ve onu ehli olmayana verir, kendisine emredilen şeyleri toplamak yerine yasaklanmış olan şeyleri toplar. Bunlar, kendisine katması yasaklanmış şeylerdir ve toplaması emredilmiş şeyleri bırakır. Böyle bir kul efendisine döner, muhasebe divanına oturur ve divan ehli de kendisine hesaba çekmek

üzere oturur. Hesaba çekilirken kendi hesabı ve başkasının hesabı esnasında büyük bir korku hisseder. Görür ki, kendileri için belirlenmiş şeyleri toplayan (emanete hıyanet etmemiş) güvenilir kimseler, mutlu olmuş ve güvendedirler. Bunun üzerine tasası ve hüznü artar. Bir kısmı, bir şefaatçinin şefaat etmesi nedeniyle, bağışlanır ve serbest bırakılır. Bir kısmının şefaatçisi olmaz ve kendisine azap edilir, ve sıkıntı çeker. Kim yaratılma nedenini bilir ve ona göre çalışırsa, devşirirken içinden bir tehlike ve endişe üzerinde olsa bile, sürekli rahata erer.

Hal böyleyken, insanın dünya hayatında topladığı en güzel şey, Allah hakkındaki bilgi ve isimleriyle ahlaklanmak, kulluğunun gerektirdiği sınırda durmak, efendisinin hakkını yerine getirmektir. Efendisinin hakkı, emirlerine bağlanmaktır. Böyle bir işin ilahi isimlerden menzili, er-Rab'dır. Allah kitabının pek çok yerinde bu ismi azamet, cömertlik ve yükseklik özelliyle nitelemiş, hükmü ve otoritesi altındaki hususları zikretmiştir. Allah bu menzilde 'be' harfine büyük bir otorite vermiştir. Çünkü onu Allah ile kulu arasında vasıta yapmıştır. Allah teala kuluna şöyle der: *'En yüce Rabbinin ismini tespih et.'*[251] Burada kula bu ismin tenzihini emretmiştir. Kul ise tespih ettiğimiz hal diliyle kendisine söyleyeceğini söylemiştir. Allah teala, *'Yüce Rabbinin ismini tespih et'*[252] buyurur. O'nu ancak kendi isimleriyle tenzih edebilirsin, yaratıklarından herhangi birinin adıyla değil! O'nun isimlerini ancak kendisinden öğreniriz. Bununla birlikte bu konu üzerinde şekilci bilginler arasında görüş ayrılığı vardır. Allah'ın isimleri kendisinden öğreniliyor ve ancak isimleriyle tenzih ediliyorsa, kul, adeta kendisini överken Hakkın yerini almıştır. Başka bir ifadeyle kul, kendi aklından ortaya koyduğu anlayışla değil, Hakkın kendisini övdüğü niteliklerle O'nu övmüştür. Kendisini överken ve bilirken Hakkın vekili olmaktan daha üstün bir şeref olabilir mi? Kulu bu makamda kendine halife yapan Haktır. İsimleriyle Hakkı öven (kul) Hakkın kendisini yerleştirmiş olduğu bu menzilin farkında olsaydı, hiç kuşkusuz bulunduğu durumun sevinciyle kendi varlığından geçerdi. Sonra kul bu övgüyü yaparken Hakkı ya tenzih isimleriyle över veya fiil isimleriyle över. Keşif bilgisiyle önce gelen, tenzih isimleriyle başlamaktır. Akla göre ise, fiil isimleriyle başlanır. Böyle bir durumda, (fiillerin sonuçları anlamında) mefulleri görmek gerekir. Gördüğüm ilk meful (edilgen), kendime en yakın olan nefsimdir (ben). Hakkı kendim vasıtamla ve bendeki fiiliyle överim. Kendimden başkasına geçmek is-

tediğimde, başka bir var olanı öğrenirim. Allah onu bende meydana getirmiş ve bundan dolayı kendisini övmemi istemiştir. Dünya ve ahirette, sonsuza kadar böyle sürer ve ancak böyle olabilir. Kendi dışımdaki yaratıkları görmekten üzerimde kalan şeye bakarım. Bu menzil 'senin övgünü ben yerine getiremem, sen kendini övdüğün gibisin' ifadesini içerir. Bu tamamlama nedeniyle Ebu Bekir es-Sıddîk (ra.) şöyle demiştir: 'İdraki idrakten acizlik bir idraktir.'

(Fiillerin sonuçları olarak) kendimi ve yaratıkları tamamladıktan sonra, bu kez tenzih isimleriyle O'nu övmeye başlarım. Gerçi kendimden ayrılmam mümkün değildir. Başka bir ifadeyle var olanlardan ayrılarak, var olanları müşahedeye ulaşmak imkansızdır. Dolayısıyla tenzih isimlerine ulaşmak da imkansızdır. Sıradan insanlardan veya Allah'ı bildiğini iddia eden kimselerden müşahede yoluyla tenzih veya -kendinden ayrı olarak, başkalarıyla ilgileri yönünden- fiil isimleriyle Hakkı öven birini görürsen, onun kendini bilmediğini, müşahede etmediğini ve Hakkın kendisindeki fiillerinin farkında olmadığını anlamalısın. Kendisine en yakın olan kendinden habersiz kalan, gerçekte başkasını görmekten daha da habersiz ve kördür. Allah teala şöyle buyurur: '*Kim bu dünyada kör ise...*'[253] Kastedilen dünyadır. Burayı (daha yakın anlamında) 'dünya' diye isimlendirmiştir, çünkü o, bize ahiretten daha yakındır. Allah teala şöyle buyurur: '*Hatırlayın ki, siz (vadinin) yakın kenarındaydınız.*'[254] Burada yakını kasteder. '*Onlar da uzak kenarında...*'[255] Uzak olanı kast eder. '*... o ahirette de kördür üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.*'[256]

Bilmelisin ki, sen de Allah'ın isimleri arasında, hatta isim bakımından onların en kamilisin. Bir şeyhe -ki Ebu Yezid Bestamî'dir- insanlar Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) hangisidir diye sormuş, o da 'siz en küçüğünü söyleyin, ben size en büyüğünü söyleyeyim' demiştir. Allah'ın bütün isimleri büyüktür! Öyleyse dürüst ol ve Allah'ın isimlerinden dilediğin ismini al! Şeyh Ebu Ahmed Seyyid Bûn ile Mürsiye'de karşılaştım. Birisi kendisine Allah'ın en büyük ismini soruyordu. Bunun üzerine, kendisine bir taş atarak, 'sen Allah'ın en büyük ismisin' diye işaret etmiştir. Çünkü isimler delalet üzere konulmuştur ve bazen onlarda ortaklık gerçekleşir. Sen ise, Allah'a en büyük ve en açık delilsin. Sen kendinde O'nu tespih edebilirsin. Şöyle diyebilirsin: Bütün var olanlar öyle değil mi? Şöyle deriz: Haklısın! Fakat insan bütün var olanlara göre Allah'a daha açık ve daha büyük bir delildir. Allah insanı

kendi suretine göre ve iki eliyle yaratmış, böyle bir şeyi diğer varlıklarda yapmamıştır. Şöyle diyebilirsin: Allah kendisini büyüklük ile nitelemiştir. Şöyle deriz: Allah seni de büyüklük (azamet) özelliğiyle nitelemiş ve büyüklüğe teşvik ederek şöyle demiştir: *'Kim Allah'ın şiarlarını (hükümlerini) tazim ederse (yüceltirse), bu kalplerin takvasındandır.'*[257] Sen Allah'ın en büyük şiarlarından birisin. Öyleyse bu, şu ayeti de içerir: *'Yüce Rabbinin ismini tespih et.'*[258] Yani varlığınla ve kendi zatına bakarak, O'nu tenzih etmelisin. Böylelikle sende gizlediği göz aydınlığı sırrı görürsün. Sen O'nun ism-i a'zamısın (en yüce isim). Hakkın suretine göre yaratılmış olman nedeniyle, senin ile Hak arasında ilişki gerçekleşmiştir. Allah teala şöyle buyurur: *'Onları sever, onlar da Allah'ı sever.'*[259] Sevgi seven ile sevilen arasındaki bir ilişki ve alakadır. Allah bu sevgiyi mümin kullarına yerleştirmiştir. Benzerin benzeri sevdiği açık! O, *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[260] ayetinde belirtildiği üzere, benzeri bulunmayan insan-ı kamildir. Suretten (es-sure) belirlilik takısı (el) sana aittir. Çünkü bakan, hangi dirseğin 'lam' ve hangisinin 'elif' olduğunu karıştırabilir. Bunun nedeni 'la' harfindeki benzerliktir. Harflerden birisi ötekine girmiştir. Bu nedenle 'lam-elif' kendisi 'elif' ve 'lam'dan bileşik bir harf olmasına rağmen, harflerden birisi olmuştur. Lam-elif, bilgide mevcut ve şekilde birbirinden ayrılmayan iki harften bileşiktir. Bu nedenle fiillerimiz hakkında bir belirsizlik ortaya çıkmıştır: Bize mi, yoksa Hakka mı aittirler? Bu konuda güvenilebilecek kesin bir delil getirmek, mümkün değildir. Elif birincilik mertebesinin sahibi olduğu gibi aynı zamanda bir sayısı ona aittir. Lam ise, ikinci mertebededir ve onlu basamakların ilkidir. Üç ise, ilk tek sayıdır. Böylelikle ahad ile (üçün birliği anlamındaki) ferd arasında birlik yönünden benzerlik gerçekleşmiştir. Hak mutlak birlikte birinci olan iken, insan-ı kamil ferdiyette ilktir. Bunu bilmelisin! Bu nedenle insanın yaratılışından söz edilirken 'alaka'dan yaratılmış olduğu zikredilmiştir. 'Alaka', insanın yaratılış aşamalarından üçüncüsüne karşılık gelir ki o da sayı mertebelerinde 'lam' yönünden kendisine uygun ferdiyette bulunur. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'İnsanı çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık.'*[261] Bu, ilk yaratmadır. *'Sonra onu yerleşik bir yerde nutfe haline getirdik.'*[262] İkinci merhale. *'Sonra nutfeyi alaka (aşılanmış yumurta) yaptık.'*[263] Bu ise, üçüncü mertebedir ve çokluğun ait olduğu ferdiyet mertebesidir. İnsan ise ilahi suret ve büyük alemin sureti nedeniyle çokluğun yeridir. Bu nedenle insanın varlı-

ğı, Hak ile büyük alemin arasında gerçekleşmiş, insanın dışındaki bütün türeyenlerin varlığı ise, ondan farklılaşmıştır. Bu farklılık, insanın dışındaki bütün varlıkların alemden meydana gelmiş olmasından kaynaklanır. Öyleyse hepsi, tıpkı Meryemoğlu İsa gibi, baba olmaksızın anneden var olan kimseye benzer.

Bu konuya dikkatini çektik, çünkü bütün türeyenler, Allah ile alem arasında var oldu. Durum böyle olmasaydı, 'Âdem'i kendi suretine göre yarattı' ifadesinin anlamı kalmazdı. Suret -bazı arkadaşlarımızın, hatta pirlerimizin bir kısmının iddia ettiği gibi- zat ve yedi nitelikten ibaret bir şey değildir. Böyle bir düşünce doğru değildir. Çünkü hayvanın da bir zatı ve nitelikleri olduğu açıktır. Hayvan canlıdır, bilendir, irade edendir, güç yetirendir, konuşandır, duyandır, görendir! Böyle bir durumda insanın (ilahi) surete tahsisi anlamsız hale gelir, böyle bir ifade insanı teşrif için zikredilmiş olurdu. Öyleyse geride tek şık kalmıştır. O da, suretin zikrettiklerinden başka bir şey olmasıdır. Hayvanın bilgi sahibi olmasını kabul etmezsen, duyuya karşı direnmiş olursun. Hayvan bilgi üzere yaratılmıştır ve ona vahyedilir. Nitekim Allah şöyle buyurur: *'Rabbin arıya vahyetmiştir.'*[264] Hayvanların konuşması hakkında tartışmaya girersen, şöyle deriz: Hayvanın konuşması, kendi mizacına layık tarzda gerçekleşir. Keşif sahibi ise, hayvan karşısında böyle bir açıklamaya muhtaç değildir, çünkü o da, bizim gördüğümüzü görür ve bildiğimizi bilir. Şöyle diyebilirsin: Bu sözümüz gerçektir. Şöyle deriz: Kendin için kabul ettiğin konuşma derken, sesleri ve bileşik harfleri kast ediyor olabilirsin. Allah'ın kelamı sana göre -farklı olarak- ses ve kelamla gerçekleşmez. Eşari mezhebinden isen, bunu kabul edersin. Mutezile mezhebinden isen, konuşma onu yaratana aittir. Sana göre kelam nefsin konuşmasından ibaret ise, o, hayvanda da bulunur. Söz gelişi kırlangıcın yemek için çıkardığı ses başka, cinsel ilişki için çıkardığı ses başkadır. Kırlangıç, sesiyle içindeki konuşmasını dile getirir. Şöyle diyebilirsin: Üstat Ebu İshak İsferayinî'ye göre, iç konuşması geçmiş zamandır ve geçmiş irade edilemez. Nefisteki bu konuşma irade değildir.' Şöyle deriz: Bu, geçmiş hakkındaki bilgidir ve iş belirsizleşmiştir. Onların iç konuşması hakkında daha açık bir delilleri yoktur. Bu delil ise, gördüğün gibi, tartışmaya açıktır. Buradan şu sonuç çıkar: Hz. Peygamber'in 'suretine göre' derken kast ettiği, arkadaşlarımızın zat ve nitelikleri derken kast ettiği değildir. Bütün cemaat, bu görüştedir. Bu hazineyi araş-

tır ki, Allah sana onu açsın! Nitekim Allah aynı hazineyi, *'ruhu (vahyi) kendi emrinden dilediği kullarına indirir'*[265] ayetinde belirttiği gibi başka kullarına açmıştır.

Bu menzille ilgili ilimlerden birisi de, Allah'ın ilk akıl'ı yaratmasıdır. Allah onu yaratmış ve kendisine başka varlıklara karşı üstün olmasını sağlayan bilgiler vermiştir. İlk akıl örneksiz yaratılan -nitekim nefs de (akıldan) sudur yoluyla çıkan ilk şeydir- ilk şey olmasına rağmen, Allah onun surete göre yaratıldığını belirtmemiştir. İnsan-ı kamili yarattığında ise, ona ilk akıl mertebesini vermiş, ona suretle ilgili hakikatten aklın bilmediklerini öğretmiştir. Bu bilgi, Hak yönünden insana ait özel yöndür. Bu özel yön vasıtasıyla bütün yatıklara ilave (bir üstünlük) kazanmış, bu sayede alemdeki maksat haline gelmiştir. Herhangi bir varlığın sureti insan vasıtasıyla ortaya çıkar ki, ilk akıl da büyüklüğüne rağmen suretin bir parçasıdır. İnsanın dışındaki bütün varlıklar, bu kısımda yer alır. Bu nedenle yaratıklardan hiçbiri, insanın varlığında taşkınlık yapıp ve haddi aşarak rablik iddiasında bulunması gibi, taşkınlık yapmamıştır. Günahkarların en büyüğü İblis bile şöyle demişti: *'Allah'tan korkarım'*[266] âlemlerin Rabbi Allah'tan! Bu sözü İblis, inançsız olması için kendisine vesvese verip insan küfre düştüğünde söylemiş, hiçbir zaman rablik iddiasında bulunmamıştır. Kendisi adına böyle yüksek bir konumu gerektiren 'ilahi suret üzerinde' yaratılıp bu durumun kulluğundan çıkartmadığı kimseye ne mutlu! İşte bu, Allah'ın korumasıdır. Allah, bu dönemde bize ondan bol pay ihsan etmiştir. Kalan ömrümüzde de, bu hal üzere ölünceye kadar benim, kardeşlerim ve sevenlerimiz hakkında bu hali ihsanıyla koruyacak olan yine Allah'tır. O'ndan başka Rab yoktur.

Bu menzilden kadrini bilmeyerek haddini aşan ve suret nedeniyle Hakkın kendisinden yaratılışıyla ilgili iradesinden -ki bunu şeriatında Hak bildirmiştir- habersiz kalanın cezası öğrenilir. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye yarattım.'*[267] Bilmelisin ki, yakınlık ilmi de, bu menzildedir. Onu öğrenen ve müşahede eden kimse, Hakka yaklaşmasını sağlayan ibadetler hakkında kesin bir açıklık kazanır. Bu husus, dikkat çektiğimiz meseledir. Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, takdir ile var etmeyi birleştirmenin ilmidir. Bu bilgiyi başka bir menzilde ayrıntılı bulamazsın ve ikisinin arasında vasıta yoktur. Çünkü takdir, gerçekte zaman aleminde yaratma-

dan önce gelir. Bu nedenle şöyle denilmiştir: 'Bazı insanlar yaratır, sonra biçer.' Bilmelisin ki, hüve'den başka ezelde kendisiyle ebedi olacak şeylerin takdir edildiği başka bir şey yoktur. Hüve ise, kendisini kemali üzere görmek istemiştir. Ardından O'nun hakkında hüve'nin hükmü ortadan kalkar. Bunun üzerine a'yan-ı sabite'ye bakmış, insan-ı kamil'in hakikatinden başka bu benlik mertebesini verebilecek birini bulamamıştır. Onu kendisi için takdir etti ve karşısına yerleştirdi. İnsan-ı kamil'in hakikati, bir hakikat dışında, ilahi mertebedeki bütün hakikatlere uygun geldi. Bu hakikat, hüve'nin kendisi nedeniyle, varlığıdır. Böylelikle onu kendisi nedeniyle var etmiş, iki suret her bakımdan örtüşmüştür. Bu hakikatin değeri, insanın varlığından önce yaratılmış her şeyden üstündür. İnsandan önce yaratılmış olanlar, akıl, nefs, heba, cisim, felek, unsur, türeyenler gibi şeylerdir. Bunlardan hiçbirisi kemal mertebesini verememiş, bir tek insan-ı kamil bunu verebilmiştir. Allah onu insan diye isimlendirmiştir, çünkü insan, kemal mertebesiyle ünsiyet etmiş, gördüğü şeyle ünsiyeti gerçekleşmiş, -umran kalıbında- onu 'insan' diye isimlendirmiştir. (Üns kökünden türetilen) bu kelimede '-an' eki, Arapça'da fazlalık bildirir. Şöyle sorabilirsin: Umran kelimesi gayr-ı munsarif iken insan neden değildir? Şöyle deriz: Umran kelimesinde iki illet vardır ki munsarif olmasını engeller. Bu iki illet, ilave olan ve belirlilik bildiren takıdır, özel isim belirliliğini kast ediyorum. İnsan ise öyle değildir. Çünkü onda tek bir illet vardır ve o da ilavedir. İnsan lafzı insan için özel isim değildir. Belirlilik kazanması, Âdem diye isimlendirilmesiyle gerçekleşir. Âdem diye isimlendirildiğinde ise, belirlilik kazanır ve vezin nedeniyle de munsarif olmaz. O ise, ancak kendisini irab almaktan engelleyen bir nedenin nedenlisi olan isimle isimlendirilmiştir. Bunun amacı, ilahi surette bulunurken de ezilmiş, muhtaç ve zelil bir kul olduğunu bildirmektir. Çünkü ilahi suret insana mertebelerde tasarruf imkanı verir. Zaten bu nedenle insan diye isimlendirilmiş, mansup ve kesreli olmuştur. İsimler içinde başka bir mertebe yoktur. Öyleyse o, sureti bakımından insandır ve bu suret yönünden bütün mertebelerde tasarruf eder. Yaratıcısının ihatası altında bulunması nedeniyle de, tasarrufu engellenmiştir. Allah dilediği süre onu baki kılar, dilerse yok eder. Öyleyse insan, suret sayesinde halifeliği elde etmiş, tasarruf ve insanlık adını kazanmıştır. İnsanlığı yönünden onun ünsiyet edilen bir varlık olduğu sabittir. Halifelik yönüyle ise muhtaç bir kul olduğu ve

halife atayanın gücüne sahip olmadığı açıktır. Halifelik, etekleriyle birlikte, üzerine giydirilmiş bir elbisedir. Allah dilediğinde bu elbiseyi çekip alır ve başkasına giydirir. Nitekim bu durum vakidir. Bu nedenle Allah şöyle buyurmuştur: *'Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur.'*[268] Yeryüzü, eğilme yeridir, çünkü eğilme yüce mertebeye yaraşmaz. Bu nedenle Allah insanı vekili olarak yeryüzüne yerleştirmiştir ki, kul olduğu öğrenilsin.

İnsan suret üzerinde yaratılmış olmakla birlikte, gökte halife yapılsaydı, yüksekliği içinde kulluğunu göremezdi. Bunun nedeni, sureti, mekan ve mertebesidir. Belki de bu nedenle taşkınlık yapacak ve kendisiyle ünsiyet edemeyecekti. Bu nedenle kim büyüklüğe karşı koyarsa, beli kırılır. Allah teala şöyle buyurur: 'Büyüklük örtüm, azamet izarımdır. Kim bu ikisinden birisi hakkında benimle didişirse, onu yok ederim.' Öyleyse kul hakkın büyüklüğü içinde küçük olandır. Çünkü bu ilahi büyüklük kendisine küçüklük giydirmiştir. Kul, Hakkın azameti içinde değersiz olandır. Çünkü bu ilahi azamet kendisine hakirliği giydirmiştir. Öyleyse küçüklük kulun örtüsüdür ve hakirlik onun izarıdır. İnsanlardan bu konuda kendisiyle 'didişen', yani bu özellikte ortak olmak isteyen kimse yok edilmez, korunur ve mahrum olmaz merhamet görür. Zaten insan bunun için yaratılmıştır.

Ey insan, bir düşün! Allah seni niçin insan diye isimlendirdi? Bir düşün! Niçin halife dedi sana? Düşün! İlk zuhur eden surette seni niçin Âdem diye isimlendirdi? Düşün! Bu isimlerin hakikatlerinin verisini aşma ve kendinden habersiz kalma ki, kurtulanlardan olabilesin! Bu nedenle kamil halifelik munsarif isimle mühürlenmiştir. O isim, Muhammed'dir (sav). Bunun nedeni, Âdem (isminin) tasarruftan men edilmesiyle ortaya çıkan durumun telafi edilmesidir. Çünkü kendisinde bulunan bir illet nedeniyle men edilmiştir. Âdem bu türdeki ilk kişidir. İnsan gayr-ı munsarif bir isimle masum kalır ki, onun baskı altında ezilmiş olduğu öğrenilsin. İnsan ancak kendisine belirlenmiş alanda tasarruf edebilir. Bundan sonra bir gruba sarf özelliği verilmiştir. Bunların arasında Nuh, Şit, Şuayb, Salih, Muhammed, Hud, Lut ve başkalarını sayabiliriz. Çünkü birinciyle gerçekleşmesi mümkün bir endişeden emin olunmuştur. Sonra bu halifeler, munsarif olmayan başka isimler almıştır. Bu isimlere örnek olarak İdris, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub, Süleyman, Davud gibi isimleri verebiliriz. Bu durum ise, insana bir uyarı-

dır. İnsan Allah yolunu tutup sebepleri aştıktan ve Allah'a itimat ettikten sonra, tekrar sebeplere dönebilir ve onlara bel bağlayabilir. Bunun nedeni, Allah'ın sebepleri ortaya koymuş ve işleri bunlara dayandırmış olmasıdır. Sebepleri kabul ederken bile onun hali, Allah'a itimattır. Doğanın alışkanlığı ise, ülfettir ve sahibini -daha önce de söylediğimiz gibi- alışık olunan şeylere yöneltir. Çünkü insan, alışık olduğu şeyle ünsiyet eder. Belki de sebebe bağlanmak, içine işler ve Allah'a itimadı zayıflar. Bu durumda bazen sebepleri kesmekle, nefsini korkutur. Nitekim Allah bazen yaratıkların isimleriyle böyle yapar. Onları tasarrufu gerektiren bir isimle çağırırken bazen ondan alıkoyan isimle çağırır. Bunun amacı, tehlikeli şeylere düşmesinler diye, onlara öğretmektir. Allah teala şöyle buyurur: *'İnsana bilmediğini öğretti.'*[269] Bu nedenle tasarruftan alıkoyan bu isimler bazı halifelerde bulunmuştur.

Tasarruf (veya irabta munsarif olanlar) verilenlere gelirsek, onlar iki kısma ayrılır: Bir kısmına zâhirde ve manada verilmiştir ki kamil tasarruf budur. Bu kısma örnek olarak, Muhammed, Salih, Şuayb ve bu halifelerden herhangi birisine ait bütün munsarif isimleri verebiliriz. Diğer kısma ise, zâhirde değil, manada verilmiştir. Dolayısıyla onun kendisini tasarruftan (ve sarftan) alıkoyacak bir nedeni yoktur. Onun sonu ise, illet harfidir. Bu harf kendisini zâhirde tasarruftan alı koymuş ve böylelikle de maksur olmuştur. Böyle isimler, maksur (eksilmiş) isim diye isimlendirilmiştir. Örnek olarak Musa, İsa, Yahya isimlerini verebiliriz. Böylelikle zâhirde değil, anlamda maksur olmuşlardır. Bu tarz isimler, maksur isim diye isimlendirilmiştir, yani zâhirde tasarruf etme derecesinden eksik kalmış ve engellenmiştir. *'Çadırlar içinde (tahsis edilmiş) huriler vardır'*[270] ayetinde geçen 'muksirat' kelimesi de bu anlamdadır. Onlardan maksur olan ancak korunmak üzere maksur olmuştur. Böylelikle bu gibi kimseler isimlerden munsarif olmayanlar inayetle korundukları gibi korunmuşlardır.

Allah teala onları kendilerinden perdelememek irade etmiştir. Bunun nedeni, bu yaratılışın gerektirdiği hastalıkların varlığıdır. Çünkü kemalin hükmüne ancak ilahi inayet ile güç getirilir. Allah'ın onlara inayetinin bir yönü de, eksik isimlerin hükümlerini onlarda uygulamaktır. Onlar da eksiklik mertebesinde olduklarını öğrenilirler. Bu ise, ilahi kemalden onların kemalidir. Allah teala şöyle buyurur: *'O kimse ki, doğruluk getiren ve onu doğrulayan.'*[271] Kast edilen Hz. Muhammed'dir. Bu-

rada Hz. Muhammed 'o kimse ki doğruyu getirdi' diye belirsiz getirilmiştir. 'O kimse ki (ellezi)' ise, nakıs isimlerdendir. Hakka yakın kul eksikliğinin ortaya çıkmasıyla acı duyar ve yokluğa katılmak ve aslına dönmekten dolayı korkar. Bu nedenle Hak lütuf ve keremiyle ona ünsiyet vermiş, kendisini nakıs isimlerle isimlendirerek şöyle buyurmuştur: '*O ki, sizi yaratandır.*'[272] Başka bir ayette şöyle buyurdu: '*Allah gökten indirdi.*'[273] Kuran'da Allah'ın nakıs isimlerinden çok yoktur ve bu durum, halifeler adına bir güvencedir. Çünkü onlar, Hakkın eksiklik mertebesinin olmadığı ve bunu kabul etmeyeceğinden emindirler. Bununla birlikte eksik isimler O'nun adına kullanılmıştır. İsimler özü gereği isimlendirilende etki etmiş olsalardı, Allah'a etki ederlerdi. Halbuki isimler, Allah'ta etkin değillerdir. Bu nedenle de isimlerin bizim hakkımızda yokluk etkisi meydana getirmemelerini ümit ederiz. Fakat bizim kemalimiz, acizlik ve yoksulluğumuzla birlikte, isimlerin bizde herhangi bir şekilde tesir etmeyişlerindedir.

Bu menzilde ele aldığımız bölüm geniştir. Vaktimiz, bazı hususları anlatmak için yeterli değildir ve bu kadar açıklama yeterli olsun. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Fütûhât-ı Mekkiyye'den On dokuzuncu sifir sona erdi. Hamd alemlerin rabbi Allah'a aittir.

YİRMİNCİ SİFİR

Rahman ve Rahim Allah'ın Adıyla

İKİ YÜZ SEKSEN DOKUZUNCU BÖLÜM

Musevî Mertebeden Kendisinden Önce Bilginin Bulunmadığı Ümmî Bilginin Menzilinin Bilinmesi

Allah'ı bilmek süsleme ve güzelleştirme
Fikir bilgisi ise benzetme ve saptırma

Fikirle bilmek özet bilgi ve karıştırma
Allah ile bilmek ise tahkik ve tafsil gerektirir

Fikir ile bilmek, salt bildirme
Allah ile bilmek başkalaştırmak ve değiştirmek

Süslü sözler seni aldatmasın
Çünkü onların medlülü bilgisizlik ve neden bulma

Filozof İlah'ı reddetme derdinde
Sebebinin verisiyle, ki işlevsiz yapmak demek o

Eşari çoğalmış hakikat kabul eder
O da bir bilgi, fakat benzetme yapılmış

Bize göre ümmîlik, Kuran'ı veya nebevi haberleri ezber (bilmekle) çelişmez. Ümmî, içindeki anlamları ve sırları ortaya çıkarmak için teorik inceleme gücünü ve aklın hükmünü kullanmayan kimse demek iken aynı zamanda ilahi konuları öğrenmede akıl delilinin verilerini kullanmayan veya şer'î hükümlerde fikhî delillerin, kıyasların ve neden tespitlerinin müçtehitlere sağladığı verileri kullanmayandır. Kalp, akıl ve şeriat kaynaklı teorik inceleme verilerinin bilgisinden kurtulduğunda, ümmîdir ve -herhangi bir gecikme olmaksızın-süratle ilahi feyzi kabul edici hale gelir. Böyle bir kalp, her şeyde ledünni bilgiden yararlanır. Bu bil-

ginin değerini ise nebiler veya velilerden kendisini tadanlar bilebilir, imanın derecesi ve yapısı bu sayede kemale erer. Bu bilgiyle fikirlerin isabeti ve yanılgıları öğrenilir. Hangi yönüyle düşüncelere hastalık ve sağlığın izafe edildiği bu sayede öğrenilir. Bütün bunlar, Allah'tandır. Bununla birlikte batıl hükmünü vermiş olsa bile, varlıktan batıl bir şey olmadığını da öğrenir. Çünkü varlığa giren her şey, Allah'a ait bir hükümle ve (aynı) hakikatten kaynaklanır, yoksa başkasına ait değildir. Bu hakikat ve hükümde ise batıl ve anlamsızlık (abes) yoktur. Çünkü Allah'tan başkasına ait fiil olmadığı gibi Allah'tan başka fail veya O'ndan başka hüküm sahibi yoktur. Allah'tan başka hükmeden de yoktur. Bu belirttiğimiz hususlarda önceden bilgisi olan kimse, bu konuda önceden bilgisi bulunmayan ümmînin elde etmiş olduğu ledünni-ilahi bilgiden bir bilgi elde etmekten uzaktır. Çünkü akli ölçüler ve fakihlerin kullandığı içtihat kaynaklı zâhiri kıstaslar, genellikle zikrettiğimiz hususu reddederler. Çünkü bu konunun büyük bölümü, aklın yeteneğinin üzerindedir ve akıl terazisi burada iş görmez. Aynı zamanda müçtehitlerin kullandığı terazinin de üzerindedir, fakat fıkhın üzerinde değildir. Çünkü söz konusu bilgi, sahih fıkhın ve sarih bilginin ta kendisidir.

Musa ve Hızır kıssasında zikrettiğimiz hususta güçlü bir delil vardır. Böyle iken fakihin durumu nasıl olabilir? Şâri'nin ve keşfin İlah'a nispet ettiği mekan ve benzeri hususlar, aklın iddiası ve müçtehidin hükmüyle ortaya konulan akli delillere ve teorik kıstaslara göre ne anlam ifade eder? Allah'ın kuluna vermiş olduğu rahmet, kendisi ile teorik bilgi ve içtihat hükmü arasına kendi yönünden engel koşmasıdır. Ta ki Allah, bu sayede kendisini ilahi fetihte ve kendi katından olan bilgiyle ödüllendirir. Allah teala kulu Hızır hakkında şöyle der: *'Kullarımızdan bir kul.'*[274] Burada onu çoğul zamirine izafe etmiştir. *'Ona katımızdan bir bilgi verdik.'*[275] Burada da çoğul zamiri kullanmıştır. *'Ona öğrettik.'*[276] Yine çoğul zamir kullanmıştır. *'Katımızdan.'*[277] Tekrar çoğul zamir kullanılmıştır. *'Bilgi.'*[278] Yani onun adına bu fetihte zâhir ve bâtın bilgiyi, sır ve açıklık bilgisini, hüküm ve hikmet bilgisini, akıl ve (vahiyce konulan) vaz'î bilgiyi, deliller ve kuşkular bilgisini bir araya getirmiştir. Kendisine genel bilgi verilen ve bu bilgiyi kullanması emredilen nebiler ve Allah'ın dilediği kimseler, söz konusu kimseye tepki göstermiş iken o bu insanların getirdikleri bilgilerden herhangi birisi hakkında kendilerine tepki göstermemiştir. Hızır, başka türlü bir hüküm vermiş olsa bile, o

hükmün yerini ve nerede kullanacağını bilir. Böylelikle Hızır, hükmünde göze olduğu gibi diğer güçlere de haklarını verir. Akla olduğu gibi diğer manevi güçlere de haklarını verir. İlahi nispetlere ve ilahi fethe de hükümlerini verir. Bu sayede (Allah tarafından öğretilmiş olan) bilgin, başkalarından fazla gelir. Bu fazlalık, basirettir. Kur'an-ı Kerim'de *'Ben ve bana uyanlar basiret üzere Allah'a çağırmaktayız'*[279] ayetinde buna işaret edilmiştir. Bu ayet, *'ümmîlere kendilerinden bir peygamber gönderdi'*[280] ayetinin tamamlanmasıdır. Söz konusu kişi, ümmî olmasına rağmen, basiret üzere Allah'a davet eden peygamberdir. Ümmîler ise kendisiyle birlikte basiret üzere Allah'a davet eden kimselerdir. Öyleyse onlar, hükümde kendisine tabi olanlardır, çünkü peygamber topluluğun başkanıdır. Müçtehit ve akılcı ise hiçbir zaman verdiği hükümde basiret sahibi olamaz.

Müçtehit basirete sahip değildir, çünkü müçtehit bir gün dinî bir olay hakkında hüküm verir, yarın başka bir delil görür ve bu delil dün verdiği hükümde yanıldığını kendisine gösterir. Bu kez verdiği hükümden vazgeçer ve yeni deliliyle hüküm verir. Şâri ise birinci hükmünü geçerli saydığı gibi ikinci hükmünü de geçerli sayar ve o esnadaki içtihadında delilinin verisinden dönmesi yasaktır. Hâlbuki basirete sahip olsaydı, birinci inceleyişinde yanlış hüküm vermezdi. Peygamberin verdiği hüküm ise öyle değildir. Çünkü peygamberin verdiği birinci hüküm doğrudur. Ardından Allah o hükmü zıddıyla ortadan kaldırır ve bu durum nesih diye isimlendirilir. Nesih nerede, hata nerede?

Öyleyse nesih basiret varken olabilirken hata basiretle olamaz. Akıl sahibi de öyledir. Bu, akıl sahiplerinden bir cemaatten gerçekleşen şeydir. Onlar incelediklerinde ve inceleyişlerinde delile hakkını verdiklerinde ve delilin yönünü öğrendiklerinde, bu delil kendilerine medlûl (delillendirilen) hakkında bilgi verir. Sonra onları başka bir vakit görürsün. Söz gelişi Mutezile veya Eşari veya Brahmî veya filozof gibi, başka bir gruptan bir hasım başka bir hükümle karşılarına çıkar. Söz konusu durumla ilgili delili kesin olduğuna hükmettiği deliliyle çelişir ve delilini zedeler. Bu kez ona bakar ve birinci delilin yanlış olduğunu ve delilinin unsurlarını taşımadığını görür. Görür ki delili, bu konuda ölçüyü ihlal etmiştir, bunun farkında değildir. Bu durumda basiret nerede kalmıştır? Aklın zorunlu saydığı şeylerde niçin böyle bir şey gerçekleşmemiştir?

Öyleyse bu konu ehli için hükümde basiret, akıllar için zorunlu hükümler gibidir. İnsanın ise ancak böyle bir bilgiyle ferahlaması gerekir.

Bu taifenin kendisini hakka'l-yakin öğrendikleri (tahakkuk) hususların bir kısmını aktaran Ebu Hamid Gazzâlî'nin şöyle dediği söylenir: 'Onların yollarına katılmak, kaynaklarından almak, kendisinden yudumladıkları deryadan yudumlamaya karar verince, halvete girdim ve teorik düşüncemden ve fikrimden soyutlandım. Kendimi zikre verdim. Bunun sonucunda daha önce sahip olmadığım bir bilgi benim adıma meydana geldi. Bununla sevindim ve şöyle dedim: 'Sûfiler adına meydana gelen şey benim adıma da meydana geldi.' Onun üzerinde düşündüm. Meğerse onda, daha önce sahip olduğum fikhî bir güç varmış. Anladım ki, bu bilgi benim için henüz saflaşmamıştır. Tekrar halvete döndüm ve sûfilerin kullandığı yöntemi kullandım. Bu kez de daha önce bulduğumu daha açık ve daha bariz bir şekilde buldum. Sevindim, üzerinde düşündüm. Onda yine benim sahip olduğum fikhî bir kuvvet vardı ve benim adıma tam olarak saflaşmamıştı. Bunu defalarca tekrarladım. Hal aynı haldi. Fikirden hareket eden teorik akılcılardan bu kadarlık bilgiyle ayrıştım, fakat bu konuda sûfilere katılmış değildim. Anladım ki: Mahv üzere yazı yazmak, mahv olmaksızın yazı yazmak gibi değildir. Bakınız! Ağaçların arasında meyvesi çiçeğini önceleyenler vardır. Bu kısım, Allah'a yoluna girdiklerinde fakih ve kelamcı gibi olan akılcı bilginlere benzer. Bazı ağaçlarda ise çiçek meyveden önce gelir. Bu kısım ise ledünni bilgisini zâhir bilginin geçmemiş olduğu ümmînin örneğidir. Bu bilgi kendisine en kolay bir şekilde gelir. Bunun nedeni şudur: Allah'tan başka fail yoktur. Bu fakih ve kelamcı ise Allah hakkında hüküm vermek üzere, ilahi mertebeye kendi kıstaslarıyla gelmişlerdir. Hâlbuki onlar, Allah teala'nın kendilerine bu terazileri ancak Allah hakkında hüküm vermek için değil, Allah için hüküm vermek üzere verdiğini bilememişlerdir. Bu nedenle edepten mahrum kalmışlardır. Edepten mahrum kalanın cezası ise ledünni bilgiyi bilmemektir. Böyle birisi ise kendi işi hakkında basiret sahibi değildir. Aklı bol olsa bile, nasıl isabet edeceğini bilirdi. Bu bağlamda bir kısmı ilahi mertebeye girmiş ve terazisini kapıda bırakmıştır. Oradan çıktığında ise bu teraziyle Allah için ölçmek üzere alır. Böyle bir bilgin, teraziyle Allah'ın huzuruna giren kimseden hal bakımdan daha iyidir. Fakat onun kalbi, içinde kendisine dönmek bulunursa, bıraktığı teraziye bağlıdır. Bu nedenle de düşüncesinin tera-

zisine bağlı olduğu ölçüde, amaçlanan bilgiden mahrum kalır. Bunun nedeni bıraktığı teraziye dönük ilgisidir. Bu kişiden daha iyi hal sahibi ise terazini kıran kimsedir. Terazi ahşap ise onu yakar. Eriyen şeylerden ise onu eritir veya soğutur. Böylelikle terazi olma özelliğini yitirir. Cevherinin geride kalması, önemli değildir. Bunu yapmak güçtür ve kimsenin böyle yaptığını duymadık. Böyle bir şeyim varsayımı ise imkânsız değildir. Allah teala bazı kullarına bunu yapacak kadar güç vermiştir.

Ebu Hamid kırk gün boyunca yolunu şaşırmış bir halde kaldığını söylemiştir. Bu tehlikelidir. Ümmînin hali ise böyle değildir. Çünkü mümin Allah'ın katına mümin olarak girer. Ebu Hamid'in zikrettiği bu hal ise sûfilerin hali değildir. Böyle bir hal, şeriatı olmayıp da ne olduğunu öğrenmek isteyen kimselerin halidir. Böyle biri araştırır, kendisine sûfilerin yolu gösterilir. O da, Hakkı Hakkın bildirmesiyle öğrenmek üzere bu yola girer. Böyle birisinin idrak aracı da temizdir. Ebu Hamid'in (idrak) mahalli ise hayretle meşguldü ve ilahi fethin kendisine getirdiği hususları kabulde bu adam kadar güçlü değildi. Böyle durumdaki birisine fetih takdir edilmişse, fetih nasip edildiği hususlarda kendilerini yok ettiği bu teraziler hakkında basiret sahibi olur. Buna şaşırır. Dışarı çıktığında ise terazilerle birlikte çıkar ve onlarla Allah hakkında değil Allah için ölçer. Nitekim peygamberler de böyle yapmıştır. Böyle birisi, (kendi hükmüyle çeliştiği için) herhangi bir şeyi reddetmeyeceği gibi herhangi bir şeyi de terazinden başka bir yere koymaz. Böylelikle yanılgı ve kuşku ortadan kalkar, '*Kıyamet günü adalet terazileri konulur*'[281] ayetinin anlamını öğrenir. Allah teala, her bir terazi ile kendisi için konulduğu şey ölçülsün diye, onları pek çok terazi yapmıştır.

Kelamcı akıl ölçüsüyle aklın gücünün dışındaki bir şeyi tartmaya kalkarsa -ki bunlara örnek olarak ilahi nispetleri verebiliriz-, terazi onu kabul etmez ve reddeder, onu inkâr ederek gerçeğin sadece onun terazine girmiş olan şey olduğunu zanneder. Ebu Hanife'nin terazinin helal saydığı nebizin helalliğini Şafii mezhebindeki fakih-müçtehit kendi deliliyle tartmak istediğinde, Şafii'nin terazisi kendisini atar ve onu haram sayarak şöyle der: 'Ebu Hanife hata etmiş.' Hâlbuki -söz gelişi- Şafii mezhebindeki müçtehidin sınırlama yapmadan böyle bir şey söylemesi caiz değildir. Her müçtehidin içtihadının kendisini götürdüğü hükme göre şeriata ibadet ettiği ve şeriatın delilinin verisinden vazgeçmeyi müçtehide yasakladığı bilinir. (Delilinin verisinden vazgeçen) müçtehit,

işine hakkını vermemiş, genel anlamda şeriat hükmünü içeren genel terazide hata etmiş demektir. (Bu terazi) Bilginler arasında herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın, şeriat bilginlerinin delillerin kaynakları ve hükümlerin ayrıntılarında dayandıkları terazidir.

Kaynaklara gelirsek, kıyası delil kabul edenleri bu görüşe götüren şey, kendileri için meşru olan içtihatlarıdır. Zâhirîlerden kendilerine karşı çıkanlar ise her müçtehidin içtihadının kendisini sevk ettiği şeyle yükümlü olduğunu bilir. Fakat onlar, söz konusu kimselere kıyası delil kabul etmekle yanıldıklarını söyler. Hâlbuki zâhirîlerin şeriatın bir hüküm olarak onayladığı şeyi yanlış bulma hakkı yoktur. Öyleyse kıyas şer'î bir delil olarak sabit olduğu gibi kıyasın dinde bir delil olduğunun reddi de sabit ve geçerlidir.

Feri hükümlere gelirsek, bu kısma örnek olarak, odalarda bulunmadıklarında üvey kızlarla (rebîbe) annesiyle ilişkiye girilse bile -iki şart bulunmadığı için- evlenmeyi caiz gören Hz. Ali'nin durumunu verebiliriz. Bu iki şart birden olduğunda ise rebîbe ile evlenmek haramdır. Farklı düşünen ise bunu kabul etmez. Öyleyse genel terazi, onlardan her birinin hükmünü uygular. Fakat genel teraziyle hüküm veren, insaf olmadığı için, azdır. Bu bölümde akılcı-fakihlerin mahrum kalmasının nedenini açıklamış olduk. Onlar, bu kapsayıcı ve değerli kapıya yönelmeyen kimselerdir. Hâlbuki bu kapı, görüşleri kendilerini mutluluğa veya bedbahtlığa sevk etse de, herkesin görüşünü kendisi adına kabul eder. Hâlbuki hiç kimse, o yolu takip edenlerin yöntemini kabullenmez. Bunun istisnası, onların tattıklarını tadan ve ona inanan kimselerdir. Ebu Yezid şöyle demiş: 'Bu yol ehlinin sözlerine inanan ve onların tahakkuk ettikleri şeyleri kabul eden kimse gördüğünüzde, size dua etmesini isteyiniz. Çünkü öyle biri duası kabul edilen kimselerdendir.' Duası kabul edilmeyenlerden nasıl olabilir ki? Müslüman, mertebenin ortasındadır. Fakat mertebeyi bilmediği için orada olduğunu bilmez. Allah teala, sayesinde dilediği kullarına hidayet ettiği nurundan nur verdiği kimselerden etsin. Bu sayede onları doğru yola ulaştırır. O yol, göklerde ve yerde olan bütün yol ve terazilerin kendisine ait olduğu Allah yoludur. Dikkat ediniz, bütün yollar ve işler Allah'ta biter. Allah teala peygamberine dönük iyiliğinden söz ederken şöyle der: '*İşte böylece sana emrimizden bir ruh vahyettik.*'[282] Bu ayet, '*ruhu kendi emrinden aktarır*'[283] ayetiyle birdir. Başka bir ayette ise, '*sen kitap ve iman nedir bilmi-*

yordun'[284] denilir. Hz. Peygamber'in idrak mahalli, kendisine vahyedilen şeyi almaktan engelleyecek her şeyden temizlenmişti. '*Fakat onu bir nur yaptık.*'[285] Yani bu menzili. '*Kullarımızdan dilediğimizi onunla hidayete ulaştırırız.*'[286] Burada 'men-neşaü (dilediğimiz)' ifadesi gelmiştir. Bu edat, delalet bakımından belirsizlik bildirir ve Allah katında nebi ve veli gibi bazı kullarına özgüdür. '*Sen hidayet edersin.*'[287] Kendisiyle sana hidayet verdiğimiz bu nur ile hidayet edersin. Bu nur verilen kul nebi ise nur şeriattır. Veli ise nur, peygamberin şeriatının desteklenmesidir. Onun hükmü, meşru bir emir ve kendisini bilen bazı müminlerin nezdinde bilinmeyen bir emirdir. '*Doğru yola ulaştırırsın.*'[288] Peygamber için bu yol, bilgi ve mutluluk yolu iken veli hakkında ise bilgi yoludur. Çünkü o, meşru yolun içermiş olduğu hikmeti bilmez. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Dilediğine hikmet verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok iyilik verilmiştir.*'[289] Onun hakkında 'az' denilmemiştir. Sonra da şöyle demiştir: '*Ancak lüb sahipleri öğüt alır.*'[290] Lüb, ceviz ve zeytindeki yağ gibi, akıldaki bir nurdur. Öğüt alma ve hatırlama ise ancak unutulmuş bir bilgiden sonra olabilir

Öyleyse bu ayetlerde dile getirdiğimiz açıklamalara dikkat et ki, Allah'ın izniyle mutluluğa ulaşasın.

İLAHİ BİLGİNİN ASLI

Bu bilginin bu menzildeki yerini açıkladıktan sonra, şimdi bu bilginin aslını, maddesini, bekasını, maddesinin perdesini, kendisine neyle ulaşılacağını Allah'ın desteği ve yardımıyla açıklayalım:

Bilmelisin ki, bu ilahi bilginin aslı, âriflerin (yolculuklarının) kendisinde bittiği makamdır. Bu 'makamsızlıktır' ki, '*Ey Yesribliler (Medineliler) sizin için makam yoktur*'[291] ifadesinin işarî yorumu ona değinir. Bu makam kesinlikle bir nitelikle sınırlanmaz. Ebu Yezid el-Bestami bir sözünde buna işaret etmiştir. Kendisine nasıl sabahladın diye sorulduğunda, şöyle demiştir: 'Ne akşam var ne sabah. Akşam ve sabah, nitelikle sınırlanan kimseye aittir. Benim ise niteliğim yoktur.' Buna göre sabah doğma, akyam ise batma içindir. Doğma zuhur, mülk ve şehadet âlemi içindir. Batma ise örtünme, gayb ve melekût âlemi içindir. Bu

makamda ârif, ne doğulu ne batılı olmayan mübarek zeytin ağacı gibidir. Bu makam üzerinde herhangi bir nitelik hüküm sahibi olmadığı gibi onunla da nitelenmez. Bu ârifin, *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[292] ayetinden nasibidir. Konuyla ilgili başka bir ayet ise, *'Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir'*[293] ayetidir.

Bu konumdaki makam, bu bilginin aslıdır ve bu bilgiyle asıl arasında bir takım mertebeler vardır. Buna göre asıl, belirli bir hale yönelmeyi ve meyletmeyi kabul etmekten uzaklık üzerinde kalmak demektir. Sonra bu sebat, ârifin nitelendiği bir suret meydana getirir ki, söz konusu suretin bir zâhiri bir bâtını vardır. Suretin bâtınına ancak bedensel mücahede ve nefsanî riyazetten sonra ulaşılabilir. Ârif bu bâtının sırrına ulaştığında, özel bilgiye (ulaşmış) demektir. Bu sır, aranan bilgi için, kandil için ışık gibi iken bilgi kandil gibidir Bu bilginin ürünü ise ancak kendisini bilenlerde ortaya çıkabilir. Nitekim yağın hükmü de ancak fitilin bulunduğu lambada ortaya çıkabilir. Ârif, bu makamda aslın kendisinden uzaklaştırdığı nitelikleri kazanma gerçekleşir. Bu makamda -O'ndan dolayı değil- kendimizden dolayı Allah'ı niteleriz. Öyleyse bu nitelikler kendisine değil eserlere aittir. 'Allah vardır ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktur.' Bu asıldan kitabın üç yüz ellinci bölümünde söz edilecektir.

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, doğal cisimlerin yaratılması ve onların nurdan olduğunun bilgisidir. İnsan bütün karanlık-kesif cisimlerin nasıl duru hale geldiğini öğrendiğinde, onları –asılları olan nuranilik nedeniyle- şeffaf olarak ortaya çıkartır. Örnek olarak, kumun kirlerinden arınarak şeffaflaşan camı verebiliriz. Cilalı taşlar, billur ve değerli madenler de konuyla ilgili örneklerdir. Bunun böyle olmasının nedeni, bütün var olanların Allah'ın, *'göklerin nuru'*[294] -ki bunlar ulvi şeylerdir- ve *'yerin nuru'*[295] isminden meydana gelmiş olmasıdır. Bunlar ise aşağı kısımdaki şeylerdir. Allah'ın nuru göklere ve yere izafe etmesi üzerinde düşün! Kesif cisimlerdeki nuranilik olmasaydı, keşif sahibinin duvarın ardındaki şeyi veya toprağın altındaki şeyi veya göklerin üzerindeki şeyi görmesi mümkün olmazdı. Onların aslı olan latiflik olmasaydı, bazı velilerin duvarı aşması veya üzerinde toprak varken ölünün kabrinde ayakta durması mümkün olmazdı. Tabut üzerine konulmuş ve toprak atılmışken, bu durum kendisini oturmasından alı koyamaz. Bununla birlikte Allah bizim onu görmemizi engellemiştir.

Aramızdan keşif sahipleri ise onu görür. Bu konuda pek çok rivayet ve salihlerden aktarılan menkıbeler vardır. Bu nedenle Allah'ın kendisini yaratıp doğrusal olarak kalmış herhangi bir cisim göremezsin. Donuk, bitki, hayvan, gök, yer, dağ, yaprak, taş gibi Allah'ın kendisini yarattığı her cisim, döngüselliğe yönelmiştir. Bunun nedeni, o şeyin kendi aslına yönelmiş olmasıdır ki, o da nurdur. Buna göre ilk var olan, akıldır. O Kalem'dir ve Allah'ın kendisini örneksiz yarattığı (ibdaî) ilahi nur olan ilk varlıktır. Allah ondan nefsi var etmiştir. O ise levh-i mahfuzdur (korunmuş levha). O ise kendisiyle Allah arasındaki vasıta nedeniyle nuranilikte akıldan daha aşağıdır. Eşya rükünlere ve türeyenlere inene kadar kesifleşmeye devam eder. Buna göre her varlığın Allah'a dönük özel bir yönü olması nedeniyle nur kendisine yayılırken, sebebine dönük bir yönünün olması nedeniyle de kendisinde karanlık, kesiflik bulunur. Akıllı isen, iyice düşünmelisin! Bu nedenle varlık (emir) her inişinde kararır ve kesifleşir. Öyleyse aklın mertebesi nerede, toprağınki nerede? Bunların arasmda ne kadar da vasıtalar vardır!

Sonra bilmelisin ki, insan cismi son türeyendir. İnsan, kokuşmuş bir çamurdan bileşik olarak var olmuş son türeyendir. O da gördüğün gibi döngüselliğe meyillidir. Bununla birlikte insanda hayvan ve bitkilerden farklı olarak doğrusal hareket de bulunur. Allah'ın kendisine vermiş olduğu güçlere göre, insanda manevi, duyusal ve cam nurları vardır ki bunları diğer türeyenlerde bulamazsın. İnsan bu güçleri ancak kendisindeki bu nuranilik ile kabul etmiştir. Öyleyse bu nuranilik, bu idrakleri kabul için uygundur. Bu nedenle Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Onlar için bir ayet (ibret), gecedir, ondan gündüzü çıkartırız.'*[296] Bilmelisin ki, ışık, karanlıkta gizlenmiştir. Binaenaleyh nur olmasaydı, karanlık da olmazdı. Hâlbuki Allah, ondan nuru çıkartırız demedi. Çünkü geceden nur çıkartılsaydı, kendisini yokluk aldığında, karanlığın varlığı ortadan kalkardı; intikal gerçekleşseydi, onun zatı olduğu için, gittiği her yere giderdi. Gündüz güneşin doğuşundan meydana gelen nurların bir yönüdür. Karanlığın zati bir nuru olmasaydı, gündüz için bir mekan olamazdı ve idrak edilen bir şey de olamazdı. Hâlbuki gece idrak edilen bir şeydir. Bir şeyde ışık bulunmazsa, o şey idrak edilemez. Bu ışık vasıtasıyla o şey kendi zatından idrak edilir. Işık, o şeyin zatı ve içerdiği nurlar nedeniyle gözlerin kendisini görmesine elverişli olmak anlamındaki istidadıdır. Genellikle idrak göze tahsis edilmiştir. Hâlbuki idrak,

gerçekte, her bir şeye aittir. Öyleyse her şey, kendisini ve her şeyi idrak eder.

Bakınız! Hz. Peygamber önünden olduğu gibi ardından idrak edebilirdi ve başının kemiği veya kemikleri veya sinirlerinin kalınlığı kendisini perdelemezdi. Şu var ki Allah karanlığa ve kesifliğe bir emanet vermiştir ve onlar artlarındakini gizlerler. Bu nedenle kendilerinde bulunan şey ortaya çıkmaz. Ortaya çıktığında, Allah'ın bazı kullarına vermiş olduğu ilahi bir güç nedeniyle harikulade olarak meydana gelir. Emanetçiye emaneti veren -ki Haktır- o emaneti dilediği kimseye ulaştırmasını emrederse, emaneti ona ulaştırması gerekir. Öyleyse içlerine sakladıkları nurlar için kesif karanlık cisimlerden daha güvenilir bir emanetçi yoktur. Kuşkusuz ki Allah bir kısmını, *'bu emin şehir üstüne yemin olsun'*[297] ayetinde zikretmiştir. Böylelikle Allah şehri emin diye isimlendirmiştir. Şehir, duvarları, surları, toprağı, çamuru, kiremitleri olan bir yerdir. Allah ise onu emin diye nitelemiş, başka yaratıklarını yüceltmek üzere üzerlerine yemin ettiği gibi Allah onun üzerine de yemin etmiştir. Yeminin başka bir gayesi ise Allah'ın bize eşyanın Yaratıcısını yüceltmeyi öğretmek istemesidir. Biz de, kendileri üzerine yemin edilmesi yönünden değil, Allah'ı yüceltmek üzere eşyayı yüceltiriz. Çünkü bizim eşya üzerine yemin etmemiz caiz değildir. Allah'tan başkası üzerine yemin eden kimse, Allah'ın emrine aykırı davranmıştır. Bu mesele, yani Allah'tan başkası üzerine yemin etmek, şekilci bilginlerin üzerinde görüş ayrılığına düştükleri bir konudur. Cisimler her ne kadar eğilirse, döngüsellikten ibaret olan asıllarına o kadar yaklaşmışlar demektir. Çünkü ilk cismi kabul eden ilk şekil, döngüselliktir. Böylelikle ilk cisim felek oldu. Altında bulunan da kendisi gibi, sora gelen ise kendisine yakın olmuştur. Doğa kendi aslında nur olmasaydı, tümel nefs ile tüm heyula (heyula-i küll) arasında var olamazdı. Heyula -ki Heba'dır- ise varlığıyla karanlığın kedisinde ortaya çıktığı ilk şeydir. Öyleyse heyula, karanlık cevherdir ve şeffaf cisimler ve diğerleri onda ortaya çıkmıştır. Öyleyse âlemdeki her karanlık, heba cevherindendir ki o da heyula'dır. Hebanın aslındaki nur, aradaki ilişki nedeniyle, nurani suretleri kabul etmesini sağlamıştır. Böylelikle onun karanlığı, suretlerinin nuruyla ortadan kalkmıştır. Çünkü suret onları izhar etmiştir. Akılcıların terminolojisinde karanlık doğayla ilişkilendirilmiştir. Bize göre karanlık ise gayb'den başka bir şey değildir. Çünkü gayb duyuyla idrak edilme-

diği gibi idrake de vasıta olmaz. Karanlık ise idrake vasıta olmasa bile kendisi idrak edilir. Karanlık nur olmasaydı, idrak edilmesi mümkün olmazdı. Gayb olsaydı, görülmesi mümkün olmazdı

Öyleyse gaybı ancak Allah bilir. Bütün bunlar, gaybın anahtarlarıdır. Fakat onların anahtar olduklarını da sadece Allah bilir. *'Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları O'ndan başkası bilemez.'*[298] Bunlar bizim aramızda mevcutturlar, fakat onların gaybın anahtarları olduklarını bilemeyiz. Allah'ın bildirmesiyle anahtar olduklarını öğrendiğimizde ise bu kez gaybı bilmeyiz ki, anahtarlarla kendisini açalım! Böyle bir durumdaki insan, bir evin anahtarlarını bulan birisine benzer. Fakat anahtarlarıyla kendisini açacağı evi bilmez. 'Gaybı bilendir, gaybını kendisinden başkası bilemez.'

Nurun eşyaya yayılışını belirttikten sonra, bilmelisin ki, yaratılmışlar ya bedbaht veya mutludur. Kesif-latif ve karanlık olan ve olmayan kısımlarıyla nurun varlıklara yayılmasıyla bütün varlıklar, kendilerini var eden yaratıcının varlığını hiçbir kuşku ve tereddüt olmaksızın kabul ederler. Yaratanın, mutlak gayb sahibi olması bakımından, sübut yoluyla zatı bilinemez. Fakat sonradan olanlara layık özelliklerden tenzih edilir. Nitekim gayb hakkında da bir gayb olduğu bilinir, fakat içinde neyin bulunduğu ve mahiyeti bilinemez. Ruhanilerin dilleriyle ilahi haberler gelip ruhaniler (melekler) onları peygamberlere, peygamberler de bizlere aktardığında, bir kısımız onlara inanır ve kendi fikrini ardına atar. Söz konusu kişi, bu haberleri aklındaki kabul niteliğiyle ve kendilerini bildirenin doğru sözlülüğüne güvenerek kabul eder. Bu haberler kendilerini tasdik etmeye ilave bir şey yapmayı gerektirirse, kişi onu yapar. Böyle biri, 'mutlu' denilen kimse ve *'kulak veren ve şahit olan'*[299] kimsedir. Allah'ın kendisine vaat ettiği iyiliklere göre, yerleşme yerinde ona karşılık ve belirli bir süreyle sınırlanmayan daimi nimet verilecektir. Bu nimet, kendi ecelinin gelmesiyle sona erer, yoksa ortadan kalkmaz ve değişmez. Peygamberlerin bildiklerine iman etmeyip bozuk fikrini önder edinerek ona uyan kimse ise ya aslını yalanlayarak veya bozuk bir teville reddeder. Böyle bir insan kendisine verdiği haberde peygamberi yalanlar ve kendisini tasdike ilave olarak bir şey yapmayı gerektiren bir haber olduğunda söylenenin gereğiyle amel etmediğinde ise bedbaht diye isimlendirilir. Söz konusu kişi kendisindeki karanlık yön nedeniyle bedbaht olmuştur. Aynı şekilde mutlu olan da içerdiği nur nedeniyle

iman etmiştir. Böyle bir bedbaht yalanladığında azap ve kararsızlık diyarında ceza görecektir. Bunun nedeni, sürekli bir azabın orada bulunmasıdır. Bu azap, belli bir süreye bağlı değildir. Bununla birlikte bütün olarak hüküm yönünden belli bir süresi vardır. Bu durum ilahi adaletten kaynaklanırken mutludaki ödül ise ihsandan kaynaklanır. Bu ödül, değişmez, başkalaşmaz ve ortadan kalkmaz. Bu hususta keşif ehli arasında görüş ayrılığı vardır. Aynı zamanda bu mesele, keşif ehli ile akılcılar arasında (tartışılan) mühim bir konudur. Keşif ehli arasında da konu üzerinde görüş ayrılığı vardır. Acaba onlara uygulanan azap sonsuza değin sürecek midir, yoksa bedbahtlık diyarında onlar adına bir nimet olacak mıdır? Bu durumda onlar adına azap belli bir sürede biter. Keşif ehli sonsuza dek orada kalacaklarında ve çıkmayacaklarında ise görüş birliğindedir. Çünkü her diyarı dolduracak kimselerin bulunması gerekir. Zâhirde kendilerine uygulanan elem sebepleri değişir ki bu kaçınılmazdır. Onlar, acı intikamını aldıktan sonra, içlerinde ilkinden farklı olarak bu azabı çekerken haz duyarlar.

Abdullah el-Mevrûrî başkalarının da bulunduğu bir toplulukta cemaatin imamı Ebu Medyen'in şöyle dediğini aktarmıştır: 'İki yerin ehli yerlerine girerler. Mutlular Allah'ın ihsanıyla, cehennemlikler ise Allah'ın adaletiyle cehenneme girer. Girdikleri yerde ise amellerine göre yerleşir, niyetlerine göre orada kalıcı olurlar.' Bu, sahih bir keşiftir ve haşmetli hür bir adamının sözüdür. Ukubet cezası, acıyı dünya hayatında şirk içinde geçirilen ömrün süresine denk olarak verir. Süre dolduğunda ise Allah onlar adına ateşte bir nimet yaratır. Öyle ki cennete girselerdi, Allah'ın kendilerini üzerinde yarattığı mizaca uygun olmayışı nedeniyle acı duyarlardı. Öyleyse onlar, içinde bulundukları ateşten, soğuktan, yılan ve akrep sokmalarından haz aldıkları gibi cennetlikler de gölgelerden, ışıktan, güzel hurilerden haz alırlar. Çünkü onların mizacı da bunu gerektirir. Bakınız! Pislik böceği dünyada gül kokusundan rahatsızlık duyan ve gübreden haz alan bir mizaçtadır. Aynı durum, onun mizacında yaratılan şeyler için geçerlidir. Dünyada bu mizaçta yaratılmış varlıklara tanık olduk. Öyleyse âlemdeki her bir şey, kendisine uygun şeyden haz alırken kendisini iten şeylerden de acı duyar. Bakınız! Öfkeli kimse misk kokusundan acı duyar. Öyleyse hazlar yatkınlığa tabi iken acılar da yatkınlığın olmayışından kaynaklanır. Bu durum kendiliğinde kesin bir şeydir ve hiçbir akıl sahibi onu inkâr edemez.

Soru şudur: Acaba süre dolduktan sonra da, cehennemlikler bu mizaç üzere bu konumda kalacak mıdır, kalmayacak mıdır? Yoksa onlar, acılarla acı veren şeyleri hissetmelerini gerektiren bir mizaçta mıdır? Kendisinde kuşku bulunmayan sarih ve açık nass bilgi ifade etmek üzere var olduğunda, hiç kuşkusuz ki, onunla hüküm verilir. Allah her şeye kadirdir. Gerçi bu konuda gerçeği bilmiyor değilim, fakat onu açıklamak gerekmez. Çünkü onu açıklamak, âlemdeki görüş ayrılığını ortadan kaldırmayacaktır. Bir keşif ehli şöyle demiştir: 'Onlar cennete çıkacak ve cehennemde hiç kimse kalmayacaktır. Cehennemin kapıları birbirine çarpmaya başlar, içinde cırcır otu biter. Allah, cehennem için kendi mizacında olan bir grup yaratır ve bunlarla onu doldurur. Nitekim Allah balığı suda, hava âlemini (canlılarını) havada yarattığı gibi ancak toprağın içinde yaşayabilen canlıları da toprakta yaratır. Bu kısma örnek olarak köstebeği verebiliriz. Bu hayvanlar yer üstüne çıktıklarında ölürler. Bu konuda bize ait gam, onlar için hayattır. Balık sudan çıktığında, ölür. Onun gamı havadadır ve hayat nuru onda söner. İnsan ve karada yaşayan hayvanlar suda boğulduklarında, yok olurlar. Öyleyse bu kısmın gamı sudadır ve bu nedenle onların hayat ışığı söner. Hem karada hem denizde yaşayan canlılar da vardır. Örnek olarak timsahları, su insanı, su köpeği ve bazı kuşları verebiliriz. Bütün bunlar, Allah'ın kendilerini yarattığı mizaca göre böyledir. Bu menzil hakkında yeterli açıklama yaptık ve menzilin esaslarını Allah'ın yardımı ve ilhamıyla dile getirdik. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSANINCI BÖLÜM

Musevî Mertebeden, Nimetleri Takrir ve Kabul Menzilinin Bilinmesi

Söz ile açarız, sözün zatını, bakınız
Gerçekte şerh edilmemiş bir sözde

İsimler anlamlar için anahtardır
İbarelerde, savunma ve eleştiri

İlham edilende özlem bulunmaz
İlhamda senden bir işaret olmazsa

Allah ehlinin mârifetlerini perdelerde keşf et
Açıklama ve tasrih sende hüküm sahibi olmaz

Nefislerin beslendiği şeyi söyle
Ruhun kendisiyle beslendiği şeyi söyle

Ruh kendisine ilka edileni gizler
Nefisler de rüzgarın kendilerine getirdiğini açar

Nefisler arzuladıkları şeyleri söyler
Ruh ise tasrih ile yanılırsa kınanır

Allah sana ve bize yardım etsin, bilmelisin ki: Nimet veren, başa kakarak ve eziyet ederek verdiğini boşa çıkarırsa, Allah katında beğenilen bir iş yapmış olmaz. Bununla birlikte iyilik yaptığı kimse, çaresizliğini ve kendisine muhtaçlığını bildiği için ona teşekkür etmiş olabilir. Öyleyse güzel ahlak, bilhassa bu konuda teşekkür almış ise insanın yaptığı iyiliği başa kakmamasıdır. İyilik gören kimse bir şeye muhtaç olabilir ve gerek duyduğu şeyi istemek üzere çaresizliğini ve muhtaçlığını sergileyebilir. Hâlbuki istediği şey, yapılan iyilikte mevcuttur (ve o bunu bilmiyordur). Halbuki o gereği yokken muhtaç kalmaktadır. Böyle bir durumda iyilik yapan, yaptığı iyiliği kendisine bildirebilir ve ona bunu ifade edebilir. Örnek olarak, bir adama bin dinar hibe eden birini verebiliriz. Aynı adamın giyecek bir elbiseye ve bineceği bir bineğe ve evleneceği bir eşe muhtaç olduğunu görür. Hâlbuki o kendisine iyilik yapanın amacının bütün bu istediklerine ulaşması olduğunu unutmuş veya bilmiyordur. Böyle bir durumda iyilik yapan insan, şunu belirtebilir: Senin benden istediğin her şeye sana vermiş olduğum mal ile ulaşabilirsin. Öyleyse ne diye çaresizlik sergilemektesin? Böyle bir durumda yapılan iyiliği ortaya koymak, bildirmek ve hatırlatmak demektir, yoksa başa kakmak ve eziyet etmek değildir. Şu var ki güzel ahlakın gereği şudur: İnsan yaptığı iyiliği böyle bir durumda hatırlattığında, istekte

bulunanın isteğini de boş çevirmemelidir. Ya hemen isteğini yerine getirir veya söz verilerek bu hatırlatmanın yol açtığı utanma duygusuyla içine düştüğü daralma halinden rahatlatılır ki, ilahi ahlak bunu gerektirir.

Bilmelisin ki, bu menzil, belirttiğim şekilde, iyiliği ifade etmeyi içerir. Bunun yanı sıra, teşrîh ilmini de (anatomi) içerir. Bu ilim, hikmet ehli doktorların bildiği bir ilimdir. Bunun yanı sıra ilahi teşrihi de içerir. Bu kısma ise âlemin ve Hakkın sureti üzerinde yaratılmış olması nedeniyle, insan türüne tahsis edilmiş suret dahildir. İnsanın âlem yönünden teşrihini bilmek, ulvisiyle süflisiyle, temiziyle çirkiniyle, nuru ve karanlığıyla, ayrıntılı olarak içermiş olduğu varlıkların hakikatlerini bilmek demektir. Bu ilimden Ebu Hamid ve başkaları söz etmiş ve açıklamıştır. İşte bu, bizim yöntemimize göre teşrih ilmidir (anatomi). İkinci teşrih ilmi ise bu insan suretinde bulunan ilahi isimleri ve rabbani nispetleri bilmek demektir. Bunu ise ancak isimlerle ahlaklanmayı ve bu ahlaklanmanın kendisine kazandıracağı ilahi mârifetleri bilen anlayabilir. Bu konu hakkında da Allah ehli özellikle Allah'ın isimlerinin şerhinden söz ederken konuşmuştur. Bunlara örnek olarak Ebu Hamid Gazzâlî, Ebu'l-Hakem Abdüsselam b. Berrecan el-İşbilî, Ebu Bekir b. Abdullah el-Meğafiri, Ebu'l-Kasım el-Kuşeyri gibi isimleri verebiliriz. Bu menzil, yükümlülüğü ve -ameli terk etmek yönünden değil- içerdiği meşakkat yönünden teklifin kalkmasını da içerir.

Bilmelisin ki, Allah teala kullarına kendisine ve peygamberlerinin dilleriyle onlara indirdiği hususlara iman etmeyi emretmiştir. Bunun yanı sıra imanla birlikte bazı anlamları da kendilerine zorunlu olarak yüklemiştir. Allah teala o şeyleri bütün bunları onların bâtınlarına manevi bir yük olarak yüklemiş, onların taşınma yerini ise kalpler yapmış, zâhirlerine indirdiği bir takım ameli işler belirlemiş, maddi bir külfet bulunan bu amelleri de onların organlarına yüklemiştir. Bunlara örnek olarak ellerin amellerini, ayakların amellerini veya sadece bedenle yapılabilen namaz ve cihadı ya da herhangi bir külfet bulunmayan gözleri haramdan alıkoymayı veya ibret almayı sağlayacak şekilde ayetlere bakmayı, kulağı gıybet dinlemekten uzak tutmayı ve güzel söz dinlemeye yönlendirmeyi verebiliriz. Böyle amellerde herhangi bir maddi külfet yoktur, sadece psikolojik bir güçlük bulunur. Çünkü bu davranışlarda amacın bırakılması söz konusudur ki bu da nefse ağır gelen işler-

dendir. Bu menzildeki bu mertebe duyusal suretlerde temsil edilmiş bir halde ortaya konulduğunda, sağında bir takım sandıklar ve solunda da bir sandıklar konulur. Sağdaki sandıklar inci, yakut, değerli taşlar, elbiseler, misk ve güzel şeylerle doludur. Bunların bir kısmı büyük bir kısmı küçük sandıklardır. Bu makama giren kimseye şöyle denilir: Senin bunu belli bir yere, güzel bir yere ve yeşermiş bir bahçeye kadar taşıman zorunludur. Ona şöyle denilir: Bu yükleri o bahçeye taşıdığında, -bütün sandıkların içermiş olduğu şeyleri taşıman nedeniyle- çektiğin sıkıntı karşılığında sevap alacaksın. Ulaştığın bu yer, içerdiği bütün mülk ile birlikte sana aittir. Bunlar beş tür sandıktır: Bir kısmı, vacip emir sandıklarıdır. İkinci kısım mendup emir sandıklarıdır. Üçüncü kısım, kendisine iman etmiş olman yönünden, mubah iş sandığıdır. Dördüncüsü, yasaklanmış olan şeylerin sandığıdır. Beşincisi ise mekruh şeylerin sandığıdır. Bu sandıkların bir kısmı seninle ilgili iken bir kısmı senden başkasıyla ilgilidir, fakat sen onları taşımakla yükümlüsün. Buna göre senin zatına özgü ve kendisini yaparken başkasına taşmayan bütün dini hitaplar, sana özgü olan şeylerdir. Sana yönelik olan fakat kendisini yaparken senden başkasına ulaşan bütün dini hitaplar ise başkasıyla ilgili olan ve senin taşımakla yükümlü olduğun kısımdır. Bu davranışlara örnek olarak yoksullar için çalışmak, bilgisizlere öğretmek, sapmışlara yol göstermek, Allah için, peygamberi için, müminlerin önderleri ve sıradan müminler için nasihatte bulunmak gibi fiilleri verebiliriz. Bunlar sağ kesimdekilerin sandıklarıdır. Dünya hayatında kendine ve başkasına ait bir şeyi taşıdığın gibi ahirette kendine ve başkasına ait olan ücret sana aittir. Bununla birlikte, -mümin ise- başkasının ücretinde de bir eksilme olmaz. Mümin değil ise seninle ilgili teklifin durumu zimmî karşısındaki olan davranışın gibidir. Onlar mümin olsaydı (yaptıklarına karşı alacakları) sevap sana aittir. Hâlbuki onların bir sevabı yoktur. Bu nedenle Hz. Peygamber bu hususu amelle sınırlamış ve şöyle demiştir: 'kim iyi bir adet çıkarırsa, onun ücreti ve kıyamet gününe kadar onu yapanların ücreti kendisine aittir.' Buna göre müminin ahiretteki sevabından bir eksilme olmaz. Zimmiye ise ya hemen gördüğü bir yarar veya dünya hayatında bir zararın uzaklaştırılması şeklinde, dünya hayatında sevabının karşılığı verilir. Bu sevap, amel sahibi için gerçekleşmiş olur. Bazen, dünya ve ahiretteki ücreti kendisi için bir araya getirilir. Amel sahibi de, sandıkların taşıdığı değerli malları ve onların nihayetini

görür. Kendilerini taşıdığında, söz konusu malların mülkü olmasıyla müjdelenmiştir. Öyle ki onların sevgisinde kendisini yitirir ve onlara bağlanır. Bu durumda onları taşımak kendisine ağır gelmez ve himmetini onları taşımaya yöneltmesi zoruna gitmez. Binaenaleyh onları taşımada bir güçlük bulmaz. Bu, onun eziyetten ve -zimmet ehline yaptığı- iyilik nedeniyle haz alma halidir. Sonra taşıdığı yükün ağırlığına bakar. Söz konusu kişi, keşfe sahip olmayan mümindir. O, sadece haberi tasdik etmiştir. Böylelikle onların taşınmasını ağır bulur. Bu bağlamda bir kısmı, tasdikin baskın gelmesi ile onları almak ve sahiplenmedeki şiddetli tamahkârlığı nedeniyle, onları meşakkatle ve külfetle taşır. Çünkü kendilerini taşıması emreden, ona şöyle demiştir: 'Taşımanın ödülü olarak bunlar senin.'

Bir kısmına yükler ağır gelir ve bir kısmını çıkartarak hissettiği ağırlık hafiflesin diye yeryüzüne atar. Attığı bazı şeylerle yük hafifleyince, geri kalanını taşır. Yükünden attığı şeyler, solundaki sandıklarda demire, kurşuna, bakıra, cürufa dönüşür. Soluna yerleştirilen bütün sandıklar, demirle, bakırla, katran gibi taşınması ağır ve kokuları insanı rahatsız eden madenlerle dolmuştur. Ona şöyle denilir: Bu sandıkları da, sağ yöndeki sandıkları belirlediğimiz sıraya göre sırtında taşıyacaksın ve alevi ve soğuğu olan bir yere ulaştıracaksın. Bu sandıkların taşıdığı şeyler senin mülkündür. Bu durum şu ayette belirtilir: *'Onların yüklerine yük katılır.'*[300] Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur: 'Kim bir kötü adet çıkartırsa, onun günahı ve kıyamet gününe kadar kendisini işleyenlerin günahı onundur.' Bu menzilde keşif sahibi adma suretler hazır bulunmazsa, kalbine maddelerden soyut anlamlar iner ve onların ayrıntılarını bilir, onlardan her birini kendi makam ve yerine katar. Bunun içinde bir sıkıntı ve külfet hissetmez. Çünkü efendisinin iradesinin karşısında kendisinin bir iradesi yoktur. Bu nedenle o, açıklık ve inşirah âlemindedir. Cisimleri yüklendikleri şeylerin bir kısmını taşımaktan aciz kalsalar bile, ancak nefsin taşıyabildiğini taşımakla yükümlü tutulmuşlardır. Burada nefs, duyuyu ikmal etmekten ibarettir. Çünkü manevi nefs üzerinde, bir amacı olmadıkça, bir yükümlülük yoktur. Böylelikle hakkında bir gayesinin bulunmadığı bir şeyle yükümlü tutulmuştur. Bu nedenle insan, nefsi bakımdan mazur değildir de, genel itibarıyla bu durum onun takatinin dışında kaldığı için duyusu yönünden mazurdur.

Bu menzilin bir yönü, meleklerin yaratılışını bilmekle ilgilidir. Söz konusu melekler, tıpkı insanlar gibi, doğa âleminden yaratılmışlardır, fakat latiftirler. Nitekim cinler de, ateşin dumanından -ateş ise doğa âlemindendir- yaratılmış olsalar bile, insandan daha latiftir. Bununla birlikte onlar, ruhanidir ve şekillenirler ve hayalde gözükürler. Doğa böyle bir durumu kabul etmeseydi, cinler âlemi de bu özellikte olmazdı. Nasıl böyle bir durum inkâr edilebilir ki? İnsanın kesif-doğa âleminden yaratıldığı kesindir ve doğadan (yaratılmış olarak) insanın dimağının ön kısmında hayal hazinesi bulunur. Bu güç sayesinde insan, imkânsız olan şeyleri tahayyül edebildiğine göre mümkünleri nasıl tahayyül etmesin? Aynı şekilde melekler de doğa âlemindendir. Onlar, feleklerin ve göklerin sakinleridir. Kuşkusuz ki Allah, duman halinde olan göğe yöneldiğini ve onları yedi kat düzenlediğini sana bildirmiş, ehlini de meleklerden yapmıştır. Bu durum, *'her göğe kendi emrini (görevini) vahyetti'*[301] ayetinde belirtilir. Dumanın doğadan olduğunda ve meleklerin ise nurani cisimler olduğunda görüş ayrılığı yoktur. Nitekim cinler de ateş kaynaklı (narî) cisimlerdir. Nur doğal olmasaydı, yakıcılıkla nitelenmezdi. Nitekim ateş de yaşlıkları kurutma ve giderme özelliğiyle nitelenmiştir. Bütün bunlar, doğanın özelliklerindendir.

Sonra, Allah teala Mele-i a'lâ'nın (Yüce melekler topluluğu) hasımlaştıklarını bildirmiştir. Hasımlaşma, doğadan kaynaklanır, çünkü doğa zıtların toplamıdır. Didişme ve çatışma, hasımlaşmanın ta kendisidir ve bunlar ancak iki zıt arasında olabilir. Meleklerin, *'orada kan dökecek ve bozgunculuk yapacak birini mi yaratacaksın'*[302] sözleri de bu kapsamdadır. Bu durum, onların doğasından ve ilahi mertebe hakkındaki gayretlerinden kaynaklanır. Melekler ruhaniliklerine göre hareket etselerdi, Allah teala kendilerine, *'ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'*[303] dediğinde böyle bir söz söylemezlerdi. Aksine onların verdiği cevap, sahip oldukları ilahi sır nedeniyle, şöyle demek olurdu: Sen bilirsin, Ya Rabbi! Sen dilediğini yaparsın. Biz senin emrindeki kullarız. Bize kime itaat etmeyi emredersen, biz ona itaat ederiz.' Öyleyse insandan bozgunculuk ve kan dökme fiilinin meydana gelmesini sağlayan özellik, meleklerin itiraz etmesine yol açan özelliğin ta kendisidir. Hâlbuki melekler bu özelliği başkasında (Âdem) görmüş iken kendilerinde görememiştir. Bunun nedeni şudur: Daha önce de belirttiğimiz gibi, gaye tutkusu, kişi ile yapması gereken şey arasına girmektedir. Bu nedenle de Allah onlara

şöyle demiştir: '*Kuşkusuz ki ben sizin bilmediklerinizi daha iyi bilirim.*'[304] Sonra da kendisine tahsis etmiş olduğu ilahi isimlerin bilgisiyle, insanın üstünlüğünü meleklere göstermiştir. Bu isimler, meleklere gösterilen kimsenin kendisine göre yaratılmış olduğu ve meleklerin bilmediği isimlerdir. Bu durumda Allah adeta şöyle demiştir: 'Ben bilgimi yaratıklarımdan dilediğime veririm ve ona ikram ederim.' İşte zikrettiğimiz husus, buradan öğrenilir. Bu konuda bilgi kendisine özgü menzilde yeterli ve kesin bir şekilde gelecektir. Çünkü bu menzilin ilimleri iki kısımdır: Bir kısmı, bu menzile özgü olup da başka bir yerde bulunmayan ilimlerdir. Diğer kısım ise her bir menzilde bir yönünün bulunduğu ilimlerdir.

Bilmelisin ki, kalp Hakkı sığdıran yer olsa bile, onu sığdıran şey de sadırdır. Onun sadır diye isimlendirilmiş olması ise sudur etmiş olmasından kaynaklanır. Bu nedenle Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Fakat sadırlardaki kalpler körelir.*'[305] Çünkü kalp (tecellinin) gelişi esnasında, tecellinin gerektirdiği saygı, heybet ile ilahi yakınlık ve tecellinin gerektirdiği durum nedeniyle daralır. Sudur ettiğinde ise genişler ve rahatlar, çünkü o bir varlıktır ve oluşa çıkmaktadır. Böylelikle aradaki ilişki nedeniyle genişler ve var olanların üzerlerine yayılması nedeniyle de nurunun ışınları genişler. Bununla birlikte hemcinslerine karşı bu ilahi bildirime tahsis edilmiş olması nedeniyle sevinir. Bu nedenle, kabz mahallinden başka bir yerde kendisini daraltan bir hal ilişti̇ğinde, Allah kendisine verdiği nimeti hatırlatarak kendisini uyarır. Bunun amacı, üzerindeki ilahi nimeti hatırlamasını sağlamaktır. Böylelikle bu hatırlatma, onun darlığa düşmesini engeller. Öyleyse bu zâhirde ilahi bir başa kakma (men') bâtında bu kalbe dönük bir rahmettir. Hak, kendisine verdiği ihsan karşılığında, kulunun (durumunu) onaylar. Şöyle denilebilir: 'Allah teala kullarına (verdiği nimeti) zikredebilir (başa kakabilir).' Şöyle deriz: Allah teala o ifadeyi kulları Müslümanlıklarını peygamberin başına kaktıklarında söylemiştir. Bunun üzerine Allah peygamberine şöyle demiştir: 'Onlara de ki: '*Aksine Allah sizi Müslüman yapmakla size iyilik yapmıştır.*'[306] Başka bir ifadeyle 'başa kakma' olacaksa, bu konuda siz değil Allah hak sahibidir. Öyleyse bu örtüşmeyi bilmenin bir yönüdür, yoksa onunla başa kakmayı amaçlamamıştır. Nitekim Allah teala bir şeyi kendisi söyler, sonra onu yasaklamaz! Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Allah size yasaklar da kendisi sizden faiz almaz. Al-

lah size bağışlamak, affetmek ve güzel ahlakı emreder de, sonra kendisi size bunun tersini yapmaz.' Sizden kötü ahlak meydana geldiğinde, Allah amellerinizi size çevirir. Yoksa Allah size karşı kendisinden kaynaklanarak kötü ahlakla davranmaz. Burada söz konusu olan sizin amellerinizin sizi aşamamış olmasıdır. Öyleyse Allah'ın başa kakması, nimet vermek ve ihsan etmektir. Bu ihsan, başa kakmak değil, nimeti vermek demektir.

Allah teala yaratıkları nezdinde bir kulunun yükselmesini isterse, kulları arasında o kulun kendi katındaki değerini zikreder. Bunu ise ya bildirerek yapar veya halinde veya elinde ancak Allah'a yakın kullardan çıkabilecek şeyleri gösterir ve izhar eder. Böylelikle dillere düşer, efendisinin katındaki üstün mertebesi konuşulur. Örnek olarak, Hz. Peygamber'in kıyamet günü şefaat kapısını açmasını verebiliriz. Bu özellik, başka peygamberlerden farklı olarak sadece Hz. Peygamber'e tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber'in aydınlığı kıyamet günü bu nedenle herkesten daha üstün olur. Orada başkanlık ve yükseklik talep edilir. Dünyada ise ârif, insanların nezdinde nasıl sabahlayacağına ve nasıl akşamlayacağına değer vermez. Çünkü onlar perdelenme mahallindedir ve o teklif diyarındadır. Burada herkes, kendisiyle yükümlüdür ve yapmakla görevli olduğu şeyleri yapması istenir.

Bu menzilin içerdiği şeylerden birisi de, (kıyamet günü Hak farklı surette tecelli ettiğinde kendisini) yadırgamanın bilinmesidir. Bu, genel tecellidir. Bunun yanı sıra, tanıma bilgisini de içerir. Bu ise özel tecellidir (Hakkın kulunun inancına göre tecelli etmesi) ve bu tecelli genel tecellide içkindir. Söz gelişi Rab isminde hak kullarına tecelli ettiğinde, bu, genel tecellidir. Buna karşılık '*ve Rabbinin üzerine yemin olsun ki*'[307] ayeti gibi ifadelerde tecelli ettiğinde ise bu tecelli, özel tecellidir. Bununla birlikte tecelliler, rububiyetten kaynaklanır. Fakat bunların arasında farklılık vardır. Çünkü genel bir mecliste hükümdarla olman, yalnız başına kendisiyle olmanla bir değildir. Bu nedenle birinin kendine özgü bir makamı ve bilgisi olduğu gibi ötekinin de özel bir makamı ve bilgisi vardır. Genel tecelli daha çok ve yararlı bilgi verirken özel tecelli daha büyük yakınlık sağlar.

Bilmelisin ki, bilinen ve yadırganan tüm işlerin aslı, geçici ve arızîdir. Arız olduğunda, belirsizlik ve sorun meydana gelir. Buna göre ârif,

Hakkı belirsizlik halinde tanır. Öyleyse bu, geneldeki belirsizliktir. Burada ise belirsizlik içinde bilmektir. Söz gelişi birisi şöyle der: 'Bugün bir adam ile konuştum.' Adam burada genel içinde belirsizdir (herhangi birisi). Kendisiyle konuşan kimse için ise hakkında belirsizlik (herhangi bir) hükmü verilmiş iken bile tanınmaktadır. Öyleyse âlemin kendisini tanımadığı ve inkâr ettiği esnada ârifin Haktan müşahede ettiği şey, kendisi için mârifetin ta kendisidir. Çünkü ârif, kendisini inançlar sınırlarken layık olduğu mutlaklık üzere Hakkı bırakmıştır. Bu nedenle de sıradan insanlar, (herhangi bir suret ile sınırlanmadan) belirsizlik içinde O'nu bilmez. Bu, ârifler için yararı büyük olan bir makamdır.

Bilmelisin ki, bu menzilde ârif, Haktan herhangi bir şeyi ancak en özel yönden isteyebilir, yoksa genel yönden isteyemez. Ârifin içinde bulunduğu hal hakkında O'ndan bir şey istemesi doğru değildir, çünkü böyle bir istek, kendisini içinde bulunduğu halin gerektirdiği edebi yerine getirmekten alıkoyar. İçinde bulunduğu hal bedensel ibadetler gibi duyuyla ilgili ise veya kalbi ibadetlerle ilgili manevi bir şey ise onun hakkını yerine getirdikten sonra Hak kendisini bu ibadetten (başka bir hale) taşıyabilir. Ârif ise Hakkın buradaki iradesini bilemez: Acaba Hak onu hangi mertebeye aktarmıştır? Acaba başka bir vacibe mi, yoksa menduba mı veya mubaha mı, mekruha mı, yoksa bir harama mı aktarmıştır? (Hakkın iradesini bilmediği için) Ârif kendisinden ayrıldığı makam ile Allah'ın bilgisine göre kendisine intikal ettiği hal arasmda bekler (vakfe). Bu esnada Allah'tan bir elçi kendisine gelerek, sırrı'na şunu bildirir: 'Allah teala (hakkındaki iradesini bilmediğin) yeni iş hakkında niyazda bulunmanı, yakarmanı, dua etmeni emretmektedir. Geride ömrün kalmışsa, (ilgileneceğin iş) vaciplerden olmalıdır ki, irade edilen budur. Vaciplerden değil ise mendup olsun (diye dua et). İnayet icabeti geçmemişse, mubahlardandır. Mubahlardan değil ise ve başarısızlık perdelerinin ardından sana bir takım ışıltıların geldiğini görüp bir harama veya mekruha taşındığını anlarsan, intikal ettiğin bu hal karşısında Allah'tan sana bilinç ve huzur ihsan etmesini istemelisin. O işe karşı isteksizlik vermesini dilemelisin. Söz konusu işin yapılmasının çirkin bir iş olduğunun bilgisinden seni perdelememesini iste. Böyle bir fiilin senden meydana geldi diye, (onun kötü olması hakkındaki) ilahi bilgi değişmeyecektir. Bu haldeyken, günahın sende genel anlamda bir hükmü kalmaz ve bu hususta hüküm kadere aittir. Böyle bir durumdaki

kişiye cezalandırma (hükmü taşıyan isimler) belirli bir yönden yöneldiğinde -çünkü günah işlemek cezalandırılmayı gerektirir-, el-Afüvv, el-Gafur, er-Rahim isimleri de kendisine yönelir. Bunlar da günah işlemenin kendilerini talep ettiği isimlerdir ve bu isimler (kişinin o davranışı yapmaya karşı içinde duyduğu isteksizlik anlamında) kerahetin kendilerini talep ettiği isimlerden destek alır. Bu kerahet, senin söz konusu işi yapmayı kerih bulman ve nahoş karşılamandır. Bunun yanı sıra, ezeli kadere de iman etmişsindir. (Burada bir çokluk ve cemaat ortaya çıkmıştır) ve 'Allah'ın eli cemaat üzerindedir.' Hüküm ve baskınlık, günahın varlığıyla birlikte, söz konusu kişiye mutluluk ve iyilik veren bu isimlere aittir. İşlediği günah da, kendisini işlerken Allah karşısında huzur ve bilinç sahibi olması nedeniyle, ilahi ruh sahibi canlı bir şey haline gelir ve kıyamet gününe kadar kendisi için bağışlanma diler. Allah, cezasını sevaba çevirdiği gibi, günah oluşunu da güzelliğe çevirir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN BİRİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Zamanın Başlangıcının -ki Dördüncü Felektir- Bilinmesi

Yemin ettim Dehr'e ki, bir varlığı yok diye
Varlığı akledilir bir şey sadece

Onun üzerine yemin edersen, yokluğa yemin edersin
Varlığa değil, yemini bozmak, işlevsizlik

Bil ki, ünsiyet edeceği bir annesi yok onun
Ya da hükümlerde etkin bir babası da yok

Mârifetleri kendisine derece derece yükselir
Böyle bir şahıs makbuldür işte

Denizde hayrete düşen kılavuzsuz biri
Böyle biri heva nedeniyle malul

Zenginlik olmadan fakirliğe taşınırsan
Sizin rehberiniz akıldır, başkası değil

Dostum! Allah seni başarıya erdirsin, bilmelisin ki, her şeyin bir başlangıcı vardır. Bu yoldaki bilgilerin ve mârifetlerin en üstünü, başlangıçların bilinmesidir. Çünkü bütün âlem ve âlemdeki her bir cins, insanın suretine göredir. İnsan ise son varlıktır. Sadece insan, zâhirinde ve bâtınında ilahi surete göre var olmuş tek varlıktır. Kuşkusuz ki Allah teala onun için de bir başlangıç yaratmıştır. Bu bağlamda Hak ile insan -ki son olma insana, ilk olma ise Hakka aittir- sayısını sadece Allah'ın bilebileceği bir takım kaynaklar ve başlangıçlar vardır. Şimdi, anlayabileceklerinden ve aklının alabileceklerinden bir kısmını açıklayalım. Aklının kabul etmeyeceği ve anlayamayacağın kısım hakkında ise susacağız. Öncelikle, en üst olanla başlayıp oradan son dereceye varıncaya kadar aşama aşama geçeceğiz. Şöyle deriz:

Her surette sadr (başlangıç) ikinci derecede bulunur. Suretin cins veya tür veya şahıs olması durumu değiştirmez. Buna göre zorunlu olanların başlangıcı, ezeli hayattır. Bu hayat ile Hak teala nitelenmiştir. Etkili isimlerin başlangıcı, âlemdir. Tenzihi niteliklerin başlangıcı, benzerliğin reddedilmesidir. Mekanların başlangıcı, üstünde ve altında hava bulunmayan Amâ'dır. Varlığın başlangıcı, mümkünlerdir. Var olanların başlangıcı, ilk akıldır. Dehr'in başlangıcı, ezel ve ebed arasında bulunan şeydir. Zamanın başlangıcı, heyula'nın sureti kabul etme zamanıdır. Doğanın başlangıcı, ilk cismin keyfiyetidir. Niteliklerin başlangıcı, kudretin var etmeye ilişmesidir. Niceliklerin başlangıcı, anlamların bölünmesidir. Feleklerin başlangıcı, kürsüdür. Unsurların başlangıcı, sudur. Gecenin başlangıcı, kızıl şafağın batmasıdır. Gündüzün başlangıcı, güneşin aydınlatmasıdır -ışınları değil-. Türeyenlerin başlangıcı, hayvandır. İnsanın başlangıcı, bilinmektedir. Ümmetin başlangıcı, İdris'in zamanıdır. Bu ümmetin başlangıcı ise birinci nesildir. Dünyanın başlangıcı, Âdem'in varlığıdır. Günlerin başlangıcı, Pazartesi günüdür. Ahiretin başlangıcı, diriliştir. Berzahın başlangıcı, uykudur. Ateşin başlangıcı, korku yeridir. Cennetin başlangıcı, menzillerine yerleşmek ve

inmektir. Azap ve nimetin başlangıcı ise sebeplerini görmektir. Dinin kaynağı ve sadrı ise Allah'ın peygamberidir.

Bilmelisin ki, her sadrın bir kalbi vardır. Kalp sadırda olduğu sürece, kördür. Çünkü sadr, onun üzerinde bir perdedir. Allah teala kendisini gören yapmak istediğinde, sadrından çıkar ve görür. Öyleyse sebepler, varlıkların sadırlarıdır ve varlıklar ise kalpler gibidir. Varlık, Allah'ın vesilesiyle kendisini var ettiği sebebe baktığı sürece, kendisini var eden Allah'ı görmeyecek şekilde kördür. Allah teala kendisini gören yapmak isterse, vesilesiyle yaratıldığı sebebe bakmayı bırakır ve kendisini var ederken Rabbinden kendisine dönük özel yönden Allah'a bakmaya başlar. Böylelikle gören haline gelir. Öyleyse bütün sebepler, sebeplilerin gözleri üzerindeki perdelerdir. İnsanlardan helak olanlarda bu perdelerde helak olmuştur. Ârifler ise sebepleri kabul eder, fakat onları görmez, onlara haklarını verir, fakat onlara ibadet etmezler. Ârif olmayanlar ise sebepler karşısında bunun aksine davranırlar, sebeplere ibadet ederler, onlara haklarını vermez, onların hak ettikleri kulluğu kendilerinden gasp ederler, onları görürler ve fakat onları (sebep olarak) kabul etmezler. Her insanın şöyle dediğini duyarsın: Allah'tan başkası yok! Böylece sebepleri reddeder. Onu sözüyle yükümlü tutsan, kendisine bir bela geldiğinde hemen sebebi kabul ettiğine ve sebebi ortaya koyanı görmediğine tanık olursun. Sebebi ortaya koyanı inkâr eder, (daha önce) reddettiği şeye inanır. Bazı insanlar ise söz konusu belanın kendisine dayanılan sebep ile ortadan kalkmayacağını öğrenir ve sebeplere olan güvenleri ortadan kalkar. Bu durumda sebepleri inkâr eder ve Allah'a, sebepleri yaratana döner. Bu durumda (daha önce) neyi inkâr ettiğini ve neye iman ettiğini bilemez bir haldedir. Sebebin veya başka bir şeyin anlamı nedir bilemez. Çünkü sebebin ancak sebeplinin kendisinden ortaya çıktığı şey olduğunu öğrenseydi, belayı kaldırmak için başvurduğu sebebin, herhangi bir yönden belanın sebebi olmadığını öğrenirdi. Çünkü onun sebebi olsaydı, belayı ortadan kaldırırdı. Böyle bir durumda sebep belayı kaldırmayarak kişinin belayı kaldırması için Allah'a yönelmesine sebep olmasıyla sınırlıdır. Öyleyse insan, manevi olarak sebeplerin etkisi altında kalmayı sürdürür. Çünkü sebeplerin ortadan kaldırılması imkânsızdır. Allah'ın ortaya koyduğu bir şeyi kul nasıl kaldırabilir ki? Böyle bir imkânı yoktur. Fakat bilgisizlik bütün insanlara yayılmış ve onları körelterek, kendilerine doğru yolu buldurmamıştır.

'*Allah dilediği kimseleri doğru yola ulaştırır.*'[308] Yani O'nun emrinden vahyedilmiş ruh ile hidayet eder. Böylelikle dilediği kullarına hidayet eder. Kuşkusuz ki Allah hidayetin ruh ile gerçekleşeceğini ortaya koymuştur. Bu da, âlemde sebebin ortaya konulmasıdır. Öyleyse sebepleri benimsemek, Allah'a itimat etmek ile çelişmez. Bu nedenle Allah teala bazı sebepleri kendilerinden daha düşük sebeplerin sebepleri yapmıştır. Böylece sebeplerde sonunda Allah'a varılır. Allah ise ilk sebeptir, yoksa kendisiyle meydana geldiği bir sebep yoktur. Gerçi âlemin sebebi, zat değil, mertebedir. Mertebenin sebebi de âlemdir. Öyleyse âlemin (oluş) sebebi mertebenin var edilişinde, mertebenin sebebi de âlemi bilmededir. Anla!

Gündüz (canlıların) hareket etmesi için aydınlandığında, eşya için doğum gerçekleşir. Böylelikle genellikle duyu âleminde varlıklar ortaya çıkar. Rüzgarlar denizlerde eser, dalgalar çarpışır, gemiler yüzer, denizler içlerindeki şeyleri dalgaların çarpışması nedeniyle fırlatır. Durağanlık için gece kararlığında ise rüzgarlar sakinleşir, dalgalar durulur, deniz genellikle kendisinde bulunan şeyleri tutar. Bu kez doğum, berzahta gerçekleşir. Böylelikle karışık rüyalar, doğru rüyalar ve kâbuslar meydana gelir. Bu durum, duyuda türeyenlerin suretlerinde meydana gelen çirkin-güzel fiil ve yaratılış suretlerine benzer. Bu durum genellikle gecenin sadrında ve gündüzün sadrında gerçekleşir. Çünkü rüzgarlar ancak güneşin doğumundan sonra eserler ve bu durumda rüzgarlar meydana gelir. Nitekim yardım rüzgarları da ancak ikindinin sadrında ve bağrında eser. Bu ise zevalden sonradır. Bu nedenle bu esnada savaşmak uygun bulunmuştur. Gece durağanlık ve karşılıklı sohbetin vaktidir. Geceleyin insan sevdiğiyle ve genellikle kendisiyle dinginlik bulduğu kimseyle geceler, ancak kendisiyle ünsiyet ettiği kimseyle sohbetler eder. Bu nedenle gece, sevgi ve merhametin aslı olmuştur. Öyle ki, melekler azap ettikleri kimselere genellikle gündüzleri azap ederler. Geceleyin ise etmezler. Çünkü azap eden de, geceleyin azap ederse kendisi de uykusuzluk ve karşılaştığı uyumama hali nedeniyle azap çeker. Öyleyse gece, dinlenme ve rahatlama vaktidir. Azap eden ise kendisine eziyet etmek istemez ve bu nedenle azabı hareketin vakti olan gündüze bırakır. Öyleyse sevgi ve muhabbetin aslı geceden var olmuş iken bunun zıddı gündüzde mevcuttur.

Sonra, gaybet, yani sevilenin sevenden gizlenmesi, sevginin gerektirdiği şekilde bir öğretim ve tedip gizlenmesidir. Çünkü sevgisinde dürüst aşığı Allah sevgilisinin gizlenmesiyle sınadığında, sevgilisini görmek üzere hasret çeker. Bu durumda sevgisinde dürüsttür ve itibarı artar, sevgilisini (görmeyle) nimetlendiğinde ödülü katmerleşir. Çünkü sevgiliye kavuşma esnasında bulduğu haz, kendisiyle birlikte olurken bulduğu hazdan daha büyüktür. Korkudan sonra güvene kavuşmanın verdiği tada denk bir haz yoktur. Bu sayede kişinin duyduğu haz katmerleşir. Bu nedenle cennetliklerin nimetleri her an sürekli yenilenir ve bu durum onların bütün duyularında, manalarında ve tecellilerinde geçerlidir. Öyleyse onlar sürekli bir neşelenme halindedirler. Bu nedenle (sevgili ile sevdiği arasındaki bu gizlilik halinde) onların nimetleri, ayrılığın gerçekleşmesi ve bir daha buluşamama korkusu nedeniyle, en büyük nimettir. İnsan bu mertebenin büyüklüğünü bilmediği için, sürekli birlikte olmak ister. Bilen ise nimetin sürekli yenilenmesini ve iki nimet arasında fark bulunmasını ister. Böylelikle gerçekte olduğu gibi yeni nimet ile haz alma gerçekleşir. Her insan bilmese, her akıl anlamasa ve her göz görmese bile, gerçekte nimet, her an yenilenir. Nimetteki yenilenmeyi göremeyen insanın bilgisizliği, onun bıkmasına yol açar. Bu bilgisizlik insandan kalksaydı, âlemde bıkma diye bir şey olmazdı. Binaenaleyh bıkkınlık, her an varlığını koruma ve nimetlerini yenileme hususunda insanın Allah'ı bilmediğinin en büyük delilidir. Allah bizi tam keşif ve en genel müşahede sahibi yapsın! Ayne'l-yakîn ne kadar da şereflidir ve işleri bulundukları hal üzere müşahede eden kimse ne kadar mutludur! Fakat Allah teala bu bilgisizlik ile himmet sahiplerini dikkate almıştır. Bu durum, insanlar hakkında O'nun bir merhametidir. Çünkü onlar her bir zaman diliminde azaplarının yenilendiğini görselerdi, bunun azabı daha büyük ve çekilen acılar daha katmerli olurdu. Bu müşahede arasına engel konulup bu ilk üzüntünün kendilerine eşlik eden şey olduğunu zannettiklerinde, ansızın gelişin (sıkıntısı) onlarda bulunmamış, sürekli kendileriyle birlikte bulunduğunu zannettikleri için, onu yüklenmek kendilerine hafif gelmiştir. Bu durum onlara dönük bir rahmet ve hafifletmedir. Cehennemde ise durum farklıdır, çünkü cehennemlikler, her nefes azabın yenilenmesini müşahede eder. Biz ise perdelenme yeri olan bu dünya hayatındaki durumdan söz etmekteyiz. Bu dünya sadece ârifler için perde yeri değildir, çünkü onlar için dünya

ahiret gibidir. Başka bir ifadeyle onlar keşif ve müşahede sahibidir. Bu ikisi, ayne'l-yakîn'in (görme kesinliği) kendilerine verdiği iki şeydir ki, göz, bilgi araçlarının en yetkinidir. Görme duyusuyla gerçekleşen bilgi, haz alınan bilinenler arasında en büyük hazza sahip olanıdır. Öyleyse ârifler hüküm bakımından ahirette, duyu bakımından ise dünyadadırlar. Başka bir ifadeyle onlar, mertebe bakımından ahirette iken yer bakımından dünyadadır. Sonra onlar adına bu durum, kabirden cennete ve bu ikisinin arasındaki ahiret yerlerine göre ahirete bitişir. Bu durum şu ayette belirtilmiştir: '*Dünya hayatında onlara müjdeler vardır.*'[309] Burada kast edilen, ârîflerin zikrettiğimiz şeyleri dünya hayatında müşahede etmeleridir. Ahirette ise kabirden cennete kadar bu hal sürer. Öyleyse ârîflerin nimeti, kesintisiz bir nimettir. İşte bu, ârîflerin nimetidir ve başkaları bu sürekli nimete sahip değildir.

Sonra, Hak bu menzilde inayetine mazhar olmuş kuluna şunu emreder: Böyle bir müşahededе Hak seninle beraber olduğu gibi sen de kendilerini mutluluğa sevk eden bütün işlerinde kullarla birlikte olmalısın. Ârif bunu sadece tebliğ ve nasihatle yapabilir, daha fazlası elinden gelmez. Öyleyse ârif, bu makama ulaştıran yolu açıklamalı ve onu beyan etmelidir. Yoksa bu makamı kullara verme imkânı yoktur. Çünkü bu verme, sadece Allah teala'ya özgüdür. Allah teala şöyle buyurur: '*Ey Peygamber, sen tebliğ et.*'[310] Tebliğini yaptıktan sonra ise kendisine şöyle denilmiştir: Görevin, sadece tebliğdir. Yoksa hidayet etmek senin görevin değildir. '*Sen sevdiklerine hidayet edemezsin. Fakat Allah dilediklerine hidayet eder.*'[311] Hakikatler hakkındaki şu sözü ne güzeldir: '*O hidayete ulaşacakları en iyi bilendir.*'[312] Çünkü bilgi bilinene, bilinenin üzerinde bulunduğu hale göre ilişir. Allah teala şöyle buyurur: '*Sen iman etmiyorlar diye kendine yazık edeceksin.*'[313] Öyleyse resullerin ve bilginlerin arasından varislerin vazifesi, sadece açıklayarak ve dile getirerek tebliğ etmekle sınırlıdır, başka bir görevleri yoktur. Onların ödülleri ise veren ve ihsan eden gibidir. Çünkü 'iyiliğe rehberlik eden, onu yapan gibidir.' Çünkü iyiliğe delalet de iyiliğin bir parçasıdır.

Bu menzil, aynı zamanda, istinat etmeyi ve istinat edilen şeyi bilmeyi de içerir. En büyük istinat, ilahi (isimlere) dayanma ve istinat etmedir. Bu istinat, ilahi isimlerin mertebelerini belirlemek üzere eserlerinin varlığının mahalline dayanması ile varlıkları ortaya çıksın diye mahallin ilahi isimlere istinat etmesi ve dayanmasıdır. İşte bu, istinatla-

rın en büyüğü ve kendisine dayanılanların en azametlisidir. Böylelikle seni yola attık, düşe kalka ilerlemeye bak!

Bu menzilden insanların boş yere ilgilendikleri bazı hususlar da öğrenilir. Örnek olarak (tasavvuf yolunda) fakirliğin zenginlikten veya zenginliğin fakirlikten üstün tutulmasını verebiliriz. Bu konulara dalmak, bilgisiz için olduğu kadar kendisini bilenler için de gereksiz konulardandır. Çünkü haller birbirinden farklı olduğu gibi menziller de farklıdır. Her halin kemali, varlığının ortaya çıkmasındadır. Allah teala şöyle buyurur: *'Her şeye yaratılışını vermiştir.'*[314] Binaenaleyh bu ayet, kendisini anlayan ve tam olarak kavrayan kimseler için, gereksiz işlere dalma imkânı bırakmamıştır. Şu var ki gereksiz işler de, Allah tarafından yaratılmıştır ve Allah onlara da yaratılışlarını vermiş, sonra da hidayet etmiştir. Başka bir ifadeyle şunu açıklamıştır: Gereksiz işlerin bulunduğu kimse, kendisini ilgilendirmeyen konularla meşgul olurken, kendisini ilgilendiren şeyi ise bilmemektedir. Fakirlik kendiliğinde yaratılışı tam bir şeydir. Onun zenginlikte bir payı yoktur. Zenginlik de, kendi halinde yaratılışı yetkin bir şeydir ve onun da fakirlikte bir payı yoktur. İşler birbirine girseydi, zenginlik fakirlik ve fakirlik zenginlik olurdu. Çünkü bunlardan her birisi, ötekinin kurucu unsurudur. Zıt ise zıddının aynı olmaz. İki zıt belirli bir durumda bir araya gelmiş olsa bile, zenginlik ve fakirlik kesinlikle bir araya gelmez. Öyleyse fakirliğin varlığında Allah katında bir konumu yoktur. Zenginliğin ise varlığında kulda bir yeri yoktur. Öyleyse Allah yaratıklardan daha üstündür denilemeyeceği gibi aynı şekilde zenginlik fakirlikten daha üstündür veya fakirlik zenginlikten daha üstündür de denilemez. Öyleyse fakirlik, yaratıkların niteliği iken zenginlik Hakkın niteliğidir. Karşılaştırma ancak tek bir cins ortak paydasında birleşen şeyler için mümkün olabilir. Hak ile yaratıkları bir araya getiren ortak bir özellik ise yoktur, dolayısıyla zenginlik ile fakirlik arasında bir karşılaştırma söz konusu değildir. Allah teala zenginlik hakkında şöyle demiştir: *'Kuşkusuz ki Allah âlemlerden müstağnidir.'*[315] Fakirlik hakkında ise şöyle der: *'Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise zengin ve hamid'dir (övülmeye layıktır).'*[316] Bunu bildikten sonra, zenginlik fakirlikten veya fakirlik zenginlikten üstündür diyen kimse, 'Allah mı üstündür, yoksa yaratıklar mı üstündür?' diyen kimseye benzer. Bu kadar bilgisizlik, bu sözü söyleyene yeter.

İnsanların hakkında konuştuğu ve zenginlik (ğınâ) diye isimlendirdikleri şeye gelirsek, böyle bir şey, nasıl zenginlik olabilir ki? Sen Allah'a muhtaçsın ve zenginliğinde zenginliğinden müstağni değilsin ki? Başka bir ifadeyle senin zenginliğin yoksulluğunun ta kendisidir. Böyle bir şey, gerçekte 'zenginlik' diye isimlendirilmez. Öyleyse gerçek varlığa sahip şey ile -ki fakirliğin- gerçek varlığı olmayan bir şey -zenginliğin- arasında nasıl karşılaştırma yapılabilir ki? İnsanın zengin diye isimlendirilmesi, o esnada amaçladığı şeyde etkin olan sebebin varlığından ibarettir. Bu durumda insan, söz konusu sebep nedeniyle, muhtaç olduğu şey bu sebeple var olacağı için 'zengin' diye isimlendirilir. Öyleyse insan, arızî zenginliği içinde zatî olarak yoksul olandır. Muhtaç olduğu şeyi sağlayacak sebep kendisinde bulunmadığında ise zenginlik olmaksızın, fakir diye isimlendirilir. Öyleyse insan için her iki durumda da fakirlik vardır, çünkü her iki durumda da zatı kendisiyle birliktedir. Durum böyle olunca, (fakirlik ile zenginlik arasında) karşılaştırma yapmaya kalkmak, gerçek bir nitelik ile göreli-geçici bir nitelik arasındaki bilgisizlik demektir.

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, bilgine, öğrenciye, soru sorana ve sorulana gereken şeylerin bilgisidir. Şimdi ihtiyaç olduğu ölçüde, bunun bir kısmını açıklayalım. Çünkü bu ihtiyaç genellikle insanlarda ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Cahil birisi bir şey sormak üzere bilene geldiğinde, soruyu hangi yönden sorup cevabını öğreneceğini bilmemektedir. Buradan soru sormaya kendisini sevk eden yönün değerini de öğrenir. Buna şöyle örnek verebiliriz: Bir duvarın ardından bir ses duyan kimse, orada bir şey bulunduğunu kesinlikle bilir, fakat onun mahiyetini bilemez. Ya da bu duyunun yerini bilemez. Belki de örtünün ardı değildir. Bunun üzerine perdenin ardını bilen birisine, orada duyuyla algılanabilecek bir şeyin olup olmadığını sorar. Eğer var ise mahiyeti nedir? Soru sormak, bir yönünün bilinmediği ve bir yönünün bilindiği bir şeyi sormak demektir. Konuyla ilgili olarak, bazı kelamcılar bir takım sorunlar ileri sürmüştür. Bunlar bizim konumuzla onlarınkini ayıran hususlardır. Bu kitabımız, fikrî ve teorik değerlendirmelerin ele alındığı bir kitap değildir. Bu kitap, vehbi ve keşfi bilgiler için yazılmıştır. Zikrettiğimiz hususu anlamaktan aciz olan bilginlerin adeti, şudur: Öğrenci bilmediği bir meseleyi sormak üzere öğretmene geldiğinde, konu soru soranın haline göre ağır bir mesele ise ona şöyle derler: Seni

ilgilendirmeyen bir meseleyi sorma, takatini aşar ve sonunun cevabını anlayamazsın.' Bize göre ya da gerçekte iş öyle değildir. Böyle bir durumda eksiklik, (soru soranda değil) sorulan kişidedir. Çünkü soruyu sorana göre, konunun muhtemel cevabının yönünü bilmemekte, sorduğu soruda faydalanmasını sağlayacak şekilde ona öğretememektedir. Alim böyle davransaydı, soru soran kimsenin aklının kaldıramayacağı ve anlayışının yeterli gelmeyeceği yönler kendisine gizli kalırdı. Böylelikle soru soran kişi, bilginin cevabıyla sevinir ve o konuyu söz konusu yönden öğrenmiş olurdu ki, o sahih bir yöndür. Alimin bilgisini anlayışlı zeka geçerse, o yön ölçüsünde kendisini kaçırmış olur. Anlayışlı-zeka ile o meselenin yönlerinin anlamamada eşitlenmiş demektir. Öyleyse soru soran, cevabını anlamayacağı bir soru sormamıştır.

Hz. Peygamber, konuyla ilgili olarak, sahabeye saygı öğretmek üzere bizi bilgilendirmiştir. Bunlardan birisi şu hadisedir: Adamın birisi Hz. Peygamber'e gelmiş. Hz. Peygamber'in sırtı sahabesine dönüktü. Adam şöyle demiş: 'Ey Allah'ın peygamberi! Cennetliklerin ne giydiğini sormak istiyorum. Yaratılmış bir şey midir, yoksa dokunmuş bir şey midir?' Orada bulunanlar, adamın sorusu karşısında gülmüş. Hz. Peygamber ise kızarak şöyle demiştir: 'Bilmeyen birisi bilene soru sordu diye mi gülüyorsunuz? Ey adam! Onlardan cennet meyveleri taşar.' Ardından adamın memnun olacağı şekilde kendisine cevap vermiş, soru soran karşısında nasıl davranılması gerektiğini de sahabesine öğretmiş, adamın utancını gidermiş, adam da bilgili ve sevinçli bir şekilde geri dönmüştür. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Soru soranı azarlama.*'[317] Bu ifade geneldir. Gerçi ayetin iniş sebebinde kast edilen şey, bilgi öğrenmeyi istemektir. Çünkü o, Hz. Peygamber'e ait ezeli bir halin öğretilmesiydi. Bu durum şu ayette belirtilir: '*Seni şaşırmış buldu, hidayet etti (yol gösterdi).*'[318] Yani seni hayrette buldu ve sana gerçeği açıkladı. Öyleyse birisi sana gelip soru sorarsa, o kişi, şaşırmış bir halde olduğun önceki durumun konumundadır. Dolayısıyla, nasıl ki ben seni kovmadım, sen de onu kovma! Ben sana nasıl açıkladım, sen de ona öyle açıkla. Nitekim Allah teala eski halini öğretmek üzere kendisine şöyle demiştir: '*Seni yetim buldu da barındırmadı mı?*'[319] Yani senin zelil etmedi, yetimliğin ve kırıklığın nedeniyle zorbalıkla seni kovmadı. '*Yetime gelince...*'[320] Kendisini bulduğunda. '*Azarlama (ezme).*'[321] Ona yumuşak davran, onu himaye et, kendisine ihsanda bulun. Hz. Peygamber şöyle bu-

yurmuştur: 'Kuşkusuz ki beni Allah terbiye etti. Ne de güzel terbiye etti!' Öyleyse yapmamız gereken şey, bu gibi ifadelerinde, peygamberlerine öğrettiği adaba uymaktır. Başka bir örnek ise Nuh'a söylediğidir: '*Sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim.*'[322] Burada Allah, '*sana tavsiye ederim*'[323] derken, Nuh'un yaşlı olması ve yaşının büyüklüğü nedeniyle, incelik göstermiştir. Yaşlılarla konuşmanın belli bir tarzı ve özelliği olduğu gibi gençlerle konuşmanın da belli bir usulü ve yöntemi vardır. Hz. Peygamber hakkında ise şöyle buyurmuştur: '*Cahillerden olma.*'[324] Bu lütuf nerede, o kahır ve sertlik nerede? Aradaki fark, yaşlılık zafiyeti ile gençliğin gücüdür. Elli yıl nerede, beş yüz yıl hatta daha fazlası nerede? Öyleyse ilk resul olan Nuh ile son resul olan Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere dönük hitaplar, durumlarına göre gerçekleşmiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan 'şunu yap', 'bunu yapma' gibi bütün ifadeler, ilahi adap kısmına girer. Bunları araştırırsan, ilahi edebi öğrenmiş olursun. Bu edebe uyarsan, Allah'ın izniyle başarıya erersin. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN İKİNCİ BÖLÜM

Musevî Mertebeden, Gayb Âlemi ile Şehadet Âleminin Ortaklık Menzilinin Bilinmesi

Gece örter, gaybteki sırları
Güneş karanlıkların gizlediği ne varsa gösterir

Şahıs kadın ise onu zikretmez
Ta ki diğeri gelir ve onu zikreder

Varlık asıl, zıddı ise köksüz
Fakat varlığın aslı onu izhar eder

Seni hiçbir şey Allah'tan alı koyamaz, razı ol O'nda
Rab olarak; gölgenin gizlediği kimse olma

Rabliğinde, bilgi ile O'nunla var ol
Bir hilal görsen bile, dolunay yapar O'nu

Heva seni çağırırsa, bir gün, eksiklik nedeniyle
O'ndan seni çağıran, hevayı zorlar

Verdiği ihsanına yok bir bedel
Ne dünyada ne ahrette, böyle derim ben!

Ceza bir bedel değil uygunluktur
Bedel olsaydı, onu tercih etmezdim

Allah'ın rahmeti ve bereketleri üzerinize olsun. Ey kardeşlerim! Biliniz ki, değer bakımından en büyük menzillerden biri olan bu menzil, gaybî nikah menzilidir. Gaybî nikah, anlamların ve ruhların nikahıdır. Önünde bulut bulunmayan güneşe benzeyen ilahi tecelli ilmi bu menzile özgüdür. Bu tecelli ayın dolunay halindeki tecellisinden başkadır. Bu durum, Hz. Peygamber'in 'Rabbinizi dolunay gecesinde ayı gördüğünüz gibi göreceksiniz' hadisinde belirtilir. Bu tecellinin bu menzille ilişkisi yoktur. Aynı şekilde güneşi, öğlen vakti önünde bulut bulunmadan gördüğünüz gibi (Rabbinizi görürsünüz). Bu menzil, buradan öğrenilir. Bu, ilahi garip bir mazhardır. Korku ve cezayla sınırlanmış olan ilahi cömertlik de bu menzilden öğrenilir. Bunun yanı sıra, çirkin olsa bile doğruluk, güzel olsa bile yalanın mertebesi buradan öğrenilir. Kazanılmış zenginlik -ki geçici zenginlik demektir-, mutluluk ve bedbahtlık alametleri, Allah'ın kendilerine itimat edilsin diye koyduğu şeylere dayanan kimsenin başarısızlığa uğraması gibi hususlar buradan öğrenilir. Allah o sebepleri kendilerine itimat edilsin diye koymuş iken, onlara itimat eden kimse niçin başarısız olmuştur? Diller mertebesinden, ilahi ifade derecelerinden açıklama bilgisi bu menzilden öğrenilir. Kendisinde iki zararın bir araya geldiği ve birbirini çektiği mertebe bu menzilden öğrenilir. Lazım olan ıstılam ve bu ıstılam makamının kendisine verilmiş olduğu yakınlaşmış kimseler ile benzerlerinden bunun ve verilmediği kimseler buradan öğrenir. Ârifin her şeyde bulduğu ve Hakka zorunlu olmayan cömertlik buradan öğrenilir. Söz konusu cömertlik, Hakkın yaratmasının (nedeni olan) cömertliktir. Acaba Hak özel bir amelle ulaşılan bir bedel olur mu, olmaz mı? Allah izin verirse bu bö-

lümü fasıl fasıl, bazen ima yoluyla bazen değinerek açıklayacağız. Çünkü bunu (ayrıntılı olarak açıklamak) sözü uzatır. Yardımcı Allah'tır. O'ndan başka Rab yoktur.

Bu kapsamdaki konulardan birisi netice veren gayb nikahıdır. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Rüzgarları dölleyici (aşılayıcı) olarak gönderdik.'*[3325] Başka bir ayette ise şöyle buyurmuştur: *'Gökten bir su indirdik. Onunla meyveler ortaya çıkar.'*[3326] Başka bir ayette ise şöyle denilir: *'Sizin için yeri yatak, göğü bina (tavan) yaptık.'*[3327] Daha önce, elinizdeki kitabın ulvi babalar ve süfli analar bölümünde bu bölümden söz edilmişti. Oraya bakılabilir!

AÇIKLAMA

Anlamların Manevi-Gaybî Bir Şekilde Cisimleri Nikahlaması

Bu menzilde kendisiyle ilgili hususları zikredelim. Şöyle ki: Anlamlar, cisimleri gaybi-manevi bir şekilde nikahlar. Bu ikisinden ise onların hükümleri doğar. Bu ise idrak edilme özelliğinde olmayan ilahi el üzerinde bir perdedir. Bunlardan birisi de, Heba'da zuhur eden bütün suretlerdir. Heba suretler için bir kadın, sureder ise onun için koca gibidir. Bu ikisinden ise ancak kendilerinin aynı olan bir şey meydana gelir. Çocuğun kendi ebeveynin aynı olması, en garip sırlardan birisidir. Ebeveyn de çocukları olan kimsenin aynıdır. Hallac'ın 'Anam babamı doğurdu' derken kastettiği şey budur. Babanın babası olduğu çocuğunun aynı olması ancak bu özel nikahta mümkündür. 'Ol' sözü de bu kapsamdadır. Bu kelime, 'yaratma emri' kelimesidir. Allah teala İsa'nın Allah'ın kelimesi olduğunu belirtmiştir. Varlıkların da Allah'ın kelimeleri olduğunu söylemiştir. O'na ait varlıklarda bulunan şey, sadece 'ol' emridir ve o var olanın aynıdır. Çünkü o kelimedir ve a'yân-ı sâbite'ye yönelmiştir. Öyleyse a'yân-ı (sâbite) onun için anne gibidir. Böylelikle kelimeler ortaya çıkmıştır. Bu durum, söz konusu a'yân-ı sâbite'nin varlığının bu gaybi nikahtan meydana gelişidir. Bu ikisinin arasında çocuk ise onlarm aynı olmuştur, kendilerinden başka değildir. Bu ise birinci

durumdan daha latiftir. Çünkü burada çocuk, mertebe kelimesinin aynıdır. Öyleyse 'ol' olanın aynıdır ve Allah'a nispet edilmiştir. Birinci ise ikinci derecededir. Çünkü o, heba ve surete mensuptur. Bu nikah ise kendisinde içkindir. Anla! Kuşkusuz ki seni yola sevk ettik.

Bütün cisimseller, gaybi bir nikahtan meydana gelmiş çocuklardır. Bütün cisimler ise bir kısmı gaybi bir nikahtan, bir kısmı ise gaybi bir nikah olmaksızın duyusal nikahta içkin olarak meydana gelmiştir. Örnek olarak rüzgarların, suların, hayvanların, bitkilerin ve madenlerin ve doğal cisimlerde değil unsuri cisimlerde oluşan şeyleri verebiliriz. Çünkü unsuri bir anneye aktardığı şeyle onun babası olmadıkça, mülk âleminden herhangi bir şeyden kendi cinsinden bir şey meydana gelmez. Öyleyse meydana gelen şey, o ikisi arasında meydana gelen çocuktur. Bazen ise bir melek meydana gelir. Bu ise meleğin ilhamı diye isimlendirilen şeydir. Bu, meleğin insan nefsine aktardığı şeydir. O ikisinin arasında bir tespih veya tehlil meydana gelerek, tehlil yapan veya tespih eden kimseden nefes olarak çıkar. Böylelikle nefese ve cevherine meleki bir suret üfler. Bu kez üflenilmiş olan melek, onun babası, nefes ise annesi olur. Bu suret babasına yükselir ve annesi olan insan nefsi adına kıyamet gününe kadar bağışlanma dilemek üzere meleğin yanında bulunur. Şeriatta buradan hareketle şöyle bir hüküm verilir: Temyiz ve akıl çağına ulaştığında, (boşanma halinde) baba çocuğu annesinden alır. Bu konuda görüş ayrılığı yoktur. Çünkü bu melek bir akıllı yaratır.

Nikahların en garibi, yok etmedir. Bu nedenle keşif ehli hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Allah teala ise onu meşiyetine bağlayarak şöyle buyurmuştur: *'Dilerse, sizi giderir.'*[328] İktidarı ve güç yetirmeyi de, başka bir kavmin var edilmesine bağlayarak, şöyle buyurmuştur: *'Başka bir kavim getirir.'*[329] Burada Allah, iki kişiye işaret eden 'zeynike' zamirini kullanmamış, birliği yönünden işaret, daha yakın olana ait olmuştur ki, kullanılan zamir de odur. Döllemeyen rüzgarların gönderilmesi de bu kapsamdadır. Çünkü bu rüzgar, cevherlerden değil, bir araya gelmekten ortaya çıkmış suretlerin varlıklarını gidermek içindir. Öyleyse bunlar varlık meydana getirmez ve bu nedenle kendilerine kısırlık izafe edilmiş, dölleyicilik özellikleri olumsuzlanmıştır. İşte bu, çocuk doğması için değil, şehvet amaçlı cinsel ilişkidir. Nitekim cennet ehlinin cinsel ilişkileri de öyledir. Öyleyse her şehvetten bir varlık meydana gelmez ve kendisi nedeniyle bir varlığın bulunması gerekir. Buradan keşif ehli ara-

sında görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır. Buna göre var olan suretlerin hakikatlerinin -mevcut olmayan- sabit hale raci olduğunu keşf eden kimse, şöyle der: Kısır rüzgar, sübut mertebesinde kendisinden çıkmış olan şeyi meydana getirir. O, Hak tarafından görülmektedir ve *'dilerse sizi giderir'*[330] ayetinde meşiyet, ona ilişmiştir. Yani kendisinde yoklukla nitelenmiş olduğunuz ilk halinize sizi geri çevirir. Bu ise bir kısırlıktır, çünkü ondan kendisi nedeniyle var olmamıştır. Bununla birlikte o, Yaratıcısı için zâhirdir ve görülmektedir. Mevcut suretlerin (yok etme) meşiyeti kendilerine yöneldiğinde veya kısır rüzgarlar estiğinde yokluğa döneceğini müşahede etmeyen kimse ise şöyle der: 'Bu, herhangi bir şey meydana getirmez. Çünkü var etme, iktidara aittir, yoksa meşiyete ait değildir, dölleyici rüzgara aittir, kısır rüzgara ait değildir. Çünkü var olan bir şey kendisinden ortaya çıksaydı, kısır olmazdı. İşte bu, keşif ehli arasındaki görüş ayrılığının nedenidir. Öyleyse olumsuzlama varlığın kendisiyle ilgiliyken ispat edilen şey sübutun kendisiyle ilgilidir. Bu ikisi kesinlikle bir şeyde bir araya gelmez. Dolayısıyla gerçekte bir görüş ayrılığı yoktur. Çünkü aramızdan muhakkik olanlara göre bu yolda görüş ayrılığı, ancak bu şekilde olabilir. Başka bir ifadeyle bu yolda olabilecek görüş ayrılığı, lafızdadır. Herkes sözüyle neyi kast ettiğini yorumladığında ise görüş ayrılığı ortadan kalkar. Bu konudaki imalarımız yeterlidir.

Şekilci bilginlerin görülen hakkında görendeki kuşkunun ortadan kalktığı durumu kendisine benzettikleri güneş tecellisi de bu menzilden öğrenilir. Onlar bu durumu bir de dolunay halindeki aya benzetirler. Bu da, bu hadiste kast edilen şeyin bir yönüdür. Fakat muhakkikler, buna ilave olarak, iki mazharın farklı olduğunu eklerler. Dolunay gecesinde aya benzetilen tecelli, özel bir mazhardır. Çünkü Hz. Peygamber 'dolunay gecesi' demiş, 'dolunay halinde' dememiştir. Böylelikle onu geceye izafe etmiştir. Çünkü ben, ayı güneş gündüz bulunmakla birlikte dolunay halinde görebilirim. Öyleyse Hz. Peygamber onu geceye sadece muhakkiklerin kendisini bildiği bir nedenle geceye izafe etmiştir. Bu menzil, söz konusu durum hakkında konuşulacağı menzil değildir. Fakat bu menzil, güneşteki tecelli menzilini içerir. Çünkü Hak, muhakkiklere göre, tek bir surette iki kere veya iki şahsa (aynı şekilde) tecelli etmeyecek kadar yücedir. Öyleyse Hakta tecellide bir tekrar yoktur. Bu-

nun nedeni Hakkın sahip olduğu mutlaklık ve ilahi genişliktir. Tekrar, darlık ve sınırlanmaya yol açar.

Bilmelisin ki, güneş tecellisi, yani güneşe benzetilen tecelli, bize göre en geniş tecelli diye isimlendirilen şeydir. Bu tecelli, insanın onda kendisini görmekten fani olmadığı tecellidir. Bu kitabın başında Âdem'in toprağının kalıntısından yaratılmış olan yerden söz ederken ona değinmiştik. Bu tecelli zati bir mazhardır ve onda tecelli nedenlisine -nedenine değil- izafe edilir. Bununla birlikte neden nedenlisinde tek hakikat olarak ve keyfiyeti bilinmez bir halde zuhur etmiştir. Bu durum, güneşin gündüzün içinde gözükmesine benzer. Bununla birlikte gündüz, güneşin görünmesinin nedenlisidir. Başka bir örnek ise kandilin ışığının, onun üzerine yayılmış ışıktan olmasıdır. Böyle bir şey, neden ve nedenlinin birlikte görülmesi diye isimlendirilir. Öyleyse seni kendinden habersiz yapmayan her tecelli, bu konumdadır. Tecellinin 'en geniş' diye isimlendirilmesinin nedeni ise müşahede eden kimsenin tecelli edeni, edileni ve tecellinin nedenini aynı anda görmüş olmasıdır. Geniş olmayan tecellide ise kendisinden başkasını görmezsin. Ne kendini ne başkasını görmezsin. Müşahedeni, içinde bulunduğun durumu da bilmezsin. Ta ki tecelli sana döner ve perde meydana gelir. Perde parçalanmış olsaydı, bu tecelli sınırlı ve dar olurdu, çünkü perde kendisini sınırlamıştır. En geniş olan ise perde içinde ortaya çıktığı gibi perde olmaksızın da ortaya çıkabilir. Böylelikle müşahede eden, iki sureti birbirinden ayırır. Bu nedenle onların hakkında şöyle denilir: 'Onları köşklerine geri döndürün.' Bu durum onların acizliklerine işaret eder. Yani orada hapis kalırlar. Burada nefis cevherlerin bulunduğu deryalar vardır. Onlara sadece nefesi geniş gaybe âşık dalgıçlar ulaşabilir. Bu menzilin içermiş olduğu tecelliyle kast edilen şeyi açıklamış oldum. Onun yararları sayısızdır. Onları saymaya kalksaydık, bir kitap kendilerine yetmezdi. Çünkü dünyadaki ulvi âlemde ebedilik ona ait iken ahirette süfli âlemdeki ebedilik ona aittir. Bu tecelliden başka, kendisinden meydana gelen şeyde acı ve haz gibi iki zıddı bir araya getiren bir tecelli yoktur. Bu tecelli, seven için başkasına sarılan ve onu öpen bir maşuk gibidir. Bu bakımdan bir yönüyle seven, acı duyarken bir yönüyle de haz alır. Korku ve cezayla sınırlanmış olan cömertlik de bu menzilden bilinir. Bunun yanı sıra çirkin olsa bile doğruluk, güzel olsa bile yalanın merte-

besi de buradan bilinir. Kazanılmış zenginlik -ki geçici zenginliktir-, mutluluk ve bedbahtlık alametleri bu menzilden öğrenilir.

Bilmelisin ki, verginin sebepleri değişiktir. Bu bağlamda bazı kimseler karşılık için verirler ve bu durum alışveriş diye isimlendirilir. Buradaki cömertlik, satın alana büyük menfaat verecek bir şeyle kendisini nimetlendirmiş olmandır. Malı alan kişi ise müstağni olduğu bir şeyi sana vermiş demektir. Öyleyse ticaretin taraflarından her biri, elde edilmesinde her tarafın menfaatin bulunduğu bir şeyi getirmiş demektir. Çünkü bunu engelleme imkânına sahiptir. Bu nedenle de verilen yönünden -veren yönünden değil- cömertlik diye isimlendirilir. Bu kapsamda insan, malı hakkında korkarak veya kendisine gelecek duyusal acılar nedeniyle verebilir. Bu durumda o, bu vermeyle iyi yâd edilmeyi ve sağlığı ve güveni satın almıştır. Öyleyse o birinci kişi gibidir. İkisinin arasındaki fark ise şudur: Birincide kendisiyle satın aldığı şey, kendisinde bir amacının bulunmasının mümkün olduğu şeydir. Burada ise acıda veya afiyetin ve güvenin kaybolmasında kendisi için kesinlikle bir amaç bulunamaz. Bu konuda farklı görüş belirten dostlarımızın bir kısmı aşağıdaki mısraında görüşünü belirten Ebu Yezid gibi muhakkik kimseler olabilir:

Bütün amaçlarıma ulaştım da
Azapla bulduğum hazdan başka

Ebu Yezid, buradaki maksadını açıklamıştır. Bu, hazdır ve o bizim de vardığımız ve benimsediğimiz görüştür. Muhakkik olmayanların görüşü ise aynı sözle ifade edilmiş olsa bile, anlam itibarıyla yolumuzun esasıyla ilgili değildir ve onun hakkında söyleyecek bir sözümüz yoktur. İnsanların bir kısmı, nimetlendirmek ve başka nedenler için verir. Bu menzil ise sadece zikrettiğimiz hususla ilgilidir. Hz. Peygamber'in 'Allah'ı size verdiği nimetleri nedeniyle seviniz' hadisi bu konuyla ilgilidir. Böylelikle Hz. Peygamber, verdiği nimet ve ihsanları nedeniyle Allah'ı sevmemizi emretmiştir. Acaba kulları hakkında Allah'tan herhangi bir şekilde nimetlendirme kapsamının dışına çıkan bir varlık eylemi var mıdır, yok mudur? Dostlarımız bu konuda görüş ayrılığına düşmüştür. Bu bağlamda bir kısmı nimetlendirmenin nimetin varlığının kendisi olduğunu belirtirken kendisine nimet verilen bu varlığın hükmünün ver-

diği amaçlara dikkat etmemiştir. Çünkü Allah acıya da kendisine varlık vermekle nimetlendirmiştir. Hâlbuki acı, kendisinden acı duyanın amacına yatkın olmayabilir. Öyleyse o Allah'ın kendisine verdiği bir nimettir. İş herkes hakkındaki nimetin genelliğine tek bir hakikatle bağlı olsaydı, hiçbir şey olmazdı. Çünkü hakikatler böyle bir şeyi kabul etmez. Öyleyse her varlıkta O'na ait bir nimet vardır. Bu nedenle kimin makamı îsar ise kendisi zahit olarak kendisine lazım olanı sadaka olarak verir. Bu durum, acının hükmü kendisinde bilfiil bulunduğunda, verdiği nimete karşılık Allah'a şükretmesidir. Çünkü bundan önce Allah'ın mertebesini kendi amacına tercih ediyor değildi. Çünkü mülkte Allah'ı yüceltmesine ve şükretmesine yardımcı olacak bir şey ortaya çıkmıştır. Çünkü o, kendisini var ettiği için acının Allah'a şükrettiğini müşahede eder. Böyle bir haldeki kimseye Allah katındaki en büyük şefaatçi, varlıklar içerisinden acı, ilahi isimlerden ise (acının dayanağı olan) el-Mübli ve el-Müskim (hasta eden) gibi isimlerdir. Böylelikle bu şefaatin neticesi, hazzın varlığı ve ya sebebin ortadan kalkması veya bekasıyla birlikte acının gitmesi olacaktır. Sebebi varken acının ortadan kalkması ise harikulade olabilir. Bu da insanın kendisiyle şereflendiği yaratıkların en büyüğüdür. Bu iradede Allah'ı tercih etmesine gelirsek, hiç kimse Allah'ın mürid isminden kendi adına meydana gelecek iyiliği bilemez. Onu ancak kendisini bu değerli hale tahsis etmiş Allah bilebilir. İşte bu, çirkin olsa bile, Allah karşısındaki davranışta doğruluk halidir. Çünkü bu acı başkasına inmiş olsaydı, bu halin kendisine eşlik etmesi kaçınılmazdı. Başkası hakkında insanın başkasına inen bela nedeniyle Allah'a şükrediyor olarak görülmesi çirkin bir iştir. Özellikle de sevdiği birisi veya bir peygamber veya resul olduğunda böyledir. Bu makamın meydana getirdiği başkasının afiyet bulmasıyla ise bu muhakkikin kendisini giymiş olduğu çirkinlik gizlenmiş olur.

Zikrettiğimiz böyle bir yerde vermeyi terk eden kimseye gelirsek, sen açıkladığımız hususlardan bu terkin sebebini ve terk esnasında terk edenin neyi görmüş olduğunu öğrenmiş olmalısın. Çünkü bütün bunların bilgisi, ortaya koyduğumuz hususa dahildir, bunu araştırabilirsin! Çünkü açıklamaya kalkarsak, söz uzar. Kuşkusuz ki sana anahtarı verdik ve kilidini de sana gösterdik. Sen de ondan dilediğini aç.

Bu bölümde kazanılmış zenginliğe gelirsek, bu onun hükmüdür. Çünkü insan başkasından müstağni kalması, hakikatleri bilmediğinin

delilidir. Çünkü başkanın kendisinde bir etkisi yoktur. Kuşkusuz ki onun zenginliği, ilgisi olmayan bir şeye bağlanmıştır. Allah'tan müstağni kalırsa, kapkara cahildir. Çünkü o bu nitelikle gerçek bilgiden olduğu kadar İslam'dan da çıkmıştır. Öyleyse ondan daha çok hüsrana uğramış birisi yoktur. Çünkü ondan daha cahili yoktur. Öyleyse müstağnilik, gerçekte mümkün değildir. Herhangi bir kimseye zenginlik ve müstağnilik izafe edilirse, zati değil, geçici bir izafe olabilir. Bu nedenle Hakka ait el-Gani ismi de selbi bir niteliktir ve âleme muhtaçlık kendisinden olumsuzlanmıştır. Herhangi bir şeye muhtaç olan kimse, ondan kesinlikle müstağni kalamaz. Öyleyse gerçekte müstağnilik, nispet olmaları bakımından değil, nispetler yönünden sebeplerle ilgilidir. Öyleyse senden zıddını gideren her sebep, senin üzerinde hakim olan şeydir. Sen bu durumda zenginlik ile nitelenir misin, nitelenmez misin? Bu nispetin hakikatinin verisine göre, senin bunu incelemen gerekir. Söz konusu nispet seni başkasından müstağni ederse, nispet müstağni olduğu gibi sen de onun sayesinde müstağnisin. Seni müstağni etmezse, nispet müstağni olmadığı gibi sen de onun vasıtasıyla müstağni olmazsın. Söz gelişi salt tokluğu düşünelim. Tokluk vasıtasıyla açlıktan müstağni kaldığın söylenemez. Çünkü tokluk senin amaçladığın bir şey değildir ki, toklukla ondan müstağni kalasın. Fakat açlık sende bulunduğunda, sana duruluk, incelik, latiflik, kulluğa bağlanmak ve yoksulluğu verir. Bunu onun hakikati verir. Sen ise onu aramaktasın, yoksa ondan müstağni değilsin. Tokluk açlığın sana verdiği zikrettiğimiz her şeyi verirse, bu durumda tokluk nedeniyle açlıktan müstağni kalabilirsin. Çünkü açlık, özü gereği talep edilen bir şey değildir, o sadece zikrettiğimiz nedenle talep edilir. Zıddında bu durumları bulduğumuzda ise artık açlığa ihtiyacımız kalmaz. Çünkü doğa kendisini reddeder. Nitekim kendisini de doğa var eder. Bu nedenle Hz. Peygamber açlıktan Allah'a sığınır ve şöyle derdi: 'Ne kötü döşektir o!' Çünkü açlık zikrettiğimiz durumları kazandırmış olsa bile, bu durumda insanın mutlak anlamda Allah'a muhtaç olması kesin değildir. Aksine muhtaçlık Allah'tan başkasına olabilir. Bu nedenle Hz. Peygamber genel hakkında 'Ne kötü döşektir o!' demiştir. Çünkü bu yolun pirleri şöyle derler: 'Açlık pazarda satılsaydı, müridin onu satın alması gerekirdi.' Hz. Peygamber'in gördüğüne bakan sûfiler, bu ifadeyi sûfilerin sürçmelerinden birisi kabul eder. Bunlara örnek olarak, sûfilerin yanıldığı hususlarla ilgili bir

takım risaleler yazmış olan Ebu Abdurrahman Sülemi'yi verebiliriz ki bizim görüşümüz de budur. Açlığın bir tanımı ve ölçüsü vardır. Bu, hayalî açlık değil, gerçek açlıktır. Hz. Peygamber, gerçek açlıktan Allah'a sığınmıştır. Çünkü bu açlık, iradi olduğunda, insanın şeriata karşı isyankâr, kendisine karşı zalim olmasına yol açar. Bu nedenle Hz. Peygamber, zorunlu olmadıkça aç kalmazdı ve bu Allah'ı bilenlerin halidir. Çünkü onların özelliklerinden birisi de, adalettir. Kuşkusuz ki sana yeterli gelecek şekilde (bu menzili) açıklamış olduk. Çünkü bizim açıklamamız, açık ifadeyi gereksiz kılan bir değinmeden ibarettir.

Mutluluk (kazandıran) amellere gelirsek, bunların alametleri, insanın bütün hareket ve duruşlarında Allah karşısında huzur sahibi olarak davranması, fiilleri Allah'a var etme ve övülen bir bağlantı yönünden nispet edildiğini görmesidir. Fiillerden kınanmış bir irtibat tarzını Allah'a nispet etmek ise saygısızlık, yükümlülük bilgisini ve onun kiminle ilgili olduğunu bilmemektir. Bunun yanı sıra 'kendisine 'yap denilen yükümlü kimdir, bunu bilmemek demektir. Çünkü yükümlünün hiçbir şekilde fiille ilişkisi olmasaydı, kendisine 'yap' denilmez, şeriat bütünüyle anlamsız hale gelirdir. Hâlbuki şeriat, kendiliğinde gerçektir. Öyleyse kulun fiille geçerli bir ilişkisi olmalıdır ve bu ilişki yönünden kendisine 'yap' diye emir verilir. Bu emrin konusu, kesbi kabul edenlerin ileri sürdüğü gibi, irade değildir. Kesp, delilin kendisini verdiği, ilahi iktidarda içkin olan ve görünmez yapabilme sebebidir. Bu iradenin ona dahil olması, yıldızların ışığının güneşin ışığında içkin olmasına benzer. Delil sayesinde yıldızların yeryüzüne yayılan bir ışıkları olduğu bilinir. Fakat güneş ışığının baskın gelmesi nedeniyle onu göremeyiz. Nitekim duyu, kulların fiillerinin duyuda ve dine göre kendilerine ait olduğu hükmünü verir. Duyuya göre ilahi iktidar, kulun fiilinde içkindir ve onu akıl idrak ederken duyu kendisini idrak edemez. İlahi iktidarın kulun fiilinde içkin olması, güneş ışığının yıldızların ışığında içkin olması gibidir, çünkü yıldızların ışığı, güneş ışığının aynıdır ve yıldızlar o ışığın mazharıdır. Öyleyse bütün ışık güneşe aittir. Duyu ise ışığı yıldızlara ait sayarak şöyle der: 'Yıldızların ışığı güneşin ışığına dahil olmuştur.' Gerçekte sadece güneşin ışığı vardır ve onun ışığı kendisine girmiştir. Çünkü ortada başka bir ışık yoktur. Aynalar da bir etkiye sahip olsalar bile, bu onların kendi ışıklarından kaynaklanmaz. Işığın -ışık olması bakımındanâlemde doğrudan ve vasıtasız etkisi ortaya çıktığı gibi başka bir hüküm-

le de aynadaki tecellisi bakımından etkisi olur. Bu tecelli dolaylıdır. Güneş ışığı dolunayda tecelli ettiğinde, dolunay dışında tecelli ettiğindeki hükmünden farklı bir hüküm verir ve bunda bir kuşku yoktur. Aynı şekilde ilahi iktidar da, kullarda tecelli ettiğinde, fiiller yaratıklardan ortaya çıkar. Bu durumda da fiil ilahi iktidar ile gerçeklemiş olsa bile, hüküm farklıdır. Çünkü bu kez fiil, tecellisi için ayna konumundaki bu tecelligah vasıtasıyla ortaya çıkmıştır. Duyuda güneşin ışığı dolunaya nispet edilir ve dolunayın ışığına ait olan fiil güneşin ışığına aittir. Aynı şekilde, fiil duyuda yaratıklara nispet edilir. Fiil ise gerçekte Allah'a aittir. Etkinin değişmesi nedeniyle eşyada ışığa ait hüküm de değişmiştir. Böylelikle ışığın dolunay vasıtasıyla verdiği şey, kendi başına vasıtasız olarak verdiğinden farklı olmuştur. Aynı şekilde kulların fiillerinde de hüküm değişir. Buradan yükümlülüğün kime yöneldiği ve kiminle ilgili olduğu buradan öğrenilir. Akıl yoluyla ayda güneş ışığından herhangi bir şey bulunmadığını, güneşin varlığıyla aya intikal etmediğini ve ayın güneş için bir tecelligah olduğunu bilirsin. Nitelik niteleneninden ve isim isimlendirileninden ayrılmaz. İşte bu şekilde kulda da Yaratıcısından herhangi bir şey bulunmadığı gibi ona yerleşmiş de değildir. Kul sadece Hakkın özel bir tecelligahı ve mazharıdır.

Güneş ışığı dolunaya nispet edildiği gibi iktidar da kullara nispet edilebilir. Durum aynı durumdur. Tam olarak bilinmediği halde -çünkü herkes bunu tam olarak bilemez- güneş ile dolunay arasındaki ilişki böyleyse, bu konuda yaratıklar ile ilahi emir ilişkisi hakkında ne zannedersin? O daha da bilinmezdir. Bu bilgiyi öğrenmek, mutluluğun en yüce alametlerinden birisidir. Böyle bir bilginin yoksunluğu ise bedbahtlığın alametlerindendir. Burada ruhların manevi mutluluğunu ve bedbahtlığını kastetmekteyim. Duyusal mutluluk ve bedbahtlığın alameti ise meşru amellerin şartlarıyla birlikte -ki şart ihlastır- yapılmasıdır. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Dikkat ediniz, halis din Allah'a aittir.'*[331] Başka bir ayete ise *'Onlara sadece Allah'a ihlaslı olarak ibadet etmeleri emredildi'*[332] buyrulmuştur. Genel olarak alametlerle ilgili bu kadar açıklama yeterlidir. Başarıya erdiren Allah'tır, O'ndan başka Rab yoktur.

Allah'ın kendilerine itimat edilsin diye ortaya koyduğu şeylere itimat edenin başarısızlığına gelirsek, acaba Allah kendilerini bu iş ve ehli için koymuş iken onlara itimat eden kimse niçin başarısız olur? Dos-

tum! Bilmelisin ki, Allah'ın kendilerine itimat edilsin diye ortaya koyduğu şeyler, kendisinin dışında değildir. Fakat bu hüsrana uğrayan kimse onları, Allah'ın dışında rabler edinmiş, böylelikle kendilerini ortaya koyana değil, kendileri nedeniyle bu sebeplere bağlanmıştır. Böylelikle daha önce de zikrettiğimiz gibi bilgisizlik kendisine zarar vermiştir. Öyleyse güneş ışığından dolunay aynasında ortaya çıkan eserlere birisi bakar ve Allah'ın etkiyi kendisine bağladığı bu özel tecelligah yönünden bu konuda güneşe itimat edebilir. Böyle birisi başarısızlığa uğramaz. Çünkü o, işe hakkını vermiştir. Böyle birisi hakkında güneş hiçbir zaman tutulmaz. Başarısızlığa uğrayan kimse, hakkında dolunayın tutulduğu kimsedir. Böylelikle, ayın aynasının varlığıyla birlikte, bilgisizliğinin karanlığı içinde kalır. Böylelikle bu başarısız kimse, bu mazharla birlikte karanlıklar içindedir. Çünkü ay, bu şahsın kendisine itimat ettiği şeyi perdelemiştir. *'Siz ve Allah'ın dışında taptıklarınız, cehennem yakıtısınız.'*[333] Bu, karanlıktır, çünkü karanlık cehennemdir. Hangi karanlık ve hangi cehennem, bilgisizlikten daha büyük olabilir. Bu nedenle Allah teala, *'ya da karanlıklar gibi'*[334] ayetiyle ona benzetmiştir. Başka bir ayette ise, *'birbiri üstüne karanlıklar'*[335] demiştir. Kast edilen bilgisizlik üstüne bilgisizliktir. Bu tür bilgisizlik, bilmeyen ve bilmediğini de bilmeyenin cehaletidir. Böyle birisinin O'nun elini görmeye yaklaşabileceği reddedilmiştir. Onu nasıl görebilir ki? Burada başka bir şey değil, el zikredilmiştir. Çünkü el, ilahi iktidarın aracıdır ve var etme onunla gerçekleşir. Başka bir ifadeyle, görsün diye iktidarını ortaya çıkarttığında, bilgisizlik karanlığı nedeniyle onu görmeye yaklaşamaz. Çünkü onu görseydi, kendisini ilahi iktidarın aynı olarak görürdü. Bakınız! Bilgiden ibaret olan ışıkta kendisini çıkarttığında, elini görür ki onun iktidarı demektir. Bu durumda üst üste gelmiş birikmiş karanlıkların ortadan kalkması nedeniyle varlığa ait iktidarın ilahi iktidar olduğunu anlar. Bu nedenle benzetme karanlıkların en güçlüsüne yapılmıştır. Çünkü havanın karanlığına denizin karanlığı, ona ise dalganın karanlığı, ona ise dalgaların üst üste gelişinin karanlığı, ona yıldızların ışıklarını perdeleyen bulutların karanlığı bitişmiştir. Böyle bir durumda ise ışığın ne kendiliğinde ne de herhangi bir tecelligahında ortaya çıkma imkânı kalmaz. Gecenin karanlığı doğanın karanlığıdır. Denizin karanlığı bilgisizlik karanlığıdır ki bilginin olmayışı demektir. Fikrin karanlığı ise dalganın karanlığıdır. Birikmiş dalgaların karanlığı ise fikirlerin kuşkularla

iç içe girmesinin birikintisidir. Bulutun karanlığı ise inançsızlığın karanlığıdır. Öyleyse bütün bu karanlıkları kendinde toplayan kimse *'hiç kukusuz ki apaçık bir şekilde hüsrana uğramış'*[336] kimsedir. Bu ise başkalarının değil, sadece Muattıla'nın halidir.

Bu menzil, diller mertebesinden, ilahi yakınlığın derecelerini ifade etmenin bilgisini içerir. Bilmelisin ki, bu bilgi, Allah'tan aktaran Şâri'nin bilinmesidir. Allah bize muhkem ve müteşabihine iman etmeyi emretmiş ve getirdiği her şeyi kabul etmemizi emretmiştir. Söyleyenin gerçekteki kastı budur diye ondan herhangi bir şeyi tevile kalkarsak, iman derecesi bizden düşmüş olur. Çünkü delil, haber üzerinde verilmiş bir hükümdür. Böylelikle iman hükmü işlevsizleşir. Müminden doğru bilgi gelir ve bu delil sahibine şöyle der: Teorik düşüncenin verdiği yorumun söyleyenin kastı olduğu hakkındaki kesinliğin, bilgisizliğin ve sahih bilgiden yoksunluğunun ta kendisidir. Bilgiye tesadüf etsen bile, kuşkusuz ki senden iman kaybolmuştur. Mutluluk ise imanla ve doğru bilgiyle irtibatlıdır. Sahih bilgi, kendisiyle birlikte imanın kalacağı bilgidir. Öyleyse ârif, Allah'a vekil olarak, Allah'ın yolunu insanlara açıklamakla yükümlüdür. Bu vekillik, ışığı ulaştırmada aym güneşe vekil olmasına benzer. Öyleyse gönderilmiş peygamberler, Hakkın tercümanları iken, varisler ise peygamberlerin getirdiği kitap ve sünneti anlama hususundan Allah'ın kendilerine vermiş olduğu anlayışa göre derece derecedir. İşte, ifadeyi bilmek özetle budur.

İKİ KUMANIN BİR ARAYA GELMESİNİNİN BİLİNMESİ

Bilmelisin ki. Ebu Said el-Harraz'a şöyle sorulmuş: 'Allah'ı neyle bildin?' Şöyle cevap vermiş: 'İki zıddı birleştirmesi özelliğiyle.' Sonra da şu ayeti okumuş: *'O Evveldir, âhirdir, zâhirdir ve bâtındır.'*[337] Başka bir ifadeyle Allah, âhir olduğu yönün aynısından evvel, zâhir olduğu yönün aynısından bâtındır. Çünkü Allah hakkında yön ve durum, tektir. İki zıt, iki zarardır ve bu ikisi akıl yoluyla bilinemez. Çünkü aklın gücü bunu vermez. Bu mesele ancak aklın gücünün ötesinde bulunan bir makamdan öğrenilir. Söz konusu makamdan Allah, vaciplere vaciplikleri-

ni, mümkünlere imkânlarını, imkânsızlara imkânsızlıklarını, birlere birliklerini vermiştir. Öyleyse bu makam bir'i bir yapan makam olduğu gibi kendisine zorunluluğu vermekle de zorunluyu zorunlu yapan makamdır. Akıl, fikir gücü yönünden söylediğimiz bu durumu algılayamaz. Öyleyse bu, aklî değil, sahih ilahi bir bilgidir. İlahi bilgide iki zıt bir araya gelirse, iki kuma bir araya gelmiş olur ve birbirlerini severler. Çünkü tek bir hakikate aittirler.

Bu bölümü -akıl nuruyla değil- iman nuruyla iyice düşün! Çünkü bu husus akıl tarafından kabul edilmez, reddedilir. Nasıl ki göz akledilirleri idrak edemez ve kendi sınırını aşamaz, aynı şekilde akıl da, gözün aracılığı olmaksızın gözle doğrudan algılanan şeyleri algılayamaz. Öyleyse akıl görülenler olmaları bakımından görülenleri tek başına algılayamaz. Hâlbuki görülenler yaratılmış olduğu gibi görme gücü de yaratılmış bir şeydir. Kendi gücündeki bir şeyi idrakten, Hakka nispet edilen daha üstün bir şeyi idrake onu çıkartan kimdir? Akıl, kendi gücünde olan bir şeyi idrakten daha aşağıdaki bir şeyi -ki o aklın iddiasına göre duyudur- idrak derecesine inmekten acizdir. Öyleyse herhangi bir hususta kendisi gibi bir yaratılmışa muhtaç olan kimse, Yaratan'a daha da muhtaçtır. Âriflerin bu konuda bildiği hususlarla ilgili bu kadar değinme yeterlidir.

ISTILAM'IN BİLİNMESİ

(Bu menzilin) Ayrılmaz özelliği olan ıstılam ve bu ıstılam makamının kendisine verildiği Hakka yakın kişinin aynı özeliğin kendilerine verilmediği benzerlerinden (ayırıcı) özelliğine gelirsek, bilmelisin ki: Istılam, sevenlerin kalplerine gelen bir ateştir. Bu ateş sevgiliden başka önüne çıkan her şeyi yakar. Bazı vakitlerde ise sevgilinin suretini de sevenin nefsinden giderir. Bu ise sevenin sevgilisini tahayyül etmek istediği vakittir. Böylelikle onu tahayyül imkânı bulamaz ve sevgi ateşinin alevinin etkisi nedeniyle onun suretini (hayaline) yerleştiremez. Böyle bir halde ona 'ıstılam halinde' denilir. Şairin şu mısralarla kast ettiği kimse bu kişidir:

Kalbime bir ateş attı, sonra çekti de gitti
Varlığım kemiklerim arasında eziyet görüyor

Sevgi oklarını ya da avucunu attı
Attığın şey sana da isabet edecek

Onun düştüğü yer kalptir, sen ise
Bu mevzide onun meskenisin

'Mecnun' diye şöhret bulan ve Leyla'nın aşığı olan Amr kabilesinden Kays'ın hali de böyleydi. Kays kendinden geçmiş bir haldeyken Leyla gelmiş. Kays ise o esnada bir kırbaç eline alıyor, onu göğsüne koyduğunda, deri kalbinin sıcaklığından anında eriyor, kendisi de, sureti hayalinden kaybolduğu için kendisini aramak üzere Leyla Leyla, diye haykırıyordu. Leyla kendisine 'Kays, aradığın benim, Leyla benim!' diye bağırmış. Ancak Kays'ın hayalinde kendisiyle Leyla'yı tanıyabileceği bir sureti yoktu. Fakat adını kendisinden duyduğunda ona 'Benden uzak dur, çünkü seni sevmek beni senden alı koydu' demiştir. İşte ıstılam hali budur. Bu hal, ilahi mertebede gerekli etkin bir haldir. Kendisinde Hakkın güzelliğinin görüldüğü bütün ilahi isimler, kul ile Hakkın keyfiyeti arasına girer ve kendisini zabtedebileceği veya hayaline yerleştirebileceği bütün suretleri ortadan kaldırır. Bu nedenle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Ya ze'l-celal ve'l-ikram diye dua edin.' Kelime ilzaz kelimesinden türetilmiştir ki, sabırlı olmak, direnmek demektir. Burada celal ikram'a bitiştirilmiştir. Hz. Peygamber'in bütün hadislerinde celal zikredildiğinde kendisiyle birlikte ikram da zikredilmiştir. Bunun nedeni, kulun suretinin geride kalmasını sağlamak ve onun varlığını ortadan kaldırmamaktır. Binaenaleyh celal –ki cemalin celalidir– sana bir heybet giydirir ve bu makamda heybete kapılırsın. Bu durum ârifin ve sevenin nefsinde bulduğu sevgilinin tazimidir. Böylelikle onun mertebesini her şeye tercih eder. Öyleyse Allah'ın ona ikramı, her şeye tercih etmiş olmasıdır.

Istılamın (sevginin aşırı hali, kendinden geçmek) bir türü ise hemen kaybolur. Bu, sevgilinin hayal suretinde görülmesinden kalbe gelen şeydir. Öyleyse bu hayal devam etiği ölçüde ıstılam hali de sürer. Celal ise mutlaklık sahibi olduğu için belli bir suretle sınırlanmak karşısında gayrete gelerek, nefisten bu hali siler. Böylelikle bu sınırlanmış

suretin ıstılamı suretin kaybolmasıyla ortadan kalkar, celalin nefisteki etkisi demek olan diğer ıstılam geride kalır. Böylelikle seven, nefsinde sınırlanmış olan sureti yalanladığını görür. Bu suret kendisine şöyle demekteydi: Ben senin sevgilinim. Kendisini sınırlamaktan kaçınarak, böyle bir suretten yüz çevirir. Çünkü seven bilir ki, sevgilisi sınırlanmaz. Bu nedenle de içinde ateş yanar. Çünkü o, zabtedilemeyecek bir şeyi kendisiyle nimetlenmek üzere zabtetmeyi istemektedir. Bu nedenle bilgi muhabbetten üstün olmuştur. Allah teala da peygamberine bilginin artmasını istemesini emretmiştir. Çünkü bilgi, ilahi dostluğun ta kendisidir. Allah kullarının işlerini onunla üstlendiği gibi onlara bilgiyle ikram eder ve kulları da O'nun bilenemez olduğunu da bilgiyle öğrenirler.

Ârif olmayan âşık ise nefsinde bir suret yaratır. O surete bağlanır ve ona âşık olur. Böyle biri sadece ihatası altında bulunan birisine ibadet etmiş ve âşık olmuştur. Onu bu makamdan uzaklaştıracak yegane şey mârifettir. Ârifin ilahi mertebe hakkındaki hayreti, hayretlerin en büyüğüdür, çünkü o sınırlanma ve daralmanın dışındadır.

Ceylanlar avcının etrafında dağıldı
Bilemedi avcı, ne yakalayacağını

Hak, O'nu sınırlayan bir suret yok ise de, bütün suretlerin sahibidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Allah'ım! Sendeki hayretimi artır.' Çünkü hayret, en büyük makam, en yüce tecelligah en üstün mertebe ve en değerli mazhar ve örneksiz yöntemdir. Korkutma, istikrarsızlık ve belanın kâfir mekanlarına yerleşmesi bu mertebeden ortaya çıkmıştır. Hiçbir perde ve örtü yoktur ki, bu en yüce müşahede, onu yok etmesin ve parçalamasın. Çünkü örtü, örtülü olanı sınırlar. Perde perdelenmiş olanı çevreler. Hâlbuki O'nun zatının bir perdesi olmadığı gibi celali nedeniyle de sınırlanmaz. Herhangi bir şey O'nu nasıl örtebilir ki? Gözlerimizin önünde akıp kendisinden gizli kalan bir şey olabilir mi? Bu, inkâr eden kimseler için bir karşılıktır. *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[338] diyen kimse doğru söylemiştir. Herhangi bir gözün görmeyeceği veya bir mekanın sınırlamayacağı Allah'tan başkası mı var ki? Bütün manevi ve duyusal suretler, O'nun mazharlarıdır. Öyleyse bütün suretlerden -bütün suretlerde değil- konuşan O'dur. Bütün gözlerle gö-

rülen O'dur. Bütün duyuşlarla duyulan O'dur. O, kelamı duyulup akledilmeyen olandır. Herhangi bir göz kendisine bakıp O'nu sınırlayamaz. O'nun bir mazharı yoktur ki, onunla sınırlansın. Hüviyet O'nun ayrılmaz özelliğidir. O'ndan başka ilah yoktur. Aziz ve Hakim'dir. Siler ve sildiği şeyin aynıdır. 'Sabit kılar' ve sabit kıldığı şeyin aynıdır. Öyleyse bu hükümde 'O'nun benzeri bir şey yoktur.' Verili sahih bilgi bununla O'nun hakkında hüküm vermiştir.

Öyleyse delil bilgisi, kendisini olumsuzlar. Çünkü delil (O'ndan bir şey) delilin gücünde değildir ve olumsuzluk ve tenzih niteliklerinden başka bir şeyle ilgisi yoktur. Keşif bilgisi ise O'nu sabit kılar ve baki kılar. O'nun adına bir mazhar ortaya çıksa, keşif kendisini o mazharda görür. Her iki bilgi de doğrudur. Öyleyse Hak, her iki kuvvet için de kuvvetlere göre bilinir. Bunun amacı her bir gücün kendi konumundan ayrılmadığını ve ancak kendiliğinde bulunduğu duruma göre Allah'ı bilmekten bir şey elde edebildiğini kendilerine öğretmektir. Öyleyse her güç kendi zatını bilmiş ve kendisini nitelemiştir. Kendilerinde zuhur etmiş olmakla sınırlanma ve takyit hükmünün dışına çıkmıştır. Bunun amacı kendisine ibadet edilmesini sağlamaktır. Kuşkusuz ki Allah, kendisinden başkasına ibadet edilmemesine hükmetmiştir. Böylelikle putlar ve ortak koşulanlar, kâfirlerin iddiasınca, O'nun mazharları olmuş, onlara ilah adını vermişlerdir. Öyleyse sadece İlah'a ibadet edilmiştir. O ise bu mazharın kendisini gösterdiği şeydir. Böylelikle onların ihtiyaçlarını karşılamış, onları sulamış ve cezalandırmıştır, çünkü onlar, bu donuk suretlerde (kendisini gizlemiş olan) bu ilahi mertebeye hürmet etmemişlerdir. Öyleyse onlar bedbahtlardır. İsabet etseler de veya (gerçekte) sadece Allah'a ibadet etmiş olsalar bile, (bu hüküm değişmez). (Hakka ait) Varlığın bu mazharlara nasıl sirayet ettiğine bakınız! Bu sayede onunla bazı insanlar mutlu olmuşken bazı insanlar da bedbaht olmuştur. Bir kısmı şöyle demiştir: 'Allah vehminde tahayyül ettiğin ve aklında tasavvur ettiğin her şeyden başkadır.' Böyle diyenler, (bir yönden) doğru söylemiş ve yalan söylemiş, izhar etmiş ve perdelemiştir. Başka birisi ise şöyle demiştir: 'Hak bir delilin gösterdiği olamaz ve akılların aklettiği (bir şey) olamaz. Akıllar kendi fikirleriyle O'nu idrak edemez. Bilgiler O'nu zabtedemez. Zikredildiğinde, kendisiyle zikredilir, kendisiyle düşünülür ve kendisiyle akledilir. Öyleyse O, akıllıların aklı, fikir sahiplerinin fikri, zikredenlerin zikri, delil sahiplerinin delili-

dir. Bir şeyin dışında kalsa, o şey olmazdı. Bir şeyin içinde olsaydı, o şey olmazdı. Lazım olan ıstılam halinin etkisini açıklamış oldum. Bilginler, bu değerli bilgiyi ve korunmuş müşahedeyi gören Allah'a yakın kimselerdir. Onların dışındakiler için ise kendileri adına kendisine ibadet ettikleri bir alamet ortaya koymuş, kendisini gördükleri bir hakikat ortaya koşmuştur. Söz konusu hakikat, itikadının dayandığı şeydir. Bu itikat ya sahip olduğu delilden veya delil sahibi birisini taklit etmesinden ortaya çıkmıştır. Öyleyse bu kişi, kendiliğinde gayesine ulaşmış, mabuduna bağlanmış, kendisinde dinginlik bulmuş, hayretten kurtulmuş, sahip olduğu şeyle çelişen şeyi inkâr etmiş, kendisinden başkasının inancını kesinlikle reddetmiştir. Bu nedenle insanlar birbirlerini tekfir etmiş, dünyada ve ahirette birbirlerini lanetlemişlerdir.

Gerçeği bulunduğu hal üzere bilen ise rahattır. Onun zâhiri ve bâtını âlemdedir. Öyleyse o isabet eden göz, hakkında nass bulunan münezzeh örnektir. Allah teala *'O'nun benzeri bir şey yoktur'*[339] ayetiyle benzeri ve örneği olabileceğini reddetmiştir. Başka bir ifadeyle benzerinin benzeri bir şey yoktur. Buradaki (ke-mislihi) ifadesindeki 'ke' (gibi), bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi fazladan bir harf değil, nitelik bildiren bir edattır. Bazı bilginler ise bu konuda şunu ileri sürmüştür: O'nun bir benzeri bulunsaydı, bu benzerin bile bir benzeri olmazdı. Öyleyse kendiliğinde Hakkın örneğinin olamayacağı daha açıktır. Bazı kimselere göre ise ayette zikrettiğimiz şekilde, gerçek bir örneğin örneği olması reddedilmiştir. Cüneyd-i Bağdadi'ye mârifetin ne olduğu sorulmuş, şöyle cevap vermiştir: 'Suyun rengi, testinin rengidir.' Böylelikle suyu ve testiyi kabul etmiş, başka bir ifadeyle anlamı, harfi ve idraki ve idrakin olumsuzlanmasını dile getirmiştir. Başka bir ifadeyle ayırmış ve birleştirmiştir. Ne güzel cevaptır bu!

(Bu menzilin ayrılmaz özelliği olan) Istılamın anlamını sana belirttikten sonra, şimdi de bu menzilden kalan hususları açıklayalım: Bu ise zorunluluk kapsamının dışındaki ilahi cömertliğin bilinmesidir. Acaba Hak, özel bir amelle kendisine ulaşılan bir bedel olur mu, olmaz mı? Bilmelisin ki, Allah'ın bir sınırlı bir de sınırsız cömertliği vardır. Çünkü Hak, cömertliğinin bir kısmını varlıkla sınırlayarak şöyle buyurmuştur: *'Rabbiniz kendisi üzerine rahmeti yazmıştır.'*[340] Yani, kendilerini belirli bir özellikle nitelemiş olduğu belli bir kesim hakkında kendisi üzerine rahmet yazmış ve bunu zorunlu kılmıştır. Bu ameller, *'içinizden bilmeden*

bir kötülük yapıp da sonra tövbe eden ve güzel davranan olursa, Allah bağışlayan ve merhamet edendir'[341] ayetinde belirtilir. Burada belirtilen, bu nitelikte kimseler adına zorunlulukla sınırlanmış cömertliktir ve bu cömertlik, bu özel ibadetin bedelidir. Tövbe ve iyi davranış ise sınırsız-mutlak cömertlikten kaynaklanır. Böylelikle kendi cömertliğiyle cömertliğini çekmiştir. Öyleyse kendisinden başkası O'nun üzerinde hüküm sahibi olmadığı gibi O'nu başkası da sınırlamamıştır. İki cömertlik arasında kul ise yok olucu bir araz ile (yok olanın) benzeri bir araz olarak bulunur.

Bilginimiz ve pirimiz Sehl b. Abdullah şöyle demiştir: 'İblis ile karşılaştım, kendisini tanıdım ve kendisini tanıdığımı da anladı. Aramızda bir tartışma geçti. O bana söyledi, ben ona söyledim. Sesimiz yükseldi ve tartışma uzadı. En sonunda ben durdum, o da durdu, ben hayrete düştüm, o da hayrete düştü. Bana söylediği son söz şuydu: 'Sehl! Allah teala şöyle buyurmaktadır: '*Benim rahmetim her şeyi kapsamıştır.*'[342] Burada ifade geneldir. Biliyorsun ki ben de bir 'şey'im. Çünkü 'her' sözü, kapsam, ihata ve genellik bildirirken 'şey' ise belirsizlerin belirsizidir (her bir şey!). Öyleyse Allah'ın rahmeti beni de kapsamıştır. Bunun üzerine Sehl kendisine şöyle demiştir: 'Vallahi! Şeytan böyle bir ayeti kullanmadaki ince (zekasıyla) beni susturdu, hayrete düşürdü. O bu ayetten bizim anlamadığımız bir şeyi anladı, ayetten ve onun gösterdiği şeyden, bizim bilmediğimiz bir şeyi öğrendi. Düşünceli bir halde hayrette kaldım. İçimden ayeti okumaya başladım. Ayetin devamında, '*onu yazacağım*'[343] bölümüne gelince, sevindim ve bir kanıt elde ettiğimi ve bu kanıtla İblis'i yendiğimi ve bileğini büktüğümü zannederek şöyle dedim: 'Ey lanetli! Kuşkusuz ki Allah rahmetini seni rahmetin dışına çıkartacak belli özellikle sınırlamış ve '*onu yazacağım...*'[344] demiştir. İblis gülerek şöyle dedi. 'Sehl! Senin bu kadar bilgisiz olabileceğini ve burada kalacağını hiç zannetmezdim. Sınırlamanın O'nun değil, senin niteliğin olduğunu bilmiyor musun?' Sehl şöyle demiştir: 'Bunun üzerine kendime döndüm, gözümü kapadım, damağım kurudu! Vallahi, verecek bir cevap bulamadım ve onun yüzüne kapıyı kapatamadım. Anladım ki İblis'in büyük bir arzusu var. Ayrıldık. Bundan sonra ne olacağını bilmiyorum. Allah bu sorunu ortadan kaldıracak bir hüküm vermemiştir. Öyleyse iş, bana göre, yaratıkları hakkındaki mutlak iradesine

kalmıştır. Bu konuda sona erecek veya ermeyecek bir süreyle hüküm veremem.'

Kardeşim! Bilmelisin ki, İblis'ten aktarılan kanıtları dikkatle inceledim. Bilginler arasında ondan daha cahilini ve kanıtı daha zayıf olan kimseyi görmedim. Sehl b. Abdullah'ın kendisinden aktardığı bu hikayeyi öğrendiğimde, şaşırdım ve kendisinde bilgisizlik bulunmayan bir bilgiyi öğrendiğini anladım. İblis bu konuda Sehl'in piri olmuştu. Biz ise bu bilgiyi ancak Allah'tan öğrendik ve -hamd olsun- İblis'in bu veya başka bir hususta bize bir iyiliği olmamıştır. Ömrümüzün kalan kısmında da böyle olmasını dilerim. Bu konu, ferî bir konu değil, asıl konudur. Öyleyse İblis, Allah'ın rahmetinin ihsanın kendisinden ve mutlak rahmetten ona ulaşmasını bekleyecektir. Allah kendisi üzerinde zorunlu kıldığı şeyi bu cömertlikle zorunlu kılmış, tövbe eden ve iyilik yapanlara bu cömertliğiyle dönmüştür. Öyleyse hüküm, herhangi bir sınırda sınırlanmayacak kadar yüce ve büyük olan Allah'a aittir. Binaenaleyh Allah üzerinde ancak Allah'ın kendisine vacip kıldıkları vacip kılınabilir. Ârif de cömertliğinde böyle sınırlanmaz ve üzerine zorunlu olan bir şeyi vermez. Çünkü zorunlu cömertliğin nedeni, sahipliktir. Ârifin ise Allah karşısında bir mülkü yoktur ki! Ârifin elindeki mal, kendisine değil, Allah'a aittir. Zekât mal sahibine düşer, hâlbuki Allah'tan başka mal sahibi yoktur ki? Allah bu maldan belli bir miktarı çıkartmayı kendi üzerine zorunlu kılmıştır. Söz konusu miktar, yaratıklarından belirli bir gurubun hakkıdır. Başka bir ifadeyle Allah, ârifin elindeki bu mal içinde bu payı onlar adına kendisine zorunlu kılmıştır. Ârif ise söz konusu kimseler adına maldan bu payı mal sahibinin yerine çıkartır verir. Bu durumda ârif, vekalet yoluyla yetimin malında tasarruf eden vasinin durumuna benzer, çünkü vasi yetimin velisidir. Bir grup, bu hususta keşiflerinde yanılmış, ellerindeki malın zekâtı vermemiştir. Onlardan bir gurubu görmüştüm. Hâlbuki onlar zekâtlık kısımdan daha fazlasını veriyorlardı, fakat zekât olarak vermiyor ve şöyle diyorlardı: Kuşkusuz ki Allah teala'nın üzerinde zorunlu bir hak olamaz. Bu mal, Allah'a aittir, benim değildir. Ben ona sadece ödünç olarak sahibim. Ben bu hususta Hanefi mezhebindeyim. Yetimin velisi yetimin malından zekâtı vermek zorunda olmadığı gibi -çünkü yetime zekât düşmez yükümlü o olduğu için ben de zekât vermem.' Allah seni başarıya erdirsin, ilahi cömertliği ve kısımlarını açıklamış oldum.

Acaba Hak belli bir amelin karşılığı olur mu, olmaz mı? Bilmelisin ki, Malik b. Enes bir konuda şöyle der: Bir adam birisine hediye vermiş, hediye verilen ise karşılık vermemiş. Veren kişi mahkemede karşılığını istemiş. Böyle bir durumda hakime bu belirsiz mesele açıklanmalıdır ki, hüküm tam olarak verilebilsin. Hakim adama sorar: 'Hediye verirken ne istedin? Acaba cennetten bir karşılık mı istedin, ya da dünyada bir bedel mi istedin, yoksa onun karşılığında Allah'ın rızasını mı istedin? Davalı şöyle diyebilir: 'Ben bu hediye ile ahrette cennetten bir karşılık istedim veya dünyada bir karşılık istedim.' Bu durumda hakim, hediyeyi alanın -hediye geride kalmış ise- aldığını iade etmesine hükmeder. Hediye tüketilmişse, bedelini ödemeye hükmeder. Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Acaba kıymet hediyenin veriliş anındaki duruma göre mi hesaplanır, yoksa hüküm anında mı? 'Ben hediyeyi Allah rızası için verdim' derse, onun lehine bir hüküm verilmez ve hakim şöyle der: 'Arkadaşın senin amacını gerçekleştirecek bir şeye sahip değildir. Bir yönden, göründüğü kadarıyla onu bedel olarak ortaya koyar. Çünkü bunun dışında kendisine ait olanı belirtmemiştir. Bir açıdan ise onun bedel olmasını olumsuzlar, çünkü onun yaratıklarında bir şeyin O'nun bedeli olması mümkün değildir. Hepsi O'nun nimetidir. Şu var ki bu hediyeye ahiretteki karşılık, kendi cinsinden verilir. Ona bir şey eklerse, ihsan kabilindendir. Şöyle denilir:

Ayrıldığın her şeyin bir bedeli var
Allah'ın ise ayrılırsan, bir bedeli yok

Meselenin özü şudur: Zatı ve varlığı yönünden Hakka herhangi bir şey karşı koyamaz. Hakkın zatı gereği aranması ve talep edilmesi de geçerli değildir. Talip veya mürit, sadece Hakkı bilmeyi veya görmeyi veya müşahede etmeyi arayabilir ve isteyebilir. Hakkın görülmesi veya bilinmesi ise O'ndan olsa bile, kendisi değildir. O'ndan olduğu halde kendisi değil ise bir bedel olması mümkündür. Bu durumda onun dünyadaki ameli, Allah karşısında huzur olabilir. Nitekim hadiste 'İhsan sanki görür gibi O'na ibadet etmektir' denilmiştir. Böylelikle böyle bir amelin Allah katındaki karşılığı, O'nu görmektir ki menzillerin en üstünü budur. Öyleyse görmek, bu hayatta (Allah karşısında) huzur sahibinin karşılığı iken huzur sahibi olmayan kimse için bir ihsan ve minnet-

tir. Başka bir ifadeyle huzur, birisinde bedel iken ötekinde bir bedel değildir. Bu durumda dünya hayatında huzur sahibi olmak, mutlak cömertlikten kaynaklanan bir ihsandır. Görmek ise kendisine zorunluluğu kılmasına göre, sınırlı cömertlikten kaynaklanır. Öyleyse O'nun cömertliğini yine kendi cömertliğinden müşahede ettin! Öyleyse ne bir şey O'nun dışında kalmış ne de bir yaratılmış O'nun üzerinde hüküm sahibi olmuştur. O'ndan başka ilah yoktur. Aziz ve Hakim'dir. Allah, herhangi bir sebep olmaksızın, bir kuluna başka birisine (ulaştırması için) verir ve o başkası bunu hak etmemiş ise bu hak edişten dolayı kendisine verilmiş olan bu kimse, Hakkın sınırlaması altında bulunur. Bu durumda ise böyle bir verme, bir bedel istemekten kaynaklanmaz. Bununla ancak Allah'ın rızasını amaçlar. Niyetiyle onu hedeflemiş olup olmaması durumu değiştirmez. Çünkü kendiliğinden verme hali, bunu verir. Çünkü o, böyle verirken vermesi bir karşılık olmayan mutlak cömertliğinde Hakkın niteliğiyle nitelenmiştir. Onun hali böyle olunca; nasıl ki Allah kullarına ihsan ettiği nimetleri karşılığında karşılık talep ederse -ki bu talep nimetlere karşı şükür ve nimetin O'ndan olduğunu bilmektir-, Allah bu şükrü ve bu bilgiyi de ödüllendirir. Aynı şekilde, başkasına nimet veren bu kul da övgü ve sena ile ödüllendirilir. Sonra Allah onun karşılığını kendisiyle verir, cennetle değil! Öyle ki bu nitelikte Allah'ın niteliğiyle nitelenmiş olur. Böylelikle sana bu menzilin içermiş olduğu hususların yorumlarını açıklamış oldum. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Musevî Mertebeden, Şehadet Âleminin Varlığının ve Gayb Âleminin Zuhurunun Sebebinin Bilinmesi

Güneşin ışınları var ise
Bu ışık benden önce ona geldi

Ölüm herkese ilişince
Bu ölüm var eden rabbindendir

Me'va cenneti tecelli edince
Güzellikle bize süslenmiş bir halde

Onu kuşatınca, rüzgarlarla nimetlendik
Misk gibi güzel kokularıyla kuşatınca

Gökte yıldızlar sönünce
Sönme onun süsünden kaynaklanır

Nefisler nefislere girerse
Onların bu girmesi ihsanlarıdır

Mekan imarcılarınındır yoldan çıkma
Onları avlamaktan kaçma

Resul nefisleri görürse
Kendilerine gelen risaleti reddederken

Üzerinden perdeler kalksaydı, getirdiğinin
İnatçı ona direnmezdi

Yıldızlar yüzücü olsaydı bir sona
Sonları gerçekleşmiş olurdu

Geceler ulaştıran olsaydı
Yarınlarını, karanlıklar diz boyu olmazdı

Sabah yüzler görseydi
Her yönü aydınlanmış, ışığından

Onu utandırmaz, onunla ölürdü
Onu kendinden geçirir, arzusunu yok ederdi

Hilal dolunaya dönseydi
On dördüncü gün, onu okumazdı

Denizler tatlı su olsaydı
Başkaları ondan haz olamazdı

Yerler düz olsaydı
El-Müheymin 'onu yuvarladı' demezdi

Her şeyin süsünü onda izhar etti
Bir hikmetle, onda gizledi sırrını

Diyarların sakinleri olsaydı
Sakinleri kendilerini bina eden olurdu

Fakat bence, ünsiyet sahih değil
Gördüğün niteliği olmayan bir zat ile.

Ulviler süflilerde olsaydı
Süfliler ulvilerin zirvesinde olurdu

Sabit olanlar yalçın olsaydı
Yalçınlıkları yüksek olduğu şeyden olurdu

Fakat yalçın olmanın bir makamı vardır
Yaratıkların rabbi onunla kendisine iltifat eder

Sahife yazarı tarafından yazılsaydı
Onu silerdi

Cahim soğuğu olmayan ateş olsaydı
Arzusuna göre yürürdü

Fakat azab zıddın varlığı
Nefs onu görür, cennetinde zevk yoluyla

Muhabbetin bir şahsı olsaydı
Şevki gücünü yitirirdi

Yükümlü arzuladığı şeyden dince yüz çevirseydi
Şari onu yasaklamazdı

Yıldızları bulunmadan gök olsaydı
Onu zirvesinden pek az aydınlatırdı

Rüzgarlar başıboş esseydi
Başıboşluk onları kargaşaya düşürürdü

Pınarlar kendiliğinden çağlasaydı
Alemlere hayat verirdi, onların çağrısı

Bulut, onların hayası...
Kendisini müstağni ederdi

Dağlar yürütülseydi bir şekilde
Göğü onun serveti olurdu

Gözler onun zirvesini görseydi, perdesiz
Kör olurlardı ansızın

Hükümdarlar seni görseydi
Geldiğinizde, ödüllendirilmek helal olurdu

Kitab bütün hamdleri söyleseydi
Bir kimseye dünyadan; onu anlatırdı

Issız yerdeki güzel bahçenin güzelliği
Onu büyüleyemezdi yine de

Tehlike duraklarında durur, gücüyle
Bir iş kendini yuvarladığında

Seb-i mesani'ye yemin ettim
Ta'ları ile, harfler ile başlayan surelere de

Güneşin battığını gördüm
Yardımını verdikten sonra

Havası ise bulutlar eliyle görür
Toprağın tohumları yetiştirdiğini

Kör gözler için çiçekleri yetiştirdiğini
Kökleri ise bizden gizlenir

Ayrıldın ve gizlendin denilince
Halifesi kardeşini yaptı gitti

Bana geldiğinde, elçisini kabul ettim
Konuşsun benimle şifası diye

Dedim ki, gizlemek benim için daha iyi
Çünkü ben fenada varlığımın fenasını görmekteyim

Ondan meydana gelen nefretten ayrılmadım
Fakat onu sevk eden bir şevktendi

Emrine itinayla icabet ettim
El-Müheymin'in cömertliği onun karşısındaydı

Her şey ona muhtaç hale geldi
Alem onun haddine özlem duymuştu

Nice çukura düştüm
O olmasaydı, şifasından sıkılırdım

Şehvet illeti öyle bir illet ki, İsa
Yardım etse bile, şifa bulmazdı

Nice yemek var ki hırsla yedin de
Onun bir yararını görmedin

Nice şehvet var ki, kendisine baktın
Ve elde ettik, eziyetinden kurtulduk

Nefsimiz her neyi yapmak istese
Akıl onun niyetini gizlerdi

Nefsiler kendini hesaba çeker korkusuyla
Aklın nefsin cefasından sakınır çünkü

Nefs ise aklı bir gün bile düşünmedi
Onun veya niyetleri hakkında hüküm vermedi

Fakat şeriat onu ispat etti
Girerken oraya, mutluluk hakkında

Onu elde ettiler ve ardında perde kalmadı
El-Müheymin onları korudu

AÇIKLAMA

Kıyamet Günü Hakkın Görülmesi Meselesi

Allah bizi ve seni desteklesin, bilmelisin ki, bu bölümün başındaki veya kitabın herhangi bir bölümünün başındaki her kaside, kitapta nesir olarak yazılmış şeylerin özet olarak yeniden ifade edilmesi için yazılmamıştır. Aksine bizzat şiir de, ilgili bölümün açıklanmasının bir parçasıdır. Dolayısıyla şiirden sonra gelen söz, bir tekrarlama değildir. Öyleyse konunun açıklanması için şiire bakılması gerektiği gibi nesir hakkındaki söze de bakılması gerekir. Çünkü şiirde konunun nesir tarzında söz edilirken dile getirilmeyen bir takım yönleri vardır. Bunlar, genellikle her bir meselenin müstakil olarak yer aldığı tikel konulardır. Şu var ki her iki mesele arasında bir bağ vardır ve bunlar birbirlerini talep ederler. Bu yönüyle onlar, insanın durumuna benzerler. İnsan, sahip olduğu algılama yeteneğiyle hayvan hakkında konuşabildiği gibi beslenme ve büyüme özelliğiyle de bitkiler hakkında konuşabilir. Öte yandan insan, saçları ve tırnakları gibi duyumsamayan kısımlarıyla donuklar hakkında konuşabilir. Öyleyse insan, gelişme özellikleriyle bitkilerle, duyumsamayışlarıyla da donuklarla ilgilidir. Binaenaleyh varlıkta kendisiyle başka bir şeyin arasında irtibatın bulunmadığı bir şey kesinlikle yoktur. Buna Rab ve merbub da dahildir. Çünkü yaratan yaratılmışı talep ederken Yaratan da yaratılmışı talep eder. Bu nedenle bilgindeki bilgi, bilinenin suretine göre gerçekleşmiş, bilinen bilginin suretinde ortaya çıkmıştır. Böyle değil ise ilgi nereden gerçekleşecekti? Öyleyse

(varlıklar arasında) her bakımdan birbirini itme kesinlikle mümkün değildir. Dolayısıyla varlıkta şeyler arasındaki zati irtibat nedeniyle meselelerin iç içe geçmiş olması kaçınılmazdır. Bu irtibat hakkında dikkatini çektiğim meseleyi anla, çünkü o büyük bir bilgiden haber vermektedir. Onu iyice anlamazsan, aldanış, senin ayağını yok olma uçurumuna düşürür. Çünkü âlemin kadimliğiyle âlemin hadisliği fikrini ileri sürenlerin görüşlerinin ne anlama geldiği buradan anlaşılır. Hâlbuki her iki grup da âlemin mümkün ve her bir parçasının sonradan var olduğunda görüş birliği içindedir. Her iki gruba göre de âlem, özü gereği varlığı zorunlu olanın mertebesine sahip değildir. Âlem bazı kimselere göre başkası nedeniyle varlığı zorunlu olandır. Bu başkası ise bir kısmına göre, var eden zattır, bir kısmına göre ise âlemin varlığını belirleyen ezeli bilgidir.

İşaret ettiğimiz irtibat geçerli olmasaydı, âlemin bir asıl olması mümkün olmazdı ki, o öyledir. Öyleyse irtibat da gerçekleşmiştir. Birbirini itme (irtibatsızlık) ve bunun olmayışı ise başka bir yöndendir. Öyleyse her ilahi hakikatin âlemde başkasına ait olmayan bir hükmü vardır ki bunlar nispetlerdir. O halde âlemin bilginin hakikatine nispeti, kudretin hakikatine nispetinden farklıdır. Öyleyse bilginin kendisindeki hükmünde kendisiyle güç yetirilen arasında bir ilişki yoktur. Onun ilişkisi, kendisiyle bilinen arasındadır. Bir şeyin bilinen olması, o şeyin güç yetirilen olmasından başkadır. Bu üslupta meseleye bakarsan şöyle dersin: Allah ile kulları arasında herhangi bir ilişki yoktur. Başka bir gözle baktığında ise nispeti kabul etmiş olursun. Çünkü nispet ve ilişki, hepsinde mevcuttur. Artık gördüğün şeye göre ve içinde bulunduğu anda sana hakim hale göre hüküm ver! Hakikatler iki göz sahibi için belirginleşince, şeriatın söylememesini istediği şeyi söylemelidir ve aklıyla hüküm vermemelidir. Çünkü anlamları doğru olsa bile lafızların (Hakka) verilmesinin bir kısmı bize yasaklanmış iken bir kısmının ise anlamı bozuk olsa bile kayıtsız anlamda bize serbest bırakılmıştır. Buna örnek olarak mekan kabul etmeyen kimse adına mekan lafzını kullanmamızı verebiliriz. Başka bir örnek ise bilgi almayan bir kimse adına bilgi almış olduğu hükmünü vermektir. Öyleyse böyle bir lafı kullanmak meşru iken olumsuz yönü ise makuldür. Nitekim 'Hakka' çocuk nispeti de yasaklanmıştır ve Allah onu (bir imkânsızlığa bağlı bir şart bildiren) 'ise' edatının hükmü altına sokmuştur. Nitekim Allah, *'benim nezdimde söz*

değişmez"[345] ayetinde de sözün değişmesini imkânsız kılmış, onu 'ise' edatının hükmüne dahil etmiştir. 'İse' edatı altına ise ancak mümkün girebilir. Akıl ise Allah adına çocuğun olabileceğini akli olarak imkânsız sayar. Buna karşılık bütün insanların hidayeti bulabileceklerini de akli olarak mümkün görür. Öte yandan bilgide bir farklılık bulunduğunu bildiğinde, akli olarak bütün insanların hidayete ermesini de akli olarak imkânsız sayar. 'İse' edatı, Hakkın bir şeyi dileyip dilememede serbest olduğunu gösterir. Dilerse irade eder, dilemezse irade etmez. İlahi haberler bunu bildirmiş iken akıl bunu imkânsız sayar. Kuşkusuz ki Allah bize kendisini bilmeyi emretmiş, ayetleri akıl sahipleri için deliller yapmıştır. Fakat onlar, özel anlamda kendisine delil değildir. Öyleyse şuna bakmak gerekir: Allah bize kendisini bilmeyi emrederken Şâri'nin yolunu mu tutacağız ve taklit yoluyla verdiği haberle mi sınırlı kalacağız? Yoksa teorik araştırma yolunu mu takip edeceğiz? Böyle olursa Allah, akılla bilinen bir şey haline gelir. Bu durumda aklın delaletinden bize göre Allah'ın ilah olmasını sabit kılan şeyi alırız. Şeriatın delilinden ise bu ilaha nispet ettiğimiz isim ve hükümleri alırız. Böylelikle kendisini bilmede şeriata ve akla göre hareket edenler haline geliriz ki doğrusu budur. Çünkü şeriat, ancak akılla sabit olur. Böyle olmasaydı, herkes Hakka dair akılların mümkün veya imkânsız saydığı her şeyi söylerdi. Onlar, şeriata inanmakla birlikte bunu yapmışlar, kendilerine ihtiyaç olmayan hususlara teville dalmışlardır. Bunlardan müstağni kalsalardı, akıl bu konuda kendilerini sorumlu tutmaz ve şeriat da kendilerine niçin terk ettiklerini sormazdı. Aksine şeriat onlara yaptıkları şeyi soracaktır. Onlar, bu konuda bir tehlikededir. Sustuğu konuda konuşması zorunlu olmadıkça, susana karşı delil yoktur. Kuşkusuz ki bu söze bölümün başında zikrettiğimiz kasidede yer alan bütün meseleler girer. Çünkü onda zikredilen bütün meseleler, kendilerine istinat edeceği ilahi hakikatleri talep ederken bazı ilahi hakikatlerden de uzaklaşır.

Bu bağlamda bu menzilin içerdiği hususlardan birisi, iki keşif arasındaki perde tecellisi, iki perde arasında keşif tecellisidir. Bu menzilden başka bu tür bir tecelliyi içeren başka bir menzil yoktur. Çünkü herhangi bir açık kanıt olmaksızın tek başına mazhardaki tecelli, açık kanıtla birlikte vermediği bir şeyi verir. Mazharın dışındaki tek başına zati tecelli ise açık kanıt olmaksızın vermediği şeyi verir. Açık kanıtla gerçekleşen bu tecelli ise iki durumu sınırlamayı verir. Sınırlanmış her şey,

kendisini sınırlayan tarafından tanımlanmış ve hasredilmiş demektir. Mutlak özelliğindeki zati tecellinin sınırlanmış olması, bu yoldaki bilgiler içerisindeki en garip bilgilerden birisidir. Böyle bir durumda o, ayakta duran insanın ayakta dururken 'ayaktadır' denmesi gibidir. İşin gerçeği ise onun tasavvur edilemeyeceğidir. Kendisi zıtlardan münezzeh iken niteliklerinin onları kabul ettiği kimse münezzehtir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Öğlen vakti güneşi gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz.' Burada Hz. Peygamber gündüz vaktini kast etmişse, hiç kuşkusuz ki bütün zati tecellileri içerir. Bununla birlikte onlar, tecellinin hükmünde birbirinden farklıdır. Söz gelişi Allah'ın yoksulluktan müstağni olma özelliğiyle tecellisi ortaktan (münezzeh olan) birliğiyle tecellisinden farklıdır. Bu ikinci durum *'O'nun mülkünde bir ortağı yoktur'*[346] ayetinde belirtilir. Görmeyle ilgili zati tecelliler de, bu akli-zati tecelliler gibidir. Hz. Peygamber burada 'öğlen' derken gündüzdeki belirli bir vakti kast etmiş de olabilir. Anlam ve lafız bakımından daha açık ve kesin olan bu olduğu gibi bu sözün bu anlamda yorumlanması daha yerindedir. Çünkü gündüzün bütünü zati tecellidir. Çünkü güneş onda kendi zatıyla zuhur edendir. Çünkü gündüz güneşin nedenlisi olsa ve ışınların ilk doğum anından batım anına kadarki sürede güneş ile ortaya çıksa bile, güneşi gözlere gösteren de gündüzdür. Onun her bir dakikada bir tecellisi ve hükmü vardır. Onu bilen bilir, bilmeyen bilmez. Herkesin buradan bildiği şey, zamanı uzayan şeydir. Böylelikle güneşin doğumu ile ışınlarının yayılmasındaki hükmü ile aydınlatmasındaki, kendi ışığındaki hükmünü, ışığının kaybolmasındaki hükmünü -ki bu onun ilk batışıdır- ikindi vaktindeki hükmünü, ışığını kendisine çekmesindeki hükmünü, gündüzün başında ve ortasında karşısında bulunan cisim üzerindeki otoritesinin eksilmesi halindeki hükmünü, batması esnasındaki hükmünü birbirinden ayırt ederler. Her bir tecelli, zati olsa bile, başka bir tecellide olmayan bir hükme sahiptir. İki ucun dışındakilere gelirsek, iki zati tecelli arasındaki zati tecellidir. İki uçta ise böyle değildir. Öyleyse buradaki tecelli, perde olan bir tecellinin ardından gerçekleşen zati tecellidir. Diğer uç ise perde tecellisinin kendisini takip ettiği zati tecellidir. Öyleyse o, zati ve perde tecellisinin arasında gerçekleşen zati tecellidir.

Seni yola sevk ettik. Bu anlarda güneşin hükümlerinin başkalaşmasını ve bu anların içinde belli bir vakitte gerçekleşen benzetmenin du-

rumunu anla! Bu vakit, gören ile görülen arasında bulutun bulunmadığı ayıklık hali olan öğlen vaktidir. Sen de diğer vakitlerde zati tecellinin eserlerini al.

AÇIKLAMA

Âlemin Kadimliği Meselesi

Bilmelisin ki, yeryüzü üzerine yayılan güneş ışığı -ki o havaya yayılan güneş ışığındandır-, kendisini algılayan gözün ışığı olmadıkça, herhangi bir gerçekliğe sahip değildir. İki göz, yani güneş gözü ile kendisini idrak edenin gözü bir araya geldiğinde ise görülenler aydınlanır ve şöyle denilir: Kuşkusuz ki güneş onların üzerine yayılmıştır. Bu nedenle de engel olan bulutun varlığıyla bu aydınlanma ortadan kalkar. Çünkü bu durumda göz, bulutun varlığıyla diğer gözden ayrılmıştır. Bu son derece kapalı bir meseledir. Çünkü ben şöyle diyorum: Güneş göğün ortasında bulunduğu halde, yeryüzünde kendisini görecek herhangi bir canlının gözü olmasaydı, kesinlikle yeryüzüne yayılacak bir ışığı olmazdı. Çünkü her yaratılmışın ışığı, kendisiyle sınırlıdır ve onunla bir başkası aydınlanamaz. Öyleyse bizim gözlerimizin varlığı ile güneşin varlığı, birlikte yayılan ışığı ortaya çıkartır. Bakınız! Renkler tek bir cisimde renkten renge girerler ve söz gelişi kırmızı veya yeşil olurlar. Cisme doğrudan veya meyilli bakışına göre, sana farklı duyuyla algılanan renklerde görünür. Bunları gözünle algılarsın fakat onların ne güneşte ne de bakılan cisimde bir hakikati yoktur. Bu durumu da inkâr edemezsin. Özellikle de bakılan cisim güneşte ise bu durumda hakikati olmayan aksine nispeti olan bir şeyi idrak etmiş olursun. İşte yeryüzüne yayılan ışık da böyledir. Başka bir örnek ise peyderpey bulunduğu cisimlerin rengine giren bukalemundur. Bukalemun, süratle suret kabul eden bir şey olmadığı gibi cilalı bir cisim de değildir. Onun renk değişimi ise duyuyla algılanan bir şeydir. Bununla birlikte bu renklerin kendisine baktığın o cisimde ya da kendiliklerinde bir varlığının bulunmadığını da bilirsin. Aynı şekilde âlem de Allah'ı yokluğu halinde idrak eder. Öyleyse âlem, kendisi yok iken, Allah'ı idrak eder. Allah ise ilahi iktidar kendisine nü-

fuz etsin diye âlemi var eder. Öyleyse dış varlık feyzi, yoklukları halinde Allah tarafından görülenler üzerine düşer. Yokluğu halinde âlemin Hak tarafından görülmesini dikkate alan olabilir. Bu, gerçek bir görmedir ve bundan kuşku duyulmaz. 'Âlem' diye isimlendirilen şey budur. Hak ise daha önce görmez iken, daha sonra görmek özelliğiyle nitelenmez. Aksine Hak sürekli olarak âlemi görür. Öyleyse âlemin kadimliğini ileri sürenler, buradan dile getirmiştir. Âlemin kendisindeki ve kendisi nedeniyle olan varlığına bakıp da Hakkın kendisini görmesi esnasında bu halin âlem için olmadığını gören kimse ise âlemin hadisliğini dile getirir. Buradan şunu öğrenirsin: Eşyayı görmenin illeti, Eşarilerin zannettiği gibi, onların var olması değildir. Hakkın buradaki 'yüzü', görülmeleri için görülenin istidadıdır. Görülen şeyin mevcut veya madum olması birdir. Çünkü görme kendisine ilişir.

Eşarilerin dışında, Mutezile ise gözle görmek için bir takım ilave şartlar ileri sürmüştür. Bunlar, varlığa tabi ve buna ilave şartlardır. Bu nedenle onlar görmeyi bilhassa bilgiye çevirmişlerdir. İki perde tecellisi arasındaki zat tecellisine gelirsek, söz konusu zati tecellide gören için perde suretlerinden bir durumun ortaya çıkması zorunludur. Böylelikle bu tecelli o şey için bir ayna haline gelir. Bu ayna iki suretin karşısındadır. Böylelikle zat aynasında zati tecelli nuruyla iki perdeyi görür. Nitekim el-Gani ve el-Hamid Hakkı kendisinden tenzih ederken yoksulluğu görürsün. İş böyle olmazsa, aklen sana görünmeyen bir şeyden kendisini nasıl tenzih edersin ki? Tecelli esnasında zatta perdenin sureti de böyledir. Bundan daha açığı ise mümkün değildir. Öyleyse ârif bu iki perdenin suretini idrak eder veya perdenin sureti ile bu diğer zati tecellinin o ikisinin arasında bulunduğu zati tecelliyi aralarında gerçekleşen perde tecelligahında idrak ederse, zikri ve ameli bu iki suretin o tecelligahta verdiği duruma göre olmalıdır. O'nun hangi tecelli olursa olsun tecellide idrak edilemeyişinin illeti, iki surettir. Bu iki suret zorunludur. Çünkü bir'in mutlak birliğinde görülmesi mümkün değildir.

İnsan adına mutlak birlik geçerli değildir ve o varlıkta ikinci mertebededir. Bu nedenle insan çifttir. Bu nedenle de tecellide ancak iki sureti müşahede edebilir. İnsan ise bu ikisinin arasında tecelligahtır. Öyleyse gören insan, her nerede görürse görsün, Haktan ancak kendisini görebilir. Öyleyse bu tecelli sana kendini ve Hakkın kendisini tanıtır. Tecelli iki suret arasında gerçekleşirse, iki suret amel olur. Dünyada ise

amel meşru yükümlülük amelidir. Ahirette ise bu durumda cinsel ilişki, giyim, yiyecek, içecek ve sohbet gibi nimet ameli olabilir. Bütün bu ve benzerleri, perdeye göre gerçekleşen şeylerdir. Bu nedenle insanlar ahirette tecelliden döndüklerinde, bu suret ile dönerler ve o surete göre mülklerini görürler. Nimet o surete göre gerçekleşir. Buradan nimetin eşyayla ilgili olduğu düşüncesinin yanlışlığı ortaya çıkar. Çünkü nimet, eşyanın varlığıyla ilgilidir veya bu perde suretleri içinde onları idrakle ilgilidir. İnsan onları zati tecelligahta idrak eder. Tecelli iki zati tecelli arasındaki bir perde tecellisi olabilir, bu durum, kuşluk ile öğlen arasında ayın gözükmesini veya iki gündüz arasındaki gecenin tecellisine benzer. Bu durumda bu perde tecelligahındaki tecelli, -amel değil- bilgi olur. Fakat (bu bilgi) tenzih bilgisindendir. Böylelikle nefs kendisinden tat alır ve manevi nimet olarak kendisinden nimetlenir. Bu, nefsin kendisine uygun cennetidir. Anla!

Zati tecelli perde tecellisi ile zati tecelli arasında bulunursa, iki suret de amel değil bilgi sureti olur. Öyleyse zatideki zati tecelli sadece tenzih bilgisinin suretidir. Perde tecellisinin sureti ise teşbih suretinin tecellisidir. Bu, kulun ilahi isimlerle ahlaklanması ve rabbani niteliklerle kendi mülkünde gözükmesidir. Bu makamda yaratılmış yaratıcı haline gelir ve bütün ilahi isimlerin hükümleriyle gözükür. Burası, mülkünde Yaratana vekillik ve halifelik makamı olduğu kadar himmet, temas ve söz vasıtasıyla var olanlara etki böyle gerçekleşir. Himmete gelirsek, insan bir şeyi irade eder, irade edilen şey, herhangi bir eksiklik veya fazlalık olmaksızın önünde temessül eder. Söze gelirsek, bir şeyi irade ettiğinde ona 'ol' der. Ya da amel ise o şeye temas eder. Buna örnek olarak, İsa'nın kuşu yaratırken çamura temasını ve onu kuş olarak şekillendirmesini verebiliriz. Bu durum *'İki elimle yarattığım şeyi'*[347] ayetinde belirtilir. Öyleyse, akleden ve anlayan kimse, insanın her ilahi mertebede bir nasibi bulunduğu bilir ve anlar. Perde tecellisi, zat tecellisi ile perde tecellisi arasında olabilir. Bu durumda perde tecellisi, âlemin Hak ile irtibatının bilinmesi demektir. Bu durum, âlemin kendisine delil olması, onun nedenlisi ve sureti üzerinde bulunması ve kendisiyle benzerlik ilişkisi yönündendir. Zati tecellinin sureti ise ferahlamak, şaşırmak, gülmek, el, ayak, göz, iki el, avuç, sağ el, yaratılmışa ve kendi üzerine yemin etmek gibi Hakkın yaratıkların niteliklerinde tecellisini bilmektir. Bunun yanı sıra Hakkın ışık ve karanlık perdeleriyle nitelenmeyi kabul etmesi, bu

karanlık ve nurani perdelerin ardında ise yakıcı tecellilere sahip olması, buradan öğrenilir. Tecelli makamları dört ile sınırlanmıştır ki, bunlardan başka bir asıl yoktur.

Hakikat ilahi tecellilerin âlemde bu dört ile sınırlı olduklarının bilgisini verdiğine göre, bütün varlıklar, kendisine döndükleri asıl itibarıyla dörtlü olmuştur. Öyleyse her varlığın bilgisinde tenzih bilgisi, teşbih bilgisi bulunmalıdır. Amelinde ise ya yapım (sinai) ameli veya ruhanifikri amel bulunmalıdır. Bu dört kısmın dışında kalması mümkün değildir. Aynı şekilde doğa da özü gereği bu tecellilerin hükmü nedeniyle (dört şeyi) vermiştir. Çünkü varlıklar bu tecellilerin suretine göre ortaya çıkmışlardır. Böylelikle sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık meydana gelmiştir. Bunlar, her bir cisimde kemaliyle bulunurlar. Bununla birlikte, bazı cisimlerde eşit güçte bulunabilirler ki bu, söz konusu cismin bekasının nedenidir. Bazen bir cisimde eşit güçte bulunmazlar. Bu durumda hastalıklar o cisme eşlik eder ve unsurların birbirlerine baskın gelmesine göre sürekli hastalıklarla yüz yüze gelir. Bu durum aşırıya giderse ölüm gerçekleşir ki ifrat hali de kendilerindendir. Çünkü onlardan (birisinin veya bir kaçının) ifrat derecesine varması da, insanın veya canlının kendisini yediği bir yemek gibi kendilerinden kaynaklanır. Buna göre söz konusu yemekte baskın olan şey, cisimde kendisine uygun olan şeyin derecesini artırır. Buna göre yenilen şey sıcak ise cisimdeki sıcaklığı artırırken, soğuk ise soğukluğu artırır. Diğer unsurlar için de aynı şey geçerlidir.

Sonra, bu dört şeyin karışımından dört şey meydana gelmiştir ve bunlar dört yön kabul etmiştir. Çünkü bu dört tecellinin hakikatleri ancak bu dört şeyden sayıca kendi ölçülerince bir şeyin meydana gelmesini gerektirmiştir. Bu nedenle bütün yönlerden birbirini itme meydana gelirken aynı zamanda bu bölümün başında ilahiyat konularında zikrettiğimiz üzere karşılıklı ilişki de meydana gelmiştir. Bu ilahi hakikat, âlemin de ancak bu şekilde olmasına hükmetmiştir. Çünkü bilinen bilginin suretine göredir ve Hakkın bilgisi ide O'nun zatıdır. Anla!

Buna göre karşılıklı itme, sıcaklık ile soğukluk ve yaşlık ile kuruluk arasındaki ilişkidir. Bu nedenle sıcaklık, soğukluk ve yaşlık, kuruluk aynı hükümde kesinlikle bir araya gelmez. Bu nedenle Allah teala unsurları bu doğaların birleşiminden dört olarak yarattı. Böylelikle ateş, sıcak-

lık ve kuruluktan meydana gelmiştir. Sonra, onun ardından geleni her bakımdan kendisini iten bir şey yapmamıştır. Aksine bir yönden kendisiyle ilgiliyken bir yönden ayrı olduğu bir şeyi ondan sonra getirmiştir. Böylelikle hava, içerdiği yaşlık nedeniyle kendisini itse bile, içerdiği sıcaklık ile ateşe komşu olmuştur. Çünkü iki ucu bir araya getirdiği için, ortadakinin bir hükmü ve etkisi vardır. Böylelikle o iki şeyin birbirini itmesinin (önüne geçerek) kendilerine hakim olmuştur. Bu bağlamda hava, sıcak ve yaştır. Sıcaklığı nedeniyle, kendisiyle ilişkili olduğu ateşe dönüşür ve vasıta hakim olur. Yaşlığı nedeniyle ise kendisine uygun olduğu suya dönüşür. Sonra hava, alt tarafından suya komşu olur. Böylelikle hava sıcaklığı nedeniyle ateşe komşu olmayı kabul ederken yaşlığı nedeniyle de suya komşuluğu kabul eder. Bununla birlikte su, soğukluğu nedeniyle kendisine zıt iken hava da sıcaklığı nedeniyle suyu iter. Aynı şekilde, her ikisinin de komşuluğunu sağlayan soğukluk nedeniyle, toprak ile su arasında da bir komşuluk vardır. Öyleyse bunlardan ortaya çıkan şey, bu asıl nedeniyle dört tane olmuştur. Aynı şey, türeyen havan cismi için geçerlidir. Ateşin ondaki etkisi safra iken havanın etkisi kan, suyun etkisi balgam ve toprağın ondaki etkisi ise karadır. Böylelikle cisim, dört doğa üzerinde meydana gelmiştir. Aynı şey, dört güç için geçerlidir: Bunlar, çekme, itme, hazmetme ve tutma güçleridir.

Mutluluk ve bedbahtlık da dört şeye bitişir. Sağ, sol, arka ve ön. Yukarı yönde ise cisim doğası gereği yürüyemezken aşağı yönde ise ruh doğası gereği yürüyemez. İnsan ve hayvan, bu ikisinden bileşiktir. Öyleyse insanın mutluluk ve bedbahtlığı, ruhunda ve bedeninde doğasının kabul ettiği şeydedir ki bunlar da dört yöndür. İnsan bu yönlerle yükümlüdür ve İblis de kendisine bu yönlerden gelir. Nitekim İblis şöyle demiştir: *'Sonra onlara sağlarından sollarından, önlerinden ve arkalarından geleceğim.'*[348] Zikrettiğimiz nedenle 'üstlerinden' veya 'altlarından' dememiştir. Öyleyse İblis insana ancak mutluluğuna ve bedbahtlığına etki edebileceği yönlerden gelir. İnsanın İblis'in sözünü duyup da kabul etmesi onun mutluluğuna etki ederken sözünü dinlemeyip kendisini davet ettiği şeye icabet etmeyişi de bedbahtlığını etkiler. Eşyanın mertebelerini düzenleyen Alim ve Hakim münezzehtir! Ulvi-cismani âlemin fiili de böyledir. Böylelikle Allah, (aşağı) âlemdeki hükümlerin kendisinden meydana geldiği burçları dört (doğalı) yapmıştır: Ateş, toprak, su ve hava. Soru edatlarını da dört tane yapmıştır. Bunlar; mı-

dır, nedir, niçin ve nasıl sorularıdır. Âlemde etkin olan isimler de dört tanedir. Bunlar; alim, mürid, kadir ve kail isimleridir. Öyleyse Hakkın bir şeyi bilmesi, bir şeyin belli bir vakitte belli bir durumda olmasını bilmesidir. Bu bilgi, o hali belirlemek üzere iradeyi harekete geçirtir. Kail ismi ise o varlığı var etmek üzere kudreti harekete geçirtir. Öyleyse Allah, bilmiş, irade etmiş, söylemiş ve yapmıştır. Böylelikle varlıklar, bu dört şeyden ortaya çıkmıştır. Öyleyse sıcaklık bilgiye, kuruluk iradeye, soğukluk söze, yaşlık ise kudrete aittir. Buna göre sıcaklık ısıtırken kuruluk sertleştirir, yaşlık ise yumuşatır ve soğukluk ise donuklaştırır. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Ne kuru ne yaş...*'[349] Burada, iki etkini değil, iki edilgini zikretmiştir. Çünkü iki edilgin, kendilerinden meydana geldikleri şeye delalet ederler. Bunlar ise kuruluğun kendisinden meydana geldiği sıcaklık ile yaşlığın kendisinden meydana geldiği soğukluktur. Zikrettiğimiz şekilde sınırlanmış bu tecellilerin (âlemde) ortaya çıkarttıkları durumlara bakınız!

Aynı şekilde âlemde (bulunanlar da), ya mutlak anlamda mutlu veya mutlak anlamda bedbaht veya mutluluğa intikal etmesi mümkün bedbaht ve bedbahtlığa intikal etmesi mümkün mutlu olmak üzere (dört kısımdır). Böylelikle bu haller dört ile sınırlı olmuştur. Bu kapsamdan başka bir dörtlü ise; Evvel, Ahir, Zâhir ve Bâtın isimleridir. Bir beşincisi yoktur. Bunlar âlem karşısında Hakkın nitelikleridir. Sayıların mertebeleri de beşincisi olmamak üzere dörttür. Bunlar, birler, onlar, yüzler ve binlerdir. Sonra bileşiklik meydana gelir. Sayıların bileşimi ise rükünleri meydana getirmek üzere, doğaların bileşiminin bir benzeridir.

Kardeşim! Bilmelisin ki, bu menzilin kalan kısmını tamamladığım gece, menzilin bereketinden Hz. Peygamber'i rüyada gördüm. Sırt üstü uzanmış ve şöyle diyordu: 'Mestlere mesh etmek ve eldiven giymeye varıncaya kadar, kulun her şeyde Allah'ın büyüklüğünü görmesi gerekir.' Baktığımda, ayaklarında iki yeni siyah terlik, ellerinde eldiven vardı. Bu menzilde Allah'ın büyüklüğünün hak ettiği bilgileri yazmam nedeniyle bana işaret ediyor gibiydi. Sonra şöyle dedi: 'Dolunay doğmaya devam ettiği sürece, nefisler bostanlarda uyuyabilir ve çarşılarda güven içindedir. Karanlık olup da dolunay çıkmayınca, hırsızlardan korkulur. Bu durumda kişinin hırsızlardan sakınmak amacıyla şehre girmesi yaraşır.' Hz. Peygamber'in söylediğinden, Hakkı müşahede halinin nefislere hakim olmasını, nefislerin kendisini hakka'l-yakin olarak bilmesini ve

bu sayede Allah'ı bilmenin bostanlarına girmelerini ve farklı tarz ve çok sayıdaki bilim dallarıyla Allah'ı bilmek üzerinde konuşmalarını kast ettiğini anladım. Hz. Peygamber, Hakkı dolunaya benzetmiş, bostanlardaki türlü meyveleri ise ilahi mertebenin içerdiği ilahi isimler ve celal-büyüklük nitelikleri hakkındaki bilgilere benzetmiştir. Rüyada 'dolunay battığında' ifadesinden ise Hakkı eşyada müşahedeyi, O'nun karşısında huzur sahibi ve halis niyetli olmayı kast eder. 'Bilgisizlik, Allah'tan habersizlik karanlıkları hakimdir ve hırsızlardan korkulur.' Hırsızlar derken, teorik akılcılara ve suri keşf sahiplerine ilişen saptırıcı kuşkuları kast etmektedir. Bundan ise Hakkın mertebesinin hak ettiği hususlarda fazla konuşmanın gerçekleşmesi hakkında duyduğu korku nedeniyle söz etmiştir. 'Şehre girmelidir.' Burada ise şeriatın zâhirine bağlanarak ve cemaate uyarak bu tehlikeden korunmasını kast eder. Cemaat, şehir halkıdır, çünkü Allah'ın eli cemaatle birliktedir.

Hz. Peygamber'in, içindeki büyük mutluluk ve bu menzilin içermiş olduğu mârifet nedeniyle, bütün organlarıyla büyük bir sıkıntı hissettiğini gördüm. O ikisi, dolunayda ve geceleyin doğmaktaydı. Bu geceden gündüz meydana gelmiştir. Dolunayın göğün bağrında ışıldadığını görüyordum. Birisi şöyle diyor: 'Allah'tan kendisine gelen ve müşahede ettiği şey nedeniyle, Hz. Peygamber (daha önce) büyük sıkıntı içinde görülmemiştir.' Uyandım ve hemen o menzil bölümünde bu rüyayı yazdım. Bana gösterdiği şeyler nedeniyle sevindim ve Allah'a hamd ettim. Bu menzil, bir takım ilimler içermektedir. Nitekim her bir menzil pek çok cilde sığacak mârifetleri içerir. O gece arkadaşlarıma dedim ki: 'Bu menzilin içerdiği bilgilerden bir meseleyi zikredeceğim.' Bir arkadaşım bana soru sordu, şöyle dedi: Hal böyle ise, o zaman o menzilin içerdiği ana konuları söyleyerek ne kadar bilgi içerdiğini bize bildir. Böylece biz de, sözü uzatmadan, ayrıntıya dalmadan onları öğreniriz.' Ben de şöyle dedim: 'Allah izin verirse, bu kitapta daha sonra gelecek menzillerde bunu yaparım.' O gece benim için mübarek bir geceydi.

Bilmelisin ki, bu menzil, yıldızlardaki tecelli bilgisini içerir. Sayılarının çokluğuna rağmen, aynı anda her birine tecelli gerçekleşir ve bir görmeyle hepsi görülür. Bunun yanı sıra tecellilerin birbirine girmesi, tabi-metbu tecellinin bilinmesi bu menzille ilgilidir. Acaba tabi adına metbuya (uyulan) tecelli edenin bilgisi gerçekleşir mi, gerçekleşmez mi? Çünkü metbu Allah'a davet etsin diye gelmiştir, yoksa kendisine çağır-

mak üzere gelmemiştir. Bu bağlamda şöyle der: *'Bizim ile sizin aranızda ortak olan bir kelimeye geliniz: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah'ı bırakıp da birbirimizi rab edinmeyelim.'*[350] Başka bir ayette ise şöyle buyrulur: *'Ben ve bana uyanlar basiret üzere Allah'a davet etmekteyiz.'*[351] Burada (Hz. Peygamber), Allah'a davette uyan için de bir pay ayırmıştır. İnsan, bazı bilgilerde insan olması yönünden bağımsızdır ve peygambere veya bir rehbere muhtaç değildir. Bu tarz bilgilere örnek olarak, Allah'ın birliğini bilmeyi ve O'na gerekli zorunlu nitelikleri bilmeyi verebiliriz. Aynı şey, halvetlerinde ve güzel ahlakla nefsini temizlemeyle gerçekleşen keşif esnasında ilahi feyiz için geçerlidir. Böyle biri adına gerçekleşen tecelli, uyduğu kimse için gerçekleşen tecellinin aynıdır. Çünkü o, gerçekte uyan değildir, basiret sahibidir. Bu insan, ya akıl delili veya gerçek keşif delili nedeniyle, (bilgide) uyulanla birdir. Bu makam sahibi olmayan kimselerin Allah hakkındaki bilgileri ise, uyulandan 'iman' yoluyla ve onun izinde giderek alınmıştır. Böyle bir bilgi ancak peygamberin yolunu 'takip etmekle' gerçekleşecek ilimdir ve -bilgi olması yönüyle bilgi değil- Allah'a yaklaştırıcı olan bilgidir. Aynı şey, Allah'a yaklaşmayı sağlayan beden ve kalp amelleri için geçerlidir ve bunlar da peygambere uyarak elde edilir. Bu bilgi sahibi adına bu makamda tecelli gerçekleştiğinde, bu tecellinin (verdiği bilgide) uyan insan, uyulana katılmaz. Binaenaleyh bu tecelli uyulan adına güneş kaynaklı iken uyan adına (ışığını güneşten alan) ay ve yıldız kaynaklı tecellidir. Bunu bilmelisin!

Bu menzilin içerdiği konulardan birisi de, er-Rab isminden başka (bir isimde) ve kendilerine tamlama yapılan er-Rab isminde -yoksa ismin genel kullanımında değil- Hakkın bedbahtlara tecelli etmesidir. Bununla birlikte Hak, perdeyi ancak o gün özel bir şekilde yaratmıştır. Öyleyse bedbahtlar, kendilerine izafe edilen özel bir ismin zamanında perde içindedirler. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Hayır, onlar rablerinden o gün...'*[352] -burada Rabbi kendilerine izafe etmiştir- *'perdelidirler.'*[353] Böylelikle perdeliliği belirli bir zamana ait yapmıştır, anla!

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, her tecellinin nimete yol açmayacağıdır. Tecelliyle nimetlenmek, seven ve özleyenler için gerçekleşir. Onlar sevginin şartlarını yerine getirenlerdir. Bu menzil, Böylelikle görülen (şehadette olan), gayb haline geldiği gibi gayb olan şey de görülür hale gelir. Bu nedenle bazı ârifler, ahiret yaratılışında cisimlerin

ruhlarda bâtın kalacağını ileri sürmüşlerdir. Bu anlayışa göre ruhlar da, dünya hayatında olduğunun tam aksine, bedenler için görünen mekanlar gibi olacaktır. Böylelikle ahirette zuhur eden ruh olur, hüküm de bedene değil ruha aittir. Bu nedenle ahirettekiler, ruhun kendilerinde etkin olması ve bedenin ruhta gizlenmiş olması nedeniyle, diledikleri herhangi bir surete girme imkânı kazanırlar. Nitekim dünya hayatında da melekler ve ruhlar âlemi de diledikleri her surete girme imkânına sahiptirler. Yeniden yaratmanın bedenlerle olacağını inkâr eden keşif sahiplerinin menzillerinden (birisi), onların ahiret hayatında gerçekleşecek durumu keşiflerinde görmüş olmalarıdır. Onlar, diledikleri şekilde suretle girebilen bir takım ruhlar görmüş, bu ruhların içermiş olduğu cisimsellik kendilerine gizli kalmıştır. Nitekim bu dünya hayatında da bedenlerin içermiş olduğu beşeri ruhanilik bazı kimselerce görülmez. Bedenler onlar için kabirlerdir. Ahirette ise bunun tersi olarak ruhlar bedenlerin kabirleri gibi olacaktır. Bu nedenle (bazı keşif sahipleri) bedenlerin yaratılacağını inkâr etmiştir. Biz ve arkadaşlarımızın dünya hayatı ve ahiret hakkında elde ettiği tam keşif ise şöyledir: Biz burada ruhlara doğal bedenlerin hakim olduğunu gördük. Bu nedenle cisimlerin görünen kısımlarında ancak eserleri görülebilir. Uyku ve ölüm olmasaydı, keşif sahibinden başkaları, zâhirde görülene ilave bir şeyin bulunduğunu bilemeyecekti. Ölüm, durağanlık, cismin sahip olduğu eserlerden yoksun kalmasına rağmen, bazı kimseler, bu görüşe varmıştır ki, bunlar Haşîşiyye'dir. Onlar bu bedenlerin ardında herhangi bir şeyin bulunduğunu görememiştir. Âlemde ölüm denen bir şey olmasaydı, bu insanların durumu ne olabilirdi?

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, ulvi âlemin bilinmesi, kendi terkibinde suretinin tertibinin bilinmesidir. Ulvi âlem (yukarı âlem), görüşlerine delilin verisinden hareketle varmış olsalar bile, gök bilimcilerin söylediğinden farklıdır. Gerçi Allah'ın yukarı âlemi onların söylediği şekilde düzenlemesi de mümkündür, fakat öyle yapmamıştır. Bununla birlikte bu tertip, gök bilimcilerinin vardığı tertibi vermiştir. Bu menzil, Allah'ın aşağı âleme yerleştirdiği şeylerin tertibinin bilgisini içerir. Yükümlülerin bilinmesini, nereden yükümlü olduklarını ve onları harekete geçiren şeyin ne olduğunun bilgisini de bu menzil verir. Aynı zamanda yakınlıkların bilgisini de içerir. Allah'a karşı büyüklenen zorbaların (boyunlarının) bükülmesinin bilgisini, Allah'ı bilmede hayvanın

insana katılmasını, akıbetlerin bilinmesini ve her âlemin sonda neye vardığının bilgisini de içerir. Meselelerin başlıklarını zikretmiş olduk. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Musevî Mertebeden, Mekkeli Muhammedî Menzilin Bilinmesi

Allah'ın haremi, her nebinin kalbi
Ve de her velinin kalbi

Kendi aralarında ona varis oldular
İlimlerde ve yüce makamda

Şeriata bir bilgi nispet edersen sen
İlmi rivayetlerin harflerinde aramalısın

Denizlerin de nurdan bilgileri var
Yüce ve değerli kesin bilgiler

Tertemiz nebi ve tertemiz bir peygamber
Zengin ve yoksul

Yücede düzenlenmiş nimet
Kuyuda taksim edilmiş azap

Bilmelisin ki, bu menzil, Allah katında genel olarak âlemin mertebesinin bilgisini içerir. Acaba yokluğun kendisinden dolayı saygı gösterilmesi gereken Allah katında bir mertebesi var mıdır, yok mudur? Bedbaht ve kızılmış olanlardan yaratılmış kimselerin Allah katında saygın bir mertebesi var mıdır, yok mudur? İlahi tazimin kendisiyle mutlu olunacak şekilde saygı gösterende etkisi var mıdır yok mudur? Allah'ın âlemi taziminin sebebi nedir? Yaratılmış âlemin kendisiyle bilindiği bir

yücelik niteliği var mıdır yok mudur? 'Allah sadece kendisine yemin etmiştir, fakat onu bazen gizlemiş ve bir yerde ise açıkça zikretmiştir ki, zikretmediği kısımda da kendisini gizlemiş olduğu öğrenilsin' diyenlere göre, yaratılmışlara izafe edilen ilahi isimlerin mahiyeti nedir? Bu konuyla ilgili bütün bilgileri bu menzil içerir. Hepsini ayrıntılı olarak zikretmeye kalkarsak, söz uzar. Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, âlemde insanın yaratılışının bilinmesidir. Acaba hayvan bu yaratılışta insana ortak mıdır, yoksa bu yaratılış insana mı özgüdür ve bu tarz başka bir yaratılmışa tahsis edilmemiş midir? Hayvan bu yaratılışta insanla ortak ise o zaman niçin tek başına zikredilmiştir? Niçin insan lafzı Kur'an-ı Kerîm'de zikredilmiş ve zikredildiğinde ise ya kınanmak veya zayıflık veya eksiklik özelliğiyle nitelenmiştir? İnsan övülmek için zikredilmiş olsa, onu hemen kınanmışlık niteliği takip eder. Bu bağlamda kınanmaya örnek olarak, *'kuşkusuz insan hüsrandadır'*[354] ve *'insan rabbine karşı pek nankördür'*[355] ayetlerini verebiliriz. Eksiklik ve zayıflık ise *'biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık'*[356] ve *'biz insanı (yüz yüze geleceği) zorluklar içinde yarattık'*[357] ayetlerinde geçer. Övgünün ardından gelen kınama ise *'insanı en güzel surette yarattık'*[358] -ki övgüdür- *'sonra onu aşağıların aşağısına attık'*[359] ayetinde geçer. Bu ise kınamadır.

Bu menzil aynı zamanda nefislerin kendini beğenmesinin insana kazandırdığı iddia sahiplerinin sonunun bilgisini de içerir. Duyusal ve manevi nimetleri, isimlerle ahlaklanma, insana verilmiş olan güç ve onun bir etkisinin olduğu bu menzilden öğrenilir. İnsana bir güç verilmiş olması, Eşarilerin görüşüne aykırı iken fiilleri yükümlülere izafe hususunda Mutezile'nin görüşünü güçlendirir. Kendisinde yardımlaşmanın gerçekleştiği hususu içerir. Delilin bilinmesinin sonu ve nefsin arzusu nedeniyle onun terk edilmesi de bu menzille ilgilidir. Bütün bunlar, bu menzilin içermiş olduğu ana başlıklardır. Bunlar, büyük bir zorluk altına girmeden sayılamayacak kadar alt başlığa bölünür.

Bu bağlamda genel olarak âlemin Allah katındaki yerine gelirsek, bilmelisin ki: Allah âlemi kendisine duyduğu ihtiyaç nedeniyle yaratmadı. Allah âlemi bilinmesine delil olsun diye yarattı. Bu sayede varlık ve bilgi mertebesinden eksik olan şey tamamlanır. Öyleyse âlemin yaratılışından Allah, daha önce sahip olmadığı herhangi bir kemal özelliği kazanmamıştır. Aksine Allah mutlak anlamda kemal sahibidir. Ya da âlem kendiliğinde özü gereği talep edilmiş de değildir. Çünkü âleme

yaratılışı nedeniyle bir kemal özelliği ilişmemiştir. Aksine âlem, yaratılmış olsa da olmasa da, kayıtsız anlamda tam eksiklik sahibidir. Öyleyse maksat, zikrettiğimiz varlık mertebesinin ve bilgi mertebesinin âlemin varlığıyla kemale ermesidir. Bunun yanı sıra Allah âleme kendisi hakkındaki bilgiyi vermiştir. Bunu veren akli taksimdir. Çünkü âlemin tazim özelliğiyle nitelenmesi, Allah'ın bilinmesine delil olarak yerleştirilmesinden ve varlık ve bilgi mertebesinin onunla kemale ermesinden kaynaklanır. Delil, delili olduğu şeyin üstünlüğüne göre değer kazanır.

Bilgi ve varlık Hakkın kendileriyle nitelendiği iki durumdur. Bu nedenle onlar tam üstünlük sahibi olmuştur. Buna göre âlemin üstünlüğü, değerli birisine delil olmasından kaynaklanır. Birisi şöyle diyebilir: Maksat delaletten ibaret ise bu amaç âlemde yaratılmış bir cevher ile gerçekleşebilirdi? Şöyle deriz: Haklısın! Bunu söylerken kast ettiğimiz şey, Allah teala'nın (âlem ile arasında) nihayetsiz nispetler, hakikatler ve yönlerin bulunduğudur. Bununla birlikte bunların hepsi tek bir nispete dönebilir. Çünkü nispetler, varlıkla nitelenmez ve bu nedenle de bir nihayete ulaşmaz. Durum senin işaret ettiğin gibi olsaydı, varlık ve bilgiye ait kemal, bu tek yaratılmışın kendilerine delil olmasına göre gerçekleşirdi. Bu durumda ise Haktan bilinen şey, sadece bu tek nispete göre bilinmiş olurdu. Hâlbuki biz, nispetlerin sonsuz olduğunu belirttik. Öyleyse mümkünlerin yaratılması da, sonsuzdur. Başka bir ifadeyle yaratılış dünya ve ahirette süreklidir. O halde mârifet de dünya ve ahirette sürekli olarak meydana gelir. Bu nedenle de bilginin artışını istemek emredilmiştir. Bakınız! Allah peygambere varlıklar hakkında bilgisinin artmasını istemeyi mi emretmiştir? Hayır! Vallahi, Allah peygambere sadece âlemde var ettiği şeylere göre Allah hakkındaki bilgisinin artmasını istemeyi emretmiştir. Böylelikle âlemde yaratılan her yeni şey, zuhur eden herhangi bir ilahi nispetin bilgisini kazandırır. Bu nedenle Hz. Peygamber duasındaki şu ifadesiyle kalpleri uyararak şöyle buyurmuştur: 'Allah'ım! Kendini isimlendirdiğin veya yaratıklarından herhangi birisine bildirdiğin veya gaybının bilgisine ayırdığın isimlerle senden isterim.' İsimler ilahi nispetlerdir. Gaybın ise nihayeti yoktur. Öyleyse yaratma süreklidir. Yaratılmışlar içinden bilenin bilgisinin ise bütün hal ve zamanlarda sonlu olması ve her nefes sahip olmadığı yeni bir bilgiyi kabul eden olması gerekir. Bu bilgi Allah ile ilgili olabileceği gibi Allah'a delalet eden bir yaratıkla ilgili bir bilgi de olabilir. Anla!

Birisi şöyle iddia edebilir: Aklın taksimine göre cinsler sınırlıdır. Sayıları sonsuza varan yaratılmış her şey, bu akli taksime girer. Çünkü bu, Hakkın varlığının bile dahil olduğu bir taksimdir. Şöyle deriz: Bu taksim, akla ve onun gücüne göre doğrudur. Nitekim göz de görülenleri taksim etseydi, kendi gücünün verisine göre onları taksim ederdi. Kulak da duyulanları taksim etseydi aynı şekilde taksim ederdi. Fakat bu taksim, yaratılmışları sınırlamayı göstermez. Çünkü bu taksim, kendi gücünün verisine göre yapılmış bir taksimdir. Herhangi bir imkâna sahip olan her bir güç bir taksim yaptığında, kendi gücünün dışında kalan şeyler de o taksimin dışında kalır. Buna göre duyma gücü, duyulanları ve konuşma ve duymayla ilgili şeyleri taksim eder, o kadar! Kuşkusuz ki bütün görülenler, yenilenler, koklananlar ve dokunulan şeyler taksimin dışındadır. Akıl da kendi gücüyle taksimi yaptığında, bu taksim, aklın gücünün hakikatlerini ve ayrıntılarını bilme imkânına sahip olmadığı bir takım ilahi şeylerin bulunmadığını göstermez. Bunlar bir açıdan kalın taksimi içine girmiş olsa bile, pek çok açıdan taksimin dışında kalırlar. Allah teala'nın kulunda aklın gücünün sahip olmadığı imkâna sahip başka bir güç yaratması da mümkündür. Böyle bir güç (akla göre) imkânsızı zorunluya, (akla göre) zorunluyu imkânsıza veya mümkünü zorunluya ve imkânsıza çevirebilir. İlahi mertebenin genişliğinin yaratılışta ve tecellilerde tekrarın olamayacağını gerektirdiğini bilmeyen kimse, böyle bir söz söylemeyeceği gibi bu şekilde de bir itirazda bulunmaz. Şöyle denilirse: Yaratılmış olan şeyin aklın hükmü altında ve onun taksimine girmiş olması gerekir. Bu ise ya olumsuzlama veya olumlama taksimidir. Şöyle deriz: Haklısın! Biz bilinmeyen şeyler arasından bilinenlerin olumlama veya olumsuzlama kısımlarına girdiğini reddetmiyoruz. Fakat bu olumlama ve olumsuzlama kısımları altına giren şeyler, olumsuzlamanın verdiği bilgiyi verirler mi vermezler mi? Yoksa olumlamanın verdiği bilgiyi mi verirler? Ya da başka bir şey mi verirler? Çünkü Allah hakkındaki bilgide olumsuzlama, olumsuzlama, olması bakımından verdiğini verir, yoksa delaleti altında bulunan sonsuz sayıdaki şeylerin delalet etmesi bakımından bir bilgi vermez. Olumlama ise olumlama olması bakımından Allah hakkındaki bilgiden verdiğini verir, yoksa delaleti altında bulunan olumlanan şeyler bakımından bir bilgi vermez. Çünkü yaratma süreklidir. Bizdeki bilgi ise yaratmanın yenilenmesiyle sürekli yenilenir.

Bir özel delille öğrenilen bilinen, diğer bilinen değildir. Öyleyse o, âlem tarafından değil Allah tarafından bilinendir. Böylelikle bu bilginin mertebesi bu oluş âleminde var olmasıyla kemale erdiği gibi bu varlığa özgü varlığın mertebesi de dışta zuhur etmesiyle kemale ermiştir. Her bir varlığın vermiş olduğu zevki bilgiyi başka bir varlık veremez. İnsan tek bir elmayı yerken her ısırışından farklı bir tat bulur. Elmayı tamamladığında ise ancak son ısırışta bulduğu başka bir tat bulur. Elma aynı elmadır. Hâlbuki her yiyişinde tam olarak ifade edemese bile insan başka bir tat bulur. Zikrettiğimiz hususu tam olarak kavrayan kimse, gerçeğin akıl veya başka bütün mevcut güçlerin yeteneğinin ötesinde bulunduğunu da bilir. Bilgisi sonsuz sayıdaki bilinenlere ilişen Allah'ı tenzih ederim! O'ndan başka ilah yoktur. Aziz ve Hakim'dir. Allah teala şöyle buyurur: *'O'nun bilgisinden hiçbir şeyi bilemezler ancak O'nun dilediğini bilebilirler.'*[360] Bu ayette akla ve diğer güçlere Allah'ın ancak dilediği kadar bilgi vermiş olduğu belirtilmiştir. *'Onu bilgi bakımından ihata edemezler.'*[361] Bu nedenle şöyle demiştir: *'Yüzler (Allah için) boyun eğmiştir.'*[362] Bunu *'Onu bilgi bakımından ihata edemezler'*[363] ayetinden sonra söylemiştir. Başka bir ifadeyle onlar, bilgi bakımından kendisini kuşatamayacaklarını anladıklarında, boyun eğmişler, zelil olmuşlar ve hakkında bilgilerinin olmadığı hususta bilginin artışını Allah'tan istemişlerdir. Burada yüzler, varlıkların zatları ve var olanların hakikatleridir. Çünkü her şeyin yüzü onun zatı demektir. Allah'ın âlemde yarattığı her şey ise kemali üzere onu yaratmıştır ve bu kemal onun yüzüdür (vech). Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Her şeye yaratılışını (varlık ve özelliğini) verdi.'*[364] Kuşkusuz ki onu kemale erdirdi (demektir). *'Sonra ona hidayet etti.'*[365] Aynı zamanda yaratıklarına hidayeti -ki burada açıklama demektir- vermiştir. Böylelikle kullarına, akla ve şeriata göre en etkin tarzda gerçeği açıklamış; belirsiz, remizli ve kinayeli bırakmamıştır. *'O ancak (Allah'tan gelmiş) bir öğüt ve apaçık bir Kuran'dır.'*[366] Başka bir ayette ise *'İnsanlara kendilerine indirileni açıklaman (beyan) için...'*[367] denilir. Beyan olmasaydı, müteşabih ve muhkem açıklanmazdı. Bu sayede, müteşabihin Allah tarafından bilindiği, muhkemin ise tarafımızdan bilinen kısım olduğunu öğrendik. Müteşabih inmemiş olsaydı, onun müteşabih olduğunu bilirdik. Çünkü onda yaratılmışın niteliği olmaya benzeyen bir nitelik varken bir de yaratanın niteliği olmaya benzer bir yön vardır. Öyleyse müteşabihin anlamını ancak Alla bilebilir.

Müteşabih nazil olmasaydı, Allah'ın bilgisinde müteşabih olan bir şeyin bulunduğu bilinmeyecekti. Bu açıklamanın nihayetidir. Çünkü Allah bize bilinen bir şey olduğu gibi sadece Allah'ın bilebileceği bir şeyin olduğunu açıklamıştır. Bazen Allah bu şeyi yaratıklarından dilediği birisine dilediği şekilde bildirebilir.

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, önceki ve sonraki şeriatlarda geçen ilahi yeminlerin bilinmesidir. Allah yemin ettiğinde, acaba kendi üzerine mi yemin eder, yoksa yaratıkları üzerine mi yemin eder? Yoksa bazen kendi üzerine bazen de yaratıkları üzerine mi yemin eder? Buna örnek olarak şu ayetleri verebiliriz: *'Allah'a yemin olsun ki gönderdik...'*[368] Burada Allah ismi üzerine yemin edilmiştir. Başka bir ayette ise *'Rabbinin üzerine yemin olsun ki'*[369] veya *'göğün ve yerin rabbi üzerine yemin olsun ki'*[370] veya *'Zariyat üzerine yemin olsun ki'*[371], *'gönderilenler üzerine yemin olsun ki'*[372], *'yıldız üzerine yemin olsun ki'*[373], *'güneş üzerine yemin olsun ki'*[374] gibi yeminler geçer. Bunlar, zâhirde isimlerin yerine konulmuş olan yaratıklardır. Öyleyse burada gizlenmiş bir şey varsa, isimlerdir. İsim gözükse de gözükmese de, her durumda söz konusu yaratıkların Allah'a tamlama yapılmaları nedeniyle büyük bir değerleri vardır. Genel yemin, *'gördüklerinize ve görmediklerinize yemin ederim'*[375] ayetinde belirtilir. Böylelikle bu yemine bütün yaratıklar girdiği gibi yokluk ve yok olanlar da dahildir. Bu durum, *'görmediklerinize'*[376] ayetinde belirtilen kısımdır. Burada kast edilen şimdiki zamanda ve gelecek zamanda görmedikleridir. Gelecek zaman ise yoktur. Öyleyse eşyanın şeref ve yücelikle bir ilişkisi bulunduğu gibi yokluğun da bir ilişkisi vardır. Buna göre salt yokluğun üstünlüğüne gelirsek, onun değeri, sırf varlığa delil olmasıdır. Böylelikle delil olması bakımından yücelmiştir. Bu durum insanların dillerinde dolaşan bir ifadededir. Bu hususta bir mısra vardır, şöyle denilir:

Eşya zıtlarıyla ayrışır
Yokluk varlığı, varlık yokluğu ayırt eder

Sınırlı yokluğun üstünlüğüne gelirsek, sınırlı yokluk, varlığı kabul edebilecek bir niteliktedir. Varlık ise kendiliğinde değerlidir. Bu nedenle de Hakkın niteliklerinden birisidir. Kuşkusuz ki sınırlı yokluk, varlığı kabul etmesi özelliğiyle mutlak yokluktan üstün olmuştur. Öyleyse o,

Hakka iki şekilde delildir: Birincisi, yokluğu halindeki delaleti iken ikincisi, varlığı anındaki delaletidir. Salt yokluğun sınırlı yokluktan üstünlüğü ise tek yöndedir. Bu ise onun Allah'ı tazimi ve varlık kabul etmeyeceği hakkındaki delaletinin gücüdür. Böylelikle mutlak yokluk, varlık niteliğinde kendisine ortak olup Allah'a verilen bir ismin kendisine verilmesi hususunda ilahi mertebe hakkındaki kıskançlığı nedeniyle olduğu hal üzere kalır.

Gerçek böyle olunca, Hak var olanlar için tespih etme (yükümlülüğü) belirlemiştir ki, tenzih demektir. Tenzih, yaratıkların niteliklerinin kendisine ilişmesinden münezzeh olması demektir. Tenzih, yokluk niteliğidir. Böylelikle Hak, kendisini onunla niteleyerek mutlak yokluğu şereflendirmiş ve şöyle demiştir: *'İzzet sahibi Rabbin onların nitelemelerinden münezzehtir.'*[377] Bu ifade, Allah'ı yüceltmeyle ilgili niyeti nedeniyle, yokluğu şereflendirmek üzere söylenmiştir. Çünkü mutlak yokluk, Allah'ın hak ettiği şeyi sınırlı yokluktan daha iyi bilir. Çünkü yokluk halinde ezel niteliği ona aittir. Nitekim Hak da varlığında ezel niteliğinin sahibidir. Ezel, Hakkın başlangıcının olmayışı özelliğiyle nitelenmesidir. Başka bir ifadeyle o, özü gereği varlığın kendisinden olumsuzlanmasıyla yokluk niteliğidir. Öyleyse Allah'ı Allah'ın dışındaki şeyler içinde mutlak yokluktan daha iyi bilen yoktur.

Yokluk bu üstünlüğe sahip iken ve iddia ve ortaklık varlıklara ait iken, bu nedenle bize şöyle denilmiştir: *'Kuşkusuz ki sen daha önce bir şey değil iken seni yarattık.'*[378] Yani mevcut değil iken seni yarattık. Varlık halinde de karşımda itiraz etmeden ve kaderin akışına teslim olarak kalmalısın. Nitekim yokluk halinde böyle idin. Böylelikle insanın şerefi, varlığında yokluğuna dönmesi olmuştur. Yokluğun üstünlüğü zikrettiğimiz şekilde olmasaydı, Hak yaratılmış varlığın hükümde -yoksa gerçekte değil- bu hale dönmesine dikkatini çekmezdi. Dışta var iken hükümde bu özelliğe ise ancak nereden geldiğini ve kendisinden neyin istendiğini ve niçin yaratıldığını bilen kimse başarabilir. Kuşkusuz ki mutlak yokluğun üstünlüğü hakkında yeterli kadar açıklama yapılmış oldu. Bu, insanların habersiz kaldığı ve zikrettiklerinde de Allah'tan anlamadıkları bir meseledir.

'Var olanlar' ve 'yok olanlar' için üstünlüğün (kendileri bakımından değil) delalet bakımından olduğu belli olunca, onlara saygı göstermek

zorunlu olmuştur. Allah teala şöyle buyurur: *'Kim Allah'ın şiarlarını yüceltirse, bu kalplerin takvasındandır.'*[379] Şiarlar, alametler demektir. Başka bir ifadeyle onlar delillerdir. Öyleyse onları yücelten kimse, bütün hareketlerinde (takallubat) takva sahibidir. Çünkü kalpler, (hareket ve değişmek) anlamındaki taklib'den türetilmiştir. Allah teala bu davranışın nefislerin veya ruhlarm takvasından olduğunu söylememiş, *'kalplerin takvasındandır'*[380] demiştir. Çünkü insan hallerinde, her nefes, halden hale girer. Bunun nedeni, var olmayan şeylerin her nefes yaratılmasıdır. Halden hale girdiği her değişiminde Allah'tan korkmak ve çekinmek, Allah'ın insandan talep edebileceği işlerin zirvesidir. Bu hale ise yaratıklar içinden güçlü kamiller ulaşabilir. Çünkü bu değişmenin farkına varmak, çetin iştir. Bu nedenle Allah şöyle buyurdu: *'Allah'ın şiarlarını...'*[381] Yani onlar, gösterdikleri şeyin fark edilmesini sağlarlar ve bunlar ancak kendilerini fark edenin nezdinde şiarlar olabilirler. Onların farkına varmayanlar -ki yaratıkların büyük kısmı böyledir- kendilerine saygı gösteremez. Öyleyse bu şiarlara ancak bütün yönelim ve hareketlerinde Allah'a yönelmiş kimse saygı gösterebilir. Bu nedenle Allah bu şiarları niyetin yenilenmesi demek olan hac ibadeti hakkında zikretmiştir. İnsan bir kasıttan ve niyetten yoksun olamadığına göre, (ancak niyetle ve kasıtla anlaşılabilecek) şiarlar hac ayetinde zikredilmiş, hac uygulamaları da zikredilmiştir. Bunlar, her bir yönelimde farklı farklıdır. Böylelikle eşya üzerinde yemin etmek, yaratıklardan eşyaya saygı göstermesini talep demektir. Öyle ki, Allah'a delil olan şeylerden herhangi birisini ihmal etmesinler. Söz konusu delilin mutlu veya bedbaht olması veya varlık (veya yokluk) olması durumu değiştirmez. Bununla birlikte Hakkın yemindeki maksadı eşya değil de, kendisi olabilir. Hatta kast edilen her iki durum birden olabilir ki, bu ihtimal, daha doğrudur.

Bilmelisin ki, bu diğer kasıtla amaçlanan şey, bizim için saygı ve bildirme olabilir. Bunun için Allah eşyayı zikretmiş ve ilahi isimleri gizlemiştir ki, eşya Hakkın irade ettiği ilahi isimlere delalet etsin. Öyleyse ilahi isimler delaletin dışında ve onun saygısının dışına çıkmamış olur. Bu bağlamda Hak şöyle der: *'Göğe ve onu yapana yemin olsun ki.'*[382] Yani göğün yapıcısına yemin olsun ki. *'Yere ve onu yayıp döşeyene...'*[383] Yani yeri yayana yemin olsun ki... *'Battığında yıldıza yemin olsun ki...'*[384] Yani yıldızı kaydırana yemin osun ki... Böylelikle eşya farklılaşmış, nispetler değişmiş, bu nedenle isimler değişmiş, zikredilen bu varlığa özgü (isim-

ler) belirlenmiştir. Böylelikle âlem, zamirlerde (gizliler) anlam yoluyla isim olarak verdiklerinde ise lafız yoluyla Allah'a verilmesi uygun isimleri öğrenmiştir. Çünkü gizli (zamir) olarak ifade ettiğini açık kullanmak isteseydi, onu öyle kullanırdı. Nitekim *'Göğün ve yerin rabbine yemin olsun ki'*[385] ayetinde böyle yapmıştır. Burada özel olarak gökle ilgili özel bir nispet yönünden Rab ismini getirmiştir. Yer ismi ise gizlenmiştir. Çünkü Rab ismi ile yer (arasındaki) özel bir nispetle gelmiştir ve bu nispet gökte bulunmaz ve bu nedenle gök ve yer birbirine denk değildir. Hatta gök, nispetlerin farklılığı nedeniyle, yerden farklıdır. Öyleyse göğün yaratılışında Rab isminin ilişkisi, yerin yaratılışında Rab isminin ilişkisinden farklıdır. *'Ve yer'*[386] ayetinde 'vav' harfi (ve) bulunmasaydı - ki ortaklık bildirir-, nispetin farklılığından dolayı Rab isminin farklılığını söylerdik. Fakat 'vav' harfi bunu engellemiştir. Kur'an-ı Kerîm ise Arapça inmiştir. 'Vav' ise bu dilde birincide zikredilip kendisine atıf yapılanda zikredilmezse, başka bir hükme sahiptir ve ortaklığa delildir. 'Kame Zeyd ve Amr (Zeyd ve Amr kalktı)' dediğinde, nefsin zorlanmayla kesilmesi gibi herhangi bir arızi kesen olmadan veya muradını anlatan sözü tamamlamadan alı koyan bir meşguliyetin ortaya çıkmasıyla burada durduğunda, burada 'vav' ortaklık bildirir ve bu zorunludur. Öyleyse kesen kendisini 'Amr ve hariç' demekten alı koymuştur. Ya da 'Amr ve ebuhu kaidun' (Amr ve babası ayaktadır)' demekten engellemiştir. Buradaki 'vav', başlangıç ve hal 'vav'ıdır, atıf 'vav'ı değildir. 'Kame Zeyd ve harece Amr' dediğinde ise buradaki 'vav' atıf 'vav'ıdır. Burada bir cümlenin başka bir cümleye atıf yapılmasını kast etmekteyim, yoksa ortaklık bildiren 'vav' değildir. Bu nedenle *'ve yer'*[387] ayetindeki 'vav'ı zikredilen ve atfın kendisine yapıldığı ilahi isimde ortaklık bildiren 'vav' saydık. Gizleme ise başkalaşmanın kendisinde gerçekleştiği nispettedir. Anla! Çünkü bu Allah'ı bilmenin sırlarından biridir.

Bilmelisin ki, bazı ârifler, bu durumlara saygı göstermeyi meşru görünce, Allah'ın dışındaki her şeyi mutluluğa katmıştır. Söz konusu mutluluk, amaç sahibi yaratıkların içinde bulundukları durumda kendileri adına yaratılmış olan amaçlarına ulaşmalarından ibarettir. Bu nedenle böyle bir bakış açısına sahip kimse, kimseyi azap içinde görmez. Azap özü gereği nahoş olduğu için elem ve üzüntü demektir. İnsanlar cehennemi doldursalar bile, onların orada kendilerinden başkasının bilmediği zevk edilen bir nimetleri vardır. Çünkü her iki yer de dola-

caktır. Bu bağlamda Allah teala iki yerin de dolacağını ve ebedi olarak oralarda kalınacağını bildirmiştir. Fakat acı demek olan azabın sürekli olacağı hakkında herhangi bir nass yoktur, yoksa genel olarak acıyı hisseden özel mizaçta elemin varlığına sebep olan hareketlerle ilgili değil! Vurmayı, kesmeyi, yakmayı varlıkta açıkça görürüz, fakat bunlardan zorunlu olarak bir acı meydana gelmez. Biz bu durumu bu yolda kendi nefislerimizden müşahede ettik ki bu durum bu yolun şerefinden kaynaklanır. Arkadaşlarımız bu konu hakkında şöyle der: Şaşılacak olan, bir bahçeye girmek değildir. Şaşırtıcı olan, ateşin ortasına girmektir, çünkü bu alışık olunmayan bir durumdur. Burada kast edilen şey, hazzın alışık olunan bir şekilde elde etmenin şaşırtıcı bir durum olmadığıdır. Şaşırtıcı olan şey, hazzı alışılagelmiş sebepten başka bir şekilde bulabilmektir. Ebu Yezid'in 'azapla ile haz almanın dışında (bütün amaçlarıma ulaştım)' derken kast ettiği şey buydu. Bu nedenle de azap diye isimlendirilmiştir. Çünkü o, kendisini gerektiren belli bir mizaç nedeniyle belirli bir kavme azap vermektedir.

Allah teala kendisine tamlama yapılan şeylerden her bir şeyi yüceltmeyi emretmiştir. Hâlbuki her hangi bir şey, ya nass tarafından veya akla göre Hakka izafe edilir. Bu nedenle herhangi bir şey üzerinde azabın sonsuzluğu uzak (bir yorumdur). Allah vardı(r) ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktu(r). Allah'a yarattığı ve var ettiği şeylerden daha önce sahip olmadığı herhangi bir nitelik dönmez. O, yine olduğu gibidir. Böyle bir şeyi belirtmemizin nedeni, kendisine etki etmiş olan herhangi bir ilahi ismi olumsuzlayan kimsedir. Şöyle deriz: Bir ilahi ismin etkisi olmasa bile, ismin kemali kendisinden etkinin ortaya çıkmasına bağlı değildir. Çünkü (bütün isimlerin gösterdiği) hakikat tektir, bunu bilmelisin! Bu konu bu yoldaki en güç meselelerden birisidir. Allah teala rahmetinin gazabını geçtiğini belirtir. Burada Allah, kulları üzerine merhametle hüküm vermesinin gazap ile hükmetmesini geçtiğini kast eder. Geçme ise bir şeyin kendisinde meydana gelmez. Çünkü bazen bir at geniş nefesli ve yavaş hareketli olabilir. Başka bir at ise nefesi dar ve hızlı hareketli olabilir. Dolanılan (yol) ise uzundur. Bu durumda geniş nefesli at, harekette yavaş olsa bile, dar nefesli olanı takip eder ve en sonunda onu geçer ve gerisinde bırakır. Böylelikle ancak yolun sonunda geçtiği hükmü verilir. Öyleyse ipi göğüsleyen, geçendir. Bu nedenle yarışta atlar arasında müsabaka uzar. Bu, bu makama dikkat çekmek üze-

re, burada başlangıçtır. Yarışmanın sonu ise geçme hükmü verilecek şekilde sona ulaşan kimsedir. Rahmet Allah'ın yaratıkları hakkında gazabı geçmiştir. Öyleyse rahmet, Allah'ın keremiyle iki âlemde de öndedir. Bu durum Allah'a ağır gelmez. Hepsi ateşte bile olsa, onların ateşte nimeti vardır. Çünkü onlar ateşten çıkıcı değillerdir. Bu durumda 'Rahmetim gazabımı geçmiştir' ifadesi doğru olduğu gibi '*Cehennemi insan ve cinlerle dolduracağım*'[388] ayeti de doğrudur. Aynı zamanda '*Rahmetim her şeyi kuşatmıştır (geçmiştir)*'[389] ayeti de doğrudur. Kuşkusuz ki bu konuda bir mesele ortaya koydum ki onu kendi irademle yapmadım. Fakat ilahi söz, onu izhar etmek üzere hüküm verdi. Ben ise onda ihtiyarında mecbur olan birisi gibiydim. Allah onunla dilediği kimseleri yararlandırır. O'ndan başka ilah yoktur. Bu menzilin (içerdiği) bilgiler hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN BEŞİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Yüce Sayıların Mertebesi Menzilinin Bilinmesi

Nehirler fışkırdı taşların arasından
Sırlarımın hazinelerinde yerime doldu

Ledün ilminin öşründen zâhir
Ondan bir şey gizlemedim, dokuz tanesi

Nefsimi hesaba çeker varlığının çift olmasıyla
Tekliğim ise tekliklerle beni talep eder

Kendimi efendinin şehrinde korudum
Bileşik sudan ve ateşten inşa etti onu

Yüksekliğinde onun benzeri bir kale görülmedi
Onda yedi surun ardında gizlendim

Onun mertebesi zillet ve izzet arasında
Değerim ölçüsünde bana davrandı orada

Ta ki üfleme duyunun suretlerinde gerçekleşti
Başkalarının berzahını hayalin suretlerine

Bu iş onda sürekli olarak kalıcıdır
Fikirlerimin kabrinden dirîliş gerçekleşene kadar

Bilerek ve görerek onları müşahede ederim
Sırlarımın müşahedesiyle ve nurlarımın müşahedesiyle

Bu mazharlar bizde tür tür olmuş
Fikirlerin görmesiyle ve gözlerin görmesiyle

Bu menzilin içermiş olduğu ilimlerin fihristi şöyledir: Levaih (parıltılar) ilmi; bunlar, zevkin öncülleridir. Bu, garip bir menzildir ve gaflete ve unutmaya gelmez. Bu menzilde dişiliğin sayılara girmesi vardır ki sayı müzekkerdir (eril). Manîlik mensuplarının niçin sapmış olduğunun bilgisi de bu menzildedir. Acaba onları böyle bir yanlış inanca sevk eden hak yön nedir? Kıyamet günü bu konuda geçerli bir özrü var mıdır, yok mudur? Girme ilmi de konuyla ilgilidir. Bu ise belaları talep demektir. Niçin talep edilir ve fazileti kime döner? Öldürmeyle kendisine karşı suç işlenmiş olan kimse, bununla razı olur mu olmaz mı? Hangi hikmet nedeniyle kan talebi (öldürülenin) velisine bırakılmıştır. Veli kanı bağışladığında, kıyamet günü öldürülenin hakkı düşer mi, yoksa bu durum borçtaki devir gibi midir? Alacaklı onu alırsa, borcun ilk kişiye dönmesi söz konusu olmaz. Bu ise, alacaklının rızasından sonra olabilir. Gaybın yerleşip görülmemesi ve niçin yerleştiğinin bilinmesi de bu menzille ilgilidir. Görülmesi gereken gaybın bilinmesi ve onun Allah'tan talep edilmesi bu menzille ilgilidir. Akıl ilmi ve sahibinin mertebesi bu menzille ilgilidir. İtibar ilmi bu menzildedir. Hal ve makamlarda intikal, niceliklerin ve niteliklerin bilinmesi, teali'nin bilgisi bu menzildedir. Neye sevk ettiği ve onun zekilere değil de saflara özgü olduğunun bilgisi bu menzildedir. Bozulma ve düzelmenin ilmi, yüküm-

lülük gerçekleşsin veya gerçekleşmesin, amellerle ilgili hususların bilinmesi bu menzildedir. Yıldız bilimcilerin bilgilerini nereden aldıkları hususu bu menzille ilgilidir. Onlar, yıldızlara göre hüküm veren ve Allah'ın onlara yerleştirdiği ilahi ilimlerden kaynaklanan hükümleri bilen kimselerdir. Ayrıca bu ilmin diğer ilimlerden üstünlüğünün bilgisi ve konuyla ilgili bir hayvanını durumu bu menzille ilgilidir. Söz konusu hayvanın üst tarafı yenildiğinde, yiyen kimseye özelliğiyle yıldız ilmini verir. Ortası yenildiğinde ise yiyene bitkilerin ilmini kazandırır. Kuyruğunu takip eden kısmı yenildiğinde ise yerin altında gizlenmiş olan suların ilmini kazandırır. Böyle bir insan su bulunmayan bir yere geldiğinde, suyun kaç arşın aşağıda bulunduğunu bilir. Bu hayvan, ne küçük ne büyük bir yılandır ve ancak Endülüs'ün batısındaki Şelb'in mekanlarında bulunur. Müslümanların Emirinin kâtibi, Abdullah b. Abdun, bizim yanımızda ona denk gelmiş, keskin bir bıçakla tek vuruşla başını ve kuyruğunu kesmiş, üç eşit paraya bölmüştü. Onlar üç kardeşti. Abdullah üst kısmını yedi. Üst kısmın yenilmesi, herhangi bir kitap okumadan veya rehberin yönlendirmesi olmaksızın, yıldızlarla hüküm vermede bir alamet idi. Kardeşi Abdülmecid ise orta kısmını yemişti. Bu ise bitkileri, onların özelliklerini ve bileşimlerini bir kitap okumadan veya yönlendirilmeden öğrenmede bir delil idi. Oğlu Müncenifi bu hususu bana Konya'da bildirmiştir. Üçüncü kardeş ise kuyruk kısmından sonra gelen üçüncü parçayı yemiştir. Bu ise yerin dibinden suların çıkartılmasının alametiydi. Sırlarını yaratıklara tevdi eden Allah'ı tenzih ederim! Adetleri aşmada keramet ile istidrac arasındaki farkın bilinmesi de bu konuyla ilgilidir.

Allah'tan başka, âlemde insanı ve hayvanı sevmenin nedeninin bilinmesi de bu konuyla ilgilidir. Sevginin iki nedeni vardır: Birincisi nispet, diğeri ise iyiliktir. Nispet Allah'a dönük olduğunda daha yakındır. Çünkü insan ilahi surete göre yaratılmıştır. İhsan ise Allah'tandır. Allah varlığını yaratmayla insana da nimet verendir. Sonra da insandaki her bir şeyi yaratmıştır. Öyleyse insan, nasıl olur da başkasını sever ve kendisini onda yitirir ki? Kıyamet ve insanlar, bedbahtlık ve mutluluk menzillerine girene kadar, köprünün üzerinde durduklarında orayla ilgili durumların bilgisi de bu menzille ilgilidir. Bunlar, bu menzilin içermiş olduğu bütün ilimlerdir. Himmetin kendilerini aramaya yükselsin diye, bunlara dikkatini çekmiş olduk. Şimdi ise imkân ölçüsünde,

bunlardan bir veya birkaç meseleyi sözü uzatmadan ve kelimeleri artırmadan özetle zikredelim. *'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'*[390]

Bilmelisin ki, Allah teala (heybetinde) kendilerinden geçmiş melekleri yaratmıştır. Bunlar, Allah'tan başkası hakkında bilgisi olmayan meleklerdir. Allah teala'nın kendilerinden başka bir şey yaratıp yaratmadığını bilmezler. Onlar, Hakka yakın, O'na yönelmiş ve sadece O'nu bilen ve Hakkın kendilerine celalini göstermesi nedeniyle de kendilerinden alınmış kerrubiyyûn melekleridir. Onlardan birisi, İlk Akıl'a ve bizden makamları üzere Efrad'a tahsis edilmiştir. Öyleyse Allah'ın Efrad'ın kalplerindeki celali de böyledir. Bu nedenle onlar da Haktan başkasını görmezler. Onlar, Kutub'un hükmünün -ki imamdır- dışında kalan kimselerdir. Kutub da onlardan birisidir ve fakat onun yardımı İlk Akıl'dan gelir. İlk akıl, yazı ve tedvin âlemindeki ilk varlıktır ve o örneksiz yaratılan şeydir. Sonra, bir zaman aralığı olmaksızın, bu akıldan türeme ve çıkma yoluyla nefistir. Nefs, kıyamete kadar bu âlemde meydana gelen her şeyin kendisine yazıldığı korunmuş levhadır. O, yaratıkları hakkında Allah'ın bilgisidir ve nuranilikte ve mertebede akıldan aşağıdadır. Bu yönüyle nefs, bu nefsin gücünde bulunan heba cevherinin kendisinden çıkması için, yeşil bir zümrüt gibidir. Böylelikle nefisten heba cevheri çıkmıştır. O ise kendisinde ışık bulunmayan karanlık cevherdir. Allah teala doğa mertebesini nefis ile heba arasında mevcut değil akledilir bir mertebe olarak var etmiştir. Sonra Allah, sebepleri ve hikmetleri koymuş, âlemde nurları ve karanlıkların varlığını düzenlemiştir. Bunları Zâhir ve Bâtın'ın gereğine göre yapmıştır. Aynı şekilde başlangıcı eşyaya ve sonu belli bir süreyle onların miktarlarına yerleştirmiştir. Bu ise sonsuza dek sürmez. Öyleyse sadece İlk ve Son ismi arasında başlangıçlar ve sonlar vardır. Bu iki hakikat nedeniyle başlangıç ve sonlanma sürekli olmuştur. Öyleyse oluş her an yenilenir. Başka bir ifadeyle sürekli beka, yaratmadadır. Allah bu nefse zikrettiğimiz nedenle bir ameli güç vermiştir. Bu ameli güçten ise Allah teala bir tür tecelliyle tüm cismi heba'daki bir cevher sureti olarak yaratmıştır. Allah teala'nın belirli bir sebep vesilesiyle yaratmış olduğu her şey, o varlığa özgü özel bir tecelliyle var olmuştur ve sebep onu bilmez. Bu varlık ise sebepten değil, sebebe yönelme esnasındaki bu ilahi tecelliden ve rabbani yönelişten meydana gelmiştir. Bu tecelli olmasaydı, o varlık var olmazdı. Bu durum, *'ona üflerim'*[391] ayetinde belirtilir. Dolayısıyla var

olan şey, üflemeden başka, sebep nedeniyle var olmadı. *'Allah'ın izniyle kuş olur.'*[392] Öyleyse kuş Allah'ın ol emrinin kendisine yönelmesinden meydana gelir. Bu emir *'ol'*[393] sözünde ifade edilen Hakkın şanına layık emirdir. Allah bu ilk cismi var ettiğinde, kendisine bir şekil lazım olmuştur, çünkü şekil, cisimlerin özelliklerindendir. Cisimde ortaya çıkan ilk şekil, dairedir ve o şekillerin en üstünüdür. Daire, şekiller arasında harfler arasında Elif harfi gibidir ve bütün şekilleri içerir. Nitekim Elif de havanın göğüsten iki dudağa ulaşana kadar harf mahreçlerine uğramasıyla, bütün harfleri içerir ve harflerin zatlarını mahreçlerde ortaya çıkartır. Göğüste durduğunda, he ve hemze harfleri elif harfinden ortaya çıkar. Göğüsten boğaza çıktığında ve boğazdaki belli mertebelerde kaldığında, ha harfini meydana getirir. Sonra ayn, hı, ğayn, kaf, kef harflerini meydana getirir. Gayr-ı makud (düğümlü olmayan) kaf harfi ise iki harf arasında, yani kef ile kaf- makude arasında bulunan bir harftir, yoksa sadece kef veya sadece kaf değildir. Bu nedenle dilciler kendisini reddeder. Bizim kıraat hocalarımız kaf'ı akdetmezler ve silsile boyunca şeyhlerinden onu böyle aldıklarını zannederler. Bu silsile, eda yoluyla, bu dilin ilk sahipleri olan Araplara kadar uzanır ki onlar sahabedir. Onlardan da Hz. Peygamber'e kadar uzanır. Bütün bu aktarım, eda yoluyla gerçekleşmiştir. Dilini değiştirmeden kalan Araplardan benim karşılaştıklarım ise -söz gelişi Benû Fehm gibi- onların da kaf'ı akdettiklerini gördüm. Bütün Araplar da böyledir. Mağrip şehirlerindeki dostlarımıza Kuran'da kaf'ı akdetmeden okuma alışkanlığının nereden girdiğini bilmiyorum. Sonuncusuna varana kadar, bütün harflerin konuşması da böyledir. Son harf vav'dır ve vav'ın ardında herhangi bir harfe ait bir mertebe kesinlikle yoktur. Cisimlerde ise şekillerin kendisinde bitecekleri ve duracakları bir sınırı yoktur. Çünkü o da sayıya tabidir ve sayı kendiliğinde sonsuzdur. Öyleyse şekiller de böyledir. Buna göre dairesellikten sonra ortaya çıkan ilk şekil, üçgendir. Üçgenden ise eşkenar üçgendir. Cisimlilerde şekiller sonsuza kadar gider. Buna göre şekillerin en üstünü ve en sağlamı, altıgendir. Cisim ne kadar genişler ve büyürse, o kadar şekli kabul eder. Sonra Allah, cisimsel sureti doğanın kendi mertebesinden ona verdiği şeyle -ki biz onu nefs ile heba arasında saymıştık- heba'da tutar. Doğanın mertebesi burada olmasaydı, cisim bu cevherde ortaya çıkmazdı ve onda sübutu olmazdı. Böylelikle nefs için doğa, maddelerde kendisiyle yapım suretleri açan sanatkâr için alet

gibi olmuştur. Bu cevherde tüm cisim nefsten sıcaklık aletiyle ortaya çıkmıştır. Kendisinde hayat ise sıcaklığın yaşlığa eşlik etmesiyle ortaya çıkmıştır. Sureti ise heba'da soğukluk ve kuruluk ile sabit olmuştur. Allah onu yani bu küresel cismi divan tarzında yapmış, dünya devam ettiği sürece onun için bilfiil dört taşıyıcı, bilkuvve olarak da dört taşıyıcı daha yaratmıştır. Kıyamet günü bu dört ile diğer dördü bir araya getirir. Böylelikle toplam sekiz olur. Onu Arş diye isimlendirmiş, rahmetin kaynağı yapmış, Rahman ismiyle onun üzerine yerleşmiş, onu içerdiği bütün mülküyle birlikte ayrışma ve bitişmeyi kabul eden bir mekan haline getirmiş, mekan ve yerleri doldurmuştur. Onun üzerinde bulunan ve Amâ ile altında bulunan -ki Amâ üzerinde ve altında hava bulunmayan şeydir- mertebesi, Rab ismine aittir. Allah ise bütün ilahi isimler üzerinde hüküm sahibi olan kuşatıcı isimdir. Böylelikle O'nun niteliği her şeye hakim olmaktır. Kelime Arş'ta bir olmuştur. Öyleyse kelime, cisimler âleminin kendisini kabul ettiği varlıkların ilkidir.

Allah, bu heba cevherinin içinde başka bir cisim daha yarattı. O boşluğu dolduran cisimdir. Böylelikle mekanlı ve cisimsel suretlerden ortaya çıkan her sureti bu cevher kabul edicidir. Bunu söylememizin nedeni, kürsü'nün Arş içindeki bir suret olduğu zannının önüne geçmektir. Gerçek böyle değildir. O sadece heba'daki başka bir surettir ve bir şekilde Arş'ın suretini kabul ettiği gibi onu da -fakat farklı nispetlerle- kabul etmiştir. Böylelikle bu diğer varlık kürsü diye isimlendirilmiş ve iki ayak Arş'tan kendisine sarkmıştır. Tohumun parçalanması gibi rahmet parçalanmış, rahmet sınırlılık ve mutlaklık olarak farklı türlere ayrışmıştır. Böylelikle sınırlı rahmet ortaya çıkmıştır ki bu birinci ayaktır. Bu diğer ayağın ortaya çıkmasıyla ise mutlak rahmet ayrışmış, Arş kaynaklı tek kelime haber ve hüküm diye ikiye bölünmüştür. Hâlbuki daha önce bu bölünme Arş'ta ortaya çıkmamıştı. Hüküm emir ve yasak şeklinde ikiye ayrılırken; emir de vacip, mendup, mubah şeklinde; yasak ise haram ve mekruh şeklinde kısımlara ayrılmıştır. Haber ise bu kısımlara olduğu gibi ilave olarak soru sorma, kabul etme, dua, inkâr, anlatma, öğretme kısımlarına ayrılmıştır. Böylelikle diller farklılaşmış, sesler kürsü'de ortaya çıkmıştır. Böylece nağmelerin ayrıntısı -ki onlar Arş'ta mücmel ve özet idi- ortaya çıkmıştır. Öyleyse o, cisimler âleminde sema'dan ortaya çıkan ilk neşelenme idi. Buradan ise felekler, gökler, rükünler ve türeyenler âlemine yayılmıştır.

Hak, mertebe bakımından kürsü'nün aşağısında başka bir dairesel cisim yaratmış ve onu yıldız olmaksızın felek daireselliğinde var etmiştir. Hak bu cisimde on iki ölçü takdir etmiştir ve her birisi başka bir adla adlandırılmıştır. Bunlar, burçlar diye bilinen şeylerdir. Allah onlardan doğanın otoritesini ortaya çıkarmıştır. Onlardan sıcaklık ve kuruluğun birleşiminden üç tane var etmiş ve hükümlerini birbirinden farklı kılmıştır. Gerçi onlar tek doğaya sahiptir. Fakat bu felekteki belirli yer farklı olunca, o yönden hükümleri de değişmiştir. Sıcaklık ve kuruluk gibi tek bir doğaya sahip olmaları nedeniyle ise hükümleri birdir. Bir açıdan ortak olarak etkin olurlarken bir açıdan da farklı olarak işlerini yaparlar. Bu nedenle onlardan oluş-bozuluş, başkalaşma ve dönüşmeler gerçekleşir. Burada bozulma derken bildiğimiz kötülükleri kast etmiyorum. Bozulma derken belli bir nizamın bozulmasını kast etmekteyim. Bu sayede 'falan düzen bozuldu' denilir, yani ortadan kalktı demektir. Söz gelişi elmayı yediğinde veya bir bıçakla kendisini kısımlara böldüğünde, nizamı bozulmuş ve o suret başka bir suretin kendisinde gözükmesiyle ortadan kalkmıştır. Cennetteki her şey bu felekten ortaya çıktığı gibi ehli için şehvet de ondan meydana gelmiştir. O, yaratma Arş'ıdır.

Sonra Allah teala bu Atlas feleğinin ortasında başka bir felek daha yarattı. Atlas feleği, ameli nefsin aletî mesabesindeki bu doğaların bulunduğu yerdir. Bu diğer feleği Allah daha önce de sözünü ettiğimiz heba cevherinde ve yine daha önce sözünü ettiğimiz tecelliyle var etti. Çünkü yaratma ancak Allah'a aittir. Bu felek, sabit yıldızlar feleği ve Atlas'ta takdir edilmiş olan burçların kendileriyle belirlendiği menzillerin yeridir. Çünkü Atlas, birbirine benzeyen parçalardan oluşmuştur ve yirmi sekiz menzildir.

Bunları şöyle sıralayabiliriz: Nath, batîn, süreyya, dübüran, hen'a, hek'a, zira, nesre, taraf, cephe, zübre, sarfa, avva, simak, ğafr, zebaba, iklil, kalb, şule, neaim, belde, sa'du-zabih, sa'd-bel', sa'du's-suud, sa'du'l ehbiye, feru'l-mukaddem, feru'l-muahhar, reşa. Bunlar, bilinen yirmi sekiz menzildir ve bunlar nedeniyle burçların doğalarıyla hüküm verilir. Burçlar şunlardır: Boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık.

Bu mükevkeb feleği -yani menziller feleği-, Atlas feleğini -yani burçlar feleğini- kat eder. Allah her bir miktar için burçlar feleğinde iki menzil ve zikredilen menzillerden üçte birlik bir menzil yarattı. Onun menzillerinin ve bütün yıldızların kendilerine özgü feleklerde bir yüzüşleri vardır. Bu yüzme yavaştır ve göz kendisini ancak binlerce sene sonra görebilir. Nitekim Mısır piramitlerinde, onların nesir aslanda iken yapıldığı yazılmıştır. O, oğlaktaki bir gündür. Biz bugün altı yüz otuz dört senesindeyiz. Sonra bu mükevkeb feleğin yüzeyinde Allah içindekilerle birlikte Aslan burcunda yarattı. O, sabit bir burçtur ve bu nedenle de sürekli olmuştur. Çünkü bu bilimin mensupları, bu burçları zikrettiğimiz isimlerle adlandırmış ve onları hareketlerindeki garip eserlerine göre Allah'ın kendilerine bildirdiği üzere bir takım durumlarla onları nitelemişlerdir. Böylelikle onlardan sabit ve değişken olanı, iki beden sahibi olanı ve başka şeyleri de öğrenmişlerdir. Gök bilimcilerin bilgisi, Atlas feleğinde sonlanır. Gerçekte ise Mükevkeb feleğinde biter. Çünkü yıldızların hareketleri onların feleklerini belirler. Böyle olmasaydı, onların sayıları bilinmezdi. Atlas feleğine gelirsek, yıldızları idrak ettikleri gibi, duyu yoluyla onu delillendiremezler. Onlar, sadece kendileri gibi var olan felekî bir şeyde mesafe kat edebileceklerini bilirler. Böylelikle Atlas feleğini duyu yoluyla değil, akıl yoluyla ispat etmiş ve duyu için belirlenmiş bir yıldızın kendisinde bulunmaması nedeniyle de onu Atlas diye isimlendirmişlerdir. Bu delilleri ise feleklerin en yakınının hareketiyle çürütülebilir. Çünkü onun hareketi de mevcuttur, fakat onlara göre herhangi bir şeyde bu hareket gerçekleşmez. Ey gök bilimci! Ne biliyorsun ki? Bu mükevkeb felek de herhangi bir şeyde olmaksızın (mesafe) kat eder. Hakimler, Atlas feleğinin üzerinde başka feleklerin olmasını imkânsız saymamışlardır. Şu var ki gök bilimci, onlara ulaşamaz. Çünkü (ona göre) ulaşabileceği bir şey yoktur. Aksine onların varlığı kendisine göre mümkündür. Onlar şunu ileri sürmüşlerdir: Burada bir felek var ise onun bir nefsinin, aklının olması gerekir. Bununla birlikte bir bitimin olması gerekir. Bu felek nedeniyle, bizim ile filozof-hakimler arasında yaratmanın sırası hakkında görüş ayrılığı meydana gelmiştir. Hâlbuki onlar, Atlas'ın üzerindeki şeyler -Arş ve Kürsü- hakkında bizimle tartışmamışlar, onun mümkün olduğunu söylemişlerdir.

Öyleyse bize göre işin sıralanışı, mükevkeb feleğinden sonradır. Bu felek, yaratılırken mükevkeb (yıldızlı) değildi. Yıldızlar bundan sonra

kendisinde ve başka göklerde ortaya çıktı. Diğer göklerde, bu mevcut dört feleğin hareketi gerçekleşmiştir. Bunlar, doğanın kendilerinde kemale erdiği ve otoriteleri daha önce makul iken duyulur hale geldiği şeylerdir. Çünkü manalar, eşyanın aslıdır ve onlar kendiliklerinde akledilir-gaybi anlamlardan ibarettir. Sonra duyu mertebesinde duyulur olarak gözükürlerken hayal mertebesinde ise tahayyül edilmiş olarak gözükürler. Onlar yine kendileridir. Şu var ki her mertebede o mertebeye göre kalıp alırlar. Bu yönüyle onlar, üzerinde bulunduğu şeyin rengini aldığı bukalemuna benzer. İlk var olan, topraktır. Toprak, boşluğun sonudur ve kesiflerin ve karanlıkların son noktasıdır. O, şimdiye dek, sürekli inicidir. Boşluğun bir nihayeti yoktur, çünkü boşluk, bir cisimde olmaksızın, mevhum bir uzamadır. Bütün âlem ise merkeze ulaşmak üzere, sürekli aşağı inicidir. Bu talep, bir mârifet talebidir ve merkezi de işinin kendisinde karar kılacağı şeydir. Artık bundan sonra onun bir talebi kalmaz ki böyle bir şey (fiilen) gerçekleşmez. Öyleyse onun (merkezi) aramak üzere inişi süreklidir. Bu durum, Hakkı aramak diye ifade edilen şeydir. Öyleyse Hak, onun aradığıdır. Bu talep ise onda bir tecelliyi meydana getirir ve kendisi de bu tecelliye âşık olur. Başka bir ifadeyle âlem, aşk hareketiyle kendisini talep eder. Bütün hareketlilerin hareketi de aşk ve sevgi kaynaklıdır ve bundan başka bir şey gerçekleşemez. Bu tecelliye kim âşık olmaz? O, güzellikle nitelenendir ve güzellik, özü gereği sevilen şeydir. Hak cemal suretinde tecelli etmeseydi, âlem ortaya çıkmayacaktı. Böylelikle âlemin ortaya çıkması, bu aşk kaynaklı hareketle gerçekleşmiş ve hal böyle sürmüştür. Öyleyse âlemin hareketi, süreklidir ve bitişi yoktur. Merkez diye isimlendirilecek bir şey olsaydı, âlemin parçalarının birbirini durdurması nedeniyle hareket onda sona erer, böylelikle hareket sona erer, yardım da sona ererdi. Bu durum ise âlemin yok olmasına ve varlığının kaybolmasına yol açardı. Gerçek ise bunun aksinedir. İnsanlar ve yaratıkların büyük kısmı, âlemin hareketinin ve bütünün hareketli olduğunun farkına varamaz. Böylelikle kuldan görülen tertip ve yakınlık, olduğu hal üzere kalır. Bu müşahede nedeniyle insanlar yeryüzünün merkezin etrafında durduğunu zannederler. Sonra Allah su unsurunu yarattı. Su, unsurlardan ilk var olan varlıktır. Toprağı ondan önce zikrettik, bunun nedeni toprağın aşağıda olmasıdır. Su ise unsurların ilkidir.

Buna göre ondan kesifleşen şey, toprak iken ısınan kısmı hava olur. Sonra ondan ısınan kısım; ateş olur ki esir küresidir. Öyleyse bize göre unsurların aslı, sudur. Bu konuda da bu sahanın uzmanı bazı kimselerle aynı görüşteyiz. Fakat bu ve diğer bilgilerde bizim dayanağımız keşiftir. Bazen bu bilgiler, teorik düşünceyle algılanan ilimler olabilir. Buna göre düşüncesinde isabet eden kimse, keşif ehliyle aynı düşünürken kim düşüncesinde yanılırsa, keşif ehline karşı çıkar. Bu konuda hakimler, altı görüş ileri sürmüştür: Bunlardan beş tanesi hatalı iken, bir tanesi doğrudur. Bu görüş, keşif sahibi olan melek, nebi ve veli gibi ilahi bildirim ehlinin görüşlerine uygundur. Bu unsurların varlığı, yengeç burcundadır. Allah her burç için belli bir sürelik yönetim müddeti belirlemiştir ve bu yönetimde başka burçlarla da ortaklık vardır. Toplamının da bize göre belli bir müddeti vardır ve onu âlemin ömrü diye ifade ederiz. Müddet dolduğunda, iş kendiliğinden kendi hali olan sürekliliğe döner. Öyleyse cevheri bakımından kendisine ilişeceği bir yokluk olmadığı gibi herhangi bir suret de iki anda baki kalmaz. Öyleyse yaratılış süreklidir ve varlıklar (yeni bir sureti) giyme ve (eski suretten soyutlanma) imkânına sahiptir. Âlem ise sureti bakımından her nefes yeni yaratma içindedir ve bir tekrar yoktur. Onu görmüş olsaydın, büyük bir iş görürdün. Görünümü seni korkutur ve zatının cevherine bir korku katardı. Allah teala ehlini bilgiyle desteklemeseydi, korkarak hayrete düşerlerdi.

Unsurlar -ki onlar dört rükündür- çoğalma ve üremeyi kabul eden dişi mahal olarak meydana geldiklerinde, ateş unsurundan havanın yaşlığında tutuşmalar ortaya çıkmıştır. Sudan ise en büyüğü talep eden bir buhar (duman) çıkmıştır. En büyük, en üstün ve uzak felektir. Yukarı çıkarken, kevkeb feleğinin kendisini yukarı çıkmaktan engellediğini görmüştür. Bunun üzerine bu duman, dalgalanır bir halde geri dönmüş, yoğunlaşmıştır. Allah teala onun dürülmüşlüğünü yedi gök ile parçalamıştır. Sonra Esir küresinden bu dumanın içine kıvılcımlar uçuşmuş, yıldızlar (mükevkeb) feleğinden içinde yaşlıkların bulunduğu doğal mekanları kabul etmiş, bu kıvılcımlar da onlara yapışmıştır. Bu mekanlar, içerdikleri yaşlık nedeniyle tutuşmuş ve yıldızlar meydana gelmiştir. Böylelikle bir kandilin evi aydınlatması gibi havayı aydınlatmışlardır. Bakınız! Çakmak taşında kıvılcımlar vardır ve tutuşur ve ondan lamba meydana gelir. Bu nedenle Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Güneşi bir lamba yaptı.'*[394] Onunla âlem aydınlanır, karanlıkların gizledi-

ği eşya kendisiyle görülür. Güneş yıldızının ve yeryüzü yıldızının ortaya çıkmasıyla, gece ve gündüz meydana gelir. Buna göre gece, güneş ışığının kendisine yayılmasını engelleyen yerin karanlığıdır. Bize göre bütün yıldızlar, aydınlıktır ve bazı kimselerin ileri sürdüğü gibi (aydınlanmak için) güneşten yardım almazlar. Ay ise aslı üzere ışıksızdır. Allah onun ışığını söndürmüştür. Kendisiyle ilişkilendirilen bu ışık ise gözlerin tam karşısında olmasına göre, gözün ay aynasında güneşten gördüğü miktardır. Öyleyse ay güneşin yansıdığı yerdir ve az veya çok güneş ışığından kendisinde bir şey bulunmaz.

Allah her felekte o feleğin doğasıyla aynı cinsten bir âlem düzenlemiş ve onu adlandırmıştır. Allah onları bir takım makamlar üzerinde melekler diye isimlendirmiştir. Allah melekleri tespih, tehlil ve Allah'a dönük bütün övgüleri yerine getirmek üzere o makamlarda yaratmıştır. Onların arasından unsurlar âleminde kendilerini yarattığı türeyenlerin yararları için bir takım melekler görevlendirmiştir. Bu türeyenler, üç doğal âlemdir. Bu türeyen alemlerinden her birine tümel neftsen ruhlar sirayet eder. Bu ruhlar, (kendileri için bedenlerin) araç olduğu şeylerdir. Bunlar, türeyenlerin ruhlarıdır ve yaratanlarını ve var edenlerini onlarla tanırlar ve onunla hayat hepsine yayılır. Hak bunlarla onlara hitap etmiş ve kendilerini yükümlü tutmuştur. Bu ruh, Hakkın onlara olan elçisi, her şahsı Hakka davet eden şahsın kendinden olan davetçidir. Buna göre hayatı gizli kalan kısım, donuk ve bitki diye isimlendirilir. Bu iki türeyen ise büyüme ve beslenmeyle birbirinden ayrışmıştır. Buna göre beslenen ve büyüyen bitki iken, öteki donuktur. Hayatı ve duyumsaması gözüken ise hayvan diye isimlendirilir. Hepsinde de hayat vardır. Bu nedenle her bir tür, bizim duyamayacağımız bir yönden Allah'a övgüyü dile getirir. Allah onlara gerçekleri bizim bilmediğimiz yönden fıtratla bildirir. Öyleyse kuru, yaş, sıcak, soğuk, donuk, bitki, hayvan, kısaca her şey, kendine özgü bir dille Allah'ı tespih eder. Allah cinleri ateşin tutuşmasından yaratmıştır. İnsanı bize söylenmiş olan(çamur)dan yarattı. Ardından Allah hepsine ruhları üflenmiş ve besinleri belirlemiştir. Onlar, insan, cin, kara-deniz ve hava canlıları olmak üzere bütün türeyenlerin besinleridir. *'Allah her göğe emrini (görevini) vahyetti.'*[395]

Allah teala her göğe emrini bu yıldızların hareketlerine, bitişmelerine, mutluluk ve üzüntü evlerinde düşüşlerine, yükselişlerine tevdi et-

tiği özelliklerle vahyetmiştir. Onların ve üzerlerindeki feleklerin hareketlerinden ise türeyenler meydana gelmiştir. Dört feleğin hareketlerinden ise unsurlar meydana gelmiştir. Bu görüş, konu hakkında söz söyleyenler arasında keşif ehli olmayanların dışındakilerin vardığı kanaatten farklıdır. Allah, feleklerdeki bu yıldızların hazinelerine unsur âleminde meydana gelecek başkalaşma ve değişmelerin bilgilerini yerleştirmiştir. Bunlar, ilahi sırlardır ve Allah onlar için kendilerini bilen bir ehil yaratmıştır. Fakat söz konusu kimseler, bu ilimleri kesin bilgi olarak değil, yaklaşık olarak bilirler. Fakat iş gerçekte doğrudur. Fakat bu konu uzmanlarından meseleyi inceleyen kimseler, herhangi bir konuda araştırmaya hakkını vermemiş olabilir. Bu durum, farkına varmadığı gafletinden veya sayı ve miktar hakkındaki hatasından kaynaklanabilir ve böylelikle yanılır. Bu durumda ise işin kendisinden değil, araştırmasından dolayı yanlışlık ortaya çıkar. Bazen ise araştırma bilgiyle örtüşür ve söylediği şey gerçekleşir. Fakat söz konusu araştırmacı, işi tam tespit ettiği hakkında açıklığa sahip değildir. Böyle bir bilgiye ulaşmaya ömür yetmez ve bu nedenle kaynağı, nebevi haberlerden öğrenilir. İnsanlara ilk olarak bu bilgiyi öğretmeye başlayan kimse, (bilgisini) Allah'tan (almış olan) İdris Peygamber idi. Allah teala bütün göklere vahyettiği ve yıldızların hareketlerine yerleştirdiği şeyleri İdris'e öğretmiştir. Allah ona yıldızların bitişmelerini, miktarlarını, onlardan meydana gelen farklı durumları öğretmiştir. Bu farklı durumlar, bölgelere, kabiliyetlerin mizaçlarına ve canlı bireylerinde meninin (rahme) düşme yer ve vakitlerine göre gerçekleşir. Bu durumda yıldızların bitişmesi bir olur, fakat onun unsur âleminde meydana gelen etkisi, bölgeye ve doğasına göre farklı olabilir. Bunların şartları pek çoktur ve bu şartları bu konu uzmanları bilebilir. Nebiler insanlara ölçüleri verip de miktarları öğrettiklerinde, Allah'ın uzak zamanda meydana getireceği durumları ve özellikleri ya da -Allah kendilerini görevlendirmiş olsaydı- uzak zamandan kendilerine adet üzere gelecek hususları öğrenirler. Öyle ki bu durum onlarda tekrarlanır ve bu tekrar kesinlik hükmünü vermeyi gerektirir. Bazı şeylerde tekrarlanmanın kesin bir zanna dönüşmesi, binlerce senenin geçmesiyle gerçekleşir. Allah'ın peygamberlerinin dilleriyle insanlara (bu meseleleri) bildirmesinin nedeni budur. Peygamberler ise Allah'ın onlara vahyettiği hususları insanlara ulaştırır. Bunlar, bu amade yıldızlara tevdi edilmiş hadiselerdir. Bu ilmi inkâr eden bilgisizler, *'yıldızlar O'nun*

emriyle amadedir (hareket ederler)"[396] ayetini bilselerdi, söyledikleri hiçbir şeyi söylemezlerdi. Öyleyse onlar yıldızların amade kılındığını ve onların, *'bir kısmını bir kısmının üzerine yükselttik ki, birbirlerini hizmetçi edinsinler'*"[397] ayetinde belirtildiği üzere olduklarını bilememişlerdir. Nitekim Allah rüzgarları, denizleri ve felekleri (emrine) amade kıldığı gibi yıldızları da böyle amade kılmıştır. Acaba (ilahi emre) amade kılınan yıldızlar, felekler, rüzgarlar, denizler, canlılar, kısaca amade kılınan herhangi bir şey neye amade kılındığını bilir mi, bilmez mi? Bu, sadece yolumuzdaki kimselerin bilebileceği bir husustur. Kuşeyrî şöyle aktarır: Adamın biri, bir eşeğe binip eşeğin başına vuran birisini görünce onu engellemek istemiş. Bunun üzerine eşek kendisine şöyle demiştir: 'Bırak onu! Çünkü o kendi başına vurmaktadır.' Cezayı kim bilirse, kendisine amade kılındığı şeyi bilmez mi? Biz de donuklardan ve hayvanlardan pek çok kimseyi gördük. Söz uzamıştır ve bu genel tertip hakkındaki bu kadar açıklama yeterlidir. Bu genel tertip ise bu menzilin içermiş olduğu ilimlerden birisidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN ALTINCI BÖLÜM

Musevî Mertebeden, Ahiret Hayatında Mutluların Niteliklerinin Bedbahtlara İntikali Menzilinin Bilinmesi

Doğruluk makamına inerken bayılmışım
O makam kendine yerleşenin kalbine huşu verir

Istılam (çekip alma) ateşi yakar kavurur
Hilatini zorla çekip aldığında dostundan

Bilgilerin gıdası, hırsı artırır
Açlık ve susuzluk gidermez onu

Varlığı yese bile, yine açlıktan ölür insan
İlkbahar veya sonbahar can verir ona

Yaratmayla, sonra satılarda asılmayla
Onu yüksek ki yüksek değeri nedeniyle

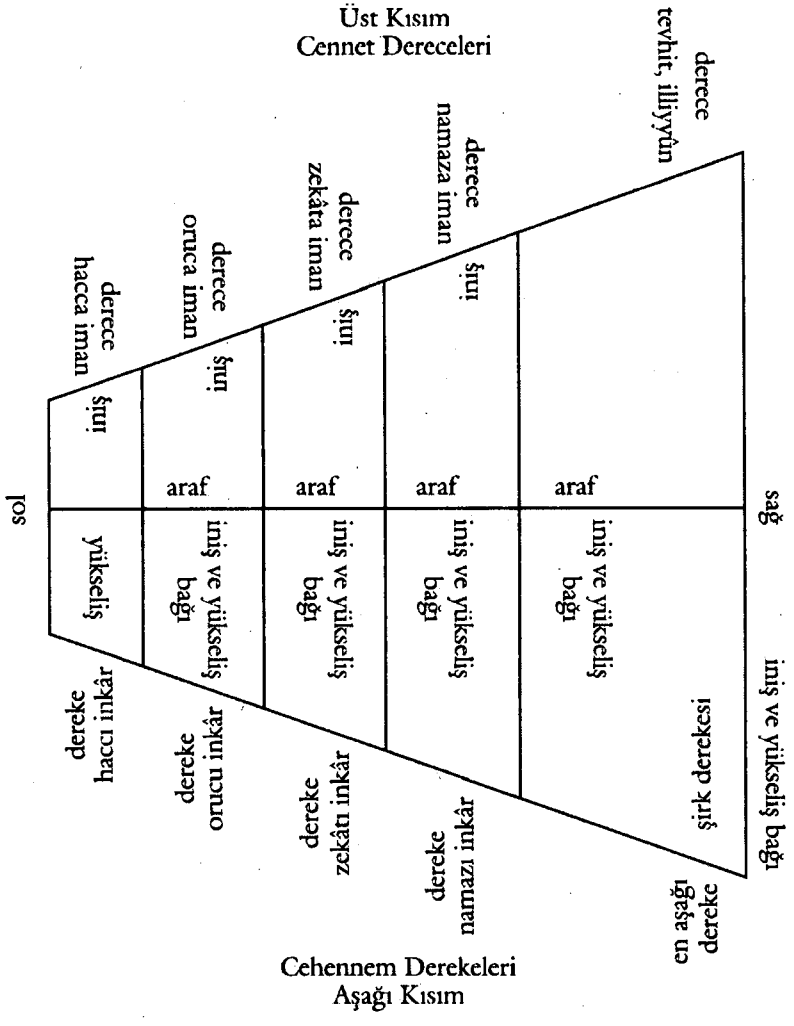
Bilir dileyen kimse zorlama olmaksızın
Belki bir vakti dönüşü olur diye umar

Beşinci mısrada, *'bakmazlar mı, deve nasıl yaratılmıştır; gök nasıl yükseltilmiştir; dağlar nasıl dikilmiştir; yeryüzü nasıl düzlenmiştir (yayılmıştır)'*[398] ayetine işaret vardır. Ayette itibar (yani bunlara bakarak failine geçme) kast edilmektedir.

Allah bize ve sana başarı versin, bilmelisin ki, cennet dereceleri cehennem derekeleri kadardır. Öyleyse cennetteki her derecenin cehennemde karşılığı olan bir dereke vardır. Bunun nedeni şudur: Emir ve yasaklama söz konusu olduğunda insan ya bir emri yapar veya yapmaz. Emri yerine getirirse, cennette özel olarak o amel için belirlenmiş bir derece elde eder. Özel anlamda bu amele özgü olan bu derecenin karşılığında ise insanın kendisini yapmadığında cehennemde belirlenmiş bir dereke vardır. Cennetteki o dereceden bir taş atılsaydı, ateşteki o derekenin istiva çizgisine düşerdi. İnsan emri yerine getirmeyip terk ettiğinde, söz konusu amelin terk edilmesi, o derekeye düşmesi demektir. Allah teala şöyle buyurur: *'Muttali oldu (baktı) ve onu cehennemin ortasında gördü...'*[399] Bir şeye muttali olmak, yukarıdan aşağı doğru gerçekleşir. (Ayette geçen) Seva ise itidal üzere denge ölçütüdür. Öyleyse (ameli terk etmenin cezasını) ancak cennetteki derecenin karşısında bulunan cehennemdeki derekede görebilmiştir. Çünkü sayesinde bu şahsın cennetteki dereceye ulaştığı o amel, dünyada arkadaşı olan o şahsın terk ettiği amelin aynısı idi. Bu ilahi adaletin ne kadar güzel olduğuna bakınız! Bunlar, Kehf suresinde örnek verilmek üzere zikredilmiş olan iki adamdır. Bu ayet, *'onlara iki adamı örnek ver'*[400] ayetinde zikredilir. Ayet, onların dünyadaki durumlarını anlatan kısmın sonuna kadar sürer. Saffat suresinde, *'onlardan birisi, benim bir arkadaşım vardı, sen doğrulayanlardan mısın derdi'*[401] ayetinde ahiretteki durumları zikredilmiştir. Burada azarlama zikredilmiştir. Ona muttali olduğunda ve *'ateşin ortasında (seva) arkadaşını gördüğünde'*[402] ise *'Allah'a yemin olsun ki, sen az daha beni de helak edecektin'*[403] demiştir. Bu durum, *'kıyametin kopacağını zannetmiyordum'*[404] ayetinde belirtilir. Allah peygamberinden aktarılan

sahih kutsi bir hadiste Allah'ın kıyamet günü kuluna şöyle diyeceği bildirilmiştir: 'Bana kavuş(maya)acağını mı zannettin? Şimdi sana dinin esaslarından örnek verelim: İslam'ın dayandığı ana ilkeler beş tanedir: Allah'tan başka ilah yoktur demek, namazı kılmak, zekâtı vermek, Ramazan'ı tutmak, güç bulanlar için de haccetmek. İnsanların bir kısmı bunların hepsine iman eder ve mutlu olur. Bazı insanlar ise bütününü inkâr eder bedbaht olur. Bir kısmı ise bir bölümüne inanır ve bir bölümünü inkâr eder. Böyle birisi, hak etmiş olarak kâfir kısmına katılır.' İşte insanın bütün hareket ve duruşlarında şeriatın feri hükümlerinin gerektirdiği bütün emir ve yasakları da böyledir. Haklarında şeriatın belirlediği (farz, mendup gibi) hükme göre, kendilerine inanmak veya inkâr etmek veya insanın yükümlü dış organlarıyla ve kalbiyle onları yerine getirmesi veya yerine getirmemesi, böyle değerlendirilir. Bu taksim, akit, söz ve ameli içerdiği gibi bunun karşılığında da (verilen sözü) bozmak, susmak ve ameli terk vardır. Bu durum, bir grup hakkında bir yönden diğer bir grup veya aynı şahıs hakkında başka bir yönden karşıtlıktır. Bu, bir inanca aykırı bir inanç, bir amele aykırı bir amel ve bir söze aykırı bir sözdür. Sözü bozan kimsenin başka bir söz vermiş olması gerekmez. Sözü bozmak, söz verilen konu hakkındaki imanla ilgilidir. Muattıl verdiği sözü düşürmüş ve başka bir söze bağlanmamıştır. Başka bir şahıs ise Allah'a ortak koşmak üzere bir akideye sahip olmuş ve tevhit boyunduruğunu boynundan çıkartarak (tevhit sözünü bozmuş), şirk ipini boynuna bağlamıştır. Bu nedenle bu meseleyi, ahiret hayatında dünyadakine benzer bir şekilde olacağı üzere ayrıntılandırdık. Aşağıdaki şekil, ana meselelerdeki durumun suretidir. Emredilen veya yasaklanan bütün işleri buna göre değerlendirmek gerekir. Söz konusu emir ve yasaklar, amel veya söz veya kendisine inanmak olabileceği gibi bunun karşılığında hepsine veya bir kısmında sözü ve akideyi bozmak ve ameli yapmamak da olabilir. Aynı şekilde yasaklananlar da, yapılması yasaklanan veya söylenmesi veya kendisine inanılması yasaklanan şeyler olabileceği gibi bunların bir kısmında veya hepsinde sözün ve akidenin bozulması şeklinde olabilir. Aşağıdaki şekilde (bunların karşılığında) cennetteki derecelerin ve cehennemdeki derekelerin, Araf'ın -ki Araf bâtını rahmet, dışı ise azap olan surdur- şekilleri vardır. Bunun yanı sıra inen ve yükselen ince bağların şekilleri vardır. Bunları zikretmemizin nedeni,

anlamaktan uzak isen, zihninde tasavvur edebilmeni sağlamaktır. Yardımcı Allah'tır. O'ndan başka Rab yoktur.

Emirleri yerine getirme ve yasaklardan kaçınma dereceleri ile ameli terk ve yasakları ihlal derekeleri böyledir. Aynı zamanda bir kısmı veya bütününde, emir ve yasakları söyleme dereceleriyle onları terkin derekeleri veya onlara inanmanın dereceleri ile inanmamanın derekeleri böyledir. Bütün cezaların (amellerle) ilişkileri böyledir ve bu değişmez. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Onlar tuzak kurdu, Allah da tuzak kurdu.'*[405]

Başka bir ayette ise şöyle buyurur: *'Dediler ki, biz sadece alay edenleriz, Allah da onlarla alay eder.'*[406] Başka bir ayette ise şöyle denilir: *'Bizimle siz alay ederseniz, biz de sizin alay ettiğiniz gibi sizinle alay ederiz.'*[407] Başka bir ayete ise şöyle denilir: *'Günah işleyenler var ya, onlar iman edenlere gülüyorlardı.'*[408] Bunun karşılığında ise şöyle denilir: *'Bugün de iman edenler inkâr edenlere güler.'*[409] Sonra açıklayarak şöyle buyrulur: *'Kâfirler yaptıklarının karşılığını gördüler mi?'*[410] Burada belirlilik takısı gelmiş ve fiil kendilerine döndürülmüştür. Allah teala şöyle buyurur: *'Onlar Allah'ı, Allah da onları unuttu.'*[411] Bu nedenle bu karşılık, *'uygun karşılık'*[412] diye isimlendirilmiştir. İş böyle olmasaydı, ceza ve karşılık olmazdı. Kibirlilerin zerreler gibi diriltilecekleri rivayet edilmiştir. İnsanlar, Allah'ın emirlerine karşı büyüklendikleri için onları küçümseme ve zelil kılmak üzere ayaklarıyla onları çiğnerler. Öyleyse cennet kendisinde hiçbir kötülüğün bulunmadığı sırf hayır iken cehennem içinde bir iyilik bulunmaksızın sırf kötülüktür. Buna göre müşrikin bütün bilgisi, ameli ve sözünü düşünelim. Söz konusu müşrik muvahhit ve birleyen olsaydı, kendisine verilecek olan karşılık, o meseleyi bilmeyen, o ameli ihmal eden ve o sözü terk eden muvahhide verilir. Söz konusu muvahhit müşrik olsaydi, cennetten herhangi bir nasibi olmayan müşrike verilen karşılığı almış olacaktı. Müşrik, mutlu (imanlı) olsaydı hak etmiş olacağı karşılığı gördüğünde şöyle der: 'Rabbim! O adama verdiğin karşılık benimdi. Peki benim amelimin karşılığı nerede? Çünkü güzel ahlakı yerine getirmek ve onları teşvik etmek, kimden meydana gelirse gelsin, iyi bir karşılığı gerektirir.' Bunun üzerine Allah kendisine şöyle der: 'Sen bu amelleri yaptığında' -ki yerine getirdiği güzel ahlakı, onları dile getirmeyi ve yerli yerince onlara göre davranmayı zikreder- 'sana ihsan ettiğim şu şu nimetlerle karşılığını vermiştim.' Müşrik Allah'ın kendisine söylediği bütün ihsanları onaylar. Bu nimetler, Allah'ın başlangıçta (herhangi bir sebep olmadan) yaratılış nimeti olarak verdikleri değil, yapılan amelin karşılığı olarak verilen nimetlerdir. Müşrik bu nimetleri Allah'ın kendisine verdiği ölçü ilmiyle tartar ve sonra da onları bu amellerin karşılığına yerleştirir. Fakat bu amellerin derecelerinden daha aşağıdadır. Çünkü sahibini tevhit cehenneme girmekten engellemiştir. İşte bu, cennet ehli ile cehennem ehli arasındaki miras meselesidir. Bu kitapta cennet ve cehennem bahislerinde bu miras melesinden söz edeceğiz. İşte bu, mutlular ile bedbahtlar arasında gerçekleşen intikal mesele-

sidir. Çünkü mümin burada ibadet içindedir. İbadet ise kendisine korku, zillet kazandırır. Kâfir ise izzet ve ferahlık içindedir. Kıyamet günü olduğunda ise kâfirin izzeti ve sevinci kendisinden çıkartılır ve mümine giydirilir. Müminin dünya hayatında ibadet esnasındaki elbisesi olan zilleti ve korkusu çıkartılır, kıyamet günü kâfire giydirilir. Allah teala şöyle buyurur: '*Zilletten korku içindedirler, göz ucuyla bakarlar.*'[413] Çünkü bu bakış, zelilin halidir ve o kahır nedeniyle başını kaldırmaz. Kıyamet günü kâfirde bulunacak bu korku, zillet, kendisinden dolayı başını kaldıramadığı kırık bakış, Allah'tan korkmaktan kaynaklanır. Nitekim dünya hayatında da Allah korkusuyla müminin dünyadaki hali öyleydi. O gün 'tegabün' günüdür. Çünkü orada insan izzet, sevinç ve mutluluğunu başkasının üzerinde görürken başkamsının horluğunu ve üzüntüsünü de kendi üzerinde görür. Hüküm ise Yüce Allah'a aittir.

Bu menzilin içerdiği ilimler arasında, Hakkın mutlu kullarına bedbahtların mertebelerini sormasının bilinmesi de vardır. Hak bunu hangi isimle soracaktır? Ayrıca ilişkilerin bilinmesi, fikirlerin verisinin bilinmesi, niteliklerin bilinmesi vardır. Bu ilim iki kısımdır: Bir kısmı sadece zevk yoluyla bilinirken bir kısmı fikir gücüyle idrak edilir. Bu da, tahakkuk kabilinden değil, hitaptaki genişlik kabilindendir. Çünkü nitelikleri bilmeyle tahakkuk, zevk yoluyla bilgi edinmek demektir. Aziz ve ârif evladımız Şemseddin İsmail b. Sevdekîn et-Tevrî daha önce de tarafımızdan tahkik edilmiş bir konuya bizim tahkik etmediğimiz bir yönden dikkatimizi çekti. Biz o meseleyi bu kitapta harfler bahsinde zikretmiştik. Konu, fiilde tecellinin mümkün olup olmadığı meselesidir. Bazen bir yönden olmaz derim, bazen de yükümlülüğün kendisini gerektirdiği ve talep ettiği bir yönden ise 'olur' derim. Çünkü bir şey yapmayla yükümlü tutmak, yapmayacağını ve amel etmeyeceğini bildiği bir kimseye 'yap', 'işle' diyen bir alim ve hikmet sahibinden meydana gelmez. Çünkü söz konusu kişinin yapmaya gücü yoktur. Hâlbuki Allah'ın kula yapma emri verdiği sabittir. Söz gelişi Allah, '*namaz kılın, zekât verin*'[414] buyurur. Başka bir ayette ise '*sabredin, sabırda yardımlaşın ve irtibat halinde olun*'[415] buyrulmuştur. Başka bir ayette ise '*cihad ediniz*'[416] emri yer almıştır. Öyleyse emirde, ondan etkilenenin bir ilgisi bulunmalıdır. Söz konusu fiili yapması yönüyle kişi, fail ve amel eden diye isimlendirilir. Hal böyle olunca, bu ölçüdeki bir ilişki nedeniyle fiilde tecelli gerçekleşir. Bu yaklaşımla fiilde tecelliyi kabul ederim. Bu yakla-

şım, (Allah katında) razı olunmuş ve son derece açık bir yaklaşımdır. Öte yandan bu yaklaşım, sonradan meydana gelen kudretin yapmakla yükümlü olunan fiille ilgisi olduğunu gösterir ve bu zorunludur. Karşıt delilin ise son derece zayıf, dayanaksız olduğunu gördüm. Adı geçen İsmail b. Sevdekîn, bu meseleyi bana hatırlattığı o gün şöyle demişti: 'Fiilin kula nispeti, ona ait sayılması ve onda görünmesi (tecelli) hususunda hangi delil daha güçlüdür? Çünkü Hak insanı kendi suretine göre yarattığı için, fiil, insanın bir niteliğidir. Fiil kendisinden soyutlanmış olsaydı, Allah'ın suretine göre olmuş olmazdı. Kuşkusuz insan ilahi isimlerle ahlaklanabilme özelliğindedir. Ayrıca sana ve -herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın- tasavvuf yolundaki kimselere göre insan, ilahi surete göre yaratılmıştır ve bu nedenle insanın isimlerle ahlaklanması mümkündür.' Bu uyarıyla ne kadar sevindiğimi ve mutlu olduğumu kimse hesap edemez. Bazen üstat, Allah'ın vergilerinden bir takım hususları öğrencisinden öğrenebilir. Çünkü Allah, üstadın o bilgilere ancak o öğrencisi vasıtasıyla ulaşabilmesini takdir etmiştir. Nitekim kesin olarak biliyoruz ki, bazen büyük bir insana soru sorar, onun ise bu konuyu bilmesi veya ona ulaşması takdir edilmemiştir. Söz konusu kimse soru sorulan hususta dürüst bir niyete sahiptir. Allah o meseleyi soranın dürüstlüğü nedeniyle, o kişiye sorulan konunun bilgisini ihsan eder. Hâlbuki daha önce Allah soru sorana inayet etmemişti. Allah'ın soru sorana inayeti, sorulanda bilmediği bilginin meydana gelmesini içerir. Kalbini kontrol eden, söylediğimizi görür. Evlatlarımızdan yararlanmamızı sağlayan Allah'a hamd olsun! Bizim pirlerimiz de çözemedikleri bir takım hususlarda bizden bilgi alırlardı. Bu menzil, resul, nebi ve varis gibi kimselerin Allah'tan (bilgi) alarak insanlara aktarmalarının bilgisini de içerir. Bunun yanı sıra öğretimde siyaset yönteminin bilgisini de içerir. Bu yöntem, nezaketle, öğrenci farkında olmadan öğretmektir. Sınırlı ve mutlak cezaların bilgisini içerir. Mutlak cezalandırma, nimet verene şükretmek gibi kulun Hakkı veya kulun şükretmesine yol açan nimetlerin artırılması gibi Hakkın kulunu ödüllendirmesidir. Sınırlı cezalandırma ise Allah'ın ahiret hayatında kulunun ödülünü vermesidir. Çünkü orası yükümlülük yeri değildir. Allah teala şöyle buyurur: '*Bana verdiğiniz sözü yerine getirin.*'[417] Yani yükümlülük diyarında yerine getirin. '*Ben de size olan sözümü tutayım.*'[418] Burada ise dünya ve ahirette olmak üzere her iki yer kast edilmektedir. Bu kadar açıklama, Allah diler-

se, bu bölümle ilgili olarak yeterlidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN YEDİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, En Yüce Mertebede İnsan Çamurunun Tesviyesinin Övülmesi Menzilinin Bilinmesi

Ey düzenlenmiş yaratılış, nezih ol!
Düzenleyenle eşit nitelikte düzenlenmiş olan

Ondan başkalaşana bakma
Peygamber gökten getirmiştir

Umutsuz olursan, desteklenirsin
Umudun verdiği güvenceyle

Süleymanî olarak, önümde durdun
Ona rahatlık üstüne rahatlık verildi

Bir sır için, duruluğa vakıf oldun
Duruluk menzilindeki ilahi sır

Güneşle sarmaş dolaş oldum
Rahatlık menzilinin üstüne çıkmak için

Akıllar -haddi olmaksızın- sınırı aştı
Nefislerin hayası hayayı katıldı

Allah teala şöyle buyurur: *'Her şey Rabbinin hamdini (övgüsünü) tespih eder.'*[419] Âlemdeki her bir suret -ki âlemde suretten başka bir şey yoktur- kendisine ilham edilmiş olan özel bir hamd/övgü ile yaratanını tespih eder. Âlemde bozulan her bir suretin bozulması, bizzat o cev-

herde başka bir suretin gözükmesinin aynıdır. (Bu cevherlerin) hepsi Allah'ı tespih eder. Böylelikle bütün âlem, Allah'ı tespih etmekten yoksun kalmaz. Bir suretin parçaları ise o surete layık tarzda Allah'ı tespih eder. Âlemdeki bütün suretler, nispet ve hallerden ibarettir. Bunlar ise ne var ne yoktur. Bir yönden görülseler bile, başka bir yönden görülmezler. Söz konusu suretlerin yok olma zamanları, diğer suretlerin var olma zamanıdır. Başka bir ifadeyle onların bozulması, diğerlerinin (var olmasının) aynısıdır. Yoksa bozulduktan sonra diğerleri meydana geliyor değildir.

Bunu öğrenince şunu da bilmelisin: İnsan ve cinlerin dışındaki bütün âlem, insanın duyusundan gizli kalan şeyleri keşfetme özelliğine sahiptir. İnsan ve cinler ise bu gaybı keşfe ancak adetlerin aşılması esnasında belli vakitlerde ulaşabilir. Adetlerin aşılmasını ise ya Allah'ın kendilerine ihsan ettiği bir keramet veya gayblerin keşfedilmesini gerektiren bir durumun özelliği sağlar. Nitekim bütün âlemde, insan ve cin âlemindeki veya meleklerin cisimlerindeki donuklar, bitkiler, hayvanlar, felekler, herhangi bir ruhun kendisini yönettiği her ruh; bütün bunlar, gizli-ilahi sırları keşif mahallindedir. Bu sırlar cisimleri yöneten melek, insan ve cinlerin ruhlarından gizlenmiştir. Onlar bir kısmında veya bütününde, adetlerin aşılması yolunun dışında bu ilahi gaybı idrakten perdelenmişlerdir. Taşların, bitkilerin ve hayvanların Hz. Peygamber'in nebiliğini bilmelerinin buradan kaynaklandığını öğrendik. Bu bilgi de, ilahi gayblerden birisidir. Allah kendisine bildirmedikçe, bütün ruhlar bundan habersizdir, fakat zikrettiklerimiz onu bilebilir. Çünkü zikrettiklerimiz, bu bilgiye -Allah'ın kendilerini üzerinde yarattığı- yaratılışları itibarıyla sahiptirler. Zuhur ettiğinde, Hak onlara kendi ismiyle, hazır olduğunda ise gözüyle nida eder.

Bu yolda karşılaştığım kişilerin en büyüklerinden birisi olan Yusuf b. Ahlef el-Kümî 586 senesinde bana şöyle aktarmıştı: Bana Musa es-Serdanî -ki taşınan Abdal'dan birisiydi- şöyle aktarmıştır: 'Bir arkadaşımla birlikte Kaf diye adlandırılan dağa yürümüştük. Kafdağı, yeryüzünde okyanusu çevreleyen bir dağdır. Allah teala o denizin sahilinde deniz ile dağ arasında bir yılan yaratmıştır. Yılan bedeniyle başı kuyruğuyla birleşecek şekilde okyanusun etrafını döner. Onun yanında durduk. Arkadaşım bana şöyle dedi: Ona selam ver, çünkü selamını alacaktır.' Musa şöyle der: Selam verdim, o da şöyle dedi: 'Allah'ın selamı,

rahmeti ve bereketleri senin de üzerine olsun. Sonra bana şöyle dedi: 'Şeyh Ebu Medyen'in hali nasıldır. Ebu Meyden o esnada Becaye'de idi. Ben de kendisine şöyle dedim: 'Onu afiyet üzere bırakmıştım. Onu nereden tanıyorsun?' Şaşırdı ve şöyle dedi: 'Yeryüzünde onu sevmeyen ve tanımayan kimse var mıdır? Allah'a yemin olsun ki, Allah birisini dost edindiğinde, onun (adını) bizim zatlarımıza duyurur, onun sevgisini bize, yeryüzüne ve bizim kalplerimize indirir. Artık her taş veya toprak veya ağaç veya hayvan, onu tanır ve sever. Ben de kendisine şöyle dedim: 'Vallahi! Onu tanımadıkları ve kendisine karşı duydukları nefret yüzünden kendisini öldürmek isteyen insanlar var.' Şöyle dedi: 'Allah'ın kendisini sevdiği birisi hakkında böyle bir davranışta kimsenin olabileceğini bilemiyorum.' İşte bu da, aynı kapsamdadır. Ellerin, ayakların, derilerin, ağızların, dillerin -ki onlar bize göre dilsiz iken gerçekte konuşanlardır- tanıklıkları da böyledir. Öyleyse Âdemoğullarının dışındaki bütün yaratıklar, huşu ve tevazu makamındadır. İnsan ise öyle değildir. Çünkü insan, Allah'a karşı büyüklük, izzet, iddia ve zorbalık taslamaya kalkar. Cinler ise kendi zanlarınca kendilerinden daha aşağıdaki yaratıklara karşı böyle bir iddiada bulunurlar. Buna örnek olarak İblis'in yaratılışı bakımından Âdem'e karşı büyüklenmesini verebiliriz. Bu nedenle şöyle demiştir: *'Ben topraktan yaratılmış birisine secde eder miyim?'*[420] Çünkü İblis ateş unsurunun toprak unsurundan daha üstün olduğunu görerek *'Ben ondan daha hayırlıyım, onu topraktan beni ateşten yarattın'*[421] demiştir. Fakat İblis Allah'a karşı büyüklenmemiştir. Öyleyse sadece insan, diğer yaratıklardan ayrı olarak, bu özelliğe tahsis edilmiştir. Varlıkta böyle bir iddia gerçekleşip iddia sahibinin ve kendisi hakkında böyle inanca sahip kimselerin içinde -ki bunlara örnek olarak Firavun ve kavmini küçümseyenleri verebiliriz- böyle bir iddia tam olarak yerleşince, Allah varlıkta 'den daha' kalıbını yerleştirmiştir. Bunun anlamı, dereceli üstünlük demektir. Buna göre böyle bir iddiada bulunup da onu kendi adına ortaya koyan birisi olduğunda Allah teala şöyle buyurur: 'Allah daha büyüktür.' Böylelikle burada mukayese kipini getirmiştir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Allah daha büyük ve daha yücedir.' Burada peygamber, mukayese kalıbını kullanmıştır. Öyleyse 'şundan daha...' şeklindeki bütün nitelikler, Allah'ın şanına layık niteliklerdir. Bunun nedeni ise o nitelikte ortaklık iddiasının bulunmasıdır. Fakat bunun bir kısmı kınanmış iken bir kısmı övülmüştür. Buna göre

kınanmış olan kısım, Firavun'un iddiasıdır. Övülmüş kısım ise Allah teala'nın kendisinden bildirdiği, *'merhamet edenlerin en merhametlisi'*[422], *'yaratanların en güzeli'*[423] gibi ifadelerdir. Burada Allah '-den daha...' kalıbını getirmiş ve kendisini yaratıklarına karşı onlardan daha merhametli yapmakla gerçekte merhametli kullarını övmüştür. Bunun genel ifadesine gelirsek, onlardaki rahmet, gerçektir ve Allah bu rahmeti onlarda yaratmış, böylelikle onlar da birbirlerine merhamet etmişlerdir. Allah insanda büyüklük duygusunu (kendisini ilahi) surete göre yaratmakla var etmiş, insan da büyüklenmiştir. Şöyle diyebilirsin: '-den daha' kalıbı her geldiğinde, 'bir şeyden daha büyük' anlamı taşımayabilir. Şöyle deriz: Allah teala şöyle buyurur: *'Yaratanların en güzelidir.'*[424] Burada ifade, hiç kuşkusuz ki, bir şeyden daha güzel anlamında kullanılmıştır. İnsan hakkında da Allah şöyle buyurmuştur: *'Her şeye yaratılışını (özelliğini) vermiştir.'*[425] Her varlık, yaratılışının gerektirdiği ölçü ve denge üzere var olmuştur. İnsanın bu nitelikte başka varlıklardan üstün olmasını sağlayan yegâne özellik, onun ilahi surete göre yaratılmış olmasıdır. Şöyle diyebilirsin: İnsan başkalaşmaya konu olmaktadır. Hak ise böyle bir şeye konu olmaz.' Şöyle deriz: 'Allah bu makamda şöyle demektedir: *'İnsanlar ve cinler, sizin hesabınızı el alacağız.'*[426] Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Rabbin işi tamamladı.' Bu bağlamda Hz. Peygamber Hakkın en basit surette tecelli edeceğini, insanların kendisini inkâr etmeleri üzerine, bir alamet vasıtasıyla kendisini tanıyacakları başka suretlerde tecelli edeceğini belirtmiştir. Kuşkusuz ki Hak, özü gereği başkalaşma ve değişmeden münezzeh olsa bile, kendisine bu makamı izafe etmiştir. Hakkın mazharlarındaki tecelliler, her an yaratılmışlarda gerçekleşen ve bu makamla (başkalaşma ve değişme diye ifade edilen) inançlar ölçüsündedir. Durum belirttiğimiz üzere olunca -ki gerçekten de böyledir-, söylediğimiz doğru olur ve vehim kaynaklı itiraz ortadan kalkar. Allah pek yüce ve büyük olarak (yanlış nitelemelerden) münezzehtir.

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi de, isimlerin ilmi ve onlara kendileriyle isimlendirilene gösterilen saygının gösterilmesini bilmektir. Buna göre, sayfalarda yazılmış olan harfler, kendilerinden Allah'ın kelamının -ki Allah bu özellikle nitelenendir- anlaşıldığı kelamın varlıklarıdır. Bu niteliğin neye döndüğünü bilmek ise başka bir ilimdir. İnsanlar bu konuda görüş ayrılığına düşmüştür ve bizim o görüş ayrılığına dalmamız gereksizdir. Allah teala, kendisine kelam özelliğinin nispet

edilmesine göre -ki bu nispetin niteliği bilinemez- el-Mütekellim (konuşan) olması yönüyle kendisini isimleriyle nitelemiştir. Bu isimlerin de, bizde, konuşan herkesin dilinde isimleri vardır (ismin ismi). Buna göre konuşan olması bakımından Arapça diliyle kendisini Allah diye isimlendirdiği isim, Farsça'da Huda, Habeşçe'de Vak, Fransızca'da Crebator'dur. Bütün dillerde böyle (karşılıkları) vardır. Bunlar, söz konusu 'isimlerin isimleridir' ve nispetlerin artmasıyla sayıları çoğalır. Söz konusu isimler, kendisini göstermesi yönünden, bütün gruplarda saygındır. Bu nedenle yanımızda Mushaf var iken düşman bölgesine yolculuk yapmamız yasaklanmıştır. Hâlbuki Mushaf, kendi ellerimizle yazdığımız, başka bir ifadeyle yaratılmış eller tarafından yaratılmış ve mazı ve karadan oluşan mürekkep ve sayfalarda yazılmış sayfalardır. Mushaf'ın böyle bir delaleti olmasaydı, hürmete veya saygısızlığa konu olmazdı. Bu nedenle örfte 'çirkin söz' ve 'güzel söz' denilir. Şeriat örfünde de bu ve benzeri ifadeler vardır. Bunun nedeni, terim ve vaz'da bu lafızların gösterdiği şeylerdir. Bu ilim, değerli bir ilimdir ve ona gerçeği üzere ancak keşif sahipleri ulaşabilir. Öyleyse bizim bildiğimiz sadece 'isimlerin isimleridir.' Tenzih edilen şey isimlerin isimleri olduğuna göre, kâmil kulun tenzih edilmesi, sureti, özellikle de yüzü nedeniyle saygıya daha layıktır. Çünkü yüz, bütün zâhiri ve bâtını güçlerin bileşimi olduğu için, insanın zâhirindeki en saygın yerdir. Bir şeyin yüzü, o şeyin zatı demektir. Hz. Peygamber kölesinin yüzüne vuran bir adamla karşılaşınca şöyle demiştir: 'Yüzden sakın! Çünkü Allah Âdem'i kendi suretine göre yarattı.' Yüz, başka yönlere göre, Allah'a yönelmenin yeridir. Öyleyse yüz, en değerli yöndür.

Bu menzilin ilimlerinden birisi de, yaratma ve takdir arasındaki farkı bilmektir. Buna göre takdir, el-Müdebbir ve el-Mufassıl isimleriyle ilgilidir ve başka isimlerle ilişkisi yoktur. Allah şöyle buyurmuştur: *'İşi düzenleyip ayetlerini açıklar.'*[427] Her iki isim de, el-Alim isminin ihatası altındadır ve el-Kadir isminin bu mertebeye girmesi söz konusu değildir. Çünkü bu üç isim, Hakkın zatına döner. Hak ise kendi zatının güç yetirdiği bir şey olamaz. Öyleyse el-Kadir isminin bu mertebede bir hükmü yoktur. El-Mukaddir (takdir eden) ismi ise bu mertebede dikkate alınan isimdir. Yaratma ise akla göre, el-Kadir ismini talep ederken şeriata ve keşfe göre ise el-Kail ismini talep eder. Burada 'keşfe göre' dedik, bunun gayesi, bu sayede veli ile nebiyi ayırt etmektir. Çünkü bu

iki adamdan her birisi, aklın delilinden hareket eden teorik incelemenin verdiğinin aksine, bunu söylemektedir. Öyleyse el-Kadir ismi lafız ve anlam bakımından el-Mukaddir isminden ayrıştığı gibi takdir de yaratmadan hem lafız hem de anlam bakımından ayrılır. Öyleyse farklı zatlarıyla birlikte, varlıkların suretleri üzerinde açıklama, takdir ile gerçekleşir. Onların duyusal veya manevi olmaları durumu değiştirmez. Bunlar, rakam âleminden, lafız veya fikir âlemindendir. Bunun yanı sıra kendi başına var olan varlıklar ile kendi başına var olmayan varlıklar âlemindendir. Nispetler ilmi de bu kısma girer. Buna göre gayb ve şehadet âleminde bu varlıkların şahıslarına ait olarak gerçekleşen düzenlemeyle yaratma gerçekleşir. Nispetler âlemi ise bu kısma girmez. Çünkü nispetler, var olan şeyler olmadıkları gibi salt yoklukla da nitelenmezler. Çünkü nispetler, akılda vardır ve ister duyuda ister akılda olsun hepsinde belirli bir ayrışma vardır. Bu ayrışmanın nedeni ise yaratma değil takdirdir.

Bütün bu zikrettiklerimizden herhangi bir hakikat (ayn) el-Halık veya el-Müdebbir, el-Mufassıl ve el-Mukaddir isimlerinden duyu veya akıl için gözüktüğünde, birinin yararı ötekine ilişir. Böylelikle a'yân birbirine yarar sağlar. Hak ise onları yararlarla birbirlerine yönelmeleri esnasında bu a'yân perdesinin ardından kendisine çağırır. Her suret ise her suretten kendisine çağırır. Bu bağlamda bir kısmımız farkına varır ve kendisini kimin davet ettiğini bilir. Bir kısmımız ise işi karıştırır ve işin keyfiyetini bilemez. İçinde bir ayrım gücü bulur, ayrımın yönünü ise kendisine gözükmez. Bir kısmımız ise iş karışmadan, kör ve şaşıdır ve şöyle der: 'Ancak gördüğümüz şeyler vardır.' Bunlar ise bu suretlerin varlıklarıdır. Öyleyse bizler üç sınıfız: Birinci sınıf, düşüncesi doğru ve bakışı keskin olanlardır. İkinci sınıf, gözlerinde perde bulunan kimselerdir. Bu sınıftakiler, bir şeyin bulunduğunu bilseler bile, suretlerin gerçek anlamını bilemezler. Bir kısmımız ise kör ve şaşıdır. Bunlar, hiçbir şey görmez. Böyle birisi, düşünme derdinden rahattır. Dördüncü bir sınıf ise yoktur. Bu suretlerin yararları ise kendilerini isteyenlerin ve kabiliyetlerin değişmesiyle değişir. Dileyen herkes, kendi ihtiyacına ve gayesine göre ister. Bazen bu ihtiyaç zorunlu olabilir bazen olmayabilir. Gerçekte ise sadece zorunlu olan vardır ve bu nedenle de ihsan ortaya çıkar. Çünkü dileyen kimse, ancak kendisini dilemeye sevk eden bir gaye nedeniyle istemiştir. Öyleyse amaç, isteyen; hal veya sözle isteyen dil

ise, amacı ifade eden şeydir. Bu amacın hayatı, istediği şeyi elde etmedir. Ona ulaşmazsa, helak olurdu. İsteğine ulaşmasını engelleyen şey, onun suretinin âlemden kaybolmasına yol açan sebeptir. Böylelikle dileğini engelleyen şey, Allah'ı tespih eden bir suretin âlemden eksilmesine yol açmıştır. Muhakkik ise artmasını ve eksilmemesini ister. Bazen amaçlar ve gayeler kınanmış şeyler olabilir. Böyle bir durumda talebi gerçekleştiğinde, insan ölümden daha tehlikeli bir harama düşmüştür. Peki bu meseleden kurtuluş nasıl mümkündür?

Bilmelisin ki, yükümlülük aklının otoritesi altında sınırlanmış ve akledilmiş kimse, kayıtsız anlamda gayelerinin gerçekleşmesiyle muhatap değildir. Bu durum sadece akılları hallerine yenilmiş olan hal ehline özgüdür. Şöyle diyebilirsin: İmam'ın -Şibli'nin- kendinden geçmesi hakkında dediği gibi, korunma daha güzeldir.' Rivayete göre, Şibli namaz vakitlerinde (şuur) haline döndürülürdü. Namazı kıldıktan sonra ise kendinden geçme hali yine kendisine hakim olur ve kendisini ayıklaştıran aklıyla arasına girerdi. İmam Ebu'l-Kasım b. Cüneyd b. Muhammed -ki sûfilerin efendisidir- şöyle demiştir: 'Şibli hakkında kötü söz söylenmesini engelleyen ve günahın kendisine izafesine imkân vermeyen Allah'a hamd olsun.' Fakat tanımayana göre, zâhirde günaha düşmüş sayılır. Gerçekte ise günahkâr değildir. Bir arkadaşımız şöyle demiştir: 'Kınanmaktan korunmak daha üstün olmasaydı, bu İmam bu nedenle Allah'a hamd etmezdi.' Şöyle deriz: İş zannettiğin gibi değildir. Bu imam, aynı mertebeye ulaşmadığı ve hakkıyla yerleşmediği halde bir kimsede bu halin ortaya çıkmasından endişe duymuştur. Böyle birisi yanılır ve günaha düşer. Onlar âleme karşı şefkat sahibidir. Bu durumun daha üstün olması meselesine gelirsek, böyle bir şey nasıl olabilir? Allah kullarını Şibli hakkında olduğu gibi peygamberleri hakkında da kınama ve kötü sözle konuşturmuştur. Öyleyse bu kendinden geçme halindeki kimsenin bir misali ve izzeti vardır. Bize göre bu konuda bir fazilet yoktur.

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi de, Allah'ın âlemde gerçekleşen unutmalarda gizlediği rahmetin bilinmesidir. Hal böyle olmasaydı iş, güç ve çetin olurdu. Bu konuda yapılan açıklamalar öğüt almak üzere yeterlidir. Bu meselenin aslı ise yükümlülük diyarında Allah ile âlem arasına perde koymaktır. Çünkü günahlar ve hatalar, Allah'ın ilminde takdir edilmiştir. Öyleyse bunların kuldan gerçekleşmeleri kaçınılmaz-

dır. (Allah ile âlem arasında perde olmadan) açıklık ve keşf halinde günahlar işlenseydi, kendisini görerek ve müşahede ederek günah işlemek, Allah'a karşı hayânın azalmasında bir abartı olurdu. Kader ise gerçekleşme hususunda hüküm sahibidir. Böylelikle ortaya çıkacak musibetin büyüklüğü nedeniyle yaratıklara merhametle Allah perdelenmiştir. Akılla yönetilen ve akli doğruluğa göre cereyan eden hadiselerde onlara bakınız! Allah teala kaza ve kaderini herhangi bir işte uygulamak istediğinde, o işte hikmetini ve aklın gereği olmayan bilgisini gizler. Allah söz konusu işi o bilgi ve hikmet nedeniyle var etmiştir. Onu uyguladığında ise akılları kendilerine döndürür. Bunun amacı, yükümlülüğün ortadan kalkması için, bu esnada Allah'ın kendilerine merhamet ettiğini öğrenmelerini sağlamaktır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Allah teala kaza ve kaderini uygulamak istediğinde (yani bir kulun günah işlemesini irade ettiğinde), akıl sahiplerinden akıllarını çeker alır. Kazasını ve kaderini uyguladığında ise tekrar akıllarını kendilerine iade eder ki ibret alsınlar.' Başka bir hadiste ise şöyle buyrulmuştur: 'Ümmetimden hata ve unutma kaldırılmıştır. Allah teala dünya ve ahirette onları unutma nedeniyle yükümlü tutmayacaktır.' Ahirette unutma yükümlülüğünün kalkması hakkında görüş birliği vardır. Dünyada ise günahın kalkmış olacağında görüş birliği varken hüküm hususunda görüş ayrılığı söz konusudur. Tikel meselelerde Şâri'nin belirlemiş olduğu hususlarda hata etmek hakkında da aynı durum geçerlidir. Bu bağlamda Ramazan ayında unutarak orucunu bozan kimse, günaha girmese bile, kaza orucu tutmalıdır. Çünkü onu Allah yedirmiş ve içirmiştir. Şâri'nin onun hakkındaki hükmü budur. Dolayısıyla bu, unutmada gizli olan rahmetin bir yönüdür. Aynı şey Kur'an'dan unutulup hatırlanmayan kısım için geçerlidir. Böyle kısımlar bize aktarılsaydı, yükümlülüğümüz artmış olurdu. Hâlbuki Allah bize merhamet etmiştir. Hz. Peygamber şöyle derdi: 'Size neyi verdimse, onunla yetinin.' Başka bir hadiste ise 'Hac her sene mi olacak diye soran kimseye 'evet' deseydim, farz olacaktı.' Hükümler, hadiseler hakkında soru sorma nedeniyle meydana gelirdi. Hz. Peygamber'in gayesi ise bu durumu bildiği için, insanları soru sormaktan engellemek ve doğalarına göre hareket etmelerini sağlamaktır. Böylece Hak, dilediği hükümleri indirme işini kendisi deruhte eder. Böylelikle haramlar ve farzlar azalırken, çoğunluk günah veya sevapla ilgili olmayan mubahlar kısmında kalır. Nefisler ise bu durumu

kabule ve nass ile belirlenmiş hükümler sınırında durmaya yanaşmaz. Bunun için hükümler için illetler ortaya koyarak, bunları Şâri'nin maksadı haline getirmiş ve genelleştirmişlerdir. Müçtehidin görüşüne göre, iki durumu birleştiren ortak bir illet nedeniyle, hakkında susulmuş bir durumu, hakkında hüküm verilmiş bir konuya katmışlardır. Müçtehit böyle yapmasa, hakkında hüküm bulunmayan durum, aslı olan mubahlık ve afiyet üzere kalırdı. Böylelikle illetlendirme, illeti genelleştirme, kıyas, re'y, istihsan ve benzeri yollarla hükümler çoğaltılmıştır. *'Rabbin unutan değildir.'*[428] Fakat -Allah'a hamd olsun- Allah bunda bizim adımıza başka bir rahmet daha yerleştirmiştir. Hâlbuki fakihler, Allah'ın ve peygamberinin belirlemediği ya da Kitabın veya sahih veya zayıf sünnetin zâhirinin delil teşkil etmediği halde, belli bir şahsın görüşünü dayatarak sıradan insanlardan bu rahmeti esirgemiş, onları durumu hakkında başka bir müçtehidin kendi deliliyle ve içtihadıyla ortaya koyduğu görüşünde ruhsat aramasını engellemiş, katı davranmış, 'farklı mezheplere uymak, dinle oynamaya yol açar' diyerek kendi içtihatlarını din zannetmişlerdir. Hâlbuki Allah'ın peygamberi şöyle demiştir: 'Allah size sadaka vermiştir. Onun verdiği sadakayı alınız.' Binaenaleyh ruhsatlar, Allah'ın kullarına ihsan ettiği sadakalarıdır.

Hiç kuşkusuz müçtehidin hükmünün geçerliliği ve sıradan insanın verdiği hükümde onu taklit edebileceğinde hemfikiriz. Çünkü müçtehit için bu hüküm, dine dayanan bir delilden ortaya çıkmıştır. Kıyası kabul edip etmemesi ise durumu değiştirmez. Söz gelişi Şafii'nin kendi delilinin gereğine göre ulaşmış olduğu bir ruhsatı, şeriat onaylamıştır. Maliki mezhebinden olan bir müftü, Şafii mezhebinden birinin Şari'ye ibadette kullandığı bu ruhsat hükmünün alınmasını yasaklayabilir -Onu Şâri'ye izafe ettik, çünkü Şâri, kaynağı olmayan bir delilin gereği olan hükmü benimsemeyi (müçtehidin) delilinin gereğiyle yasaklamakla, onu onaylamıştır.- Müftünün davranışı bir adamın kendisini belli bir mezhebe bağlayarak, -şeriat kendisine böyle bir bağlanmayı emretmediği halde- başka bir mezhebe dönmemesi demektir. Böyle bir davranış (katı taklit), Allah'ın kullarına karşı en büyük sıkıntılardan ve daraltmalardan birisidir. Bu ümmetin içinden müçtehitlerin hükmünü geçerli saymakla Şâri teala, şeriatı genişletirken, avam-ı fukaha onu daraltır. Hâlbuki Ebu Hanife, Malik, İbn Hanbel ve Şafii gibi imamlarına gelirsek, onlar böyle bir iş yapmaktan münezzehtir. Onlardan hiçbirisi, böy-

le bir şey yapmadığı gibi herhangi bir kimseye 'bizim görüşümüzle sınırlı kal' ve verdiğim fetvada beni taklit et dediği aktarılmamıştır. Aksine onlardan aktarılan şey, bunun tersidir. Allah kendilerinden razı olsun!

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi de, Hakkın bilgisinin insanın gizlediği ile açıkladığı ve ortaya koyduğu şeye ilişmesi arasındaki farkı bilmektir. Acaba bu durum tek bir nispetle mi yoksa iki farklı nispetle mi ilgilidir? Hakkın, 'beni içinden zikredeni ben de içimden zikrederim, beni bir topluluk içinde zikredeni ben de topluluk içinde zikrederim' ifadesinde belirtilen durum da bu menzille ilgilidir. Bunlar, zikir ve bilgideki iki haldir.

Bilmelisin ki, Hakkın bir gaybı ve bir de mazharı vardır. Buna göre gayb olması yönüyle Hak, el-Bâtın isminin sahibidir. Bu, Hakkın kulunu içinden zikretmesi ve gizlediği şeyi bilmesidir. Bu isimle birlikte olan, Hakkın kendisini bildiği kulun sırrı ve kulun kendisiyle Hakkı zikrettiği iç zikridir. Hakka ez-Zâhir isminden ait olan mazhar ise Hakkın kulunu meleklerden ibaret bir topluluk içinde veya ilahi isimler topluluğu içinde zikretmesi ve kulun şehadet âleminde izhar ettiği şey hakkındaki bilgisidir. Bu ismin karşısında ise Hakkın kendisini bildiği kulun açıklığı ve aleniliği ile kulun kendisiyle rabbini zikrettiği açık zikir bulunur.

Sırdan daha gizli olan şey ise sadece Hakkın bildiği şeydir. Kulun onun hakkında bilgisi olmadığı gibi onu Allah'tan başkasının bilmesi de mümkün değildir. Bu onun kendisi hakkındaki bilgisidir. Bu bilginin dışında kalan ise ya sır ilmi veya aleni bilgidir. Öyleyse bilgi üç şeyle ilgilidir: Açıklık, sır ve sırdan daha gizli olan. Zikir ise iki şeyle ilgilidir. Birincisi topluluk zikridir. Bu, iki kısma ayrılır: İsimler topluluğu ve meleklerin topluluğu. Diğeri ise nefsin zikridir. Böylelikle zikir de taksimde bilgiyle eşitlenir.

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, insana Allah'ın her şeyin bilgisini yerleştirmiş olmasının bilinmesidir. Sonra Allah, kendisiyle ona yerleştirdiği şeyleri bilmek arasına perde koymuştur. Bu bilgiye sadece insan tahsis edilmemiştir. Aksine bütün âlem, bu bilgiye tahsis edilmiştir. Bu ise aklın inkâr ettiği ve genel olarak imkânsız saydığı ilahi sırlardan birisidir. Cahiller bu durumu Hakkın kuluna yakınlığı gibi anlar.

Bu durum, *'biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz'*[429] ayetinde belirtilir. Başka bir ayette ise *'biz ona şah damarından daha yakınız'*[430] denilmiştir. Bu yakınlığa rağmen Hak, sadece taklit yoluyla bilinir ve idrak edilir. Allah bunu bildirmeseydi, akıl kendisine delil bulamazdı. Bilgileriyle insanda bulunan sonsuz sayıdaki bütün bilinenlerin durumu böyle olduğu gibi Hak âleme de bu kadar yakındır. O ise kendisinde bulunan şeyi bilmez. Ta ki an be an, kendisindeki şey ortaya çıkar. Keşfin bir defada ortaya çıkması mümkün değildir, çünkü böyle bir şey, sınırlamayı gerektirirdi, hâlbuki onun sonsuz olduğunu söyledik. Öyleyse insan, ancak art arda şeyleri bilebilir ve sonsuza kadar böyle sürer. Sonsuz bilinenlerin Hakkın bilgisine -ki Hakkın bilgisi zatının aynıdır- girmesi gibi, kulun varlığına sonsuz şeylerin girmiş olması, en garip ilahi sırlardan birisidir. Hakkın bilgisinin sonsuz şeylere ilişmesi ile Hakkın kulun kalbine sonsuz şeyleri yerleştirmesi arasındaki fark şudur: Hak kendi nefsinde ve kulun nefsinde olanı ayrıntılı ve tam olarak bilir. Kul ise bunu ancak özet ve genel olarak bilebilir. Hakkın eşyayı bilmesinde genel bilme yoktur. Bununla birlikte, kulun kendisi ve başkası hakkında geneli bilmesi yönüyle, Hak genel olanı da bilir. Kulun bütün bildiği şeyler ve (şeyler) ve bütün varlıklar, gerçekte bir hatırlama ve unutmuş olduğu bir şeyi yenilenmesinden ibarettir.

Bu menzil şu hükmü verir: Hak kulunu bazen bilgisinin sonsuz şeylere ilişeceği belirli bir makama yerleştirir. Bu bize göre imkânsız değildir. İmkânsız olan şey, sonsuz olan şeylerin kendisine bilginin ilişmediği varlığa girmesidir. Sonra Allah, aldığı misak gibi, bu bilgiyi yaratıklarına unutturmuştur. Hâlbuki misak gerçekleşmiştir ve ilahi bildirimle bunu öğrendik. İnsanın bilgisi, daima 'hatırlamadır.' Bir kısmımız uyarıldığında, daha önce bilmiş olduğunu hatırlar. Örnek olarak Zünnun el-Mısrî'yi verebiliriz. Bir kısmımız ise hatırlamaz, fakat daha önce onu görmüş olduğuna inanır. Böyle biri hakkında bilgi yeni baştan ortaya çıkar. Kendisine hatırlatılan bilgi daha önce kendisinde bulunmasaydı, kendisine öğretenden o bilgiyi alamaz ve öğrenemezdi. Fakat bu konuda bir bilinci yoktur ve Allah'ın basiretini nurlandırdığı kimselerden başkası onu bilemez. Bu durum, hali her nefes korku olan kimseye aittir ve çetin bir makamdır. Çünkü bu hal, ancak tecellinin sürekli eşlik ettiği kimseye aittir.

Bu menzil, Zünnun'un meşhur meselelerini de içerir. Bunlar, akli olarak imkânsız olan şeyin var edilmesidir. Bütün yönlerden birbirini iten şeyler arasındaki dereceli üstünlüğün bilgisini de bu menzil içerir. Âlemdeki her bir cevherin âlemdeki bütün hakikatleri içerdiğinin bilgisi de bu menzille ilgilidir. Aynı zamanda her bir ilahi isim, bütün ilahi isimlerle isimlendirilmiştir. Bu durum: *'De ki, ister Allah deyin ister Rahman deyin, en güzel isimler O'na aittir'*[431] ayetinde belirtilir. Bilebildiğim kadarıyla bu bilgi, cemaatten (sûfilere) ayrı olarak, bana tahsis edilmiş bir bilgidir. Benden başkası onu öğrenmiş ve keşf etmiş midir, etmemiş midir bilemiyorum. Burada kast ettiğim, nebiler değil, mümin veliler arasında böyle birinin bulunup bulunmadığıdır. İlahi isimlerdekine gelirsek, bu görüşü Ebu'l-Kasım b. Kasî *Halu'n-Na'leyn* adlı eserinde yazmıştır. Allah, benim yaptığım gibi, bu meseleyi kendisinden veya başkasından (aktararak) dile getirdiğini bildiren ve benim bu kitabıma katan ve iddia ettiğim hususta bana delil getiren kimseye merhamet etsin. Çünkü ben görüş birliğinden ve arkadaşlarımdan ayrı düşmemekten hoşlanırım. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN SEKİZİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden Ulvi Âlemden Zikir Menzilinin Bilinmesi

Mârifet çiçekleri riyazet çiçeklerinden
Senin bahçenin çiçekleri göklerin çiçeklerinden

Bedenlerin bir bilgisi var benzemez ona
Sebepleri ve afetleriyle, nefislerin bilgisi

Hakkın hakikatlerinin idrak yolları gizli değil
Çünkü onların idraki zat için zat iledir

Onların dışında ise vasıtayladır
Ayet ve işaretlerden gördüklerine göre

Büyüklerin müşahededen başarısızlığı ciddidir
Tayyinde onlarda kerametlerin hilesi

Onlara süre verilmesi ihmal değildir, bilirler ki
Vakitlere bağlıdır keramet

Adamların nispetleri gerçek olunca
Tek bir babaya, yüce çocuklar olarak

Onlardır dersen onlardır, hayır dersen onlardır
Çünkü onlar haz ve acı arasındadır

Çünkü mazharları Onu fani kılmaz
Mazharlar örtülerdir zira

Allah seni başarıya erdirsin, bilmelisin ki, şeyhimiz Ebu'l-Abbas el-Ureybi bu menzile ulaşanlardan birisiydi ve bu konu hakkında kendisiyle defalarca görüş alış verişinde bulunmuştuk. Onun bu menzildeki 'ayağı' derindi. Allah kendisine merhamet etsin! Bilmelisin ki, bu menzil güçlü bir meşakkat ile ancak güçlü bir zorlanmayla ulaşılabilecek hususları, gayeye ulaşmayı engelleyen afetler ile yumuşaklık ve afetlerin ortadan kalkması, nefislerin kendisinden haz alacağı ve kendisine bağlanacağı rahatlığı bir araya getirir. Bu ikisi arasında ise büyük güçlükler vardır. Bu menzilin içerdiği ilk ilim, doğadan çıkma ilmidir.

Bilmelisin ki, hareketlerin bir kısmı, doğal iken bir kısmı zorlamalıdır. Doğal hareketin haz verdiğini, buna karşın doğanın dışına çıktığın için zorlamalı hareketin ise acıya yol açtığını zannetme! Bazen durum böyle olsa bile bazen bunun tersine de olabilir. İnsan yüksek bir yerden düşseydi, yeryüzüne düşmesi, doğal bir hareketle gerçekleşirdi. Fakat yeryüzüne ulaştığında, organları kırılır, acıları katmerleşir. Bunun nedeni ise zati zorunluluk ve kendisine tevdi edilmiş olan rabbaniliğinin gerektirdiği ihtiyarına uyumsuzluktur. Kendisine bu rabbanilikten çık denilmiş insan ise ondan çıkmamıştır. Zorlamalı hareket ise onunla yükselmesi demektir.

Zorlamalı harekette insan yükselir ve -hareketin yükselttiği ölçüde- ayetleri, ferahlamayı, açıklığı, genişliği görür. Söz konusu hareket, insanı doğasından ve zorunluluğundan çıkartmakla birlikte iradesine uygundur. Öyleyse doğanın gereği olan her şeyle sevinilmez. Öte yandan insan zorlamalı hareketi de kendi doğasıyla kabul etmiştir. Her iki harekette de doğanın hükmü insanı bırakmaz.

Bilmelisin ki, insanın üzerinde yaratılmış olduğu nitelikler, değişmez. Çünkü onlar, bu dünya yaratılışında ve özel mizaçta insan için zati niteliklerdir. Bu nitelikler, korkaklık, hırs, haset, açgözlülük, laf taşıyıcılık, öfke, zorbalaşma isteği ve benzeri niteliklerdir. Bunların değiştirilmesine yönelmediği için, Allah teala kullanım yerlerini belirlemiş ve meşru bir şekilde onları bu yerlere yönlendirmiştir. Söz konusu nitelikler bu yerlerde kullanıldığında, insan mutlu olur ve derecelere erişir. Söz gelişi beklediğin zarar nedeniyle haramları işlemekten korkarsın, nefsinin dindarlığı hakkında iştahlı olursun, malını Allah yolunda harcayana ve bilgi öğrenene haset edersin, iyilik hususunda haris olursun, insanlar arasında hayrı yaymak amacıyla koşuşturur ve bir bahçe hoş kokulu çiçekler yetiştiği gibi (nemime ile aynı kökten gelerek) sen de 'iyiliği' (insanlar arasında) yetiştirirsin. Bunun yanı sıra Allah'ın emrine büyüklenene karşı sen de Allah ile büyüklenirsin, Allah'ın razı olacağını bildiğin yerlerde sözünü ve davranışı metanetle söylersin ve yaparsın, Hakka karşı çıkan ve direnen kimseye karşı zorbalaşırsın. Böyle yapmakla nefsini niteliklerden uzaklaştırmamış ve onları yerli yerinde kullanmış olursun. Bu sayede nefsin Rabbi, melekleri ve peygamberleri seni över. Binaenaleyh şeriat sadece doğaya yardımcı olmak üzere gelmiştir. İnsanın sahip olduğu nitelikleri (değiştirmek yerine) kullanım yerlerini açıklamak ve doğasının gerektirdiği şeyleri ona yasaklamadan, insanı nasıl bir güçlüğe düşeceğini anlamıyorum? İnsanlar ancak amaçları uğrunda yok olmuşlardır. Çünkü insanlara acı ve nahoş şeyleri getiren sadece budur. İnsan amacını Yaratanının kendisi adına istediği şeye yönlendirdiğinde, rahata kavuşur. Ebu Yezid'e şöyle denilmiş: 'Ne istiyorsun?' Şöyle cevap vermiştir: 'Bir şey istememeyi istiyorum.' Yani şunu demektedir: Allah'ım! Sen benim adıma ne istiyorsan, benim de onu istememi sağla. Bu sayede sadece Hakkın irade ettiği şey gerçekleşir. Allah ise kulları için sadece kolaylığı ister, onlar için güçlüğü istemez. Allah kulları adına iyilik ister kötülük kendisine ulaşmaz. Nitekim

sahih bir rivayette şöyle denilir: 'Bütün iyilik senin elindedir. Kötülük sana ulaşmaz.' Bununla birlikte asıl bakımından her şey Allah'tandır. İnsanın irade sahibi olmaktan çıkması imkânsızdır ve öyle bir şey önce itaatlere zarar verir. Böyle bir insan, dinî bir niyeti olmaksızın itaatlerini yerine getirir, dolayısıyla ibadet olmazlar. Ebu Yezid sadece Allah'ın razı olduğu işlere uygun olmayan kişisel arzularından uzaklaşmak istemektedir.

Bilmelisin ki, aydınlatıcı kandilin bulunmadığı bir yolda geceleyin yürümek, büyük tehlikelere yol açar. Böyle bir yolda çukurlar vardır, korkutucu tehlikeler, gedikler ve eziyet verecek haşereler vardır. İnsan tüm bunlardan bir ışık vasıtasıyla yürüdüğünde sakınabilir ve bu sayede ayağını nereye koyacağını, düşeceği çukur veya karşılaşacağı tehlike veya kendisini sokacak yılan gibi sakınılması gereken zararlılardan nasıl sakınacağını bilebilir. Yoldaki yegane ışık ise Allah teala'nın, *'kendisiyle kullarımızdan dilediklerimizi hidayete ulaştırdığımız bir nur'*[432] dediği şeriat nuru ve ışığıdır. Başka bir ayette ise *'Allah'ın kendisi adına nur yaratmadığı kimsenin nuru (aydınlıktan nasibi) yoktur'*[433] veya *'nur üstüne nurdur'*[434] der. Şeriat nuru ile hidayet ve (Hakkın kuluna verdiği) başarı nuru bir araya geldiğinde ise yol iki nurla (daha kolay geçilir). Bir nur olsaydı, insana (yeterli) ışık olmazdı. Gerçi şeriat nuru tıpkı güneş ışığı gibi aşikârdır, fakat âmâ onu göremez ki! İşte Allah'ın gözünü kararttığı kimse de onu göremez ve ona iman edemez. Basiret gözünün nuru bulunsa, fakat insanın yolu görmesini sağlamak üzere kendisiyle birleşeceği şeriat nuru olmasaydı, basiret nuru olan kimse nasıl yürüyeceğini bilemezdi. Çünkü o bilinmez bir yoldadır ve yolda neyin bulunduğunu ve herhangi bir delil veya durak olmaksızın yolu kendisini nereye götüreceğini bilemez. Yolda yürüyen insan kandilini rüzgarlardan korumalıdır. Rüzgarlar olursa, onların esintileri kandili söndürür. Burada rüzgarlar, insanın imanına ve tevhidine etki eden bütün esintilerdir (kuşkular). Yumuşak bir rüzgar eserse, bu kez kandilin fitili sallanır ve onu şaşırtır, yolu görmesinde ışığın etkisini azaltır. Böyle bir rüzgar, şeriatın feri hükümlerinde arzuya uymaya benzer. Bunlar, insanın (günah olduklarını) inkâr etmediği günahlardır ve bunlar insanın imanına ve tevhidine zarar vermez. Kuşkusuz ki biz büyük bir amaçla yaratıldık. Fakat bu güçlüklere göğüs gerip bu nahoş sıkıntılara tahammül ettiğimizde, bü-

yük bir dereceye ulaşırız. Bu ise bedbahtlığın hiçbir şekilde bulunmadığı ebedi mutluluktur.

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi de, vaktin bilinmesidir. Söz konusu vakit, insana melek veya şeytandan bir dostun eşlik ettiği şeydir. Bilmelisin ki, Allah insanı kendilerine peygamber göndermediği bir topluluk içinde yarattığında, kendisine melek veya şeytan arkadaşlık etmez. Böyle bir insan, doğasının hükmüne göre tasarrufta bulunur ve böylę birinin perçemi özel rabbinin (rabb-ı has) elindedir. Böyle birinin bu esnada üzerinde yürüdüğü her yol, (ona göre), doğru yoldur, çünkü onun rabbi doğru yol üzerindedir. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Her bir canlının perçeminden tutmuştur. Benim rabbim doğru yol üzerindedir.'*[435] Allah onlara bir peygamber gönderdiğinde veya içlerinde peygamber bulunan bir toplulukta insanı yarattığında, doğum anından itibaren iki arkadaş kendisinden ayrılmaz; melek veya şeytan! Doğumundan itibaren bunlar kendisinden ayrılmaz ve bunun nedeni şeriatın var olmasıdır. Bu arkadaşlardan her biri, insanı dürten veya içine kapatan bir ilham verir. 'Çocuk yükümlü değil ki, bu iki arkadaş ona niçin eşlik ediyor?' deme! Bilmelisin ki, Allah bu iki dostu çocuk için görevlendirmemiştir, bunlar ebeveyninin veya -(çocukla görevli) her kim ise- mertebesinden dolayı çocukta görevlendirilmişlerdir. Buna göre şeytandan olan arkadaşı kendisini dürter, bu durumda çocuk ağlar, eliyle oynar ve babasının veba kendisiyle görevli kimsenin bozulmasını istemediği bir şeyi bozar. Bu durumda yükümlü olmayan bu çocuktan meydana gelen bu hareket, başkası hakkında Allah'ın fiilinden hoşnutsuzluğu meydana getiren ve kışkırtan bir sebep haline gelir ve günaha maruz kalır. Zaten şeytan çocuğa -çocuk için değil- bu nedenle ilişmişti. Aynı şey melek için geçerlidir. Öyleyse (çocuğa eşlik eden şeytan veya melek), çocuktan meydana gelerek başkasının nefsinde iyiyi veya kötülüğü zorunlu kılan her harekettir. Başkasında meydana gelen fiil iyilik ise çocuğa eşlik eden melekten kaynaklanmış iken kötülük ise şeytandan kaynaklanmıştır. Küçük sabi, temyiz çağına ulaşana kadar, nefsinden veya Rabbinden (rabbanî) kaynaklanan bir harekete kesinlikle sahip değildir. Şeriat bulunan bir ümmet içinde değilse, doğumundan ölünceye kadar bir peygamber gönderilmediği sürece veya kendisini ilahi bir dine girmediği sürece bütün hareketleri nefs kaynaklıdır. Söz konusu, din kişinin kendisiyle sınırlandığı dindir ve onun Allah tarafından gönderilmiş bir şeri-

at olup olmaması birdir. Bir dine girdiğinde ise kendisiyle iki arkadaş görevlendirilir. Çünkü aklın (Hakka) yakınlık sağlayan davranışları belirleme imkânı yoktur. İnsan aklın da kendilerini algıladığı ve doğal olarak sevilen ve örfte bilinen alışagelmiş güzel ahlaka sahip olabilir. Fakat akıl, bunların Allah' (yaklaştırıcı oldukları) hakkında kesin bir hüküm veremez. Akıl ahireti ispatlama veya inkâr etme gücüne sahip değildir. Fakat insan teorik araştırmadan hareket eden aklıyla kendisini var edeni, varlığında kime dayandığını ve O'nun sahip olması gereken nitelikleri ve kendisini niteleyebileceği celal özelliklerini ispatlayabilir. Fakat bunları O'nun katındaki uhrevi menzile (ulaşmak üzere) yapamaz. İnsan aklıyla ölümden sonra varacağı yeri bilemez. Bedenini yöneten şeyin mahiyetini ve ölümden sonra nereye gideceğini de bilemez. İş, Âdem'den itibaren nebilik şeklinde başlamamış ve orada bulunanları bildirmemiş olsaydı, akıllar bu nefislerin nereye gideceğini (bilemezlerdi). Hâlbuki akıllar bunu öğrenince, (nefislerin ölümden sonra nereye gideceğini) öğrenmiştir. İşte onları araştırmaya ve bu konuda incelemeye sevk eden şey budur. Nefisler ölümden sonra nerede ve nasıl toplanacaktır? Ne şekilde ve nereye intikal edeceklerdir? Acaba nefisler başka maddeleri (beden) mi yönetecektir, yoksa maddeden mi soyutlanacaktır? Acaba yaratılışta bedenin düzenlenmesinden önce onların bir varlığı var mıdır, yoksa bedenin varlığıyla mı meydana gelmişlerdir? Onlar, âlemdeki tesirlerin hükmünü öğrenmişler ve böylelikle felekleri ve yıldızların hareketlerini gözlemişler, eserlerin hareketler esnasında tekrardan meydana geldiklerini görmüşlerdir. Buradan şunu öğrenmişlerdir: Bu eser ile hareketler arasında bir ilişki vardır. Ömürler onların tekrarlanışını algılamaya yeterli olmasa bile, kendi zamanlarında yaşayan ve Allah'ın kendisine bildirdiği şeyleri onlara getiren peygamberin bildirmesiyle bunu öğrenirler. Allah söz konusu peygamberi bu ulvi hareketlerde saklamış olduğu unsurlarda gerçekleşen eserleri öğretir. Peygamber de onların hareketlerin dünya ve ahiretteki hükümlerini onlara bildirir. Bütün bu ve benzeri konular, herhangi bir öğretici olmaksızın, akılların kendi başlarına anlayacakları hususlar değillerdir. Öyleyse bu dünya hayatında ve ahiret hayatında ilahi bildirim olmasaydı, kimse oradaki hususları öğrenemeyecekti.

Bilmelisin ki, insan ve cinlerin dışındaki bütün yaratıklar, Hakkı yüceltme ve onun övgüsünü yerine getirme özelliğinde yaratılmışlardır.

İnsanın ve cinlerin bütün organları da böyledir. Fakat söz konusu şeylerin Hakkı tespih ve yüceltmesi, Hakka yaklaşmak ve üstün menzili elde etme niyeti taşımaz. Onlar için tespih, zatın hak ettiği üzere, nefes alıp veren için nefes almak gibidir. İnsan ve cinlerin tespihleri de cennet veya cehennemde böyledir, yoksa Hakka yaklaşmak amacı taşımadığı gibi bu davranış onlar için böyle bir netice de meydana getirmez. Aksine onlardan her birisi, belli bir makamdadır. Böylelikle ibadet, hakikatlerinin gerektirdiği şekilde onlar için doğal bir şey haline gelerek yükümlülük kalkar. Onlar, kendilerine gelen ilahi emre karşı itaatsizlik içinde bulunamazlar. Cehennemliklere *'Alçaldıkça alçalın orada ve artık konuşmayın'*[436] denildikten sonra, ahirette kesinlikle yasaklama olmayacaktır. Biz burada insanlar her bir yerde kendi menzillerine yerleştikten ve kapılar kapanarak iki yer sahipleriyle -ki onlar o yerlerin ehlidir- dolduğundaki durumdan söz etmekteyiz. Toplanma yeri ortadan kalkar ve bütünüyle ateşe dönüşür. Sabit feleklerin bitim yerinin altından aşağıların aşağısına (esfel-i safilin) kadar olan her yer cehennem diye isimlendirilen ve ateş ile şiddetli soğuğu içeren bir yere dönüşür. Bunların arasında ise berzahlar vardır. Deriler ateşte piştikçe, yenilenme bu berzahlarda gerçekleşir. *'Gökler ve yer devam ettikçe orada kalırlar.'*[437] Burada, Allah'ın kendisini yarattığı günden onu değiştirme gününe kadarki süre kastedilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'in kendi dilleriyle indiği Araplar, bu sözü kullanır ve ebediliği kast ederlerdi. Bu durum, ilahi haber ve peygamberin bildirmesiyle kesinleşmiştir. Şu var ki Allah dilerse, onlar cehennemde haz ve nimetle rızıklanırlar. *'Kuşkusuz ki Allah dilediğini yapandır.'*[438] Cennet hakkında ise şöyle der: *'Gökler ve yer devam ettikçe orada kalırlar.'*[439] Bu durum o ikisinin sureti bakımından değil, cevheri bakımından böyledir. Bu nedenle Allah 'kesilmeyen bir ihsan' demiştir. Suretleri yok olacağı için de, *'Rabbin dilediği hariç'*[440] ayetinde istisna zikredilmiştir. Çünkü gök göktür, yer yerdir! Çünkü biliyoruz ki, göğün cevheri, üzerinde suretlerin değiştiği duman cevheridir. Duman cevherini kabul eden şey, gök suretini kabul eden şeydir. Nitekim çamur ve taş cevheri de, ev suretini kabul eder. Ev yıkıldığında ve çamur kuruduğunda, evin ve çamurun sureti kaybolur, cevherin kendisi geride kalır. Aynı şekilde bütün âlem, cevher bakımından tektir ve suretler nedeniyle ise farklılaşır. Bunu bilmelisin! Burada cehennemlikler hakkındaki istisna, onların azaplarının süresiyle ilgilidir. Cennetlikler hakkında istisna

ise 'Rabbin diledikçe' anlamında olabilir. Kuşkusuz ki Rab, onların cennetten çıkmamalarını dilemiştir. Çünkü Allah, *'sınırlı olmayan bir ihsan'*[441] ifadesiyle onların cennet çıkmayacaklarını dilemiştir. Cehennemlikler hakkında ise 'kesintisi olmayan bir azap' dememiştir. Bunu anla! Çünkü sahih güvenilir haberde Allah teala şöyle buyurur: *'O gün yeryüzü başka bir yerle değiştirilir ve gökler de.'*[442] Burada Allah göğü kızgın yağ gibi olmakla nitelemiş, onu yarılmak ve parçalanmakla ve akışkanlıkla betimlemiştir. Allah teala şöyle buyurur: *'(Kızgın) yağ gibi kızıllaşarak gül rengi gibi olduğu zaman.'*[443] Başka bir ifadeyle, renkte ve akışkanlıkta kızgın yağ haline gelmiştir. Bütün bunlar, cevherin gidişini değil, suretin gidişini bildirir.

Bu menzilin içerdiği konulardan birisi de, itibar ve tefekkür ederken, Allah'ın insanın ilgilenmesini istediği şeylerin bilgisidir. Bu itibar, insanı Rabbini değil, yaratıcısını bilmeye götürür. Çünkü Allah'ın isimlerinden her bir ismin âlemde özel bir delili vardır ve o, söz konusu isme delil olması bakımından başka bir şeyi göstermez. Buradan yeryüzünün, sunun köpüklenene kadar dalgalanmasından yaratılmış olduğu öğrenilir. Bu köpük, yeryüzünün ta kendisidir. Çünkü o suluktan, köpüklüğe intikal etmiş ve köpük içinde Allah yeryüzünü yaratmıştır. İşte bu salihlerin yeryüzünü (toprağı) aşabilmelerinin ve -üzerine toprak atılmış olsa bile- ölünün kabrinde oturabilmesinin nedenidir. Topraktan yaratılmış her şeyin hükmü, toprağın hükmüyle birdir. Öyleyse yeryüzünün (toprağın) hükmü de köpüğünki ile birdir. Köpüğün hükmü ise sunun hükmüyle birdir. Su ise yanmayı ve eşyanın kendisinde hareketlenmesini kabul edicidir. Böylelikle onun bu özelliği, toprak gibi kesif veya hava ve ateş gibi latiflerde olmak üzere, kendisinden meydana gelen her şeye yayılır. Fakat su için ateş, torun mesabesindeyken su için toprak çocuk konumundadır. Su için hava ve köpük ise bel çocukları konumundadır. Öyleyse su onlar için baba iken ateş için hava yönünden dede, toprak için ise köpük yönünden dede gibidir. Âdem'in yaratılması ile su arasında toprak ve köpük var olmuştur. O, kesifliği yönünden torunun oğludur. İçerdiği ateş ve hava yönüyle de, torun konumundadır. Havva'nın yaratılmasına gelirsek, onun ile asıl arasında üç şey vardır. Âdem, toprak ve köpük. Havva, asıldan en uzak olandır. Âdemoğullarının yaratılmasına gelirsek, onlar asıla Âdem'den daha yakındır ve -tıpkı köpük gibi- sudan yaratılmışlardır. Onlar, suyun sul-

bünden olan çocuklarıdır ve köpük onlar için kardeş konumundadır. Âdem'in ise dedesi iken toprağın babasıdır. Âdemoğulları, toprağın amcalarıdır. Âdem'in oğulları karşısındaki konumu, yeğeni karşısında kardeşin oğlu (kuzen) gibidir. Âdem karşısında oğulları ise babasının amcası konumundadır. Hâlbuki onlar Âdem'in çocuklarıdır. Âdem, kardeşlerinin oğlunun oğludur. Bu yönüyle çocuklar, ilk sebebe daha yakın kimselerdir. Âdem'in büyük ata olması ise sayesinde toprağı çamura dönüşmesini sağlayan Âdem'deki sudan kaynaklanır. Buna göre o, sulb çocuğuna katılmada başkasından hamile olan bir kadınla evlenene benzer. Böyle biri, başkasının ekinini sular. Meydana gelen üründe ise, sulama kadar nasibi vardır.

Meryem oğlu İsa'nın yaratılışına gelirsek, kendisiyle su arasında annesi, Havva, Âdem, toprak ve köpük vardır, fakat başka bir yönden. O bize benzer ve bunu anlayan azdır. Kuşkusuz ki Allah dikkat çektiğimiz hususa, *'ona düzgün bir insan olarak göründü'*[444] ayetinde değinmiştir. Allah (İsa'yı var etmek dileyince, Meryem), kendisinden önce Allah'a sığındıktan sonra Cebrail'e bakmakla haz kendisine yayılmış, onun kendisine bir çocuk vermek üzere gelen Allah elçisi olduğunu anlamıştır. Meryem çocuğu kabul etmek üzere hazırlanmış ve salt bakmayla cinsel ilişkinin hazzı kendisine yayılmış, su Meryem'den rahme düşmüştür. İsa'nın bedeni ise Meryem'de hazzı meydana getiren üflemeden doğan sudan oluşmuştur. Öyleyse İsa, annesinin suyundandır. Doğa bilimciler bunu reddederler ve 'kadın suyundan bir şey meydana gelmez' derler. Bu görüş doğru değildir. Bize göre insan erkeğin suyundan ve kadının suyundan oluşur. Arzusundan konuşmayan Hz. Peygamber'in şöyle dediği sabittir: 'Erkeğin suyu kadının suyuna baskın gelirse, çocuk erkek, kadının suyu erkeğinkine baskın gelirse çocuk kız doğar.' Başka bir rivayette ise üstün gelmek yerine geçerse kelimesi kullanılmış, başka bir rivayette ise erkek ve kız yerine zamirler kullanılmıştır. *Kitabu'n-Nikah* adlı eserimizde bu konu hakkında şöyle demiştik: Bazen erkek ve kadın suyu indirmede birbirini geçemez ve karışacak şekilde aynı anda indirebilirler. Bu durumda sulardan birisi ötekine baskın gelmez. İşte böyle bir durum gerçekleştiğinde Allah, erkeklik ve dişiliği kendinde barındıran hünsayı yaratır. Herhangi bir yöne sapmaksızın her bakımdan eşit olduklarında ise hünsa kadınlık organından hayız olurken erkeklik organından da meni çıkar. Böyle bir hünsa kadınla ilişkiye girdi-

ğinde çocuk sahibi olurken aynı zamanda çocuk da doğurabilir. Rivayete göre, bir adamın yanında birinin annesi ötekinin babası olduğu iki çocuk varmış. Su itidal halinden sapmış ve birinin ötekine baskın geleceği bir dereceye ulaşmamış olabilir. Bu durumda hüküm baskın gelmeye sapmış unsura aittir. Bu unsur kadının suyu ise hünsa hayız görür ve kendisinden meni çıkmaz. Erkeğin suyu üste çıkmaya meyilli ise meni çıkar, hayız görmez. Yaratan ve Alim Allah münezzehtir! Bu canlıdaki berzahların en gariplerinden biridir. Bu böyledir ki, *'Allah'ın her şeye güç yetiren olduğu bilinsin'*[445] ve *'Allah'ın her şeyi bilgi bakımından ihata ettiği'* öğrenilsin. Bu menzilin içerdiği ilimler hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. Çünkü bu menzil pek çok mesele içermektedir. Büyük kısmı, feleklerin hareket ve yönelişleri, ışığın parıltılarıyla yıldızların yönelişleri ile unsurlar ile türeyenlerin bu nurları kabulleri arasında meydana gelmesiyle ilgili konulardır. Bu hükümlerden ise dıştaki varlıkların, mertebe ve hallerin yaratılması ortaya çıkar. Bu, büyük ve geniş bir ilimdir. Yükümlülük diyarının dışındaki sınanmayı bilmek de bu menzille ilgilidir. İlahi divan bilgisi, değişmeyen ilahi zorunluluğunun bilgisi bu menzille ilgilidir. Âlemde batıl ve anlamsız bir şey bulunmadığı, batılı ve hakkıyla onun bütünüyle hak olduğunun bilgisi bu menzille ilgilidir. Allah teala'nın genellikle bazı kimseler hakkında cezaları ahrete ertelerken bir kısmı hakkında öne aldığının bilgisi de bu menzille ilgilidir. Bu, tehdidin uygulanması denilen şeydir ve bu bir haberdir. Hüküm içermeyen haber, neshe konu olmaz. Bazen karşı çıkana yapılan tehdidi uygulayabilir. Çünkü Allah tehdidi için belirli bir yer belirtmemiş, dünya hakkında şöyle buyurmuştur: *'Yaptıklarının bir kısmını tatsınlar diye...'*[446] Bu, tehdidin uygulanmasının bir kısmıdır.

Tehdidin uygulanacağı fikrini benimseyenler, haklıdırlar, fakat Allah onu dilediği bir yerde uygulayacaktır. Allah teala'nın dünyada hastalık veya psikolojik veya maddi bir acıyla tehdidini uygulaması, kişi adına bir örtü ve perde haline gelir. 'Mağfiret' diye ifade edilen şey budur. Yani ahirette bu günahtan dolayı cezalandırma olmayacaktır. Mutluların hallerinin geneli böyledir. Kendilerine ateş değmeyecek olan mutluları, *'o gün büyük korku üzmez'*[447]. Onlar, *'üzerlerinde korku bulunmayan ve mahzun olmayacak kimselerdir.'*[448] Bu nedenle bazı insanların hemcinsleri arasında maddi belalarla karşılaşmaları ve sınanmaları büyük olmuştur. Örnek olarak, peygamberleri ve insanların arasından adaleti tavsiye

edenleri verebiliriz. Söz konusu belalara örnek olarak, (tebliğ ettikleri) hakikatin reddedilmesi, kâfirlerden duydukları ve kendilerini üzen sözleri verebiliriz. Allah bunun böyle olacağını bildirmiştir. Aynı şey, maruz kaldıkları öldürülme ve dövülme gibi hadiseler için geçerlidir. Bütün bunlar, tehdidin gerçekleştirilmesi ve beşeriliğin ve doğanın gerektirdiği hareketlerden kaynaklanır. Bunlar, onların içinde bulunduğu mertebeye layık olmayan, fakat beşeriliğe yaraşan şeylerdir. Allah teala'nın peygamberlerine söylemiş olduğu '*Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın diye...*'[449] ayeti bu konuyla ilgilidir. Kuşkusuz ki Allah günah olabileceğini belirtmiş ve onu (gerçekleşmezden önce) bağışlamıştır. Buradan Allah kullarına onları ahirette cezalandırmayacağını ve bağışlamanın dünyada ilgili olduğu hususları belirtmiştir. Çünkü dünya hayatında acılar, psikolojik ve maddi hastalıklar vardır. Bu durum, onlarda tehdidini uygulamasının ta kendisidir. Bu durumda Mutezile'nin bu konu hakkında söylediği husus doğru olmaktadır. Çünkü Eşari, böyle bir şeyi Allah hakkında caiz görmektedir. Fakat mümkün ve caiz olan her şey gerçekleşmez. Mutezile'ye karşı kanıt olarak getirilen bütün deliller güçlü deliller değildir ve onların çürütülmesi kolaydır. Bu kitap, o bilginin ortaya konulacağı bir yer değildir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

İKİ YÜZ DOKSAN DOKUZUNCU BÖLÜM

Muhammedî-Muradî Mertebede, Süryanî Makamdan Müminlerin Azabı Menzilinin Bilinmesi

Burçlar, menzillerin menzilleri
Yedi ışık için hazırlanmışlar

Feleklerine yönelmek üzere yürüdüklerinde
Gözüne başkaların varlıkları görünür

Hak menzillerde hükmünü yürütür
Oluş devirlerde ve kürelerde gerçekleşir

Yaratma menzillerin altından zâhir
Emir menzillerin üstünden akar

İnsanların dilinde denilir ki
Kaderlerin elinin uyguladığı bir iş

Avuç ve yüce kalem çizer
Levha'ya zuhur eden sırları

Allah bizi razı olduğu işlere ulaştırsın, bilmelisin ki: Bu menzil, üzerlerindeki otoritesinin büyük gücü nedeniyle ateş kaynaklı şeytanların çekindikleri en büyük menzillerden pek çok ilmi içeren yüce bir menzildir. Bilmelisin ki, Allah insan ruhunu yarattığında, onu kâmil, yetişkin, akıllı, Allah'ın birliğine iman eden, rabliğini onaylayan birisi olarak yaratmıştır. Söz konusu olan, Allah'ın insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtrattır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Her doğan fitrat üzere doğar. Sonra ebeveyni onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yapar.' Burada genel olan zikredilmiştir ki o da ebeveynin varlığıdır. Çünkü çocuk bazen yetim olabilir. Böyle bir durumda çocuğu terbiye eden kimse, onun ebeveynidir. Ruh bir niceliğe sahip değildir, bu nedenle zatının cevherinde bir artışı kabul etmez. Aksine ruh, tek bir cevherdir ve bileşik olması mümkün değildir. Çünkü ruh bileşik olsaydı, bir parçasında bir konunun bilgisi bulunur, öteki tarafı ise onu bilmezdi. Böyle bir durumda ise insan, bildiği şeyin aynı anda cahili olurdu ki bu imkânsızdır. Öyleyse ruhun cevherinde bileşiklik imkânsızdır. Hal böyle olunca, cismin kabul ettiği şekilde, ruhun bir artma ve eksilme kabul etmesi mümkün değildir, çünkü ruhta bileşiklik yoktur. Ruh varlığı gereği akleden olmasaydı -ki ruh özü gereği akıldır-, kendisinden söz alınırken yaratıcısının rabliğini onaylamazdı. Çünkü Hak, ancak hitabını anlayacak kimseye hitap eder. İşte insanın kendiliğindeki hakikati budur.

Sonra Allah, kendisine mülk olarak yarattığı bedende -ki ruh onun üzerine yerleşmiştir- maddi ve manevi güçler ve araçlar yaratmış ve kendisine 'bilgilerini onlardan al ve bu güçleri şöyle şöyle kullan' diye

emredilmiştir. Bu aletler ruh için mertebe mertebe yaratılmıştır. Buna göre hayal ve duyu gücünün dışındaki bütün manevi güçler, kâmil ve yetkindir. Hayal gücü ise zayıf yaratılmıştır. Bu iki güç, bedene tabi kılınmıştır. Beden geliştikçe, yetkinleştikçe ve niceliği arttıkça, duyu ve hayali de güçlenir. Bütün güçler eşyayı hayalden alırlar. Hayal ise duyunun kendisine verdiği bütün suretleri kabul edici olan heyulani güçtür. Bunun yanı sıra hayal, musavvire gücünün kendisinde 'açtığı' (meydana getirdiği) suretleri de kabul edicidir. Musavvire güçleri onları hayalin duyu gücünden kendilerini alıp tuttuğu mevcut şeylerden bileştirmiştir. Suretleri kabulde heyula'ya benzeyen yegane güç, hayal gücüdür. Hayal güçlendiğinde ise fikir gücü kendisinde tasarruf edebileceği ve otoritesini izhar edebileceği bir yer bulmuş demektir. Vehim gücü, akıl ve hafıza gücü de öyledir. İnsan latifesi (insanın hakikati), zatı bakımından, güçlerin kendisine verilerini ancak onların aracılığıyla algılayabilir. Söz gelişi bu güçler, duyu âleminde doğduğu gün bilinenleri vermiş olsaydı, insan ruhu özü gereği alırdı. Bakınız! Allah teala bazı insanlar hakkında bu konudaki adeti aşmıştır. Bunlara örnek olarak, iffeti hakkında tanıklık eden Yusuf'un oğlunun konuşması, (annesi hakkında) tanıklık eden İsa'nın konuşması ve kendisi adına tanıklık eden Cüreyc'in oğlunun konuşmasıdır. İnsan ruhunun yükümlülüğünün yetişkinliğe ertelenmesinin nedeni, (bilgileri duyular vasıtasıyla almış olması) budur. Yetişkinlik, bedendeki güçlerin Allah'ın bilgisinde olgunluk sürecine ulaştıkları vakittir. Artık, insan ruhunun Rabbinin onu yükümlü tuttuğu hususları incelemek ve onları yerine getirmekten sarf-ı nazar edişinin bir mazereti kalmaz. Yükümlülük derecesi, yedi yaşından buluğa erinceye kadardır. Kuşkusuz ki Allah buluğ çağının dışında da çocuğun fiilini geçerli saymıştır. Birini öldürse, kendisine kısas cezası uygulanmaz ve yetişkin olana kadar hapsedilir, sonra kan sahibi kendisini affetmedikçe öldürdüğü kişinin karşılığında kısas cezası alır. Allah teala yükümlülük çağında yapmadığı bir iş nedeniyle cezalandırmıştır. Bu girişi yapmamızın amacı, müminin azabı hakkında dile getirdiğimiz hususun anlaşılmasına zemin hazırlamaktır. Çünkü insan daha önce de belirttiğimiz gibi mümin yaratılmıştır. Bununla birlikte çocuklar, definlerinde babalarının yanlarına gömülürler ve babaları köle olduklarında da -hak ettikleri için değil- 'ilhak' yoluyla onlara katılırlar. Bu ayrımın nedeni, babalardaki imanın zuhur mertebesinin üstünlüğü nedeniyle,

teşriftir. Kâfirlik arızi olduğu gibi kölelik de arızidir. Asıl olan, hürriyet ve imandır.

Bu bağlamda farkına varılmayan bir yönden tehdidin uygulanmasının bir yönü de, yükümlülüğün varlığıdır. Bu, yükümlünün nefsinde korkunun bulunması nedeniyle ilk azaptır. Kuşkusuz ki yükümlü, psikolojik bir acı duymuştur. Bu, yükümlü olmadığı bir anda kendisinden meydana gelen fiillerin cezasıdır. Bu davranışlar, çocuklar arasında eziyet, kınama ve haddi aşmak şeklindedir. Çocuğun yaptığı iyilikler ise onun lehine yazılır. Nitekim Hz. Peygamber bir vesileyle bunu belirtmiştir. Hacda elindeki çocuğu kaldırarak: 'Bu çocuğun haccı var mıdır?' diye soran bir kadına Hz. Peygamber şöyle demişti: 'Evet onun haccı vardır, sen de sevabını alırsın.' Burada kast edilen, çocuk haccını yerine getiremeyeceği için, annenin yardım etme sevabı alacağıdır. Başka bir rivayette Hz. Peygamber'den şöyle aktarılmıştır: 'Yükümlülük çağından önce bir çocuk hac yapar ve ardından ölürse, Allah bu haccı onun farzı olarak yazar. Köle de azat olmazdan önce köle iken hac yaptığında böyledir.' Bu hadis, isnadı yönünden üzerinde konuşulmuş olsa bile, başka sahih bir hadis kendisini güçlendirir. Sahih bir hadiste şöyle denilmiştir: 'Allah teala kıyamet günü farzlarını eksik getirmiş kulu hakkında şöyle diyecektir: Onun eksik olan farzlarını eksik olduğu ölçüde nafile ibadetlerinden tamamlayın.' Böylelikle nafile ibadet, farz ibadetin yerine konulmuştur ki, aynı konudur. Çünkü yükümlü olmayanın haccetmesi, onun üzerinde farz değildir.

Hz. Peygamber kutsi bir hadiste Allah'tan şöyle aktarır: 'Kulun bakılacak ilk ameli, namazdır. Allah şöyle der: 'Bakınız kulumun namazına, tamamlamış mı, eksik mi bırakmıştır?' Namaz tam ise onun lehinde tam olarak yazılır. Eksik ise bu kez Allah şöyle der: 'Bakınız! Kulumun nafile namazı var mı?' Var ise Allah şöyle der: 'Kulumun farz ibadetini nafilesinden tamamlayınız.' Hz. Peygamber şöyle der: 'Bütün ibadetleri böyle değerlendirilir.' Yani zekâtta, oruçta, hacda da namazda yapılan iş yapılır. Şeriat bunu dikkate almasaydı, böyle hüküm vermezdi. Çocuğun yetişkinlik dönemine ulaşmazdan yükümlülük öncesinde yaptığı bütün davranışlar, iyilik veya kötülük olsun, şeriatta geçerli sayılır. Şu var ki ilahi cömertlik, bu dönemde yapılan iyiliklere karşılık kendisini ödüllendirir ve onları ahiret için saklarken bu dönemde yapılmış kötülük ahirete saklanmaz, sadece dünya hayatında onu cezalandırır. Bu

ceza, çocuğun karşılaşacağı psikolojik ve maddi acılar ve üzüntülerdir. Bunlar vardır ve hiç kimse onları inkâr edemez. Bunlar, çocuktan meydana gelmiş bir takım fiillerin ceza ve acılarıdır. Allah'ın öğretmiş olduğu bir hikmetin gereğiyle, yolumuzun ehli, bu durumu bilir. Dünyadaki bu cezalar, daha önce de belirttiğimiz gibi, müminler hakkında günahların örtülmesini (kefaret) gerektiren cezalardır. Kâfirler ise (çocukken böyle günahlar işledikten sonra) buluğa erip kâfir öldüklerinde, ahiret hayatında cezalandırılırlar. Hâlbuki onlar, tıpkı müminler gibi, çocuk iken dünya hayatında azap görmüşlerdi. Bu durum şu ayette belirtilir: '*Azaplarını kat kat artıracağız.*'[450] Yani dünyada çektikleri azaba vb. şeylere azap kattık. Çünkü bu ayet, mertebeleri üzere -ki bu o mertebelerden birisidir- azabın artmasını belirten naslardandır.

Müminlerin azabının bir türü de, Allah teala'nın onların üzerlerine kâfir ve arzu sahiplerini musallat etmesidir. Böylece dünya hayatında esir alınırlar, köleleştirilirler, eziyet çekerler ve öldürülürler. Bütün bunlar, kendilerinden meydana gelmiş olduğu ölçüde, günahlarını, hatalarını örten şeylerdir. Kâfirlerin müminlere böyle şeyleri yapmalarının nedeni, onların mümin olmalarıdır. Allah teala şöyle buyurur: '*İman etiniz diye sizi ve peygamberi yurdundan çıkartırlar.*'[451] Buradaki edat ve ardından gelen kelime, mastar anlamı bildirir. Adeta şöyle der: 'İman etmeniz nedeniyle peygamberi ve sizi sürgün ederler. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*(Kâfirler) Onlardan iman ettikleri için intikam aldık (derler).*'[452] Mümin olması nedeniyle birini kasten öldürenin ebedi (cehennemde) kalması da burayla ilgilidir.

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi de, sınama ilmidir ki, bu sınama sadece Allah'a aittir. Allah teala şöyle buyurur: '*Sizi deneriz.*'[453] Başka bir ayette de, '*sizi denemek için...*'[454] buyrulur. Mümin, mümini ancak ilahi bir emirle sınayabilir. Bu durumda deneme, Allah'a ve Allah'tan olur, müminlerden değil! Söz gelişi, '*onları imtihan edin*'[455] ayeti gibi. Burada imtihanı emreden Allah'tır ve kul da efendisinin emrine bağlanmıştır. Hükümdar bir şahsın cezalandırılmasını emreder, bu cezayı uygulamasını emrettiği kimse de o işi üstlenir. Söz konusu kişi ona karşı şefkatli olsa bile, hükümdarın mertebesine uyulması zorunludur. Bunun nedeni hükümdarlık mertebesinin sağladığı korkudur. Öyleyse sınamak, Allah'a ait olabilir. İlahi bir emir olmaksızın, bir mümini sınayanı Allah bu davranışı nedeniyle cezalandırır. Bu makama özgü isim,

el-Habir ismidir ve bu isimlerin hükümlerinin en gariplerinden birisidir. Çünkü 'haber almak' (hubre), el-Habir'in haber verenden bilgi almasını anlatmak üzere zikredilmiştir. Hâlbuki sınanan (ve kendisinden haber sorulandan) hakkındaki bilgi, ilahi mertebede kesinleşmiştir. Bu nedenle sınanan kimse Allah'a bir bilgi vermez. Bu nedenle bu ismin bir hükmünün olmadığı ortaya çıkar. Bu isim, haberini sorduğu kimsede neyin gerçekleşeceğini bilemediği için, daha çok kula layıktır. Hâlbuki ilahi emir olmaksızın kulun (bir mümini) sınaması yasaklanmıştır. Hak ise kulun hak ettiği bir isimle isimlendirilmiştir. Öyleyse bu ismin Hakkın mertebesindeki hükmü, lehinde ve aleyhinde kanıt ortaya koymak üzere, bu soruşturmayla haberi soruşturulana bilgi vermekten ibarettir. Bu nedenle el-Habir ismi, Ebu Hamid ve İsferayinî gibi bilginlerin yaptığı şekilde el-Alim niteliğine katılmamıştır. Gerçek, onların iddia ettiği gibi olsaydı, bu durum bir eksiklik olurdu. Onları bu yanılgıya düşüren ise (ilgili ayette zikredilen), *'ta ki belilim'*[456] ifadesinde (haberin ardından bilginin zikredilmesidir). Hâlbuki bu, ayet zâhiri üzere alınmış olsaydı, onların aleyhine bir delil olurdu. Çünkü haber almak ve soruşturma, bilgiyi elde etmenin sebebidir, yoksa bilginin kendisi değildir ve 'haber almak' nedeniyle Habir diye isimlendirilmiştir. Bilgi gerçekleştiğinde ise bu durumdayken, el-Alim diye isimlendirilmiştir. *'Ta ki bilelim'*[457] ayeti hakkında tenzih yorumunu benimseyen İbn Hatib vb. bilginler, en çok bilginin bu hale ilişmesini dile getirebilirler. Bilginin ilişmesi ise sonradan olan bir şeydir (hadis) ve bu bilginin sonradan olmasına yol açmaz. Bu durumda bilgi, ilişmesi yenilense bile, kadimlik özelliğinde kalır. İşte onların tenzihte varabilecekleri son yorum budur. Şöyle derler: 'Bilgi gelecekte var olacak bir şeye ilişir de o şey o esnada var olmuş ise hiç kuşkusuz, bulunduğu halden farklı bir şekilde bilinmiş olur. Ya da şimdiki zamanda olan diye bilinen bir şey geçmişte olmuş veya gelecekte olacak ise bütün bunlar bilgisizliktir. Allah ise böyle bir halden münezzehtir. Böylece onlar, farkında olmadıkları yönden, Allah'ın (bilgisine) zamanı sokmuşlardır. Öncelik ve sonralık ise eşya hakkında geçerlidir. Hâlbuki onlar, Allah'ın eşyayı bulundukları hal üzere bildiğini ve gördüğünü bilemişlerdir. Eşyaya ait olan zamanlar da, Allah'ın bildiği şeyler arasındadır. (Tıpkı zaman gibi) Halleri ve yerleri de, mekanda veya doğal mekanlarında (hayyiz) bulunması gereken şeylerden iseler, eşyaya eşlik eden şeylerdir. Bütün bunlar, zamanda olmak-

sızın, Hak tarafından görülür ve bu görme, öncelik, sonralık veya iki zamanın sınırı demek olan an ile nitelenmez. Bu nedenle, 'Allah vardı ve O'nunla birlikte başka bir şey yoktu' hadisinde (Allah ile birlikte) başka bir şey zikredilmemiştir. Burada (varlık anlamı taşıyan) 'kâne' kelimesi gelmiştir. 'Kâne' varlık bildiren bir edattır, yoksa fiil değildir. Hz. Peygamber, 'şimdi de öyledir' de dememiştir. Çünkü an, zamanın varlığı hakkındaki bir hükümdür. Onu, Bâri teala'nın hüviyetinin zarfı yapmış olsaydı, 'kâne'den farklı olarak, hiç kuşkusuz ki zaman zarfı altına girmiş olurdu. Hâlbuki 'kâne', kevn mastarından gelir. Kevn ise varlık demektir. Adeta şöyle der: Allah mevcuttur ve varlığında O'nunla birlikte kimse yoktur. Bu kelimeyle zamanın kullanılması, bir yanılsamadır. Bu nedenle Nahivcilerin ileri sürdüğü gibi, 'kâne geçmiş zaman fiili gibi harekelenir' denilemez. Zeccacî ona bir bölüm ayırarak, ismi merfu, haberi mansup yapan edat diye isimlendirmiş, onu geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanda çekimleri olan bir fiil saymamıştır. Bu ölçüdeki bir yanılgı -ki bu kâne, yekûnü ve se-seyekûnü şeklinde zamanda çekim almasına yol açan durumdur- nedeniyle, sahih fiile benzetilmiştir. Sahih fiil, kâme-yekûmu-seyekûmu şeklindeki fiildir. Böylece dilciler, kâim ile kâini aynı saymış, onu bu yönden fiil konumuna sokmuşlardır. Kâne'nin durumu belirttiğimiz gibi olunca, zaman zarfı kabul etmediği yönden kâne Allah hakkında kullanılabilir. Bu durum, *'kâne Allahu/Allah bağışlayan ve merhamet edendir'*[458] ayetinde belirtilir. Başka bir ayette ise *'kâne Allahu/Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir'*[459] denilir. Hâlbuki zikrettiğimiz nedenle, an kelimesi Allah için kullanılmamıştır. Çünkü an kelimesini kullanmak, zamanın varlığı hakkında bir hüküm, onun özel adıdır ve zarf demektir. Nitekim Arş üstüne istiva etmek ve istiva kelimesi de kullanılmıştır. Hâlbuki o, mekan isminden farklı olarak, mekanın zarflığı hakkında bir hüküm bildirmez. Çünkü o, zarflığındaki bir konum hakkında hükümdür. Mekanda yerleşen ise onun hakkında bir hükümdür. Böylelikle, tevile kalkışacak kimse ilahi mertebeye layık olan tevilini yapabilsin diye, istiva ve Arş kelimelerine dönmüştür ve bu zorunludur. En uygunu, söylediği sözü Allah'a bırakarak (yorumlamadan) kabuldür. Böylece insan, hitabında kast ettiği şeyin anlamını Allah'a bırakır. *'O'nun benzeri (ke-mislihi) bir şey yoktur'*[460] ifadesine göre de, teşbihi reddetmek gerekir. Burada ke harfini ister faz-

ladan harf, ister benzerinin var sayılması şeklinde alsın durum aynıdır. Çünkü muhalin farzı imkânsız değildir.

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi de, özellikle Atlas feleğine özgü olan ulvi âlemin, onu imar edenlerin, tespihlerinin mahiyetinin ve neyle ilgili olduğunun bilinmesidir. Kimden alırlar, kime verirler? Onlardan kim alır? Zati verme -ki o nedenden dolayı vermektir- ve iradi vermek -ki o da kasıtla vermek demektir- nedir? Ahiretin bilinmesi, kulun nefsinde meydana gelecek tecellinin bilinmesi, zayıfın güçlüye etkisi, âleme yayılmış olan rabbani gaye ve arzuların yol açtığı durumların bilinmesi bu menzille ilgilidir. Bunlar, bütün canlıların ve insanların iddia ettikleri şeylerdir. Nebilerin Allah'tan istedikleri salahın bilinmesi ve özellikle insanın tasdikinin bilinmesi bu menzille ilgilidir. Tasdik kim içindir, ne tasdik edilecektir, bununla ne amaçlanır, aklın delilinin imkânsız saydığı bir şey tasdik edilir mi, tasdikin Allah katındaki yeri nedir ve sahibini nereye götürür? Acaba tasdikte müminler eşit derecede midir, yoksa derece derece midir? Tasdik artma ve eksilme kabul eder mi? Tasdik edilen şey hakkında bir kuşkunun gerçekleşmesi esnasında eksilir mi? Herhangi bir iman meselesinde eksiklik bulunduğunda, bu eksiklik bütün imana yayılır mı, yoksa bütünüyle gitmesine etki eder mi? Yoksa sadece kuşkunun kendisinde gerçekleştiği şeyle mi sınırlıdır? İlahi cezalandırmanın süratle olmasının nedeni nedir? Allah, benim gibi nebi olmayan kimselere indirdiği şekilde bu ayeti bana indirdiğinde, bunu bildirmiştir. (Bilindiği gibi) Kuran ve bütün kelamlar, okurken ve konuşurken bütün konuşanlara ve okuyuculara iner. Böyle olmasaydı, onlar okuyamaz veya konuşamazlardı. Burada düşünen kimse için, ilahi sırlar vardır. (Bu ayet bana indirildiğinde) bana şöyle denildi: 'Oku.' Ben de 'Ne okuyayım?' dedim. Bana şöyle denildi: '*İşte rabbin ehli zalim beldeleri (onların halkını) yakaladığında, kuşkusuz ki senin Rabbinin yakalaması (cezalandırması) pek elem vericidir, şiddetlidir*'[461] ayetini oku! Ben de ezberimde bulunduğu haliyle bu ayeti okudum. '*Rabbinin yakalaması (cezalandırması)...*'[462] kısmına geldiğimde, bana 'seninle' de' diye emredildi. Ben ise 'Kuran'da böyle değil, ayet böyle inmemiştir' dedim. Bana şöyle denildi: Sen öyle söyleme, böyle söyle! Böyle inmiştir. Sen 'seninle' de. Israr edildi. Ben de 'O'nun seninle cezalandırması acı ve şiddetlidir' diye okudum. Bunun anlamını öğrenmek istedim. Bunun üzerine tanıdığım bir şahıs karşıma konuldu. Bana iftira atmıştı. Bana şöyle de-

nildi: 'Bu adam, senden dolayı cezalandırılan birisidir. Yani senin sebebinle cezalandırılmıştır.' Ben de adam önümde uzanmış iken 'Senden dolayı cezalandırması acı ve şiddetlidir' diye okudum. Bu indirme işi tamamlandığında, o şahsı çağırdım ve kendisine gördüğüm şeyi söyledim. Bunun üzerine adam, karşımda pişman oldu, tövbe etti ve yanımdan çıktı. Adam hala yabancılık hali üzereydi. İçinde bulunduğumuz ay tamamlanmadan, Allah o adamın başına isabet eden bir taşla canını aldı. Kendisini öldüren insan, ne elbisesine ne atına ne malına dokunmamıştı bile. Bunun üzerine haber yayıldı ve iş hükümdara kadar gitti. Hükümdarın nezdinde adamın ölümüne benim sebep olduğum şayiası çıktı, fakat hükümdar buna kulak asmadı. Aradan üç sene geçtikten sonra, katil çıka geldi ve hükümdarın huzurunda adamı öldürdüğünü itiraf etti. Hükümdar katile öldürme sebebini sorunca, adam şöyle dedi. 'Bir nedeni yok. Bana karşı bir suç da işlemedi. Fakat yanından geçerken onun kendinden geçmiş bir halde yattığını gördüm. O esnada kendisini öldürmek isteği uyandı bende. Büyük bir taşa davrandım, onu kaptım ve başına vurdum, hareketsiz kaldı. Ne malını ne bir şeyini almak istedim. Bunun karşılığında hükümdar kendisini ölümle cezalandırdı ve bana da haberini gönderdi. (Ayetlerin indirilmesi anlamında) tenezzüllerin en gariplerinden birisi, böyle ilavelerdir. Böylelikle ârif, bu indirmenin nereden gerçekleştiğini, adını ve Hakkın kelamının karşısındaki yerini bilir. Çünkü Allah'tan aktarılan nebevi-kutsi hadisler Allah'ın kelamı olsalar bile, Allah kelamı diye isimlendirilmezler.

Bu menzil, yaratmanın başlangıcının bilinmesini, yeniden yaratmanın nasıl olacağının bilgisini de içerir. Çünkü keşif ehli yeniden yaratılış hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. İbn Kasi, bu konuda kendisine özgü bir görüş ileri sürmüş, başkaları ise aralarında görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte başka görüşler ileri sürmüşlerdir. Nitekim teorik akılcılar da kendi aralarında bu konuda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu menzil, ilahi sevginin bilgisini, sevenler arasındaki perdelerin bilgisini, başkalarından gerçekleştiğinde cezalandırılmalarına yol açacak hususların bilgisini içerir. Nitekim bir mısrada şöyle denilir:

Sevgili bir günah getirse
Onun sevimliliği bin mazeret getirir

Arş'ın bilgisi, sayıları, nitelikleri, kendisine izafe edilmiş iradenin ilmi, onun âriflerin halindeki etkilerinin bilinmesi de bu menzille ilgilidir. Acaba bunlar celal niteliklerinden midir, yoksa cemal niteliklerinden midir? Bu menzil, itibar bilgisini, tehdidin hangi isimden kaynaklandığının bilgisini, tümel nefsin ve niçin başkalaşmaya konu olmadığının bilgisini içerir. Kur'an-ı Kerîm'in başka kitaplar, sayfalar ve Allah'tan aktarılan (kutsi) rivayetlerden üstünlüğünün nedeni de bu menzilden öğrenilir. Hâlbuki bunların hepsi Allah kelamıdır. Bu bilgiyle birlikte, Kuran'ın içinde de Ayete'l-kürsi'nin diğer ayetlerden üstünlüğünün nedeni de buradan öğrenilir. Ayete'l-kürsi ayetler arasında efendi, Yasin ise kalp gibidir. Zilzal suresi ise Kuran'ın yarısı gibidir. Kafirun suresi, Kuran'ın çeyreği, Nasr suresi ve ihlas suresi ise Kuran'ın üçte biri gibidir. Yasin ise on kez kuran gibidir. Niçin böyle tekrarlanmaktadır? Acaba böyle nitelenmiş olan, delil midir, medlül müdür, yoksa delili inceleyen midir? Bu menzil hakkında bu kadar açıklama yeterlidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZÜNCÜ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Ulvi Âlemin Bölünmesi Menzilinin Bilinmesi

Muhakkik yaratıcısının aktardığını yüklendi
Gaybteki haber zuhur etsin diye

Kalbime gaybten bağlar uzanır
Güneş ışınlarının göze ulaşması gibi

Birleşme, örtünme ve azatlık bizi birleştirir
Gelinler gibi, erkek karşısında kadın gibi

Daimidir, bizi ayıracak bir sabah yok
Gece ve gündüzden uzağız

Nimet perdeleri içinde aramazda sırlar zuhur eder
Başkalık olmaksızın sanki güneşten doğmuşturlar

Ne doğu (doğma) onu izhar eder ne batı (batma) gizler
İnsanların gözlerinden biri onu gören yoktur

Zamanı ne geçmiş ne gelecek, şimdidir
Geçmiş onu kaybetmez gelecek getirmez

İnançsızlar ve akıllılar! Kesindir
Şaşırmayın, ömrün neticesidir o

Ben Hay için ve Hay olanlayım
Şekiller aleminde hayatımız yok bizim

Sonsuza akan hayat
Suretler âlemindeki hayattır

Bilmelisin ki, bu menzil, donukların insandan üstünlüğünü ve cinlerin arasından müminlerin Kur'an-ı Kerîm'i mümin insanlardan daha üstün dinlemelerini içerir. Bunun nedeni, Allah'ın cinleri üzerinde yarattığı ve kendilerine yerleştirdiği bir özelliktir. Allah teala şöyle buyurur: *'Göklerin ve yerin yaratılışı insanın yaratılışından daha büyüktür. Fakat insanların çoğu bunu bilmez.'*[463] Bu büyüklük, cisimde ve nicelikte midir, zannedersin? Hayır, kesinlikle hayır! Çünkü nicelikteki büyüklük, duyuyla bilinir. Bu üstünlük, Allah'ın kendilerinde yarattığı ve insanda bulunmayan bir nedenden ve özellikten kaynaklanır. Söz konusu özellik, mertebelerin bilgisini ve eşyanın Allah katındaki değerlerini öğretir. Bu bilgiyi öğrenen kimse ise, yaratılmış olsun veya ilahi isim olsun, her şeyi yerli yerine yerleştirir. *'Kuşkusuz ki biz emaneti göklere, yere, dağlara sunduk, onlar kabul etmekten çekindi, insan ise onu yüklendi, insan cahil ve zalimdir'*[464] ayeti de bununla ilgilidir. Onların kabul etmeyişleri cahilliklerinden mi kaynaklanmıştır, zannedersin? Hayır, kesinlikle hayır! Emaneti yüklenmek, taşıyanın bilgisizliğinden kaynaklanmıştır. Allah teala mübalağa kalıbıyla bilgisiz ve kendisine karşı zalim olmakla onu taşıyan insandan başkasını nitelemiş midir? Öyleyse yeryüzü ve ayette zikredilen diğer unsurlar, emanetin değerini ve onu taşıyan kimsenin büyük bir tehlikede olduğunu anlamıştır. Çünkü emaneti taşıyan kimse,

Allah'ın kendisine emaneti sahiplerine ulaştıracağı hakkında bir kesinliğe sahip değildir. Burada Allah'ın emaneti teklif etmesiyle kastının akıl terazisi olduğunu anladık. Öyleyse Allah'ın zorunlu yapmadığı bir yükün altına kendilerini sokmadıkları için, yeryüzünün, göklerin aklı insan aklından daha çoktur. Çünkü emaneti yüklenmek, bir emir değil, teklifti. Bu nedenle onların yapması gereken ise, gönüllü veya isteksizce, yani Allah'ın yüklediği görevin ağırlığını bilmenin zorluğuyla karşılık vermekti. Yeryüzü ve gök, *'isteyerek veya istemeyerek gelin'*[465] denildiğinde, gönüllü olarak gelmişlerdir. Başka bir ifadeyle, 'size aktarılacak şeyleri kabul için hazırlanın!' Yer ve gök gönüllü gelmiş, Allah'ın kendilerine yerleştirmek istediği şeyleri kabul etmek üzere teslim olarak ve korkarak hazırlanmışlardır. Bunun üzerine Allah, yeryüzünde besinleri yaratmış, onları kendisindeki bir emanet yapmıştır. Yeryüzü besinleri artık ihtiyari olarak değil zorla yüklenmiştir. *'Her göğe emrini vahyetmiştir.'*[466] Böylece besinleri Allah, sahibine ulaştırsın diye, yeryüzünün tasarrufundaki bir emanet yapmış, yeryüzü de -kendi iradesiyle değil- zorla onu üstlenmiştir.

Yer ve göğün bilgilerinin bir göstergesi de, emaneti teklif ve seçimle taşımanın kendisini taşıyan kimsenin nefsine karşı zalim olacağını bilmeleridir. Çünkü emaneti taşıyan kimse, kendisini büyük bir işin altına sokmuştur. Yerine getiremediğinde, hem başkasına hem kendisine karşı zalimlik yapmış olur. İnsan bunu kendinden ve kadrinden bilmez. Emanetin değerini bilmiş olsa bile, Allah'ın bilgisinde emaneti sahiplerine ulaştırmakla ilgili neyin bulunduğunu bilmez. Aksine insan, Allah teala'nın kendisi hakkında tanıklık yaptığı üzere, bilgisizdir. Böylelikle insanın emaneti kabul etmesi, bir zorlamayla değil, iradeyle gerçekleşmiş, kendisiyle yükümlü olduğu için de emanete ihanet etmiştir. Yer ve göğün emaneti yüklenmesi ise, iradi değil zorlamayla gerçekleşmiş, bu nedenle Allah o ikisini emaneti sahiplerine ulaştırma imkânı sağlamış, emanete hainlik etmekten korunmuşlar, insan ise başarısızlığa uğramıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Kim yönetici olmayı talep ederse, yalnız başına bırakılır. Kime talebi olmadan yöneticilik verilirse, kendisine yardım edecek bir melek onunla görevlendirilir.' İşte yeryüzü, gök ve dağların insandan üstünlüğü nedeniyle Allah teala onların hakkında şöyle demiştir: *'Bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, onun Allah korkusuyla korkarak parçalandığını görürdün.'*[467] Bu durumun dağın kendisine

indirilen şeyi bilmeyişinden mi kaynaklandığını düşünüyorsun? Hayır, kesinlikle hayır! Aksine onu ve değerini bilmesinin gücünden kaynaklanır. Bakınız! Allah teala bu ayette bize şöyle buyurur: *'İşte Allah örnekleri böyle verir.'*[468] Örnekler insanlara verilmiştir ki, belki düşünürler. Çünkü insanlar bu konuda düşündüklerinde, başkalarının kendilerinden üstünlüğünü anlarlar. Çünkü Allah teala'nın gördüğü şeyin büyüklüğü hakkındaki tanıklığı, gerçekleşmiş demektir, çünkü O'nun sözü, haktır. İnsanlar düşündüklerinde, Kuran'ın değerini bilmediklerini de anlarlar, çünkü Allah'ın dağ adına tanıklıkta bulunduğu bu nitelik onlarda gerçekleşmemiştir.

Hafız Ebu Nuaym *Delailü'n-Nübüvvet* adlı eserinde aktarmıştır: 'Allah teala üzerinde uçan bir kilim bulunan bir ağaçla birlikte Cebrail'i peygambere göndermiş. Cebrail birinin üzerine oturmuş, Hz. Peygamber diğerinin üzerine oturmuştur. Ağaç onları yukarı çıkarmaya başlamış. Göğe yaklaştıklarında, Refref'e benzeyen inci ve yakuttan bir otarak kendilerine sarkmış. Cebrail kendisini gördüğünde bayılmış düşmüş. Hz. Peygamber ise bayılmamış. Sonra şöyle demiş: 'Buradan Cebrail'in benden daha üstün olduğunu anladım. Çünkü o orada neyin bulunduğunu bilmiş ve bu nedenle bayılmış, ben ise bilememiştim.' Böylelikle Hz. Peygamber bu durumu itiraf etmiştir. İnsan Kur'an-ı Kerîm'in değerini ve taşıdığı şeyleri bilseydi, onun durumu böyle olmazdı. Değerini bilen Hz. Peygamber'in Kuran (vahyini) alırken derununda göğüs gerdiği sıkıntılara bakınız! Allah teala bedenini ve dış kısmını, üzerine Kur'an-ı Kerîm inen dağ gibi parçalanmaktan korumuştur. Bunun yegane nedeni, Hz. Peygamber'in vahyi diliyle bize ulaştırmasını takdir etmiş olmasıdır. Dolayısıyla kendisinden vahiy alabilelim diye, onun dış suretinin korunması zorunludur. Vahyi getiren Cebrail'in suretinin durumu da böyledir. Biz kendimizden söz etmekteyiz.

Zikrettiklerimizin insandan üstünlüğünün bir yönü de şudur: İnsan ölüp bir toprak gibi donuklaştığında, hayattaki hali üzere olurdu. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Bu Kuran ile dağlar yürütülseydi veya yer kendisiyle kat edilseydi veya ölüler konuşsaydı...'*[469] Yani bu Kuran olurdu. Cevap, söz kendisini gösterdiği için, hazf edilmiştir. Anlamı şudur: Kur'an-ı Kerîm'i zikrettiklerimizin üzerine indirmiş olsaydık, dağlar yü-

rür, toprak/yeryüzü parçalanır ve ölüler cevap verirdi. Biz kendisiyle konuştuğumuz halde bunlardan hiçbirisi bizde gerçekleşmez.

Cinlerin bizden üstünlüğünün bir yönü de, Hz. Peygamber'in sahabesine Rahman suresini okuduğu bir hadisede geçer. Onlar kendisini dinlerken Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Ben bu sureyi cinlerden olan kardeşlerinize de okumuştum. Onlar bu sureyi sizden daha güzel dinlemişlerdi.' Hadisin devamında şöyle denilir: 'Ben onlara '*Rabbinizin nimetinden hangisini yalanlarsınız*'[470] dediğimde, 'Rabbimizin nimetlerinden iç birini yalanlamayız' demişlerdi.' Kendilerine söylenen sözlerin hakikatlerini ne kadar iyi bildiklerine bakınız! Kendilerine söylenen sözü kullanarak nasıl da cevap vermişlerdir? Hatta Rab ismini kullanmışlar 'İlahımız' veya başka bir ismi kullanmamışlardır. 'Onlardan herhangi birini' dememişler, kendilerine söylendiği gibi 'senin nimetlerinden' demişlerdi. Bunun amacı, bu ayette zamirin belirli bir nimete dönme ihtimalinden endişe etmeleridir. Onlar ise, tasdik genel olsun diye, bütün nimetleri söylemek istemişlerdir.

İnsan, bu bedeni yönetmesi ve ondan doğması yönüyle -ki bu nedenle yapısından kendisine bozulma meydana gelir- latifesi ve hakikati itibarıyla değil, doğası yönünden bütün bu sayılanlara katılır. Öyleyse insanın bedeni bütünüyle (bütün parçalarıyla) Allah'a itaatkârdır, korkar. Her bir organını insan zorla ilahi emre aykırı bir işe yönlendirdiğinde, organ kendisine şöyle der: 'Yapma, beni sana yasaklanmış bir işe gönderme. Ben senin şahidinim, arzuna uyma ve böyle bir davranışı yapmaktan Allah'a sığın!' İnsan bedenindeki her bir güç ve organ bu konumdadır. Onlar, yönetici nefsin baskısı ve zorlaması altındadırlar ve ona boyun eğerler. Allah teala ise, yönetici nefsi değil, onları acı bir günün azabından kurtarır. O gün Allah yönetici nefsi ise hesaba çeker ve ateşe atar. Azabı çektikten sonra Allah'ın cennete sokacağı müminlere gelirsek, Allah organlarına bir ikramı olarak onları orada öldürür. Çünkü onlar, sürüklendikleri işleri yapmada mecbur idiler. Böylelikle organlar, acıyı hissetmezler ve tek başına yönetici nefs, bu ölümde acı çeker. Bu durum, bedeni döşeğinde ve yatağında en güzel bir halde iken, rüya görenin gördüğü rüya nedeniyle acı duymasına benzer. Haklarında 'Orada ne ölürler ne sağ kalırlar' denilen cehennemliklere gelirsek, onların organları da böyledir. Bakınız! O organlar kıyamet günü onların aleyhine şahitlik edecektir. Dolayısıyla nefisleri de azabı tatma-

ları için cehennem ateşinde ölmeyecektir. Cisimleri ise, azabı tatmasınlar diye, cehennemde canlanmayacaktır. Öyleyse onların azapları, derilerinin yenilenmesi ve Allah'ın onların azabı hakkındaki nitelemelerine göre, duyusal suret içinde nefsin hissedeceği bir azaptır. Bütün bunlara onların nefisleri göğüs gerecektir, çünkü organlarından hayat gitmiştir artık! Onlar, et kazanda piştiği gibi, ateşte pişeceklerdir. Bakınız! Pişen et acı duyar mı? Aksine bundan nimetlenir ve Allah orada bir hayat olsaydı kendileri için nimet yaratırdı. Aksi halde nefislerin taşıdığı vardır. Bu durum, malının telef olmasını, mülkünün yıkılmasını ve harap olmasını gören bir insanın durumuna benzer. Hâlbuki mülk, eline geçtiği kimsede rahattır. Hükümdar ise, mülkünün yıkılmasıyla acı çeker. Bedeni maddi hastalıklardan ve acılardan uzak olsa bile, böyle bir hükümdar, en çok acı çeken insandır ve ölüp de gördüklerini görmemeyi arzular. Bütün bu zikrettiklerimizi bize Allah bildirmiştir ki, düşünelim, öğüt alalım, Allah'a dönerek böyle yaptıklarından bizi kılmasını dileyelim, biz de onlara katılalım. Bu durum, zorlanan kimseye olumlu karşılık vermeyi içerir ve böylelikle o kişi kurtulanlardan olur. Allah'ın bir niteliğinin bulunduğu şahıstan daha mutlusu olabilir mi? Allah bu nitelikle onu mutlu eder ve yaratıklarından bir kısmını kendi suretine göre yaratır. Onlar, Allah'tan bu niteliğe kendilerini katmasını isterler. Onun yaratıklardan büyüklüğünün değerini öğrenmiş oldun. '*Fakat insanların çoğu bilmez.*'[471] Kardeşim! Sana öğrettiklerim ve dikkatini çektiğim hususlarla bu durumu bilen azınlıktan ol! Allah bizi onlardan etsin. Âmin!

Bu menzilin içerdiği hususlardan birisi de, ilahi sema'dır. Bu sema, oluş mertebelerinin ilkidir ve bitiş de onunla gerçekleşir. Oluşun varlığı önce sema, yani duyma ile gerçekleşmiş iken sona ermesi de yine haktan duymasıyla gerçekleşir. Artık nimet sahiplerinde nimet, azap çekenlerde ise azap devam eder. Bu bağlamda var olan her şey, 'ol' sözünü (duymakla) meydana gelmiştir. Allah bu sözü ona duyurmuş ve o da emre bağlanmış, daha önce yok iken dış varlığı ortaya çıkmıştır. Kendisine 'ol' demesiyle olan şeyin (yokluktaki) halini bilen Allah münezzehtir! Öyleyse mümkünün kendisine ulaştığı ilk şey, Hakkın sözünü duyma mertebesidir. Çünkü 'ol', '*bizim irade ettiğimiz bir şeye sözümüz*'[472] diyenin niteliğidir. Öyleyse duyma sözle ilgilidir. İşin sonu kâfirler hakkında, '*oraya girin ve konuşmayın*'[473] şeklindedir. Böylece Allah, kendilerine hitap etmiş onlar da duymuştur. Cennetlikler hakkında işin

sonuna gelirsek, (Hakkı) görmenin ve tecellinin ardından -ki bu onlar için cennet nimetlerinin en büyüğüdür- Hak onlara şöyle der: Sizin için geride bir şey kalmış mıdır?' onlar da cevap verir: 'Rabbimiz! Artık bizim için geride ne kalabilir ki? Bizi cehennem ateşinden kurtardın, cennete soktun, bizi bu mülkün sahibi yaptın, aramızdaki perdeler kalktı da seni gördük. Artık ulaştığımızdan daha büyük hangi nimet olabilir ki? Hak şöyle der: 'Sizden razı olmam ve bir daha size kızmamam!' Böylelikle Hak, kendileri duyarken, rızasını ve onun sürekliliğini kendilerine bildirir. Bu, onların buldukları en büyük nimettir. Böylelikle iş başladığı gibi yine sözle bitmiştir.

Sonra, başlangıçları ile bitişleri arasındaki nimet mertebelerinde duyma sürekli onlara eşlik eder. Haktan kendisine gelen sözleri anlayabilecek bir kulağı olan kimseye ne mutlu! Binaenaleyh muhakkik ârif, sürekli bir duyuş halindedir, çünkü onun için her yönden Allah'tan başka konuşan yoktur. Yaratıklardan birisi kendisine hitap etse, ârif o hitabı Allah'tan aktaran bir elçi gibi kabul eder, o şahsın kendisine söylediği şeyi anlamak üzere hazırlanır. O sözün Allah katındaki -ki kendisini meşru olarak onaylamış olan- hükmünün mahiyetine bakar ve o ölçüye göre kendisini kabul eder. Allah, *'Allah'ın kelamını işitip dinleyinceye kadar onu komşu edin (ona süre ver)'*[474] buyurur. Kendisiyle konuşulan ise peygamberdir. Öyleyse kimsenin kendisinden veya başkasından bir söz bildirmesi mümkün değildir. Bütün sözler, Allah'tandır. Çünkü bildirdikleri bütün sözleri kendilerinde yaratan Allah'tır. Öyleyse hepsi, O'nun kelimeleridir. Gerçekte kula düşen sadece duymaktır ve yaratılmışın konuşması 'duymadır.' Bu nedenle ârif, herhangi bir aratılmışın sözünü ihmal etmez ve bir yana atmaz kendi konumuna yerleştirir. Bu söz, şeriatın hükmüne göre, nahoş, günah çirkin olabileceği gibi iyi, hoş ve gerçek de olabilir. Öyleyse ârif, o sözü kabul eder ve Allah'ın şeriatın diliyle belirlemiş olduğu ve o söze ait hikmete göre kendi menziline indirir.

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi de, kendisinde kahır ve rahmet tecellisinde gelen bulutun bilinmesidir. Bu tecelli, bulutlarla, yani bulutlar sebebiyle veya bulutlar ortaya çıksın diye göğün parçalanması esnasında gerçekleşir. Ardından bütünü öbek öbek açılır ve bulut haline gelirler. Daha önce göğü melekler doldurmaktaydı ve orası göktü. Şimdi de, bu kez bulut iken melekler orada bulunur. Kıyamet günü ise,

takdir edilmiş haşir gününe bulutların içinde gelirler. Melekler, bulutlardan karanlıklar içindedirler. Karanlıklar (veya gölgeler), onların kapılarıdır. Allah bu konuda şöyle der: *'Gök açılır ve kapı kapı olur.'*[475] Başka bir ayette ise *'Gök bulutlarla parçalanır ve melekler iner.'*[476] Bu iniş, Allah teala'nın kıyamet günü kulları arasında hüküm vermek ve (hakları) ayırmak üzere gelmesi için, meleklerin bulut içindeki gelişleridir. Bu bağlamda ârifin 'göğü' bulutla parçalandığında, (melekler konumundaki) güçleri o bulutun içine indiğinde, Allah dünyadaki varlığı hakkında hüküm vermek üzere geldiğinde, kıyameti kopmuş, hesabı öne alınmış demektir. Böylelikle kıyamet günü üzerinde herhangi bir korku yokken güvenli bir halde gelir. Ne şimdiki anında ne de gelecek hakkında üzülmez. Bu nedenle Allah teala şimdiki zaman fiili kullanarak, *'Onlar mahzun olmazlar'*[477] buyurmuştur. Çünkü bu fiil, hem şimdiki zamanda hem de gelecek zamanda üzüntüyü ortadan kaldırır. Geçmiş zaman fiili veya gelecek zaman ekiyle bütünüyle gelecek zamana tahsis edilmiş fiil ise böyle değildir.

Bilmelisin ki, bütün nefislerde 'yer'in üç hali vardır: Kıyamet kopmadıkça, çocuk sahibi olabilmek, hayız ve doğum. İnsan doğası yönünden yeryüzü gibidir. Bu nedenle her nefeste insan, Rabbinin kendisine aktardığı, kendisinden rabbine çıkan ve kendi içinde bu aktarıma dair içinde bulunan ve çıkmak için hazırlanmış olsa bile henüz çıkmamış şeyleri bilmesi gerekir. Çünkü insan, bu üç mertebe ve halde Allah karşısında hallerini gözetmekle yükümlüdür. Allah bazen kendisine vasıtalarla aktarırken bazen vasıtalar olmaksızın aktarır. Bazen vasıta övülmüştür, bazen ise kınanmış, bazen ise -içinde bulunulan hal pişmanlık ve aldanmaya yol açsa bile- ne kınanmış ne övülmüştür. Öyleyse muhakkik, duyar, alır ve kimden duyduğunu ve kimden aldığını bilir. Bunun yanı sıra neyin doğduğunu, doğduğunda çocuğunu kimin kabul ettiğini, onu kimin terbiye edeceğini, Rabbinin mi yoksa başkasının m terbiye ettiğini bilir. Nitekim sahih bir rivayette şöyle denilmiştir: 'Kuşkusuz ki sadaka' -ki sadaka kulun doğurduğu/meydana getirdiği amellerdendir- 'Rahman'ın eline düşer, Rahman onu alır ve herhangi birinizin devesini ve ürününü yetiştirmesi gibi onu yetiştirir.' Burada Hz. Peygamber 'herhangi birinizin çocuğunu terbiye etmesi gibi' dememiştir. Çünkü çocuk bazen yarar sağlarken kötü bir çocuk yarar sağlamaz. Aksine insan, 'keşke Allah onu yaratmamış olsaydı' diye temenni

ederek çocuk nedeniyle zarar bile görebilir. Deve ve ürün ise, öyle değildir. Çünkü ya binerek veya yük taşıtarak veya ürününden veya gerek duyduğunda etinden yiyerek, onlardan yararlanma kesin ve kaçınılmazdır. Böylelikle Allah, kendisinden ortaya çıkan menfaat nedeniyle (sadakaya) benzetmiştir ki, sadaka veren insan, verdiği sadakasından mutlaka yararlanacağını bilsin! Sadakanın ilk yararı, kıyamet günü insanlar arasında hüküm verilirken kendisini güneşin sıcaklığından korumasıdır. Bu bağlamda insanın 'doğurduğu' ürünlerden birisi de, güzel sözdür. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Güzel kelime sadakadır.' Bu söz de bereketlenir ve terbiye edilir. Hak, kulun 'nikahlı' olarak -yoksa nikahsız olanları değil- 'doğurduğu' her şeyin terbiyesini bizzat üstlenir. 'Sahip' kölesinin 'çocuğu'nun terbiyesini üstlenirse, çocuk yönünden kendisine ulaşacak olan iyiliklerin değeri takdir edilebilir mi? Bunların ilki, çocuğun babasının Allah katındaki değerini öğrenmesidir. Çocuk (ürün) bilir ki, Rabbi onu ancak babasının O'nun katındaki üstün konumu ve mertebesi nedeniyle terbiye etmiş ve kendisine ihsanda bulunmuştur. Bu nedenle ise, babasına minnet duyar. Bu durumda çocuk, Rabbinin mertebesini yücelterek ve babasına olan inayetinin gereğiyle, babasından dolayı iyi olmuş ve iyilik görmüştür. Allah'ın ârif kullarının işleri böyle gerçekleşir. Bu menzilde hakkında konuştuğumuz her mesele, kendi bölümünün dışındadır. Vakit darlığı ve özetlemek istediğimiz için onlara değinemedik. Çünkü ben menzilin kapısında zikrettiğim şeylerin bilgisinin suretlerini buldum ve bütün gördüklerim o kapıya sığmazdı. Bu menzildeki bu kadar açıklama, hükümdarın kapısında bulunan teşrifatçı, köleler ve demirciler gibidir.

Bu menzilin içerdiği bölümlerin fihristi ise şöyledir: İki diyar arasında ulvi ve süfli âlemin bilinmesi, perdeler ardından gayblerin izhar edilmesinin bilinmesi, niçin perdelenmiş olduklarının bilinmesi, niçin çıkartıldıklarının bilinmesi, onlardan çıkan ve kalan şeylerin bilinmesi, çıkmayı bekleyenlerin bilinmesi, çıkması mümkün iken bir engel nedeniyle çıkması mümkün olmayan şeylerin bilinmesi, onların çıkmasını engelleyen şeyin bilinmesi; duymakla veya duymadan çıkmak mümkün müdür? Duymak nedeniyle çıkıldığında, çıkma zorla mı yoksa severek ve isteyerek mi gerçekleşir? Yoksa vakitlerin gereği olan hallere göre, (bazen) bu kısma (bazen) ötekine mi ayrılır?

Bu menzilin ilimlerinden birisi de, bir şeyde ve başkasında artışın bilinmesidir. Buna örnek olarak dürülmüşün yayılması veya çekilmiş olanın açılmasını verebiliriz. Duyulur hazinelerin isimlerle ve isimlerin verileriyle ortaya çıkartılmasının bilgisi de bu menzille ilgilidir. İsimlerin verileri sayesinde ârif, hazinenin yerini öğrenir. Böylelikle isim ile konuşur, tıpkı çanak kısmının çiçekten ortaya çıkması gibi toprak yarılır ve içinde saklanmış mal (ortaya çıkar). Onu gördüğünde, başka bir isimle konuşur. Böylelikle mal bu (ismin) özelliğiyle ortaya çıkar. Bu durum demirin mıknatısa çekilmesine benzer. O yerde saklanmış maldan bir şey kalmayıncaya kadar böyle sürer. Bu menzil, meşru amellerin bilgisini de içerir. Onlar neye varacaktır? Onlardan alınacak olan nedir? Bu menzil alametlerle mutluluk ve bedbahtlık ilmini içerir. Yönler ve neye döndükleri; Hakkın üstte olmayla nitelenmesi bir mertebe mi, yoksa yön üstlüğü müdür? İnsanların ahirette yerleşecekleri menzillerdeki hallerinin bilinmesi; bu menzillerde kendisinde halden hale girdikleri bu hallerin nedeni nedir? İçinde bulundukları zamanlarda bu haller yenilenir mi, yoksa yenilenmez mi? Allah'ın kendisine dönen bir ayet ile kullarına görülmesi de bu menzille ilgilidir. Arada bir mukayese olmadan, zamanın ve yıldızların değeri de bu menzille ilgilidir. Bilginin varlığıyla birlikte imanın olumsuzlanmasının bilinmesi de bu menzille ilgilidir. Bu husus, muhakkike göre en sıkıcı işlerden biridir. Müjde ilmi bu konuyla ilgilidir. Müjde iyilikle ilgili olsa bile mutluluğa özgü değildir. Allah teala, *'onları acı bir azap ile müjdele'*[478] buyurur. Bu müjde hakkında dil ve terim anlamıyla konuşmak bu menzille ilgilidir. Bu bağlamda terimsel anlamıyla müjdeye gelirsek, ondan anlaşılan şey, özel olarak iyiliktir. Bedbaht insan da, hakikat üzere olduğunu zannederek, iddiasına göre bir müjde bekler. Bu nedenle 'onu müjdele' diye emredilmiştir. Çünkü bedbaht, müjde beklemektedir. Fakat onun adına müjde, acı bir azapla olacaktır. Dil bakımından müjdeye gelirsek, bu anlamıyla müjde, insana derisinde (beşer ve beşaret ilişkisi) etki edecek bir haberin bildirilmesidir. Çünkü insana bir iyilik söylendiğinde, bu söz onun derisinde açılma, gülümseme, tebessüm, sevinme, neşelenme, heyecanlanma şeklinde bir etki yapar. Kötü bir şey kendisine söylendiğinde ise, derisinde daralma, ağlama, üzülme, sıkılma, somurtma, yüzün asılması gibi bir etki yapar. Bu nedenle Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Yüzler vardır o gün aydınlıktır, gülerler ve sevinirler. Yüzler vardır, o*

gün üzerlerinde toz vardır."[479] Burada onlarda meydana getirdiği etkiyi zikretmiştir. Bu nedenle müjde, dil anlamıyla, hem iyiliğe hem de kötülüğe karşı söylenmiştir. Terimsel anlamıyla ise söylenmez. Bu nedenle Allah teala (dildeki kullanımına göre) kelimeyi serbest kullanmış ve sınırlamamıştır. Bu bağlamda müminler için şöyle demiştir: '*Onlar için dünya hayatında ve ahirette müjde vardır.*"[480] Hâlbuki müjdenin ne olduğunu belirtmemiştir. Çünkü örf ve hal karinesi, müjdenin iyilikle olacağını belirtir.

Ebediyetin bilgisi ve neye döndüğü de bu menzille ilgilidir. Ebed zamansal mıdır, yoksa zamanın kendisi midir? Zaman neyle baki kalır? Kendi başına mı, yoksa başkasıyla mı? Bu başka ise onun için adeta bir zarf gibi olur. Yoksa zaman dışta gerçek varlığı olmayan mevhum bir şey midir? 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ BİRİNCİ BÖLÜM

Nimet Ehliyle Azap Ehli Arasında Taksim Edilmiş Kitabın Menzilinin Bilinmesi

Yakın kimsenin ahlakı
El-Birr'in ahlakıdır, bilmez onu ebrâr

Yakınlık 'kimsenin benzemediği kimsenin' menzili
Onu kendi konumuna yerleştirdi

Özeti kutsiyet ve mertebe olarak yükselmiş
Hiçbir yaratıkta onu açıklayacak dil yok

Mizan ile âlemleri idrak edersin
Ne ihmal et ne aşırı git, onu ihmal edersin

Yakınlık izafi bir şey, eziyet yakınlığı
Kendisinden istediğin için bir besin olur

Kerem sahibi ise isteği ona verir
Hırstan sakın, hırs yakınlığın katili

Sana kesbten gelecek azap
Kendi dininde başkasıyla onu öldürür

Onu yapıp da getiren kimse
Onu nasıl inkâr eder veya tanımaz

Allah teala şöyle buyurur: '*Rahman, Kuran'ı öğretti.*'[481] Yani hangi kalbe inmişse. '*İnsanı yarattı.*'[482] Yani onun için üzerine yerleştiği bir sınıf yarattı. '*Ona beyanı öğretti.*'[483] Yani Kuran'ı ona indirdi ve gaybte bulunan maksadını açıkladı. '*Güneş ve ay bir hesaba bağlı.*'[484] Kast edilen, feleklerin hareket ölçüleridir. '*Yıldız (veya otlar) ağaçlar secde eder.*'[485] Bunun nedeni bu ölçü ve mizandır. Burada kast edilen köklü bitkiler ile -ki ağaçlar- köksüz bitkilerdir -otlar (necm). Bu nedenle iki secde birbirinden ayrışmıştır. '*Göğü yükseltti.*'[486] Gök mizanın kubbesidir. '*Mizanı koydu.*'[487] İnsan ve cinler onunla tartsın diye. '*Mizanda taşkınlık yapmasınlar.*'[488] Aldatmak amacıyla aşırı gitme veya ihmal etme yoluyla. Başka bir ifadeyle, üstünlük olmaksızın, terazinin kefelerinden birini tercih etmeyin. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*O gün adalet terazilerini koyarız.*'[489]

Bilmelisin ki, her bir sanat, mertebe, hal veya makama bir mizan ve terazi bilgi ve amel yönüyle hakimdir. Buna göre anlamların aklın egemenliği altında olan bir terazileri vardır ki bu terazi mantık diye isimlendirilir. Mantık terazisi, iki öncül diye isimlendirilen iki kefeye sahiptir. Sözün nahiv diye isimlendirilen bir terazisi vardır. Bu terazi ile bir dilin lafızlarının gösterdiği anlamlar tespit edilebilsin diye, lafızlar tartılır. Her dilin bir terazisi vardır. Bu terazi, Allah'ın rızıkların indirilmesine bitiştirdiği 'bilinen miktardır.' Allah teala şöyle buyurur: '*Onu ancak belli bir miktarla indiririz.*'[490] Fakat o, dilediği ölçüde iner. Kuşkusuz ki Allah insanın bedenini terazi suretinde yarattı ve onun kefelerini sağı ve solu yaptı. Dilini ise, terazinin zatının direği yaptı. Bu nedenle o dilediği her yöne yönelir. Allah mutluluğu sağa, bedbahtlığı ise sola bitiştirdi. Terazi ile iki kefeyle şeklinde amellerin tartılmasını sağladı. Bu nedenle, sayısal teraziyi ile -ki '*bir hesaba bağlıdır*'[491] sözünde belirtilmiştir- sıvıların terazisini içermesi için ağırlık ve hafiflik ile nitelenmiştir.

Bu ise terazinin iki kefesiyle gerçekleşebilir. Bu nedenle iki kefe belirtilmemiş, onun yerine '*Tartıları ağır gelen kimse*'[492] denilmiştir. Bu ayet mutlularla ilgilidir. Devamında ise '*Tartıları hafif gelen kimse*'[493] denilmiştir. Bu ise, bedbahtlar hakkındadır. Kefelerin tartılması söz konusu olsaydı şöyle diyecekti: 'İyiliklerinin kefesi ağır gelen kimse... ve kötülüklerinin kefesi ağır gelen kimse...' Burada, tıpkı iki kefenin sureti gibi, ağırlık terazini hafif gelenin aynısı yapmıştır. İki kefe olsaydı, kötülüklerin bulunduğu kefe ağır bastığında, ağır diye nitelenirdi. Hâlbuki Allah onu hafiflikle nitelemiştir. Buradan şunu anladık: Terazi iki kefelidir. İlahi terazinin bir yönü de, '*her şeye yaratılışını verdi*'[494] ayetinde belirtilir. Hz. Peygamber ise şöyle buyurdu: 'Ben ve Ebu Bekir tartıldık, ben ağır geldim. Ebu Bekir ile ümmet tartıldı, o ağır geldi.'

Bilmelisin ki, iş, bilgi ve amelle sınırlıdır. Amel ise iki kısma ayrılır; duyusal ve kalp amelleri. Bilgi ise iki kısımdır; aklî bilgi ve şer'î bilgi. Her kısım, verilişinde, Allah katında belirlenmiş bir teraziye dayanır. Yükümlü kuldan istenilen ise, adaletle teraziyi kullanması, haddi aşmaması ve hile yapmamasıdır. Allah teala şöyle buyurur: '*Dininizde haddi aşmayın.*'[495] Bu ayet '*terazide haddi aşmayın*'[496] ayetiyle aynı anlama gelir. Allah'a karşı sadece hakikati söyleyin. Bu ise '*Ölçüyü adilce yapın*'[497] ayetinin anlamıdır. Böylelikle Allah karşısında kuldan talep edilen şey, insanlar arasında ve kendilerine karşı adil olmaktır. Allah kuluna adil olmayı nasip ederse, bütün iyilikleri de kendisine vermiş demektir. Söz gelişi Allah sağlık ve afiyeti doğaların denge haline ve itidaline (adalet) bağlamıştır. Doğalardan birisi ötekine baskın gelmemelidir. Hastalık, maraz ve ölümü ise, doğalardan (unsurlar) bir veya bir kaçının ötekilere baskın gelmesine bağlamıştır. Öyleyse itidal bekanın sebebiyken sapma (itidalin bozulması) helak ve fenanın sebebidir. Kendi yerinde terazinin üstün gelmesi onun doğrultulması ve ikame edilmesiyken kendi yerinde hafif gelmesi de onun doğrultulmasıdır. Öyleyse bu durum, makamlara göre değişir.

İş söylediğimiz gibi olunca, bilmelisin ki: Muhakkik, bilgi ve amelle ilgili her mertebeye -tartılanın ağırlık veya hafifliğine göre- teraziyi yerleştirendir. Çünkü Hz. Peygamber borcun ödenmesini ve ürünün alınmasını teşvik etmiş ve şöyle demiştir: 'Onun lehine tart.' Kendisine fazladan verdiğin hak etmediği kısım, fazladır ve teraziye girmez. Çünkü ilk konumunda tartı tercih için değil tartı için konulmuştur. Teraziye

giren her üstünlük, fazlalık babındandır. Allah ise, genel olarak kötülükte bir ürün yaratmamış ve şöyle buyurmuştur: *'Yaralanmalar kısastır.'*[498] Başka bir ayette ise şöyle buyurur: *'Kötülüğün cezası, kendisi gibi bir kötülüktür.'*[499] Hâlbuki ondan daha üstündür dememiş ve şöyle buyurmuştur: *'Kim size karşı bir haksızlık yaparsa, size yaptığının misliyle ona karşılık verin.'*[500] Hâlbuki ondan üstünüyle dememiştir. *'Kim bağışlar ve arayı düzeltirse, onun ücreti ise Allah'a kalmıştır.'*[501] Burada ise nimetlendirmede üstünlük belirtmiştir.

Allah teala kullarını iyi ve saygın ahlaka ve cömertliğe teşvik etmiştir, çünkü kendisi daha üstününe layıktır. Bu da rahmetinin gazabını geçmesinden kaynaklanır. Buna göre ateşe ehli, herhangi bir artış olmaksızın adaletle girecektir. Cennete ise ehli, Allah'ın ihsanıyla girecek. Cennetlikler amellerinin gerektirmediği nimetleri göreceklerken cehennemlikler -Allah daha sonra kendilerine dilediğini yapana kadar- azaptan ancak amellerinin gerektirdiği şeyi -herhangi bir ilave ve fazlalık olmadan- görürler. Bu nedenle onların azabı hakkında şöyle buyurmuştur: *'Rabbin dilediğini yapandır.'*[502] Allah'ın yaratıklarından hiç kimse, kendisi bildirmedikçe, Allah'ın kulları hakkındaki iradesinin hükmünü bilemez. Bakınız! Allah mutlular hakkında şöyle der: 'Kesintisiz bir ihsan.' Nimetin sureti ise birdir, süre birdir. Azap hakkında ise 'kesintisiz' dememiştir. Fakat azap, kendileri ateşten çıkmadıkları halde kesilebilir. Onların (ayette istisna edilen) bu istisna halinde, Allah'ın kendilerine neyi yapacağı bilinmez ve bu konuda herhangi bir şekilde hüküm verilmez. Bununla birlikte biz Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini ve Allah'ın herkese yaptığına göre karşılık vereceğini biliriz. Delil, mutlular hakkında (onların amellerinin değil) Allah'ın ihsanının hüküm sahibi olacağım ortaya koymuştur. Hâlbuki aynı şey bedbahtlar hakkında zikredilmemiştir. Bu, teorik akılcının çekimser kaldığı veya zannına göre hüküm verdiği bir meseledir. Sadece keşif sahibi bu konuda kesin hüküm verebilir. Çünkü o, bu konuda Allah'ın verdiği bilgiye göre bu meseleyi bilir. Gerçi İbn Kasi ki o bu konu uzmanlarındandır- şöyle der: Allah'ın adaleti faziletinde ve fazileti de adaletinde hüküm sahibi değildir.' Bu belirsiz bir ifadededir. Bunu keşiften hareketle mi yoksa düşünme ve değerlendirmeden hareketle mi söylemiştir, bilemiyorum. Bu söz, bir açıdan Allah teala'nın, 'Rahmetim gazabımı geçmiştir' sözüyle çelişirken bir açıdan çelişmez. Çünkü hakikatler, faziletin adalette

hüküm sahibi olmadığı ve adaletin de fazilette hüküm sahibi olmadığı hükmünü verir. Bunlardan birisi ötekinin hükmünün yeri değildir. Bir niteliğin hükmünün mahalli, üstün olunan şey veya adalete konu olan şeydir. Çünkü biz Allah'tan şunu öğrendik: Allah teala, kötülük işlemiş kullarından bir kuluna gurubuna mağfiretiyle ihsan eder ve onlar adına bir adalet terazisi ortaya koymaz, onları adaletiyle cezalandırmaz. Onlar hakkında sadece ihsanıyla hüküm verir. Böyle bir durumda ise 'ihsanı adaletinde hükümran olmuştur' denilemez. İbn Kasi'ye yaraşan şey, gerçeği bulunduğu hal üzere bildirmektir. Peygamberlerin bize bildirdiği keşifle bir çelişki söz konusu olduğunda ise, dönülmesi gereken şey, peygamberlerin keşfidir. Buradan bu keşif sahibinin keşfine bir bozukluğun girdiğini anladık. Bu bozukluk, onun keşfine adeta düşünce kaynaklı tevil gibi girmiş ve o kişi de keşfiyle sınırlı kalamamıştır. Böyle bir keşif sahibi rüya görene benzer. Onun gördüğü rüya doğru olduğu gibi gördüğü şeyi anlatmıştır. Hata görülen şeyde değil, tabirde gerçekleşir. Keşif gerçekte asla yanılmaz. Neyi gösterdiğinde ise, Allah'tan bildirmediği sürece, hata yapabileceği gibi isabet de edebilir.

Akli teraziye gelirsek, o da iki kısımdır: Bir kısmını akıl fikir gücüyle idrak eder. Bu kısımdaki terazi, anlamlarda mantık, lafızlarda nahiv diye isimlendirilir. Bu, bu yol ehlinin yöntemi değildir. Kastettiğim, onların burhânî, hatabî, cedelî ve benzeri kanıtlar veya tümel, tikel, olumlayan, olumsuzlaşan, şartlı, şartsız gibi terimlerle dile getirdikleri mantık meseleleridir. Bununla birlikte sûfiler de anlamlarda kendileriyle bir araya gelebilir ki bu kaçınılmazdır. Fakat anlamdaki ortaklıktan bu bilginin sadece bu lafızlardan elde edilmiş olması sonucu çıkmak zorunda değildir. Aynı şekilde bir sûfi mübteda, haber, fail-meful, tamlama, mastar, izafet, kane'nin ismi, inne'nin ismi, irab ve mebniliği bilmek zorunda değildir. Anlamları bilsek bile, bu sözleri bilmemiz gerekmez. Öyleyse keşif sahibi, yaratıklarını kendisine çağırdığı hususta Rabbinden gelen bir basirete sahiptir. Fakat akıl, fikir gücüne sahip olduğu gibi kabul etme özelliğine de sahiptir. Bu kabulün de keşifte bir terazisi vardır. Keşif sahibi o teraziyi bilmiş ve aklın tek başına idrak edeceği bütün bilinenlere onu yerleştirmiştir. Fakat bu veli, fikir yoluyla ve mantık terazisi bakımından o teraziyi bilmez. Akıl bilgisi terazisinden bizim yöntemimize giren şey, takvanın neticesinde bir bilginin gerçekleştiği durumla ilgilidir. Bu konuda Allah, *'Allah'tan korkun, size Al-*

lah öğretir"[503] ve '*Allah'tan korkun, size furkan verir*"[504] ayetlerinde belirtilir. Böyle bir durumda ârif, takvasına, Allah'tan çekindiği hususlara ve yerine getirdiği amellere bir yandan bakarken öte yandan elde ettiği bilgiye bakar. Ardından bilgisiyle yerine getirdiği ameli birbiriyle ilişkilendirir, çünkü ilişkiler terazisi yanılmaz. Ârif amel ile bu amel vasıtasıyla kendisine açılan bilgi arasında geçerli bir ilişki bulunduğunu ve bu amelin o bilgiyi gerektirdiğini görürse, böyle bir bilgi, onun ameliyle kazanılmış demektir. Ârif (bilgi ile amel ilişkisinin) terazinin dışında kaldığını görür ve ilişki ortadan kalkmış olabilir veya meydana gelen şeyin cinsinden fazla olabilir ve amelindeki bir eksiklik veya zafiyet nedeniyle amelinin gücü kendisini meydana getirmeye yetmeyebilir. Böyle bir durumda bu miktara ilave kısım, kazanılan ilimlerde bir kaynağı olsa bile, vehbi ilimlerdendir. Bu nedenle ârifin ihsanlarına karşı Allah'a şükretmesi gerekir. Bu şükür ise, amelindeki eksikliği telafi eder ki söz konusu eksik ameli tam yapmış olsaydı, zaten kendisine verilmiş bu bilgiyi meydana getirecekti. İşte bu, sebebi öne gelmiş bir sonuçtur. Daha doğru bir ifadeyle, nedenlisi olması gereken şeyin sebebi haline gelmiştir. Allah teala ise bu şükre karşılık olarak, zikrettiğimiz şekilde kalbine daha fazla fetih nasip eder. Ârif bütün amelleri böyle değerlendirir. İşte bu (tasavvuf) yolundaki akli terazi böyledir.

Şu konuda görüş ayrılığı vardır: Aklın kendi başına idrak ettiği hususları veli keşif yolundan alırsa, acaba bunlar deliliyle birlikte mi kendisine açılır, yoksa delil olmadan mı açılır? Biz, kendisine bu bilgiler açılırken bunların delilinin verilmediği görüşündeyiz. Bizzat kendimiz bunu tecrübe ettik. Bir kısmı ise -ki onlardan birisi arkadaşımız Faslı Şeyh İmam Ebu Abdullah el-Kettani'dir- başka bir görüşe varmıştır. Arkadaşımızın şöyle dediğini duymuştum: 'Fikir olmaksızın, delilinde kendisine fetih olması gerekir ve ârif delilin medlulüyle irtibatını görür.' Bu sözünden Allah'ın kendisine bu tarz bilgiyi ancak bu şekilde açmış olduğunu anladım. O da kendi zevkini bildirmiştir. Öyleyse onun böyle görmüş olduğu hakkındaki bilgisi doğru iken ancak böyle olabilir şeklindeki hükmü ise yanlıştır. Çünkü onun verdiği hüküm, keşfinden değil, teorik düşüncesinden kaynaklanmıştı. Çünkü Allah kendisine 'ben böyle yaparım' diye bildirmemişti. Bu adam bu yol ehlindendi. Bizim vardığımız görüşü idrak etmiş, fakat onun akli delilini anlamamıştır. Bu nedenle herkes gördüğü şeyi bildirmiş ve verdiği haberde doğru söyle-

miştir. Bu yolda keşif cihetinden (verilen haberlerde) kesinlikle hata olmaz. Fakat keşif harf ve seslerin keşfi ise, keşfedilen şeyleri anlama çabasında hata olabilir.

Şerî terazi ve mizan ise şudur: Allah teala sana ilahi ilimlerden - başka bir konuyla ilgili ilim değil, çünkü biz bu özel terazide başka ilimleri dikkate almayız- bir bilgi verir. Kendisini biliyor isek, bu durumda şeriata bakarız. Şeriatı bilmiyor isek, fikir sahiplerine değil, hadisçilere sorar ve şöyle deriz: Herhangi birisinden peygamberin Allah'ın şöyle veya böyle dediğini aktardınız mı? 'Evet' derlerse, onu bildiğin ile veya sana söylenen ile tartmalısın. Bil ki o meselede sen o peygamberin varisisin! Ya da bir ayetin ona delil olup olmadığına bakılır. Cüneyd-i Bağdadi'nin, 'bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnet ile sınırlıdır' sözü bu demektir. Kast edilen terazidir. Bu terazide, meselenin aynısının Kuran'da ve Sünnette zikredilmiş olması gerekmez. Sûfilerin kast ettikleri şey, Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar hangi peygamberin diliyle olursa olsun, kitap ve Sünnetten indirilmiş şeriatta bir aslın o ikisini birleştirmiş olmasıdır. Çünkü pek çok mesele vardır ki bunlar keşifte ve ilahi bildirimde velilere gelir, fakat akıllar kendilerini kabul etmez ve onları atar. Peygamber veya nebi onları söylediğinde ise, iman ederek veya tevil ederek kendilerini kabul eder. Fakat peygamberden başkasından aynı bilgiyi kabul etmez. Bunun nedeni, aklın insafının olmayışıdır. Çünkü veliler kendileri için şeriat olan hususlara göre amel ettiklerinde, bu ilahi mertebeden üzerlerine ilahi cömertlik esintileri eser. Bu esintiler ise, nebilerden kendilerini kabul ettikleri bu ilahi hususlardan Allah'ın dilediklerini keşfeder. Hâlbuki bu veli kendilerini söylediğinde, akılcılar onu tekfir eder. Kendisini tekfir eden kimse, aynı şeyleri peygamber getirdiğinde onlara iman eder. Böyle bir insanın basireti ne kadar kördür! İşlerin en azı, kişi tevilcilerden ise, şöyle demesidir: Sana söylenen veya keşf olunan şey hakkındaki sözün doğru olsa bile, onun tevili şöyle şöyle olmalıdır. Zâhirî ise şöyle der: Nebevi haberde buna benzer bir şey yer almıştır. Çünkü bu durum nebiliğin şartlarından birisi değildir ve ne kitapta ne sünnette Şâri onu reddetmiştir.

Bu menzille ilgili bölümden insan, 'Allah insanı kendi suretine göre yarattı' hadisinde kendi mertebesini ve yerini öğrenir. Kuşkusuz insanı ilahi cömertlik, teraziye sokmuş, onun suretiyle kendisini var edenin sureti zat, nitelik ve fiil olarak tartılmıştır. Gerçi tartmak, tartılan şeylerin

gerçekte ortak olmalarını gerektirmez. Çünkü sikkeli altının tartıldığı şey, demir madenidir ve dolayısıyla altına zatında veya niteliğinde ve sayısında benzemez.

Bilinmelidir ki, insan suretiyle ancak bütün ilahi isimleriyle birlikte suretin kendisini talep ettiği şey tartılır. Söz konusu isimler, insanın yaratılışına yönelmiş ve eserlerini kendisinde izhar etmişlerdir. Demir madeni tanımda, surette ve hakikatte altınla denk olmadığı gibi kul da böyledir. Allah insanı sureti üzerinde yaratmış olsa bile, insan tanımda ve hakikatte Allah ile ortak değildir. Çünkü Allah'ın zatının bir tanımı yok iken insan -resim veya lafızla değil- zatıyla tanımlanmış olandır. Bütün yaratıklar böyle bir tanıma sahiptir. İnsan, yaratılışı ve mertebesi bakımından yaratıkların en mükemmeli ve en kuşatıcısıdır. Bu mizanın hakikatini öğrendiğinde, suret nedeniyle düşebileceğin yanılgı ortadan kalkmış olur. Bu yanılgı şöyle ortaya çıkar: Sen bir zat, O da bir zattır. Sen canlı, bilen ve diğer niteliklerle nitelendiğin gibi O da aynı niteliklerle nitelenmiştir. Bu teraziyle ise, suret derken kastedilenin bu olmadığını anlarsın. Bu nedenle Allah, insanın yaratılışı ile terazinin konulmasını (aynı ayette) zikretmiş, taşkınlık yapmadan kendisini düzgün kullanmayı sana emretmiştir. Terazinin doğruluğu, belirttiğim şekilde kullanılmasıdır. Çünkü Allah yaratan, sen ise yaratılmış olansın. Sanat nasıl olur da sanatçısını bilebilir ki? Sanat sanatçısından ancak kendisi hakkındaki bilgisinin suretini isteyebilir, yoksa zatının suretini değil! Sen yaratanının sanatısın! Öyleyse senin suretin, O'nun sana dair bilgisiyle örtüşür. Bütün yaratılmışlar da böyledir. İş böyle olmaz ve Zeyd ile Ömer'i bir araya getirdiği gibi seninle O'nu tek bir tanım ve hakikat bir araya getirseydi, ya sen ilah veya O meluh olurdu. Ancak bu şekilde tek bir tanım ikinizi bir araya getirebilir. Gerçek ise bunun aksinedir.

Bilmelisin ki: Rabbin karşısında nefsini hangi teraziyle tartarsan tart -ki nefsin nedeniyle gurura kapılmamalısın-, sen altını tartan demir madeni sayılırsın. Emsalsiz yakut, o demir parçasıyla tartılır. Miktar bakımından kendisiyle ortak olsan bile, değerde ve veya zatta veya özellikte O'nunla ortak olamazsın. Allah böyle bir şeyden münezzehtir. Öyleyse sen kulluğuna bağlanmalısın ve kendi kadrini bilmelisin. Bilmelisin ki, Allah teala yaratıkları içinden senden daha büyük olanı da yaratmıştır. Bununla birlikte söz konusu şey, senden dolayı yaratılmıştır. Fakat bir şey senden dolayı yaratıldı diye, senin ondan büyük olman ge-

rekmez. Çünkü bıçak, söz gelişi, içlerinden birisi de hırsızın elini kesmek olan bir takım işlerin yapılması için üretilmiştir. Ateş insana azap etmesi için yaratılmıştır. Hâlbuki insan ateşten daha üstündür, çünkü ateş insandan dolayı yaratılmıştır. Bu bölüm, geçişli değildir ve senin terazin onu tartmaz. Öyleyse sen sensin, O O'dur. *'Allah'tan başka ilah yoktur. Aziz ve Hakim'dir.'*[505] Başka bir ayette ise *'O'nun benzeri bir şey yoktur, duyan ve görendir'*[506] buyrulur. Böylelikle meşru, makul ve bilgi terazilerini ve bu konuda gerek duyacağın hususları sana açıklamış olduk. Şimdi ise sana amel terazisini açıklayalım!

Bilmelisin ki, amelin bir kısmı maddi, bir kısmı ise kalbidir. Her bir türün terazisi de kendi cinsindendir. Buna göre amelin terazisi, şeriata bakarak, amellerin biçimsel yönlerini en yetkin şekilde nasıl yerine getireceğini öğrenmektir. Bu ameller maddi (duyusal) ameller olabileceği gibi kalp amelleri veya her ikisinden bileşik ameller de olabilir. Söz gelişi maddi duyusal hareketlerden namazı ve (kalbi amellerden) niyeti verebiliriz. Kuşkusuz ki şeriat namaz için ruhani bir suret belirlemiştir ki bu sureti aklın ayakta tutar. Amele başladığında, gözün şâri'den kendisini almış olduğun örnekte olmalı ve o sureti bilfiil var ederken yapmanı emrettiği şeyi yapmalısın. Ameli bitirdiğinde ise, Şâri'den almış olduğun ve 'misal' diye ifade edilen o ruhani suret ile kendisine karşılık vermelisin! Organı organına, eklemi eklemine, zâhiri zâhirine, bâtını bâtınına (uyacak şekilde) karşılaştırmalısın. Herhangi bir eksiklik veya fazlalık olmaksızın, iki suret birbiriyle örtüşürse, teraziyi adilce tartmış, tartıda taşkınlık ve hile yapmamış olursun. Çünkü tanımdaki fazlalık, tanımlanan şeydeki eksiklik demektir. Amelini böyle bir ölçüyle tarttığında amelinin sureti, Hakkın, amelin karşılığında senin için belirlemiş olduğu sevabın miktarı olur. Bu amelin övülmüş veya kınanmış bir amel olması durumu değiştirmez. Çünkü şeriat, kendisini öğrenip yerine getirmen için, övülmüş amelin biçimsel yapısını belirlediği ve açıkladığı gibi aynı şekilde kınanmış amelin suretini de senin için ortaya koymuştur. Böylelikle onu tanır ve övülmüş olandan kendisini ayırt edersin. Şeriat öyle bir amelle örtüşen bir ameli yapmayı sana yasaklamıştır. Emre karşı gelir ve kınanmış amelin suretiyle örtüşen bir suret yaparsan, o surete denk bir cezayı talep etmiş olursun. Söz gelişi Hak onu karşılığı vermek üzere teraziye sokarsa, miktar bakımından o amelin suretine zerre miktarı fazla gelmez. Bu durum, kendisine ceza ver-

mek üzere terazi konulduğunda böyledir. Onun ateşteki azabı, amelinin ölçüsündeki bir cezadır. Amelin miktarında veya zamanda ne eksilme ne artış olur. Yapılması yasaklanmış amellerde ısrarı ancak tövbe ortadan kaldırabilir. Bu halde ölürse, onun hakkında korkulur. Hak salih ameli teraziye sokar ve cezasının suretiyle tartarsa, cezanın sureti kat be kat fazla gelir, miktarın dışına çıkar. Bu durum şu ayette belirtilmiştir: *'Kim bir kötülük getirirse, ona misliyle karşılık verilir.'*[507] Nitekim bunu zikretmiştik. Başka bir ayette ise şöyle buyurur: *'Kim iyilik getirirse, ona on katı verilir.'*[508] Başka bir ayette ise şöyle buyrulur: *'Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir tohuma benzer. Her başakta yüz tohum vardır. Allah dilediği kimseler adına artırır.'*[509] Allah teala artırma için sınırında durulan belirli bir miktar belirlememiş, aksine kendisini genişlikle niteleyerek *'Allah dilediklerı adına artırır, Allah (rahmeti) geniş olan ve bilendir'*[510] buyurmuştur. Başka bir ayette ise, *'senin Rabbin mağfireti geniş olandır.'*[511] Başka bir ayette ise, *'rahmetim her şeyi kuşatmıştır'*[512] buyurur. Allah'ın gazabı da bir şeydir ve dolayısıyla rahmeti onu da kapsamış, sınırlamış ve üzerinde hüküm sahibi olmuştur. Dolayısıyla ancak rahmetin hükmüyle tasarruf edilebilir. Binaenaleyh rahmet dilerse gazabı salar. Gazapta bu menzil nedeniyle bir rahmet kokusu bulunur. Dilerse onu tutar. Bu nedenle Besmele'de görünürde kahır isimlerinden herhangi bir şey bulunmamıştır. Besmele, Allah, Rahman ve Rahim isimlerinden oluşur. Gerçi Allah ismi, (toplayıcı isim olduğu için) kahır anlamını da içerir, fakat aynı şekilde rahmeti de içerir. Öyleyse Allah isminde kahır, şiddet ve baskınlık anlamı taşıyan isimlerden bulunan kısma denk gelecek şekilde mukabili ve karşıtı olan mağfiret, af ve bağışlama anlamları da besmele'nin Allah isminde bulunur. Geride bizim için Allah isminde kendisini isimlerle karşılaştırdığımız bir fazlalık kalır. O da *'Rahmanü'r-rahim'*[513] ifadesidir. Allah isminde bulunan rahmetin dışında, Rahman'ın ve Rahim'in kendisine bak! Bu kısım, terazide ağır gelir. Sanki Allah, yaratıkları hakkında nasıl hüküm vereceğini (rahmetle) bize bildirmiş gibidir. Öte yandan besmele'deki toplayıcı Allah ismindeki rahmet de, bütün bâtınlara dönük rahmetidir. Rahman ve Rahim'de zâhir olan ise, zâhir olan şeylere dönük rahmetidir. Böylelikle rahmet genel olmuş ve (mutlular ve bedbahtlar olmak üzere) hepsi adına umut güçlenmiştir.

Kuran'daki her bir surenin başında besmele vardır. Bu durumu, varışın rahmete olduğu hakkında Allah'ın bir bildirimi olarak yorumladık. Çünkü Allah onda üç rahmet yerleştirdi: Birincisi, Allah isminde gizli kalan rahmet iken diğerleri, Rahman ve Rahim isimlerindeki rahmettir. Hâlbuki kahır için, Allah isminde gizli olandan başka bir şey belirlemedi. Dolayısıyla onun dışta (bağımsız) bir varlığı yoktur. Bu durum, insanın gerçekte sarih olanın aksine niyetlendiği evlilikteki kinayeye benzer. Anlayınız! Tövbe suresine gelirsek, insanlar bu surenin diğer sureler gibi müstakil bir sure olup olmadığı hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Yoksa Tövbe suresi ile Enfal suresi tek bir sure midir? Çünkü onlar surenin kemalinin ancak ayırıcı besmele ile gerçekleşeceğini düşünmüş, burada ise besmele gelmemiştir. Bu ise, tövbe suresinin Enfal'in bir parçası olduğunu gösterir. Bu en güçlü yorumdur. Bununla birlikte bu görüşün reddedilmesinin de bir ihtimali vardır. Bu ihtimal ise, rahmet ile (Tövbe suresinin kendisiyle başladığı) yüz çevirme arasında bir ilişkinin bulunmayışıdır. Fakat bu yorum öteki kadar güçlü değildir, aksine bu zayıf bir yorumdur. Bu yorumun zayıflık nedeni ise, onun bütün isimlerin anlamlarıyla nitelenmiş olan Allah isminde bulunmasıdır, yoksa o, cezalandırmayı gerektiren belirli bir isimde değildir. Yüz çevirme ise, müşriklerdendir. Müşrikten ise müşrik olması bakımından üz çevrilmiştir, çünkü onun şirkinin konusu yokluktur. Aksi halde Yaratan yaratılmıştan yüz çevirmez. Ondan yüz çevirmiş olsaydı, varlığını kim koruyacaktı? Hâlbuki ortak koşulan şeyin varlığı yoktur. Binaenaleyh ortak koşulan şey yoktur ve gerçekte ortaklık yoktur. Ortak koşulan şeyden yüz çevirme geçerli olunca, yüz çevirme, bir tenzih niteliğidir. Allah için ve peygamberi için ortak koşulan şeyden yüz çevirme, bilgisizlik itikadından uzaklaşmak demektir. Zikredilen bu yorumun zayıflığının başka bir açıklaması ise şudur: Besmele başlangıcında bela okunan bütün surelerin başında bulunur. Rahmet bela okumanın neresindedir? Bu nedenle, besmele'yi kıraatin bir parçası sayanlar için, kârilerin bu gibi durumlarda beğenilmiş bir yöntemleri vardır. Hamza gibi bazı kıraat imamları ise, böyle surelerde besmele'yi terk eder. Vereş kıraatinde olduğu gibi bazı kimseler ise serbest bırakır. Fakat Vereş'e göre besmelenin okunması daha iyidir. Biz de Hamza'nın harfiyle onu okuduğumuzda, bu iki yerde besmele'yi okuduk. Çünkü bu ikisinde kötü vasl vardır. Bu ise, *'ve'l-emrü yevme izin (o gün emir)*[514]

ve *'veylün (yazık)'*[515] ayetlerindedir. Burada besmele ile okumuşlardır. Bu konudaki mezhebimiz ise, surenin sonunda durmak, besmelenin sonunda durmak ve vasıl olmaksızın başlamaktır.

Kariler bu hususta dört görüşe ayrılmıştır: Birinci görüşü kesinlikle kabul etmezler. Bu görüş, surenin sonunun besmeleye vasledilmesi, durulması ve sureye başlanmasıdır. Kıraat imamlarından hiçbiri böyle bir görüşü benimsemez. İran kökenli yabancıların (acem) böyle yaptıklarını görmüştüm. Hâlbuki kıraat imamları böyle bir okumayı kabul etmezler. Hepsinin kabul edeceği doğru yöntem ise -ki kıraat imamlarından buna karşı çıkan kimseyi bilmiyorum- surenin sonunda durmak, besmele'yi kendisinden sonra gelen surenin başıyla birleştirmektir. Diğer iki mezhep ise -ki onlar bundan daha az beğenilmiştir- bütününde (surenin sonunda, besmelede ve diğer surenin başında) kesilmesi veya hepsinde vasıl yapılmasıdır. Bütün imamlar, surenin başında euzu besmeleyle başlamak hususunda görüş birliğine varmıştır. Herhangi bir görüş ayrılığı olmaksızın, bütün imamlar, Fatiha'da besmelenin okunmasında görüş birliğine varmıştır. Sureye başlamadıklarında, diğer sureler hakkında ise görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu bağlamda Vereş gibi bazı imamlar serbest bırakmıştır. Hamza gibi bazıları ise, terk etmiştir. Diğer imamlar ise, besmele çekmiş ve serbest bırakmamıştır. Serbest bırakmanın, terkin ve terk etmeyişin garip bir hükmü vardır ki, vakit onu zikretmeye yeterli değildir. Aynı zamanda o sır, bölümde anlatılmak istenilen konuların dışındadır. Bu, ancak Süleyman'ın Belkıs'a yazdığı mektupta zikredilmiş bir ayettir. Çünkü o da bir ayettir ve bu konuda bir görüş ayrılığı bilmiyorum.

Böylece sana ameli ve akli terazi ve mizanı yaklaşık ve özetle açıklamış oldum. Şimdi de bu menzilin içermiş olduğu ve sözü uzatma korkusuyla zikretmemiş olduğumuz bazı hususları zikredelim. Bilmelisin ki, bu menzil zikretmiş olduğumuz bu terazilerin hastalıklarının ilmini de içerir. Bu menzilde Rabbin kendisini hak ettiği yüceltmenin bilgisi vardır. Bunun yanı sıra ahiretin bilinmesi, insanların orada cennet ve cehennemdeki menzillerine yerleşmesinin bilinmesi, dirilişin bilinmesi, bedbaht ve mutluların bazı menzillerinin bilinmesi, örtülerin bilinmesi, ıstılamın bilinmesi, ulvi-süfli, doğal, ruhani âlemin bilinmesi bu menzille ilgilidir. Ayrıca yakınlık menzili de ondadır. Bu konuda küçük bir risalemiz vardır. Mukayese ilmi, cezanın denkleştirilmesi ilmi,

saflaştırma ve karışma ilmi, nebinin kendisiyle nitelenmesinin uygun olmadığı niteliğin bilinmesi, velinin bu nitelikten korunmuşluğunun bilinmesi -ki bu çetindir-, dünyada sevilmeyen ve sahibinin cezalandırıldığı fakat ahirette sevimli olan -ki aynı fiildir- şeylerin (nedeninin) bilinmesi de bu menzildedir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ İKİNCİ BÖLÜM

Muhammedî, Musevî ve İsevî Mertebeden En Yüce Âlem'in Gidişinin ve Aşağı Âlem'in Varlığı Menzilinin Bilinmesi

Kanıtların telkini menzili
Dereceler olan menzildir

Şöyle biri olma sakın
Kapı açılırsa çıkar gider

Kapıya sarıl ve şöyle ol
Kapı açılsa daha da ısrar eder

Kim Allah'a sığınırsa, ederse korunur
Kim ısrar ederse yükselir

Bütün isteklerinde
Her türlü darlık ve rahatlıkta

Bütün örneklerde denildi
Kim erken kalkarsa, yol alır

Böyle bir şey için, kardeşim!
Canlar verilir ve heyecanlar

Ne kadar akıllı helak olur
Onun denizinde dalgaların ortasında

Nefs üzerinde görmezsin
Güçlükten dolayı yok olma

Bilmelisin ki, gayb, şehadet âlemi için bir zarftır. Burada şehadet âlemi, var olmuş, olmamış veya olmuş ve sonra da gaybe döndürülmüş Allah'ın dışında bütün varlıklardır. Bu son kısma örnek olarak suretleri ve arazları verebiliriz. O Allah için şehadet demektir. Bu nedenle O'nun şehadet âlemini bilen olduğunu söyledik. Allah teala sürekli şehadet âlemini (gayb'ten) izhar eder. Bu izhar, sonsuz sayıdaki bireysel varlıkların peşin sıra izhar edilmesidir. Bir kısmını ise gabya döndürür. Bir kısmı ise hiçbir zaman döndürmez. Hiçbir zaman gaybe döndürmedikleri, kendi başına bilfiil var olan her bir zattır. Bunlar ise, özel anlamda cevherlerdir. Cevherlerin dışındaki cisimler, renk ve oluşla ilgili arazlar ise, gaybe döndürülür, benzerleri ortaya çıkar. Onları gayb'ten şehadete çıkartan Allah'tır. Binaenaleyh Allah '*gaybı ve şehadeti bilendir.*'[516] Gaybte şeylerin nicelikleri yoktur, çünkü nicelik sınırlanmayı gerektirir ve şöyle denilir, 'ne kadardır vs.' böyle bir hüküm gayb hakkında verilemez, çünkü gayb sınırsızdır. Ne kadar, nasıl, nerede, ne zaman, konum, görelik, araz, etki, edilgenlik; bütün bunlar nispetlerdir, dış varlıkları yoktur. Bunların hükümleri, Hak kendisini gaybından izhar ettiğinde, kendi başına bilfiil var olan cevherin zuhur etmesiyle ortaya çıkar. Cevherler dışta var olduklarında, bu arazlar da kendilerine uyar. Bu bağlamda 'ne kadar varlık ortaya çıktı?' denilir ve söz gelişi 'on adet' veya 'daha çok' veya 'daha az' diye cevap verilir. 'Keyfiyetleri nasıldır?' diye sorulur, 'bileşiktir' diye cevap verilir. Ardından cisimlik ilişir ve bu kez cisimlikle nitelik, yerleşme ve renk kazanır. 'Nerede' diye sorulur, hayyizde (doğal mekan) veya mekanda denilir. Ne zaman diye sorulur, falan şey şöyle olduğunda denilir. Dili nedir diye sorulur, Arapça veya başka bir dil denilir. Dini nedir diye sorulur, falan şeriat dişe cevap verilir. 'Kendisi başkasından ortaya çıktığı gibi ondan baba olmasını sağlayan biri çıkmış mıdır?' diye sorulur, falanın oğlu denilir. 'Ne yaptı' diye sorulur, 'yedi' diye cevap verilir. Bu yemeden 'nasıl etkilendi?' diye sorulur, 'doydu' diye cevap verilir. Bütün bunlar, Allah kendilerini

gaybından ortaya çıkarttığında, cevherlere ilişen nispetlerdir. Öyleyse sonradan olan varlıkta (hadis) sadece cevherler ve onlara uyan arazlar bulunur. Öyleyse gayb içerdikleriyle birlikte kendisini bilenin suretiyle örtüşen bir surettedir. Çünkü (gaybı bilen) Hakkın kendisini bilmesi, âlemi bilmesidir. Böylelikle âlem, kendisini bilenin -onu biliyor olması bakımından- suretine göre ortaya çıkmıştır. Âlemin sureti, cevherin kendi zatındandır.

Niceliğin (ilahi mertebedeki karşılığı), Allah'ın isimlerinin sayısıdır. '*Her gün bir iştedir*'[517] ifadesi ise niteliğin (ilahi mertebedeki karşılığıdır). Başka bir ayet ise, '*Ey insanlar ve cinler sizin hesabınızı ele alacağız*'[518], '*Rahman Arş üzerine istiva etti*'[519] ayetleridir. Allah teala'nın kendisinden bildirdiği bu ve benzeri ayetler pek çoktur ve (onlar nasıl sorusuyla ilgilidir). Nerede sorusunun karşılığı ise, Allah Amâ'da idi ifadesidir. Başka bir ifade ise, Allah gökte ilah olandır. Zaman, Allah'ın ezelde bulunmasıdır. Konum (ve vaz'), '*Allah Musa ile bir şekilde konuştu*'[520] ifadesidir. Başka bir ayet ise, '*Allah'ın kelamını işitip dinleyinceye kadar onu komşu edin*'[521] ayetidir. Binaenaleyh bütün şeriatlar, Allah'ın vazettiği şeylerdir. Görelik, yaratılmışların yaratıcısı, mülkün maliki gibi ifadelerde geçer. Etki, 'terazi O'nun elindedir, alçaltır ve yükseltir ifadesinde belirtilir. Edilgenlik ise, kendisine dua edilmesine karşılık vermesi, bir şey istenmesi O'nun da vermesi, bağışlanma istenmesi O'nun da bağışlamasıdır. Bütün bunlar, âlemin sureti denilen şeydir. Allah'ın dışındaki her şey ise, kendisini yaratanın suretine göre ortaya çıkmıştır. Öyleyse Allah kendisini izhar etmiştir. Âlem kemal üzere Hakkın mazharıdır. Dolayısıyla imkânda bu âlemden daha mükemmeli yoktur, çünkü Haktan daha mükemmeli yoktur. İmkânda âlemden daha mükemmeli bulunsaydı, alemi var edenden de daha mükemmel birisinin bulunması gerekirdi. Hâlbuki Allah'tan başka kimse yoktur. Dolayısıyla imkânda ancak zuhur edenin benzeri bulunabilir ve ondan daha mükemmeli olamaz. Söylediğim meseleyi dibiyle başıyla düşün! Çünkü bu, Allah'ı bilmenin özüdür.

Sonra, Allah teala bu âlemden bir toplamı özetlemiştir. Bu toplam, âlemin bütün anlamlarını kendinde en yetkin şekilde barındırır. Allah, onu Âdem diye isimlendirmiş, sonra onu kendi suretine göre yarattığını belirtmiştir. Öyleyse insan âlemin bir toplamıdır. O küçük insan, âlem ise büyük insandır. Ya da insanı küçük âlem diye de isimlendirebilirsin.

Gerçeği bulunduğu hal üzere ve kendinde bildikten sonra, hangi terimi kullanırsan kullan ve insana nispet. İstediğin terimi kullan. Öyleyse insan bütün olarak âlemden üstün değildir. Aksine âlem ondan daha üstündür. Çünkü âlem insandan bir derece üstündür. Bunun nedeni, insanın büyük âlemden meydana gelmiş olmasıdır. Öyleyse âlemin insandan üstünlüğü, sebeplilik derecesine sahip olmasıdır, çünkü insan âlemden doğmuştur. Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Erkeklerin onların üstünde bir derecesi vardır.'*[522] Çünkü Havva Âdem'den ortaya çıkmıştır. Binaenaleyh erkekliğin kadınlık üzerindeki bu derece üstünlüğü sürekli olarak kendisine eşlik eder. Gerçi anne çocuğun varlık sebebi olsa bile, çocuk yine de erkeklik derecesiyle annesinden de üstündür. Çünkü erkek çocuk bütün yönlerden babasına benzer. Bu nedenle insanın ebeveynine hürmet etmesi zorunlu olmuştur. Onun annesi, bütün âlem iken babası ise meçhul değil bilinendir. (Ebeveyn arasındaki) Nikah ise, (Hakkın âleme) yönelmesidir. Böylelikle çocuk ebeveyninin suretine göre ortaya çıkmıştır. Çocuk babasının adıyla çağrılır ve annesiyle değil babasıyla ilişkilendirilir. Çünkü derece babaya aittir ve üstünlük onundur. Böylelikle çocuk daha üstün olana nispet edilir. Hz. İsa kendisini yakışıklı birisi olarak annesine veren kimseye nispet edilmesi mümkün olmadığı için, annesine kemal -ki en şerefli makamdır- verilmiş ve annesine nispet edilerek Meryem oğlu İsa diye anılmıştır. Meryem kemalle gerçekleşen bu dereceyle erkekleri kadınlardan üstün yapan makamın sahibiydi. Çocuk bu derece nedeniyle babasına nispet edilmiştir. Meryem'in kemali Hz. Peygamber'in hakkında tanıklık yaptığı bir şeydir. Hz. Peygamber onunla birlikte Firavun'un eşi Asiye'nin kemali hakkında tanıklık etmiştir. Asiye'nin kemali ise, Firavun'un sahip olduğunu iddia ettiği makamın üstünlüğünden kaynaklanmıştı. Bu makamın üzerinde oturmuş olduğu taht, Asiye'nin kemalinden meydana gelmişti. Firavun o makam nedeniyle bedbaht olmuş ve apaçık bir hüsrana maruz kalmış, eşi ise mutluluğu elde etmişti. Kendisi adına kemalin gerçekleşmesini sağlayan bu makam nedeniyle Asiye şöyle demişti: *'Rabbim! Benim için senin katında cennette bir ev inşa et.'*[523] Burada Asiye'yi söz gelişi Musa'nın yakınında veya herhangi bir yaratılmışın yakınında değil de 'senin katında' diye söyleten şey, sahip olduğu bu makamın kemaliydi. Başka türlü bir şey söylemesi uygun olmazdı. Çünkü hali kendisine hakim olmuştur, çünkü kâmil kâmilin altında bulunamaz, çünkü altta

olmak, derece eksikliğidir. Meryem İsa'nın kendisiyle ilişkilendirileceği kadar kemal sahibi olduğu için, Asiye'nin söylediğini söylememiştir. Asiye şöyle demişti: *'Beni Firavun'dan ve yaptığından kurtar, beni zalim kavimden kurtar.'*[524] Böylelikle nispette saygısızlık olmasın. Meryem ise şöyle der: *'Keşke bundan önce unutulup gitmiş olsaydım.'*[525] Meryem Allah katında gerçekte masumdu. Bu nedenle bu sözü Asiye'nin söylediği gibi Allah'tan dolayı söylememişti. Asiye ise 'senin katında' demiş, O'nu öncelemiş, kendisine komşu olmak ve düşmanlarının ellerinden kurtulmayı istemişti. Fakat Meryem, kendisini ve ailesini iffetli bilen insanlardan utanarak, o sözü söylemişti. Meryem kendisinden dolayı ailesine bir ayıbın ilişmesinden korkmuştu.

Âlemin, Allah'ın gaybında örtülmüş, gaybın ise şahsın gölgesi gibi olduğunu belirttik. Bu gölgenin bütün (yönlerinden) herhangi bir şey çıkartılsaydı, hiç kuşkusuz ki, gölgenin suretine göre ortaya çıkardı. Gölge ise, gölgesi olduğu kimsenin gölgesi olarak, sureti üzere kalır. Öyleyse gölgeden soyutlanarak çıkartılan şey de, (gölgenin sahibi olan) şahsın suretine göredir. Bakınız! Gündüz geceden çıktığında, bir nur olarak ortaya çıkar. Böylelikle geceyle örtülmüş olan eşya bu kez gündüzün ışığıyla ortaya çıkar. Öyleyse gündüz geceye benzememiş, fakat eşyanın ortaya çıkmasında ışık gündüze benzemiştir. Gece ışığın gölgesidir. Gündüz ise geceden çıkartıldığında ışığın gölgesine göre ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde âlem de, daha önce de ortaya koyduğumuz üzere, gaybten çıkışı esnasında gaybı bilenin suretine göre ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz, bu makamdan Allah'ı bilmek hakkında -değerini bilirsen- yeterli açıklama yapılmış oldu. *'Artık cahillerden olma.'*[526]

Peki bu âlemin suretinin ve ruhu ve ulvi ve süfli âlemin ruhları hakkında ne diyebiliriz? Şimdi de bu menzilin sekizinci konusu olarak bunu sana açıklayayım. Bu menzil, on yedi tür bilgi içerir ki, onlardan birisi de bu konudur. Şöyle deriz: Büyük âlemin ruhu, kendisinden ortaya çıktığı gaybtır. Anlayınız! *'Bakmaz mısın Rabbin gölgeyi nasıl da uzatır'* [527]ayetinin anlamını öğrenir ve anlarsan, onun en büyük ve yüce mazhar olması sana yeterli (bilgi verir). Büyük âlemin ruhu belli olunca, geriye âlemin suretlerinin ruhlarını öğrenmen kalmıştır: Acaba onlar bir suretten mi var olmuştur yoksa ondan önce mi veya onunla birlikte mi var olmuştur? Âlemin suretleri karşısında ruhlar, küçük insanın organlarının suretlerinin ruhları gibidir. Söz gelişi kudret elin ruhu, duy-

mak kulağın ruhu ve görmek gözün ruhudur vs. Bilmelisin ki, insanlar ayrıntısını zikrettiğimiz üzere bu mesele hakkında görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bize göre işin gerçeği şudur: Suretleri yöneten ruhlar, icmal mertebesinde -mufassal olmaksızın- var idiler. Fakat onlar bireysel varlıkları için olmasa da, Allah'ın bilgisinde mufassal olarak var idiler. Bu yönüyle onlar genel mertebede mürekkepte kuvve halindeki harfler gibiydi. Binaenaleyh onlar bireysel varlıklarıyla ayrışmamış olsa bile, bu icmal halinde Allah'ın bilgisinde birbirinden ayrışmış ve mufassaldır. Kalem levhaya yazdığında, daha önce mürekkepte mücmel olarak bulunan harflerin suretleri ayrıntılı olarak ortaya çıkar ve basitler hakkında 'şu elif'tir', 'şu be'dir', 'şu cim'dir' denilir. Bunlar basitlerin ruhlarıdır. Sonra 'haza kame (şu ayağa kalktı)', 'haza Zeyd (şu Zeyd'dir)', 'haza Ömer' denilir. Bunlar ise bileşiklerin ruhları (hakkında verilmiş bir örnektir). Allah -hangi âlem olursa olsun- âlemin suretlerini düzenlediğinde, tümel ruh adeta kalem ve yazan el, ruhlar ise, kalemdeki mürekkep gibidirler. Suretler ise levhada harflerin menzilleri gibidir. Böylelikle âlemin suretlerine ruh üflenir ve ruhlar kendi suretleriyle ayrışmış olarak ortaya çıkarak 'şu Zeyd'dir', 'bu Ömer'dir', 'şu attır', 'bu fildir' , 'şu yılandır' denilir ve bütün ruh sahipleri zikredilir. Gerçekte ise her şey ruh sahibidir. Fakat bir kısmı idrak edilirken bir kısmında bu durum idrak edilmez. Bu bağlamda insanların bir kısmı şöyle der: 'Ruhlar ilk var oluşlarında suretin mizacından doğmuştur.' Bazı insanlar ise bunu reddetmiştir. Her görüşün yorumu ve dayanağı vardır. Orta yol ise bizim vardığımız görüştür. Bu görüş ise, '*Sonra onu başka bir yaratılışla inşa ederiz*'[528] ayetinden (çıkartılır).

Allah teala cisimsel suretleri düzenlediğinde, onları dilediği herhangi bir ruhani surette birleştirir. Bu bağlamda dilerse domuz, dilerse köpek veya insan, at, kısaca Aziz ve Hakim'in takdir ettiği surette terkip eder. Bazı insanlar vardır ki kendilerine ahmaklık ve behimilik hakimdir. Böyle bir insanın ruhu, eşek ruhudur ve bu ruhun hükmü ortaya çıktığında kendisi onunla çağrılır ve 'falan eşektir' denilir. Aynı şekilde, sahibine izafe edilen her nitelik böyledir. Bu bağlamda 'falan köpektir', 'falan aslandır', 'falan insandır' denilir. İnsan olmak en yetkin nitelik ve en kâmil ruhtur. Allah teala şöyle buyurmuştur: '*Seni yaratan ve düzenleyen ve itidal verendir.*'[529] Böylelikle insanın gözle görünen yapısı tamamlanmıştır. '*Dilediği herhangi bir surette seni terkip etti.*'[530] Kast edilen

ruhların suretleridir. Böylelikle daha önce de belirttiğimiz gibi ona nispet edilir ve o suret Allah katında bellidir. Öyleyse ruhlar suretler vasıtasıyla birbirinden ayrışır.

Sonra ruhlar bu maddelerden ayrıldığındaki (durum hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür). Arkadaşlarımızın bir kısmı şunu ileri sürmüştür: Ruhlar maddelerden bütünüyle soyutlanır ve parlatılmış bir cisimden yansıyan güneş ışınlarının asılları olan güneşe dönmesi gibi kendi asıllarına dönerler. Bu konuda ise iki görüşe ayrılmışlardır: Bu bağlamda bir grup şunu ileri sürmüştür: Ruhlar (bedenlerden) ayrıştıktan sonra farklılaşmazlar (bireysel varlıklarını yitirir). Nehrin kenarındaki bir kapta bulunan suyu düşünelim. Kap kırıldığında, su nehre döner. Buna göre bedenler bu kaplar, kabın kendisiyle dolduğu su ise, tümel ruh'tan (meydana gelmiş) ruhlar gibidir. Bir kısım ise şöyle demiştir: 'Aksine ruhlar, bedenlerle komşuluktan kötü ve iyi bir yapı kazanırlar. Böylelikle bedenlerden ayrıldıklarında, bu yapılarla bireysel farklılıklarını korurlar. Nitekim zikredilen örnekteki su kapta bulunurken renginde veya kokusunda veya tadında bir başkalaşma meydana gelmiş olabilir. Kaptan ayrıldıktan sonra da, kapta iken kazanmış olduğu koku veya tat veya renk kendisine eşlik eder. Allah ruhlar için bu kazanılmış yapıları korur. Onlar bu konuda bazı filozoflarla aynı görüşe sahip olmuştur. Bir grup ise şöyle demiştir: 'Yönetici ruhlar, dünyada yöneticiliği sürdürür. Berzah'a intikal ettiklerinde ise, bu kez berzah âlemindeki bedenleri yönetirler. Berzah bedeni, insanın uykusunda kendisini içinde gördüğü surettir. Ölüm de böyledir ki, bu durum suretler diye ifade edilen şeydir. Ardından kıyamet günü, dünya hayatında olduğu gibi, doğal cisimler içinde diriltilir. Arkadaşlarımızın ölümden sonra ruhlarm durumu hakkındaki görüş ayrılıkları burada sona ermiştir. Bizim arkadaşlarımızın dışındakilerin görüş ayrılıklarına gelirsek, onların görüş ayrılıkları pek çoktur ve amacımız bizim yolumuzda olmayan kimselerin görüşlerini anlatmak değildir.

Kardeşim, Allah rahmetiyle seni dost edinsin, bilmelisin ki! Ahirette ehlinin kendisine ulaşacağı cennet, sureti bakımından değil ama mahalli bakımından bugün sana görünür. Sen de o cennette bulunduğun durumla halden hale girersin, fakat cennette bulunduğunu bilmezsin. Çünkü suret senin adına cennette gözüken halden seni perdeler. İnsanlardan gizli kalan hususları idrak eden keşif ehli ise, o ma-

halli görürler. Mahal cennet ise, onu yeşil bir bahçe, cehennem ise, cehennemin sahip olduğu soğuk veya sıcaklık ve Allah'ın onda hazırladığı şeylere ait bir surette görürler. Yolun başında keşif ehlinin büyük kısmı bunu görürler. Şeriat ise, 'kabrim ile minberim arasında cennet bahçelerinden bahçe vardır' hadisinde buna dikkat çekmiştir. Bu bağlamda keşif ehli, onu Hz. Peygamber'in söylediği gibi, bahçe olarak görürler. Aynı şekilde Nil, Fırat, Seyhan ve Ceyhan nehirlerini de, cennette olduğu gibi, bal nehri, su nehri, şarap nehri ve süt nehri olarak görürler. Çünkü Hz. Peygamber bu nehirlerin cennetten olduğunu bildirmiştir. Allah'ın basiretini açmayıp da perde içinde kör kalan kimse ise, bir bahçede bulunup da onu görmeyen bir kör gibi, bu durumu idrak edemez. Körün içinde bulunduğu bahçeyi görmüyor olması, bahçede bulunmadığı anlamına gelmez. Aksine bahçenin içindedir. Aynı şey Hz. Peygamber'in cehennem ateşinden bir parça olduklarını söylediği mekanlar için geçerlidir. Bunlardan birisi, Mina'da Muhassır mevkiidir. Bu nedenle ümmetine oradan çıkarken koşmayı emretmiştir. Çünkü Hz. Peygamber ümmetinin görmediğini görür, onların müşahede etmediği şeyleri müşahede eder. İnsanların bir kısmı ise bu keşif kendisine eşlik ederken bir kısmı Allah'ın takdir ettiği üzere eşlik etmez. Bunun nedeni, yaratıklarında gizlemiş olduğu bir hikmettir. Bakınız! Vera sahiplerini Allah haram yemekten koruduğunda, bu durumun onlardaki alametlerinden birisi, yenilen o şeyin suretinin yasaklanmış başka bir şeyin suretine dönüşmesidir. Böylelikle (gerçekte şüpheli olan) söz konusu şeyi kan veya domuz olarak görür ve onu yemekten kaçınır. O yemeğin nasıl kazanıldığını araştırmaya kalktığında ise, kazanımında belirlenmiş meşru yolun dışında bir yolla kazanılmış olduğunu görür. Binaenaleyh Allah ehlinin kendileriyle gördükleri gözleri, kendileriyle duydukları kulakları, kendisiyle aklettikleri kalpleri, kendisiyle konuştukları dilleri vardır. Bunlar, bedenin dış yapısında bulunan kulak, göz, dil ve kalplerden başkadır. Onlar söz konusu gözlerle görür, o dillerle konuşur, o kulaklarla duyar, o kalplerle aklederler. Bu nedenle onların sözleri isabetlidir. *'Çünkü gözler kör olmaz, göğüslerdeki kalpler körleşir.'*[531] Kast edilen hakikat ve onu kabul etmek karşısında körleşmektir. *'Sağırdırlar, kördürler, onlar akletmez.'*[532] Yani Allah'tan akletmezler. Dolayısıyla da Allah'a dönmezler. Hiç kuşkusuz ki onların gözleri yüzlerinde, duymaları kulaklarında, dilleri ağızlarındadır. Fakat ilahi inayet ve iyilik onlar

için takdir edilmemiştir. Allah'a sonsuz şükürler olsun ki bize bu kalplerle, dillerle, kulaklarla ve gözlerle hayat verdi.

Bu konuda bir hadis rivayet edilmiştir. Hadis, keşif ehline göre sahih, fakat rivayet edenin zayıflığı nedeniyle hadis bilginlerinin nezdinde sahih değildir. Ravi doğru sözlü olsaydı, şöyle diyecekti. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Sözlerinizdeki fazlalık, kalplerinizdeki eğrilik olmasaydı, gördüğümü görür ve duyduğumu duyardınız.' Allah teala şöyle buyurur: '*İnsanlara kendilerine indirilmiş olanı açıkla diye...*'[533] Bundan daha fazla bir açıklama olmaz. Fakat Rabbinin eserleri için (idrak) mahallini boşaltan kim vardır ki? Duyduğunu kendisine bir şey eklemeden aktaracak kimse nerededir? Böyleleri oldukça azdır. Başarıya erdiren Allah'tır.

Bilmelisin ki, bu menzil tahlil ilmini ve cehennemdeyken ehli adına hangi bilgilerin meydana geleceğinin bilgisini içerir. Bunun yanı sıra doğa âleminin verdiği ilahi sırların bilgisi bu menzilden öğrenilir. Söz konusu sırlar, başkasından öğrenilmez. Gelmiş ve geçmişin bilgisi de bu menzilden öğrenilir ki kast edilen akıbetin bilgisidir. Varlık kanıtlarının (burhan) terkibi, ruhani ve surî yaratmanın bilgisi, bedbahtlığa yol açan sebebin bilinmesi, âlemin nizamının ve suretinin kendisiyle korunduğu sebebin bilgisi, perdedeki tecellinin bilgisi, Şâri'nin (belirlediğinin) dışındaki bir yoldan ilahi hükümlerin bilgisi, fiillerin tevhidinin bilgisi, yücelerin aşağılara ve aşağıların yücelere katılmasının bilgisi buradan öğrenilir. Uzakların yakınlara ve yakınların uzaklara katılması da aynı bilgi veya ona yakın olan bilgidir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Cebrailî Ârif'in Menzilinin Bilinmesi

Güneşin yakın felekte alametleri var
Öldüklerinde, bunu bazı kimseler öğrenir

Benim gibi, temiz nefisler onunla yürür
Onlar için ancak geceledikleri yerde ortaya çıkar

Şaraptan zaviyelerinde sarhoş olmuşlar
Sarhoşlukta yoktur bir niyetleri

Sarhoşluğun gitmesini isteselerdi
Kuran'dan onlara ayetler okunurdu

Allah sana yardım etsin, bilmelisin ki: Göksel-ulvi ruhlardan birisine -ki melekler diye ifade edilir bu ruhlar- Mele-i a'la'dan itaat edilen bir emir gelir. Binaenaleyh melekler yasaklamanın değil emrin muhataplarıdır. Onlar *'Kendilerine emredilen hususlarda Allah'a asi olmazlar ve emredileni yaparlar.'*[534] Allah teala 'İtaatkâr, sonra emin' ifadesiyle Cebrail'in onlardan olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak emir veren kimseye itaat edilir.

Bilmelisin ki, ârife bazen diğer ruhlara karşı önceliği olan bu emredici mele-i a'la'dan bir melek yardım edebilir. Bunlara örnek olarak İsrafil, İsmail, Azrail, Cebrail, Mikail, Nur, Ruh ve benzerlerini verebiliriz. Böyle bir ârif, kendisine yardım eden meleğin o âlemdeki mertebesine göre, ulvi ve süfli âlemde etkindir. Bu bağlamda İsrafil'in kendisine yardım ettiği kimse, İsrafil'in mertebesi ve onun bakışı ve emri altında olan şeyler kadar etkisi olur. Aynı şekilde bütün ruhların da bulundukları makamda (kendilerine yardım ettikleri) bir adamı veya kadını vardır. Bu durum sûfilerin 'falan kişi Âdem'in kalbi üzerindedir' veya 'bir grup Âdem'in kalbi üzerindedir', 'bir grup İbrahim'in kalbi üzerindedir' gibi ifadelerinde zikredilir. Başka bir ifadeyle onlar İbrahim'e ve Âdem'e ait olan velilik -yoksa nebilik değil- menzillerine sahiptir. Ne-

bilikten de bir tecrübeleri olsa bile, onun bazı makamlarındandır, yoksa bütününden değildir. Söz gelişi rüya, nebiliğin kırk altıda biridir vb. Genel anlamıyla nebilik ise, ancak bir nebi adına gerçekleşebilir. Veli adına asla gerçekleşmez. Nebiliğin kendisi adına gerçekleştiği kimse ise, veliye yardım edebilir, onu destekleyebilir. Nebiliği kendim müşahede yoluyla böyle aldım ve bana her velinin velilikte kemale ermiş kimselerden onu böyle aldığı ve aktardığı bildirildi. Fakat veli 'sırt' perdesinden onu alır ve aktarır. Nebi ise bilgiyi üstten veya önden alır. Kalbine iner veya kulağına hitap edilir. Veli ise, nebiliğin eserini zevk yoluyla bulur (öğrenir). Bu yönüyle nebilikte veli, yanındaki şahsı hisseden fakat kim olduğun bilmeyen köre benzer. Sûfiler şöyle demiştir: 'Allah'ı ancak Allah bilir. Nebiyi nebi bilir. Veliyi ise ancak kendisi gibi bir veli bilir.' Nebi nebiliği görmek üzere açık bir göz sahibidir. Veli, veliliği görmek üzere açık bir göz sahibiyken bir de nebiliği 'müşahede etmek' üzere kör bir göz sahibidir. Çünkü nebiliği ardından (görecektir). Velinin nebilikteki durumu, Kuran'ı ezberlemiş insana benzer. Çünkü kim Kuran'ı ezberlerse, nebilik onun iki yanı arasına girmiş demektir. Hâlbuki Hz. Peygamber göğsüne veya gözlerinin arasına veya kalbine dememiştir. Çünkü bu diğerleri, velinin değil nebinin derecesidir. Tahsis karşısında kazanmanın yeri nedir? Nebilik Allah'ın bir tahsisidir ve onu dilediği kullarına tahsis eder. Kuşkusuz onun kapısı, Hz. Peygamber'in varlığıyla kapanmış ve mühürlenmiştir. Velilik ise kıyamet gününe kadar kazanılmıştır. Buna göre her kim onu elde etmek için çalışırsa, onun adına gerçekleşir. Fakat onu elde etmeye çalışmak ise, Allah'ın bir tahsisidir ve onu rahmetiyle dilediği kullarına tahsis eder. Allah teala şöyle buyurur: '*Kuşkusuz ki sen sevdiklerine hidayet edemezsin, fakat Allah dilediklerine hidayet eder.*'[535] Başka bir ayette ise şöyle buyurur: '*Kullarından dilediklerini onunla hidayete ulaştırır.*'[536] Öyleyse velilik ancak nebilik nuruyla kazanılır. Veliler ise, kulları üzerinde hakkın valileridir. Onların arasından seçilmiş büyükler vardır ve bunlara resul ve nebiler denilir. Daha aşağı mertebede olanlar için de veli adı devam eder. Öyleyse velilik, hepsini bir araya getiren kapsayıcı ve genel felektir. Bu bağlamda hepsi, velilik rütbesinde ortak olsalar bile, valilerin de mertebeleri vardır. Buna göre hükümdar halk üzerinde otorite sahibi olsa bile, kadı da validir, zabıta da validir vs. Hükümdarın mertebesi nerede, zabıtanınki nerede? Onların hepsi, valilikte emir sahibidir. Nebiler, resuller ve ku-

tuplar hakkında söylediğimiz her şey böyledir. Her veli kendi mertebesindedir. Buna göre (nebiliğe benzetilen) saltanat, kazanım yoluyla gerçekleşmez. Onun dışındakileri ise elde etmek üzere çalışılır. Bu bağlamda birisi vardır, hükümdara para, hediye sunar ve hükümdar da kendisine layık bir görevle onu vali yapar. Böyle bir vali, Allah katından kendisi için veliliğin sadaka, karşılıksız borç vermek, yakın akrabayı gözetmek gibi iyilikler vesilesiyle gerçekleştiği kimselere benzer. İnsanların bir kısmı ise, binerken, çıkarken hükümdara hizmet eder ve ona yakınlaşır. Hükümdar bir şey emredip de herhangi bir şahsı belirlemediğinde, bu kişi hükümdarın emirlerine uymak üzere hemen atılır. Hükümdar da onun emirlerine süratle koştuğunu ve amade olduğunu görür ve bu nedenle vali yapar. Böyle bir vali, Allah'tan veliliği kendisini gözetme ve O'nun emirlerine bağlanma yoluyla elde eden kimseye benzer. Söz konusu emirler, Allah'ın kullarına farz kılmadığı, sadece teşvik ettiği (nafile) ibadetlerdir. Bu durum, 'kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşır, ta ki onu severim; onu sevdiğimde, onun duyması, görmesi ve desteklenmiş eli olurum' anlamındaki kutsi hadiste belirtilmiştir. Velilikte çalışma ve kesbin anlamı budur. Bazı insanlar ise, hükümdara yaklaşır, emrine uyarak kendisine hizmet eder, emirlerine uyduğunu ona gösterir. Hükümdar da, o kişinin hükümdarlığın zorunlu emirlerini yerine getirdiğini ve onları ihmal etmediğini veya kendi aklınca yorumlamadığını görür. Aksine emirleri farz olarak telakki eder ve onları yerine getirmeye koşar, kendisiyle aynı rütbede bulunan kimse gecikirken ve onları tevile kalkarken süratle emirlere uymaya koşar. Hükümdar da onun bu davranışını görür ve kendisini vali yapar, onu halkı içindeki vekili yapar. İşte Allah'ın kendisine farz kıldığı emirleri ve ibadetleri yerine getirmek için koşan kimse de böyledir. Böyle bir insan, Allah'ın emirlerini farz olarak alır, Allah'ın kelamını ve emrini tevile kalkışmaz. Çünkü Allah onu seçmiş ve en büyük veliliğini ona vermiştir. Kuşkusuz ki kesbin anlamını ve yerini, seçimin anlamını ve yerini öğrenmiş oldun. Artık sen de bu yol üzere devam et! Bu, kendisinden içeri giren kimsenin kurtulduğu, dost edinildiği, 'en yüce ufuktan' çağrıldığı bir kapıdır.

Bilmelisin ki, kendisine Cebrail'den ruhani bir bağın uzandığı veli, eminlerdendir. Onlar, dünya hayatında bulunmayan ve yaratıkların içinde Allah'a ait kimselerdir. Ahiret olup mertebesi ve bu dünya hayatında kendisinde dürülmüş olan özellik orada gözükür. Burada tanın-

mayan birisiydi. Çünkü ya çarşıdaki bir tacir veya esnaf veya meslek sahibi veya zabıtalık, kadılık veya saltanat gibi bir görevle görevlendirilmiş Müslümanların idarecilerinden birisiydi. Onun ile Allah arasında bilinmeyen sırlar vardır. Kendisinde saklı olarak bulunan sırlar ahrette ortaya çıktığında ise, onun hakkında şöyle denilecektir: Kuşkusuz ki Allah'ın emin kulları vardır ve bu kişi de onlardandı. Allah'ın emin kulları, dünya hayatında başka kullarının kendisiyle göründükleri keramedlerle görünmezler. Örnek olarak Allah'ın bazı kullarına vermiş olduğu düşünceleri okumak, havada uçmak, su üzerinde yürümek gibi keramedlerdir. Gücünde bulunsa ve tasarrufu altında olsa bile, böyle keramedlerden hiçbiri onun üzerinde görünmez ve sıradan müminlerin davrandığı gibi davranmakta ısrar ederler. Dikkat ediniz! Bu insanlar, büyüğüyle ve küçüğüyle bu yol ehlinden olan Melamilerdir. (Cebrail'in kendisine yardım ettiği) böyle bir şahıs Muhammed ümmeti içinde, melek topluluğu içindeki Cebrail gibidir. O, bâtında itaat edilendir. Çünkü Cebrail bir ruhtur ve dolayısıyla bâtın sahibidir. Emir vermiş olsa, zâhirde itaat edilen değildir, fakat emir vermez. Çünkü o sıradan insanlardan herhangi bir şekilde farklılaşmaz. Dünya hayatının kendisini gerektirmediği halde kendisinden ortaya çıkan bir kerametle onların gözünde farklılaşsaydı, yücelir ve sıradan insanlara karşı ortaya çıkan üstünlüğü nedeniyle emrine itaat edilirdi. İşte emir vermiş olsaydı, emrinin reddedilecek olmasının nedeni budur. Fakat o emir vermez. Bununla birlikte bâtında itaat edilen kendisidir. Allah'ın eminlerinden bir grup görmüştük. Örnek olarak Abdullah Tahmest ve İbn Ca'dun el-Hannavi'yi verebiliriz. İkincisi, direklerdendi (evtad) ve büyük birisiydi. Zikrettiğimiz bu makama sahip ârif, nefsi hakkında temkin sahibidir. Binaenaleyh kendi nefsine hakim olan insan, Allah'ı yarattığı en güçlü kişidir. Çünkü nefs rablik özelliğiyle âlemde görünmek ister. Bu makam sahibine ise Allah efendilik özelliği taşıyan elbiseler giydirmiş, herhangi bir şeye 'ol' dese, -ârifin Allah katındaki mertebesinin üstünlüğü nedeniyle- söz konusu şey meydana gelecek şekilde, güçlendirmiştir. Onun gücündeki şeylerden birisi de, melek olmasıdır. Fakat bunlardan herhangi birisi onun sözlerinde veya fiillerinde veya ibadetinde olmak üzere üzerinde görünmez. Böyle bir ârif, Hz. Peygamber'in hasen bir hadiste hakkında hüküm verdiği kimsedir: Bu hadiste belirtildiğine göre, Allah teala yeryüzünü yarattığında, yeryüzü sallanmış. Bunun üzerine

Allah dağları yeryüzüne dikerek onun sallanmasını gidermiş ve onu sakinleştirmiştir. Bunun üzerine melekler şöyle sormuş: 'Rabbimiz! Dağlardan daha güçlü bir şey yarattın mı?' Allah 'evet, demiri' demiştir. Melekler 'Rabbimiz, demirden daha güçlü bir şey yarattın mı?' diye sorduklarında ise, Allah 'ateşi' demiştir. Melekler 'Rabbimiz! Ateşten daha güçlü bir şey yarattın mı?' diye sorduklarında, Allah 'suyu' demiştir. Melekler 'Rabbimiz! Sudan daha güçlü bir şey yarattın mı?' diye sorduklarında ise, Allah şöyle cevap vermiştir: 'Havayı' Melekler 'Rabbimiz! Havadan daha güçlü bir şey yarattın mı?' diye sorduklarında ise Allah şöyle demiştir: 'Sağ eliyle verdiğini sol elinin bilmediği mümini yarattım.' Mümin sadakası sağ eliyle verir ve sol elinden onu gizler.' İşte zikrettiğimiz kimsenin hali böyledir. Kuşkusuz ki Hz. Peygamber böyle bir mümini güç sahibi olmakla nitelemiştir. Böyle bir insan, güçlü (diye bilinen) kimselerden daha fazla güç sahibidir. Çünkü nefs, hem cinsleri üzerinde başkan olma arzusunda yaratılmıştır. Bu özellik, onun yaratılışından ve doğasından kaynaklanır. Bir kimseye doğandan ve yaratılışından ayrıl demek, onu çetin bir işle yükümlü tutmak demektir. Bu çetin işin kendilerine kolaylaşmasını sağlayacak derecede bir gücü onlara veren Allah'ı tenzih ederim! Bunun nedeni, Allah'ın onlara kendisi hakkında bilgi vermiş olmasıdır. Onlar bu bilgi için yaratılmışlardır. Kulluğa hakkını vermek, onları öyle bir bilgiden alı koymamıştır. Binaenaleyh onlar, Allah'ın kulları adına seçmiş olduğu örnek yol üzerindeki kimselerdir. Onlar, en üstün mertebenin sahipleridir. Bu mertebe üzerinde sabit kalırlar ve Allah katında ikrama mazhar olurlar. Bu mertebeye sahip bu ârif, Hakkın kendisine ayırdığı ve tahsis ettiği Efrad'dan (Tekler) biridir. Ardından onlarla yaratıkları arasına alışkanlık perdesini çekmiştir. Böylelikle söz konusu kimseleri kendisine ayırmıştır. Onlar Allah'tan Allah onlardan razıdır. Bu makam sahibine yüce ve aşağı âlemde etkin olan güçlerden bin iki yüz güç verilmiştir. Bunlardan birisini bütün âleme musallat etseydi, onu yok ederdi. Bu güçlü insan böyle bir güce sahip olsa bile, üzerine sinek konsa, Allah'tan utanarak ve O'nu bilerek, onları uzaklaştırmaya güç yetiremez. Bu konuyla ilgili bilgiye gelirsek, ârif bu sinekleri Haktan kendisine gelen elçiler olarak kabul eder. Sinekleri onun üzerine indiren Haktır. Bu nedenle ârif, sineklerin kendisine getirmiş oldukları bilgiyi gözetler. Sinekler elçiliklerini tamamladıklarında ise, Hakkın kendisinden bunu istemesi

üzere, dilerse ayağa kalkar, dilerse oturur. Böylelikle bu ârif, o sinek elçilerin konduğu bir sandalye haline gelir. İşte sıradan insanların yaptığını yapmak yerine, sinekleri uzaklaştıramayışının nedeni olan bilgi budur. Bu konuda Allah'tan utanmaya gelirsek, çünkü sinekleri kendinden uzaklaştırmak nefsin rahatlamasını ve peşin bir nimete ermesini sağlar. Allah ise insanı bu dünyada rahatlamak ve nimetlenmek için değil, rabbine ibadet etsin diye yarattı. Böylelikle ârif, sineklerden kurtulma arayışında görülmekten dolayı Allah'tan utanır, çünkü dünya rahat yeri değildir.

Şöyle diyebilirsin: Dünya hayatında helal şeylerden nimetlenmek, insana serbest bırakılmıştır. Şöyle deriz: Biz ârif olmayanlar için bunu reddetmiyoruz. Fakat ârif, yükümlülük otoritesinin altındadır. Zâhirinde veya bâtınında kendisiyle nimetlenmek üzere Allah'ın verdiği her nimete şükür yükümlülüğü eşlik eder. Bu teklif, kendisine denk bir şükürle ilgilendiği için, ârifin nimetten haz almasını engeller. Nimete karşı şükrü yerine getirdiğinde ise, şükrü yerine getirmek de Allah'tan bir nimettir ve ona da şükür gerekir. Böylelikle ârif, terazide haksızlık yapmamak üzere, zihni karşılık bulmayla yorgundur. Böyle bir hale sahip kimse nasıl nimetlenebilir ki? Onun zâhiri nimet iken bâtını gamdır. Ârif sürekli olarak zâhirde ve bâtında Allah'ın ihsan ettiği nimetler içindedir. Fakat bu nimetler onun sadece üzülmesini ve daralmasını sağlar. Sıradan insanlar o nimetlerle sevinir ve onları kullanırlar. Ârife ise, dünya hayatında içinden rahatlık kapısı kapanmıştır. Dışında rahatlık görünse bile, her nefes, fark edilmeden bin kez ölür! Ömer b. Hattab şöyle der: 'Allah bana her bir musibet verdiğinde, onda üç nimet gördüm. Birinci nimet, musibetin dinim hakkında olmayışıdır. İkincisi ise, daha büyük bir bela olmayışıdır. Üçüncüsü ise, Allah'ın o musibete karşı vaat etiği sevaptır.' Tek bir musibette üç nimet gören kimse, hiç kuşkusuz ki, ondan daha büyük bir musibete geçmiştir. Çünkü onun musibetteki üç nimet nedeniyle şükretmesi gerekir. Allah onu kendisine karşı sabretsin diye tek bir musibetle sınamıştı. Bu musibet hakkındaki bilgisi ise, onu üç musibetle imtihan etmiştir. Allah, tek musibetteki üç nimeti kendisine bildirmesinin karşılığında, bu nimet nedeniyle şükretmesini emretmiştir. Ömer'in mârifetinin büyüklüğüne bakınız! Kendisini nasıl böyle bir şükürle yükümlü tutmuştur? Musibetleri musibet olarak görmek yerine, onları nimet olarak görüp gönül ra-

hatlığıyla kabul ederek, nasıl bir saygı gösterdiğine bakınız! Çünkü nimet özü gereği sevilen bir şeydir. Ömer ise (musibetteki nimet ile) razı olmuş, rıza, teslim, Allah'a dayanma ve sabır makamının sahibi olmuştur. İnsanlar böyle değerli bir zevk karşısında nerededirler? Bilmediklerim müstesna, Ebu Bekir'den daha çok böyle bir makamda bulunmuş ve ona yerleşmiş herhangi bir veli yoktur. Çünkü Ebu Bekir'in bâtınında bulunan bilgiden hiçbir şey, (nefsine hakim olmadaki) gücü nedeniyle, dışında gözükmemiştir. Bunun tek istisnası ise, Hz. Peygamber'in vefat ettiği ve insanların feveran ederek rivayetlerde geçen sözleri söyledikleri gündür. Ebu Bekir onlar gibi davranmamış, kendisine vermiş olduğu gücü izhar etmiştir. Bunun nedeni ise, diğer insanlardan ayrı olarak, Allah'ın onu imamlık ve önderliğe ehil yapmasıdır. İmam ayık olmalıdır, sarhoş olamaz! Öyleyse bu güç (serinkanlılık) Ebu Bekir'in Allah tarafından peygamberin yerine halife yaptığının delilidir ve nebiliğini göstermek üzere peygamber için mucize delili mesabesindedir. Bir grubun gönül hoşluğu bir grubun isteksiz tavrıyla, halifelik onun adına gerçekleşmiştir. Belirli bir grubun isteksizliği ise Ebu Bekir'in halifeliğinde bir eksiklik değildir, çünkü bu ilahi makamda da (böyledir). Allah şöyle der: *'Göklerde ve yerde olan herkes, isteyerek veya isteksizce Allah'a secde eder.'*[537] Her şeyin sahibi olan Yaratan'a isteksizce secde ediliyorsa, yaratıkları içindeki vekilleri ve halifelerinin -ki onlar resullerdir- durumu nasıl olabilir? Ya da Ebu Bekir ve benzerlerinin durumu nasıl olabilir? Binaenaleyh istekli ve istemeden itaat eden gönülsüz bulunacaktır. Gönülsüzlüğün nedeni ise, din sahibi ise sahip olduğu bir kuşku veya din sahibi değil ise nefsinin arzusudur. Sahabeden Ebu Bekir'in imamlığını isteksizce kabul edenler ise, nefsanî arzuyla hareket etmemişlerdir. Hepsi hakkındaki hüsnü zanla, onları böyle bir davranıştan tenzih ederiz. Fakat bu davranış kendilerindeki bir kuşkudan kaynaklanmıştı. Bir kısmı, Allah bilgisindeki duruma göre değil, kendi kuşkusu ve görüşüne göre halifeliğe Ebu Bekir'den daha layık olduğunu düşünmüştür. Allah ise yeryüzünde Ebu Bekir'i halife yapacağını takdir etmiştir. Ömer, Osman, Ali ve Hasan da böyledir. Fakat Ebu Bekir'den önce kimse gelmemiştir ve Ebu Bekir kendisinden önce gelen (peygamber) halifesi olarak vefat etmiştir. Öyleyse Allah'ın bilgisinde, onun halife olarak belirlenmiş olması gerekir. Bu nedenle Ebu Bekir, ahirete ilk irtihal eden olması itibarıyla, zaman bakımından onların ilkidir. Bi-

naenaleyh halifelikteki bu sıralama, onların ömürlerindeki sıralamadır. Dolayısıyla hepsi bu yüce mertebeyi üstlenebilsin diye, ömrü daha uzun olan kimsenin halifelikte daha sonra gelmesi gerekirdi. Onların birbirlerine göre üstünlükleri ise, Allah'ın bilgisine havale edilir. Kendi katındaki değerlerini bilen Allah'tır. Çünkü yaratılmış olan, kendisine bildirdiğinin dışında, Yaratan'ın bilgisinde neyin bulunduğunu bilemez. Allah ise bu konuda bir şey bildirmemiştir. Dolayısıyla Hakkın zatında bulunan bilinmez. Şu var ki bir şeyi var ettiğinde, bilgisinde var olması takdir edilmemiş olsaydı, o şeyin var olmayacağını biliriz. Allah bizi gereksiz davranışlardan korusun. Allah büyük fazilet sahibidir.

Böylelikle ârifin mertebesini dikkat çekmek ve uyarma yoluyla son derece özet bir şekilde bu menzilden açıklamış olduk. Çünkü bu makam yüce bir makamdır ve garip ayrıntıları vardır. Şimdi de bu menzilin içermiş olduğu bölümün fihristini sunalım:

Bu menzilin içerdiği ilimlerden birisi, en büyük nurun gitmesi ve hükmünün geride kalmasının bilinmesidir. En garip şeylerden birisi, hüküm verenin kendisi yok iken, hükmün varlığıdır. Hz. Peygamber'in kendisi yok iken şeriatının yükümlülerdeki varlığı da bu konuyla ilgilidir. Gerçi bazı kimseler Şâri'nin her daim mevcut olan Allah olduğunu kabul eder. Bu menzilde ilimlerin kaybolması ve bunun sebebinin bilgisi vardır. Ehliyetleri olduğu halde, mertebe sahiplerinin mertebelerinden azledilmesinin bilgisi bu menzille ilgilidir. Mertebeleri hak ettikleri halde niçin azledilmişlerdir? Ehliyet var iken böyle bir azil geçerli midir, değil midir? Hükümdar görevlendirdiği adil bir kadıyı görevden alabilir mi, alamaz mı? Yoksa hükümdar kendisine haksızlık yapmış ve hüküm vermekten uzaklaştırmış olsa bile, gerçekte azledilmemiş midir? Kadı böyle bir durumda iken hüküm verdiğinde, hükmü dine göre uygulanır mı, uygulanmaz mı? Böyle bir durumdayken belirli bir şahıs hakkında verdiği herhangi bir hüküm uygulandıktan sonra, hükümdar onun gereğini yerine getirmediğinde ne olacaktır? Aleyhinde hüküm verilen hasım hükümdarın kendisini atadığı yeni hakime başvurmayı ister ve ikinci kadı birincinin aleyhinde hüküm verdiği kimsenin lehinde hüküm verirse ne olacaktır? Acaba bu kişi birinci hakimin hükmüyle kendisinden alınmış olan şeyi geri alabilir mi, alamaz mı? Bu ikinci hakimin hükmü geçerli midir, değil midir? Geçerli ise, o da verdiği hükümde birinci kadı gibi bağımsız mıdır, yoksa birinci kadının vekili -fakat hükümdarın

emriyle- gibi midir? Yoksa birinci kadı hükümdarın kendisini bu görevden almasıyla azledilmiş midir? Bütün bunlar bu menzilden öğrenilir. Bu meseleyi ve delilini hakkıyla öğrenmek isteyen kimse, tek bir şeriatta gerçekleşen nesih konusuna bakmalıdır. (Bir şeriatta neshin olabileceğini düşünürse) kadı'nın görevden alınması da geçerlidir. Hüküm koyan (nebilerin) hükmüne bakıp Allah teala'nın bir ümmet içinde başka bir peygamber göndermekle herhangi bir nebiyi -ölmemiş olduğu sürece- görevinden azletmediğini gören kimse ise, hükümdarın kadıyı azledemeyeceğini düşünür. Öyleyse herkes, Allah'ın kendisine gösterdiği şeye göre hüküm verir.

Bu menzilin yüksekliğinin bir yönü de, âlemdeki haksızlıkların hangi mertebeden ortaya çıktığının bu menzilden öğrenilmesidir. Hâlbuki sadece mutlak adalet vardır. Öyleyse bu haksızlık nereden ortaya çıkmıştır? Hangi hakikate bağlıdır? Allah'ın sayelerinde âlemi koruduğu alimlerin âlemden ayrılması, amel binekleri üzerinde kelime ve himmetlerin inmesi bu menzilden öğrenilir. Bunlar niçin olmuştur? Ahiretteki diriliş bütün canlılar için geçerli midir, yoksa sadece insan ve cinlere özgü müdür? *'Ey insan ve cinler sizin hesabınızı ele alacağız'*[538] ayetinin anlamı nedir? Unsurlardaki başkalaşmaların ilmi, doğal cisim ve ruhun bileşiminden doğan şeylerin bilinmesi bu menzille ilgilidir. Ruh karşısında beden, ikisinden meydana gelen çocuğu doğurmak üzere, erkek karşısındaki kadın gibi midir? Acaba ölüm ricî talak mıdır, bain talak mıdır? Çünkü alimler şöyle demiştir: Kadın öldüğünde, kocası için yabancı birisi gibidir. Dolayısıyla erkeğin kadını açması mümkün değildir. Başka bazı bilginler ise, kocalık mahremiyetinin sürdüğü görüşündedir. Dolayısıyla koca ölen karısını yıkayabilir ve karısıyla ilişkisi hayattaki hali gibidir. Ölüm ricî talak gibi sayılabilir. Bu durumda ruhlar, diriliş esnasında cevherleri bakımından bu bedenlere döndürüleceklerdir. Ricî talak değil de bain talak ise, yine ruhlar bedenlere döndürülür fakat bir araya gelişleri değişir. Bu durumda ruhlar için başka bedenler yaratılır. Bu yeni bedenler nimete mazhar olacaklar için daha duru ve daha güzel iken azaba düçar olacaklar için ise, bunun tersidir. Çocukların konuşmasının bilgisi de bu menzilden öğrenilir. Acaba onlar hangi mertebeden konuşur? Onları kim konuşturmaktadır? Bu çocuklara örnek olarak, İsa, Yusuf'un oğlu ve Cüreyc'i verebiliriz.

Ben de genç bir adam görmüştüm, adı -Allah daha iyi bilir ya- Abdülkadir idi. Onu Dımeşk'te İbn Revaha medresesinde görmüştüm. Geldi ve selam verdi. Bana bazı kimseler ondan söz etmişti. Onların içinde Zeki b. Revaha -ki medresenin sahibiydi- da vardı. Şöyle demişlerdi: 'Bu gencin annesi kendisine hamile iken, hapşırmış ve 'Elhamdü lillah' demiş. Çocuk annesinin karnından kendisine orada bulunan herkesin duyacağı bir sesle 'Allah sana merhamet etsin' demiştir. Kendime gelirsem, benim emme çağında bir kızım vardı. İkiden küçük birden büyüktü. Konuşamıyordu. Ben de kendisiyle şakalaşmak üzere şöyle dedim: Zeynep! Hemen bana kulak verdi. 'Sana bir şey sormak istiyorum, bana fetva vereceksin. Eşiyle cinsel ilişkiye girip de boşalmayan kimsenin durum hakkında ne dersin? Bu kişi ne yapmalıdır?' Açık ve anlaşılır bir dille 'Yıkanması gerekir' dedi. Annesi ve ninesi de onu duyuyordu. Ninesi bir çığlık atmış ve bayılmıştı.

Bu menzille ilgili başka bir konu ise, dürülmenin ardından yayılmanın bilinmesidir. Nitekim Allah teala şöyle buyurur: *'Gökler sağ elinde dürülmüştür.'*[539] Silme ve ispat ilmi, nurların artışı ilmi, tecelliyi sağlayan ilahi yakınlık ilmi, gaybet ve huzur ilmi, yıldızlar ilmi, zaman ilmi, şeriatların inmesinin ilmi, onları indirenin ve kendisine indirilen kimsenin özelliğinin bilinmesi, bu indirmenin bir tahsis olup olmadığının bilinmesi de bu menzille ilgilidir. Teyit, otorite ve âlemde Hakka vekillik ilmi bu menzille ilgilidir. İnsanın kendi nefsinde Hakka vekil olması da bu konuyla ilgilidir. Keşif ilmi, insanlar ile bu keşif sahibinin kendisini öğrendiği şey arasındaki perdenin mahiyetinin bilinmesi, keşfin bu yolda bir şart olup olmadığının bilinmesi, ulvi ruhları görmenin bilinmesi, ulvi ruhları gördüğünü iddia eden dürüst kimseyi yalancıdan ayıran alametin bilinmesi bu menzille ilgilidir. Bu konuda doğru sözlüyü yalancıdan ayırt ettiğimiz bir takım alametlerimiz vardır. Bazı alametlerle ise, doğru söyleyen insanın ulvi ruhlardan mı, yoksa karşısında bir takım hayali suretler görünüp onları melek veya cinnî mi zannettiğini ayırt ederiz. Hâlbuki o, sadece hayalinde bir takım misaller görmüştür. Bunları vehim gücünün dışında hayal otoritesi kendisine hakim olarak ona göstermiştir. Bizim bu gibi durumlara ait alametlerimiz vardır. Böyle bir insan gördüğü şey hakkında doğru söylemekte, melek veya cinnî gördüğü hakkındaki hükmünde ise yanılmaktadır. O görülen şey, ne melektir ne cin! İşte bu da bu menzilin özelliklerinden birisidir.

Tehdidin bilinmesi ve neye döndüğü de bu konuyla ilgilidir. Kuran'a karşı koymaya çalışan kimseye bu düşünce nereden gelmiştir? Amr b. Osman el-Mekkî Hallac'ın yanına geldiğinde, 'Ne yapıyorsun?' diye sormuş, o da 'Kuran'a karşı (ona denk bir metin ortaya) koyacağım' demiştir. Bunun üzerine şeyh, kendisine beddua etmiştir. Pirler şöyle der: 'Hallac'ın başına gelenler, o pirin bedduasından dolayı gelmiştir.' Başka bir örnek ise tezhipçi Sabit b. Anter el-Halevî'dir. Altı yüz bir senesinde kendisiyle Musul'da karşılaştım. Kuran'a karşı koymaya çalışıyordu (Kuran'a denk bir metin getirmeye çalışıyordu). Duyduğuma göre, bir takım sureler okuyordu. Mizacında bir bozukluk vardı. Fakat insanların en zahitlerinden ve en şereflilerinden birisiydi. O sene ölmüştü. Sonradan gerçekleşen meşiyetin bilgisi de bu menzille ilgilidir. Acaba Eşarilerin kesp konusunda ileri sürdüğü gibi onun fiillerde bir etkisi var mıdır, yok mudur? Acaba o Hakkın mazharlarından birisi midir, yoksa bir vakit Hakkın mazharı olurken -ki bu vakit hükmünün etkin olduğu vakittir-, bazı vakitlerde Hakkın mazharı olmaz ve bu durumda da etkisiz kalır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Musevî Makamdan, Zenginliği Fakirliğe Yeğlemenin ve İsevî Mertebeden, Fakirliği Zenginliğe Yeğlemenin Menzilinin Bilinmesi

Muhakkikin nefsinin zenginliği ödünç
Nefsin yoksulluğu zillet ve kırıklık

Fakir hükümdar bile olsa
Âlemleri ziyaret eder de kendi ziyaret edilmezdi

Zengin köle bile olsaydı
Gene de önde olmak ve övünme onun olurdu

Bilgisizlik hükmü yaratıklara yayıldı
Bilginin ise uğradığı bir ev yok

Şu mısraları da bu menzilden söyledik:

Oluş içerdiği eksiklik nedeniyle kör
Işıkta eksiklik yok ki onu gizlesin

Kemal sana, zıddı bana ait ki
Yerine getirmem gereken bir sözleşme var aramızda

Sen benim bilmemle Maruf'sun
Bilgisizlik denizimde aklım boğulmuş

Halden bana size ait olanı ver
Bana ait olanı değil, benim perdem tecellisinde

Ben benden şaşkınım, beni yürüttüğünde
Sarkmasında yakınlığımın etkisi nasıldır

Yakınlığım olmasaydı delil bulunmazdı O'na
Onun götürdüğü şeye ben illet değilim

De ki, bilgin hakkı için, sevinme, elin başaramadı
Onda açık olan bilgisizlikten başkasını

Yine bu menzilden şunları söyledim:

Yakınlığım olmasa, yaklaşmazdı
Ne tecelli ne yaklaşma olurdu

Kendi varlığım O'ndan fani oldu
Süslendiği şey nedeniyle yüce oldu

O'nun arzında imam olarak kalktım
Yüce bir halife ve efendi olarak

Rabbimin hükmüyle onda hüküm veririm
O ise gözden kaybolmadı

Muradım benim adıma tamamlanınca
Efendiye seslendim, buyur dedi

Kendisinden çıktığım şeye al beni
Dedi ki: Peki, hoş ve safa geldin öyleyse

Allah seni başarıya erdirsin, bilmelisin ki, Allah teala gönlü kırık yoksul kuluna karşı kendisi hakkındakinden daha kıskanç ve gayretlidir. Allah teala yasakları ihlal edildiğinde, kullarından O'nun için gayret göstermelerini istemiştir. Fakat Allah adına gayret göstermenin övgüsü de sonuçta kula döndüğü gibi Allah'ın kulu hakkındaki gayretinin övgüsü de insana döner, O'na değil! Başka bir ifadeyle Hak, sana olan övgüsüyle seni överken senin O'na dair gayretinle de yine seni över. Her iki halde ve bütün yönlerden övülen sensin. Bu iyilik, kul adına gerçekleşebilecek en üst makamdır ve onun ardında kesinlikle bir makam yoktur. Öyleyse kulun bu makamda kendinden dolayı gayretkeş olması gerekir ve bu zorunludur. Çünkü Allah da ondan dolayı gayret gösterir. İtaat edilen ve hükmü geçerli bir hükümdar konumunun üstünlüğüne rağmen sana ziyaretçi olarak gelebilir. Aynı anda yoksul bir insan da sana ziyaret için gelebilir. Böyle bir durumda sen fakiri kabul et ve sana gelmesine yol açan işini halledene kadar kendisiyle ilgilen. Hakkın fakir kulundaki tecellisi, o hükümdarın suretindeki tecellisinden üstün ve yücedir. Çünkü itaat edilen hükümdarın suretinde Hakkı -kendisine layık tarzda- mertebesinden başka bir yerde tecelli etmiş olarak görürsün. Bu tecelli, şanına layık tarzda, tenzihten başka türlü bir tecellidir. Yoksa kul adına efendilik mertebesi nasıl olabilir ki? Kuşkusuz kul efendilik mertebesinde ve onunla ortaya çıktığında, bu mertebeyi ihlal etmiş demektir ve durum konuyu bilmeyenlere sorunlu görünür, mertebesinde kendi suretine göre gördüklerinde, efendi ile köleyi ayırt edemezler. Bu nedenle Allah teala şöyle buyurmuştur: *'Gece ve gündüz Rablerine dua edenlerle birlikte kendini sabretmeye alıştır. Onlar rablerinin rızasını talep ederler. Dünya süsünü isteyerek, gözlerini onlardan çevirme. Kalbini zikrimizden habersiz yaptığımız ve arzusuna uyan kimseye itaat etme. Onun emrine itaat edilir. De ki işte Rabbinizden hak! Dileyen ona iman etsin, dileyen inkâr etsin.'*[540] Yani Allah yolunda kınayanların kınaması sizi alıkoymasın. Bu ayetin iniş sebebi, şudur: Müşriklerin içinden

Akra b. Habis ve benzerleri, şöyle demişlerdi: 'Bizi Muhammed ile oturup kalkmaktan sadece bu kölelerle oturması engellemektedir.' Bunu derken de Bilal, Habbab b. Eret ve benzerlerini kast etmişlerdi. Böylelikle bu kölelerle aynı mecliste bir araya gelmek. Onlara ağır gelmişti. Hz. Peygamber ise, böyle insanların imana gelmeleri hususunda hırslıydı ve bunun için kölelere, onlar yanındayken, konuşmayı bitirene kadar kendisine yaklaşmamalarını emretmişti. Ya da aynı anda köleler ve zenginler huzuruna geldiklerinde her bir grup için ayrı meclis açmayı düşünmüştü. Bunun üzerine Allah, kulluk ve yoksulluk makamının yersiz tezahür eden izzet ve ilahlaşma özelliğiyle ihlal edilmesi karşısında gayrete gelerek, bu ayeti indirmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber böyle kölelerle sohbet ederken, sözü ve oturmayı uzatsalar bile, kendileri kalkmadıkça Hz. Peygamber de kalkmaz ve şöyle derdi: 'Allah bana nefsimi onlarla birlikte hapsetmeyi (sabır) emretti.' Söz konusu kimseler peygamber'in huzurunda sohbeti uzattıklarında, Ebu Bekir gibi sahabenin bazıları onlara Hz. Peygamber'in işlerini görebilmek üzere kalkmalarını işaret ederdi. İşte bu, Allah'ın kırık gönüllü ve yoksul kulları karşısındaki gayretinin bir yönüdür. Aynı zamanda bu durum, kulluğun ve onda yerleşmenin üstünlüğü hakkındaki en güçlü delillerden birisidir. Söz konusu makam, insanları kendisine davet ettiğimiz makamdır. Çünkü bütün insanlara makam ve mal sahipleri büyük görünür. Çünkü zenginlik ve izzet Allah'a aittir. Bu nitelikler her nerede ortaya çıkarlarsa, insanlar onun karşısında boyun eğer ve kendisine muhtaç olurlar. Bu bağlamda onlar, sadece bu niteliği görmekle, doğrudan zenginlik ve izzet ile dolaylı zenginlik ve izzeti ise ayırt edemezler. Bu nedenle de kendilerinden yüz çeviren ve sahip oldukları şeyleri küçümseyenler, insanların gözünde büyür. Bütün izzet ve saltanatlarına rağmen, böyle zahitler karşısında hükümdarların köleler gibi durduklarını görürsün. Bunun nedeni onların Allah sayesinde zengin olmaları ve izzetlerinde sahip oldukları mallarda kendilerine muhtaç olmayışlarıdır. Yoksul insan bir zenginden bir miktar mal istese, ihtiyacını karşılamaya çalışsa bile, istediği ölçüde onun gözünden düşerdi. Öyle ki bir zahidin hükümdarın kalbindeki mertebesi kendisinden bir şey istemeden önce ve sonra tartılmış olsaydı, istediği mal ölçüsünde bir eksiklik meydana gelirdi. Binaenaleyh hakkın niteliği her nerede ortaya çıkar ve gözükürse, bu niteliği hak eden kimsede ve hak etmeyende ortaya çıkışını ayırt

etmeyen insanlar tarafından sevilir ve beğenilir. Bu cahil insan, insanların mala en çok muhtaç olanının elinde en çok mal bulunan kimse olduğunu bilmeliydi. Çünkü fakir ve yoksul kişi, zorunlu olarak gediğini kapayacak şeye muhtaçtır. Öyleyse bu zati bir yoksulluktur. Mal ile zenginleşmek ise, malın çokluğuna rağmen böyle değildir. Malını kendinin, evlatlarının ve torunlarının ömrüne taksim edip yeterli gelecek kadar zengin olan bir insan, ailesini ve çoluk çocuğunu bırakır, malıyla yolculuk eder, (mal kazanma arzusu) onu tehlikelere atar, düşman bölgelerine gönderir, doğuda ve batıda yalçın şehirlere ulaşmaya çalışır. Bütün bu yolculuğun amacı ise, kendisine şiddetle muhtaç olması nedeniyle, sahip olduğu mala bir dirhem daha katabilmek arzusudur. Belki de bu ilave dirhemi ararken ölecektir veya malı boğulacak veya kendisinden alınacaktır. Belki de yolculuk esnasında esir olacak ve öldürülecektir. Bütün bu güçlüklere rağmen insan, bu ilave parayı kazanmak uğruna yolculuk yapmaktan geri durmaz. Bilgisizliği ve bu aşırı yoksulluğu olmasaydı, daha değersiz olan bir şeyi elde etme arzusuyla değerli olanı tehlikeye atmazdı. Yoksul zahit ise, bu zengin kişinin kendisinden çok daha fazla yoksul olduğunu ve yoksulluğu nedeniyle kınanmış olduğunu görür. Bu zahit insan Rabbi sayesinde bu amaçlardan müstağni olmasaydı, tacir ve hükümdarlardan daha çok mal talebi hususunda hırslı olacaktı. Bu konuda bazı mısralar yazmıştık:

Mal ile boyun eğdirilir her güçlük
Gök ve yer âlemindeki güçlük

Alim onu perde sayar
İhsanın tadını bilemediler

Nefislerde ondan bulunan şey olmasaydı
Allah duaya karşılık vermezdi

Zannetme ki mal gördüğün şeydir
Mücevherler, paralar vs.

Evladım! Mal öyle bir şey ki
Yaratıklardan seni müstağni kılar

Sen Yüce Rab ile zengin ol
Hakka karşı da vefayla davran

Başka bir kaside ise şöyle demiştik:

Mal bozuk her şeyi ıslah eder
Cömertten de mal ile hatalar gider

Bu, yoldaşlarımızın ihmal ettiği bir yöntemdir. Onlar, Allah ile zenginleşmenin mertebelerin en üstünü olduğunu zannetmişlerdir. Bu konudaki kanıtları ise, Allah'a muhtaçlığa tam olarak dikkat çekmekten kaynaklanır ki, bu gerçekte onların niteliğidir. Onlar bu niteliği, içerme yoluyla, Allah ile zenginleşmeye dahil etmişlerdir. Bunun nedeni, niteliklerinden çıkmak demek olan (Allah ile) zenginliğe dönük sevgileridir. Adam dediğin, değerini bilen ve niteliğini bilfiil hale getiren ve bulunduğu mertebenin dışına çıkmayan kimsedir. Bunun yanı sıra, Rabbinin kendisine giydirdiği elbiseyi, verdiği adı ve lakabı korumalıdır. Bu bağlamda Allah teala şöyle buyurur: '*Siz Allah'a muhtaç olanlarsınız. Allah ise zengin ve övülendir.*'[541] Nefs, kendini beğenmişliği ve bilgisizliği nedeniyle, 'zengin' adında rabbine ortak olmak ister. Böylelikle, zengin adını alabilmesi ve yoksul adından kurtulabilmesinin yegane yolunun Allah ile zenginleşmek ve onunla nitelenmek olabileceğini görür. İki adam arasındaki farka bakınız! Arkadaşlarımız arasında nefiste gizli bulunan bu taşkınlıklara dikkat çeken kimseyi görmedim. Allah ise, bu konuda kullarının dikkatini çekmiştir. Buna rağmen kullar, duymamış ve görmezden gelmişlerdir. Defalarca, bu konuda bir uyarı var mı diye baktım, fakat göremedim. Allah'tan dileğim bu konuda yalnız kalmaman ve ârif kardeşlerimizin de bu meseleye dikkat çekmelerini sağlamasıdır. Bizim arkadaşlarımız ise, bu uyarıyı bizden almış ve kendi nefislerinde onu hakkıyla kavramışlardır. Artık onların üzerinde kalan yegane şey, fakirlikle ahlaklanmak ve onun sürekli bir nitelikleri haline gelmesi için çalışmaktır. Fakat bu durum evlatlarımıza bunu öğrettikten sonra olmuştur. Onlar da bu mertebeyi öğrenmiş ve ârif insanların bile bu konuda bilmedikleri hususun farkına varmışlardır. Böylelikle onlar adına büyük bir iyilik gerçekleşmiştir. Bu bilgi ise, onları Allah karşısında saygısızlıktan alıkoymuştur.

Allah yolundaki saygısızlıklardan birisi -ki bu Allah'ın kendisiyle ârif kullarını aldattığı hususlardan biridir- şeyhlerin terbiyede kendilerine muhtaç olmaları nedeniyle müritleri üzerindeki baskıları ve onlardan farklılaşmalarıdır. Çünkü şeyh bu makama hakkını vermediğinde, müridin kendisine muhtaçlığı şeyhi hal bakımından Rabbine olan muhtaçlığından perdeler. Bu durumda ise, Allah ile zenginliği müşahede eder. Allah ile zengin olmak ise, izzeti gerektirir. Bu makam sahibi muhakkik ise, sahip olduğu bilgi nedeniyle müritlerinin kendisine muhtaç olduklarını gördüğünde, bu nedenle Allah'a şükreder. Çünkü Allah kendisine muhtaç olan kullarını ona yönlendirmiş, onlar da kendisine muhtaçlık özellikleriyle şeyhi Allah'a muhtaçlığa yöneltmişlerdir. Belki müritler kendisine muhtaç olmasalardı, şeyh de Allah'a muhtaçlığını unutabilecekti. İşte gerçek şeyhin hali böyledir. Binaenaleyh böyle bir şeyh, kendisine muhtaç müritlerine ayağının kaymaması için kendisini yolda sabit tutan kimseler gözüyle bakar. Şeyh boğulurken kendisine uzatılan bir eli bulan birisi gibi görür kendisini. Böyle bir insan, hayatını koruduğu için ne kadar sevinir ve uzatılan ele sarılırsa, şeyh de müritlerini öyle görmelidir. Şeyh müridinin kendi üzerindeki hakkını, boğulurken kendisine elini uzatan birinin hakkından üstün tutmalıdır. Binaenaleyh mürit, hal bakımından, şeyhin şeyhidir. Şeyh ise söz ve terbiye yoluyla müridin şeyhidir. Akıllı isen, hiç kuşkusuz ki sana en nefis yolu açıklamış olduk. Artık sen de o yol üzere amel et! Yapılabilecek bir nasihat kalmamıştır. Bu konuda şu mısraları söylemiştik:

Ben bir köleyim, zillet yakışır köleye
Kendimi izzete müstahak görmem

Bakın bana, bir söz söyledim ki
Benim sözüm, fiil, hal ve akittir

Başka biri 'köleyim/kulum' derse
Ona da bu nedenle buyur der

Ey samimi dost! Bilgi zanla ortadan kalkmaz. Hali böyle olan birisi, ziyana uğramışların en zararlısıdır. İman izzeti daha üstün, fakirlik izzeti ise, kula yaraşır olandır. Yoksul mümini, malıyla zengin, makamıyla itibarlı ve fakat kendinden perdelenmiş müminden saygın görme-

lisin. Çünkü fakir mümin, senin hakikatinin tecelli ettiği bir yerdir. Sana ise, yolunun dışına çıkmaktan sakınarak, hakikatini müşahede etmek emredilmiştir. Öyleyse fakir mümin, içinde kendini gördüğün bir aynandır. Malı nedeniyle zengin olan mümin ise, senin için paslı bir aynadır. Dolayısıyla sen kendini onda göremezsin ve yüzünde gerçekleşen değişmeyi anlayamazsın. Allah teala peygamberini boş yere ikaz etmemiştir. Aksine Allah, burada hidayet yollarının en üstününü açıklamış, bayağı yola sapmaktan alıkoymuştur. Allah, zorlayarak ve icbar ederek, sana bu nasihatte belirttiğim hususu söylemiştir. Öyleyse sen zenginlik ve izzeti onları hak edenden ayırma -ki onları hak eden, Allah'tır-. Böyle yaparsan, bilgileri gaflet ve unutmayla kirlenmemiş olan bilginlerden birisi olursun.

Mazeret: Kamil olduklarına tanıklık eden insanların bile kendisinden habersiz kaldığı örnek yolu sana açıkladıktan sonra, bilmelisin ki: Haller hiç kuşkusuz insana sahip olur. Bir şahsın hallere sahip olduğunu söylediğini duyarsan, (bil ki) bir hale ancak başka bir hal vasıtasıyla sahip olabilmiştir. Bu durumda başka bir hale sahip olmasını sağlayan hal, içinde bulunduğu vakitte onun üzerinde hüküm sahibi olan haldir, çünkü vakit artık ona aittir. Yoldaşlarımızdan bazı insanlar bu konuda yanılmış, nebiler ile veliler arasındaki farklardan birisini hallere sahip olmak sayarak şöyle demişlerdir: Nebiler hallere sahiptirler. Velileri ise halleri yönlendirir. Bu, her yönüyle, büyük bir hatadır. Çünkü insan, üzerinde bulunacağı ve vaktini ona göre değerlendireceği bir halden kesinlikle yoksun kalamaz. İşte bu hal, onun üzerinde hüküm sahibidir.

Bilmelisin ki, Allah teala adamların büyüklerinin nefislerine her nerede ortaya çıkarsa çıksın hakkın niteliklerini yüceltme duygusu yerleştirmiştir. Bu nitelik bir yerde dolaylı olarak gözükürse, bu velinin söz konusu kimseye/yere saygısı, niteliğin ortaya çıktığı yerin kendisinden değil, Hakkın niteliğinden kaynaklanır. Bundan habersiz kalırsa, nitelenen nedeniyle niteliğin kendisinden perdelenir ve niteliği yüceltir. Bu saygı, Hakkın bu niteliği kendisine giydirdiği kimseye gösterilmesi gerekir, yoksa niteliği çalana değil! Onu çalan ise, sahip olmadığı bir malla doyan birisi gibi, yalan elbise giyene benzer. Veli, bir şahısta kendisine gözüken Hakkın niteliğini yüceltip başka bir şahısta bu kez Hakkın başka bir niteliğini gördüğünde, onun niteliğinden yüz çevirir. Bunun nedeni, kendisini görmekle Haktan yüz çevirmiş olmaktan duyduğu

endişedir. Bu veli sadece tazimi amaçlamıştır. Buna bir de Hakkın niteliğinin gözüktüğü mahallin yüceltilmesi gelir, fakat bu, saygı gösterenin amacı değildir. Yine de dikkatini çektiğimiz husus, önceliklidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'İnsanları mertebelerine yerleştirin.' Başka bir hadiste ise 'İnsanları mertebelerine yerleştirmek bana emredildi' denilir. İnsanları mertebeleri, hiç kuşkusuz, bellidir. Hz. Peygamber her bir kişiyi kendi mertebesine yerleştirin demeyiş, 'insanlar' demiştir. Öyleyse onları kapsayan genel özellik, Hz. Peygamber'in insanları kendisine yerleştirmelerini emrettiği niteliktir. Bu ise, bizim zikrettiğimiz ve dikkat çektiğimiz zillet ve yoksulluktur. Kuran'da yer alan ve gerçekte insana ait olmayan her nitelik, ehli olmayan birisinin sahiplik iddiasında bulunduğu bir şeyin karşılığında zikredilmiştir. Böylelikle, onun adına daha öğretici olsun diye, hemcinsiyle karşılık verilmiştir. Bu konuda Abdullah b. Selül şöyle demiştir: *'Medine'ye dönersek, aziz olan zelil olanı oradan çıkartacaktır.'*[542] Bunun anlamı, biz Muhammed'i (as.) ve sahabesini Medine'den çıkartacağız demektir. Oğlu Hz. Peygamber'e gelmiş durumu bildirmiş ve babasını öldürmek üzere kendisinden izin istemişti. Çünkü o şu ayeti duymuştu: *'Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kavmin babaları bile olsa Allah'a ve peygamberine düşmanlık edenleri sevdiğini görmezsin.'*[543] Babası münafiklardan birisiydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Muhammed arkadaşlarını öldürtüyor denilmesini istemiyorum.' Allah ise, münafikların aziz olduklarını iddia etmelerinin karşılığında, izzeti peygambere ve müminlere izafe ederek şöyle buyurmuştur: *'Medine'ye dönersek, aziz olan zelil olanı oradan çıkartacaktır dediler. İzzet Allah'a ve peygamberine ve müminlere aittir. Fakat münafiklar bilmez.'*[544] Yani münafiklar izzetin kime ait olduğunu bilmedikleri halde, onu Allah'ın dışında müminlere nasıl nispet edeceklerini nereden bilsinler ki? Onlar müminlerin ve peygamberin izzetteki payını bilmezler. Hâlbuki Allah onların çıkartılmasından söz etmemiş, peygamber de onları şehirden sürmemiştir. Aksine bu sözü söyleyen insan, ölene kadar Medine'de kalmış, daha önce kendisine yaptığı bir iyiliğin bedeli olarak, kefeni olmak üzere de Hz. Peygamber kendi elbisesini göndermişti. Bu iyilik, Bedir savaşında esir düşen Peygamber'in amcası İbn Abbas'a bu münafığın kendi elbisesini giydirmiş olmasından kaynaklanmıştı. Böylelikle onun ahirette peygamberden hak istemesi söz konusu olmayacaktır. Bir âriften böyle bir davranış ortaya çıktığını

gördüğünde, onun Hakkın niteliğini yüceltmek ve nefsini aşağılamak için böyle davrandığını bilmelisin. Makamda ondan büyük veya ona denk olduğunda, belirttiğim hususu ona söyle! Bu makam sana ait ise ve sen ona tanıklık edersen, zorunlu olarak o halde kendisinden daha büyük olursun. Bununla birlikte başka başka bir makamda ondan aşağıda bulunabilirsin. Her halükarda ona (belirttiğimi) söylersin. İçinde bulunduğu hal inanma hali ise, öğüdünü kabul eder. İtiraz eder ve 'benim gibi birisine mi bunu söylüyorsun?' demeye kalkarsa, onun Allah'ın gözünden düşmüş olduğunu bil! Allah onu kulluğundan ve imandan perdelemiştir. Sen de onu bırak. Bu durumda Allah'ın farz kıldığını yapmış olursun ve ona da dua et. Çünkü Allah onun basiretini Allah yolunu görmekten perdelemiştir.

Bilmelisin ki, dikkatini çektiğim bu nitelik, bize kutsiyet mertebesinden hal ve müşahede olarak verilmiştir. Öyleyse onu ortaya koyan o mertebedir. Bu nitelik ile nitelenen kimse ise, Allah katında en üstün mertebesi olan kimselerdir. Resul ise, risalette en üstün mertebe onundur. Nebi ise, nebilikteki en üstün mertebe onundur. Veli ise, velilikte en üstün mertebe ona aittir. Mümin ise, imanda en üstün menzil ona aittir. Hıristiyan veya Mecusi veya Yahudi veya deist (muattıl) ise, kendi sınıfında ve makamında en üstün nitelikte bulunur.

Adamlardan büyük olan
Sınırlı ve belirlenmiş olarak onu iddia etmez

Ya da Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi olarak
Veya deist, müşrik ve birleyen olarak

Tenzih eden, teşbih eden, mekanlı olarak
Mümkün, ruhani ve bedenli olarak

Celal ve cemalinin nitelikleri kapsadı
Bütün yaratıkları, ta ki maksat oldular

Kıskanç çift olmayan kimsedir
Kendinden, dalalet ve hidayet yolunu

Bu niteliğin bulunduğu mahallin sahibinin -hangi dinde ve mezhepte olursa olsun- hidayete dönmesi, Müslüman olması, kesin bir keşif ve doğru bir bilgiye dayalı olarak güzel ahlaka koşması zorunludur. Böylelikle, iman bakımından insanların en kâmili, Allah katındaki menzili bakımından en yücesi, resullerin, nebilerin, velilerin ve müminlerin menzillerini ve birbirlerinden üstünlüklerini bilen birisi olur. Onu Müslüman olmaya sevk eden nitelik, Allah katında kulun hakkında niteliklerin en büyüğüdür. Söz konusu nitelik kulu yüce mertebelere yerleştirir, illiyyîn'e yükseltir. Orada kendisini meleklerin arasından Allah karşısında saygın melekler karşılar. Rabbine ibadet ederken O'nu görür gibi ibadet eder. Söz konusu melek, kendisiyle kul arasındaki ilişki nedeniyle, Allah katından bu kula inen melektir. Bu menzilden bu kadar açıklama yeterlidir.

Menzilin içerdiği ilimlerin ve meselelerin (fihristine) gelirsek, nimetlere nankörlük ve nankörlüğün (ve küfrün) ayrıntıları, nankörlüğün insanı nereye götüreceğinin bilinmesi bu menzilin ilimleri arasındadır. Örnek olarak kölenin nankörlüğü, namazı terk eden kimse, Allah'ın bazı ayetlerini terk eden kimse, başlangıç ilmi, şeriatların konulmasının ilmi, berzahlar ilmi, diriliş ilmi, yeryüzü besinlerinin ilmi, göklerin emri ve gök ile yeryüzü arasında meydana gelen şeylerin ilmi, Hakkın yönelmeleriyle oluş arasında gerçekleşen şeylerin ilmi, her çift arasında meydana gelen şeylerin ilmi, insan ve hayvanın bilinmesi, kıyametin bilinmesi ve niçin 'saat' diye isimlendirildiğinin ilmi, bütün dillerde kelimeden anlaşılan bu anlamda mıdır, değil midir? Onun duymayla, görmeyle idrak edilen ve belirginleşen bir sureti var mıdır, yok mudur? Her bir mertebeyi var eden niteliklerin bilinmesi -ki bu sayede ehli farklılaşır-, iki kitabın bilinmesi bu menzille ilgilidir. Bunlar, Hz. Peygamber'in sahabesine gösterip şöyle dediği iki kitaptır: 'Birinci kitapta cennetliklerin adı, babalarının, kabilelerinin ve aşiretlerinin adı vardır. Diğer kitapta ise cehennemliklerin, babalarının, kabilelerinin ve aşiretlerinin adı vardır.' Kitaplar küçük, isimler çoktur. Buradan, büyük küçültülmeden ve küçük büyültülmedin, büyüğün küçüğe girdirilmesi öğrenilir. Aksi halde, hangi kitap bu isimleri sığdırabilirdi? Aklın imkânsız saydığı bir şeyin de Allah karşısında imkânsız olmayacağı buradan öğrenilir. Böylelikle Allah'ın akla göre imkânsız olan şeye güç yetirebildiği öğrenilir. Söz gelişi Allah, birinin büyüklüğü ve ötekinin küçüklüğüne

rağmen, deveyi (veya halatı) iğne deliğinden geçirebilir. Bu menzilden, 'müfekkire' gücü bakımından bağımsız olarak öğrenmede aklın gücünü aşan makam müşahede edilir. Velilerin ve nebilerin aklı ise, zikrettiğimiz yönden (müfekkire gücüyle) değil, kabul edici olmak yönünden bu hususları kabul eder. Binaenaleyh aklın sınırında durduğu bir haddi var iken Hakkın sınırında durduğu bir sınırı yoktur. Aksine Allah, sınırları yaratandır. Dolayısıyla O'nun bir sınırı yoktur. Allah kayıtsız anlamda güç sahibi olandır. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

ÜÇ YÜZ BEŞİNCİ BÖLÜM

Muhammedî Mertebeden, Hallerin Adamların (Rical) Kalplerine Ardışık Gelişi Menzilinin Bilinmesi

Hakkın hakikatleri, isimler ve hal ile
Oluşu bir halden bir hale çevirir

Onu bir tek kalpler bilir ama
Akıl ise yorulmaktan başka bir şey yapamaz

Varlığın başkalaşması akla aykırı
Akıl sadece bağlar ve kement atar

Akıl yer değiştirmeyen bir zat görür
Kalbini ise sürekli başkalaşan hallerde

Mazharlar bizim için Ilah'ın tecellileri
Bana göre ise saptırmanın kendisi

Allah seni başarıya erdirsin, bilmelisin ki, bu menzil pek çok ilmi içerir. Bunlardan birisi, kuvvet ilmidir. Bu ilim, yayı germek, içine girmek, parmakları kirişe ve oka bağlamak, nasıl bırakıldığı ve okun doğruluğunun bilinmesidir. Allah teala savaş araçları arasında yaya gösterdiği kadar hiçbir araca ilgi göstermemiştir. Allah bize Kuran'da hazırlık

yapmayı emrederek şöyle buyurmuştur: '*Onlar için gücünüz yettiğince, kuvvet hazırlayın.*'[545] Hz. Peygamber ise buyurur: 'Dikkat ediniz! Kuvvet, atmaktır, kuvvet atmaktır, kuvvet atmaktır.' Onu bu menzilde dört mertebe yapmış, zevk sahipleri de ehlinin kendisini bildiği bir hikmet nedeniyle buna tanıklık etmiştir. Böylelikle insan, dokunma olmaksızın, bu nitelikten uzak el-Baid isminden fiilini nasıl isabet ettireceğini ve nasıl etkin olacağını öğrenir. Bu bilgiden ise, kader sırrı ile onun yaratıklar üzerinde nasıl etkin olduğu ve aslının neye dayandığı konusu açıklanır. Bunun yegane delili ise 'yay ile atmaktır.' Bu, var etmek üzere söylenen 'ol' sözü ile yok etmek için meşiyetin ruhudur.

Bu menzil, ulvi ve süfli cisimleri yöneten ruhların bilgisini de içerir. Bu ruhların nurani cisimlerdeki hükmü nedir? Onların bu cisimlerdeki hükümleri kendilerini belirli bir surette şekillendirir. Aynı şekilde onların insanî-hayvanî cisimlerdeki hükümleri ise, böyle bir hüküm olmaksızın hayali güçte şekillenmelerini sağlar. Çünkü nurani cisimler için hayal söz konusu değildir. Aksine onlar hayalin ta kendisidir. Suretlerin kendilerini yöneten ruhlar nedeniyle (halden hale girmeleri) de bu konuyla ilgilidir. Bu ilim, önemli sırları içeren değerli bir ilimdir. Hakkın bütün bu cisimlerle irade ettiği şeylerin belirlenmesi, bu ruhların elindedir. İnsan, yönetici ruhu vasıtasıyla bütün ilahi işleri (ve Hakka ait nitelikleri) bilir, fakat bildiğinin farkında değildir. Bu yönüyle insan, unutan ve habersiz olan gibidir. Haller olduğu kadar makamlar ve menziller de kendisine bunu hatırlatır. Filozof (insanın bilgiyle ilişkisini) dörtlü bir taksimde belirtmiştir. Söz konusu taksime göre bir adam vardır, bilir fakat bildiğini bilmez. Bu kişi unutandır ve kendisini hatırlatmak gerekir. Bu menzilde, iki çığlığın ve sayhanın bilgisi vardır. Bunlardan birincisiyle, sema sahibi olan âlem bayılır. Diğeriyle ise, ayılırlar ve hemen Rablerine koşarlar. Bunlar, diriliş üflemesi ve korkutma üflemesi diye isimlendirilir. Kalplerin ve onların hızla değişmesinin ilmi de bu menzildedir. Kalp gözü ve baş gözünün bilgisi ile bunlardan her birisine tecelli eden bilgiler bu menzildedir. Yeniden yaratma ve nasıl olacağı, ondan neyin geri döneceğinin bilgisi de bu menzildedir. Döndürme ve çevirmenin bilgisi de bu menzildedir. Acaba bu suretlerde mi, yoksa suretleri taşıyan cevherlerde mi gerçekleşecektir? Kaimliğin değiştirmeye tahsis edilmesinin bilgisi bu menzildedir. Kalp ile değil, ikincil maddelerde kulak vasıtasıyla duyulan ilahi kelamın bilgisi bu

menzildedir. Bilhassa insan ve cinlerdeki büyüklük duygusunun bilgisi bu menzildedir. Bu büyüklük duygusu diğer yaratıklara değil de niçin o ikisine tahsis edildi? Bunu onlara verdiren hakikat nedir? Acaba bu büyüklüğün insan ve cinde bulunması aynı tarzda mıdır? Yoksa sebep farklıdır da insanda bulunması onun (ilahi) kâmil surete göre yaratılmasından mı, cinlerde bulunuşu ise onların ateşten yaratılmalarından mı kaynaklanır? İnsan kime karşı büyüklenir, cinler kime karşı büyüklenir? Bu büyüklüğün bilginlerden silinmesinin bilgisi de bu menzilden öğrenilir. İ'caz (aciz bırakma özelliği) ile aciz bırakan şeyin (karşısındaki şeylerden) üstünlüğü, ondan geride kalan ve kalmayacak şeylerin bilgisi bu menzilden öğrenilir. Acaba kendisinde sonlanacak bir sınırı var mıdır, yok mudur? Neye döner? Yüz çevirmeye mi, yoksa başka bir şeye mi? Yüz çevirmeye dönerse, o fiilde iddia vakti sona erdiğinde ve meclis dağıldığında, tartışan kişi onu getirebilir mi, getiremez mi? Getirirse, itirazcının birinci iddiasına zarar verir mi, vermez mi? Kendisini bildikten sonra, Hak'tan (ve hakikatten) dönmenin nedeni de bu menzilden öğrenilir. Acaba böyle bir bilgi, bilgi midir, değil midir? Korkan kişinin neye kaçtığı da buradan öğrenilir. Sığındığı kişinin kaçtığının ta kendisi olduğunu bilirken, kime sığınır? Onu harekete geçiren ve bu bilgiye rağmen kaçmaya çağıran şey nedir? Yorumun bilgisi ve ehlinin kim olduğu da buradan öğrenilir. Allah onu niçin âleme yerleştirmiş ve yorum yapmayı emretmiştir? Yorumdan amaçlanan şey nedir? Yaratmanın bilgisi bu menzildedir. Yaratmanın nedeni nedir? İnsan mıdır, canlı mıdır, yoksa her ikisi midir? Ahiret ve ahiretteki durakların bilgisi bu menzilden öğrenilir. Cennet, cehennem, bunları talep eden nitelikler bu menzilden öğrenilir. İnsanın kendisine -başkasına değil- emir ve yasaklarıyla şeriatın mubah kılınmasının nedeni bu menzilden öğrenilir. Bizzat kendisine verilen emre veya yasağa karşı gelirse, bundan dolayı cezalandırılır veya bağışlanır mı? Bu durum onun adına hangi mertebeden meydana gelmiştir? Acaba böyle birinin nebilikten nasibi var mıdır, yoksa (seçilme şartıyla) sınırlanmış olan nebilerin nebiliği değil de, özel bir nebilik midir? Kıyametin bitiş (zamanı) bu menzilden öğrenilir. Zamanın dürülmesi meselesi bu menzilden öğrenilir.

Bütün bunlar, bu menzilin içerdiği bilgi cinsleridir. Her bir cinsin ve türün altında ise, o cinsin alt kısımlarının içerdiği ölçüde konular vardır. Şimdi, diğer menzillerde de yaptığımız gibi, bunlardan tek bir

mesele zikredelim. Yardımcı ve koruyan Allah'tır. O'ndan başka Rab yok!

MİSAK ALINMAZDAN ÖNCE İNSANIN DURUMU

Bu menzilin içerdiği hallerden birisi de, kendisinden misak alınmazdan önce insanın hali ve durumudur. Söz konusu hal, Âdem yaratılmazdan önce Hz. Peygamber'e nebiliğinin bildirildiği haldir. Bu konudaki bir hadiste şöyle denilir: 'Âdem henüz toprak ve su arasında iken ben nebi idim.' İşte bildirme bu esnada gerçekleşmişti. Şöyle ki: İnsanın yapısı('nı oluşturan parçalar), unsurlara ve onların mertebelerine dağılmış ve yayılmış bir haldeydi. Bu yapı, bedeninin varlığı esnasında, göklere tevdi edilen emir tarafından belli ve bilinen bir şekilde gerçekleşecektir. Dünyada kendisine gireceği her halin felekte bir sureti vardır. Allah ise, bu hal üzere meleklerin gözlerini kendisini görmekten engellemiştir. Bu suret Allah'ın gaybında gizlenmiş bir haldedir. İçinde olmasına rağmen gökler de kendisini bilemez. Allah teala onun dünya âlemindeki dış varlığını bu feleklerin hareketleri (vesilesiyle) var etmiştir. Bu bağlamda insanların bir kısmına bu yerde kendisini ve mertebesini tam olarak görmek verilmiştir. Söz konusu kimseler, ya nefsini ve mertebesini hakkıyla ve sonuçlarıyla görür veya onun suretlerinden herhangi bir sureti müşahede eder. Bu, onun adına o mertebenin ta kendisidir. Böylelikle onu bilir ve nefsi hakkında o surete göre hüküm verir. İşte Hz. Peygamber burada nebiliğini görmüştür. Ancak bütün hallerinin bir suretini görüp görmediğini bilmiyoruz. En iyisini Allah bilir. Allah teala şöyle buyurur: *'Her göğe emrini vahyetti.'*[546] Vakti gelene değin suretleri korumak, göğe vahyedilen emir ve işidir. Vakti geldiğinde ise, herhangi birini yok etmeden, o felek sureti söz konusu sureti dünyadaki mertebelerine verir. *'Bu Aziz ve Alim'in takdiridir.'*[547]

Bütün bu suretler, uzunluk, genişlik, doğruluk, eğiklik, yuvarlaklık, dörtgenlik, üçgenlik, küçüklük, büyüklük bakımından farklı şekillerdeki aynalara yansıyan tek suret gibi, dokuz felekte bulunur. Aynaların özelliğine göre kendisine yansıyan görüntülerin şekilleri de ayna farklılığı

nedeniyle değişir. Hâlbuki aynaya yansıyan şey tek bir şeydir. İşte bunlar suretlerin mertebeleridir ve varlık üzerinde hüküm sahibi olmuşlardır. Aynı şekilde, aynaların şekilleri de suret üzerinde hüküm sahibi olmuştur. Ârif, kendisini ayna olmaksızın kendisi nedeniyle bilen kimsedir. Böyle olduğunda, kendilerine ulaştığında, mertebeler ona etki edemez. Nitekim en yüce mertebede iken Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Ben Âdemoğlunun efendisiyim! İftihar yok.' Hz. Peygamber'e mertebe etki etmemiştir. Risalet ve nebilik mertebesinde iken, her zaman şöyle derdi: 'Ben de sizin gibi bir insanım.' Demek ki, mertebe yaratılışını bilmekten kendisini perdelememiştir. Bunun nedeni, latifesini (ve hakikatini) unsurdan oluşan bineğine (beden) bakar bir halde – ki ona yayılmıştır görmesidir. Hz. Peygamber, unsurdan oluşan zatını müşahede etmiş, onun ulvi feleklerin gücü altında bulunduğunu anlamış, onunla insanın diğer (kısımlarının) yaratılışı ve hayvan, bitki ve madenlerin yaratılışı arasındaki ortaklığı görmüştür. Unsurdan yaratılışı yönünden unsurdan oluşan diğer varlıklara karşı bir üstünlük görmemiş, onların bir benzeri olduğunu görmüştür. Onlar da kendisi gibidir. Bunun üzerine 'Ben de sizin gibi bir beşerim' demiştir. Sonra, diğer doğal yaratılmışlar gibi, bedenin kendisiyle ayakta durduğu doğal beslenmeye muhtaç olduğunu görmüş, kendisini bilmiş ve şöyle demiştir: 'Ebu Bekir! Seni evden çıkartan sebep nedir?' Ebu Bekir 'açlık' deyince Hz. Peygamber şöyle demiş: 'Beni de evden açlık çıkarttı.' Artından bağırsaklarını desteklemek üzere karnına dayadığı iki taşı çıkartmıştır. Hz. Peygamber açlıktan Allah'a sığınarak şöyle derdi: 'Ne kötü döşektir açlık!'

'Âdem henüz su ve toprak arasında iken ben peygamber idim' hadisinin anlamını öğrenmiş oldun. Bu söz, bu suretin -ki mertebelerin suretlerinden biridir- diliyle söylenmiştir ve bu diyarda bize o sureti dile getirmiştir ki, bu da yaratılışın hallerinden biridir. Bunun üzerinde de suretlerimiz vardır, fakat onları zikretmedik. Çünkü bizim Şâri'nin sözünden bir delilimiz olmalı olmadığı gibi bu meseleyi sana bildirmek için akli bir delilimiz de yoktur. Bu nedenle sustuk. Yoksa, bizim kürsü'de bir suretimiz vardır, Arş'ta suretimiz vardır, heyula'da suretimiz vardır, doğa'da suretimiz vardır, nefs'te suretimiz vardır, akıl'da suretimiz vardır -ki bu ikisi, kalem ve levha diye ifade edilir- Amâ'da suretimiz vardır, yoklukta suretimiz vardır. Bütün bunlar, Allah tarafından

bilinir, görülür ve müşahede edilir. Hepimizi dünya hayatında var etmeyi murat ettiğinde 'ol' sözüyle yöneldiği şey, bu suretlerdir. Emre hızla koştuk ve yokluk mertebesinden varlık mertebesine çıkarak varlıkla boyanmak üzere olumlu karşılık verdik. Bu boya, *'Allah'ın boyası, Allah'tan daha güzel boyası olan var mı, biz O'na ibadet ederiz'*[548] ayetinde dile getirilir. Yani O'nun karşısında zelil olan ve boyun eğenleriz. Bütün bu zikrettiğimiz durumlarda, sayesinde farklılaştığımız bize ait bir hal vardır. Bizim halimiz, o makamdaki suretimizin ta kendisidir. Allah'ın mülkü ne kadar da geniş ve ne büyüktür! Allah'a karşı zikrettiğimiz her şey, bir hiçtir!

RABBİMİZİN BİZDEN ALDIĞI MİSAK

(Bu menzille ilgili olarak) Kalbimize gelen hallerden birisi de, rabbimizin bizden aldığı misak esnasındaki varlığımızın halidir. Allah teala şöyle buyurur: *'Rabbin Âdemoğullarını sırtlarından çıkartıp kendilerini karşı şahit tutarak 'Sizin rabbiniz değil miyim?' demişti de, onlar da 'Evet Rabbimizsin' demişlerdi.'*[549] Sen Rabbimizsin! Sen olmasaydın, Âdem'in unsurdan oluşan suretinde varlığımız olmayacak, Allah'ın bilgisinde görüşünde belirlenmiş, birbirinden ayrışmış ve görülmüş olarak bulunmayacaktık. Bu esnada 'evet, sen bizim Rabbimizsin' diyemeyecek. Bunu diyerek, bütünüyle O'na yöneldik. Nasıl yönelmezdik ki? Biz O'nun avucundaydık ve görülecek şekilde hapsedilmiş idik. Allah, *'her şeyi ihata edendir.'*[550]

Bilmelisin ki, Allah Âdem'i var edip felekleri ve zikrettiğimiz bütün mertebeleri düzenlediği gibi kendisini düzenlediğinde, onun suretinde bizim adımıza bir takım suretler yaratmıştır. Nitekim aynı şeyi daha önce yarattığı yaratıklarda yapmıştı. Sonra Âdem'in sırtında belirlenmiş suretleri almıştır. Âdem ise neyi içerdiğinden habersizdi. Nitekim her bir felek ve makamda bize ait olan sureti bulunduğu felek ve makam bilmez. Öte yandan bize ait her suretten Hakka dönük özel bir yön vardır Hak bize o yönden hitap eder. Bu yönden kendisine döndürülürüz, bu yönden rabliğini kabul ederiz. Âdem'in ön yönünden alınmış olsaydı, hiç kuşkusuz, bilirdik Hâlbuki Allah bizi sırtından ve ardından

almıştır. Çünkü sırtı onun için gayb idi. Öte yandan Âdem'in kendisi de bu misak'ta bizimle birlikte sırtından alınmıştı. Çünkü onun da kendisinde bizim gibi bir sureti vardır ve o da bizim gibi müşahede eder. Âdem ise, (sırtından bu suretin) alındığını bilmiyordur veya belki de biliyordur. Çünkü Âdem'in (suretinin) kendisinden veya bizim ondan alındığımızı bilip bilmediğini kesin olarak bilemiyoruz. Fakat kendisinden önceki mertebelerin onlardaki suretlerimizi bilmediğini görünce, burada da durumun aynı olabileceğini söyledik. Allah, Âdem'in bu meseleyi bilip bilmediğini öğrenip kitaptaki bu bölüme ilave eden kimseye merhamet etsin! (Farklı mertebe ve makamlarda) suretlerin çoğalması hakkında belirttiğimiz husus aklına yatmamış olabilir, bu bağlamda hasen-garip bir hadis rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: 'Allah teala Âdem'e tecelli etmiş ve elleri kapalıyken şöyle demiştir: 'Âdem! Dilediğini seç.' Âdem ise 'Rabbimin her iki eli de sağ mübarek el olsa bile, sağ elini seçtim' demiştir.' Hadis devam eder: 'Allah ellerini açtığında, Âdem ve zürriyeti avucunda idi. Onların içinden parlak birisini görünce, şöyle demiştir: 'Rabbim! Bu da kimdir?' Allah cevap vermiş: 'Senin oğlun Davud'dur.' Âdem sormuş: 'Allah'ım! Ona ne kadar ömür takdir ettin?' Allah 'Kırk sene' deyince, Âdem 'Peki bana ne kadar verdin?' diye sormuş. Allah teala 'Bin sene' deyince, Âdem şöyle demiş: 'Ömrümden altmış sene verdim ona.' Allah teala 'Peki' demiştir. Âdem'in ömrü dokuz yüz kırk seneye ulaştığında, canını almak üzere ölüm meleği kendisine gelmiş, Âdem ona şöyle demiş: 'Benim altmış senem daha kalmıştır.' Allah ise Âdem'e 'Âdem! Sen ömrünün o kısmını Davud'a vermiştin' diye vahyettiğinde, Âdem verdiğini inkâr etmiştir. Bu nedenle zürriyeti de inkâr etmiştir. Âdem sözünü unutmuş, zürriyeti de unutmuştur.' Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'O günden itibaren yazı ve tanıklık emredilmiştir.' İşte (hadiste de belirtildiği gibi) Âdem ve zürriyetinin suretleri Hakkın sağ elindedir. Âdem ise elin dışındadır ve hem kendi suretini hem de zürriyetini Hakkın elinde görmektedir. Bu durumu bu hadiste zikredilirken kabul ediyor da, biz söylediğimizde niçin inkâr ediyorsun? Böyle bir durum özü gereği imkânsız olsaydı, hakikatlere göre de gerçekleşmiş veya mümkün olmazdı. Çünkü hakikatlerde değişme yoktur. Bunu bilmelisin! Konuya böyle ısındırmaktan daha fazlasını yapamayacağım. Böyle bir durumda haklarında Allah teala'nın, *'Sağır, kördürler, onlar dönmez'*[551] dediklerinden

olursun. Başka bir ayette ise *'Sağırdırlar, kördürler, akletmezler'*[552] denilir. Allah teala suretleri Âdem'in sırtından almış, bu esnada Âdem de onların içindeydi. Onları mele-i a'la'nın huzurunda kendilerine tanık tutmuştur. Her bir tecelligahta onlar adına bulunan surete sormuş: 'Sizin Rabbiniz değil miyim?' Onlar da 'evet' diye cevap vermişlerdir. Böylelikle zikrettiğimiz kimseler, Allah'ın üzerlerindeki rabliğini ve kendilerinin O'na kulluklarını itiraflarına tanıklık etmişlerdir. Onlarda Allah'a koşulan bir ortak bulunsaydı, kayıtsız anlamda mülkü Allah adına kabul etmezlerdi. Çünkü orası şehadet nedeniyle Hakkın yeridir. Öyleyse onların Rableri olduğu hakkındaki ifadeleriyle mülkü kendisine vermiş olmaları, ortağın reddedilmesi demektir. Bunu söyledik, çünkü tevhidin burada lafzı geçmemiş, fakat anlam onu vermiştir.

Ölüm toplamın dağılmasının, bitişmelerin ayrışmasının ve bütünlüğün parçalanmasının sebebidir. Bu nedenle aynı durumdaki dağılma, ölüm diye isimlendirilmiştir. Allah teala şöyle buyurur: *'Nasıl Allah'ı inkâr edersiniz? Ölü idiniz, size hayat verdi. Sonra sizi öldürecek sonra hayat verecek.'*[553] Yani doğa âleminde parça parça dağılmış idiniz. Allah sizi bir araya topladı ve size hayat verdi. Sonra sizi öldürecek. Yani sizi dağınık hale getirecek, ruhlarınız bedenlerinizden ayrılacak. Sonra size dünya hayatındaki (gibi) hayat verecektir. *'Sonra O'na döndürüleceksiniz.'*[554] Yani dünyadan ayrıldıktan sonra, O'na döndürüleceksiniz. Allah teala, kıyamet günü kullarını kendilerine karşı söz alınırken O'na tanıklık ettikleri gibi, (tanıklık edeceklerini) zikreder. Kullar şöyle derler: *'Rabbimiz! İki kere iman ettik, bize iki kere hayat verdin, günahlarımızı itiraf ettik. Çıkışa bir yol var mı?'*[555] Yani ölümden sonra hayatı ve hayattan sonra ölümü iki kere kabul ettiğimize göre bunu defalarca kabul etmemiz imkânsız değildir. Bu nedenle kullar, nimet diyarının kendileri adına meydana getireceği şeyleri öğrenmek üzere, Allah'tan dünya hayatına tekrar döndürülmeleri için ihsanda bulunmasını isterler. Bunu söylediklerinde, azapları için belirlenmiş süre henüz sona ermemiş olur. Allah teala o insanların ateşe gireceklerini ve ateşten başka dolduracakları bir yerin bilgisinde bulunmadığını takdir ettiğinde, şöyle buyurmuştur: *'Döndürülselerdi, yine yasaklandıkları işlere dönerlerdi.'*[556] Bu nedenle onlar, rahmetin gazabı geçişi ortaya çıkana kadar, günah işledikleri için ateşe girmişlerdir. Ateşten çıkmamak üzere Allah'ın kendileri adına dilediği hal üzere cehennemde kalırlar. Orada Allah kendilerini o fıtrat

üzere dünya hayatına çıkartana kadar babalarının sulbüne döndürülürler. Sulbler, dünya hayatında babalarının bellerinden ve annelerinin karınlarından çıkana kadar onların mezarları olur. Sonra, onların arasından Allah'ın dilediği kimseler ölür. Sonra da kıyamet günü vaat edildiği gibi diriltilirler. Arkadaşlarımız yenilenmenin nasıl gerekleşeceği hakkında görüş ayrılığına düşmüştür. Acaba dünya hayatında olduğu gibi bir şahıstan bir şahsın çıkması gibi üreme yoluyla mı gerçekleşecektir? Nitekim Allah, '*Sizi nasıl yarattıysa, öyle yenileneceksiniz.*'[557] Burada kast edilen, tek bir anda hepsi için cinsel ilişki, hamilelik ve doğumdur. Bu, Ebu'l-Kasım b. Kasi'nin görüşüdür. Ya da ruh olarak bir cisme mi döndürüleceklerdir? Bu ise topluluğun görüşüdür. En iyisini Allah bilir.

Bilmelisin ki, bu bölümde temel hallerden söz etmekteyiz. Çünkü hallerin alt bölümleri sayısızdır, bu nedenle biz ana haller yerine geçenleri zikredeceğiz. Bu bağlamda ana hallerden birisi de, Allah'ın her şeyi kendisine göre yarattığı fıtrat halidir. Bu hal, sadece Allah'a ibadet etmektir. Böylelikle insanlar, Allah'ı birlemede bu fıtrat üzere kalırlar ve Allah karşısında Allah adında başka bir ilah kabul etmezler. Aksine ilahları Allah'a yakınlığa vesile olsunlar diye benimserler. Bu nedenle Allah '*onları isimlendirin*'[558] buyurdu. Çünkü onlar ilahlarını sadece Allah'a taptıklarını belirterek isimlendirirler. Öyleyse ibadet eden herkes, ilahlığı kendisiyle ilişkilendirdiği mahalde sadece Allah'a ibadet etmiş, böylece tevhit, kendisini misak'ta kabul ettikleri Allah'a ait kalmış, fıtrat da buna eşlik etmiştir. İbadet edilen bu suretlere ilahlığı nispetin nedeni, şudur: Hak onlara misak alırken tecelli ederken, ilahi mazharlardan herhangi birisinde kendilerine tecelli etmişti. İşte onları Allah'a suretlerde ibadete sevk eden durum budur. Fıtrat üzerinde kalmaları nedeniyle de, gerçekte suretlere tapmamışlardır. Onlar suretlere ancak -tıpkı şefaatçiler gibi- kendilerinde yakınlaştırıcı özellik tahayyül etmeleri nedeniyle tapmışlardır. Bu iki hakikat, ahirette yaratılmışların kendisine dönecekleri iki şeydir. Başka bir ifadeyle onlar, şefaat ve başkalaşan suretlerdeki tecellidir. İnsanın kalbinde bu durum yerleşir ve bu insanları böyle bir davranışa sevk eden şeyi ilahi bilgiden öğrenir. Bilir ki onlar belirli bir zorlama altındadırlar. Sıkıntı anlarında Allah'a dönerler ve yakarırlar. O'na bağlanırlar. İntikamını aldıktan sonra, kendilerini rahmetine sokmasını O'ndan isterler. Onlar cehennemi dolduracak olsalar da, onlar için Allah cehennemde bir nimet yaratır. Çünkü onlar da ge-

nel rahmetin kendisini kapsadığı 'eşya' arasında yer alırlar. İlahi mertebenin sınırlı olması mümkün müdür? Rahmetinin gazabını geçtiğini buyuran bizzat O'dur. Böylelikle gazap yokluğa katılır. O da bir 'şey' ise, bu kez geniş ilahi rahmetin kapsamı altındadır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Nebiler -Allah'ın rahmeti ve selameti üzerlerine olsun- kıyamet günü kendilerinden şefaat istendiğinde, şöyle derler: Allah bugün daha önce hiç gazap etmediği gibi gazaplanmıştır. Bundan sonra da bir daha böyle gazap etmeyecektir.' Bu, bu konuda kendisine güvenilecek en umut verici hadistir. Çünkü nebilerin işaret ettikleri gün, kıyamet günüdür. Kıyamet günü ise, insanların âlemlerin rabbinin huzurunda kabirlerinden kalktıkları gündür. Allah teala şöyle buyurur: *'İnsanlar o gün âlemlerin rabbi için (kabirlerinden) kalkar.'*[559] İşte o gün, Allah gazabı hak edenlere gazaplanır. Bu gazabın hükmü ise, söz konusu kimselerin ateşe girme emrini ve ateşin ve intikamın müşriklere ve diğer kimselere yerleşmesinin emrini verir. 'Diğerleri', şefaat ile ateşten çıkan kimseler ile sahih bir hadiste yer aldığı gibi Rahman'ın ateşten çıkartacağı ve cennete sokacağı kimselerdir. Çünkü onlar cehennemlik değildir. Artık ateşte ancak ateşin ehli olan kimseler kalır ki onlar ateşi hak edenlerdir. Böylelikle Allah'ın bir daha böyle kızmayacağı bu gazabı nedeniyle emir, ehli olan ve olmayan herkesin ateşe girmesini gerektirir. Binaenaleyh onların ateşte kalmaları sürekli olsaydı, bu durum ateşe girmelerini gerektiren gazaptan daha büyük bir gazaptan kaynaklanmış olurdu. Hâlbuki nebiler şöyle demişlerdir: 'Allah bir daha böyle gazap etmeyecektir.' Öyleyse bu en büyük gazabın hükmü sadece ateşe girmek emriyle sınırlı ise, rahmetin herkesi kapsaması gerekir. Burada Şârî'nin şu bilgiyi vermesi yeterlidir: 'Ehli olan ateş ehline gelirsek...' Burada azabın ehli olan dememiştir. Onların kendisini doldurdukları ateşin ehli olmaları, ateşle azap görmelerini zorunlu kılmaz. Çünkü Malik ve bekçiler de ateşin ehlidir. Hâlbuki onlar, meleklerdir. Ayrıca yılanlar, haşereler gibi kıyamet günü diriltilecek olan canlılar da ateşin ehlidir, fakat hiçbiri orada azap görmeyecektir. Aynı şekilde orada kalanlar, ne ölecek ne canlı kalacaktır. Kim bulunduğu yeri severse, onunla mutlu olur. Azabın en büyüğü, vatandan ayrılmaktır. Ehli olan kimseler ateşten ayrılsaydı, alıştıkları yerden uzak kalmak nedeniyle azap çekerlerdi. Allah onları o yere alışabilecek bir yaratılışla yaratmıştır. Böylelikle iki yer de dolmuş, rahmet gazabı geçmiş,

her şeyi kaplamış ve bunların içinde cehennem ve içindekiler de vardır. Allah kendisinden bildirdiği üzere, Allah merhamet edenlerin en merhametlisidir.

Bizler, Allah'ın merhamet özelliğinde yarattığı kullarını tanıdık. Onlar, Allah'ın bütün kullarına merhamet ederler. Öyle ki, kendilerini yaratıkları hakkında hakem atasaydı, kalplerinde yerleşik merhametin etkisiyle âlemden gazap ve öfke silinirdi. Hâlbuki bu niteliğe sahip kimseler -söz gelişi, ben, biz ve benzerlerimiz gibi kimseler- arzuları ve gayeleri olan kimselerdir. Allah ise, merhamet edenlerin en merhametlisi olduğunu bildirmiştir. Hiç kuşkumuz yok ki, Allah yaratıklarına karşı bizden daha merhametlidir. Biz ise, kendimizin merhamette bu derece aşırı olduğumuzu biliyoruz. Allah böyle genel bir merhamet özelliğine sahip iken, azap nasıl ebedi olabilir ki? Allah böyle bir şeye (imkân vermeyecek kadar) cömerttir. Öte yandan akıl delili şunu ortaya koymuştur: İbadetler Allah'a bir yarar sağlamayacağı gibi günahlar da bir zarar vermez. Her şey Allah'ın takdirine, kazasına ve hükmüne göre cereyan eder. Yaratılmışlar, seçimlerinde mecburdur.

Vahiy delili ise şunu ortaya koymuştur: Allah teala sahih kutsi bir hadiste 'ey kullarım' diyerek, onları kendisine tamlama yapmıştır. Allah teala'nın kulları kendisine izafesinin yegane nedeni, ateşe girmiş olsalar bile, ebedi olarak bedbaht olmalarını engelleyecek şekilde rahmetinin gazabını geçmiş olmasıdır. Allah şöyle der: 'Ey kullarım! İlkiniz, sonuncunuz, insanlarınız, cinleriniz en takva sahibi bir kulun kalbine sahip olsaydınız, benim mülkümde bir artışa yol açmazdı. Kullarım! İlkiniz, sonuncunuz, insanlar ve cinler, en bedbaht bir kulun kalbine sahip olsaydınız, bu durum benim mülkümde bir eksilmeye yol açmazdı.' Böylelikle vahiy, aklın itaatlerin ve günahların O'nun mülkü olduğu hakkındaki hükmünü desteklemiştir. Allah bulunduğu hal üzeredir, kendisine ilişen (günah veya itaatler nedeniyle) mülkü artmaz, eksilmez. Çünkü hepsi O'nun mülküdür ve Allah onların sahibidir. Sonra kutsi hadisin devamında şöyle demiştir: 'Kullarım! İlkiniz, sonuncunuz, insanlar ve cinler, bir yerde toplanıp da benden bir şey isteseniz ve her birinize istediği şeyi versem, bu durum benim mülkümden hiçbir şeyi eksiltmez.'

Herkes, doğası gereği kendisine acı veren şeyden hoşlanmaz ve bu nedenle herkes kendisine elem vermeyen ve haz alacağı şeyleri vermesini Allah'tan diler. Burada, ima ettiğimiz hususa itirazcının ileri süreceği gibi hadiste 'lev (imkânsızlık bildiren ise edatı)' edatının kullanılmış olması bir zarar vermez. Soru soran, zorunlulukla, bütün yaratıklardan o sorunun gereğinin gerçekleştiğini bilir. Çünkü doğa, onu gerektirir. Bazen soru sözle veya halle sorulabilir. Hal ile soruya örnek olarak, açlık nedeniyle hissettiği duyusal acıyı veya emmekten engellendiğinde duyacağı psikolojik acıyı bilmese bile, emzikli bebeğin ağlamasını verebiliriz.

Konu hakkıyla ortaya konulmuştur. Bu bağlamda adamların kalplerine gelen haller; sınırsızdır, biz bu bölümde onlardan sadece bir örnek sunduk. Adamlara nispet edilen diğer haller, bu üsluba göre değerlendirilir. Hallerin kendilerine gelirsek, haller her konuda genel hüküm sahibi olduğu gibi her şeyde sürekli varlıkları vardır. Bu bağlamda hal fiili 'sürekli' diye isimlendirilir ve kadim ve sonradan olanla ilgilidir. Allah teala şöyle buyurur: '*Ey insanlar ve cinler sizin hesabınızı ele alacağız.*'[560] İşte bu, bilirsen, haldendir. 'Allah doğruyu söyler ve doğru yola ulaştırır.'

Fütûhât-ı Mekkiyye'nin yirminci sifri sona erdi.

SON NOTLAR

1 el-Cin 72/19.

2 el-Ahzab 33/4.

3 Yasin 36/37.

4 el-En'am 6/96.

5 Rum 30/21.

6 el-A'raf 7/54.

7 el-Bakara 2/30.

8 el-Maide 5/64.

9 el-Bakara 2/205.

10 en-Nisa 4/79.

11 en-Nisa 4/78.

12 Taha 20/66.

13 et- Tarık 86/15.

14 Taha 20/69.

15 Yunus 10/32.

16 el-Bakara 2/102.

17 el-Bakara 2/102.

18 el-Bakara 2/102.

19 el-Felak 113/5.

20 el-Müddessir 74/30.

21 el-Müddessir 74/31.

22 el-Müminun 23/91.

23 el-Enbiya 21/22.

24 el-İhlas 112/3.

[25] el-Cin 72/3.

[26] el-İhlas 112/4.

[27] el-Bakara 2/221.

[28] ez-Zümer 39/4.

[29] ez-Zümer 39/4.

[30] el-İhlas 112/1.

[31] el-İhlas 112/1.

[32] el-İhlas 112/3.

[33] el-İhlas 112/3.

[34] el-İhlas 112/4.

[35] el-İhlas 112/1.

[36] el-Haşr 59/22.

[37] eş-Şûra 42/11.

[38] es-Saffât 37/180.

[39] ez-Zümer 39/4.

[40] el-İhlas 112/3.

[41] el-Cin 72/3.

[42] el-Cin 72/3.

[43] el-Cin 72/3.

[44] el-İhlas 112/3.

[45] el-Kehf 18/110.

[46] el-İhlas 112/1.

[47] el-Mücadele 58/7.

[48] el-Mücadele 58/7.

[49] el-Hadid 57/4.

[50] en-Nahl 16/40.

[51] er-Rum 30/30.

[52] Kâf 50/29.

[53] Yunus 10/64.

[54] el-Maide 5/2.

55 el-Enbiya 21/69.

56 el-Kıyame 75/29.

57 el-Hicr 15/21.

58 el-Ahzab 33/4.

59 el-En'am 6/2.

60 el-En'am 6/2.

61 ez-Zümer 39/68.

62 el-Hicr 15/37.

63 el-Hicr 15/21.

64 el-Hicr 15/21.

65 el-İsra 17/4.

66 el-Bakara 2/277.

67 en-Nur 24/35.

68 Yunus 10/72.

69 el-Bakara 2/253.

70 Âl-i İmran 3/163.

71 Fâtır 35/15.

72 eş-Şûra 42/11.

73 eş-Şûra 42/11.

74 et-Teğabün 64/6.

75 eş-Şûra 42/11.

76 el-Maide 5/17.

77 el-Ahzab 33/4.

78 Sâd 38/5.

79 Sâd 38/5.

80 es-Saffat 37/95.

81 Sâd 38/5.

82 el-İsra 17/23.

83 el-Enbiya 21/98.

84 el-Enbiya 21/98.

85 el-Bakara 2/24.

86 el-Bakara 2/105.

87 el-En'am 6/91.

88 en-Nisa 4/136.

89 Âl-i İmran 3/102.

90 el-Maide 5/1.

91 Yâsin 36/30.

92 Sebe' 34/10.

93 Sebe' 34/10.

94 Sebe' 34/10.

95 Sebe' 34/10.

96 el-Maide 5/1.

97 en-Nisa 4/1.

98 er-Rahman 55/29.

99 er-Rahman 55/31.

100 el-Maide 5/66.

101 el-Bakara 2/282.

102 el-Enfal 8/29.

103 er-Rahman 55/1-2.

104 el-Maide 5/66.

105 el-Maide 5/66.

106 el-Maide 5/66.

107 el-Mü'minun 23/61.

108 Âl-i İmran 3/7.

109 Âl-i İmran 3/7-8.

110 Âl-i İmran 3/8.

111 Âl-i İmran 3/8.

112 el-Maide 5/66.

113 el-Maide 5/67.

114 eş-Şûra 42/48.

115 el-Bakara 2/272.

116 el-Kasas 28/56.

117 el-En'am 6/116.

118 el-Kehf 18/22.

119 el-Ahzab 33/4.

120 el-İhlas 112/3.

121 el-İhlas 112/3.

122 Kâf 50/16.

123 el-Vakıa 56/85.

124 el-Hac 22/37.

125 el-Bakara 2/24.

126 el-Hadid 57/28.

127 et-Tahrim 66/6.

128 ed-Duhâ 93/6-8.

129 Fâtır 35/15.

130 eş-Şuara 26/5.

131 el-Enbiya 21/2.

132 eş-Şûra 42/51.

133 et-Tevbe 9/6.

134 eş-Şems 91/10.

135 el-Bakara 2/79.

136 Âl-i İmran 3/6.

137 en-Naziat 79/24.

138 en-Nisa 4/3.

139 Meryem 19/40.

140 eş-Şûra 42/11.

141 el-Bakara 2/31.

142 el-En'am 6/92.

143 el-Kasas 28/57.

144 el-Kasas 28/57.

145 Yunus 10/64.

146 el-Kehf 18/51.

147 İbrahim 14/45.

148 el-Furkan 25/45.

149 el-Furkan 25/46.

150 İbrahim 14/19.

151 İbrahim 14/19.

152 Yusuf 12/67.

153 eş-Şuara 26/214.

154 Tebbet 111/1-2.

155 en-Nur 24/37.

156 Ğafir 40/19.

157 Âl-i İmran 3/41.

158 en-Necm 53/23.

159 en-Necm 53/23.

160 Ta Ha 20/114.

161 el-En'am 6/35.

162 Hud 11/46.

163 es-Saffat 37/95.

164 Ta Ha 20/79.

165 Ta Ha 20/79.

166 en-Nahl 16/17.

167 el-Mü'minun 23/117.

168 el-İsra 17/15.

169 el-Ahzab 33/72.

170 Fusslilet 41/11.

171 el-Beled 90/20.

172 el-Enbiya 21/69.

173 ez-Zümer 39/4.

174 ez-Zümer 39/4.

175 ez-Zümer 39/4.

176 el-Bakara 2/260.

177 el-Bakara 2/16.

178 el-Hac 22/66.

179 İbrahim 14/34.

180 el-Adiyat 100/6.

181 el-Asr 103/2.

182 el-Ahzab 33/72.

183 el-Maide 5/32.

184 el-Maide 5/32.

185 el-Maide 5/35.

186 el-Maide 5/69.

187 Hûd 11/46.

188 Meryem 19/93.

189 el-Enbiya 21/83.

190 el-Bakara 2/286.

191 el-En'am 6/122.

192 el-En'am 6/122.

193 el-En'am 6/122.

194 el-A'raf 7/172.

195 el-En'am 6/122.

196 el-En'am 6/122.

197 el-Enbiya 21/22.

198 Âl-i İmran 3/28.

199 en-Nur 24/40.

200 ez-Zümer 39/47.

201 el-A'raf 7/184.

202 el-A'raf 7/184.

203 ez-Zümer 39/42.

204 Hud 11/7.

205 Hud 11/7.

206 el-Mü'minun 23/61.

207 el-Feth 48/4.

208 Yâsin 36/65.

209 Fussilet 41/22.

210 Fussilet 41/21.

211 ed-Duhan 44/8.

212 Yusuf 12/83.

213 en-Necm 53/29-30.

214 el-Ahzab 33/69.

215 Fussilet 41/11.

216 Kâf 50/16.

217 er-Rahman 55/31.

218 er-Rahman 55/29.

219 el-Müzzemmil 73/5.

220 el-A'raf 7/187.

221 el-Ahzab 33/72.

222 el-Ahzab 33/72.

223 en-Nisa 4/58.

224 el-Maide 5/116.

225 el-Maide 5/116.

226 el-İsra 17/44.

227 Fâtır 35/24.

228 el-En'am 6/9.

229 el-İsra 17/95.

230 İbrahim 14/4.

231 Âl-i İmran 3/6.

232 el-Bakara 2/15.

233 Muhammed 47/14.

234 el-İsra 17/84.

235 en-Nahl 16/40.

236 Âl-i İmran 3/200.

237 el-Câsiye 45/23.

238 Ğafir 40/15.

239 en-Nahl 16/2.

240 en-Nahl 16/2.

241 eş-Şuara 26/193-194.

242 Meryem 19/64.

243 Meryem 19/64.

244 el-En'am 6/59.

245 er-Ra'd 13/2.

246 el-En'am 6/2.

247 el-Furkan 25/70.

248 Yâsin 36/38.

249 Yâsin 36/38.

250 Yâsin 36/38.

251 el-A'lâ 87/1.

252 el-Vakıa 56/74.

253 el-İsra 17/72.

254 el-Enfal 8/42.

255 el-Enfal 8/42.

256 el-İsra 17/72.

257 el-Hac 22/32.

258 el-Vakıa 56/74.

259 el-Maide 5/54.

260 eş-Şûra 42/11.

261 el-Mü'minun 23/12.

262 el-Mü'minun 23/13.

263 el-Mü'minun 23/14.

264 en-Nahl 16/68.

265 Ğafir 40/15.

266 el-Enfal 8/48.

267 ez-Zariyat 51/56.

268 Fâtır 35/39.

269 el-Alak 96/5.

270 er-Rahman 55/72.

271 ez-Zümer 39/33.

272 Ğafir 40/67.

273 en-Nahl 16/65.

274 el-Kehf 18/65.

275 el-Kehf 18/65.

276 el-Kehf 18/65.

277 el-Kehf 18/65.

278 el-Kehf 18/65.

279 Yusuf 12/108.

280 el-Cuma 62/2.

281 el-Enbiya 21/47.

282 eş-Şûra 42/52.

283 Ğafir 40/15.

284 eş-Şûra 42/52.

285 eş-Şûra 42/52.

286 eş-Şûra 42/52.

287 eş-Şûra 42/52.

288 eş-Şûra 42/52.

289 el-Bakara 2/269.

290 el-Bakara 2/269.

291 el-Ahzab 33/13.

292 eş-Şûra 42/11.

293 es-Saffât 37/180.

294 en-Nur 24/35.

295 en-Nur 24/35.

296 Yâsin 36/37.

297 et-Tîn 95/3.

298 el-Enâm 6/59.

299 Kâf 50/37.

300 el-Ankebut 29/13.

301 Fussilet 41/12.

302 el-Bakara 2/30.

303 el-Bakara 2/30.

304 el-Bakara 2/30.

305 el-Hac 22/46.

306 el-Hucurat 49/17.

307 el-Hicr 15/92.

308 en-Nur 24/46.

309 Yunus 10/64.

310 el-Maide 5/67.

311 el-Kasas 28/56.

312 el-Kasas 28/56.

313 eş-Şuara 26/3.

314 Ta Ha 20/50.

315 Âl-i İmran 3/97.

316 Fâtır 35/15.

317 ed-Duha 93/10.

318 ed-Duha 93/7.

319 ed-Duha 93/6.

320 ed-Duha 93/9.

321 ed-Duha 93/9.

322 Hud 11/46.

323 Hud 11/46.

324 el-En'am 6/35.

325 el-Hicr 15/22.

326 İbrahim 14/32.

327 el-Bakara 2/22.

328 en-Nisa 4/133.

329 en-Nisa 4/133.

330 en-Nisa 4/133.

331 ez-Zümer 39/3.

332 el-Beyyine 98/5.

333 el-Enbiya 21/98.

334 en-Nur 24/40.

335 en-Nur 24/40.

336 en-Nisa 4/119.

337 el-Hadid 57/3.

338 eş-Şûra 42/11.

339 eş-Şûra 42/11.

340 el-En'am 6/54.

341 el-En'am 6/54.

342 el-A'raf 7/156.

343 el-A'raf 7/156.

344 el-A'raf 7/156.

345 Kâf 50/29.

346 el-İsra 17/111.

347 Sâd 38/75.

348 el-A'raf 7/17.

349 el-En'am 6/59.

350 Âl-i İmran 3/64.

351 Yusuf 12/108.

352 el-Mütaffifin 83/15.

353 el-Mütaffifin 83/15.

354 el-Asr 103/2.

355 el-Adiyat 100/6.

356 el-Mü'minun 23/12.

357 el-Beled 90/4.

358 et-Tin 95/4.

359 et-Tin 95/5.

360 el-Bakara 2/255.

361 Ta Ha 50/110.

362 Ta Ha 50/110.

363 Ta Ha 50/110.

364 Ta Ha 50/50.

365 Ta Ha 50/50.

366 Yasin 36/69.

367 en-Nahl 16/44.

368 en-Nahl 16/63.

369 el-Hicr 15/92.

370 ez-Zariyat 51/23.

371 ez-Zariyat 51/1.

372 el-Mürselat 77/1.

373 en-Necm 53/1.

374 eş-Şems 91/1.

375 el-Hâkka 69/38-39.

376 el-Hâkka 69/39.

377 es-Saffat 37/180.

378 Meryem 19/9.

379 el-Hac 22/32.

380 el-Hac 22/32.

381 el-Hac 22/32.

382 eş-Şems 91/5.

383 eş-Şems 91/6.

384 en-Necm 53/1.

385 ez-Zariyat 51/23.

386 ez-Zariyat 51/23.

387 ez-Zariyat 51/23.

388 Hûd 11/119.

389 el-A'raf 7/156.

390 el-Ahzab 33/4.

391 Âl-i İmran 3/49.

392 Âl-i İmran 3/49.

393 en-Nahl 16/40.

394 Nuh 71/16.

395 Fussilet 41/12.

396 en-Nahl 16/12.

397 ez-Zuhruf 43/32.

398 el-Ğaşiye 88/17-20.

399 es-Saffat 37/55.

400 el-Kehf 18/32.

401 es-Saffat 37/51-52.

402 es-Saffat 37/55.

403 es-Saffat 37/56.

404 Fussilet 41/50.

405 Âl-i İmran 3/54.

406 el-Bakara 2/14.

407 Hud 11/38.

408 el-Mutaffifin 83/29.

409 el-Mutaffifin 83/34.

410 el-Mutaffifin 83/36.

411 et-Tevbe 9/67.

412 en-Nebe' 78/26.

413 eş-Şûra 42/45.

414 el-Bakara 2/43.

415 Âl-i İmran 3/200.

416 el-Hac 22/78.

417 el-Bakara 2/40.

418 el-Bakara 2/40.

419 el-İsra 17/44.

420 el-İsra 17/61.

421 el-A'raf 7/12.

422 Yusuf 12/64.

423 el-Mü'minun 23/14.

424 el-Mü'minun 23/14.

425 Ta Ha 20/50.

426 er-Rahman 55/31.

427 er-Ra'd 13/2.

428 Meryem 19/64.

429 el-Vakıa 56/85.

430 Kâf 50/16.

431 el-İsra 17/110.

432 eş-Şûra 42/52.

433 en-Nur 24/40.

434 en-Nur 24/35.

435 Hud 11/56.

436 el-Mü'minun 23/108.

437 Hud 11/107.

438 Hud 11/107.

439 Hud 11/107.

440 Hud 11/107.

441 Hud 11/108.

442 İbrahim 14/48.

443 er-Rahman 55/37.

444 Meryem 19/17.

445 et-Talak 65/12.

446 er-Rum 30/41.

447 el-Enbiya 21/103.

448 Yunus 10/62.

449 el-Feth 48/2.

450 en-Nahl 16/88.

451 el-Mümtehine 60/1.

452 el-Buruc 85/8.

453 el-Bakara 2/155.

454 el-Maide 5/48.

455 el-Mümtehine 60/10.

456 Muhammed 47/31.

457 Muhammed 47/31.

458 en-Nisa 4/96.

459 en-Nisa 4/147.

460 eş-Şûra 42/11.

461 Hud 11/102.

462 Hud 11/102.

463 Ğafir 40/57.

464 el-Ahzab 33/72.

465 Fussilet 41/11.

466 Fussilet 41/12.

467 el-Haşr 59/21.

468 er-Ra'd 13/17.

469 er-Ra'd 13/31.

470 er-Rahman 55/13.

471 Ğafir 40/57.

472 el-Nahl 16/40.

473 el-Mü'minun 23/108.

474 et-Tevbe 9/6.

475 en-Nebe' 78/19.

476 el-Furkan 25/25.

477 el-Ahkaf 46/13.

478 et-Tevbe 9/34.

479 Abese 80/38-41.

480 Yunus 10/64.

481 er-Rahman 55/1-2.

482 er-Rahman 55/3.

483 er-Rahman 55/4.

484 er-Rahman 55/5.

485 er-Rahman 55/6.

486 er-Rahman 55/7.

487 er-Rahman 55/7.

488 er-Rahman 55/8.

489 el-Enbiya 21/47.

490 el-Hac 22/21.

491 er-Rahman 55/5.

492 el-Karia 101/6.

493 el-Karia 101/8.

494 Ta Ha 20/50.

495 el-Maide 5/77.

496 er-Rahman 55/8.

497 er-Rahman 55/9.

498 el-Maide 5/45.

499 eş-Şûra 42/40.

500 el-Bakara 2/194.

501 eş-Şûra 42/40.

502 Hud 11/107.

503 el-Bakara 2/282.

504 el-Enfal 8/29.

505 Âl-i İmran 3/6.

506 eş-Şûra 42/11.

507 Ğafir 40/40.

508 el-En'am 6/160.

509 el-Bakara 2/261.

510 el-Bakara 2/261.

511 en-Necm 53/32.

512 el-A'raf 7/156.

513 el-Fatiha 1/3.

514 el-İnfitar 82/19.

515 el-Mutaffifin 83/1.

516 et-Tevbe 9/105.

517 er-Rahman 55/29.

518 er-Rahman 55/31.

519 Ta Ha 20/5.

520 en-Nisa 4/164.

521 et-Tevbe 9/6.

522 el-Bakara 2/228.

523 et-Tahrim 66/11.

524 et-Tahrim 66/11.

525 Meryem 19/23.

526 el-En'am 6/35.

527 el-Furkan 25/45.

528 el-Mü'minun 23/14.

529 el-İnfitar 82/7.

530 el-İnfitar 82/8.

531 el-Hac 22/46.

532 el-Bakara 2/171.

533 en-Nahl 16/44.

534 et-Tahrim 66/6.

535 el-Kasas 28/56.

536 eş-Şûra 42/52.

537 er-Ra'd 13/15.

538 er-Rahman 55/31.

539 ez-Zümer 39/67.

540 el-Kehf 18/28-29.

541 Fâtır 35/15.

542 el-Münafikun 63/8.

543 el-Mücadile 58/22.

544 el-Münafikun 63/8.

545 el-Enfal 8/60.

546 Fussilet 41/12.

547 Yâsin 36/38.

548 el-Bakara 2/138.

549 el-A'raf 7/172.

550 Fussilet 41/54.

551 el-Bakara 2/18.

552 el-Bakara 2/171.

553 el-Bakara 2/28.

554 el-Bakara 2/28.

555 Ğafir 40/11.

556 el-En'am 6/28.

557 el-A'raf 7/29.

558 er-Ra'd 13/33.

559 el-Mutaffifin 83/6.

560 er-Rahman 55/31.